

Istoria românilor sub Mihaiu-Vodă-Viteazul

Nicolae Bălcescu

NICOLAE BĂLCESCU

ROMÂNII SUPT MIHAI-VOIEVOD VITEAZUL

1863

INTRODUCERE

I

Misia providențială a națiilor.

Sunt 18 secoli și jumătate de când Hristos întreprinse a răsturna lumea veche, civilizația păgână, ce reprezenta principiul din afară, obiectiv, al naturei și al silei, substituind în loc o altă lume, o altă civilizație, întemeiată pe principul subiectiv, dinlăuntru, pe dezvoltarea absolută a cugetării și a lucrării omenești în timp și în spațiu, și, prin identitatea între esența naturei spirituale a omului și esența naturei divine, el descoperi fiecărui individ legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității absolute.

După ce, în Evanghelie, Mântuitorul ne arătă legea morală, absolută, nemărginită, *legea dreptății*, și aruncă omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări regulate, progresivă, supunând natura, sila, lumea din afară supt preponderența absolută a minții și a cugetării, prin sângele său vărsat, prin moartea sa, el ne arată legea practică, legea lucrării, legea jertfirei, a iubirei și a *frăției*, chipul cu care ne putem mântui, putem învinge răul și îndeplini menirea morală a omenirei, adică mai întâi prin cuvânt, prin idee, pe urmă prin lucrare, jertfindu-ne individul familiei, aceasta patriei, patria omenirei, viitorului.

Legea evanghelică, descoperind spiritului cauza absolută, proclamând menirea omenirei și a lumii, împinse mintea omenească la demonstrarea și realizarea ei. De atunci știința nouă, întemeindu-se pe conceptul legilor spiritului, pe observație, experiență, calcul, a continuat zdrobirea lumii vechi, revoluționarea sau perfecționarea religiei, moralei, politicei, societății întregi, nimicind orice domnie individuală, supunând acția omenească legei absolute și universale a libertății și a științei, căutând realizarea în omenire a *dreptății* și a *frăției*, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei divine. De atunci omenirea a intrat în calea care o duce gradat către perfecția sa, către absolut, către nemărginit, către Dumnezeu. Care oare va fi rezultatul final al acestei căi? Această mișcare de perfecție va avea oare un termen? Răul pieri-va de tot din lume? Omenirea va ajunge vrodată a-și identifica în tot esența sa cu esența divină? Acest secret mintea omenească nu-l poate încă pătrunde. Aceea ce știm este că, din transformații în transformații, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mișcare e cu

atât mai repede cu cât mai mult înaintează; că fiecare pas a vieții omenirei este un pas în această cale care o aproprie de Dumnezeu; că fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului.

Misia istoriei este a ne arăta, a ne demonstra această transformație continuă, mişcare progresivă a omenirei, această dezvoltare a simțimântului și a minții omenești, supt toate formele dinlăuntru și dinafară, în timp și în spațiu.

Supt ochiul providenții și după legile și către ținta hotărâtă de dânsa mai înainte, omenirea înaintează în evoluțiile sale istorice.

Prin împărțirea funcțiilor, națiile în omenire, ca și individurile în societate, produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea.

Orice nație dar, precum orice individ, are o misie a împlini c omenire, adică a concurge, după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturei, la perfecționarea înțelegerii și a simțimântului omenesc potrivit legei divine și eterne care guvernează ursitele omenirei și ale lumii.

Dar pentru că este o providență care păstrează ordinea creației și care dirijază faptele omului, prin aceea, nu urmează că omul este un instrument orb al fatalității, prin aceea nu se stinge libera lui voință. Dumnezeu n-a înzestrat pe om numai cu minte spre a deosebi binele din rău, arătându-i și legile prin care se poate povățui în calea binelui și învinge răul, dar încă el l-a înzestrat cu *voință*, lăsându-l liber în alegerea sa. Vai, dar, de acea nație care calcă voia lui Dumnezeu, care preferă răul la bine! Dumnezeu o părăsește; viața ei se stinge în viața omenirei și ea expiază printr-un lung martir călcarea legei lui Dumnezeu. Acest timp de expiație (ispășanie), ce o nație sau chiar omenirea întreagă sufere supt legile lui Dumnezeu și ale gândirei, se pare adesea un repaos, o stare, în calea progresului, un pas înapoi, o oscilație istorică; dar mai adesea suferința este un bold mai mult către perfecționare și din excesul răului iese binele.

„Marșul general al omenirei, zice învățatul istoric Cantu, în căile ce providența pregătește, aduce acele minunate reînnoiri ce se fac pe pământ și scot binele din rău. Dar Dumnezeu este răbdător, căci este etern, în vreme ce omul, care simte traiul său scurt, ar dori ca tot lucru să se îndeplinească în acest moment iute, în care el vine ca să sufere, să expieze, să se amelioreze și să moară. Așa, astronomul ar dori ca cursul Uranului să se pripească, ca astfel fenomenele sale reproducându-se, să confirmeze adevărul calcurilor sale. Ignorantul numai crede că o cometă este accidentală, fiindcă nu vine în fiecare an. Viața adevărată se întemeiază în

lucrarea lui Dumnezeu asupra zidirilor sale și a omenirei colective asupra fiecărui om în parte, în unirea materiei cu spiritul, al lui *eu* cu lumea din afară; pentru aceea Pascal zicea că „toate părțile lumii sunt lănțuite într-astfel de chip, că este peste putință d-a cunoaște una fără celelalte și fără totul. Mintea, înălțându-se prin umilință, știe observa cu confidență și respect cărările divine; ea poate mult, căci cunoaște cât poate, și în loc d-a-și risipi puterile împotriva unor stavile nebiruite, ea le concentrează în drepte hotare și astfel se face ajutătorul providenței.“

II

Care e misia nației române?

Dacă fiecare nație are o misie evanghelică a împlini pe pământ, să cercetăm și să întrebăm și pe această nație română, atât doritoare astăzi de viață, ce a făcut? Ce lupte a purtat pentru realizarea legii lui Dumnezeu, atât în sânul său, cât și în omenire? Istoria, lumea are drept a-i cere această seamă: căci nu trebuie a uita că, cu toată sfințenia dreptului său, astăzi nu e destul ca o nație să-și aibă un loc pe carta lumii, sau să-și reclameze acest loc și libertatea sa în numele suvenirelor istorice; ca dreptul său să ajungă a fi respectat și recunoscut de celelalte nații, trebuie încă ca ea să poată dovedi folosul ce a adus și poate aduce lumii, trebuie să arate formula înțelegătoare și soțială ce ea reprezentează în marea carte a înțelegerii și a istoriei omenirei.

Să aruncăm dar o ochire asupra trecutului acestei nații române și să vedem ce a făcut în aceste 18 secole de când se află statornicită în pământul său. Această ochire ne va da înțelegerea revoluțiilor ei de față și a revoluțiilor ei viitoare.

III

Coloniile romane în Dacia.

Adusă de marele Traian în Dacia după nimicirea locuitorilor ei, favorizată de împărații următori, de care atârna d-a dreptul această țară, colonia romană, în vreme de 160 ani ajunse într-o stare foarte înfloritoare și una din cele mai frumoase provincii ale întinsei împărății romane. Mai mult de 70 cetăți, împreunate cu drumuri minunate așternute cu piatră, basilicele,

templurile, amfiteatrele, băile, apeductele, ale căror ruine încă se găsesc, ne-o dovedesc îndestul. Dar alături cu această mare civilizație materială, două rele mari care mistuia împărăția și care îi pregăti căderea: robia și proprietatea cea mare trebuiră a produce și în noua colonie relele lor, înghițind cu încetul proprietățile mici, ce fiecare colon dobândise la început, și substituind robii la oamenii liberi.

Ostenită de atâtea rele ce o rodea, întinsa împărăție romană trebui să cază. Unitatea falsă la care ea supuse prin silă lumea trebui să se sfarme ca să dea loc la organizarea progresivă a unei unități mai adevărate, produsă prin armonia naționalităților libere. Dumnezeu atunci, ca să schimbe fața lumii vechi și s-o întinerească, împinse potoape de nații barbare asupră-i.

IV

Românii sub invaziunile barbarilor.

Așezată la porțile împărăției și în trecătoarea barbarilor, Dacia noastră mai mult de 8 secoli îi văzu trecând și retrecând pe pământul său. Colonii romani din această țară nu pregetară a apăra cu bărbăție țara lor și chiar împărăția ce îi părăsise. Și când se văzură copleșiți de numărul dușmanilor, ei se traseră în Munții Carpați, unde își păstrară naționalitatea și independența lor. Chiar în acele vremi furtunoase și nenorocite, romanii Daciei nu uitară că au o misie în omenire. Prin relațiile lor cu barbarii, ei introduseră între dânșii cele dintâi cunoștințe de agricultură, artele folositoare și cuviințele vieții civilizate. Și prin legăturile de interes și comerciu, ei schimbară sălbătăcia și dușmănia lor asupra imperiului roman într-o prietenie folositoare, și sili pe barbari a căuta a se statornici și a se civiliza[1]. Pe la 865, bulgarii, popor finez, prin romanii din Dacia nouă primesc religia creștină și împreună înfrățiți întemeiară un stat puternic, alegându-și regi dintre români. Pe la începutul secolului al XI-lea, acest regat, căzând în turburări civile, se subjugă de Vasilie II, împăratul Orientului, și rămase supt puterea grecilor până la al XII-lea secol, când el reînvie mai puternic supt frații români Petru, Asan și Ioan și, după o existență glorioasă de doi secoli, căzu la 1392 supt turci.

Romanii din Dacia veche, când putură răsufla de barbari, ieșind din azilurile lor, întemeiară deosebite staturi mici, pe la secolul al X-lea și al XI-lea, care în secolul al XIII-lea și al XIV-lea, se contopiră printr-o

mișcare de unitate în două staturi neatârnate, a Țării Românești și a Moldaviei.

Cu întemeierea acestor state, evoluțiile istoriei românilor se fac mai lămurite, viața lor ne este mai bine cunoscută.

V

Întemeierea Principatelor. Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun.

În cea dintâi epocă a întemeierii principatelor Țării Românești (1290) și a Moldovei (1356), care cuprinde tot secolul al XIV-lea (de la 1290-1418), vedem aceste state mai întâi amenințate în naționalitate și existența lor politică când de unguri, când de poloni. După mai multe lupte îndelungate, aceste pretenții cad zdrobite de vitejia românior. În aceste războaie ei se pregătesc ca într-o școală pentru alte lupte mai mari ce îi așteaptă, cu o nație și mai barbară, și mai puternică: turcii osmani, care pe la 1360 năvălesc în Europa și amenință a o cuceri. Încă din anul 1370, Ladislav-Vv. al Țării Românești se opune acestor barbari și se încercă a pune stavilă furiei lor de cuprinderi. O luptă care trebuia să ție mai patru secoli începu atunci, luptă în care românii vărsară șiroaie de sânge și se jertfiră ca niște martiri pentru apărarea civilizației în contra barbariei. Împărăția româno-bulgară cade supt izbirile turcilor (1392). Mircea cel Bătrân, unul din cei mai mari și mai vestiți voievozi ai noștri, reclamă de la turci această moștenire; el voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută a dobândi Bulgaria și Moldova. Acum întâiași dată vedem ideea de unitate a se arăta, idee care va fi idealul secolilor viitoare și a tuturor voievozilor noștri cei mari. Strivit însă între unguri și turci, Mircea este silit a părăsi o parte din concuistele sale și a primi încă și suzeranitatea Porții.

Tratatul ce el îl încheie cu Baiazet la 1393 asigurează românilor drepturile următoare:

1. Dreptul d-a profesa nesupărați religia lor, d-a-și alege voievozii și d-a se cârmui independent, după legile lor.

2. Dreptul d-a face război sau pace. Îndatorirea românilor către turci stă într-un ușor tribut anual de 3 000 bani roșii.

În Moldova, Alexandru cel Mare, ce domnea în această vreme nesupărat încă de turci, apără vitejeste independința țării sale de către poloni și le răpește Pocuția, care mai un secol rămâne întrupată cu Moldova.

Cu acești mari domni, Mircea și Alexandru, se încheie această epocă. Ei completară instituțiile țării lor. Să aruncăm o privire asupra acestora, căci organizația dinlăuntru a societății singură ne poate explica evoluțiile istorice prin care nația română trecu.

VI

Întocmirea veche a statelor române.

Domnul, ales în Țara Românească, moștenitor în Moldova, cârmuia țara împreună cu un sfat de 12 boieri, întocmit în Țara Românească de Negru-Vv. Orice act însemnat al cârmuirei, precum și orice danie, trebuia să fie făcut cu învoirea sfatului și subscris de dânsul. Puterea d-a face legi, d-a scoate dăjdii stă în *Adunarea* sau *Soborul a toată țara*. Originea acestor adunări izvorăște din Municipalitățile romane și din Soboarele goților, care, în lunga petrecerea lor în Dacia, lăsară multe urme și obiceiuri între români. Aceste adunări se convocau de domn pentru facerea legilor, pentru orânduirea dăjdiilor, pentru a hotărî război sau pace. Când tronul era vacant, atunci mitropolitul le convoca pentru alegerea domnului. Ele judecau asemenea în pricinile de vini mari politice, ca și Camerele Lorzilor și a Pairilor în Englitera și Franța. Aceste adunări se compuneau:

1. Din clirosul, adică mitropolitul ca prezident, episcopii și egumenii mănăstirilor;
2. Din boieri, atât cei din slujbă cât și cei din afară;
3. Din deputații breslelor.

Clirosul, ca și mănăstirile, n-aveau privilegiuri deosebite la început și erau cu totul supt jurisdicția statului.

Boierii erau slujbașii țării, adică capii puterii armatei, fiind țara organizată ostășește, nu era o clasă nobiliară, ca în Europa. Ei n-aveau nobilimea feudală, de concuistă, de origine, nici dreptul d-a fi singuri proprietari de pământ, d-a moșteni titluri și slujbe, d-a fi deosebiți de legea comună pentru toți. Aceste principii, care singure constituiesc casta nobiliară, n-au fost niciodată recunoscute în țările noastre. Totdeauna, tot românu a avut dreptul a se face proprietar de pământ și a ocupa slujbele statului; titlurile n-au fost decât pe viață, fără a lăsa drept la urmași. Titluri nu erau la început, căci nu se dau deosebit, ci reprezentau numai numirea

funcțiilor. Boierii, ca toți orășenii, se numea *jupani*, adică cetățeni. Legea politică, civilă, ca și criminală a fost aceeași pentru toți. O singură deosebire se ivi mai târziu în legislația criminală. Se hotărî ca boierul căzut în vină să se spânzure mai sus cu un cot decât săracul. În urmă se suprimă această osândă de tot pentru boieri.

Breslele se alcătuiau de oarecari slujbași mai mici ai țării și de deosebitele categorii ale burgheziei, locuitorilor din orașe și a moșnenilor și oamenilor liberi.

Orașele ce își dobândiră și își păstrară libertatea lor, constituindu-se pe principul comunal, se ocârmuiau de o magistratură aleasă pe fiecare an și compusă de un județ și 12 pârgari.

Țara ia o organizație ostășească și o centralizație puternică. Județele se dau supt comanda unui căpitan, care unește în mâna lui puterea administrativă, judecatorească și ostășească. Organizarea armatei permanente, a miliției și a Landsturmului face din tot românul un soldat la nevoie, și singură păstrează independența amenințată de străini.

Dacă vom trece la organizația economică a țării, găsim pe cei mai mulți locuitori moșneni sau rezemași, adică liberi și cu proprietățile lor. Dar lângă dânșii proprietari mari, pe care se află locuitori servi, robi ai pământului, căci în urma năvălirei barbarilor, robii romani se transformară pretutindinea în robi ai pământului. Întocmai după cum în Europa se obișnuise a se da acestor servi numirea de romani, așa și la noi servagiul fu numit *rumânie* și *vecinătate*, căci proprietarii din Țara de Jos, unde mai cu seamă era proprietățile mari, își adusese colonii din Țara de Sus și din românii din țările vecine. Robia completă a acestora veni foarte târziu, căci la început stăpânul pământului făcuse 3 părți din pământul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniști și cealaltă fu cultivată de aceștia în folosul stăpânului, prin mijlocul *clăcii*, adică a unui număr de zile de lucru. Robia completă a lor veni însă foarte târziu, căci pănă în secolul al XVII-lea ei putea a se muta de la o moșie la alta, plătind *găleata de ieșire*.

Dăjdiile era așezate pe toți deopotrivă. Acestea sunt liniile principale ale constituției țării pe la începutul secolului al XIV-lea. Idealul ce românii goniră în organizația lor era *egalitatea* în drepturi și în stare. Dar în această organizare era vițiuri, vițiuri izvorâte din ideile feudale ale timpului și care fu pricina zdrobirii acestei constituții. În această republică războinică se află, deși slabe la început, elemente soțiale, monarhic, aristocratic și democratic. Puterea publică nu era delegată vremelnicește de popor unor

aleși ai săi, dar se afla din drept în mâna capilor războinici ai țării. Era firește ca acești capi, care concentra în mâna lor puterea politică și militară a țării, să ia o preponderență deosebită asupra claselor de rând. Lipsa de comerciu nedând o dezvoltare stării de mijloc, ea, ca și poporul, se afla slabă în privința boierilor și, după organizația militară a țării, în dependență de un soldat către șeful său. Atât boierii în slujbe, cât și cei din afară de slujbe, mazâlii, fiind din drept membri ai adunărilor, aceștia ajunseră prea numeroși.

Boierii dar, împreună cu cleru, căutară mereu a se constitua într-o castă, dobândindu-și privilege, și a concentra toate drepturile în mâna lor. Asemenea și prin proprietățile lor mari, a absorbi proprietățile mici. Domnii, ce reprezenta principul monarhic, favorizați prin centralizarea statului, căutară mereu a-și întemeia puterea lor despotică asupra boierilor rezemați pe elementul popular și a se face independenți de dânșii, constituindu-se ereditari. Lupta dar trebuia să înceapă între aceste trei elemente opozite și vrăjmașe. Începută încă din al XIV-lea secol, ea continua în al XV-lea și al XVI-lea. Doborând întâi elementul monarhic, aristocrația doborî în urmă și elementul popular și, după aceste două ruine, ostenită, căzu și ea zdrobită supt o burghezie străină, supt fanarioți.

VII

Lupta între boieri și domnie. Dracula, Tepeș, Ștefan cel Mare, Ioan Huniad.

Istoria noastră n-a fost, sau a fost rău scrisă până acum. În luptele și revoluțiile dinlăuntru, care au umplut secolul al XV-lea și al XVI-lea, istoricii noștri n-au văzut decât niște lupte de pretendenți la tron, iar n-au vazut principul și interesele ce fiecare pretendent reprezenta. Într-un stat organizat ca al nostru, unde nici o familie n-avea dreptul de stăpânire, chestia dinastică nu putea avea loc după cum s-a presupus de istorici. Îndată după moartea lui Mircea I, partidele în care țara era împărțită începură lupta între dânsele, fiecare punându-se supt unul din fiii săi. Turcii și ungurii găsiră prilej a se amesteca între deosebitele partide, susținând când pe una, când pe alta, și a călca libertatea nației.[2]

Puterea domnilor însă, ajutată de elementul democratic, ieși biruitoare din aceste lupte între dușmanii dinlăuntru și cei din afară. Vlad Dracula-Vv. ținu sus și puternic frânele guvernului, dobândind o glorie nemuritoare în luptele cu turcii și zdrobind aristocrația. Țepeș urmează înainte și mai

puternic pe calea sa; c-o asprime tiranică, dar dreaptă, el nimicnicește facțiile dinlăuntru și respinge nenumăratele oarde turcești ce Mahomet II conducea asupra românilor. Silit mai târziu de nevoi, el încheie un tratat cu turcii la 1460, care păstrează stipulațiile celui de la 1393, urcând tributul la 10 mii galbeni și recunoscând suzeranitatea sau supremația nominală. Acest tratat încă și astăzi formează dreptul public al țării sau, cum se numește acum, capitulațiile ei cu Poarta. Aristocrația se aruncă în brațele turcilor și izbuti a goni din țară pe energicul domn, și partida domnilor în brațele ungurilor. Poporul mai adesea rămânea indiferent într-aceste lupte, până când vedea libertatea amenințată de vrajmașii din afară; atunci alerga la apărărea țării supt steagul domnului. Adesea ocrotit de domn, el însă era slab către celelalte partide, căci toți capii ce ieșea din popor intra, firește, și se identifica cu una din partidele dominante.

Lupta, cu deosebite alternative între ambele principii, continuă până la Radul cel Mare (1495-1508), care se încercă de o politică de conciliație, fără a izbuti. El cercă atunci a balansa puterea boierilor, dând putere clerului, dar, revoluționând organizația democratică a clerului și făcându-l un corp privilegiat, îi crea interese conforme cu ale boierilor și îi dete un auxiliar. Radu cel Mare fu dar un sprijin puternic al aristocrației.

Cu acest domn se încheie această epocă. În Moldova, asemenea, după moartea lui Alexandru cel Mare, boierii caută a doborî puterea domnilor, constituată acolo și mai tare pe principul ereditar. Polonii se amestecă în ambele partide, cu scop d-a domina și d-a supune țara. Din mijlocul acestor sfâșieri care amenința pieire, iese un om puternic, care întoarce spiritul nestatornic al partidelor către dușmanii dinafară. Acesta fu Ștefan cel Mare. 40 ani de-a pururea călare pe câmpul bătăliei, el apără voinicește țara și creștinătatea. Moldova e atunci în culmea sa și trage mirarea lumii. Papa numește pe Ștefan soldatul lui Hristos… etc.[3]

Ștefan ia proiectul lui Mircea și caută a uni țările, dar spiritul individual al românilor zdrobește întreprinderea lui. Într-adevăr, boierii țării… etc… pierderea mării…

În aceste timpuri frații noștri din Transilvania, deși Huniad și fiul său cârmuiră soarta Ungariei, pierd drepturile lor etc…

Dacă acest secol fu pentru români un secol în care începură luptele dinlăuntru, dacă rezulta lui fu stingerea democrației, dar fu însă secolul cel mai glorios, secolul prin care se nemuriră și se luptară puternic pentru libertate. Cei mai mari bărbați care produse acest secol în omenire fu

români. Dracula Vv., Vlad Țepeș, Ioan Huniad și fiul său Matiaș și, în sfârșit, Ștefan cel Mare plană asupra acestui secol glorios…etc… Boierii țării, recrutându-se tot mereu din elementul popular, desfășură, pe lângă dorința d-a constitua libertatea lor asupra tronului, o vitejie rară împotriva vrăjmașilor din afară…etc…

Dar, izolându-se de popor încet cu încet, fac pe acesta apatic. Țara slăbește și turcii îndrăznesc mai mult și, în secolul următor, cade cu totul supt domnirea lor.

VIII

Dela Bogdan și Petru Rareș până la Mihai Viteazul.

După moartea lui Ștefan Vv., în Moldova, Bogdan, fiul său, și Petru Rareș calcă pe pasurile lui, țin cu strășnicie liniștea în lăuntru și apără și întind hotarele țării de dușmanii din afară. Dar, presurați de dânșii, ei caută de se învoiesc de bunăvoie cu cel mai puternic, cu turcii, cu condiții încă mai favorabile decât muntenii. Dar boierii caută a zdrobi puterea domnilor; ca să izbutească, nu se apără nici de asasinat, nici de trădare, se aliază cu turcii și izbutesc a lua preponderența totală în țară și a face tronul electiv și cu totul în dispoziția lor. Țara[4] cade în grozave sfâșieri și abuzuri. Lăpușneanu răzbună crud țara asupra boierilor.

În aceste sfâșieri, niște vânturatici străini, favorizați de popor în ura asupra boierilor, iau puterea. Despot voiește a civiliza… etc.

Unul din aceștia, Ion-Vodă, caută a se rezema în contra boierilor și a turcilor, declarând război acestora. Trădat, el cade glorios în luptă. Țara cade atunci cu totul supt puterea turcilor și în prada lor, care răpește până și dreptul d-a-și alege domni și aceștia ajung mai puțin de un pașă.

În Țara Românească, după Radu cel Mare, Mihnea ia cu putere, înțelepciune și patriotism cârma țării; dar boierii nu-l pot suferi și, având în capul lor pe Basarabești sau Pârvulești, numiți astfel după banul Pârvu, izbutesc, prin ajutorul turcilor, a-l depărta, ba încă a-l și ucide în Ardeal, unde se trăsese. Pârvuleștii numesc pe Vlăducu domn, dar văzând pe acesta că voiește a se libera de epitropia lor, îl ucid și dau puterea unuia dintr-înșii, Neagoe Basarab. Bun, blând, acest domn face pe popor a ierta triumful boierilor, dar el dezvoltă și mai mult privilegiurile boierilor și clerului. El robește o mare parte a țării mănăstirilor și o mare parte a mănăstirilor la metoașele străine grecești. După moartea lui, partidele se răscoală; fiecare

își numește un domn și turcii intervin cu multă îndemânare, pun mâna pe țară și o declară pașalâc. Această izbire deșteptă pe români, primejdia îi uni și, supt Radu de la Afumați, se luptă pentru drepturile naționale și triumfară.

De la moartea acestui domn, 1552-1592, lupta aceasta continuă cu deosebite alternative. Poarta începu a numi singură domni. Tributul se mări nemăsurat; dăjdiile asemenea; țara ajunsese într-o ticăloșie și mergea cu pași repezi spre o ruinare totală, când brațul de fier al lui Mihai o opri la marginea prăpăstiei. Spiritul și individualitatea nației se întrupă într-însul… etc. Lupta pentru independență reîncepu cu glorie. După ce asta se asigură, Mihai întreprinde unirea românilor. Mai norocit decât Ștefan, el izbutește, dar cade în aceasta, întâmpinând vrăjmășia Austriei, care scoală pe unguri împotriva românilor. Aceste nații generoase, cărora atâtea interese le impun datorința d-a trăi frățește împreună, se zdrobesc una pe alta în folosul Austriei.

Mihai cade ucis hoțește de austriaci și cu dânsul cade și puterea românilor și speranțele ce Creștinătatea și toate națiile Orientului puseseră în români, care îl numeau Steaua lor de la Răsărit.

În toate aceste două secole, românii se arătară vrednici de dânșii și de misia lor. Clasa boierilor mai cu seamă, întinerită tot mereu prin elementul energic ce ieșea din popor și se absorbea într-însa, făcu țării și omenirei slujbe mari. Vitează, roditoare în fapte eroice, în exemple sublime de jertfire, ea reprezintă simțimântul războinic al nației și udă cu sângele său laurile patriei.

Națiile în care simțimântul prevalează, dacă nu slujesc omenirei prin dezvoltarea minții, ca francezii, englezii și nemții, dar prin lucrare, prin jertfire îi egalează și îi întrec și le dă repaosul d-a lucra. Astfel Dumnezeu împarte funcțiile între nații și, prin lucrare comună, omenirea se desăvârșește.

De la începutul secolului al XV-lea, lupta începuse între principiul libertății, care voia a mărgini puterea prinților, și principiul autorității, care voia a o întări.

Ajutați adesea de principiul popular ce ei reprezentau, libertatea birui pe la capătul acestui secol, dar boierii biruitori făcură din această libertate un privilegiu al lor. Ei căutară a se forma în castă privilegiată, a-și întemeia puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor. Izvorâtă din popor, iar nu din *principiul concuistei*, ea nu putea a se constitui pe bazele aristocrației feudale europene; ea nu putu în drept viola egalitatea; ea își mărgini dar

acția sa în rânduiala economică. A înghiți proprietățile cele mici, concentrându-le în proprietăți mari, a răpi deodată cu proprietatea și libertatea individuală a țăranilor, prefăcându-i în servi, a dobândi dreptul de a se scuti de cele mai multe dăjdii, asta fu ținta ei. Astfel, prin reformarea legilor economice ale țării, o țară întreagă ajunsese roabă unor particulari.

În Europa această luptă fu câștigată și despotismul regilor fu un mare principiu de unitate și de conservație, în vreme ce la noi izbânda aristocrației aduse slăbiciunea statului cu slăbiciunea puterii. Două chipuri sunt d-a avea un guvern puternic. Trebuie sau ca principiul, autoritatea ce el reprezintă să-și aibă izvorul de sus, sau de jos, din popor; într-un cuvânt, nu sânt decât două guverne puternice: despotismul și democrația. Orice principiu intermediar este un principiu de slăbiciune. Despotismul totdeauna a fost și este peste putință între români, nu numai căci respectul către cel mare precumpănește, ci căci sânt o nație foarte nobilă, care nu putu suferi alt guvern decât cel întemeiat pe caracterul național, cel care organizează egalitatea, adică democrația.

La sfârșitul acestui secol robia ajunse completă, Mihai Vv., silit de aristocrați, făcu acel așezământ ca fiecare țăran, p-a cui moșie se va fi aflând, să rămâie rob veșnic. De atunci robia fu completă… etc.[5] Clasa războinicilor se întemeiază d-asupra muncitorilor. Această fărădelege a boierilor fu espiată cu pierderea țării. Osânda o urma de aproape. Soțietatea întreagă se alcătuiește pe un șir de privilegiuri și clase, fiecare clasă are privilegiuri deosebite; fiecare individ are privilegiu: întins eșafodaj de tiranii superposate una asupra alteia și toate apăsând poporul, pe țăranul muncitor…

Cine va veni să zdrobească această clasă apostată care, ieșind din sânul poporului, robi pe frații și părinții lor și care ocăra omenirea? Iată-i că sosesc; sunt și ei niște robi și, pentru ca pedeapsa și rușinea să fie și mai mare, sunt niște robi străini.

IX

Lupta între fanarioți și români.

Ce sunt acești străini care vin să revoluționeze și să schimbe soarta unei nații întregi? Cum niște străini pot ei doborî o societate puternic întemeiată? Ce principiu, ce interes vital al societății reprezentează? Prin ce lupte, prin ce mijloace ajung la putere și la a domni asupra românilor?

După căderea Imperiului Orientului întreg supt puterea turcilor, mulți greci din Constantinopol și Rumelia își căutară o scăpare în Principate, care se bucurau de libertate. Săraci, ei se apucară de negoțul mărunt și de industrie[6]. Ei ajung a lua astfel în mână toată industria și comerțul țării și a alcătui o burghezie bogată. Îmbogațindu-se, se însor cu pământence, dobândesc astfel drepturi și încap în boierii. Ei se înalță la putere, după cum s-au înălțat burghezii în Europa. Se fac apărătorii poporului[7] împotriva apăsării aristocraților și caută a le doborî privilegiurile.

Astfel își fac partida puternică în țară și încep lupta în contra boierilor pământeni. Răi, intriganți… etc… (tablou despre dânșii); … ei n-au decât o țintă fiscală. Vor să doboare toate privilegiurile, să pună mâna pe stat, să emancipeze pe țărani de boieri, ca să-i poată despuia ei, în numele statului. Dar poporul nu-i cunoaște; vede că ei sunt vrăjmașii boierilor ce îi tiranizează,— și îi reazămă.

Încă din vremea lui Mihai Vv., grecii se făcuseră nesuferiți pământenilor. Aceasta ni se dovedește… etc… (după *Magazin istoric* pentru Dacia)… în Moldova…

Domnia lui Brăncoveanu mai pre larg… el reprezentează spiritul boierilor… Aristocrația nu mai reprezenta nimic, pierduse virtuțile militare, se corupsese. Despuierile poporului cu birurile; stricarea armatei spre a face clăcași… etc…

Cază dar această aristocrație infamă! Vie fanarioții, care să răzbune suferințele poporului. Și oricât de rău ar aduce ei țării, când poporul va vedea că misia lor de zdrobire s-a sfârșit, va ști a-i mătura din țară și naționalitatea va ieși biruitoare, mai frumoasă și mai puternică!

……………………

După moartea lui Mihai, Radu Șerban răzbună vitejește pe români asupra ungurilor și moldovenii, supt Tomșa, pedepsesc pe poloni, cari, protecționând pe Movilești, se încearcă a-și redobândi influența asupra Moldovei. Aceste lupte slăbesc puterea și a românilor și a ungurilor și a polonilor, și le pregătesc comuna nenorocire.

Radu Mihnea al X-lea se urcă pe tron la 1611. El fu cel dintâiu domn care veni în scaun însoțit de o mulțime de greci. Boierii pământeni se tulbură l-această vedere și la neorânduielile grecilor și formează comploturi împotriva lor și a domnului. Stolnicul Bercan de la Mărăcineni se pune în capul acestor comploturi, dar capul lui și cu al soților săi cad supt securea gâdei și o luptă înverșunată, care ținu două secole, începu atunci între greci

și boieri. Cinci ani dup-aceea, vestitul Paharnic Lupul și Căpitanul Buzdugan pradă și măcelăresc pe toți grecii din țară. Dar supt domniile următoare, de la 1618 până la 1631, grecii favorizați iarăși se înmulțiră și cautară a-și răzbuna. Boierimea atunci, în desperanță, se revoltă. În zadar Leon-Vv., la 1631, izgonește pe toți grecii din țară, căci era prea târziu. Boierii izbutesc a alege domn pe Matei Basarab, capul partidei boierilor. Tot atunci în Moldova, boierii, ajutorați de popor, gonesc pe greci și pe Alexandru-Vv. Iliaș și Vasile Lupul se numește domn. Dorința de unire a țărilor aprinde din nenorocire un rezbel crud între ambele țări surori și pregătește slăbiciunea lor. Supt impresia uneltirilor grecilor d-a deznaționaliza pe români, Matei și Vasile caută a întemeia puternic naționalitatea; limba românească se introduce în școli, biserici și administrații; școli se ridică, tipografii se întemeiază și țările se dotează cu condică de legi. Din nenorocire, interesul egoist al boierilor îi făcu să uite interesul național. În loc d-a ușura pe popor, ei îl împovărară cu dăjdii și condica nouă întărește și mai mult robia. Poporul suferă și strigă; armata se revoltă și țara cade în cea mai groaznică anarhie militară. Costandin Basarab izbutește prin ajutorul străin a stinge anarhia, desfăcând armata și slăbind țara.

Un grec, Mihnea-Vv., se urcă atunci pe tron, la 1658, și răzbună cumplit purtarea cea neomenoasă a boierilor către popor. În domnia acestuia, a lui George și Grigore Ghica și a lui Radu Leon, grecii se înmulțesc iarăși în țară și cu dânșii și suferințele ei. La 1669, boierii, ajutorați de popor, se ridică din nou asupra grecilor și izbutesc a-i goni din țară și a dobândi un domn ales de dânșii, dar pentru scurt timp, căci la 1672, cu Grigore Ghica și în urmă cu Duca-Vv., grecii iarăși se reîntoarseră.

În Moldova, în acest an, boierii, supt comanda Hânceștilor, caută a goni pe greci din țară împreună cu Duca-Vv., dar sunt biruiți de dânșii, cu ajutorul turcilor. Acest patronaj ce le da turcii aruncă privirea lor către nemți și poloni.

Însă puterea lor nu ținu mult. Ajutați de turci, boierii izbutesc a numi domn pe Șerban Cantacuzino. Supt domnia acestuia și a lui Brâncoveanu în Țara Românească și a Cantemireștilor în Moldova, intrigile grecilor se precurmară și boierii stăpâniră țara în pace de dânșii, în vreme mai mult de treizeci ani. Din nenorocire, boierii nu știură a se folosi de acest timp. În loc d-a se uni între dânșii spre a se apropia de popor, d-a căuta a-l ridica până la dânșii, ei se izolară de dânsul. Corupți și degradați, ei pierdură până și

virtuțile militare cu care se făleau odinioară și nu mai reprezentau nici unul din simțimintele poporului. Puterea armată a țării, în domnia Brâncoveanului, se dezorganizează ca să-i facă clăcași pe la moșii. În loc d-a căuta putere în popor, împotriva turcilor, ce din ce în ce se făceau mai asupritori, călcând legămintele țării, mărind tributul și globind-o în toate chipurile, ei alergară după falsa protecție, când a nemților, când a rușilor. Afară de aceasta, caracterul lor mobil și nestatornic băgă discordia până și între dânșii. Odioși țării, bănuiți turcilor, ei sunt lesne surpați de fanarioți, din care unii, precum Mavrocordații, acum luaseră o mare influență pe lângă Poartă, și astfel capetele celor mai însemnate familii ale țării cad sub securea turcilor sau sunt silite a scăpa la ruși (unde împreună cu Cantemir merg să concure puternic la civilizarea acestei colosale Împărății, care era ursită a atârna atât de puternic în viitorul nostru) și la nemți. Și fanarioții dobândiră pe seamă-le domnirea statornică a ambelor țări.

Ei [boierii români], muriră încai cu demnitate și curaj, și Istoria, la acest spectacol trist, aruncă un văl asupra greșalelor, crimelor lor, spre a putea da o lacrimă de compătimire cumplitelor lor nenorociri.

Acei ce mai rămân în țară încearcă a se mai lupta și pier. Îndată grecii îi doboară, sărăcindu-i prin contribuții și confiscări, și prin omoruri. Cei mai mulți se trag la țară și, ruinați, intră în popor, și ajung în stare de clăcași, de unde ieșiseră…

X

……………………

……………………

(Urmarea lipsește cu totul.)

CARTEA I: LIBERTATEA NAȚIONALĂ

(1593 — aprilie 1595)

I

Cuprinderea și scopul acestei scrieri.

Deschid sfânta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor și câteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea naționale, cu care românii, supt povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593-1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere aminte glorioasă! timpuri de credință și de jertfire! când părinții noștri, credincioși sublimi, îngenucheau pe câmpul bătăliilor, cerând de la Dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor, și astfel îmbărbătați, ei năvăleau, unul împotrivă a zece, prin mijlocul vrăjmașilor; și Dumnezeu le da biruință, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au luptat atâta în veacurile trecute, fie că aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțimântul datorinței ce avem d-a păstra și d-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire.

II

Starea Moldovei și a Țării-Românești sub Aron-Vodă și sub Alexandru Iliaș.

Aron-Vodă domnea în Țara Moldovei și Alexandru Bogdan în Țara Românească. Robi tremurând în mijlocul desfătărilor, pe un tron cumpărat cu bani, stau ocrotiți, împotriva dreptei răzbunări a poporului, de paznici străini, turci și unguri, prăda și chinuia și îngrozea o țară ce nu știau iubi. Mulțime de ieniceri și arendași turci, de la care ei luaseră bani în camătă pentru cumpărarea domniei, îi însoți în țară. Spre a se despăgubi de banii lor, unii din turci luară în arendă dăjdiile publice, alții umbla cu dăbilarii domnești pentru strângerea dăjdiilor, alții ținea drumurile și prăda pe

neguțători, și toți, răzlețindu-se prin toate unghiurile țării, jăcuia și chinuia pe bieții țărani, despuindu-i de tot ce avea, rușinându-le muierile și fetele de față cu dânșii și răpindu-le al zecelea din feciori, spre a-i pregăti a recruta ienicerimea.[1] Însuși boierii și giupânesele lor nu era scutiți de omor și siluire.

Veni o zi când aceste lăcuste sălbatice nu mai găsiră ce prăda; atunci căzură toți în sarcina domnilor. Aron-Voievod, spre a se putea plăti de datornici, izvodi ca de tot omul din țară să se dea câte un bou, și orândui turci spre a strânge această nouă dajdie, care, luând toate vitele de la cei ce avea, spre a împlini pentru acei ce nu avea, sleiră țara și de vite, aceste soațe a muncii țăranului, de rămaseră oamenii fără a avea cu ce se hrăni.[2] Mult mai mare, de se poate, era asuprirea în Țara Românească, unde domnul, silit fiind a plăti o dobândă grea la creditorii turci, ce nu mai avea ce jăcui, urcă datoriile unei țări sleită cu totul la suma peste măsură de mare de 10 povoare de aur.[3] Toți boierii Țării Românești care scăpaseră de moarte și pribegie și a căror inimă ofta după libertate, sângera pentru suferințele țării, începură a se aduna, a se sfătui.

După revolta nenorocită din Moldova a orheienilor și a sorocenilor împotriva lui Aron, neîndrăznind a se bizui singur numai în sine în starea de slăbiciune în care se afla țara, cugetară la ajutoare și protecțiuni străine. Spre aceasta se adresară la republica Veneției, cerând protecția și suzeranitatea ei, ca să se mântuie de turci. Dar egoista republică, calculând foloasele cum și pagubele ce i-ar putea veni primind această propunere, găsi cu cale că interesul n-o sloboade a primi a mântui o nație chinuită, de la care puțin câștig poate avea.[4]

După înjosirea acestui act fără izbândă, românii văzură că ce le mai ramâne a face este a căuta însuși a se mântui și că țara lor a ajuns într-unul din acele minute mari, când o nație trebuie să piară, sau, luând inimă din suferință și desperarea sa chiar, printr-o silință mare și puternică, însuși să se mântuiască. Împrejurări favoritoare din afară nu lipsiră la dorința oamenilor, nici oamenii nu lipsiră împrejurărilor.

III

Mihai, fiul lui Pătrașcu-Vodă, stă ban la Craiova.

În acel timp de chin și de jale, strălucea peste Olt, în Craiova, un bărbat ales și vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui alese și felurite, prin credința către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către cei asemenea, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobea mult lăudatul său caracter.[5] Acesta era Mihai, banul Craiovii, fiu al lui Pătrașcu-Vv., care, pentru blândețea cu care cârmui țara de la 1554 până la 1557, se numește *cel Bun*.

Strălucirea nașterii lui Mihai, sfatul lui cel drept și priceput, cuvântul lui blând și îmbielșugat, iar mai cu seamă faptele cunoscute ale lui îi câștigă inima poporului și trâmbiță numele lui în toate părțile țării. El administra de câtăva vreme banatul Craiova și aduse cu încetul această bănie în starea ei cea veche de neatârnare administrativă și judecătorească și ostășească, fără altă legătură cu domnia țării decât plata de un tribut. Astfel, în minutul când armata țării era dezorganizată de domnul ce se temea de dânsa, el își organiză un trup de oștire, prin care ținea în frână împilările turcilor și ocrotea pe supușii săi.

Soarta cea blândă supt care se afla locuitorii banatului era pizmuită de locuitorii de dincoace de Olt și slujea a glorifica numele lui Mihai înaintea poporului. El ajunse a fi nădejdea tuturor, răzbunătorul atât de mult dorit și așteptat.

IV

Mihai scapă din osânda morții.

Crudul Alexandru-Vodă nu întârzie a se înspăimânta de acel mare nume al banului Mihai. Vru să-l piarză cu orice chip și, neîndrăznind a-l prigoni de față, trimise ucigași spre a-l prinde și a-l aduce la București, sau a-l ucide prin taină. Dar banul descoperi din vreme cursa ce i se gătește și, cu toată dragostea ce avea pentru dânsul poporul, necrezându-se sigur în Craiova, fugi spre Constantinopol, unde îl chemase socrul său, vistierul Ion, ce era capichihaia al țării.[6] Însă prins fiind în cale de oamenii lui Alexandru, ce îl pândea, el fu adus în București, unde, domnul, cătrănit de mânie, îl învinovăți de trădător și rebel și îl închise în pușcărie, spre a fi pus la caznă și apoi ucis.

Temându-se ca poporul să nu se ridice înfuriat și să scape pe prinsul său, Alexandru-Vodă hotărî a-i grăbi moartea. Într-o zi îl scoaseră din pușcărie

legat și îl porniră la locul osândei. Mulțimea poporului urmărea pe osândit, tristă, jalnică și tăcută, văzând că cea din urmă nădejde de mântuire i se va curma cu capul acelui june bărbat eroic. În cale, trecând pre lângă Biserica Albă, pe vremea liturghiei, spun că îl lăsară a intra în biserică și, rugându-se, se făgădui lui sfântu Nicolae, fiind hramul, că de-l va mântui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum a și făcut, de se numește acea biserică acum Mihai-Vodă.[7]

Sosind în locul unde trebuia a primi moartea, gâdea, cu satârul în mână, cu inima crudă, cu ochii sângeroși, se aproprie de osândit. Dar când ațintește ochii asupra jertfei sale, când vede acel trup măreț, acea căutătură sălbatică și îngrozitoare, un tremur groaznic îl apucă, ridică satârul, voiește a izbi, dar mâna îi cade, puterile îi slăbesc, groaza îl stăpânește și, trântind la pământ satârul, fuge prin mulțimea adunată împrejur, strigând în gura mare că el nu îndrăznește a ucide pe acest om. Astfel, în acele mari timpuri bătrâne, un cimbru barbar se înfioră de vederea măreață a lui Marius și nu îndrăzni a ucide pe acel ce zdrobise tot neamul lui.

În zadar oamenii ce prezida osânda vrură a împlini porunca domnească; nimeni nu se mai găsi care să vrea a lua locul gâdei.

Această întâmplare minunată înfioră mulțimea ca o mișcare electrică. Văzu într-însa un semn ceresc, prin care Dumnezeu voia păstrarea acestui om, și un glas detunător de milă și iertare scăpă din pieptul acelei gloate. Boieri și popor luară pe osândit în miliocul lor și, ducându-se la palat, înaintea voievodului, cerură iertare. Vrând, nevrând, domnul fu silit a se îmblânzi și a-i dărui viața. Peste puțin, prin mijlocirea vistierului Ion, Mihai, împăcându-se de tot cu domnul, primi iarăși cinstea și dregătoria sa.

V

Mihai în Ardeal și apoi la Constantinopole, unde e numit domn al Țării-Românești.

Nu trecu mult dup-aceea și bănuitorul tiran Alexandru începu iar a-l vâna cu moarte și curse și îl sili a fugi în Ardeal, unde zăbovi două săptămâni la curtea lui Sigismund Bathori, domnul Țării Ardealului. Acolo, prin mijlocirea lui Baltazar Bathori, vărul domnului stăpânitor, dobândi de la acesta, ce avea mare trecere la Poarta turcească, o scrisoare de recomandație către vestitul vizir Sinan-Pașa, prin care se recomanda de a fi ales de domn în Țara Românească, cum și alta către Eduard Barton, solul

Elisabetei regina Engliterei, la Constantinopol, ce avea mare credit pe lângă Poartă.

Împuternicit cu aceste recomandații, Mihai se porni de a doua oară la Constantinopol, unde la sosirea sa fu bine primit de vistierul Ioan. Acolo sosi atunci și doi deputați boieri, jăluindu-se de asupririle lui Alexandru-Vodă; ei se uniră cu Mihai și îl cerură la sultanul pe dânsul de domn, arătând că țara toată îl vrea. Spre a izbuti mai sigur în cererile lor, trebuiră a astâmpăra nesațiul și lăcomia de bani a turcilor. De aceea nevoia sili pe Mihai a lua, pe credetul vistierului Ion, 400 mii florinți de la turci, greci și ovrei, cu camătă grea. Din această sumă dete numai lui Sinan vizirul 20 mii galbeni; cealaltă o împărți în daruri la sultanul și ceilalți miniștri și astfel deschise calea cererilor sale.[8] Sultanul, în sfârșit, primi această cerere a țării și dete semnele domniei (steagul și sabia) lui Mihai, iar oștirea ce boierii cerea a-i da spre a-l însoți o refuză supt pretext că, de vreme ce țara il cere, nu poate avea nevoie de oaste spre a goni pre Alexandru,[9] și că partida sa să-l puie pe tron.

Mihai pleacă îndată, la 1592, cătră țară, de unde Alexandru Bogdan, aflând de mazilia lui, ieși ca să se întoarcă la Constantinopol. El abia domnise un an și trei luni, dar această vreme îi fu de ajuns ca să tragă ura și blestemul poporului. Fărădelegile domniei lui se răsplătiră cu moartea lui. La 1597, în duminica Floriilor, prin intrigile domnului Moldovei, Ieremia, al cărui tron căuta a cuprinde, fu, din porunca sultanului, luat din casa sa și, învestit în haine de paradă domnești, azvârlit în mare.[10]

VI

Greutățile întâmpinate de Mihai la începutul domniei sale.

Într-acest chip Mihai-Voievod se urcă pe tronul Țării Românești, la 1593, fiind atunci în vârstă de 35 ani. Înălțarea lui fu primită cu cea mai vie bucurie de toți locuitorii țării, mulțumiți că au scăpat de tiraniile lui Alexandru; ei arătară acea bucurie zgomotoasă, acele nădejdi fără margini, făcându-și iluziile nedespărțite în inima poporului român de orice domnie nouă, pentru care întotdeauna istoria ni-l arată că gata a stătut. Mihai avea încă în ochii mulțimei meritul d-a fi fost un candidat popular, în care mai de mult ea nădăjduia. Dar cu toată statornicia, energia și bunăvoința sa, noul domn se văzu cu totul în neputință d-a pune un capăt și orânduială la

nevoile și anarhia în care se afla țara. Țara se afla împovărată de datorii grele și împilată de mari nevoi și trebuințe. Turcii, în contra tratatelor vechi, acum uitate, începuseră a se așeza în țară, zidindu-și case și geamii (meceturi).[11]

Pe lângă datornicii turci ce era în țară supt Alexandru, se mai adăogaseră și alții, și numărul lor se urca la 4 mii ieniceri și alți ofițeri de cavalerie.[12] Turcii după margine făcea, ca și cei din țară, mereu și fără temere, năvăliri și jafuri prin ținuturi; în toată luna cete de turci și tătari venea în țară și, ca să poată hălădui lumea în pace, era silit domnul a le ține taberile iarna și vara, a le da cele de hrană și îmbrăcăminte de la țară. Astfel încât, nu numai că nu se putea plăti datoriile cele vechi, dar nici a birui și a ușura daunele de față. Slujbașii Porții, în loc d-a da ascultare plângerilor domnului, căuta prilejul d-a stoarce bani de la dânsul sau de la dușmanii lui ce îl prigonea. O seamă de boieri, după vechiul obicei, săpă pe domnul lângă sultanul.[13] Alții se însoțiseră cu turcii din țară și îi ajuta în prădarea și chinuirea poporului.[14] Armata țării era dezorganizată și mijloc nu era de a o înființa, energia poporului se tocise de atâta chinuire și asuprire și despera de o mântuire. Mihai nu putea a se înțelege cu creditorii, lipsindu-i mijioace de a-i plăti. Vru a pune stavilă la răpirile lor, dar nu izbuti decât a-i intărâta mai mult și a-i revolta asupră-i. Încât, spre a scăpa de a fi ucis, fu silit a se închide în palatul său și a sta mereu în stare de apărare, unde însă de mai multe ori turcii, năvălind, îl ocăra, arunca cu pietre în ferestrele palatului, răpea tot ce putea din mobilele sale, bătea și rănea de moarte pe toți boierii săi ce le pica în mână.[15]

În aceste minute dureroase, care ar fi desperat pe oricine, Mihai singur nu desperează și văzând că nu e nici un mijloc pacinic de mântuire, hotărăște a deștepta țara, a o scula și a ridica sabia răzbunătoare în contra barbarilor tirani. Evenimintele ce începuseră în megieșie încurajă și înlesni vrednica sa hotărâre.

Să dăm o ochire acestor eveniminte.

VII

Starea imperiului otoman. Murad II și Sinan-Pașa. Războiul cu Ungaria (1592).

Împărăția turcească începuse a apune din culmea mărirei la care ajunsese supt Soliman.

Murad II, care domnea de la 1575, era un duh slab și superstițios, dulce la trai, iar iute la mânie și adesea atunci și cu cruzime, era dat cu totul la misticism, la poezie și la voluptate; amator de danț și muzică, de vorbe cu duh, ba încă și de mucalitlâcuri, el iubea mecanica, ceasornicăria și actele de reprezentație; el trăia încunjurat de tălmăcitori de vise, astrologi, șeici, poeți și femei, dănțuitori, de pitici și nebuni, lăsând domnia în mâna femeilor saraiului. Supt o mână așa slabă, corupța intră în toate ramurile administrației împărăției;[16] acel duh de revoltă a oștirilor, care era menit a zdrobi împărăția, începu atunci nu numai între ieniceri, dar și între spahii. Spre a da o altă cale *(detourner)* acestui duh de insubordinație, era nevoie a trimite oștile împotriva vrăjmașului peste hotare. După isprăvirea cu noroc a războiului Persiei, Divanul se chibzui mult dacă trebuie a porni războiul în contra Fezului, Maltei, Persiei, Spaniei, Veneției, Neapolului sau Ungariei.[17]

Împărăția turcească, afară de ținuturile cele întinse ce stăpânea în Asia și Africa, care era împărțite în 32 gubernii, cuprindea încă 8 gubernii în Europa și se întindea până la Raab, cuprinzând astfel partea cea mai mare din Ungaria, afară de cele 4 țări tributare: Transilvania, Valahia, Moldova și Republica Raguza. Nu numai atât, dar chiar și împărăția Austriei și regatul Poloniei erau de mai multă vreme supuse la un tribut anual.

Un vizir vestit în războaie, crud și dușman fieros al creștinătății, Sinan-Pașa, concherantul Tunisului și al Iemenului, a cărui singură gândire era războiul în Ungaria, împinse prin toate mijloacele pe sultanul spre război către împăratul Germaniei, sau regele Vienei, cum îl numea turcii.

Fără declarație de război, pacea se călcă la 1592 de guvernorul Bosniei, izbind niște casteluri din Ungaria (Chrastovitz, Gora, Bihaci); dar fu oprit înaintea Sissekului, pe care nu-l putu lua și pentru care își răzbună crud în contra creștinilor ce îi picară în mâini[18] (oct. 1592). Trei sute din acei nenorociți prizonieri fură duși în triumf înaintea locuinței ambasadorului împărătesc; înaintea lor, niște muzicanți care făcea să se audă sunetele cele mai barbare, apoi o trupă cu armele câștigate; pe urmă venea carele încărcate cu pradă și, în sfârșit, nenorocitele jertfe ale robiei; oameni, femei, copii, bătrâni era împinși înainte cu izbiri tare de bice sau de toiege, ca niște turme de vite proaste, în mijlocul chiotelor de bucurie sălbatică a turcilor, spre a fi vânduți în târg (oct. 1592).[19]

VIII

Rudolf II, împăratul Germaniei. Dieta dela Ratisbona adunată pentru a hotărî războiul cu turcii.

Crânceniile, fărădelegile *(les outrages)* și amenințările turcilor mișcară toată creștinătatea.[20] Scriitori însemnați din toată Europa începură, prin tipar, a mișca opinia publică și a deștepta zelul cruciatelor religioase împotriva barbariei păgânilor.

Pe scaunul cezarilor Germaniei ședea în acea vreme Rudolf II. Cu un caracter și cu virtuți ce ar fi fost de lăudat într-o poziție mai puțin înaltă, acest prinț era un domnitor nevrednic. El lăsa doparte trebile statului spre a se ocupa de științele naturale și de antichități, pentru care își sleise finanțele, iar mai cu seamă de scrieri astrologice, care umplură duhul său, din natură posomorât și sfiicios, de o mulțime de superstiții de râs și funeste. Preocupat de aceste lucrări nedemne de poziția lui și neîncetat spăimântat de proorocii absurde, el se făcu cu totul neapropiat supușilor săi.[21] Încunjurat de minerale, de fosile, de medalii, de ochiene, de vase și de instrumente de chimie, el sta închis în laboratorul său, în vreme ce zavistia și revolta înlăuntru și războiul din afară amenința zdrobirea împărăției lui. Crescut în Spania, în acea țară clasică a papismului, el fu toată viața lui jucăria viclenelor uneltiri a iezuiților și a sfaturilor pasionate a curții Spaniei.

Țipetele jertfelor turcilor pătrunse până în cabinetul lui Rudolf II și deșteptă indolența lui. El porunci să sune tocsinul în toată Sfânta Împărăție Romană și în Ungaria, ca să invite pe credincioși, dimineața, la amiază și seara, a invoca ajutorul cerului în contra turcilor.[22] Într-aceeași vreme, solii săi alerga la Roma, la papa, și convocă pe toți principii Germaniei la o adunare generală în Ratisbona, spre a lua măsuri pentru interesul comun al creștinătății.

Clement al VIII-lea, ce ședea atunci pe scaunul sfântului Petru, primi în audiență, într-un consistoriu public, pe solii împărătești și, ascultând cu multă bunavoință elocventul cuvânt a lui Rudolf Lorențio, cel mai însemnat din soli, hotărî, cu obștească invoire a senatului, să ia toată partea l-această faptă de bine public și de cinste pentru Dumnezeu.

O congreație de cardinali fu convocată din porunca pontifului, spre a se chibzui pentru treburile acestui război și nemulțumindu-se a aduce numai

ajutorul său, hotărî a invita în numele lui Hristos și pe alți prinți, pentru care și porni îndată nuncii săi în Spania și Italia. Posomorâtul și crudul Filip II, ce domnea în Spania, primi bucuros și făgădui ajutorul său; iar în Italia, zelul religios fu mai puțin fierbinte, și numai duca de Toscana, Ferdinand, și duca de Mantova, Vicenzo, primiră a da ajutor. Duca de Ferrara se folosi de ocazie și, pentru oarecare ajutor de bani dat, dobândi trei orașe de la împărat.[23]

Tot atunci papa însărcină pe canonicul de Adrianopol (Udriu), Comelius Denona, să meargă la marele principe de Moscovia, spre a-l îndemna a lua parte la rezbelul creștinătății. Însărcinându-l ca, la întoarcere, să treacă pe la Sigismund Bathori, prințul Transilvaniei, și pe la Aron, domnul Moldovei, ca să-i tragă și pe dânșii în legătura domnilor republicei creștine împotriva dușmanului comun, sculând cu dânșii toate popoarele de la Nistru și Dunăre și din vecina Polonie. Iar la Mihai i se porunci ca să nu se ducă, din pricina poziției critice în care acest domn se afla, fiind siguri de scopurile lui, numai prin prințul Transilvaniei să-l îndemne a se înțelege cât mai în grabă cu boierii și poporul său și a se lega serios ca să se poată mântui.[24]

Era acum a paisprezecea oară de la originea împărăției otomane că puterile creștine se unea împreună împotriva dușmanului moștenitor a legei lui Hristos, într-o cruciadă care, ca acea mai din urmă de la 1571, care se nemuri prin bătaia navală de la Lepante, se numi Liga sfântă.

IX

Hotărârile dietei dela Ratisbona. Polonia refuză concursul său în contra turcilor.

În vremea aceasta, prinții Germaniei adunați la Ratisbona în aprilie anul 1594,[25] adunare convocată și deschisă de împăratul în persoană, văzând tristele întâmplări ale războiului, porunci a se ridica din Germania o oștire de 20 mii pedestrași și 5 mii călăreți.[26] Se hotărî încă că mărirea sa împărătească să scrie și să trimiță soli la prinții străini, spre a le cere ajutor; ca ea să soliciteze asemenea nobilimea, care nu atârna d-a dreptul și absolut de împărăție, și orașele maritime ca să-l ajute. Se vorbi încă de chipul d-a impune și a strânge dăjdiile și se porunci ca în toate provinciile, în toate orașele, în toate târgurile și în toate satele Germaniei să se pună un trunchi (tronc) la ușa bisericilor și ca preoții și predicatorii să ațâțe zelul poporului,

spre a-l îndemna a contribui la cheltuielile războiului în contra păgânilor; se recomandă încă la preoți și predicatori d-a propovădui pocăința popoarelor și ca în toate zilele să se adune la sunetul clopotului, spre o rugăciune publică, pentru a cere o fericită izbândă.[27]

Și trimiseră apoi soli, atât din partea împăratului cât și de la electorii Brandenburgului și Saxoniei, la adunarea staturilor polone din Cracovia, spre a îi îndemna ca să se ridice în ajutorul creștinătății.

În Polonia, după moartea lui Ștefan Bathori, trebuind a se face o nouă alegere de rege, mulți stăpânitori, prin solii lor, concuraseră spre a fi aleși; între aceștia, voturile polonilor se împărțiră între Sigismund, fiul lui Ion, regele Sveției, și Maximilian, arhiduca de Austria. Și unul și altul fură aleși, dar partida cea mai mare, având de cap pe vestitul Zamoisky, cavalerul cel mare, ținea cu suedezul. Maximilian, văzând că nu poate dobândi tronul decât cu puterea, luă oaste de la frate-său, împăratul Rudolf II, și intră deodată armat în Polonia. Zamoisky, primind în ajutor călărimea din Transilvania, de la Sigismund Bathori, p-a cărui soră avea de soție, dete nemților bătaie cu mare norocire, că le înfrânse cu totul armata și însuși Maximilian fu prins. Astfel Sigismund dobândi coroana Poloniei. Maximilian, lepădându-se apoi de pretențiile sale, fu slobozit, și o nepoată a împăratului, arhiducesa Ana, fata arhiducelui Carol, unchiul împăratului, fu luată de soție de Sigismund. Maximilian arhiduca, văzându-se slobod, pretinse că un act făcut în prinsoare nu poate avea temei și începu a se întitula din nou rege al Poloniei. Tocmai în acest an când se porni deputații germani la Cracovia, Maximilian, după îndemnul papei, declară că renunță l-acest titlu.

Cezarul izbuti mai mult în Moscovia, unde trimisese pe un june silezian, anume Varkusky, lângă marele duca Theodor sau Fedor I. Acest trimis fu bine primit și i se făgădui o mare sumă de bani, ce se va plăti pe tot anul, cu condiție d-a nu face nici pace, nici treve cu turcul. Aci Varkusky întâlni un ambasador al Persiei, care venise să propună o ligă în contra turcilor, cu care negoție o alianță, jurându-i în numele craiului că, dacă împăratul se va ține de război, craiul Persiei nu va face pace cu turcii.[28]

X

Sigismund Bathori, prințul Ardealului. Mișcări într'această țară din pricina războiului cu turcii.

Sillințele împăratului fură mai norocite în Transilvania. Sigismund Batbori de Șomlyo ținea domnia acestei țări. El era fecior lui Christofor Bathori și nepot de frate vestitului Ștefan Bathori, ce a fost mai întâi prinț și apoi a strălucit pe tronul Poloniei. El fusese ales la 1581 a urma pe tron după moartea tatălui său, fiind în vârstă numai de 9 ani. Numele strălucit și iubit țării, ce purta, singur numai îi dobândi alegerea la tron, de la care niște prevestiri sinistre se părea a-l depărta. Se zicea, într-adevăr, că la nașterea lui, la 1572, turnul de la Oradea Mare se povârnise și că el se născuse cu mâna plină de sânge.[29] Imaginația poporului augurase d-aci că acest prunc va fi pieirea țării lui, augur *(présage, prophétie)* care până în urmă s-a și împlinit. În timpul istoriei de față, pe la începutul anului 1594, Sigismund, în vârstă de 22 ani, slobod de orice epitropie, începu a-și dezvălui caracterul său.

Semeț, viteaz și războinic, calități înnăscute nației lui, dar fără talente ostășești și fără a ști a concepe și a stărui, îl vom vedea în cursul acestei istorii, unde va juca o rolă mare și însemnată, om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic și neastâmpărat la minte.[30] Era tributar turcilor și avu câtăva vreme mare credit la Poartă, încât un minut nădăjduise că, prin protecția ei, va dobândi tronul Poloniei la moartea unchi-său, pentru care și făgăduise 50 000 galbeni la vizir; dar nădejdile sale se înșelară, căci Poarta nu numai recunoscu pe noul crai ales de poloni, dar încă nu voi a-l îngădui a lua de soție pe fata marelui ducă de Toscana (octobre 1592).[31] Trimișii lui la Poartă era George Ravazdi și Ioan Bóldog, care trata cu Sinan prin mijlocul renegatului Grigore Veresmarti, acum ceaușul Mohamed, și sangiacul Lipei, vestitul Pavel Markhazy.[32] De față cu Sennyei, ce îi trimisese în urmă Bathori, Sinan se întinse asupra cuprinderilor sale de la Tunis, de la Guletta, din Arabia, Persia, Africa și Georgia adăogând că, în iarna viitoare, va merge să dărâme Viena și Praga.

În sfârșit, ceaușul Mustafa aduse scrisori de la sultanul, de la marele vizir și de la pașa de la Timișoara la staturile Transilvaniei și la Bathori; acesta din urmă răspunse după obicei cu protestații de credință către sultanul.[33] Dar Sinan nu întârzie a schimba tonul și, prin înjurături și amenințări, a îngrozi pe Sigismund. Când se înfâțișă înaintea acestui vizir George Ravazdi și îl rugă, în numele prințului, a nu mai îngreuna provincia, urcând tributul peste ceea ce se da pe timpul lui Ioan Sigismund, el, cu o nesuferită trufie și cu o obraznică îngâmfare, ocărându-l cu numirea de

câine, îi zise să tacă, adăogând că Ion Sigismund era socotit ca un fiu al lui Soliman, în vreme ce acel ce cârmuiește acum Transilvania este sluga și supusul împăratului; că aceasta stă în mână-i a o dovedi. Temerea lui Sigismund se mai adăogă încă prin porunca ce primi ca să se gătească cu o oaste de 50 mii lănceri și cu toate materialurile de război, spre a merge la Belgrad să se unească cu oștirea turcească în contra împăratului. Aceste amenințări periculoase umplu de spaimă inima junelui prinț.[34] Aceste temeri știu bine a le exploata partizanii împăratului și a îndupleca pe Sigismund a se ridica asupra turcilor. Sigismund avea lângă dânsul, ca duhovnic, un iezuit, părintele Alfons Carilie, spaniol, născut în provincia Alcala.[35] Acesta îndemna mereu pe Sigismund a intra în alianță cu împăratul, și când Teuffenbach, prefectul Casoviei, trimisul împăratului, sosi în Transilvania, găsi pe acesta cu totul dispus în favorul creștinătății.[36] Sigismund începu a nu vorbi decât de libertate, de greutatea jugului turcesc și a plânge soarta creștinilor supuși lor; într-un cuvânt, toate vorbele *(discours)* și toate faptele lui învedera hotărârea lui d-a rupe legatura cu turcii.[37] Dar planurile lui Sigismund întâmpina o mare opoziție în nobilii cei mai însemnați, care, învechiți în aplecarea lor către turci, nu voia nicidecum să se lepede de unirea lor cu turcii, temându-se de a se arunca în șansele unui viitor nesigur și să nu ajungă supt un jug mai rău.[38] Sigismund zicea: „La ce a slujit pân-aci pacea cu turcul? A obicinui pe nesimțite popoarele noastre nenorocite a se îngreuia cu un jug nesuferit". Mai bine dar să-l scuture și a se uni cu împăratul și ceilalți prinți creștini, și a se lepăda de alianța cu turcii, pe atât rușinoasă, pe cât e primejdioasă pentru mântuire, și că Dumnezeu le va fi priincios la un proiect așa drept. Aceasta zicea Sigismund în public și particular, și iezuiții o insinua la urechile tuturor celor ce spoveduiau. Nobilimea cea jună și săracă intrară lesne în aceste planuri, *se flattant que la guerre pourrait rendre leur fortune meilleure*. Dar cei bătrâni și bogați se împotrivea, zicând: că nu trebuie a părăsi maximele străbune, care era d-a nu lăsa niciodată alianța cu turcul; că de o sută de ori ei au auzit aceasta din gura înțeleptului Ștefan Bathori, și când era prinț al Transilvaniei, și chiar după ce se urcă pe tronul Poloniei; că mai bine este a urma acestor sfaturi decât a pleca urechea la zadarnicile făgăduieli a unor venetici *(nouveaux venus)*. „Transilvanii, adăoga ei, sunt oare destul de puternici spre a se împotrivi singuri la toată puterea turcilor? De nu sunt, cine chezășuiește de acele ajutoare ce se făgăduiește?

Începuturile războiului adesea sunt plăcute, dar sfârșitul totdeauna este *funeste*. Când un dușman atât de îngrozitor își va împlânta odată corturile sale în mijlocul țării noastre, cât este de temut că aceste ajutoare depărtate, ce ni se laudă, să nu sosească prea târziu spre a ne mântui.“[39] L-aceasta se adăoga și ura și neîncrederea în nemți.

Aceștia, văzând că rugămințele lor sunt neputincioase, în contra sfaturilor iezuiților și cererilor *(les avis)* papei, hotărâră a-l detrona și a pune în locu-i pe altul plăcut lui Amurat. Se zicea că ei se înțeleseseră într-aceasta cu miniștrii Porții și că, în vreme ce tătarii erau să treacă din Podolia în Transilvania, li se dedese o poruncă secretă d-a pune mâna pe Sigismund. Dar acesta se dete în lături din vreme și tătarii pustiiră Valahia și Transilvania, fără a fi impiedicați de generalul oștilor, Bornemissa, supt pretext ca să nu strice alianța între Transilvania cu turcii, în care sta mântuirea țării.[40]

Sigismund convocă o adunare de popor armată la Turda. Aci, opoziția, în capul căreia sta vărul său Baltazar Bathori, se arătă așa de tare și înverșunată, încât Sigismund, speriindu-se, abdică, lăsând puterea în mâna lui Baltazar Bathori, și fugi spre Chiioara, declarând pricina abdicării sale și acuzând pe opozanți că vor să trade țara turcilor. Adunarea se mută atunci la Cluj, unde Baltazar Bathori fu aclamat de prinț. Scrisorile lui Sigismund citându-se în adunare, opiniile unora se schimbară. Secuii însă și saxonii și vro câțiva din unguri declară opozanților că ei nu voiesc a cunoaște alt prinț, care neputând a le sta împotrivă, fu silită adunarea a se uni cu toții a chema prin o deputație pe Sigismund înapoi; și în 28 august 1594, adunarea primi a se trimite oștirea în contra turcilor. A doua zi se arestuiră toți capii opoziției, în număr de 19[41]: Baltazar Bathori și fiastrul lui, Ion Ilfiu, Lupu Covaci, cancelar, Alexandru Kendi, prezident al senatului, Gabriel și Francisc Kendi, unchii lui, Grigorie Literatul, prefect de la Agria, Ion Forro, Grigorie Diacu, Ion Gerundie, Albert Lunai, George Salanciu, Baltazar Silvașiu, și după trei zile de închisoare, Sigismund porunci a se omorî, după sfatul lui Gestio, Proșcaio și Iojica. Lui Alexandru și Gabriel Kendi, cu Ion Ilfiu, Grigorie Diacu și Ion Forro li s-a tăiat capul la Cluj. Pe când îi ducea la locul osândei, Alexandru văzu pe Sigismund, care, stând în picioare la o fereastră, îi privea, și îi strigă: „Nici o lege dumnezeiască sau omenească nu sufere osândirea unui om fără a-l asculta.“ Aceasta însă nu mișcă întru nimic pe voievod, obicinuit fiind din copilărie a vedea vărsându-se sânge,

fiind martor la toate osândele criminalilor, el stătu de față și privi cu răceală această tragedie.[42]

Un țigan, gâdele obicinuit al locului, veni cu o sabie și tăie capul lui Alexandru Kendi. Ilfiu se urcă după dânsul pe eșafod, apoi Gabriil Kendi, apoi Ion Forro, care în zadar mai ceru o altă sabie, căci a gâdei nu mai tăia, și, în sfârșit, Grigorie Literatu. Poporul, nepăsător de certele celor mari, privi în mărmurire această scenă. Dar când văzu deodată o ploaie repede căzând și spălând sângele morților, strigă că nevinovați au fost! Lupul Covaci și cu Baltazar Bathori fură duși la Uioara, unde, după câteva zile, pe ascuns, după obiceiul turcesc, fură sugrumați.[43] Când gâdea veni în închisoarea lui Baltazar Bathori cu lațul în mână, acesta îl întrebă cine este? — „Cel din urmă om cu care ai să vorbești în lume“, răspunse gâdea. Baltazar, blestemând amar pe Sigismund, după o lungă luptă cu gâdea, fu sugrumat.[44] Astfel pieri, împreună cu Kendi, și Ion Bornemissa, vestit căpitan, care, când i se vesti că i-a sosit ceasul, începu a cânta un cântec de jale și apoi întinse grumazul gâdei.[45] Ceilalți 4 prizonieri fură iertați prin mijlocirea prietenilor lor; numai bunurile li se confiscară.[46] Asemenea, lui Andrei și Ștefan Bathori, frații lui Baltazar, care apucaseră de a fugire în Polonia, li se confiscară bunurile, declarându-se de trădători și izgoniți pentru totdeauna din patria lor.

După-aceea, Sigismund, adunând o armată de 40 mii oameni de tot felul, trimise oștirea spre Timișoara, de unde dezlipi o parte din armată lui, ca să pustiască în preajma Oradiei și să împiedice ca să nu meargă de acolo convoiuri la armia otomană. El scrise apoi lui Teuffenbach, ca să-l roage să se apropie de hotarele Transilvaniei, spre a-și uni puterile și a izbi împreună pe vrăjmaș.[47]

XI

Urmarea ostilităților. Bătălia dela Sisek. Sinan-Pașa în capul oștirii.

În vreme ce prin aceste tratații papa și împăratul se cerca a trage toate stăpânirile Europei într-o legătură împotriva turcilor și dintr-altă parte scriitorii și oratorii cei mai însemnați lucra asupra opiniei publice și întărâta popoarele pentru o nouă cruciadă în contra barbarilor, războiul își urma furiile sale. În 15 iunie 1593 se dete o bătălie sângeroasă între oștirea împărătească și armata Turciei, strânsă în unghiul unde Kulpa se unește cu

Ordra, lângă Sissek, unde pieri cu totul armata turcească cu cei mai însemnați capi ai ei, Asan-Pașa și junele Mahomet, nepotul sultanului. Anul în care se văzu o așa mare învingere se cheamă în istoria otomană anul ruinei (pieirei, prăpădeniei).[48] Doi frați ai împăratului, arhiduca Maximilian comanda armia din Croația, de 16 mii pedeștri și 4 mii călăreți, și arhiduca Matei pe cea din Ungaria, de 20 mii pedeștri, 2 mii călăreți și 2 mii dragoni.[49]

Matei lovi Novigradul și asedie în zadar Granul, de unde se trase; iar Maximilian fu mai norocit în Croația și cuprinse Petrina, castelul Chrastovitz și în sfârșit Sissekul, când sosi Sinan cu armata lui în Ungaria și arhiducii își uniră oștile, din porunca împăratului.[50]

Când se află acesta la Constantinopol, poporul exasperat ceru răzbunare; ambasadorul austriac fu închis cu toată suita lui; marele vizir, fierosul Sinan, luă comanda unei oștiri numeroase de 100 mii turci și 40 mii tătari,[51] astfel cum nu se mai văzuse alta din vremea lui Soliman, și porni în Ungaria,[52] în vreme ce Cicala, amiralul turcesc, cu o flotă numeroasă pustia coastele Siciliei și răspândea groaza în toată Italia.[53]

Această armie îngrozitoare, pe lângă care se uni hanul tătarilor, Gazi-Gherei, cu 40 mii tătari (17 iulie 1594), înainta în Ungaria lăsând în cale-i urme de furia sa și după mai multe izbânzi parțiale (Vesprin, cetățuia Palota), cuprinse, în sfârșit (august 1594), vestita cetate Raab, prin trădarea comandantului ei, contele Hardek. Cetatea Papa fu cuprinsă și ea, și vizirul se oști împotriva Comornului, cu nădejde sigură d-a înainta în curând spre Viena. Dar aceste izbânzi strălucite, care mări trufia lui Sinan și îngrozi creștinătatea, apuseră îndată prin ridicarea unui nou campion al creștinătății, care își arunca sabia puternică în cumpăna războiului și, izbind în flancuri și înapoi acea armată îngrozitoare, schimbă fața războiului și chemă biruința supt steagurile creștinătății. Acest campion glorios fu nația română, care găsi acum un căpitan mare ca Mircea, Dracu, Huniad și Ștefan, spre a-i comanda. E vreme acum să ne întoarcem în Țara Românească.

XII

Preocupările lui Mihai în nevoile de față ale țării. Purtarea asupritoare a turcilor. Tractatul de aliață între Mihai, Aron și Sigismund Bathori, încheiat în București (1594).

Închis în palatul său de nevoia turcilor, țipetele de jale ale poporului gonea somnul de la Mihai. Posomorât și tăcut, el se depărtă de toți cei ce era pe lângă dânsul, spre a se gândi zi și noapte la mijloacele de a mântui nația sa. El ascultă cu băgare de seamă veștile războiului din Ungaria. Se bucura cu inima la izbânzile creștinilor, se întrista la pierderile lor.[54]

Pe lângă relele ce făceau turcii în țară, ea avea a suferi și trecerea gloatelor armiei tătărești, care, pe la capătul anului 1593, călcând-o, trecu în Ungaria. Tot pe atunci, primind porunca d-a trimite care pentru artileria armatei turcești în Ungaria, el trimise ca la 300 pentru campania și asedierea Pesperinei. Nu trecu însă mult și iată sosesc alți noi trimiși ai vizirului, ce se afla atunci la Belgrad, cerând alte care și tributul. Cu toată silința ce puse domnul, carele nu putură sosi la vreme, pân-a nu pleca vizirul de la Belgrad, și îl ajunseră tocmai la Ianik. Oamenii lui Mihai, ce adusese 400 care, tributul și oarecare daruri, se infățișară înaintea lui Sinan. Dar crudul turc, furios de întârzierea lor, porunci să-i ducă spre a le tăia capul în priveala tuturor. Dar Mehemet-Pașa, feciorul vizirului, ce se afla de față, rugă mult pe tată-său și le scăpă viața. Sinan însă refuză darurile și trimise răspuns lui Mihai, din partea sultanului, că îndată ce va sfârși campania, va purta războiul în Țara Românească, că era un lucru nevrednic d-a da această provincie în cârmuire necredincioșilor ce nu o merită. El ținu pe oamenii domnului prizonieri și nu le dete drumul decât când se întoarse la Belgrad.[55]

Această vestire sili pe Mihai a nu pierde vremea, cu atât mai mult că poporul din ambele țări era atât de întărâtat, că s-ar fi revoltat asupra domnilor dacă aceștia nu se revolta asupra turcilor.[56] Cruzimile turcilor trecuseră preste măsură, în vreme ce covârșirea strâmbătăților suferite sleiseră răbdarea împilaților și cereau o răzbunare strălucitoare. Poporul român se cutremura de turbare ca un leu rănit greu și această cutremurare parcă era larma înceată prevestitoare de o vijelie mare.

Avaniile turcilor sleise răbdarea poporului și a lui Mihai, care se hotărî a lucra și, unindu-se cu creștinătatea, să ridice cu bărbăție sabia asupra turcului, ca să ridice acel jug greu al robiei d-asupra țării.[57] El strânse atunci o adunare de toți boierii mari și mici din toată țara și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mâinile turcilor. Mihai expuse adunării tirania turcilor, cruzimile ce făcea în țară, ticăloșia[58] poporului, și

încheie arătând că alt mijloc de mântuire nu este decât d-a alerga la arme.[59]

Propunerea lui fu primită într-un glas de toți și hotărâră ca să intre în confederație cu principii creștini și să scuture nesuferitul jug al tiraniei.[60] Și boierii începură a se găti de război. Mihai, potrivit cu hotărârea țării, atunci se gândi de a dobândi ajutor și din alte părți și trimise pre clucerul Radul Buzescu sol la Sigismund Bathori, ca să se înțeleagă cu dânsul și să-i dea oaste de ajutor. Asemenea trimise și la Aron-Vv. în Moldova pe stolnicul Stroe Buzescu. Trimișii lui Mihai găsiră pe acești domni bine dispuși și bucuroși a se oști împreună.[61] Sigismund trimise la Mihai pe Ștefan Iojica și pe Pangratie Sennyei,[62] și Aron-Vodă pe un boier al său.[63] În 5 noiemvrie 1594, un tratat formal de alianță ofensivă și defensivă se iscăli în București între Mihai și plenipotențierii domnilor Transilvaniei și Moldaviei.[64] Dup-acest tratat, două mii ostași transilvani, supt comanda lui Mihai Horvat și Ștefan Bekeș, trebuia a sta pe ascuns la hotarul Țării Românești, gata a intra la chemarea lui Mihai.[65] Spre a pune dreptatea și moderația în partea lor, prinții aliați trimiseră sultanului o lungă lista de plângerile lor *(griefs)*, cerând îndreptare și chezășuire temeinică de schimbarea sistemii pentru viitor. Nu numai aceste reprezentații rămaseră fără răspuns, dar încă o ceată de 3 mii ieniceri intră în țară și începu a pune contribuții pe țărani și a face tot felul de rele *(outrages)*[66].

Dup-aceste fapte nu mai era de întârziat.

XIII

Noi mișcări ale turcilor în Țara Românească, complot în contra lor. Anecdota lui Ali-Gian.

Un complot, întins atât în Țara Românească cât și în Moldova, hotărâse ziua de 13 noiemvrie în care să se dea semnalul insurecției, ucigând pe turci în toate părțile țării unde s-or afla. Mihai trimise porunci la oștile transilvane de la hotare ca să intre în țară, pe când și o ceată de moldoveni, supt comanda hatmanului lui Aron, îi venea într-ajutor.[67] Turcii din București, în nepăsarea și netemerea lor, nu bănuia nimic de aceea ce li se pregătea, și urma cu turburările lor. Nici o trădare din partea românilor nu veni a-i deștepta. Într-o zi, când năvăliră din nou asupra palatului prințului, acesta le ieși înainte și, vorbindu-le cu multă dulceață și blândețe, le zise:

„De mă-ți omorî, aveți a pierde toată datoria ce aveți a lua; dar ascultați și faceți ce vă zic. Mergeți în cutare loc și luați de acolo toată avuția ce veți găsi și plătiți-vă din ea“. Fu mare vrajbă și neunire atunci între datornicii turci. În sfărșit, după multă ceartă, vro 500 se desparțiră de ceilalți și merseră unde voievodul le arătase. Ei se întoarseră peste câteva zile, dar avuția ce găsiseră nu era deajuns pentru a plăti pe deplin datoria. Fiind nevoie d-a face împărțeala în proporție cu ce avea să ia fiecare, avură trebuință de cineva care să facă reducția. Se adresară spre aceasta la cadiul de la Giurgiu, care era însărcinat a hotărî pricinile de judecată între turci și creștinii din Țara Românească.[68] Dar acesta fiind bolnav, Ali-Gian veni la București, în locul lui. Se făcură atunci mari sfezi între creditori și datornici, pentru prețuirea mărfurilor date și primite. Astfel merseră până în ziua de 13 noiemvrie. În acea zi de dimineață, Ali-Gian, sfârșind împărțeala și ducându-se la conacul său, fu oprit în cale de un român, prieten al său, care îi zise: Ali-Gian-Hogea, câți ani sunt de când mănânc sarea și pâinea ta? - Sunt douăzeci de ani, răspunse turcul. Dacă e așa, zise românul, spre recunoștință de pâinea și sarea ta ce am mâncat, voi să-ți spui un cuvânt, de-i voi să mă asculți. Spune, îi zise Ali. Nu sta aci, adaogă el, până la 3 sau 4 ceasuri după-amiază; nu te opri nici la Giurgiu; silește-te să treci la Rusciuc cât vei putea mai curând. Dar pentru ce? îi răspunse turcul. El însă, fără a-i spune mai mult, se depărtă. Întorcându-și însă capul și văzând pe Ali stând în cumpănă de ce trebuia să facă, îi zise: Ia seama la ce-am zis! Turcul, preumblându-se prin oraș, băgă de seamă că e mai multă lume decât altă dată și, îndoindu-se de ceva rău, fără a spune la nimeni nimic, se urcă în căruța sa și luă în grabă calea Giurgiului.[69]

Aceasta fu singura indiscreție, cinstită și măsurată, ce se făcu despre tragica scenă ce se pregătea.

XIV

Măcelărirea turcilor în București și apoi în toată țara.

Porunca domnească ieșise ca toți turcii ce se aflau în București să se adune la casa vistierului Dan, spre a li se căuta și răfui datoriile. Îndată ce turcii se grămădiră în acea curte, Mihai și boierii, cu ostașii și cu tot poporul setos de răzbunare ridicară steagul libertății și, încunjurând curtea, puse de patru părți de dete foc casei unde era turcii adunați și îi pușcară cu tunurile cu care îngrijise mai dinainte a împresura curtea și casa. Izbirea aceasta

neașteptată, vâlvoarea focului ce îi încingea, bubuitul și pustiirele tunurilor și strigătele de răzbunare ale poporului amețiră și înspăimântară pe turci, care, deși armați, pre obiceiul lor, neputând a-și face cale de ieșire, fură siliți a primi moartea fără a o putea da. La două mii turci se omorâră; din români puțini căzură. Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mâna stângă. Pe lângă turci, vreo câțiva ovrei fură măcelăriți.[70] Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranță, dar căci ovreii, atunci în mare favor pe lângă turci și sultan,[71] împreună cu turcii prăda țara și făcea stricăciuni.

Acesta fu cel dintâi act al războiului: ucidere făcută cu înșelăciune, în adevăr, dar dreaptă și meritată pentru toate suferințele ce turcii aduseseră țării.[72] Această măcelărire din București fu semnalul care puse toată țara în picioare, și în toate părțile poporul, năvălind asupra turcilor răspândiți, îi măcelări și îi goni până îi scoase afară din țară.[73]

A treia zi după această ucidere, la 15 noiemvrie, Mihai porni în grabă, cu oștile și cu transilvănenii ce sosiseră, la Giurgiu și, năvălind cu iuțeală asupra orașului, fără a întâmpina vreo împotrivire, îi deteră foc și trecură tot ce le ieși înainte supt sabie. Trei mii suflete aproape, bărbați și femei, fură uciși sau prinși. Din toți turcii din oraș, numai doi putură scăpa, trecând înot Dunărea. Unul din ei era Ali-Gian Hogea, ce îl văzurăm scăpând iarăși cu noroc din București. El d-abia sosise la Giurgiu și se afla povestind cadiului ceea ce i se întâmplase în București, când fără veste năpădiră românii. Neavând alt chip de mântuire, știind să înoate, se dezbrăcă și se aruncă în apă și trecu de cealaltă parte. Celălalt turc urmă pilda lui.[74]

După arderea și prădarea orașului, Mihai ocoli cetatea și începu a o bate cu tunurile, dar, văzând că n-o poate dobândi, căci îi venea ajutoriu arme și bucate de la Rusciuc, și silit de greutatea iernii, o năpusti deocamdată și se întoarse în scaun în București.[75] Printr-aceasta, zic cronicarii noștri, se făcu numai o începătură de vrajbă.

XV

Tabăra lui Mihai lângă București. Un emir sosește cu oastea turcească în țară.

Abia se întorsese Mihai de la Giurgiu, abia își așezase trupele în tabără aproape de București, în bună poziție, când fără veste intră în țară și veni la București un cadiascher sau emir cu 2 000 turci oștire aleasă și 50 paznici ai

trupului, ceauș și spahii. Emirii se privea de turci ca următori ai lui Mahomet, din fiica sa Fatima, și era numai trei în toată împărăția, având putere vizirească și, pe lângă autoritatea mirenească, împreună și pe cea bisericească. Sarcina lor întâi era a fi sfetnici ai împăratului, pe urmă tâlcuitorii cei mai întâi a tot dreptului. Cadiascherii sunt judecătorii armiei. Sunt numai doi: unul pentru Europa, care e șeful, și altul pentru Asia.[76] Emirul, al cărui gând era să caute a prinde pe Mihai, se fățărnici ca cum n-ar ști nimic din cele urmate puțin înainte. El intrase în țară cu mare liniște, neaducând nici o supărare locuitorilor, și zicea că voiește a ierna în țară. Intrând în București, el ocupă casele cele mai bune din oraș și luă cvartir într-o nouă mănăstire supt oraș, zidită pe râul Dâmbovița, aproape de palatul domnesc. Trimise un om din parte-i la domn, ca să-i arate că, viind să ierneze în țară, cere să i se dea 10 mii florinți și bucate pentru oștirea lui. Apoi plecă însoțit de o mie de pedeștri la palatul domnului, ca să-i facă vizită de cinste, iar în adevăr ca să-l poată prinde. Mihai, care simțise cugetele viclene ale emirului, se sili a-l birui în fațărnicie și a-l arunca în cursele ce i le întindea el. El lăsase pe emir a intra nesupărat în oraș, dar vizita lui nu o așteptă și fugi în tabără. Emirul, negăsind pe Mihai, trimise în tabără de-l întrebă pentru ce în timp de pace ține în arme atâția unguri? Domnul răspunse pentru ca să prinză pe Petru, fiul fostului domn Alexandru, care umblă a-l răsturna din scaun, și că, până îl va prinde și îl va trimite la Constantinopol, el va căuta din banii publici să plătească și să dea drumul oștilor.

Emirul se prefăcu că crede și înștiință pe domn că în dimineața viitoare îi va trimite un butoi *(tonneau)* de aur, spre a plăti oștile și a le slobozi îndată, fiind împovărătoare țării. Mihai se arătă că primește cu multă bucurie această propunere, dar hotărî a nu mai aștepta ziua de a doua-zi și a pune capăt acestui joc de înșelăciune cu turcul. În puterea nopții aceleia, își găti oștile și, însoțit de ostașii curții ce îi așezase pe ascuns în vale, se apropie de oraș și, pe când turcii dormea din cinci părți, cu foc și sabie îi încinge. Turcii, la lumina flăcărilor care ardea conacele lor și la strigătele răzbunătoare ale românilor, se deșteaptă îngroziți și, pe jumătate îmbrăcați, alerg și se adună la palatul emirului, cu hotărâre de a se apăra până la moarte. Dar aci întâmpinară pe Mihai, care cu o parte din oștire împresurase palatul și îl împroșcă cu două tunuri. În zadar se ispitiră turcii a-și deschide drum printre ostașii români, spre a intra în palat. Românii îi împing înapoi și îi ucid pe toți. Două ziduri din palat se prăvălesc de izbirile artileriei.

Emirul, în desperarea sa, părăsit de orice ajutor, începu a arunca pe ferestri aurul și giuvaierile sale, socotind că, în vreme ce ostașii români s-or apuca de pradă, el va găsi mijloc de a fugi. Dar Mihai oprește pe soldați de la pradă și îi întărâtă spre năvală asupra palatului. Emirul strigă și se roagă cu făgăduieli mari să-l lase a se trage cu rămășița gardiei sale. Dar toate în zadar. Românii navălesc în palat și fără milă ucid pe toți turcii ce scăpaseră din foc. Prada acestei biruințe fu mare pentru soldați; doi cazaci găsiră două traiste pline de aur, pe care domnul îl împărți între soldați. Dup-această biruință, curățindu-se tot orașul de turci, Mihai dete mulțemită lui Dumnezeu și apoi lăsă oștile a se odihni.[77]

XVI

Albert Kiraly, trimis de Sigismund în ajutorul lui Mihai, trece Dunărea și ia Silistra.

Mihai-Vodă, având oarecare împutăciune cu capii trupelor ajutoare din Transilvania, Mihai Horvat și Bekeș Ștefan, care era foarte neuniți între sine, îi trimise înapoi prințului Transilvaniei, oprind oștile, peste care trimise Sigismund căpetenie pe Albert Kiraly,[78] bărbat viteaz, născut în provincia Gemeri din Ungaria de sus, și prea vestit pentru multe fapte de război săvârșite în războiul făcut de către Ștefan Bathori, regele Poloniei, în contra muscalilor.[79] Mihai cu Kiraly se gătiră îndată de oaste. Și mai întâi Kiraly, din porunca domnului, asedie Orașul de Floci, ce era neîntărit[80] și îl rase din temelie (10 dechem. 1594), după ce ucise pe toți cei ce se închina în numele turcilor și care nu apucaseră a fugi[81]. Dup-aceea, Mihai porni pe Dunărea înghețată și se apropiară de Hârșova, oraș bogat și întărit, cale de o zi de Brăila,[82] pe care Carol și Ludovic, regii Panoniei, îl împresurase cu ziduri.[83] Aci le ieși înainte o oaste de 7000 turci, alcătuită de garnizoana cetății și de alți turci din Bulgaria. Pe gheața Dunării se dete o bătaie sângeroasă de ambe părțile, în care turcii, în sfârșit, fură sparți și împrăștiați.[84] Românii biruitori, punând scări, la 1 ghenarie 1595 săriră în cetatea Hârșova, o arseră și o prădară.[85] Prada făcută în acest oraș fu așa de mare, încât românii trebuiră să treacă Dunărea spre a-și aduce avuțiile ce îi împovăra, în țară.[86] După ce își mai întăriră puterile slăbite de frig, Mihai, cu ostașii săi, la 6 ianuarie, trece iarăși Dunărea și se îndreaptă spre Silistra, oraș mare și frumos și cu neguțători bogați, care era fără grijă,

bizuindu-se în puterea cetățuiei.[87] După un asalt groaznic, în care asediații nu stătură mai puțin vitejește ca asediatorii, românii o cuprinseră și o dete în foc și pradă. Cetățuia însă n-o putu lua, lipsindu-le artilerie.[88] Românii găsesc atâta pradă în acest oraș, încât își dobândesc veșminte pentru vecie, zice un contemporan.[89]

XVII

Importanța țărilor române pentru imperiul otoman pe acele timpuri.

Aceste izbânzi ale românilor, pustiirea orașelor de pe lângă Dunăre înspăimântase într-atât pe turcii din partea locului, încât fugiseră mai toți în Munții Balcani. Cârmuitorul de la Rusciuc înștiință îndată Porții răscoala lui Mihai și izbânzile lui, cerând ajutor, care întârzie câtva din nevoia iernii.[90] Îndrăzneala lui Mihai miră și supără pe sultanul, fără a-i da mari prepusuri, crezând că lesne va putea potoli răscoala unui dușman așa de slab. Trebuie însă a se grăbi, spre a nu zăticni operațiile războiului din Ungaria. Într-adevăr, Turcia, spre a putea purta acest război, avea nevoie de Țara Românească și Moldova, care era nu numai grânarul proviziilor armatei lor și chiar a capitalei (de vreme ce în toți anii se încărca din cele două țări 150 corăbii cu făină, unt și carne pentru Constantinopol[91]), dar încă slujea de linii de comunicații pentru trecerea oștilor și a proviziilor în Ungaria.[92] Valahia, numai, plătea atunci la Poartă o tonă de aur,[93] sau, după alții, 100 mii scuzi,[94] sau 70 mii galbeni,[95] afară de daruri pe la pași și miniștri, pentru orânduirea domnilor, aceea ce se urca de multe ori până la 300 mii galbeni pe an,[96] afară de 20 mii miei, 10 mii chile de grâu, alte atâtea de orz, 2 mii cai, unt și miere cu îmbielșugare.[97] Moldova plătea Porții 62 mii scuzi, și hanului tătarilor pe tot anul 20 care cu 4 boi, și 50 iepe și miere îndestulă.[98] Prințul Transilvaniei plătea 15 mii sechini.[99]

Pierderea acestor foloase costă mult pe Poartă, mai cu seamă într-o vreme când împărăția se afla în nevoie de bani și bucate, și prețul aurului crescuse foarte mult de la războiul Persiei, încât se îndoise prețul unui scud în Constantinopol, aceea ce pricinui turburări din partea ienicerilor.[100] Afară de aceasta, Valahia și Moldova era cămară plină de toate cele trebuincioase Constantinopolului. Dintr-însele acest oraș se îndestula de cărnuri proaspete și sărate, de unt, miere, grâne, d-alte lucruri ce se ducea

acolo; chiar saraiul sultanului din aceste țări se îndestula nu numai de cele trebuincioase vieții, dar încă de cele spre lux și desfătare.[101]

Sultanul hotărî dar a potoli cât mai în grabă această răscoală, pân-a nu se întinde și a lua mai multă putere. Poarta numi atunci domn în Țara Românească pe un Bogdan-Beizdade,[102] fiu al Iancului-Vodă Sasul, care zăcu nerușinat trei ani și 7 luni pe tronul Moldovei (1570-1574), batjocorind-o și, după mazilia sa, i se tăie capul în orașul Liov din Polonia, din porunca regelui Ștefan Bathori.[103] Acest june Bogdan se dusese în Gonstantinopol cu familia sa, unde intră în casa lui Ferhad-Pașa și, crescând în casa lui, ajunsese a purta slujba de hasnadar. El avusese de gând a se turci, când crezu că favorul patronului său și revolta domnilor îi deschid cale de a dobândi un tron.[104]

Mustafa-Pașa,[105] căruia i se luase pașalâcul Maraș,[106] cu o seamă de oști, între care două mii ieniceri cu vreo câțiva din agalele cele mai însemnate,[107] și pe lângă care oștire se mai adăogă 14 mii turci ridicați din Bulgaria, fu poruncit să treacă Dunărea pe la Rusciuc și să ducă pe noul domn în țară.[108] Într-aceeași vreme, Gherei, hanul tătarilor perecopi, care cu 30 mii tătari se întorcea din Ungaria, primi poruncă ca să treacă Dunărea pe la Vidin, și astfel, din două părți, să încunjure și să izbească pe Mihai.[109]

XVIII

Lupta românilor cu hanul tătăresc. Isbânzile dela Putinei, Stănești și Scărpătești. Hanul fuge înfrânt.

Vestindu-se lui Mihai primejdia ce îl amenința, își strânse în grabă oastea pe lângă dânsul[110] și împrăștie călăreți în grabă în toate unghiurile țarii, strigând că intră sabie de turci și tătari în țară și să saie toți cu totul împotriva dușmanului, încredințându-se în ajutorul dumnezeiesc.[111] Apoi purcese asupra Dunării sâmbătă în 8 ghenarie s.n. și a doua zi se opri la sat la Pietri, gătindu-se să treacă Dunărea, să se lovească cu Mustafa-Pașa pân-a nu apuca acesta să calce țara.[112] Acolo îi veni veste că hanul cu tătarii, trecând Dunărea pe gheață au și intrat în țară, robind și prădând.[113] Această veste îngrijă tare pe Mihai și numaidecât se învârteji îndărăt cu toate oștile și puse tabără la sat la Hulubești, de unde trimise străji asupra

tătarilor pre Radul Buzescul cu frații lui, Preda Postelnicul și Stroe Stolnicul, și Radul Calofirescul cu o seamă de oști alese.[114] Hanul, înaintând spre Giurgiu ca să se împreune cu Mustafa, jăfuind și pustiind tot înaintea sa, își așeză tabăra la o milă de Giurgiu, la satul Scărpătești,[115] puse străji în toate părțile și trimise câteva mii la prădat, ca să aducă hrană.[116]

Avangarda română, supt comanda Buzeștilor, înaintă până la sat la Putinei, unde întâmpinând pre avangarda tătărească, o izbi cu vitejie și o înfrânse (14 ghenarie), pierind tătari mulți, și vii prinzând încă mulți[117]. Îndată ce află hanul această tristă veste, trimise pre un nepot al lui cu mulțime de tătari și veniră până la sat la Stănești,[118] o milă d-alături de Giurgiu[119]. Buzeștii, mai căpătând ajutor de oaste de la Mihai, le ieșiră întru întâmpinare și se loviră de față la ghenarie în 16 (duminică, s. n.) și, dând vitejește într-înșii, îi biruiră, pe mulți așternând la pământ, pe alții îi prind sau se predau înșii; o parte numai scăpă cu fuga spre hanul[120]. Însuși nepotul hanului pieri în acea bătaie[121]. Dup-aceea, Buzeștii izbesc mai multe cete ce umblă răspândite după hrană și cu cruzime le fugărește și ucide. 7 mii prinși creștini fură mântuiți atunci din mâinile tătarilor[122]. Hanul se afla tot la Scărpătești, unde sosise și Mustafa-Pașa cu Bogdan-Vodă și se împreunase ambele oștiri, tătărească și turcească[123]. Mihai, care sta rânduit de bătaie la Hulubești,[124] prevăzând toate și luând toate masurile cerute de împrejurări ca un ducă viezător, cum prinse acea veste,[125] socoti a nu mai întârzia și purcese în contra ambilor vrăjmași cu toată armata și gloatele lui. În calea sa, ucide și fugărește mai multe cete de tătari, care rupte din tabără de vro patru zile, se trăgea acum spre ordia cea mare. Dup-aceea, duminică (23 ghenarie) în murgu serii, năpădește peste avangarda vrăjmașului, ce se află patru mile de tabără, compusă de 6 mii turci, între care 300 ieniceri și o mulțime de tătari, invocând cu încredere puternică, după obicei, cu glas mare, numele lui Hristos. Tătarii, sumețindu-se în numărul lor, nu băgară de seamă l-această strigare, iar turcii o înțeleseră și, încălecând, caută a scăpa cu fuga, favorizați de întunecimea nopții. Ai noștri izbesc cu semeție pe turci și tătari și îi ia în goană[126]. Avangarda noastră, supt comanda banului Manta, îi duce, gonindu-i, până în ordia cea mare de la Scărpătești.[127] Spaima intră în tabăra vrăjmașă, crezând că Mihai însuși a venit a-i izbi. Hanul, turbat de frică și

neîncrezându-se în puterile sale, chiar în noaptea aceea[128] se despărți de Mustafa-Pașa și de Bogdan[129] și luă calea pustiilor sale. Aceștia, cu turcii lor, fugiră încă spre Rusciuc, goniți și tăiați fiind de Manta până îi trecu Dunărea.[130]

XIX

Asediarea Rusciucului de Mihai.

Mihai sosi a doua zi, luni de cu noapte (24 ianuarie, înainte să facă copii) și își înfipse tabăra în locul părăsit de dușman la Scărpătești, și în ziua următoare, marți des-de-dimineață, în 25 ghenarie, pornește spre Rusciuc, unde, după cum aflase, Mustafa-Pașa, nedescurajat încă de atâtea învingeri, mai strângea oști și voia a-și mai cerca norocul.[131] Fără a lăsa lui Mustafa vreme de gătire, domnul se grăbește și trece Dunărea pe gheață pe la Marotin[132] și își înșiră oștile mai supt porțile Rusciucului. El avea cu dânsul numai 10 mii ostași, atât munteni, cât și moldoveni,[133] în vreme ce Mustafa Pașa avea 4 mii oaste aleasă și 10 mii turci adunătură din Bulgaria.[134] El își îndeamnă oștile a se lupta vitejește, pentru gloria lui Hristos și mântuirea patriei,[135] și cu frunte de leu și bărbătește, mai repede decât ai gândi, năvălește asupra turcilor, care d-abia apucaseră a ieși din cetate când lupta se încăieră.[136] Bătaia ținu câtva și fu sângeroasă de ambe părți până în noapte, când turcii, cu toate că mai numeroși, trebuiră a se pleca furiei românilor.[137] De la vro 7 până la 8 mii căzură morți;[138] ceilalți își căutară mântuirea în fugă, dar ai noștri, urmărindu-i în întunerecimea nopții fără seamă, îi ucid sau îi prind mai pe toți.[139] Mustafa-Pașa, pierzând calul, o luă pe jos la fugă; o slugă îi dete apoi un cal prost, pe care în zadar se sili a scăpa;[140] el fu ucis de ai noștri nu departe de locul bătăliei.[141] Domnișorul Bogdan fu mai norocit; rășchirându-se de toți ai săi și însoțit de 20 de oameni,[142] iar, după cum zic unii, numai de 6,[143] el fugi la Constantinopol, cu maică-sa și două surori. Acolo, acest june pretendent fu, la 1597, prin intrigile lui Ieremia, domnul de atunci al Moldovei, din porunca turcilor, azvârlit în mare. El măritase pe o soră a lui după un nobil venețian, anume Ioan Zane. Analistul italian N. Doglioni spune că ar fi văzut la acest Bogdan, în anul 1597, o sabie îngropată de mai mulți ani, care se găsise în Moldova și se prepunea că ar fi sabia ce Atila, vestitul rege al

hunilor, biciul lui Dumnezeu, purta în războalele sale. Tăiușul sabiei, foarte bine lucrat, era de șapte palme în lungime și patru în lățime.

XX

Arderea Rusciucului. Isbânzile lui Kiraly, banului Mihalcea și Buzeștilor pe malurile Dunărei.

După această strălucită biruință, Mihai puse de arse și dete în pradă orașul Rusciucului. Un martor de față descrie astfel răzbunarea românilor asupra bieților locuitori ai Rusciucului: „Multă jale se făcu în ziua aceea și plângerile se înălțau până la ceruri. Toți s-au încărcat cu avere din destul, robi și roabe și-au luat cu prisos; nimica n-a scăpat din mâna lor. Gingașele turcoaice mult răsfățate, ce stau în veci închise, să le fi văzut atunci goale, desculțe, tăvălindu-se în zăpadă, unele târâte de par, altele de mână; nu era ostaș care să nu ducă vro turcoaică.“[144]

Cetatea însă nu putu fi luată, căci domnul era silit a se întoarce în București,[145] chemat fiind de trebile țării.[146] El lăsă pe unguri, cazaci și o seamă din românii lui Albert Kiraly poruncindu-i a urma pustiirea orașelor turcești din Bulgaria,[147] și, însoțit de ostașii săi, se întoarse, intră în București, unde fu primit în strigări de bucurie și binecuvântare a poporului pentru izbânzile sale. Dobânda care ostașii aduseră cu dânșii fu foarte mare; din zece mii ostași ce îl însoțise, nu era nici unul care să nu se fi întors cu haine de mătase și alte lucruri prețioase.[148]

Îndată după ce răsuflară puțin oștile, Mihai porni pe banul Mihalcea spre Silistra, pe care o arse și o pustii din nou,[149] și pe spătarul Preda și comisul Radu asupra Hârșovii. Turcii din acest oraș, aflând de sosirea românilor, se grăbiră a trece Dunărea și a le ieși în întâmpinare, dar românii îi bat și îi trec Dunărea în goană, tăindu-i foarte rău până la Hârșova, pe care o dau pradă focului. Mihalcea apoi se întoarse de asedie Brăila, după ce prădă și arse foburgul. Asediații găsiră mijloc d-a scri lui Musa, ceauș din Dobrogea, cerându-i ajutor. Musa strânse vro 4 mii oameni și, trecând Dunărea pe gheață, izbi tabăra românească și, omorându-le, după mărturia îndoitoare a turcilor, o mie oameni, îi sili a ridica impresurarea. Mihalcea se întoarse lângă Mihai.[150]

În vremea aceasta, viteazul și strălucitul Albert Kiraly, cu o iuțime neauzită, cu foc și cu fer, prădând și pustiind, își rotește armele, fulgerând

prin toată Bulgaria. Șistovul, Cernavoda, Rasgradul, Babadagul și Oblucița se mistuiesc de sabie și foc și, după ce își împinse oștirea, pustiind tot până la gura Dunării în Marea Neagră[151] și până la Varna, apoi, trecând munții, ajung dincolo de Adrianopol, apropiindu-se până la 13 leghe de Constantinopol, pustiind toată câmpia și împrăștiind mai multe cete de turci și tătari.[152] Albert apoi iși întoarse învingătoarea oaste, neatinsă și cu multă pradă, la Mihai.[153]

XXI

Răscoală și victorii în Bulgaria.

Tot în acea lună (ianuarie), o ceată de români aflară prin spioni că Sinan se întoarce de la Belgrad la Constantinopol cu multe bogății din Ungaria. Românii trec în Bulgaria, îi pândesc calea în munții Emului și năvălesc fără veste asupră-i. Sinan își lăsă bogățiile în pradă, și românii, lacomi după dânsele, lăsară pe Sinan de scăpă. Gesty Ferentz sosi cu o ceată de transilveni și, uniți împreună, cuprind mai multe castele din părțile locului, trec munții în Rumelia (Tracia), împrăștiind groază în toate părțile și își împing pustiirile lor până la porțile Constantinopolului.[154]

Dacă toată armia ar fi sprijinit *cette heureuse pointe*, sultanul ar fi avut mult a se teme de scaunul său împărătesc.[155] La întoarcerea sa în Țara Românească, Ferentz întâlni un trup de 12 mii tătari, pe care îi împrăștie și îi sfarmă.[156] Toate aceste lupte din luna lui ianuarie numai umplură 15 care de capete de turci, numai din cei mai însemnați, ce se aduseră în tabăra românească.[157] Aceste strălucite izbânzi ale românilor aprinse nădejdile popoarelor mult chinuite din Turcia și începură a le deștepta din amorțeala în care de veacuri zăceau. Bulgarii fură cei mai întâi a se forma în cete și a lua armele. Un trup de 2 mii țărani bulgari cuprinde Sofia, capitala Bulgariei, în lipsa pașei d-acolo, și îi dau foc și pradă; dar neavând destulă putere spre a o ține, o las și se trag.[158] Prada făcută se împărți între dânșii și fiecărui îi veni în parte aproape 300 scuzi.[159] Apoi, mai unindu-se alții cu dânșii, se pun de pustiesc țara în toate părțile și ajung trei zile departe de Constantinopol. Ei întâmpină apoi un convoi de un mare număr de care, cămile și mai mult de 40 mii dobitoace, ce se ducea la oștirea turcească; ei izbesc oastea ce îl ducea, o biruie și omoară două mii turcii, luând toată acea pradă.[160]

XXII

Luptele lui Aron-Vodă cu tătarii. Mihai îi vine în ajutor.

Izbândele nu fu deocamdată, în Moldova, așa de repezi și strălucite ca în Țara Românească. Aron-Vodă, îndată ce se declară în contra Porții, începu a-și găti oștile și vru să atace cetățile moldovenești ocupate de turci din Basarabia. Dar pe când făcea acea gătire, în decemvrie 1594, fără veste 14 mii de cazaci, întru care două mii pușcași aleși, supt trei steaguri, unul cu vulturul negru și cu mânunchiul de argint, altul cu vulturul alb cu mânunchiul iar de argint și al treilea, după obiceiul lor, supt o căpetenie, anume Lobodă, năvălesc în Moldova, prădând și pustiind prin foc și sabie.

Aron d-abia scăpă din Iași cu doi boieri ai săi, și cazacii cuprind Iașul, pun mâna pe vistieria domnului și pun orașul în flăcări și în sânge. Mai tot orașul fu mistuit de foc. Cazacii luară din Moldova 26 000 cai, 600 fete tinere. Ei găsiră 70 tunuri în capitală, din care parte le luară, parte le încuiară. Nemaiavând ce mai jefui în Moldova, trecură să facă asemenea în Polonia.[161]

Văzându-se scăpat din nevoia aceea a cazacilor, Aron începu iarăși a se pregăti de oaste împotriva turcilor. El primi și de la Bathori o seamă de oști ajutor, supt comanda lui Bercea Andreiași,[162] și se duse să izbească Benderul, dar fu respins de beiul orașului, Mir-Ahmet.[163] El însă se reîntoarse iarăși și începu a bate cetatea și era gata a o lua, dacă cazacii n-ar fi sosit etc.[164] Aron se întoarse apoi spre cetățile Chilia și Cetatea Albă și asedie pe aceasta din urmă, începând a o bate puternic cu tunurile. Garnizoana, nemaiputând sta mult împotrivă, ceru ajutor de la Gazi-Ghirai, hanul tătarilor. Acesta sculă un număr mare de tătari și punându-le cap pe Adil-Ghirai, zburară în ajutorul cetății.[165] Tătarii sosiră pe când garnizoana cetății era gata să se dea *(aux abois)*.[166] Aron, văzând sosirea tătarilor, pricepu că e peste putință a urma asedierea în fața unei asemenea oștiri și se ridică d-acolo, trăgându-se spre țară.

Tătarii, în cele dintâi zile ale lunei fevruarie, intrară în Moldova, urmărind pe Aron și făcând jafuri și pustiiri, după obicei,[167] până când căzură în cursa ce îi aștepta. Aron, care aflase de sosirea tătarilor mai nainte, nu pierduse vremea; el își strânsese toate trupele, ridicase poporul în arme, făgăduindu-i prada dușmanului, și tot poporul era în picioare; chemase în leafă o seamă de cazaci, care, inimați de pilda românilor,

apucară armele în contra turcilor și deputară la prințul Transilvaniei, cerându-i leafă numai pe două luni, făgăduind că apoi se vor ține cu prăzile lor și că vor sluji cauza creștinătății cu credință și stăruință *(diligence)*,[168] aceea ce Sigismund primi cu plăcere. Dintr-altă parte, Mihai, înștiințat de Aron, se grăbi a alerga într-ajutor. El plecă din București, luând cu sine soția și copilul său, și se duse spre hotarul Moldovei cu oștirea sa. Ambii voievozi meditară o stratagemă și întinseră o cursă în care lesne căzură tătarii. Mihai, care se afla în fața tătarilor, se făcu ca cum s-ar fi înspăimântat de furia vrăjmașului și începu a se trage înapoi; tătarii se iau fără socotință după dânsul până când cad între oștile muntene ale lui Mihai și oștirea moldovană a lui Aron, care sta ascunsă în păduri și în spatele dealurilor. Atunci, deodată, românii iau ofensiva, muntenii izbind pe tătari în față și moldovenii de dinapoi și din coaste. De trei ori tătarii, văzând primejdia în care se află, se raliază *(sanghers)* și, în desperarea lor, ca niște mistreți izbiți și împresurați din toate părțile, își caută a-și deschide drum. Dar românii se îmbărbătează mai presus de natura omenească și se silește a nu le scăpa din mână această pradă căzută în cursă. În sfârșit, după o luptă înverșunată, armata tătărască se zdrobește și se rășchiră, 12 mii tătari zac morți în locul bătăliei, afară de copii și neveste;[169] mulți încă sunt răniți; mai toată călărimea lor prăpădită, fiul hanului însuși rănit de moarte; 1500 cai ungurești, multe care încărcate cu puști, multe steaguri și 1000 creștini mântuiți din robie fără trofeele acestei biruințe. Rămășița tătarilor luă în fuga mare calea pustiei lor.[170] Aceste învingeri ce suferiră tătarii în Valahia și Moldova în aceste două luni, rigoarea iernii făcu ca din armata lor de 80 000, ce năvăliseră în principate, d-abia se întorsese 8 mii. Îndată, pe lângă aceste pierderi, o foamete grozavă îi mai pustii în iarna aceea, încât ajunseră de lipsă că își frigea în frigare muierile copiii de-i mânca.[171]

După învingerea strălucită asupra tătarilor, ambii voievozi înștiințară de toate cele cu noroc săvârșite pe prințul Transilvaniei, arătându-i că, de le va sosi în ajutor, după cum li se făgăduise, armata transilvană până la 29 ale acelei luni fevruarie,[172] ei vor stăpâni toată Dunărea și se vor pune în cale spre Constantinopol,[173] fiindcă toate popoarele creștine din Turcia s-au sculat sau sunt gata a se scula împotriva turcilor.[174]

XXIII

Căsătoria lui Sigismund Bathori cu Maria-Christina, archiducesă de Austria. Tractatul încheiat cu această ocazie și însemnătatea lui.

Bathori, care sta în acea iarnă în nelucrare, ocrotit de izbânzile românilor, nu se prileji a răspunde cererei și dorinței domnilor români, căci ocupația viitoarei sale nunți ocupa atunci cu totul duhul său atât de ușuratic. Părintele Alfons Carillo, pe care îl trimisese la Viena, după cum am văzut, îi adusese făgăduieli mărețe de la împăratul și îngăduința căsătoriei lui atât de mult dorită cu Maria-Christina de Austria, fiica arhiducii Carol, unchiul împăratului, soră cu Ana, atunci crăiasă în Polonia, cu toate că fusese destinată înainte pentru regele Spaniei.[175] Aceasta făcu pe dușmanii lui Bathori să zică că casa Austriei i-a dat o femeie spre a-l răsplăti, căci a călcat credința și alianța turcilor, și drept zestre nevoia d-a purta război cu dânșii.[176]

Dup-aceea, Sigismund trimise o ambasadă la împăratul în capul căreia puse pe unchiul său Bocskai,[177] care ajunse în 14 decemvrie (1594) la Viena și la 12 ianuarie (1595) la Praga, unde fu foarte bine primită.[178] Aci se încheie între împuterniciții lui Sigismund și ai împăratului un tratat de alianță pe aceste temeiuri: că nu vor depune armele și face pace cu turcii decât printr-o învoire reciprocă; că în tratatul cu turcii se va cuprinde Transilvania, Valahia și Moldova, că toată Transilvania și partea regatului Ungariei, ocupate de Bathori de Șomlyo, vor rămânea vecinic acestui prinț și copiilor săi, parte bărbătească, cu dreptul celui mai întâi născut între dânșii și tot în chipul cu care se bucurase de aceasta prinții Ioan, Ștefan și Christofor, dar cu condiție că vor recunoaște pe Rudolf și următorii regi ai Ungariei ca suzerani ai Transilvaniei: că dacă Bathori va muri fără copii de parte bărbătească *(mâles)*, Transilvania și țările ce se țin de dânsa *(ses dépendances)* vor rămânea pe seama împăratului și a următorilor săi și că Bathori și staturile *(les ordres)* provinciei vor făgădui printr-un jurământ solemnel îndeplinirea acestui articol; că în cazul când Transilvania se va reîntoarce regilor Ungariei, împăratul și urmașii săi vor jura d-a păstra obiceiurile, privilegiurile, drepturile și libertățile și d-a nu da cârmuirea țării decât la un domn *(seigneur)* din această provincie; că împăratul va recunoaște pe Bathori ca prinț suveran, că îi va da titlu de *strălucit*; că va mijloci a i se da în căsătorie una din fetele arhiducii Carol, mort de curând, și că va angaja (pofti) pe regele Spaniei a-i da colanul mielului de aur *(toison d'or)*; că îi va da toate ajutoarele trebuincioase în oameni, bani și

muniții de război; că va angaja pe papa a lua supt protecția sa pe prințul și pe staturile sale; că Bathori și copiii săi se vor crea prinți ai sfintei împărăţii, dar fără a avea drept de ședere *(assistance)* și voi *(souffrage)* în diete; că orașele, cetăţile și castelurile ce se vor lua de armata împărătească în război vor fi ale împăratului și că cetăţile ce preastrălucitul prinț al Transilvaniei va cuprinde (stăpâni) cu oștile și cheltuiala sa vor rămânea lui, de care se va bucura supt titlu de feud al împărăției *(sans préjudice des droits de fief dus a Sa Majesté Impériale)*; dar că dacă aceste cetăţi vor fi din ale vechiului regat al Ungariei, acest prinț va fi îndatorit a le da înapoi, cu o dreaptă despăgubire plătită de împărat; că împăratul va plăti sumele trebuincioase pentru întărirea cetăţilor Transilvaniei și că Bathori, din partea sa, nu va cruța nici cheltuieli, nici îngrijiri, spre a le apăra în contra dușmanului comun.

Se mai adăogă la acest tratat un articol ce se păru de un semn rău *(de mauvais augure)*; el zicea că la întâmplarea când acest război nu va izbuti, după cum se nădăjduia, și că Bathori va fi gonit din Transilvania, împăratul se îndatorează d-a-l primi în staturile sale și a-i da venituri deajuns spre a ține dignitatea ca și mărimea casei lui; că, în sfârșit, domnii (nobilii) ce acest război are să-i pună în aceleași primejdii ca pe prințul lor vor putea a se retrage cu dânsul în Germania.[179]

Acest tratat, prin care împăratul semăna a se fi arătat foarte generos și a nu fi oprit pentru dânsul decât dreptul onorific de suzeranitate și, eventualitatea, puțin probabilă la un prinț așa tânar, de a dobândi Transilvania în lipsă de moștenitori, era într-adevăr câștigarea Transilvaniei pe sigur de împăratul, căci era un secret ce puțin în urmă se dete pe față, iar care era cunoscut atunci de toți cei ce apropria pe Sigismund și prin urmare și de iezuiții ce îl vindea curții austriace. Aceasta era neputința, constatată de doctori, a lui Sigismund d-a împlini datoriile căsătoriei.[180] Se zicea că el fusese legat prin farmecele unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacoc.[181] Alții prepuseră mai în urmă că muma lui Ștefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fată a ei și neizbutind, căci Sigismund, în vanitatea lui, preferă pe nemțoaică, prin farmece îl legă.[182] Sigismund, care își cunoștea starea, sau că credea că prin știință doctoricească va putea vindeca neputința, sau numai de vanitatea d-a se vedea aliat cu familia împărătească, dori această căsătorie, care fu fatală țării sale.

După încheierea tratatului, ambasadorii Transilvaniei primiră daruri mărețe, și dându-le audiență de ziua bună *(congé)*, împăratul le făgădui că va trimite peste puțin pe prințesa Maria-Christina, logodnica lui Bathori; dar curtea împărătească tot amâna aceasta supt deosebite pricinuiri. Bathori se plânse de mai multe ori, și staturile țării, care se temea că această alianță cu casa Austriei să nu le fie fatală, zicea în gura mare că și-au bătut nemții joc de prințul lor. Spre a astupa aceste zgomote, Ștefan Bocskai, care rămăsese la Praga, se duse în începutul lui martie la Gratz, capitala Stiriei, unde se căsători (însură) ca procurator al stăpânului său, Bathori, cu Maria-Christina, față fiind arhiduca Maximilian, fratele împăratului, și Ferdinand, fratele princesei. Bocskai, printr-o ceremonie obicinuită în căsătoriile prinților, se puse în patul de nuntă. Nemții însă tot nu trimise deocamdată pe mireasă la soțul ei, până în vară.[183]

XXIV

Izbânzile românilor în Dobrogea. Asediarea și prădarea Brăilei.

Domnii români nu pierd vremea așteptând armata lui Sigismund, ce nu veni, și caută a se folosi de izbânzile lor și de spaima ce ele au adus vrăjmașului, în vreme ce oștile lui Aron cuprinde Măcinul și alte cetăți și răscoală toată Dobrogea — unde două escadroane de moldoveni bate în două rânduri două cete însemnate de turci și le ia două stindarde[184] — ai cărei locuitori, urând tirania turcilor, se ridicară cu toții și curățiră țara lor de dânșii. Apoi se învârtejește și ia cu sila Chilia, Benderul, unde taie în bucăți pe beiul cu 600 turci, luând multe turme de dobitoace,[185] și în urmă merge de asediază de a doua oară Cetatea Albă, arzându-i foburgurile, după ce au risipit oștirea beiului acelei cetăți, atât încât d-abia a scăpat teafăr, el al optulea, lăsând în puterea moldovenilor steagurile, tobele, trompetele și cele mai multe avuții ale sale.[186]

Mihai, omorând mai mult de o mie turci,[187] cuprinde Ismailul, unde găsi 70 tunuri de baterie, două din care era însemnate cu armele împăratului Ferdinand și două cu ale lui Huniad Ioan. Aceste 4 tunuri Mihai le trimise în dar la prințul Transilvaniei.[188] Și după ce lăsă în Ismail o garnizoană de 2 mii români,[189] trecu apoi iarăși Dunărea, pustiind orașele turcești ce mai rămăsese în Bulgaria. La întoarcerea sa în Țara Românească, cu toate că curgea de trei palme apa pe gheața Dunării, viteazul domn („*l'intré pide*

Valaque“ — De Thou) mepriză o primejdie așa de învederată și trecu cu toată prada sa de cealaltă parte a râului,[190] în vreme ce tătarii năvălea în Moldova. Poarta numind de domn în Țara Românească pe unul numit Ștefan, însărcinând pe Capigi-pașa și pe Pașa Silistrei, cu multă putere de turci, tătari și ieniceri să-l ducă în scaun. Mihai, aflând aceasta, trimise pe Albert Kiraly, care, întâmpinând pe dușman la 16 martie,[191] îl sparge și il fugărește, și cetățuia Silistra, cruțată pân-atunci, o asemănă cu pământul; apoi, nemaiîntârziind, se invârtejește la orașul neîntărit Turtucaia, cale de o zi de Rusciuc, îl aprinde, ucigând mulți din locuitori, și se întoarce în grabă, pân-a nu dezgheța de tot Dunărea, la București, unde se află Mihai. Acesta îl porni îndată la Brăila, în ajutorul lui Mihalcea.

Mihai trimise de vro câteva zile pe Mihalcea din nou ca să ia Brăila și să-și răzbune rușinea ce-a primit, fiind silit, la cea dintâi asediere, a se depărta. Cetățuia Brăilei era întinsă și cu un zid gros, întărit cu palisade de pari.[192] Armata toată ce o împresura, români și unguri, după mărturia de îndoit a cronicarilor turci, se urca la 20 mii, cu multă artilerie.[193] Garnizoana cetății era de trei mii turci,[194] și nu le mai putea veni alt ajutor, căci Dunărea dezghețase.[195] La apropierea creștinilor, garnizoana ieși din cetate și începu a-i hărțui, dar fu îndată silită a se închide în cetate și d-a se apăra cu tunurile și puștile. Asediatorii deschiseră și duseră șanțurile *(tranchée)* prin trei locuri și grăbiră mult asedierea, în 16 zile. În capătul acestui timp, la 30 martie, asediații, nemaiputând a se împotrivi, se sfătuiră a se preda *à composition*, la care fură siliți a se supune. Dar Mihalcea, ce era născut din Brăila, nu vrea a le da altă capitulație decât voia d-a ieși numai cu femeile și copiii lor fără a lua nimic din avuția lor. După rugămințele însă ale lui Kara-ciauș, Mehemet-bey și Mustafa-ciauș, deputații garnizoanei, căpitanii unguri jurară pe credința lor că nu li se va face nici un rău *(fort)* și că pot lua cu dânșii orice or vrea. Așa, până a nu trece dincolo Dunărea, ei îmbarcară pe corăbii aproape o mie cântare de scule ale lor și începură a iesi din cetate, spre malul Dunării, plângând și țipând tare.[196] Dar ai noștri, zărind că cu straiele lor duc și bani și încă și în pâini ascunseseră aur topit,[197] orbiți de dragostea jafului, la care foarte mult se deprinseseră, cu paguba disciplinei, călcară credința dată și capitulația și se aruncară asupra sărmanilor turci, începând a despuia pe unii, pe alții mai însemnați a lua robi și pe vro câțiva a ucide. Kara-ciauș, văzând această călcare a capitulației, le strlgă: „Mincinoșilor! este oare vro

religie care să ierte ce faceți?“ Atunci Albert Kiraly cu celelalte capete ale armatei puseră săbiile în mână spre a opri pe creștini d-a maltrata pe turci, uciseră vro câțiva din cei mai îndărătnici și ocrotiră trecerea acestor nenorociți pe celălalt mal al Dunărei.[198]

XXV

Facții între boierii din țară, cu Manta în cap. Insurecția între sârbii din Orșova potolită. Fărcaș trădat pe lângă Vidin.

În vreme ce Mihai se străduia cu atâta vârtute împotriva dușmanului din afară, zavistea boierilor semăna sămânța împerecherilor dinlăuntru. O seamă de boieri, văzând energia și calitățile deosebite ce desfășura Mihai, se temură că acest om eroic să nu curme puterea și supremația lor în stat, ce cu atâta nevoie izbutiseră a întemeia asupra puterei domnești. Începură a vedea într-însul un urmaș din acei domni ca Mircea, Dracula, Țepeș, care într-o vreme zdrobea pe dușmanul din afară și apăsa puternic, dimpreună cu facțiile, anarhia și partidele dinlăuntru și libertatea publică. Alții, din descurajare, socoteau că războiul început nu va putea fi așa norocos până la sfârșit; alții încă erau mânați ca totdeauna din patimi, ambiții și uri individuale. Toate aceste facții, în capul cărora era banul Manta, se uniră și complotară ca să doboare pe Mihai și să cheme pe turci. Complotiștii băgară fără de veste în Craiova un trup de 5 000 sârbi, strânși în leafă de dânșii, și se sculară de față în contra domnului. Acesta trimite îndată un trup de oștire la Craiova, care năpădește în oraș zdrobindu-l tare și gonește pe dușmani până îi trece înot Dunărea. Mihai se purtă cu multă mărinimie către boieri, dușmanii lui, îi iertă pe toți împreună cu capul lor, banul Manta, care, după cum spune Walther, trăia încă la 1598.[199] Apoi acea oștire merse supt Albert Kiraly (Farkaș) de triumfă prin flăcări de orașul Nicopoli. După atâtea isprăvi mărețe și strălucite, românii încercară și o pierzare. Farkaș, având cu sine un trup de 3 mii români, sârbi și unguri, fu înșelat de doi custozi români, cumpărați de turci cu 2 mii aspri, care îi asigurară că vro sută de turci pradă pe locuitori în preajma Vidinului și că-l rog acei locuitori să alerge în ajutorul lor. Farkaș, încrezător, se duce și cade în mijlocul unei armii de 30 mii turci, supt un agă. Cei mai mulți din ostașii săi, împresurați de vrăjmași, pieriră.[200] El numai cu puțini putu scăpa.

XXVI

Rezumarea acestei campanii și importanța ei.

Cuprinderea Brăilei încheie glorioasa campanie de iarnă de la 1595, fără asemănare în istoria lumii. Niciodată simțimântul libertății în inima unui popor mai puternic nu îmbărbătă. În patru luni, nesocotind rigoarea iernii, numărul cel mare al dușmanului, pururea în câmpul bătăliei, mereu ca niște uriași s-au războit. Într-o vreme așa de scurtă, românii din ambele țări se luptară în 10 bătălii însemnate cu dușmanii, le împrăștiară mai multe armate, cuprinseră și prădaseră la 25 orașe mari și cetăți puternice[201] și mai multe mii de sate pustiiră, și Constantinopolul însuși îi văzu pustiind prin fier și flăcări până la porțile sale.

CARTEA II: CĂLUGĂRENII

(aprilie 1595 — decemvrie 1595)

I

Moartea sultanului Murat III și înălțarea lui Mahomed III. Noul sultan își ucide frații.

Încă de la cele dintâi triumfuri ale românilor din această iarnă, spaima și groaza ce cuprinsese tabăra și ținuturile de margine, ale împărăției turcești intrară și în Constantinopol și pătrunseră până și în seraiul unde trăia trai desfătat și fără grijă desfrânatul sultan Murad III. Vaietele și cârtirile poporului, demoralizarea ostașilor, a ienicerilor chiar, carii nu mai vroiau a merge la război supt pricinuire că nu li se plătesc lefile, îl înfioră de frică și îl sili a se gândi și la trebile împărăției sale. Vistieria fiind sleită cu totul, el fu silit a lua din casa sa bani spre a mulțumi oștile ce cârteau cu obrăznicie, făcând adesea și răscoale. Spre a îmbărbăta duhurile spăimântate ale ostașilor după margine, le trimise steagul cel sfânt ce se zicea a fi fost al proorocului Mahomet și care, luat de mai nainte de la Egipet, fusese până în acea iarnă cu sfințenie păstrat la Damasc. Dar ființa de față a steagului proorocului chiar nu putu încuraja pe ostași, carii acum, cu totul demoralizați, nu mai îndrăzneau a da față cu dușmanul. Sultanul porunci atunci a se face rugăciuni publice în piața cailor (*at-meidan, hippodrome*), în dosul arsenalului; vizirii, șeicii, legiștii și prezidenții cancelarii stătură acolo de față din porunca lui.[1] Veștile ce mai veniră de la Dunăre adăogară amarul inimei sale și îi pricinuiră moartea[2] pe care el o presimți mai dinainte și o grăbi printr-o temere superstițioasă. Saatgi-Hasan (Hasan ceasornicarul), comisul său favorit, visă un vis în care juca o rolă cu sultanul Suleiman, șeicul Emir-Eștilei și sultanul Murad. Visul acesta era așa de ciudat, încât el nu se putu opri a-l descri stăpânului său. Duhul superstițios al lui Murad III se impresionă foarte de acest vis, și trei zile dup-aceea, apucându-l cârcei la stomah, crezu că i s-a apropiat ceasul morții. El porunci atunci comisului său să jertfească cincizeci și două oi, din care patru negre, opt pestrițe și patruzeci albe, după cum spusese moșul său Soliman în visul lui Hasan; și spre a-și împrăștia posomorâta-i melancolie, se duse în grădinele seraiului și se odihni în chioscul zidit de curând de

Sinan-Pașa pe malul Bosforului, de unde din două părți se vedea sosind corăbiile în port. Acolo, peste obiceiul său, porunci muzicanților odăii sale să zică un cântec de jale ce începea prin aceste cuvinte: „Sunt împovărat de sarcina relelor mele. O, moarte! fii într-această noapte mereu alături cu mine!“ Îndată două galere egiptene înaintară spre port; tunurile lor, salutând, curmară aceste cântări jalnice, făcând să plesnească geamurile chioscului și să cază în bucăți. Această împrejurare foarte naturală fu privită de Murad ca un semn rău. „Odinioară, zise el, tunurile flotei întregi n-au făcut nici o sminteală acestor ferestre și acum tot se zdrobește la zgomotul artileriei acestor galere: văz că s-a sfârșit cu viața mea, ca și cu chioscu!“ Și lacrimi inundară obrajii și barba sa.

Sculându-se apoi d-acolo, el intră în odaia sa, unde se azvârli pe o sofa, cu inima apăsată de temere și mâhnire. Chiar în noaptea aceea își dete sufletul (16 ianuarie 1595).[3] Moartea lui fu ținută secretă până sosi fiul său Mahomet de la Magnesia (28 ian. 1595), care fusese la vreme înștiințat de mumă-sa, venețianca Baffa. Îndată ce dezbărcă la chioscul lui Baiazid, tunurile seraiului și pristavii în piețe vestiră moartea lui Murad III și înălțarea lui Mohamed III. Toți slujbașii alergară spre a-i aduce închinăciune.[4] Noul sultan era un prinț crud, afemeiat și înmuiat de tot prin plăceri, care îl făcură de pierdu înfocarea ce avea mai întâi spre război. După ce săvârși îngropăciunea tatălui său cu multă pompă, Mahomed III porunci să-i aducă înainte pe toți frații săi, în număr de nouăsprezece. Acești feciori și douăzeci și șapte fete rămăseseră numai din o sută doi copii ce avusese Murad III cu deosebite neveste. Mahomed, cu o fățarnică milă, mângâie temerile fraților săi și față cu dânșii dete porunci pentru ceremonia tăierii lor împrejur; dar ducându-i apoi în camere despărțite, pentru ca vaietele lor să rămâie tăinuite, trimise muți cu fatalul laț de-i sugrumă pe toți.[5] Din aceste nenorocite jertfe ale unui obicei barbar, patru luaseră oarecare grad de dezvoltare, fiind crescuți cu multă îngrijire. Acela ce da mai multe nădejdi era sultan Mustafa, împodobit cu cunoștințe literare, care, aflând moartea tatălui său, exprimă presimțirea soartei sale într-un distih elegiac.[6] Dup-aceea, sultanul porunci să arunce în mare șaptesprezece roabe însărcinate ale tatălui sau. A doua zi el puse de aduse înainte-i trupurile fraților săi omorâți, le închise în sicrie de chiparos,[7] le împodobi cu turbanuri și pene de erodiu și cu alai mare le duse de le îngropă lângă tatăl său.[8]

II

Starea împărăției turcești. Proorocii răspândite între turci și creștini despre căderea acestei împărății.

Această nouă stăpânire, care începea printr-un așa de sângeros ospăț de frați, fu primită de osmanlâi cu o tristă presimțire. Niciodată pân-atunci împărăția otomană nu se aflase în așa cumpănă de pieire. Oștirile din Constantinopol, nemulțumite că sultanul fără știrea lor s-a urcat pe tron, îl primiră cu o răscoală înfricoșată, prădară orașul, vrură a izbi și saraiul și, d-abia cu vărsări mari de bani ce li se făcu, se liniștiră.[9] Din afară, împărăția era pustiită de români, bulgari, sârbi, unguri răsculați, a căror pildă toate celelalte popoare creștine din Turcia sta gata a urma. Armatele musulmane, demoralizate cu totul, fugeau de bătaie, în vreme ce stau semețe și adesea se răsculau asupra căpeteniilor lor. Pe lângă acestea, o foamete cumplită cuprinsese atât taberele de margine, cât și Constantinopolul;[10] și, ca cum paharul relelor nu era destul de plin, îngrozitoarea ciumă își împreunase pustiirile sale.[11] Atunci, în acele grele și amare minute, turcii, acești crunți și trufași concheranți a șaptezeci de popoare, stau înmărmuriți și cu durere întorceau ochii către pustiile Asiei, de unde au venit și unde cred că sunt meniți a se întoarce. Proorocii ce de mult circula printre mahometani făceau pe acest popor, fatalist, mistic și crezător în minuni, a crede că acel ceas atât de temut acum a sosit. Se zicea într-adevăr că proorocul Mahomet, murind, fu întrebat câta vreme va ținea statul și religia sa și că el, nerăspunzând nimic, ridică numai mâinile sale în sus arătând cele zece degete, aceea ce sectatorii Coranului tâlmăciră că va să zică zece, o sută sau o mie de ani. Apoi celelalte două soroace trecând, rămăsese sorocul fatal de o mie de ani, care tocmai atunci se împlinise.[12] Se credea și se zicea încă că precum orașul Constantinopolului și-a tras mărimea de la un Constantin și apoi a fost luat și zdrobit supt un alt Constantin, și precum împărăția romană a început a înflori mai cu seamă supt un August și se pierdu supt un alt August, asemenea și orașul Constantinopolului și împărăția grecească, cuprinse de un Mahomet, are să se zdrobească și să se prăpădească supt un alt Mahomet. Și toți bănuia că acest nou sultan cu numele Mahomet va fi cel preursit pentru căderea împărăției. Se mai zicea încă că la anul 1453, când s-a luat Constantinopolul de sultan Mahomed II, se ivise o proorocie care spunea că acest oraș va intra iarăși în stăpânirea creștinilor după 12

ani-luni — socoteală arabică după care într-un an-lună vine 12 ani d-ai noștri — adică după 12 ori 12 ani sau după 144 ani. Acești ani adăogindu-se la 1453 dau anul 1597, ce era preursit pentru căderea împărăției turcești.[13] Mult mai multe și mai curioase era prorociile ce circulau printre creștini și înflăcărau de nădejde imaginațiile lor. Era niște proorocii vechi ale lui Metodie, episcopul de la Patras, ale lui Leon împăratul, filosoful cu tablourile profetice ce i se atribuia și care vestea surparea împărăției turcești de către un om de viță veche: „Iată păstorul, zicea această din urmă proorocie, care va ucide pe lupul ce dorea să mănânce oaia; păstorul îl va ucide și îl va găsi om. Astfel va pierde cel ce a stăpânit prin silă.“[14] Apoi venea proorociile lui Merlin, care zicea că unul încoronat cu trei coroane va zdrobi împărăția turcească și că înainte de această dărâmare va cădea asupră-i o boală urâtă și groaznică (precum era ciuma de atunci).[15] În sfârșit, cea mai răspândită proorocie era a astrologului Antonie Torquat de la Ferrara, care trăise pe la 1480, pe timpul lui Mihai Corvin, craiul Ungariei. El pretindea că împărăția otomană va cădea când va ajunge la al 13-lea sau al 14-lea sultan și nu va trece mai mult de anul 1596; căci atunci i se va întâmpla un ce groaznic și de moarte, din pricină că murind sultanul domnitor, se vor ivi atâtea certuri și lupte între cei mai mari ai statului, încât se vor sfâșia unii pe alții și asemenea vor păți și de către străini. Atunci creștinii vor lua înapoi Ungaria și vor face multe năvăliri în împărăția turcească, care va fi încă necăjită și de o mare ciumă și de o foamete crudă. Apoi creștinii, îmbărbătați și îndrăzneți, cu atâta înfocare, grabă și puteri vor trece marea, încât toată creștinătatea se va vedea deodată în arme la răsărit, unde parcă mai mult ar fi zburat decât trecut. Atunci turcii se vor creștina, și ambele biserici și ambele împărății se vor face una supt un singur împărat creștin.[16] Apoi pe lângă aceea că Mahomed III se întâmplase a fi al 13-lea sultan după Osman cel dintâi, ciuma, foametea, războiul, moartea sultanului Murad, răscoala oștirilor, sfâșierile celor mari între partidele dușmane ale vizirilor Sinan și Ferhad, toate se împreunase spre a da temei acestei proorocii. Dar cea mai bună proorocie, observează foarte bine un analist contemporan, ar fi fost sabia și unirea creștinilor[17]; nenorocire numai că această din urmă, ca întotdeauna când se făcu asemenea legături în contra turcilor, lipsi, și astfel toate proorociile rămaseră zadarnice și ieșiră de minciună.

III

Ferhat-Pașa se numește vizir în locul lui Sinan și pornește asupra Țării Românești. El declară Moldova și Țara Românească pașalâcuri.

Câteva zile după întronarea noului sultan, Sinan-Pașa fu scos din vizirat și surghiunit la Malgara, iar în locu-i se numi rivalul său Ferhat-Pașa (16 fevruarie 1595), care totdeodată primi și comanda mai presus a armatei, cu poruncă d-a porni asupra Țării Românești.[18] Se zicea că Ferhat ar fi izbutit a surpa pe Sinan-Pașa încredințând pe sultanul cum că Mihai-Vodă și Sigismund Bathori s-au revoltat numai din ura ce aveau către Sinan, iar nu din ura lor către turci.[19] Ferhat-Pașa, poreclit *Characlan* (șerpele negru),[20] era de origine arnăut.[21] El fusese crescut în sarai și, deosebindu-se în toată vremea prin vitejia și înțelepciunea sa, ajunse iute în cele mai mari slujbe ale împărăției, și acum pentru a doua oară fu învestit cu puterea vizirească.[22] Noul mare vizir adună îndată la divan pe toți vizirii, pe muftiul, pe cadiascheri, pe nisangiul, pe cei patru defterdari, precum și pe agii ienicerilor și ai bulucilor, spre a se sfătui dacă trebuie să se îndrepteze spre Buda, sau spre Țara Românească. Divanul se învoi l-această din urmă părere.[23] Vizirul porunci la toți pașii vecini a-și concentra oștirile la Rusciuc, unde să se adune și materialurile cu lucrătorii trebuincioși spre a face pod pe Dunăre; paza acestui post până la sosirea sa fu încredințată lui Lala-Muhamed-Pașa, beiler-bei de Anatolia, care și porni îndată spre Dunăre. Beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Pașa, care se numise în locul lui Muhamed-Pașa, feciorul lui Sinan-Pașa, și care tot într-o vreme comanda cetatea Vidinul, a primit poruncă să pregătească această trecere.[24] Pe când marele vizir se ocupa cu multă activitate în Constantinopol cu pregătirile îngrozitoarei sale expediții în contra Țării Românești, o răscoală a spahiilor, aprinsă prin zâzaniile vrăjmașilor săi Sinan-Pașa și Cicală-Pașa, turbură liniștea capitalei și era p-aci a-l răsturna din vizirat și a-i răpune și viața; dar prin vărsări de bani și sprijinul ce avu de la ieniceri, putu lesne a o risipi (21 aprilie 1595). După domolirea acestei răscoale marele vizir ieșise cu alai din Constantinopol joi în 26 aprilie și tabărî la Daud-Pașa, ducând cu sine zece mii ieniceri, supt Zagargi-Pașa, și toată călărimea cu leafă ce rămăsese la Poartă și călărimea străină atât din aripa dreaptă, cât și din aripa stângă. Corturile armatei se scoseseră cu câteva zile mai nainte; și se armase zece galere pe care, încărcându-le cu tunuri și alte muniții, le porniră la Varna, de unde pe Dunăre, să se urce până la Rusciuc.[25] Al doilea vizir, Ibrahim-

Pașa, fu numit caimacam în lipsa lui Ferhat și rămase în Constantinopol împreună cu aga ienicerilor pentru paza orașului și cârmuirea trebilor împărăției. Caimacamul era dușman tainic al vizirului și, deși în public se arăta că se ocupă cu pregătirea și adunarea oștilor și a armelor spre a le trimite lui Ferhad, în faptă însă se silea cât putea de risipea toate pregătirile făcute.[26] Văzând Ibrahim-Pașa că vizirul trimitea din cale curier după curier, scriind sultanului că se apropie de hotarele Țării Românești cu o mână de soldați rău armați și că îl roagă a-i trimite îndată oștile ajutătoare,[27] se puse de arătă sultanului că pricina pentru care oștile se adună încet și merg cu greu către hotar nu este, după cum se zice, căci lor l-e teamă a merge împotriva românilor, dar căci ele urăsc pe Ferhat-Pașa și nu vor a se bate supt dânsul cu dușmanul. Spre adeverirea ziselor lui, el scoase de martori, înaintea sultanului, pe muftiul Bostan-Zadeh, pe cadiascherul Baki, pe vizirii Gerrah-Pașa, Hassan-Pașa și pe feciorul lui Cicală-Pașa, toți partizani ai lui Sinan, cumpărați fie de dânsul cu vreo câteva pungi de sechini, și care toți adeveriră arătarea lui Ibrahim. Acesta începu a face impresie asupra duhului sultanului.[28]

În vreme ce aceste intrigi în Constantinopol urzeau pieirea lui Ferhat-Pașa, el înainta în calea sa. Plecând de la Daut-Pașa în 30 aprilie, ajunse la Ciurli, unde porunci de a forma un trup de o mie de oameni pușcași și dete lui Husein-Bei comanda spahiilor. Acei o mie pușcași se lua din tot locul unde tăbăra armia, și cei ce se înrolau salutau în toate zilele pe marele vizir înaintea cortului său, pe la trei sau patru ceasuri după-amiază. În cele dintâi zile ale lunei lui mai, ajunse vizirul la Adrianopol și dete poruncă că va zăbovi acolo zece zile. În 13 mai, până nu pleca din Adrianopol, vizirul, potrivit vechei și statornicei dorințe a Porții, șterse drepturile ce principatele Moldova și Țara Românească își păstraseră prin capitulațiile lor și le declară provincii ale împărăției turcești *(ijaleti)*. El numi de pașă în Moldova pe Giafer-Pașa, fostul beiler-bei al Servanului, și în Țara Românească pe Satârgi-Mehemet-Pașa;[29] și luând în privire nădejdea viitoarelor lor venituri, li se puse condiție ca să aibă a ținea fiecare câte o mie soldați cu cheltuiala lor.[30] Fiindcă acum ambele principate era reduse în starea celorlalte provincii ale împărăției, vizirul dete slujbă de defterdar în ambele țări lui Mehmet-Bei de la Ieni-Șeher și într-aceeași vreme hotărî douăsprezece mii oameni în leafă drept garnizoană acolo.[31]

IV

Românii cuprind un convoiu turcesc pe Dunăre. Isbânzi în Ardeal și Banat împotriva turcilor.

Pe când acest nor amenințător de groaznică vijelie se apropia de țara lor, românii aflară că un convoi foarte bogat în bani și bucate trecea din Constantinopol în Ungaria. „Mirosul acestei prăzi scoate pe acești lei din vizuinile lor și îi împinge a face tot spre a o dobândi.“[32] Oștile române întâmpinară pe apele Dunării pe turcii ce povățuia acel convoi. Lupta ținu multă vreme cu noroc schimbat, până când curajul izbuti și ai noștri luară trei corăbii încărcate. Vestea că se apropie armata lui Ferhat-Pașa nu-i putu face a se lăsa de acea dobândă.[33] Câtva dup-aceasta, în Ardeal, Sigismund Bathori trimise pe cel mai vestit general al său, George Borbeli, în Banat, la Caransebeș și Lugoș. Cu toate că avea cu sine puțini ostași, Borbeli cuprinse prin silă două casteluri turcești, anume Bokcsa și Varsocs; dar garnizoanele turcești de la Lipova, Giula, Csanadul și Ieneu, aflând prin spioni că orașul Iofö se află fără garnizoană, vrură a se folosi de lipsa oștirilor lui Borbeli din Ardeal și cu puteri unite năvălesc în această țară, cuprind Iofö cu șapte sate dimprejur, unde trec tot prin foc și sabie și duc pe locuitori în robie.

Aflând Bathori aceasta, spre a-și răzbuna, pornește din Alba-Iulia o ceată de oștire aleasă de cuprinde Totvaragia, măcelărind garnizoana. Această ceată se uni apoi cu Borbeli, care bătea Făgetul, și, după ce îl luară, plecară asupra pașii de la Timișoara, care, unindu-se cu beii de la Lipova, Giula, Csanad și Ieneu, cu mari puteri alergau asupră-i. În bătălia însemnată ce urmă, creștinii rămaseră biruitori. Pașa Timișoarei abia scăpă cu fuga, iar beii Giulei și Csanadului fură prinși. Viața lor numai fu crutată; toți ceilalți prinși fură ucisi în fața armiei creștine. În urma acestora, Borbeli merse să bată cetatea Lipova.[34]

V

Prefăcuta propunere de pace ce Sinan în acea iarnă face împăratului. Împăratul se gătește de război.

În această iarnă, puterea războiului fiind în Țara Românească și Moldova, Ungaria răsuflă puțin de mișcările armelor. Sinan-Pașa, de la Belgrad, de unde ierna, află prin fugarii creștini silințele și umbletele prinților creștini pentru o mare legătură împotriva turcilor. Spre a domoli

focul cu care creștinii se pregătea la război, meșteșugitul vizir crezu că ar fi bine a face a străluci înaintea ochilor lor o mincinoasă licoare de pace. Spre acest sfârșit, făcu împăratului o propunere de pace, dar puind condiții grele, care era încredințat că nu vor fi primite. Unele din aceste condiții era: d-a plăti tributul anilor trecuți și a îngriji pentru trimiterea lui regulată în toți anii de aci înainte și a nu da nici un ajutor ardelenilor, muntenilor și moldovenilor, revoltați asupra Porții, nici a le lua partea în viitor. De unde nu, amenință Sinan că în primăvara viitoare va merge să bată Viena. El tratã încă, în propunerea sa, pe toată nația nemțească cu mare dispreț, zicând că nemții sunt niște lași ce nu pot suferi nici căldura, nici foamea, și că sunt buni numai d-a bea și a mânca. L-aceste condiții aspre și cuvinte ocărâtoare, împăratul răspunse cu vrednicie, arătând că o cercare rea va dovedi îndată lui Sinan că nemții știu a se bate cu fierul; că zadarnicele sale amenințări nu-i sunt de nici un folos, de vreme ce are a face cu bărbați, iar nu cu copii care se sparie de cel mai mic zgomot. Apoi, lepădând condițiile turcești, propuse altele cu totul împotrivitoare, între care el cerea ca Sinan să dea înapoi toate castelurile cuprinse și toți prinșii, și ca Poarta sâ se lepede de nedreptele sale pretenții asupra Moldovei și Țării Românești, țări vechi feudatare ale coroanei Ungariei. Într-acest chip se zădărniciră aceste vorbiri de pace.[35]

Sinan-Pașa fu apoi chemat la Constantinopol și depărtat din vizirat, după cum am văzut înapoi, și în locu-i veni Hasan-Pașa cu beiler-beiul Greciei, feciorul lui Sinan-Pașa, și cu niște domni și boieri pribegi din Țara Românească și Moldova, carii, din ambiție, călcând legea și datoria lor, supt steagurile turcești se lupta împotriva creștinilor.[36]

Împăratul începu atunci a se găti cu toată silința spre a urma războiul în primăvara viitoare. El chemă pentru 8 fevruarie (1595) adunarea staturilor Ungariei la Presburg și ale Boemiei la Praga, pe ziua de 9 fevruarie. Arhiduca Matei deschise adunarea staturilor Ungariei, cerându-le mijloace spre a urma războiul de primăvară cu izbândă.[37] Cererea i se împlini, hotărându-se de adunare o dajdie de obște pentru toți, fie de orice rang și orice privilegiu ar avea.[38]

Dieta de la Praga o deschise însuși împăratul; și mulțumind staturilor pentru zelul lor și puternicele ajutoare în bani și oameni ce dedeseră spre susținerea gloriei numelui de creștin, el le descrise starea lucrurilor războiului.[39] El le spuse că rugase pe papa, pe craiul Spaniei și p-al

Poloniei și Sveției, pe marele duca al muscalilor și pe mulți alți prinți străini, cum și pe prinții Germaniei la dieta de la Ratisbona, și că nădăjduia că toți își vor uni puterile cu ale lui împotriva dușmanului; el le vorbi apoi de legătura ofensivă și defensivă a prinților Ardealului, Moldovei și a Țării Românești, de trofeele și biruințele lor și încheie cerând staturilor ajutoare de oameni și bani.[40] Staturile îi deteră pentru Boemia, Moravia, Silezia și Luzacia șase mii călăreți și zece mii pedestrași, care de la începutul lui mai până la sfârșitul lui noiemvrie trebuia să slujească cu cheltuiala lor la armata împărătească.[41] Împăratul numi mai mare peste oștile sale în Ungaria pe comitele Mansfeld, căpitan vestit în razboaie pre acele vremi, și îl cinsti cu titlu de principe.

VI

Trădarea lui Bathori către domnii românii. Aron-Vodă din Moldova se arestuiește și se duce în Ardeal. Ștefan Răzvan se face domn Moldovii.

În vreme ce ambele împărății se gătea cu atâta silință spre a purta cu putere războiul, unirea voievozilor Moldovei, Ardealului și a Țării Românești, care, după cum văzurăm fusese de mare folos cauzei creștinătății, fu în primejdie de a fi zdrobită, și aceste țări, acum așa amenințate de turci, în nevoie de a deschide război între dânsele. Înțelepciunea lui Mihai-Vodă se grăbi a opri o asemenea nenorocire, dar sămânța de vrajbă ce se aruncă atunci rodi mult mai apoi și zădărnici tot sângele ce se vărsă pentru cauza creștinătății, azvârli aceste trei țări în valuri și în nenorociri cumplite și mântui împărăția turcească de pieirea ce o amenințase. Sigismund Bathori, nestatornic și zădarnic, se trufi și se înălță cu mintea de când tratà și se rudi prin căsătorie cu împăratul nemțesc și începu deodată, prin uzurpare, a se întitula prinț al țării Românești și al Moldovei,[42] arătând prin aceasta dorința sa d-a schimba tratatul de alianță ce facuse cu domnii români într-un tratat de suzeranitate a lui asupră-le. Evenimintele timpurilor păstraseră aceste trei principate, Ardealul, Țara Românească și Moldova, singure izolate, între împărăția turcească, împărăția nemțească și crăia Poloniei. Era oarecum firesc lucru că orice stăpânitor din aceste trei țări, ce se simțea în putere, să caute a le uni într-un singur stat și a reîntrupa astfel vechea crăie a Daciei. Mai mulți prinți români și unguri o ispitiră. Dar aceea ce împingea pe români către aceasta

era dorința d-a-și constitua unitatea lor națională, d-a se uni între sine frații de aceeasi limbă și sânge, în vreme ce ungurii nu era împinși decât de vechea și statornica lor dorință d-a-și întemeia supremația lor asupra întregei nații românești și, călcând-o în picioare, a da împărăției lor țărmurile Mării Negre. Lupta între aceste tendințe împotrivitoare ale românilor și ale ungurilor zădărnici toate întreprinderile de a reîntemeia crăia Daciei și această rivalitate națională aduse robirea comună.

Tocmai în minutul când mai cu seamă se cerea încrederea reciprocă și unirea, nesocotitul Bathori, mai mult din zădărnicie, aprinse torța acum stinsă a vechilor uri naționale. Proiectele lui ambițioase găsiră partizani nu numai în Ardeal, dar încă și în Moldova și Țara Românească. Cu tot meritul ce Aron-Vodă își dobândise prin răscularea lui asupra turcilor, moldovenii tot nu puteau uita tirăniile lui de mai nainte. În înțelegere cu Sigismund Bathori, se urzi asupra lui Aron Vodă un complot între boierii moldoveni, în capul cărora sta aga Răzvan, ce comanda gardia de unguri a acestui domn. Supt pricinuire că s-ar fi prins niște scrisori scrise de mâna lui Aron care dovedeau că el se afla în înțelegere cu turcii și cu cardinalul Andrei Bathori din Polonia, vărul prințului Sigismund,[43] un trup de oștire din Ardeal, supt comanda lui Gaspar Corniș și Francisc Daczo, intră fără veste în Iași și împreună cu Răzvan ridicară pe Aron cu soția și feciorul lui,[44] în aprilie (1595), și îi duseră supt pază în Ardeal, supt pretext ca să se apere și să se dezvinovățească către Sigismund. Dar acesta il închise în castelul Vințului,[45] orășel pe Mureș, puțin departe de Alba-Iulia, vestit printr-o fărădelege a curții Austriei: uciderea cardinalului Martinuție (1551) de generalul împărătesc, spaniolul Castaldo. Nu se știe dacă Aron-Vodă a fost vinovat într-adevăr de trădarea ce a motivat arestarea lui, sau de a căzut jertfă a ambiției lui Răzvan și Bathori. Nimeni n-a văzut acele scrisori de trădare ale lui. Noi ne plecăm a crede cu mai mulți analiști contemporani că fără dreptate a fost el azvârlit după tron în temniță. Dar cumplita lui domnire îi meritase o asemenea cădere. El își sfârși viața în 19 mai 1597 în aceeași temniță. Toată avuția lui cea mare, strânsă prin stoarceri nelegiuite, fu confiscată de Bathori, spre a sluji pentru cheltuiala războiului.[46] Mai mulți din boieri, partizani ai lui Aron-Vodă, se turburară foarte l-această silnică și fără dreptate faptă; de aceea mulți din ei fură închiși, unii pedepsiți cu moarte.[47] Aceste fapte nedrepte răciră cu totul duhurile moldovenilor de către Bathori și Răzvan și le întoarse către Polonia, unde mulți boieri se afla

în pribegie. Aceea ce dete polonilor îndrăzneală de a căuta să intre în Moldova. Astfel dreptatea dumnezeiască scoate răsplata unei fapte rele dintr-însa chiar, și Răzvan, precum și Bathori, traseră dintr-aceasta mult rău și stingere asupra capetelor lor. Aga Răzvan fu numit de Sigismund Bathori domn în Moldova supt suzeranitatea lui și își luă nume de domnie Ștefan-vodă.[48] Acest Răzvan era născut în Moldova, dintr-un tată țigan și o mumă moldovancă[49]. El intrase de tânăr în slujbă în armia polonă și, deosebindu-se printr-o vitejie neobicinuită în războiul polonilor cu muscalii, fu din simplu soldat ridicat la cele mai înalte trepte ostășești de craiul Poloniei, Ștefan Bathori.[50] În urmă, întorcându-se în Moldova, intră în slujba lui Aron-Vodă, care îi dete rangul de agă și îl trimise, la mai 1593, sol la Sigismund Bathori.[51] Apoi, Răzvan primi de la Aron comanda gardiei sale de unguri. El trase la sine dragostea acestor ostași[52] și izbuti, după cum văzurăm, cu ajutorul lui Bathori, a răsturna pe domnul său și a se urca astfel în locu-i, pe un tron de care se făcuse vrednic prin vitejia lui.

Sigismund Bathori, temându-se ca nu cumva boierii moldoveni, ce erau pribegi în Polonia, împreună cu polonii să facă vreo năvălire în Moldova, spre a turbura starea lucrurilor întocmite după plăcerea lui, trimise pe Gaspar Corniș la Zamoisky, marele hatman al coroanei Poloniei, care îi era cumnat, ținind în căsătorie pe soră-sa Griselda, spre a-i vesti că el s-a făcut acum stăpân al Moldovei și îl poftește ca să nu umble a intra în acea țară și a-i aduce vreo pagubă. Zamoisky îi dete răspuns în sens că această treabă privește pe crai și pe staturi și că ar fi fost mai bine dacă Bathori nu întreprindea o asemenea faptă pân-a nu cerceta mai întâi părerea craiului Poloniei.[53] Într-acest chip, ambiția lui Bathori deșteptă în inima polonilor vechea lor dorință d-a stăpâni Moldova și aduse mari nenorociri.

VII

Mihai-Vodă află schimbarea domniei din Moldova. El trimite o deputație în Ardeal. Trădarea deputaților și tractatul dela 20 Mai 1595.

Tocmai se gătea Mihai-Vodă de a se apăra împotriva năvălirei cu care îl amenința vizirul Ferhat-Pașa, când prinse veste de întâmplările din Moldova și de cugetele ambițioase ale lui Bathori asupra țării și domniei sale. Dintru-întâi el nesocoti acele proiecte ale unui aliat trădător și călcător de jurământ și declară că își va apăra cu puterea drepturile, de se va atinge

cineva de dânsele. Dar stolul oștirilor turcești acum se pornise spre țară și, în acea primejdie, Mihai simți nu numai că nu putea intra în luptă cu Sigismund Bathori, dar încă că avea trebuință de ajutorul lui. El avea apoi și a se teme că mișelul său aliat să nu-l jertfească turcilor. Într-adevăr, tocmai atunci, pe la începutul lui mai, sosise în Ardeal ceaușul Ibrahim, aducând lui Bathori caftane și scrisori atât de la sultanul, cât și de la aga curții din Constantinopol și Amat-Pașa de la Timișoara,[54] prin care i se făgăduia că sultanul îl va recunoaște stăpânitor peste câtetrele principatele cu titlu de crai și cu plata unui tribut anual de 5 mii, în loc de 15 mii sechini ce plătea Ardealul mai nainte, numai să se tragă din legătura creștină. Era învederat că aceste făgăduieli erau prea mari ca să poată fi ținute.[55] Mihai însă putea să se teamă ori de ce de la un om așa de nestatornic la minte și la jurămintele sale. Împăratul însuși avea teamă de slăbiciunea lui Sigismund, și încă din 7 martie îi scrisese să se ferească de ispita turcilor, care se silesc „din mâini și din picioare, prin amenințări și făgăduieli“, ca să-l tragă pe el și pe voievozii români din alianța creștină.[56] În această cumpănă grea în care se afla, Mihai găsi în inima sa curajul rar și foarte de lăudat d-a jertfi mărimea și neatârnarea sa, dragostea sa de sine, drepturile sale; și chiar ale patriei, pentru un mare interes al omenirei și al civilizației creștine. Adunând țara spre a se chibzui, îi aleseră cu toții sfat de folos acestei nevoi, ca domnul să se închine lui Sigismund, păstrându-și însă fără scădere drepturile suveranității și veniturile țării.[57] Cu asemenea instrucții, porni în Ardeal o deputație compusă de Eftimie, mitropolitul Târgoviștei, Teofil, episcopul Râmnicului, Luca, episcopul Buzăului, Mitrea, vornic mare, vornicul Hristea, logofeții Dimitrie, Preda și Borca, vistierii Dan și Teodosie, postelnicii Radu Buzescul și Stamate, clucerii Radu și Vintilă.[58] În 2/12 mai sosi această deputație la Alba-Iulia și îndată fu primită în audiență de Bathori.[59] El orândui din parte-i spre a trata cu deputația pe Ștefan Iojica, sfetnicul și cancelarul său cel mare, și pe George Ravazdi, sfetnicul său și căpitan al cetății Szamos Ujvar.[60] Dar „dintr-acești boieri ce-i trimisesă Mihai-Vodă pentru tocmeală — zice cronica — învrăjbitorul diavolul umblă în mijlocul lor, de se apucară unii cu alții mai mult să facă vrajbă decât pace, cum să scază pe Mihai-Vodă din țară, iar ceilalți boieri ce se nevoia să slujească domnului lor în dreptate, de neprieteni fură biruiți“.[61] Într-acest chip, prin vrăjmășia unor boieri, se făcu că tratatul ce se încheie între plenipotenții români și unguri la Alba-Iulia, în 20 mai (1595),

nu fu, după cum vroise Mihai, numai un simplu tratat de închinare, ci, dimpotrivă, legiui o supunere desăvârșită și o întrupare desăvârșită a Țării Românești cu Ardealul.

Cuprinderea acestui tratat era: că episcopii, boierii, împreună cu Mihai-Vodă și cu toată țara își aleg de domn stăpânitor pe Sigismund Bathori și pe următorii săi, căruia depun jurământul de credință.

Acest prinț, neputând sta necurmat în Țara Românească, o va cârmui printr-un vice-voievod ales de țară, care să știe limba și obiceiurile ei și căruia prințul să-i trimită steag, buzdugan și sabie, semnele dregătoriei.

Vice-voievodul își va alege un sfat de 12 boieri mai bătrâni, între care să nu intre nici un grec și cu care va cârmui țara. Veniturile lui vor fi hotărâte de prințul, și el nu se va mai întitula cu cuvintele: „din mila lui Dumnezeu", nici va numi orașele țării ale sale. Într-un cuvânt, el va fi numai un slujbaș al prințului.

Acesta singur va avea drept de viață și de moarte asupra boierilor, drept de a face danii la pământeni, dreptul de a trata cu puterile străine pentru țară.

La dietele Ardealului să se trimiță deputați și din Țara Românească, care să aibă drept de a vorbi și a vota ca și toți ceilaiți deputați.

Libertatea și veniturile clerului și a călugărilor se asigură, și juridicția mitropolitului Târgoviștei se întinde peste toate bisericile românești din țările ce se află supt stăpânirea prințului.

Pentru toate acestea, Bathori se lega că el și următorii săi vor apăra cu toate mijloacele lor țara de vrăjmași.[62]

Acest tratat fu un act de răzbunare a aristocrației împotriva lui Mihai, pe care în zadar se ispitise a răsturna. Boierii și călugării, spre a-și asigura și a-și întinde privilegiurile lor, spre a umili pe Mihai, scăzându-l din treapta de domn suveran la aceea de un slujbaș unguresc, trădară drepturile nației și o aruncară supt supremația și stăpânirea nației ungurești, dușmana ei cea de demult. Acest tratat înjositor pentru el și nația sa, ieșit al trădării dinlăuntru și dinafară, fatalitatea împrejurărilor puse pe Mihai în nevoie de a-l primi; dar de atunci trufașa lui inimă își făgădui o răzbunare puternică; și ura ce el hrăni familiei Bathoreștilor și pe care știu a o împărtăși poporului român fu atât de înfocată, încât arse cu totul această familie și stinse cu sunet pomenirea ei.

Cu întoarcerea deputaților din Ardeal, Sigismund trimise pe George Palaticiu ca să aducă lui Mihai-Vodă buzduganul și steagul ostășesc,

semnele voievodatului, și să primească jurământul lui și al boierilor. Mihai făcu acest jurâmânt, dar în inima sa hotărî a scăpa de dânsul la cea mai dintâi ocazie. Într-aceeași vreme, la 1 iunie, sosiră în Alba-Iulia deputații Moldovei, care încheiară un tratat cu aceleași condiții ca cel cu Țara Românească.[63] De atunci Sigismund Bathori începu a purta titlul de *Princip al Crăiilor Ardealului, Moldovei și Țării Românești și a Sfintei împărăției romane (Regnorum Transylvaniae, Moldavie, Valachie transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps* etc.) și în Europa începu a fi privit și numit *crai al Daciei*; și locuitorilor acestor trei principate, români, unguri și sași, a li se da numirea comună de *daci*.[64] Dar această nesocotită ambiție a lui Bathori nu sluji la altceva decât de a deschide ochii românilor și a le aduce aminte de vechea crăie a Daciei, moștenirea lor părintească. Astfel, ungurii înșuși lucrară și făcură pe lume a crede într-o viitoare crăie a Daciei: fantomă îngrozitoare ce astăzi îngheață inimile lor de spaimă.[65]

VIII

Mihai-Vodă biruie pe tătari. Face o expediție norocită la Nicopoli.

În vremea acestor tratații, vizirul Ferhat se apropia cu încetul de hotarăle noastre și tătarii, ce primiseră poruncă d-a ajuta operațiile armatei turcești, năvăliră către începutul lui iunie c-o puternică oștire asupra Moldovei și a Țării Românești. Mihai-Vodă, cu un trup de oaste alcătuit de români, ardeleni și cazaci, pripi de le ieși înainte la hotarul Țării Românești, le dă o sabie, îi împrăștie și îi silește a se întoarce înapoi, cum inima lor n-a vrut.[66] Îndată dup-aceea, Mihai-Vodă ia cu sine o ceată de călăreți și pedestrași români, împreună cu 60 călăreți ardeleni din trupul lui Albert Kiraly, supt comanda lui Gaspar Földössi, și, pornind din București, strânse pe lângă dânsul pe toți ostașii români și bulgari ce întâmpină în cale și pe o seamă de paznici din volontiri, și în ziua mare, lângă Nicopol, trecu Dunărea pe vase, în vederea și în fața oștirilor turcești,[67] adunate acolo spre ocrotirea construcției vaselor pentru podul ce se pregătea a se face pe Dunăre. Cum trecură ai noștri râul, dau îndată năvală asupra turcilor, îi bat, îi sparg, îi pun în goană și îi silesc a căuta scăpare după șanțuri, închizându-se în tabără.[68] Această tabără era așăzată lângă râul Osma, ce curge din Balcani și se varsă în Dunăre aproape de Nicopol; și lângă dânsa era grămădite la un loc ca la o mie luntre, cu toate cele trebuincioase pentru facerea podului.[69] Numărul

românilor spun că se urca la 5 mii oameni, în vreme ce turcii trecea peste 12 mii.[70] Bătălia aceasta urmă în 10 iunie;[71] românii cuprinseră tabăra cu asalt, prinseră și trecură pe mulți turci supt ascuțitul sabiei. Ca la 500,[72] iar, după alții, la 1600 turci[73] căzură morți. Despre pașă nu se știa de a scăpat sau de a rămas mort. Toate luntrele fură mistuite prin foc,[74] afară de vro zece ce era așezate mai departe și de care nu se putură apropia.[75] Ele slujiră în urmă la ai noștri spre a trece dincolo de râu bucatele găsite acolo.[76] Un turc ales ce purta grija acestor lucrări a podului, văzând arderea luntrelor, zise către Földössi: „Dacă oastea voastră ar fi luat astăzi la prea puternicul padișah patru cetăți n-ar fi fost nenorocire mai mare la el decât paguba ce-i face arderea acestor luntre“. Românii luară în această izbândă șase steaguri și două falconete ce turcii câștigaseră în anul trecut supt cetatea Raab de la oștile împărătești; Mihai-Vodă le trimise lui Bathori, împreună cu 16 tunuri și multe limitire, hangeruri și alte arme bogat împodobite ce dobândiră acolo ostașii săi.[77] Ei găsiră încă mult praf, muniții și multe instrumente de fier; dar pe aceste, neputându-le duce cu dânșii, le aruncară în apă[78]

Învingătorii români petrecură noaptea în acel loc, și ziua următoare,[79] 11 iunie,[80] apropiindu-se de orașul Nicopolului, scot pe dușman dintr-însul, îl cuprind, îl strică și îl dau pradă flăcărilor.[81] Nemulțumindu-se cu atâta izbândă și înflăcărați de norocul ce îi favoriza, ei se aruncă chiar asupra cetății și izbutesc a face o spărtură lângă poarta cea mică, cât să poată trece doi oameni. Dar cei dinlăuntru cetății începură a vărsa din tunurile și puștile lor descărcături omorâtoare, și ai noștri, văzând că pierduseră vro 50 sau 60 oameni, lăsară cetatea și, trecând Dunărea, se întoarseră în țară, veseli de norocita lor expediție.[82]

IX

Ferhat-Pașa sosește la Rușciuc și se apucă de clădirea podului pe Dunăre.

Această expediție a românilor la Nicopol se mări foarte mult de unii din analiștii contemporani, carii o transformară într-o bătălie generală cu toată oastea lui Ferhat-Pașa, în care acesta rămase învins c-o pierdere foarte mare.[83] Chiar turcii, dușmanii lui Ferhat-Pașa, răspândiră această veste neadevărată, ca să-l poată pierde mai cu înlesnire. Noi însă deterăm mai

mult crezământ raportului lui Albert Kiraly către stăpânul său, ce se potrivește cu arătarea unor analiști ai timpului. Pierderile turcilor încă nu fură așa de nenorocite precum credea creștinii și turcii chiar, căci în puține zile luntrele se făcură și se adunară la loc. Se vede că Mihai vru încă a face cu aceste ceea ce făcuse cu celelalte; el trecu vro mie de oameni lângă Nicopol ca să puie mâna pe acele vase ce se pogorau pe Dunăre spre schela Raveh, unde Hassan-Pașa, beiler-beiul Rumeliei, însărcinat cu construcția podului, le aduna. Românii se daseră ascuns și le pândea trecerea; dar a doua zi dimineață, oștile Rumeliei și Segban-Bași, generalul ienicerilor, care păzeau acele luntre, plecară spre dânșii și aflând în cale de la un prins starea și așezarea lor, se ascunseră toată ziua aceea într-un loc priincios; și a doua zi, când se crăpă de ziuă, izbiră fără veste turcii pe ai noștri cu atâta noroc, încât îi învinseră și îi puseră în fugă.[84]

În sfârșit, după șapte săptămâni de la plecarea sa din Constantinopol, Ferhat-Pașa sosise acum în Rusciuc, pe la jumătatea lui iunie,[85] unde găsi lemnele pentru facerea podului gata.[86] Pricina zăbovirei lui în cale fu, după cum știm, întârzierea adunării soldaților și greutatea ce întâmpina întru strângerea munițiilor și a bucatelor din partea dușmanilor săi rămași în Constantinopol.[87] Îndată ce sosiră vasele de la Nicopol, în 6 iulie, se apucară de lucru podului. Un român ce pică atunci în mâinile turcilor și care se vede a fi fost trimis într-adins de Mihai-Vodă le spuse că acesta primise ajutoare din Ardeal și Ungaria și că se află în București în capul a șaptezeci mii ostași. Segban-Bași fu însărcinat a trage linia podului cu vro câțiva bei de Rumelia, care trebuia să meargă înainte. Marele vizir sta la capul podului supt un chioșc susținut de opt stâlpi, de unde putea să vază și silința ce se punea la lucrarea podului, și tot ce se petrecea în tabără. În locul unde să făcea podul, era în mijlocul râului un ostrov lat, sădit tot de salcii, unde podul ajunse în cinci sau șase zile. Ostrovul fu ocupat mai întâi și se așezară acolo corturi. Celălalt canal al râului, ce se întindea până la cetățuia Sân-Georgiu, era foarte larg, încât trebuia cel puțin cinci sute vase spre a face podul. Era lângă cetățuie locul cam ridicat, și niște sangiaci-bei fură orânduiți spre a-l tăia, ca să poată prinde capul podului.

În 8 iulie, beiler-beiul Rumeliei, Hassan-Pașa, intră cu pompă în tabără, ducând ca la 500 robi și aproape patru mii capete de creștini din Transilvania și Ungaria.[88] Satârgi-Mehemet-Pașa, ce fusese numit beiler-bei al Țării Românești, fiind chemat, sosi și el peste puține zile în tabără.[89]

X

Căderea lui Ferhat-Pașa din vizirat și moartea lui. Sinan se numește vizir și seraskier. Maria Putoianca, eroină română.

Într-aceea, pe când Ferhat-Pașa se ocupa cu construcția podului, măgulindu-se cu nădejdea că va supune îndată Țara Românească și apoi prin Ardeal își va deschide cale spre Belgrad, ca să înceapă operațiile războiului în Ungaria, vrăjmașii săi din Constantinopol nu sta în nelucrare. Sinan-Pașa câștigase pe tainicii haremului, care începură a băga multe hule asupra lui Ferhat în capul despotului.[90] Îl învinovățiră că în fundul inimei sale e ghiaur și că are relații secrete cu Mihai-Vodă, silind împreună spre a prăpădi cu totul armia mahometană;[91] că pierduse o mare bătălie la Nicopol; că ostașii nu vor a se mai bate supt dânsul; că oprește pe seamă-i banii cu care trebuie a plăti oștile; și că, de i se va lăsa încă comanda armiei, e de temut că ambiția și scumpetea lui să nu pricinuiască nenorociri și mai mari.[92] Prin aceste pâri neadevărate, Ibrahim-Pașa și ceilalți prieteni ai lui Sinan izbutiră a răsturna pe Ferhat și, în 6 iulie, Sinan-Pașa fu numit în locu-i mare vizir pentru a patra oară. A doua zi (7 iulie), noul vizir porni pe chihaiaoa capigiilor, Ahmet-Aga, cu un ferman, ca să ia pecetea împărătească din mâna lui Ferhat și să-l și omoare de va avea ocazie priincioasă.[93] Dar cu două zile înainte de a sosi chihaiaoa în tabăra de la Rusciuc, Ferhat-Pașa, înștiințat fiind de niște credincioși ai săi din Constantinopol despre ceea ce i se pregătea, chemă la sine pe Satârgi-Mehemet-Pașa, îi dete pecetea împărătească în mâini, spunându-i că el e mazil, și cu tot bagajul său, însoțit de trei mii voinici călăreți, luă drumul Constantinopolului. În cale, întâlni trupele Siriei, pe care Sinan le pornise după dânsul, zicându-le: „Mie capul, vouă avuțiile!“ Ferhat scăpă din mâna acestora, lăsându-le în jaf averea sa, ce era încărcată toată pe cămile legate câte șase unele de altele. Dintr-un deal vecin, el privi această pradă a vistieriilor sale și apoi se depărtă în munți și d-acolo se duse la Constantinopol, unde în zadar căută a-și mântui viața. Moartea lui e povestită cu întristare de toți istoricii turci, care laudă slujbele ce el a făcut împărăției și hulesc pe ambițiosul și barbarul său dușman.[94]

Sinan-Pașa, care se numise totdeodată serascher și mare vizir, fără a pierde vreme începu a se găti spre a porni la oaste.[95] Pân-a nu ieși însă din Constantinopol, vrând să dea turcilor și sultanului o priveliște plăcută,

trimise de scoase din închisori 112 creștini robiți în Ungaria, afară de femei și copii, pe care după ce îi sili a face o sută leghe zi și noapte pe drum, legați și chinuiți de foame și de sete, încât mulți, nu numai copii, dar și bărbați, muriră în cale, îi aduse în oraș, unde el însuși îi primi la porțile cetății și îi plimbă prin târg în vederea sultanului și a locuitorilor. Într-acești robi era mulți oameni însemnați și de cinste, din care unii fură osândiți la galere, alții trași în țeapă. Între dânșii se descoperi o femeie în haine bărbătești. Era o jună fată numită Maria Putoiana. Istoricii nu spun nimic despre naționalitatea ei; numele însă o dovedește a fi romancă. Împinsă, după spusa unora, de dorința d-a-și răzbuna familia măcelărită de turci, iar după a altora, de mărimea curajului său și de sfânta dorință d-a se lupta cu dușmanul legii, ea se bătuse multă vreme ca soldat. Turcii o întrebară dacă n-a luat haină bărbătească ca să ascunză vro dragoste cu vrunul din ostași. L-aceasta ea răspunse cu o minunată neînspăimântare că ea își schimbase portul ca să poată a-i vătăma în război, iar că pân-atunci nici un om nu-i bănuise sexul. Aceasta o mărturisiră și toți soții ei, adăogând că în toate întâlnirile cu turcii ea dedese foarte frumoase probe de curaj.

Aflând sultanul de această eroină, trimise de o aduse înainte-i și o întrebă de a ucis vreun turc, la care întrebare ea răspunse cu semeție că s-a purtat cât a putut mai cu curaj, necruțând nici un dușman și ucigând vro 10 cu mâna ei. Sultanul mirându-se mult de virtutea acestei fete generoase, puse de o plimbă în triumf pe ulițele Constantinopolului, arătând-o poporului ca o minune, apoi o dete sultanei spre slujba ei în harem.[96]

XI

Viața lui Sinan-Pașa. El pleacă spre Țara Românească și sosește la Rușciuc. Armata lui și căpitanii ce o comandau.

Sinan-Pașa era atunci în vârstă de 83 ani. El era de neamul lui arnăut,[97] născut în satul Tapoiano, în sangiacatul Prevezei.[98] Fiind numai în vârstă de 16 ani, el ieșise din sarai în zilele sultanului Soleiman și intrase în rândurile ienicerilor, luând parte la multe bătălii, însemnate de pe atunci, iar mai cu seamă la asedierea Vienei de la 1528, și deosebindu-se totdeauna printr-o ură fieroasă asupra creștinilor.[99] În puțină vreme el ajunse beiler-bei de Alep și de Egipet; pe urmă fu trimis de liniști turburările Arabiei și luă parte, supt Mustafa-Pașa, la războiul Ciprului,[100] unde își arătă

cruzimea sa asupra creştinilor, povăţuind călcarea capitulaţiei şi jupuirea de viu a viteazului şi nenorocitului Bragadini, comandantul cetăţii Guleti.[101] Dup-aceea ajunse de trei ori mare vizir, vestindu-se mai presus de toţi căpitanii turci în toate războaiele ce purta cu noroc în câtetrele părţi ale lumii şi care îi dobândise numele de nebiruit şi de Mariu al osmanlâilor. Turcii îl numeau Cogia-Sinan-Paşa sau Sinan-Paşa cel Bătrân, spre a-l deosibi de Cecale-Zade-Sinan-Paşa,[102] cunoscut de creştini supt numirea de Cicală-Paşa, care era născut la Messina, dintr-un tată genovez şi dintr-o mumă turcoaică.[103] Îndată ce îşi văzu împlinită înfocata sa dorinţă de a se mai oşti împotriva creştinilor, bătrânul vizir, îngâmfat de reputaţia sa ostăşească şi de atâtea războaie cu noroc savârşite la Tunis, Arabia, Persia, Georgia şi Ungaria, se duse înaintea sultanului de jură şi chezăşui pe capul său că va supune pe revoltaţii români, va robi şi va pustii ţara lor,[104] iar pe Mihai-Vodă îl va prinde şi i-l va aduce viu.[105] Dup-aceea îşi adună în grabă oştile şi toată gătirea trebuincioasă la război, luă cu sine steagul cel sfânt cu care musulmanii se credea nebiruiţi când îl avea în tabăra lor, şi, ieşind cu ceremonie mare din Constantinopol, merse de tăbărî la Daut Paşa.[106] D-aci, în 17 iulie, porni spre Rusciuc. Într-aceeaşi vreme, poruncise tuturor paşilor vecini să-i iasă în cale cu oştile lor,[107] şi hanului să dea năvală cu tătarii săi prin Moldova în Ţara Românească. Amiralul Cicală asemenea fu poruncit ca să strângă din oştirile Asiei o armie mai pe atât de numeroasă cât a lui Sinan şi să stea gata ca la orice cerere să se unească în grabă cu dânsul.[108] La Adrianopol, ajunse pe vizir oştile Siriei şi de acolo porni la Carinabad, unde fu întâmpinat, la 28 iulie, de chihaiaoa capigiilor, care îi dete în mâini pecetea împărătească, spunându-i şi de fuga lui Ferhat-Paşa spre Constantinopol. Sinan scrise d-acolo sultanului, cerându-i ca să omoare îndată pe Ferhat-Paşa, şi apoi îşi urmă calea, trecu Balcanii prin strâmtoarea de la Cialicavac şi ajunse la Şumla şi d-acolo la Hozargrad sau Rasgrad,[109] făcând 15 tabere din Constantinopol până în câmpiile Dobrogei.[110] Îndată purcezând înainte, sosi în 5 august s.n. în tabăra de la Rusciuc. Aci oştile îl primiră stând înarmate şi îl însoţiră până la cortul lui unde îi prezentară câţiva robi şi câteva capete de români care veniseră de izbiseră pe Hassan-Paşa şi fusese prinşi şi omorâţi de dânsul.[111] De la 1462, de când concherantul Constantinopolului, Mahomet II, în capul unei armii de 250 mii oameni, năvăli în ţara noastră, nici o altă oştire mai mare, nici cumpănă de pieire mai grea ca cea de acum nu o ameninţase. Într-

adevăr, armia ce Sinan-Pașa adunase la Rusciuc spre a o trece în Țara Românească era de 180 mii ostași și o mie lucrători.[112] Cei mai vestiți pași ai împărăției, veterani a mai multor războaie, comanda după Sinan această armie. Era Hassan-Pașa, beiler-beiul Rumeliei, născut în Hertzegovina, fiul vestitului Mahomet-Socoliul, ce stătuse vizir supt trei sultani. El dobândise o mare glorie în războaiele din Persia și din Ungaria și se privea de toți ca cel mai bun căpitan al Turciei și era foarte iubit ostașilor pentru natura lui cea veselă.[113] Era Mahomet-Satârgi, arnăut, ce fusese pașă de Caramania și ceadâr-meeter-pașa (șătrar mare). El era foarte viteaz și se povestea despre dânsul că, fiind de pază lângă sultanul, îl apără într-o bătaie, tăind mai mulți dușmani numai cu un satâr, de unde căpătă numele de Satârgi. Alții zicea că acest nume îi vine pentru că a fost măcelar.[114] Era Giafer-Pașa, eunuc, ungur de neam, ce fusese Pașa de Tauris și se deosebise în războaiele Persiei.[115] Era Haidar-Pașa beiler-beiul Capadochiei, vestit prin isprăvile sale din Moldova la 1589, când îndatoră pe poloni a plăti tribut turcilor.[116] Apoi venea Mustafa-Pașa, feciorul lui Aias-Pașa, Husein-Pașa, beiul Nicopolului, Caraiman-Pașa și alți mai mulți pași și bei, toți ostași învechiți și meșteri în războaie. Între ei toți se deosebea un român — un trădător de țară și lepădat de lege. Fecior al lui Alexandru Vodă II, Mihnea II sau Mihai urmă tatălui său în domnie și cârmui Țara Românească de la 1577 până la 1583. Domnirea lui nu fu decât un șir de tiranii și stoarceri de bani, până când strigările poporului făcu pe sultanul a-l mazâli și a-l surghiuni la Tripolis. Peste un an însă, Mihnea II pentru a doua oară se întoarse domn în Țara Românească, chinuind-o și mai cumplit aproape de cinci ani (1586-1591), când fu iarăși depărtat cu urgie și adus în Constantinopol. Aci, în minutul d-a porni în exil, temându-se ca turcii să nu-l omoare spre a-i lua avuția, ceru să se turcească, zicând că de mai multe ori i s-a arătat în somn proorocul Mahomet îndemnându-l. Turcii se îngâmfară de aceasta, privind-o ca o minune a religiei lor. Sultanul aduse pe noul musulman înainte-i, se dezbrăcă de haina sa spre a-l acoperi, îl încinse cu încingătoarea sa împodobită cu pietre scumpe[117] și îl numi pașă al Nicopolului și curând dup-aceea al Vadului[118]. Acum lepădatul Mihnea povățuia armia otomană care venise să înjunghie patria sa.

XII

Sigismund Bathori își serbează nunta. El află de sosirea lui Sinan și începe a se găti de oaste. Mihai-Vodă își așează tabăra la Măgurele. Întocmirea ce face de apărare. Sinan sfârșește podul și trece Dunărea.

În vremea în care Sinan sosise la Rusciuc și se pregătea a trece Dunărea, Sigismund Bathori sărbătorea nunta sa cu arhiducesa Maria-Christina, care, în sfârșit, după atâta așteptare și amânări, venise în Ardeal pe la capătul lui iulie. Bathori pofti și pe Mihai-Vodă să vie la nunta sa, ce hotărâse a se săvârși la 7 august. Dar Mihai-Vodă, care de o lună de zile se străduia a stânjeni clădirea podului de pe Dunăre de turci, amenințat acum și mai mult de Sinan-Pașa, nu-i putu îndeplini cererea. El trimise în locu-i pe boierii săi Stroe Buzescu și Radu Calofirescul[119] cu daruri scumpe de nuntă, însărcinându-i să roage pe Bathori ca să grăbească a-i veni într-ajutor, căci dușmanul comun s-a apropiat și a pus gând, după ce va robi și va pustii Țara Românească, să treacă prin Ardeal în Ungaria.[120] Vestea aceasta turbură veselia nunții. Bathori trimise pe mireasa sa la Samos-Ujvar[121] și grăbi a porni o seamă de oști, ce avea gata, în Țara Românească. Dintr-altă parte, pe când el chemă în tabără pe toți ostașii, și solii săi alerga cu grabă la împăratul ca să-i vestească primejdia în care se află și să-l roage a trimite cât mal iute ajutor,[122] după vechiul obicei al Ardealului, o lance și o sabie încrustate în sânge era purtate din loc în loc de un călăreț ce le ținea în sus, în vreme ce alt om mergea alături pe jos strigând: „Iată, vine dușmanul țării; fiece casă să-și dea omul spre a ne scăpa de această primejdie obștească.“[123]

Mihai-Vodă asemenea se grijise pe cât putuse de oaste și de apărare. Pornindu-și familia cu tot ce avea mai scump la Sibiu în Ardeal, el ieși din București cu opt mii ostași și merse de înfipse tabără în drumul Giurgiului, la satul Măgureni, două mile departe de București. Acolo el adună lângă sine pe capetele armatei și împreună cercară sfat cum să apere mai bine țara.[124] Lucru era cu greu, fiind peste putință a opri intrarea turcilor în țară, din anevoința d-a strejui toate hotarele ei cele deschise atât despre Dunăre, cât și despre Moldova. Într-adevăr, pe când Sinan umbla să treacă Dunărea pe la Rusciuc, alte cete turcești se ispitea a o trece printr-alte vaduri, iar mai cu seamă pe la Nicopol, unde se afla un trup însemnat de turci, care din porunca vizirului rezidiseră cetatea cam sfărâmată de români, cheltuind pentru aceasta mai mult de 70 mii ioachimi.[125] Dintr-altă parte, se zicea desigur că hanul tătarilor are să năvălească prin Moldova în Țara

Românească. În această nevoie, sfatul ostășesc chibzui că, spre a închide dușmanului calea d-a intra în țară, sau spre a-l putea stăvili îndată ce va apuca să intre, să se împartă armata în câteva trupuri, care să se așeze în locurile cele mai importante d-a lungul hotarelor, dar fiind aproape și stând gata a se uni cu domnul, care, cu cei opt mii ostași ce avea pe lângă el, să se așeze în centru operațiilor, într-un loc comod, de unde să poată da ajutor ori și în ce parte va cere trebuința și să nu poată fi cu înlesnire izbit și respins de dușman.[126]

Îndată după ce sosi la Rusciuc, Sinan-Pașa se puse cu multă silință și înfocare de a sfârși podul, a cărui clădire ținu 60 mii talere.[127] Cu toate că într-acest loc Dunărea este lată de o jumătate de leugă[128] dar insula cea mică din partea stângă a râului, unde turcii ajunseră lesne prin mijlocul flotilei lor și unde reîntăriseră cetățuia cam zdrobită de români, îi ajută foarte mult.[129] Sinan însuși merse de vizită și cercetă acea cetățuie.[130] Cu o activitate rară la vârsta sa, bătrânul vizir prezida la facerea podului, al cărui cap era ocrotit, ca de o palancă, de cetățuia din insulă, și laturile prin galere.[131] Mihai, după malul stâng al râului, se silea cât putea de împiedeca clădirea podului; dar la sfârșit se văzu amenințat pe la spate de o ceată de turci ce izbutiseră a trece râul două mile mai departe, în vreme ce alții îl trecură pe corăbii chiar în fața Giurgiului, deși cu multă greutate. Ocolit astfel de vrăjmași și în neputință d-a mai stânjeni trecerea lor, el lăsă malul Dunării cu gând că, târându-i după sine, să se folosească de cea mai bună ocazie spre a se lupta cu dânșii. Atunci Sinan, nemaifiind supărat de nimeni, se grăbi a sfârși podul,[132] și în 9/19 august, trecând Dunărea cu toată armata sa, călcă și cuprinse țărmul românesc.[133]

XIII

Vadul Călugărenilor.

Drumul care merge de la Giurgiu spre București trece printr-o câmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr-un loc, două poștii departe de această capitală, unde el se află strâns și închis între niște dealuri păduroase. Între aceste dealuri este o vale largă numai de un pătrar de milă, acoperită de crâng, pe care gârla Neajlovului ce o îneacă și pâraiele ce se scurg din dealuri o prefac într-o baltă plină de nămol și mocirlă. Drumul acolo trece în lungul acelei văi, parte pre o șosea de pământ, parte pre un pod de lemn,

care amândouă sunt așa de strâmte, încât d-abia poate cuprinde un car în lărgimea lor.[134] Această strâmtoare, ce locuitorii numesc *Vadul Călugărenilor*,[135] fu aleasă de Mihai-Vodă spre a sluji de Termopile românilor. Astăzi această vale se află tocmai după cum ne-o descrie analiștii acelor timpuri. Nici un monument nu ne arată că acolo fu lupta cea crâncenă pentru libertate![136] Atât suntem de nesimțitori la gloria națională! Românul acum trece cu nepăsare printr-aceste locuri sfinte, fără ca nimic să-i aducă aminte că pământul ce calcă e frământat cu sângele părinților săi și acopere oasele vitejilor!

Vai! Scriam aceste rânduri în anul 1847. Cine îmi vrea fi zis atunci că abia un an va trece, și inima-mi va fi și mai crud de durere ispitită. Era în vremea unei frumoase deșteptări naționale, atunci când un popor întreg jurase că va muri pentru patrie și libertate. Turcul, vecinicul dușman, se pornise tot de la Giurgiu spre a ne răpi aceste bunuri scumpe. Mă aflam într-o adunare populară, când sosi vestea că păgânul a tăbărât la Călugăreni, călcând cu picior batgiocoritor sfânta țărână a părinților noștri, glorioșii martiri ai libertății naționale. O, amar mare! Atâta fu uitarea religiei suvenirilor; atâta fu încrederea tuturor în vorbele necredincioșilor sau atâta fu mișelia lor, încât această veste îi lăsă reci și în nepăsare! În zadar glasu-mi unit cu al unui mic număr strigă „război și răzbunare!“ Nici un echo puternic nu-i răspunse în mulțime. Îmi ascunsei atunci ochii cu mâinile mele ca să nu mai vază această umilitoare priveliște și din inima-mi zdrobită scăpă aceste cuvinte: „Dumnezeul părinților noștri ne-a părăsit! Părinții noștri ne-au blestemat!“[137]

Mihai-Vodă vru a se folosi de poziția și strâmtoarea Vadului Călugărenilor, în care nu se putea destinde în front mai mult de 12 mii oameni, ca să facă mulțimea turcilor nefolositoare și ca să se poată astfel lupta cu dânșii cu puteri deopotrivă. Pentru aceea el tăbărî acolo cu oștile sale, punând cete de strajă în deosibite părți, ca să vază de nu vor umbla turcii a trece printr-alt loc.[138]

Dar Sinan, vrând a înainta spre București, era nevoit a trece pe la Călugăreni,[139] fiind acesta drumul cel mai scurt și temându-se, ca, dând printr-altă parte, să nu lase în urma sa un vrăjmaș așa de întreprinzător și îndrăzneț ca Mihai. Îngâmfarea sa și mulțimea oștilor sale îl făcea a crede că va birui lesne. Într-adevăr, armata lui era, cum știm, de 180 mii ostași, mai mult decât de zece ori mai mare ca a lui Mihai-Vodă, care, cu toate

ajutoarele ce primi din Moldova și Ardeal, d-abia se urca la 16 mii oameni și 12 tunuri.[140] Sinan nu bănuia poate că numărul creștinilor ar fi așa de mic, dar tot știa că armata lui e mult mai mare decât a lor.

Deși puțini, ostașii creștini erau însă plini de foc și de dorință de a se măsura cu dușmanul. Exaltația și înfurierea soldaților crescu atât, încât — înțelegând că unii din căpitanii lor, cătând la mulțimea, puterea și rânduiala păgânilor, erau de părere a se trage înapoi spre a nu primejdui în norocul unei zile slava și reputația cu greu dobândită — începură a face multă larmă în tabără, strigând că în orice chip ei vor să încerce o bătaie, ca să scape, cum zicea ei, odată, prin prăpădirea oștirei dușmane ce se afla acum adunată toată la un loc, de acest război și să zdrobească de tot jugul nesuferitei tiranii turcești.[141] Vrând nevrând, trebuiră și capii oștilor cu toții a se învoi de a aștepta acolo sosirea dușmanului.

XIV

Ziua întâi de bătaie la Călugăreni.

După ce trecu Dunărea, marele vizir dete comanda avangardei armiei lui Satârgi-Mehemet-Pașa și la ariergardă orândui pe Hassan-Pașa, beiler-beiul Rumeliei;[142] iar pe beii Salonicului și Nicopolui îi însărcinară cu paza și apărarea podului.[143] Cele zece galere ce se urcaseră pe Dunăre până la Rusciuc fură descărcate de tot feliul de arme și muniții[144] și primiră poruncă d-a rămânea pe loc spre a păzi podul.[145] Apoi, în 11/21 august, Sinan porni cu armata sa spre București. În cea dintâi noapte, turcii conăciră într-un sat ruinat în dreptul Camuri și a doua zi (12/22 august) sosiră în capul Vadului Călugărenilor,[146] trecând râul Salcia pe trei poduri.[147] Călărimea ușoară, care manevra la avanposturi, înaintă până la intrarea strâmtorii și sta acolo odihnindu-și și păscându-și caii, când un nor mare de pulbere îi vădi apropierea românilor.[148] Ea fu îndată izbită cu putere și fugi, înspaimântată până în tabără.[149] Spahiii înaintară spre a sprijini năvălirea călărimei române, până când să apuce vizirul a-și pune armata în rânduială.[150] Sinan se uită plin de mirare la puținul număr al creștinilor, care cuteza a aștepta și încă a izbi o armată așa de numeroasă.[151] Cu toate aceste, nedisprețuind pe vrăjmașii săi și temându-se de vreo cursă, el îngriji de tot ce i-ar putea fi spre folos. Pentru aceea, porunci beiler-beiului

Rumeliei a înainta spre stânga cu oștile sale și cu șapte tunuri, și a merge drept către ai noștri, în vreme ce el însuși, în capul spahiilor, urmând după artilerie, puse, în lipsă de pod, de aruncă scânduri pe mocirla de lângă pădure ce avea înaintea sa, spre a o putea trece.[152] Dintr-altă parte, Segban-Bași, cu douăsprezece mii ieniceri, se așeză în pădure cuprinzând posturile cele mai importante și, urcând 12 tunuri mari într-un deal înalt, le îndreptă spre armia noastră și începu a tuna asupră-i.[153]

Într-această întocmire puternică și îngrozitoare înaintând turcii, ai noștri începură a se trage înapoi mai la strâmtoare, dar cu multă rânduială, luptându-se ne-ncetat. Pedestrimea însă, strânsă în urmă și prea de aproape de turci, fu respinsă în pădure și dete înapoi în lungul strâmtorii mai iute și cu oarecare nerânduială, dar fără a încerca vro pierdere simțitoare. Era atunci de la 3 la 4 ceasuri dupăamiază și turcii, mulțumiți că au împins înapoi năvălirea creștinilor, nu îndrăzniră a înainta mai mult în acea strâmtoare necunoscută, unde îi putea aștepta vro cursă. Vizirul își așeză corturile într-o poziție foarte bună, pe o înălțime la intrarea strâmtorii, ținând oștile înarmate și având toată noaptea masalale aprinse la câte patru colțuri ale taberei.[154] Mihai-Vodă luase poziție dincolo de râu,[155] pe o înălțime, două mile de tabăra turcească,[156] ocupând strâmtoarea despre București.[157] Astfel armatele protivnice se aflau așezate pe două înălțimi față în față, fiind despărțite numai de pădurea din vale, ce nu le oprea a se vedea.[158] Românii aveau înaintea lor o turmă de bivoli cu steaguri,[159] și toată tabăra lor era plină de focuri mari, în mijlocul cărora petrecură toată noaptea aceea, viermuind și mișcându-se necurmat, cântând, chiuind și hăulind, după natura lor veselă în mijlocul nevoilor, și supărând și hărțuind pe turci cu numeroase avanposturi.[160] Ambele armate așteptară astfel ziua cu nerăbdare și cu acea neodihnă ce simt oștile în ajunul unei mari bătălii. Turcii, îngâmfați de mica izbândă ce dobândiseră, cătau în râs la români și aveau desigur că a doua zi se va vedea triumful islamismului, prin zdrobirea lui Mihai și a armatei lui. Lor le părea rău numai că românii nu sunt îndestul de mulți ca să facă biruința lor mai glorioasă. Ai noștri se pregătea a apăra cu bărbăție acea strâmtoare care era cheia țării lor și a Europei creștine. Ei știau cât sunt de puțini pe lângă dușman, dar, credincioși înfocați, inima lor ardea de dorința d-a-și da viața pentru patrie și lege și d-a merita cununa martirilor.[161]

XV

Mihai-Vodă vorbește oștirilor.

În sfârșit, soarele veni să lumineze această mare zi de miercuri 13/23 august, menită a fi briliantul cel mai strălucit al cununei gloriei române. Înaintea zorilor încă, Mihai-Vodă trimise o seamă de pedestrime cu puști de se așăză la intrarea pădurei și își puse tunurile într-o bună poziție, pe o înălțime.[162] În vremea aceea, turcii își luă poziție în preajma podului, de ceea parte.[163] Sfârșindu-și pregătirile, Mihai înălță împreună cu ostașii săi rugăciuni către Dumnezeu. Apoi, îndreptându-se către dânșii, le zise: să-și aducă aminte de vechea lor vitejie, căci ocazia de acum este frumoasă și de o vor pierde, anevoie o vor mai căpăta. Turcii, le zicea el, sunt uimiți de atâtea pierderi, cetățile lor din toate părțile sunt cuprinse; din câte capete au avut armatele lor, numai unul a rămas care mai îndrăznește a ține frunte creștinilor, că cu dânsul au a se lupta și gloria d-a-l birui va fi foarte mare. Mulțimea vrăjmașilor nu trebuie să-i sperie, de vreme ce Sinan a lăsat cele mai bune oști ale sale în garnizoane prin cetăți și a adus cu dânsul numai oameni carii vor face mai mult zgomot decât vătămare. Pe lângă aceasta, locul de bătaie nu putea fi mai bine ales, de vreme ce mulțimea lor aci le va fi nefolositoare. El le zise încă să-și aducă aminte de cruzimea vrăjmașilor, care nu iartă niciodată pre cei biruiți, cu atât mai mult pre cei ce s-au revoltat; că nu este destul că au scuturat jugul robiei, că au înnoit vechile legături cu împăratul și că s-au pus supt ocrotirea Ardealului, dacă printr-o faptă strălucită, ei nu mai caută a întemeia această vrednică hotărâre; că a venit vremea de a se lupta puternic pentru libertate, iar mai cu seamă pentru cinstea legei, ca să dovedească turcilor că, de le-au călcat ei înainte patria, a fost numai din pricina neunirei lor; dar că acum, când toate popoarele vecine stau în bună înțelegere împreună, trebuie a dobândi prin unire aceea ce au pierdut prin zavistie și împerecheri și a goni pe acești cruzi tirani dincolo de strâmtoarea lor (Dardanele); că toți vecinii și-au făcut datoria lor, când bătându-i, când gonindu-i din cele mai bune cetăți ale lor, astfel încât ei prăpădiră cea mai bună parte din acea mare armie ce Sinan dusese în Ungaria. În sfârșit, încheie zicând că acum pot și românii dobândi o asemenea glorie, căci toate dovedesc că vor avea aceeași norocire.[164]

Apoi domnul se îndreptă către oastea ungurească și o îndeamnă a se lupta cu inima, aducându-i aminte că ea e depozitara vechei vitejii

ungurești.[165]

XVI

Ziua a doua de bătaie la Călugăreni. Românii pierd bătaia.

Astfel vorbi Mihai, ne-nspăimântatul voievod; și ostașii, inimați foarte împotriva turcilor, învăpăiați și de aceste cuvinte, dar geloși încă mai mult d-a eclipsa printr-o biruință strălucită toate glorioasele biruințe ale vecinilor, răspund învârtind în mâini paloșele și lăncile și prin strigări mari de o războinică veselie, cer de la domnul lor ca să-i ducă îndată către dușman.[166] Atunci Mihai, plin de încredere în energia armatei sale, trece podul în capul a opt mii ostași și se lasă cu furie asupra osmanlâilor,[167] în vreme ce focul iute și bine ținut al pușcașilor din pădure și al tunurilor pustiește armata turcească, oborându-i la pământ lume multă.[168] Câteva cete de turci se încearcă a sprijini năvălirea românilor, dar în zadar,[169] căci aceștia, inimându-se între sine unii pe alții,[170] îi izbesc cu atâta furie, încât, cu toată minunata poziție a turcilor, prăvălindu-i, ei ajunseră până la cele dintâi corturi ale taberei lor.[171] Vrăjmașii, ajutați de poziție, de numărul lor și de mașinile de război, își vin curănd în sine și încep a se lupta cu tărie.[172] Patru pași, Satârgi Muhamed, Haider, Husein și Mustafa, cu o armată însemnată compusă de oștile Siriei și de ieniceri, aleargă în ajutorul cetelor ce se luptau, sprijin cu putere năvălirea românilor, trec podul[173] și lupta cea mai înverșunată începe atunci în toate punctele.[174]

Astfel, întinsă peste toată fruntea armatelor, ținu bătaia mai multe ceasuri, până când Sinan, desperat de puținul spor ce a dobândit pân-atunci, își îngloti oștile, strânse pe lângă sine pe toți pașii și căpeteniile, îi inimează și, în capul unei coloane îngrozitoare, făcu o năvală mare și izbuti a împinge pe ai noștri cu un pătrar de milă înapoi,[175] și chiar până în tabăra lor,[176] luându-le și toată artileria.[177] Mihai, fără a pierde inima din această neizbândă, își culege puterile și din nou dă năvală asupra turcilor, tăind și oborând într-înșii. Îndărătnicul voinic Albert-Kiraly izbutește a lua înapoi două tunuri.[178] Dar vrăjmașul se băte cu inimă, își împroaspătă adesea oștile, aceea ce nu pot face ai noștri, și îi reîmping îndărăt. De trei ori românii împinseră și prăvăliră pe turci și de trei ori fură respinși înapoi.[179]

Astfel urmă lupta cu noroc schimbător, de la răsăritul soarelui până către două ceasuri înaintea apusului,[180] biruitorii rămâind adesea biruiți și biruiții biruitori.[181] „Turcii — spun analiștii contemporani — se luptau ajutorați de mulțime și de număr, românii, de tărie și îndrăzneală.[182] În sfârșit, furia îmbărbătând deopotrivă pe unii ca și pe alții, biruința sta să rămâie numărului, și mica oștire românească, împovărată de mulțimea vrăjmașilor, trăsnită de numeroasa lor artilerie, este nevoită a da îndărăt. Retragerea ei însă este frumoasă și metodică. Spre a nu se lăsa a fi ocolită de turci, spartă și risipită, ea se întocmește în figura unui colț *(cuneum)* și, slobozind astfel de toate laturile focuri asupra vrăjmașului, se trage înapoi cu încetul, luptându-se ne-ncetat. Această retragere este o minune de vitejie, de sânge rece și de eroism. Stolurile nenumărate ale călăreților turci în zadar se aruncă cu furie asupra laturilor acestui triunghi, căutând a-l sparge; silințele lor, fără a-l vătăma întru nimic, se zdrobesc de dânsul ca de o stană de piatră. Strâmtoarea locului de bătaie, pădurile și dealurile favoriza înapoierea românilor și zăticnea mișcările turcilor și silințele lor d-a-i încunjura din toate părțile. Dar era de temut că vrăjmașii să nu izbutească a scoate pe ai noștri din strâmtoare și să-i împingă în câmpie, unde i-ar fi zdrobit cu numărul lor.[183]

Soarele acum căta spre sfințit; românii se luptaseră cu eroism, dar, osteniți de o luptă lungă și nepotrivită, ei se plecară numărului celui prea covârșitor al dușmanului; bătălia se putea acum privi ca pierdută de dânșii, dacă vro împrejurare nu-i va ajuta și vro soartă mai blândă nu le va străluci. Mihai însă, ca totdeauna, liniștit și trufaș în primejdie, mai are încă o nădejde. El trimisesă de dimineață să cheme lângă dânsul o ceată de pedestrime ce se afla departe de tabără… Sosi-va ea oare la vreme?… De la dânsa spânzură soarta bătăliei.

XVII

Vestita faptă de vitejie a lui Mihai. Românii câștigă bătaia.

Sta să apuie soarele după orizon, când vestea câ ajutorul așteptat a sosit vărsă nădejdea izbândirei și un curaj nou în inima acelei mâni de voinici români, care ca niște zmei se luptau, trăgându-se în fața nenumăratelor gloate a unui dușman învingător. Acest ajutor însă, ce ai noștri și-l închipuia tare, nu era decât o ceată de trei sute pedestrași cu puști din Ardeal.[184]

Mihai, fără a pierde vreme, căută a se folosi de acest neînsemnat ajutor și de reîmbărbătarea oștilor sale, ca să smulgă biruința de la vrăjmaș. El își preumblă privirea pe câmpul bătăliei, vede mișcările turcilor și după dânsele își pregătește pe ale sale. Sinan-Pașa, văzând retragerea românilor, luase inimă și vrea a-i desface și a-i rășchira de tot. Spre acest sfârșit, în capul rezervei sale, el umbla a trece podul spre a izbi pe ai noștri în frunte, în vreme ce Hassan-Pașa cu Mihnea Vodă, din porunca lui, alerga prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci se așează cu ceata de curând sosită la capul podului, spre a întâmpina pre Sinan, trimite pre căpitanul Cocea cu două sute unguri și alți atâția cazaci pedeștri ca să ia pe vrăjmaș pe la spate, și Albert Kiraly așeză cele două tunuri, ce redobândise de la turci, într-o bună poziție și stă gata a trăsni pe dușman de ar îndrăzni a trece podul.

Sfârșind aceste pregătiri, Mihai cugetă întru inima sa că împrejurarea cere neapărat vreo faptă eroică, spre a descuraja pe turci și a îmbărbăta pe ai săi. El hotărăște atunci a se jertfi ca altă dată și a cumpăra biruința cu primejdia vieții sale. Ridicând ochii către cer, mărinimosul domn cheamă în ajutoru-i protecția mântuitoare a Dumnezeului armatelor, smulge o secure ostășească de la un soldat, se aruncă în coloana vrăjmașă ce-l amenință mai de aproape, doboară pe toți cei ce se încearcă a-i sta împotrivă, ajunge pe Caraiman-Pașa, îi zboară capul, izbește și pe alte capete din vrăjmași și, făcând minuni de vitejie, se întoarce la ai săi plin de trofee și fără a fi rănit.[185] Această faptă eroică înfioară pe turci de spaimă, iar pe creștini îi însuflețește și îi aprinde de acel eroic entuziasm, izvor bogat de fapte minunate. Și cum n-ar fi crezut ei că pot face minuni cu un astfel de general și cu asemenea pilde ce le dă! Sinan, văzând aceasta, spre a da curaj la ai săi, ia ofensiva și trece podul. Dar deodată se vede oprit în față de Mihai ca de un zid de piatră tare, în dos izbit cu o furie înfocată de căpitanul Cocea, și în coastă trăsnit de tunurile așezate pe deal de Albert Kiraly, care, bătând în mulțimea îndesită a turcilor, le găurește rândurile și le pustiește toată aripa dreaptă.[186] Îndărătnicul vizir, fără a-și pierde cumpătul, izbutește a-și întocmi oștile în rânduială, când o izbire nouă a lui Mihai în fruntea armiei, pustiirile furioase ale înfierbântatului Cocea de dinapoi, iutele și ucigătorul foc al tunurilor lui Kiraly zdrobesc iarăși această rânduială,[187] și turcii, minunați de îndrăzneala cu care românii, ce îi privea ei ca biruiți, îi izbesc acum, încep a fugi răzlețiți.[188] Satârgi-Mahomet-Pașa, trăgându-se înapoi,

fu rănit,[189] și îndată, schimbând retragerea în fugă, dete cei dintâi semnalul nerânduielii, și toată armia musulmană se întoarse în risipă spre baltă, lăsându-și coastele și spatele expuse loviturilor noastre.[190] În zadar ienicerii se țin semeți împotriva alor noștri și caută a le răspunde cu focurile lor, căci celelalte cete, spăimântate de aceste izbiri împreunate la care nu se aștepta, rășchirându-se, îi târăsc și pe dânșii înapoi.[191] În zadar Sinan mustra pe ostașii ce fugea, acum cu cuvinte ocărâtoare, acum bătându-i cu măciuca sa înfierată *(massa fierata)*, silind în tot chipul a-i pune în rânduială și a-i întoarce la bătaie.[192] Glasul și autoritatea lui sunt nesocotite și nici o putere omenească nu mai poate opri în loc valurile zgomotoase ale fugarilor, care se prăvăleau cu furie și repede spre pod, căutându-și mântuire în trecerea lui.

La capul acestui pod sta îmbulzite în neorânduială artileria, cavaleria, pedestrimea, împingându-se spre a trece care de care mai nainte; dar, văzând că toți nu pot încăpea pe dânsul, mulți din turci sunt siliți a se arunca în baltă, unde își aflară moartea. Între aceștia era și pașii Heider, begler-beiul de Sivas (Capadochia), Hussein, beiul Nicopolului, și Mustafa, feciorul lui Aias-Pașa. Ei se cufundară în mocirlă, unde fură uciși,[193] și primiră, zice un analist turc, cununa martirilor de la ghiauri.[194] Bătrânul Sinan însuși, târât de ai săi și în graba fugei sale, fu călcat în picioarele cailor și apoi, împins de sulița unui ostaș român, căzu călare după pod în baltă cu atâta repeziciune, încât, izbindu-se de pod, își pierdu chiulaful și feregeaua și doi dinți ce singuri se mai afla în gura lui.[195] El era p-aci să piară sau să cază în mâinile românilor, dacă, din norocirea lui, un voinic soldat din oștile Rumeliei, anume Hassan, nu s-ar fi aruncat după dânsul ca să-l scape și, lăsându-i calul înnămolit în lut, pe umeri îl scoase de acolo și îl duse în tabără.[196] De atunci, acest soldat se numi *Deli-Hassan-Batakgi* și ajunse căpitan al deliilor lui Cogia-Murad-Pașa.[197]

Vestea morții vizirului se împrăștie între turci, și cei ce se mai împotriveau deteră și ei dosul.[198] Românii, cu furia lor obicinuită și electrizați încă prin izbânde, îi gonesc dinaintea lor ca pe niște turme de vite, până îi vâră în tabăra lor.[199] Hassan-Pașa și Mihnea-Vodă, ce venea să încunjure pe ai noștri, aflând ca Sinan a pierit și că oastea lui e biruită, se trag îndărăt spre tabără. Într-acel minut, Mihai, precum odinioară semizeii cântați de nemuritorul Omir, alerga într-o parte și într-alta prin tabăra turcească, căutând pe Sinan, când, văzând de departe pe Hassan-Pașa, se luă

după dânsul strigându-i să stea de e viteaz, să se lupte cu dânsul piept la piept, și când de când era să-l și ajungă cu paloșul. Dar Hassan-Pașa fugea înspăimântat și nu se putea ține pe picioare de groază.[200] El merse de-și ascunse rușinea într-un crâng spinos, de unde d-abia a doua zi îndrăzni să iasă la ai săi.[201]

Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane și o păzi d-a fi cu totul zdrobită și risipită. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcați cu prăzi bogate.[202] Pe lângă tunurile lor ce și le redobândiră, alte patru tunuri mari d-ale dușmanului, cai mulți și mai multe steaguri, între care steagul cel verde și sfânt al proorocului, fură trofeele acestei strălucite zile.[203] Trei mii turci[204] zăceau în câmpul bătăii.[205] Pierderea românilor era încă simțitoare, căci turcii se apăraseră cu curaj.[206] Apele Neajlovului se roșiseră de sângele vărsat în acea zi.[207]

Spre a odihni sufletul cititorului de aceste scene sângeroase, istoriograful contemporan Walther ne povestește aci o anecdotă interesantă. El zice că în toată această expediție a românilor împotriva turcilor, doi cerbi domestici însoțiră pe Mihai-Vodă, și chiar în vremea bătăliei de la Călugăreni, supt focul și vuietul tunurilor și a bombelor, ei ședea neclintit lângă cortul lui, însă omorându-se unul dintr-înșii, celălalt de durere merse de se ascunse în pădure.

Astfel fu acea vrednică de o neștearsă aducere-aminte zi de bătaie de la Călugăreni, în care românii scriseră cu sabie și cu sânge pagina cea mai strălucită din analele lor. De zece ori mai puțin numeroși decât dușmanii, ei câștigară asupră-le o biruință strălucită și avură gloria d-a învinge un general până-atunci încă neînvins.[208] Munteni, moldoveni și ardeleni, soldați și căpetenii se luptară toți ca niște eroi. Dar cinstea cea mai mare a biruinței se cuvine cu tot dreptul viteazului domn. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sângele rece și nespăimântarea sa și prin primejdia în care își puse viața, el asigură biruința. În această bătălie, ca în multe altele, nu știm de ce a ne minuna mai mult în acest mare bărbat, de geniul său de general, ori de vitejia lui de soldat. Într-adevăr, toate operațiile acestei bătălii dovedesc din partea lui Mihai și a românilor o artă militară înaintată, care cu tot dreptul poate minuna pe toți câți cunosc starea de pruncie în care se afla, în acel timp, această artă în toată Europa.

Dacă cu această biruință nu se sfârși atunci campania, ea contribui însă mult, în urmă, la săvârșirea ei, căci demoraliză într-atâta pe turci, încât,

când creștinii luară mai târziu iarăși ofensiva, turcii nu mai îndrăzniră a se mai măsura cu dânșii și nu se crezură în siguranță decât punând cât mai în grabă Dunărea între dânșii și îngrozitorii lor vrăjmași.

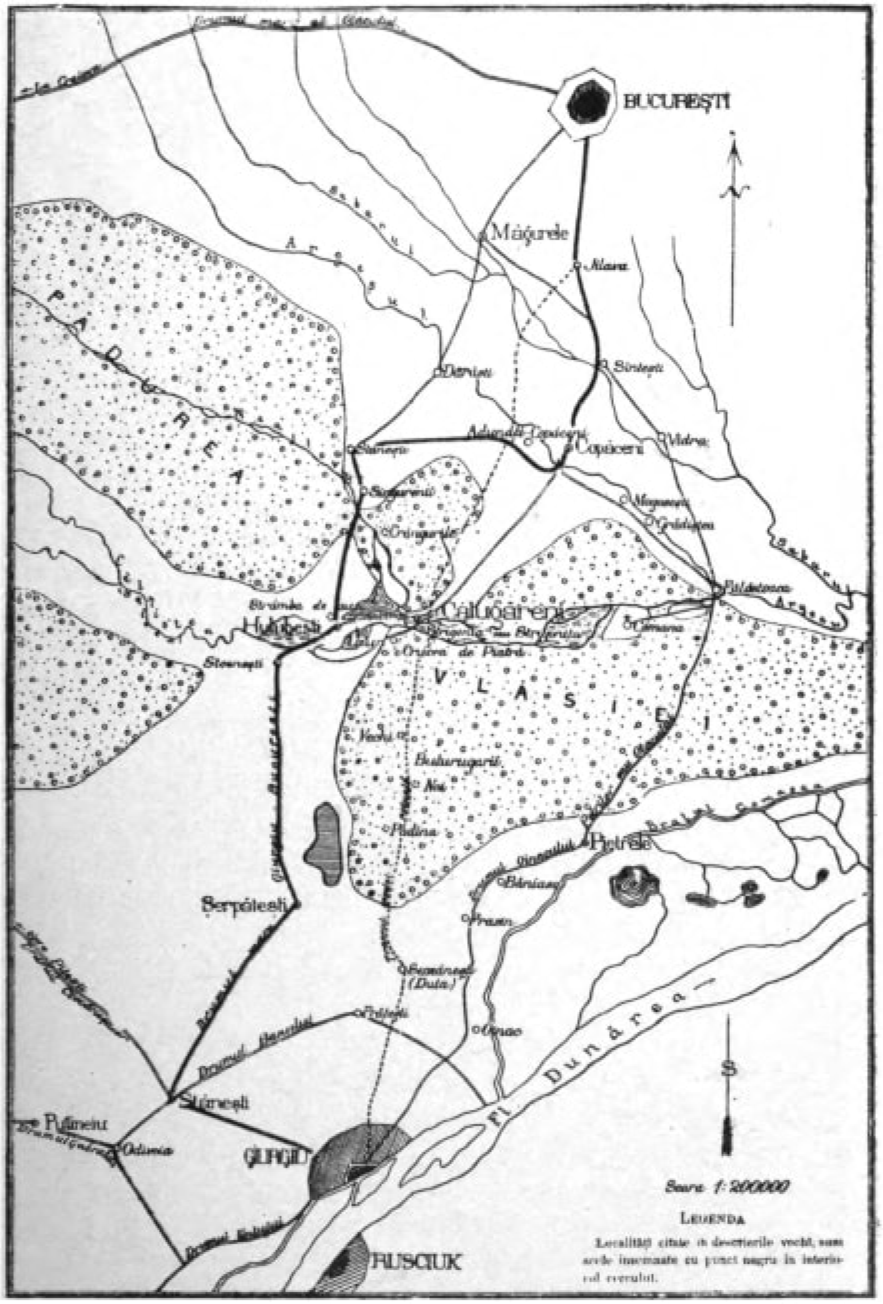
XVIII

Petrecerea turcilor și a românilor în acea noapte în tabără.

Noaptea ajută turcilor a se dezmetici din groaza ce îi cuprinsese și a se întocmi în rânduială. Ei își luaseră din nou poziția cea dintâi[209] și Sinan porunci în grabă ca să se adune lângă dânsul o seamă de oști ce rămăsese în urmă peste Dunăre, nădăjduind ca după sosirea lor să-și răzbune înfrângerea.[210] El mai nădăjduia încă în isprava intrigilor ce Mihnea-Vodă, din tabăra turcească, prin înțelegere cu unii din boierii lui Mihai, urzea între ostașii creștini.[211] O împrejurare însă turbură în acea noapte repaosul turcilor. Un ienicer având fitilul aprins la pușca sa, focul prinse în tigaie și, cum se afla lângă ierbăriile ienicerilor, o scânteie căzu deasupra și deodată acele ierbării săltară în aer.[212] La huietul cel mare al acestei izbucniri neașteptate și la groaznicul nor de fum ce ascunse ceriul, toți turcii răspunseră împreună printr-un țipăt îngrozitor de spaimă[213] și, crezând că ai noștri îi izbesc, o luară din nou la fugă, răzlețindu-se în toate părțile.[214] Târziu și cu greu putură ei a-și veni în sine și a se întocmi în tabără.

O scenă cu totul alta se petrecea atunci în tabăra românească. Mihai-Vodă se trăsese îndărăt o a patra parte de milă și tăbărâse în direcția locului bătăliei. El puse de salută sosirea nopții cu mai multe salve de artilerie și, după ce orândui străji în toate părțile cu multă îngrijire, chemă capetele armatei la un sfat de război. Pe când el se afla în sfat, străjile îi aduseră înainte un turc ce prinseseră atunci și care nu-i era necunoscut. Domnul îl întrebă despre numărul vrăjmașului și planurile lui. Prinsul, după ce răspunse l-aceste întrebări, aflând și el adevăratul număr al creștinilor, zise către sfat: „A! de ar fi știut turcii astăzi aceasta, v-ar fi zdrobit numai cu caii lor“. Mihai, după ce porni pe turc supt pază bună spre Ardeal, începu a se chibzui cu căpitanii săi despre ceea ce trebuia a face în împrejurările de față.[215] El era de părere că să înceapă a doua zi din nou lupta, dar o seamă de boieri și capetele oastei unguresti îi stătură împotrivă. Aceasta dete prepus unora a bănui și a zice cum că Albert Kiraly, ca și unii din boieri, ar fi fost câștigați de trădătorul Dan Vistierul, care primise 50 mii galbeni de la

Sinan, prin Mihnea-Vodă, ca să-i împartă între dânșii.[216] Purtarea lui Kiraly dup-aceea dă de neadevărată această bănuială. Afară de aceasta, oștirea moldovană era nevoită a se întoarce în țara ei, unde se aștepta năvălirea polonilor și a tătarilor.[217] Văzându-se astfel trădat de unii din boierii săi, părăsit de oștile ajutătoare, neputând a se rezema decât în ostașii săi români, Mihai, cătând la numărul și obosirea oștilor sale, se temu d-a nu pierde folosul moral dobândit prin bătălia câștigată, d-a nu cădea în vreo cursă a vrăjmașului sau a fi zdrobit de puterile lui cele numeroase de va rămânea la câmpie, și gândi că înțelepciunea îi poruncește a se trage spre munți ca supt ocrotirea lor să aștepte sosirea prințului Ardealului.[218] Drept aceea, el porni îndată un olăcariu la Bathori, înștiințându-l de cele întâmplate, arătându-i primejdia în care se afla Ardealul ca și Țara Românească și rugându-l să grăbească a-i veni într-ajutor, ca să nu lase țara a fi înecată de numeroasele oarde vrăjmășești.[219] Într-acea noapte, armata noastră, cu toată osteneala bătăliei, nu se odihni deloc. La miezul nopții, ea invocă de trei ori cu glas tare sfântul nume al lui Iisus și într-același minut, două sute mii de glasuri din tabăra turcească răspunseră cu o trufașă cutezare prin strigarea: „*Alah! Alah! Hu!*“[220] Aerul vibra d-aceste strigăte, pădurile clocotiră până în fundul lor și văile răsunară și repetară numele lui *Iisus!* și *Alah!* dumnezei neînblânziți în dușmănia lor, pe care mii de mii de ecatombe omenești, ce în zilele atâtor veacuri li se jertfiră, nu i-au putut încă împăca!

Teatrul luptelor purtate de Mihai-Vodă Viteazul împotriva Tătarilor şi Turcilor în 1595.

(După Căpitan Al. Anastasiu).

XIX

Mihai cu oastea sa se trage la București, apoi, pe la Târgoviște, la cetatea lui Negru-Vodă și la satul Stoienești.

Când începu a se face ziuă, Mihai-Vodă ridică tabăra și se trase spre râul Argeșul, în depărtare de două mile, unde, punând străji în toate părțile căută a da puțină odihnă, atât lui, cât și la ostașii săi.[221] A doua zi, vineri în 15/25 august, ziua de Sfânta Maria, Mihai, plecând de la Arges, se opri la Văcărești, nevrând să intre în București, și se zăbovi aci câteva ceasuri. În această vreme, fără știrea lui, ungurii împreună cu alți ostași străini năvăliră în București și îl jefuiră, supt pretext că mai bine să ia ei acea pradă, decât să cază în mâinile turcilor. În 16/26 august, Mihai, aflând că vrăjmașul s-a luat după dânsul, pornește de la Văcărești după-amiază, merge până la miezul nopții cale de cinci mile, se odihnește puțin până la revărsatul ziorilor într-un loc priincios, înaintează d-acolo încă vro cinci mile și duminică în 17/27 ajunge la orașul Târgoviște, pe râul Ialomița. Acolo, supt ocrotirea munților, își întocmi tabăra, așezând străji ca să privegheze în toate părțile, și șezu pe loc câteva zile. În urmă plecă și d-acolea și, întinzând tot mai la munte, urmând țărmurile Dâmboviței, se adăpostește într-un loc anevoie de apropiat, la cetatea lui Negru-Vodă,[222] ale cărei întăriri, zdrobite de puțină vreme de turci, se vedeau încă.[223] Astăzi chiar tot se mai văd dărâmături de cetățuie într-acest loc minunat de frumos și plin de legende și suvenire despre Negru-Vodă, domnul cel mai popular între țăranii noștri. Acest loc e încă vestit printr-o bătălie strălucită ce câștigă la 1342 Dragomir, comandantul puterilor lui Ladislau-Vodă, domnul Țării Românești, asupra armiei lui Ludovic I, craiul Ungariei, care supt comanda lui Nicolae Garan și Simeon Megheșel năvălise în țara noastră. Ungurii fură trași de români în aceste locuri grele și înfrânți cu totul, căzând în bătaie și cei doi generali ai lor.[224]

Locuitorii Bucureștilor și ai Târgoviștei, părăsindu-și casele, se ridicaseră cu tot bunul lor și însoțiseră armata în retragerea ei spre munți. În sfârșit, Mihai-Vodă lăsă și cetatea Negru-Vodă și se trase tot mai în munți, pre apa Dâmboviței în sus, la sat la Stoenești.[225] În această retragere mai mulți ostași români dezertară și oștile moldovene se întoarseră în țara lor, unde erau chemate,[226] rămânând astfel cu Mihai numai la 8 mii ostași, dar

toți aleși și viteji.[227] El își așeză la Stoenești tabăra, o șănțui bine și îi făcu tăbii,[228] având statornica hotărâre de a aștepta într-acest loc sosirea lui Bathori, d-a închide pân-atunci calea Ardealului lui Sinan-Pașa și d-a urma apărând prin lupte mărunte patria sa nenorocită, pe care acum n-o mai putea apăra prin bătălii mari.

XX

Sinan vine la București, declară țara pașalâc, face cetate la București.

A doua zi după bătălia de la Călugăreni, turcii, văzând că creștinii nu fac nici o mișcare, îndrăzniră vreo câțiva din ei a înainta până în locul unde fusese tabăra românească și unde găsiră puțin bagaj greu și câteva tunuri părăsite. L-această veste se porni gonași în toate părțile, de prinseră câțiva țărani de la care aflară drumul ce a luat oștirea românească. Hassan-Pașa trecu atunci strâmtoarea cu o despărțire din armie și tăbărî dincolo în câmpie. Într-aceeași vreme, el porni o patrulă spre București, de aduse din preajma acestui oraș robi, bucate și vite.[229] Sinan-Pașa, însă, cu armata sa, nu îndrăzni a se lua îndată după Mihai, el șezu două zile pe loc, până să-și întremeze oștirea din spaima și amețeala în care căzuse după înfrângerea sa[230] și până să-i sosească, după spusa unora, puținele oști rămase în urmă.[231]

Spre a fi sigur d-a nu fi izbit în spate de români, el trimise un trup de oaste de cuprinse cetatea Brăilei,[232] și cu el însuși, în 15/25 august, cu toată armata cea mare, trecu strâmtoarea Călugărenilor și merse de tăbărî în câmpie la satul Copăceni, dincoace de râul Argeș,[233] și în 17/27 înaintă până la București, unde tăbărî supt oraș. Îndată ce sosi, Sinan porunci de luară de pe turnurile bisericilor crucele și bulele aurite, pe care le sfărâmară în bucăți, precum și pe icoane, și puseră pe turnuri, în locul crucilor, semiluna.[234] În mitropolie puseră, în locul altarului, un mirab (altar mahometan) și un mimber (estradă spre a pune un tron), și astfel, prefăcând-o în geamie, în 20/30 ale acelei luni, făcură acolo slujbă și rugăciunea turcească. Această rugăciune se săvârși de Hassan-Efendi, șeicul din schitul Mustafa-Pașa, care însoțise pe Sinan într-această campanie. Acela care lua crucea de pe turnuri era un topciu (tunar) numit Ibrahim-Pașa, pe care marele vizir, spre răsplătire, îl făcu căpitan în gardia sa.[235]

După săvârșirea rugăciunei, vizirul adună supt cortul său pe cei mai însemnați ofițeri ai săi și le zise că lăsarea Moldovei și a Țării Românești în stăpânirea ghiaurilor e o pricină necurmată de tulburări și împerecheri pentru răscoalele ce ei fac; că spre a curma toate aceste în viitor, el propune ca aceste două țări să se prefacă în provincii ale statului *(ijaleti)* și, spre a ține într-însele rânduiala și pe popor în supunere, să se zidească două cetăți, una la București și alta la Târgoviște.[236] Toți ofițerii găsiră de bună această părere. Vizirul înștiință îndată Porții hotărârea sfatului și numi pe Satârgi-Mahomet Pașa l-acest nou pașalâc din Țara Românească.[237] Așa, pentru a doua oară, turcii izbutiră în statornica lor dorință d-a preface țara în pașalâc. Dar acum, ca și întâiași dată, la 1522, ei întâmpinară în Mihai un alt Radul-Vodă de la Afumați și nu putură apăra cu armele fapta lor nelegiuită. Astfel totdeauna, în timpuri grele și nenorocite, roditorul pământ al patriei noastre și-a născut izbânditori!

Ieșind din adunare, vizirul cu toți ofițerii săi se preumblă prin mahalalele orașului și aleseră mănăstirea lui Alexandru-Vodă spre a face dintr-însa cetate.[238] Această mănăstire mare, hramul Sfintei Troițe, fu zidită din jos de București de Alexandru-Voda II, feciorul Mircii Vodă III, la 1573; stricându-se apoi de turci, cum vom vedea mai la vale, ea se rezidi din nou, întocmai cum se află astăzi, de Radul-Vodă, feciorul Mihnei-Vodă Turcitul și nepotul lui Alexandru-Vodă II, și de atunci ea se cheamă mănăstirea lui Radul-Vodă.[239] Vrând Sinan să facă această cetățuie mai mare, puse de lărgi locul împrejmuirei de două ori pe cât era,[240] cuprinzând înlăuntru cetățuiei biserica și zidirile dimprejur[241] și ocolindu-le cu bastioane și fortificații.[242] În vreme ce meșterii măsura și trăgea liniile, begler-bei, spahii și ieniceri fură trimiși după lemnele trebuincioase pentru construcția bulevardurilor,[243] și ceaușii alerga în toate părțile spre a aduna lucrători; și, fiindcă lumea în țară era fugită la munți și nu se putea aduna mulți, fură siliți a trimite de mai aduseră și din Bulgaria.[244] Clădirea cetății începu în 21/31 august, și cu atâta silință lucrară la dânsa, încât în 12 zile fu sfârșită.[245] Cum se săvârși întărirea palisadelor cetățuii, Sinan-Pașa puse într-însa două tunuri mari de ghiulele de paisprezece oca și iarbă, muniții și bucate îndestul.[246] Apoi lăsă în București pe Satârgi-Mehemet-Pașa cu o mie ieniceri și o mie culogli drept garnizoană, poruncindu-i să săvârșească zidul de lemn ce pusese să facă împrejurul orașului și care se și sfârși într-o lună

de zile[247] și el, rădicându-și tabăra în 3/13 septemvrie, porni spre Târgoviște.[248]

XXI

Târgoviștea.

De două sute de ani, din zilele lui Mircea-Vodă cel Bătrân, Târgoviștea era mereu scaunul țării. De puțină vreme numai creșterea Bucureștilor și importanța lui comercială făcuse pe domni a lua obicei a petrece o parte din iarnă în acest oraș. Era atunci Târgoviștea oraș foarte mare, împodobit și populat; și se întindea frumos pe malul drept al Ialomiții, ocolit de mulțime de grădini, vii și livezi de pomi roditori.[249] Scriitorii contemporani de felurite nații se minunează de frumusețea acestui oraș, declarându-l că e vrednic d-a fi capitala unei țări și locuința unui domn mare.[250] Acel oraș populat astăzi d-abia e un orășel. Ale lui mărețe zidiri vremea le-a ruinat și le-a asemănat cu pământul. Un singur turn, rămășiță din vestita Curte domnească, se înalță trist și singuratec pe d-asupra acelor grămezi de ruine, întocmai ca acele mari cruci de piatră înfipte în vârful pleșuvelor movili, mormântul vitejilor căzuți în bătaie. Acest turn, ce mușchiul numai, cu verdeața sa, împodobește, e scump românilor ca un monument care le vorbește de timpii lor de glorie și de mărire. El a fost martor l-atâtea triumfuri! El a văzut, unul după altul, pe Mircea cel Bătrân, Dracula-Vodă, Vlad Țepeș, Radul cel Mare, Radul de la Afumați, Mihai Viteazul și Matei Basarab, toți voievozii noștri cei mari și vestiți în pace și în război. Umbrele acestor eroici războinici parcă le vezi învoltându-se singuratice și tăcute împrejurul acestei ruine; adierea vântului ce suflă din Carpați, șuierând în pustiul turn, ne pomenește numele lor, și undele mărețe ale Ialomiței parcă cântă necontenit un cântec de mărire la gloria lor. Astfel i se nălucește oricărui român cu inima simțitoare când cată l-această mult elocventă ruină; și el nu se poate opri d-a simți durere amară și d-a ofta după vremea trecută. Dar nimeni n-a simțit aceasta mai puternic și n-a exprimat în cuvinte mai frumoase simțirea sa, ca tine, Cârlovo, floare a poeziei, june cu inimă de foc. Ca o cometă trecătoare tu strălucişi un minut peste România uimită și încântată de lucirea ta. O moarte crudă te răpi fără vreme, dar apucași a ne lăsa o lacrimă fierbinte pentru gloria trecută[251] și o scânteie dătătoare de viață pentru viitor.[252] Cântarea ta sublimă asupra ruinelor Târgoviștei puse

pecetea veciniciei asupră-le și ni le va păstra chiar când pustiille anilor le va șterge cu totul de pe pământ.

XXII

Sinan merge la Târgoviște, unde face cetate, apoi se duce la Stoienești după oastea română. Minunata apărare a lui Mihai-Vodă la Stoienești.

Turcii găsiră Târgoviștea părăsită de locuitori și pustie.[253] Sinan porunci îndată să se apuce de întărirea orașului ca la București. El prefăcu o mănăstire, ce era aproape de Curtea domnească, în cetățuie.[254] Curtea domnească era atunci zidită în formă de un mare castel, de putea încăpea într-însa de la 4 la 5 mii ostași și era încinsă cu un zid și cu turnuri.[255] Sinan mai întări zidul cel gros dimprejurul acestui palat din amândouă părțile cu pământ și cu un val de palisade de copaci amestecați cu pământ.[256] Apoi încunjură orașul cu un zid de pietre și grinzi lipite cu humă și pământ cleios, pe care îl rezemă cu un val de pământ de 12 picioare de lat[257] și îl ocoli cu un șanț foarte adânc,[258] de 12 picioare de larg,[259] lăsând cetății numai o poartă în față și alta mai mică în dos, ambe legate cu fier, și făcând înlăuntru, din apa râului, trei fântâni.[260] Aceste lucrări urmară zi și noapte supt privegherea de aproape a lui Sinan[261] și se sfârșiră în treizeci de zile.[262]

Dar Sinan, când văzu lucru aproape de sfârșit, hotărî să nu-și mai piarză vremea în nelucrare. El lăsă în Târgoviște două tunuri mari, patru culevrine și alte tunuri de câmpie cu munițiile și proviziile trebuincioase pentru hrană, dând comanda cetății lui Ali-Bei, fiul lui Haidar-Pașa, bei de Ciourin, pe care îl declară beiler-bei de Trapezunt (Trepizonda), alăturându-i pe Kotzi-Bei d'Amasia[263] și lăsându-le și 1500 oameni cu însărcinare d-a săvârși lucrul întăririlor cetății; iar el porni cu toată oastea către munți, în urma lui Mihai-Vodă.[264] Planul lui era ca, ajungând oștirea românească, s-o înfrângă și, călcând-o în picioare, să pătrunză în Ardeal, ca să combineze operațiile sale cu ale armiei ce fiul său, Muhamed-Pașa, comanda în Ungaria.[265] Dar Mihai-Vodă, aflându-se în tabăra de la Stoenești, întărită atât prin natură, cât și prin artă, nu era lesne de înfrânt. Cu totul dimpotrivă încă se întâmplă. Sinan venise de tăbărî nu departe de strâmtoarea în care sta Mihai și în fața taberei lui, pe un loc înalt, de unde putea vedea ambele

tabere. El sta și se mira de îndrăzneala alor noștri, care, în așa mic număr, se încumetă încă a-l aștepta fără frică.[266] Mihai însă se feri d-a se apuca în bătălie generală cu dușmanul, dar fu neobosit a-i hărțui armata și a-i cuprinde liniile de comunicație și proviziile. Uneori întărâta o ceată de turci, o trăgea după sine în locuri grele și ei necunoscute, unde o sfărâma cu înlesnire; alteori cuteza a izbi pe turci chiar în tabăra lor.[267] Mai adesea, prin gonacii lui cu cai ușori, punea mâna pe mulți dușmani și dobândea de la dânșii pradă multă, cai nenumărați și peste o sută de cămile.[268] „Astfel acest eroic războinic, zice Walther, nici de dosirea nestatornicilor ostași ce îl părăsise, nici de mulțimea vrăjmașilor nepierzându-și inima“,[269] printr-un război parțial ostenește pe dușman și îi închide calea Ardealului, dând timp lui Bathori d-a-și aduna oastea și d-a-i veni într-ajutor.

Dar chiar de nu i-ar veni acesta într-ajutor, Mihai acum putea fi sigur că țara lui e mântuită de turci, căci aceștia, neputând a-l scoate din poziția de la Stoenești, fiind și demoralizați prin învingerile ce încercaseră, nu vor mai putea nici trece în Ardeal, nici sta mult în țară, mai cu seamă că și iarna se apropia, cetățile făcute la Târgoviște și București nefiind o ocrotire temeinică, după cum vom vedea. Așijderea în acele trei îngrozitoare expediții ce făcuseră mai dinainte turcii în Țara Românească, povățuiți chiar de sultanii lor, Baiazid I (1397), Mahomed I (1416) și Mahomed II (1462), învingători sau învinși, ei nu putură sta mult în țară, căci românii se trăgea în pozițiile lor din munți, unde dușmanul nu-i putea ajunge și de unde ei îi da harță neîncetat, îi răpea proviziile și îl ostenea prin lupte mărunte, încât îl silea a lăsa câmpia pustiită și a deșerta țara.

XXIII

Bathori își pune tabăra la Sas-Sebeș și strânge oști. El dă săcuilor libertatea cerută. Bathori merge la Dealul-Negru, unde se adună oștile. Răzvan-Vodă vine cu oastea din Moldova.

În mijlocul vremilor acestor, Sigismund Bathori, după atâta întârziere, era acum viitor spre hotarele Țării Românești, cu oști grele. Amenințarea unei primejdii obștești sculase în picioare și unise împreună pe toate popoarele războinice ce locuiesc Ardealul. Duminică în 17/27 august,[270] el ieșise din Alba-Iulia însoțit numai de gardia sa ce se alcătuia de două mii oameni pedestrime, alți atâția călărime și cu multe bagaje de război,[271] și a

doua zi ajunse la Sas-Sebeș (Miercurea). Chiar în aceeași zi (18/28 august) primi olăcarul trimis, cum știm, de Mihai-Vodă din tabăra de la Călugăreni în 13/23 seara, spre a-i vesti strălucita izbândă și a-l ruga a grăbi a-i veni într-ajutor. Această glorioasă veste o scrise Sigismund îndată împăratului.[272] A doua zi el primi încă altă veste de bucurie: luarea cetății Lipova.[273] După o robire de 44 ani supt turci, această cetate căzuse în 23 august, tot într-o zi cu bătaia de la Călugăreni, în mâinile lui Borbely, care, după cum știm, de câtăva vreme o ocolise și o bătea. Dar aceea ce îl mulțămi și mai mult pe Bathori fu știrea ce-i veni că tătarii, care era să vie să năvălească prin Moldova în Ardeal, sosind până la Nipru, fuseră siliți a se întoarce înapoi, căci aflară cum că cazacii și cu muscalii au dat năvală în țara lor, și că avangarda tătărească ce pătrunse în Moldova fusese astfel înfrântă de moldoveni și de munteni, încât făcu pe ceilalți a pierde pofta de a le mai veni într-ajutor.

Așa, Bathori putea acum fi sigur că nu va fi supărat printr-alte năvăliri în operațiile sale împotriva lui Sinan.[274] El fu silit a zăbovi la Sas-Sebeș o lună de zile ca să dea timp oștilor, chemate din toate părțile, a se aduna.[275] El trimise înainte pe comiții Baltazar Bogați, Benedict Mincenti și Lupul Corniș la cele opt scaune secuiești, ca să cheme pe vitejii secui la arme. Dar acest popor răspunse că nu se va duce la război până nu i se va da mai întâi înapoi libertatea ce i se răpise pentru o revoltă ce făcuse câtva timp înainte.[276] Acești secui fiind cei mai mulți țărani, libertatea ce vroiau era d-a nu mai fi iobagi la nobilii locului. Cererea lor puse în mare cumpănă și amețeală pe Bathori, căci el era firește mai plecat către nobili, care îl slujiseră cu credință și se ridicaseră cu toții în oaste, și nu vroia a recunoaște atâtea jertfe ale lor făcându-i să piarză veniturile ce trăgea de la iobagi și ruinându-i. Se temea încă de pilda urâtă ce va da în țară dând secuilor libertatea, aceea ce văzând ceilalți iobagi, se vor îndemna și ei a o cere pentru dânșii, revoltându-se împotriva nobililor. Dar interesul patriei și amenințarea vrăjmașului vorbi mai puternic decât interesele aristocratice, le birui, și secuii dobândiră libertatea cerută.[277]

De la Sas-Sebeș, Bathori porni către locul hotărât pentru concentrarea oștilor în câmpiile Bârsei, la Dealul Negru *(Fekelehalom)*, în preajma Brașovului, unde ajunse în 4 octomvrie s.n., în șase tabere.[278] Aci sosind 14755 secui armați,[279] li se proclamară în tabără libertatea lor, întărind-o cu mare credință și jurământ.[280] Pentru această libertate ce li se dete,

secuii se îndatorară ca să dea la trebuință de război până la 40 mii oameni cu cheltuiala lor, ca să plătească în toți anii prințului, de fiece casă, un ioachim, o măsură de grâu și alta de ovăz; și, de se va naște lui Sigismund un fecior, fiecare să-i aducă un bou îngrășat în curte.[281] Îndulcindu-se atunci secuii de libertatea dobândită, trimiseră de mai adunară și alți ostași, și astfel numărul lor în tabără se urcă la 24 mii oameni, din care 9 200 pușcași, iar ceilalți lănceri și săgetari.[282] 16 mii secui, ce rămânea din numărul de 40 mii ce se învoiseră a da, trebui să rămâie în Ardeal spre a apăra țara de vro năvălire ce ar putea amenința din partea polonilor ce se afla în Moldova.[283] Apoi veniră în tabără nobilii Ardealului, care puseseră în picioare 13 mii oameni: prusianul Ioan Veiher, fiul lui Ernest, cu 1 600 cavaleri teutoni,[284] armați c-o pușcă și un pistol, pe lângă care avea și arc și săgeți,[285] și 80 cazaci din Polonia;[286] 300 cazaci încă ai lui Bathori, armați asemenea cu o pușcă și un pistol;[287] Ștefan Bocskay cu 800 lănceri de la Oradea Mare și 1 200 arcobuzieri-pedeștri; 4 000 pedestrași cu puști, rădicați cu cheltuiala sașilor, din care 1 000 învestiți în negru și pentru aceea numiți *negrii*, cu cheltuiala sibienilor, 1 000 învestiți în albastru, cu cheltuiala brașovenilor, 1 000 în verde, cu cheltuiala mediașenilor, și 1 000 în roșu, cu cheltuiala bistrițenilor.[288] Adunându-se toate aceste oștiri, Bathori porni cu dânsele de veni lângă vama Branului, la Türzburger-Pass, castel zidit de Ludovic, craiul Ungariei, și apoi mai adăogat cu întărituri de Hunyad, și care în acea vreme se afla supt paza brașovenilor.[289] Aci sosi Ștefan Răzvan, domnul Moldovei, cu 2 300 pedestrași, 800 călăreți și 22 tunuri mari pe care. El nu putuse veni d-a dreptul pe la secui, de temerea tătarilor, și fu silit a face încunjur. În drumu-i, el se întâlnise cu o ceată de poloni ce năvălise în țară și țintea a-l zăbovi în drum, pe care foarte rău tăindu-i și spărgându-i, luându-le și multă pradă, își urmă calea, trecu munții și pătrunse în Ardeal.[290] Îndată sosi veste în tabără că hatmanul Poloniei, Zamoisky, aflând că Răzvan-Vodă a plecat în Ardeal, a intrat în Moldova fără știrea craiului său și a pus domn pe un Ieremia Movilă. Această veste turbură foarte pe Bathori și pe Ștefan-Vodă, dar se văzură siliți a o suferi deocamdată[291] și a-și urma calea luată, căci Sinan-Pașa amenință și secuii erau neodihniți și cârtitori pentru că nu li se dedese încă diploma întăritoare a drepturilor de curând dobândite.[292] Această diplomă, scrisă pe pergament, li se dete în sfârșit în mână și îndată o seamă dintr-înșii porniră înainte în Țara Românească.[293] Cum sosi acest ajutor la Stoenești,

Mihai, deși mult mai slab decât dușmanul, dar plin de nădejde în Dumnezeu și de încredere în voinicii săi, puse gând să-și cerce norocul și să dea o bătălie generală cu turcii. Însă Bathori poruncise secuilor săi ca să nu se încumete fără înțelepciune în noroc și să nu întreprinză nimic până va sosi el însuși. Drept aceea, silit fu Mihai a aștepta sosirea lui Bathori.[294]

XXIV

Bathori își clătește oastea și vine la Rucăr. Un vultur mare cade în tabără și minunează pe ostași. Bathori sosește la Stoienești.

În 7 octomvrie s.n., Sigismund Bathori, împărțindu-și oștile în 9 trupuri,[295] își clăti tabăra cu multă greutate din pricina drumurilor noroioase și, trecând înălțimile Carpaților, ajunse în povârnișul acelor munți, la satul Rucăr, în cuprinsul hotarelor Țării Românești, unde, în strâmtoare de munte, își puse tabăra.[296] Pe când ostașii își întocmea acolo tabăra și își întindea corturile și paviloanele, un vultur negru și foarte mare, luându-și zborul de pe muntele vecin numit *Piatra Craiului*, pluti câtva în aer pe deasupra taberei și apoi se aruncă cu multă iuțeală și repejune asupra cortului prințului Ardealului. Greutatea trupului său neiertându-l a se scula lesne ca să zboare, ostașii ce se afla aproape, văzându-l, alergară iute, îl prinseră și îl duseră la pretoriul prințului. Înlesnirea cu care prinseră această pasere, dumesnicia și nespăimântarea ei de sunetul armelor și de strigările taberei, făcu ca ostașii să privească această întâmplare ca o minune și ca un auguriu. Unii ziceau că vulturul arată pe Sinan-Pașa, care are să cază în mâinile creștinilor. Alții mai fricoși bănuiau că acest auguriu vestește că creștinii vor fi învinși, de vreme ce vulturul este pajura împărăției nemțești.[297] Iezuiții ce însoțea pe Bathori se încercară a exploata această întâmplare în folosul propagandei lor. Iezuitul Alfons Carilie scria atunci de la Rucăr în Ardeal că mulți, văzând această minune dumnezeiască, au venit la credința papistășească.[298]

Bathori fu silit a zăbovi la Rucăr o săptămână, până trecură căile cele grele și înguste ale acelor munți numeroasele care cu praful, munițiile și bagajele armatei;[299] căci această trecere de la Türzburg este una din cele mai grele ale Țării Românești: muntele este râpos și repede și căile înguste, de fură nevoiți a slobozi carele cu funiile la vale.[300] Aci sosi și ajutoarele împărătești ce se așteptau de atâta vreme: silezianul Albert Rajbici, unul din

cei mai vestiți căpitani de călărime, trimis de arhiduca Maximilian de la Casovia cu 1 600 cuirasieri nemți, ce se chema *Reiteri* în acel timp, și cu 150 cazaci din ținuturile Poloniei, frumos echipați,[301] și Silvio Piccolomini cu 75 cavaleri florentini, trimiși de marele duca de Toscana cu poruncă ca să ierneze în Ardeal.[302] Bathori trimisese întru întâmpinarea lor pe Francisc Theke, ca să le îngrijească de conace și să-i călăuzească până în tabără.[303]

Pân-a nu pleca din Rucăr, prințul Ardealului făcu căutare armatei sale, care se urca la 32 mii pedestrași, 22 mii călăreți și 54 tunuri;[304] apoi, clătindu-și tabăra, merse șase mile mai nainte și trecând Dâmbovița, ajunse la sat la Stoenești, unde cu mare dorință fu întâmpinat de Mihai-Vodă, ce îl aștepta, cum știm, acolo, având cu sine oaste a sa 8 mii oameni și tunuri 22.[305] Numărul oștilor împreunate se urca atunci la 62 mii ostași și 76 tunuri. Bathori tăbărî la Stoenești, spre a lăsa oștile sale a se odihni și întrema puțin.[306]

XXV

O cometă se-arată deasupra taberii creștine. Armata creștină merge de tăbărăște lângă Târgoviște. Spaimă în tabăra creștină. Sinan se trage spre București.

Armiile protivnice se afla acum aproape una de alta. Ostașii lui Bathori, care erau mai mult adunătură, neobicinuiți cu războiul și speriați de numărul și de vitejia turcilor, avuseseră vreme a se deprinde cu încetul a-i vedea mai fără frică și a lua curaj. De la sosirea secuilor în tabăra de la Stoenești, după care urmară curând și alte cete, unele după altele, ei începură a întâlni pe turci când mergea după furaj. Lupte mărunte se înhăța între unii și alții, și în aceste lupte mai adesea creștinii biruia. Emulația intra atunci între aceștia; cetele ce mergeau după furaj se mai măriră și din zi în zi luptele se făcură mai dese. Aceste bătăi mărunte îi îmbărbătă până în urmă într-atât, încât ei aștepta acum cu nerăbdare ocazia unei bătălii generale cu turcii. Dimpotrivă, aceștia, demoralizați de învingerea de la Călugăreni, de puțina izbândă ce dobândiseră pân-atunci în toată acea campanie, acum, când văzură pe creștini cu puteri așa de însemnate, pierdură de tot inima și dorința de a se mai bate.[307] Aceasta fu pricina care făcu pe Sinan, cum văzu înglotirea oștilor la Stoenești, de plecă de acolo și-

și mută tabăra lângă Târgoviște. Scopul lui era să caute a prelungi cât va putea mai mult războiul, fiind sigur că, în vreme ce armia lui e întru toate îndestulată din țară, armia creștină, având lipsă de bucate și de bani, nu va putea mult sta adunată și va fi nevoită a se risipi.[308] Generalii creștini, înțelegând acest plan al lui Sinan, hotărâră a grăbi cât mai mult operațiile războiului și spre aceasta a porni îndată după turci spre a-i sili sa primească o bătalie.

În 15 octomvrie de dimineață, un semn ceresc veni a mai îmbărbata pe creștini și a mări nădejdile lor de biruință. Pe un cer senin și cu toate că soarele răsărise, ei văzură în vreme de un ceas, d-asupra taberei lor, o cometă strălucitoare. Această stea fu privită de dânșii ca un înger vestitor de biruință.[309] Armia creștină, ce fusese cale de șase ceasuri numai de Târgoviște, se clăti de acolo și în aceeași zi de 15 octomvrie merse de tăbărî într-o câmpie mare, cu un mil departe de Târgoviște[310] și cu un sfert de leugă de tabăra lui Sinan,[311] cu hotărâre d-a-i da bătălie în ziua următoare, de va voi s-o primească.[312]

Abia armia creștină sosi într-acel loc, abia călăreții începuseră a descăleca și pedestrașii a pune armele jos, când o mare turburare ameți toată tabăra. Niște străjări ce se aflaseră puși la pază într-o pădure în noaptea trecută, auzind de departe un zgomot făcut de alți ostași creștini care tăiau lemne, își închipuiră că acolo trebuie să fie toată armia turcească, care vine drept către dânșii; și frica făcându-i să vază aceea ce nu era, ei o luară la fugă spre tabără. Ostașii ce-i văzură sosind speriați, întrebându-i pricina, aflară de la dânșii cum că au văzut armia vrăjmașă viind să-i lovească. Vestea aceasta se răspândi iute în toată tabăra; semnalul de bătaie se dete îndată și toți ostașii, alergând la arme, umblau învălmășiți, făcând larmă mare, fără a se putea întocmi la rândul lor și a-și găsi steagul și căpitănia lor. În acea neorânduială, spaima făcându-i să auză bubuituri de tun vrăjmășesc, fiecare începu a se gândi numai la mijloace de scăpare. În sfârșit, avangarda, alcătuită de români și ostașii nemți, izbutiră a se așeza mai întâi în rânduială și sta gata a primi pe turci, când se deslușî lui Bathori pricina acelei turburări. El trimise atunci de spuse în toate părțile ca să se însenineze și să se liniștească duhurile turburate și spăimântate; dar neputându-se stâmpăra larma, fu silit a pune să strige prin trâmbițe ca fiecare să tacă supt pedeapsă de moarte. Numai printr-această strașnică poruncă ostașii se liniștiră.[313]

Era între ambele tabere vrăjmașe și într-o depărtare numai de o alergătură de cal și de una și de alta un deal mare tăiat prin mijloc, în poalele căruia curgea Dâmbovița. P-acest deal spun să se fi urcat Sinan ca să privească bine armia creștină. Văzând-o mult mai numeroasă decât socotea și bine rânduită, auzind și vestea răspândită că se așteaptă și arhiduca Maximilian cu o mulțime de soldați italieni, cătând și la demoralizarea armiei sale, temerea îi cuprinse inima și nu se mai gândi la altceva decât la fugă. Adunând un sfat de război, el umblă a-și ascunde gândul d-a fugi supt ideea unui plan ce-ar fi făcut. El zise că socotește să nu primească bătălia și s-o amâne pe altă dată; că acum se va trage puțin, îndărăt, lăsând pe Ali-Pașa spre a apăra Târgoviștea; ca apoi, când va vedea pe creștini ocupați cu asedierea cetății, el va năvăli într-o noapte asupră-le și lesne îi va birui.[314] În urma acestora, înzestră cetatea Târgoviștei cu 40 tunuri și cu muniție îndestulă, puse o garnizoană de 3 500 la 4 000 ostași, parte pedestrime, parte călărime, supt comanda lui Ali-Pașa de Trapezunt, pe lângă care lăsă pe Mihnea-Vodă și vreo câțiva bei, iar dânsul, în zori de ziuă (6/16 octombrie), cu toată cealaltă oaste, părăsindu-și tabăra, fără a-și mai da timp a-i strica întăririle, o întinse cu grabă spre București.[315]

XXVI

Bathori își întocmește oastea de bătaie. El află de fuga lui Sinan.

În aceeași zi (6/16 octomvrie), la răsăritul soarelui, Bathori, neștiind că Sinan se trage acum spre București și așteptându-se la o bătalie generală, puse să zică din trâmbițe ca fiecare ostaș să se rânduiască supt steagul său. Apoi, împărțindu-și armata în șapte trupuri, care toate se urca în numărul de 26 mii călăreți și 35 mii la 40 mii pedestrași, numi după dânsul general mai mare peste toată oastea pe Ștefan Bocskai, nu atât pentru virtuțile lui militare, cât pentru că-i era unchi după mumă și unul din cei mai însemnați și mai avuți nobili ai Ardealului.[316] Cercând apoi sfaturile domnilor români și ale lui Bocskai, el întocmi rândul bătăliei astfel: la avangardă se puse Mihai-Vodă, având cu sine 4 mii călăreți ai săi cu lănci, bine învățați, la care se adăugă cohortele lui Albert Kiraly și escadroanele lui Ștefan Ciaki. La aripa dreaptă se așeză două turme de cei mai buni călăreți de 5 mii lănceri. La stânga tot același număr de lănceri și în același rând. La centru era pedestrimea, atât cea pretoriană, cât și a secuilor, cu coase și

suliți, având lângă sine toată artileria. În urma acestora, venea călărimea germană în a doua linie. În a treia linie venea un corp de 12 mii călăreți lănceri, care duceau steagurile aurite, și apoi altă ceată, care apăra persoana lui Bathori, în urma cărora venea rămășița armatei cu carele și bagajele, fiind astfel întru tot șapte pânze de oști.[317]

Dup-aceea, Bathori puse de sluji înaintea tuturor o liturghie solemnă, se cuminecă cu sfânta grijanie și o trecu din mână în mână cu multă evlavie la mulți din capii oștirei și soldați, de făcură asemenea.[318] Toate aceste pregătiri luară câtăva vreme, până după-amiază, când doi creștini, carii se ziceau scăpați din mâinile turcilor din cetatea Târgoviștei, sosiră în tabără. Ei vestiră cum că Sinan-Pașa s-a tras cu grabă, lăsând pe Ali-Pașa cu Mihnea-Vodă în Târgoviște; că de două zile garnizoana cetății e foarte spăimântată și că ienicerii înșiși chibzuia a se trage, dacă un pașă nu i-ar fi ținut cu sila,[319] dar că, cu toate aceste, două sute din ei tot scăpaseră și se împrăștiaseră. Capii armiei nu se încrezură în această arătare și, temându-se de vreun vicleșug din partea lui Sinan, spre a-i trage în vreo cursă, poruncіră ostașilor să se ție toată noaptea aceea în întocmire de bătaie, fără a-și strica rândurile și a pune armele jos, și trimiseră gonaci și iscoade în toate părțile ca să afle adevărul și ce s-a făcut Sinan. Armia creștină petrecu veghind înarmată toată noaptea aceea și a doua zi (17 octom.) până spre amiază. Atunci sosiră câțiva alergători, aducând veste că turcii erau puțin departe, arătându-se că vor a se bate. Ai noștri se pregăteau cu inimă a le sta în frunte, când sosiră alții cu veste mai sigură că Sinan se trage spre București, iar că acele oști turcești ce se văd era ariergarda de patru mii călăreți supt Hassan-Pașa, care mergea trăgându-se încet și cu bună rânduială, îngrijind d-a nu primi în coadă vro sminteală din partea noastră.[320] Această spăimântare și fugă a lui Sinan miră foarte pe ai noștri, socotind cu cât armia lui era mai numeroasă decât a lor și cum această grabnică retragere va demoraliza de tot pe turci.[321] Alte iscoade veniră atunci de arătară lui Bathori că vro patru mii români, bărbați și femei, de deosebită vârstă, robiți, îi duc o ceată de turci spre Dunăre. Prințul porunci îndată la 500 ardeleni pedeștri să alerge să taie calea acelor turci și să mântuie pe acei sărmani robi.[322] Îndată armia creștină merse, chiar în acea zi (7/17 octomvrie), de ocupă, fără nici o împotrivire, tabăra părăsită a lui Sinan,[323] unde găsiră numai vro 5 sau 6 turci, care, ieșiți fiind de mai nainte din tabără, d-abia se întorseseră acum, când picară în mâinile

creștinilor și fură îndată înjunghiați.[324] Creștinii găsiră tabăra turcească ticsită de multe mobile, corturi, praf, ghiulele, tunuri, bucate, dobitoace, cămile, catâri și alte lucruri,[325] și fură foarte mâhniți că această pradă bogată nu fu prețul vitejiei lor.[326] Aceasta dovedea graba cu care turcii fugiseră și greșala ce făcuseră creștinii d-a nu înainta mai iute spre a-i lovi pân-a nu se depărta.

XXVII

Svat de război în tabăra creștină. Se hotărește a se bate Târgoviștea.

Bathori chemă atunci la sfat pre cei mai de frunte căpitani ai armatei și pe nunciul monsinior Alfons Visconti,[327] pe care îl trimisese papa cu o sumă însemnată de bani pentru trebuințele războiului.[328] Aci se propuse că, de vreme ce armia turcească, plină de frică, s-a tras spre București, ce sfat ar fi mai bun: a urma fără întârziere pe dușman, silind în acea spaimă a lui a-l ajunge și a-l birui undeva, sau a lua mai întâi cetatea Târgoviștea, unde lăsase el garnizoană și gătire, din care se înțelegea că voiește a se apăra acolo multă vreme. Unii din generalii ardeleni, plini de încredere în curajul lor și în noroc, crezând că singura nefericire ce li se poate întâmpla e d-a lăsa timp lui Sinan să scape, erau de părere d-a nu se mai opri nici o zi la această cetate, a cărei dobândire nu o prețuia întru nimic, și a se lua îndată după Sinan, siguri fiind că, îndată ce-l vor birui, cetatea va cădea negreșit fără nici o osteneală a lor, unde dimpotrivă, consumându-și puterile lor împrejurul acestei șandramale *(bicoque)*, armata lui Sinan își va lua puteri, va tăbărî în loc tare și, având vreme de ajuns, își va îndrepta trebile sau cel puțin se va trage în siguranță și, crescându-și apoi puterile cu nouă ajutoare sau găsind mijloc d-a se uni cu tătarii, va da creștinilor mult mai mult de lucru și va aprinde din nou flăcările cele acum mai stinse ale războiului.[329]

Mihai și Albert Kiraly stătură împotrivă l-această părere. Ei ziseră că ar fi cu primejdie a înainta, căci s-ar expune între garnizoana cetății, care ar putea a le tăia liniile de comunicație și proviziile, și armata lui Sinan.[330] Silvio Piccolomini rezemă și el această părere prin cuvintele următoare: „Dușmanul, zise el, sau s-a tras de temerea taberei noastre, sau spre a găsi loc mai bun de bătaie; dar și într-unul și în celălalt caz, el a apucat înainte cu o zi și o noapte și a putut a-și pregăti lucrurile sale, încât nu-l vom găsi

nepregătit, nici în loc d-a nu se putea mult folosi de graba noastră. Dintr-altă parte, ne vom afla în mijlocul a doi vrăjmași, de vom lăsa înapoi cetatea, de unde vom fi necurmat supărați, mai cu seamă despre muniții ce se așteaptă din Ardeal. Apoi a se pune într-o asemenea primejdie este împotrivă a oricărui temei de război și a oricărui obicei al unui înțelept căpitan. Se adaogă încă și această privire importantă, că noi suntem cât se poate osteniți și slăbiți de drum și, urmând cu grabă pe dușman, îl vom găsi acum odihnit și în rânduială și ne vom afla în primejdie d-a fi cu toții înfrânți. Dar dacă el, din întâmplare, s-a tras cu gând d-a fi mai departe de hotarăle Ardealului și prin urmare într-un loc unde noi vom avea mai puțină înlesnire de hrană și alte trebuincioase, în vreme ce el, învecinându-să cu Dunărea, va putea, prin mijlocul acestui râu, a se îngriji mai bine, apucându-ne noi a bate cetatea, îl vom sili, ca să nu-și piarză reputația, a veni într-ajutorul alor săi, și atunci vom găsi foloasele noastre a ne înhăța la luptă. De se va hotărî însă el a aștepta în București, ce folos mare vom avea oare de vom merge să-l lovim mâine, și nu după două sau trei zile? Încât, spre a se uni Sinan cu tătarii, e lucru cu neputință, aflându-ne noi între dânșii, afară de aceea că tătarii nu sunt în loc de unde să poată trece cu atâta iuțeală în această parte.“ Piccolomini încheie zicând că, deși nu e de părere d-a se lua cu atâta nerânduială după dușman și a sta, cum vor unii, în arme toată noaptea aceea, dar crede că ar fi bine ca o bandă din cavaleria noastră să meargă să supere ariergarda dușmanului, fiindcă afară de neodihna ce-i va pricinui, vom putea să avem limbă de mișcările lui și să știm mai bine ce să facem.[331]

Sigismund Bathori și toți ceilalți capi se primiră bucuroși la una ca aceasta și tot sfatul hotărî bătaia Târgoviștei.[332] Fără îndoială — și urma va dovedi — că aceasta n-a fost cea mai bună părere, căci întârzierea creștinilor prileji mântuirea lui Sinan.

Se luase hotărârea a tăbărî în oarecare post, aproape de Târgoviște, văzut de Piccolomini mai dinainte, și, spre aceasta, trimiseră un număr de călăreți ca să ție rânduiala, spre a merge oștile fără amestec a-și lua locurile de așezare.[333] Îndată dup-aceea, pre obiceiul războiului, cerură ca cetatea să se predea.[334] Pașa comandant al cetății, cătând la fuga lui Sinan, la numărul armatei ce-l ocolise, la lipsa de nădejde, d-a fi ajutat, sta în chibzuire să închine cetatea spre a se mântui el și toți ai săi, dar ienicerii ce erau în cetate în număr de două mii se împotriviră, fiind mai bucuroși a se

apăra, după cum cereau cinstea lor și făgăduiala dată lui Sinan.[335] Într-aceea, creștinii, tăbărând comod chiar în acea seară (7/17 octomvrie), se duse Piccolomini să vază cetatea și apoi puntară tunurile spre dânsa.[336]

XXVIII

Bătaia Târgoviștei.

În noaptea aceea, soldații făcură băștii, pre obiceiul lor.[337] În dimineața următoare (8/18 octomvrie),[338] după ce, prin meterezuri, șanțuri acoperite și tăbii de lemne amestecate cu pământ, se apropiară ai noștri de ziduri[339] și așezară baterii de tunuri, cu multă înverșunare, de trei părți deodată, începură a bate cetatea.[340] Strălucitul Răzvan Vodă, având cu sine moldovenii săi și cu legioanele secuilor, se așezase despre răsărit, pe drumul Bucureștilor, și bătea partea de sus a cetății cu 10 tunuri.[341] Dintr-altă parte, neînvinsul Mihai-Vodă cu inimosul Bathori, care acum pentru întâiași dată vedea războiul, și cu eroicul Kiraly, se așeză despre munți și râul Ialomița, la o mănăstire[342] care fu atunci stricată și mai apoi dreasă,[343] departe de cetate de o bătaie de săgeată.[344] Ei ridicară acolo două movili în formă de turn,[345] și cu două baterii de câte zece tunuri fiecare, din aceste două părți, încep, prin sloboziri neîntrerupte, a pocni puternic zidurile.[346] Mergând apoi într-alt templu mult mai aproape de cetate, fără întrerupere grăbesc lucrările asedierei.[347] Era cu greu însă de a se apropia de cetate, căci, afară de întăririle și șantul ce o încunjura, avea încă și niște bălți împrejur.[348] Apoi turcii dinlăuntru se apăra cu cele mai pre urmă puteri ale inimei lor. De mai multe ori, prin tunurile lor, ei împinseră înapoi pe asediatori, ce umbla să treacă șanțurile cu luntre; răsturnară cu puștile lor pre cei ce, izbutind a trece șanțul, cerca acum a pune scări pe ziduri sau aduceau foc la tălpile zidului de lemn spre a-l aprinde; și nu uita nimic de ce trebuia spre apărarea cetății.[349]

Văzând ai noștri că nu izbutesc astfel, se mărginiră a urma cu tunărirea înfricoșătoare de bombe și ghiulele, cătând a sparge laturile zidurilor *(battre en bréche les murs)*. Fumul acestor dese slobozituri de arme ale asediatorilor și asediaților ajunse de întunecă aerul și ascunse și la unii și la alții vederea dușmanilor lor.[350] Secuii căutară a se folosi de această negură. Ei aduseră lemne uscate, catran, rășină, bușteanuri aprinse, torțe și

alte materii aprinzătoare, și, ațâțând bine focul, începură a-l arunca pre streșinile caselor cetății și căutară a aprinde întăririle ei.[351] Dar fiindcă bârnele de care erau făcute acele întăriri erau încă verzi și prin urmare umede, și huma de pe dânsele nu se uscase, nu se puteau lesne aprinde de focul ce li se punea pe dedesupt.[352] Pe lângă aceasta, prin desele pușcăriri ale artileriei creștine, sfărămăturile caselor cetății începură a cădea pe capul celor ce se afla supt zid, căutând a-l aprinde, și astfel îi sili a se trage îndărăt. Apoi dușmanii, luptându-se vitejește, nu-i mai lăsară a se apropia de ziduri, încât izbânda rămase cu totul în îndoială.[353]

XXIX

Luarea Târgoviștei.

Văzând Bathori și cu ceilalți capi descurajarea oștilor de atâtea silințe zadarnice ce făcuseră, se duseră de îndemnară pe secui a da dovadă că-și aduc aminte de libertatea de curând dobândită, a nu se descuraja de anevoințe și primejdii și a se arăta că sunt bărbați cu inimă și vrednici de libertate.[354] Secuii se formară atunci în cohortă și începură a duce o mai mare mulțime de lemne uscate, spre a da foc zidului. Mulți din ei căzură supt loviturile dușmanilor, dar, disprețuind orice primejdie, vitejii secui izbutiră în sfârșit a aprinde zidul. La vederea flăcării ce se întindea în toate părțile, ei strigară toți întruna: *„Iesus! Maria!“*, și care cu scări,[355] cei mai mulți fără scări, deteră năvală spre a sări zidurile,[356] în vreme ce o parte dintr-înșii purta focul într-alte laturi ale cetății.[357] Artileria, din locul ei, aruncând ghiulele arse de cele inventate de craiul Ștefan Bathori, aprinde acoperișurile caselor, și dărămăturile lor, prin mijlocul flăcărilor, cad pre capul asediaților.[358] Acum zidul peste tot luase foc și turcii, încinși de flăcările cele groaznice de mari, ce mereu creșteau, sunt nevoiți, o parte dintr-înșii, a lăsa apărarea zidurilor spre a încerca a stinge focul.[359] Ai noștri se folosesc de acest minut și dau voinicește asalt, și, în vecinătatea serii, din toate părțile izbucnesc în cetate.[360] Turcii, lipsiți de sfat,[361] amețiți de flăcări și de vrăjmașii ce îi împresurase, nemaiavând vreme a capitula,[362] spre a se mântui de primejdie și de o prăpădenie desăvârșită,[363] ies cu toți pe portița despre deal, necunoscută la ai noștri, căutând scăpare.[364] Dar călărimea creștină, care, pre obiceiul războiului, sta gata

pentru orice întâmplare a luptei și aștepta călare ieșitul izbirei, îi vede, îi ia cu caii în goană, le taie calea, pe unii ucid, pe ceilalți prind; puțini numai, favorizați de noapte, prin păduri putură scăpa,[365] și aceștia încă, până mai apoi fură găsiți și uciși;[366] și din toată garnizoana, numai trei turci, fiind bine călăriți, ajutați și de întunerecimea nopții, avură noroc să scape și se îndreptară spre București, ca să ducă lui Sinan vestea acestei nenorociri.[367]

Secuii, intrând în cetate, făcură mare vărsare de sânge. Dărâmând și scotocind în cele mai ascunse locuri ale cetății după pradă — lucru la care foarte sunt deprinși, spun analiștii timpului — ei găsiră într-un loc tainic ascunși pe Ali-Pașa, comandantul cetății, și pe Mehmet-Bei. Zic unii că acești turci nu ieșiseră din cetate, mai bucuros vroind o moarte glorioasă decât a fugi;[368] alții spun că erau răniți și de aceea rămăseseră pe loc.[369] Secuii îi duseră la Bathori. Între prinși se mai afla doi alți bei: Turan, beiul de București, și Sussim, bei de Târgoviște; la toți li se iertă viața. LepădatuI Mihnea-Vodă întâmpină în cetate o moarte norocită, ce i s-ar fi căzut a-i veni prin gâde, de cădea în mâinile creștinilor; trupul lui se găsi între cei morți;[370] asemenea și al cadiului de Avlona.[371] Prada ce secuii, mai cu seamă, făcură în oraș, și care toată li se lăsă, fu cu deosibire mare.[372] Se găsi în cetate două tunuri mari, care arunca ghiulele de 56 livre,[373] și alte 42 mai mici, bani mulți și multe scule de aur și argint, cu muniții și provizii de hrană pentru trei ani, căci Sinan acolo își așezase magaziile.[374] În această asediere, din turci, ca la o mie fură trecuți supt sabie.[375] Din ai noștri pieriră numai 60 ostași, dar mult mai mulți se răniră.[376]

XXX

Svat de război între creștini. Ali-Pașa pârăște pe Sinan. Patru mii turci cad pe neștiute în tabăra creștinilor.

Bucuria ce simțiră creștinii pentru luarea Târgoviștei se mai adăogă cu vestirea unei alte izbânzi asupra vrăjmașilor. Ceata ce cu două zile înainte Bathori pornise ca să taie calea turcilor, carii duceau patru mii robi și turme mari de vite spre podul de la Giurgiu, călăuzită fiind de oameni de țară, care cunoșteau bine căile munților și a pădurilor, trecuse înaintea turcilor și, cuprinzând strâmtorile pân-a nu sosi ei, îi izbi cu putere, îi sparse rău, ucise mai pre toți, dobândi înapoi toată prada lor și mântui robii[377]

A doua zi după luarea Târgoviștei (9/10 octomvrie),[378] generalii creștini se adunară la sfat de război și porunciră a le aduce înainte pe Ali-Pașa, pe care îl siliră prin făgăduieli și amenințări a arăta ceea ce știe despre planurile și numărul ostașilor lui Sinan, întrebându-l încă cum a îndrăznit el a se împotrivi în cetate cu așa puțină oștire la o armată atât de numeroasă. L-aceste întrebări Ali răspunse cu respectul cuviincios, dar cu multă netemere și fără a-și schimba fața, că „Sinan n-avea cu dânsul fără numai de la doăzecii și opt la treizeci mii ostași, fiindcă și-a risipit oastea prin orașele și cetățile țării și îi e peste putință ca s-o poată aduna în puțină vreme;[379] că dacă hanul cu tătarii ce se așteaptă din zi în zi nu-i va veni într-ajutor, el crede că Sinan, aflând luarea Târgoviștei, va părăsi Bucureștii și se va trage spre Giurgiu ca să treacă Dunărea îndărăt; în sfârșit, că de vor creștinii a pune mâna pe dânsul, trebuie să se grăbească a cuprinde și a sfărâma acel pod de pe Dunăre. Sinan, urmă Ali, plecând, îmi lăsă numai puține oști pentru apărarea Târgoviștei, dar mă făcu să nădăjduiesc că Ieremia, domnul Moldovei, va băga în cetate un ajutor de cinci mii ostași, afară din zece mii ce îmi făgăduia el însuși, zicând că are să vie mai apoi să gonească pe creștini de lângă cetate. El mă asigură încă că armia creștină nu este numeroasă; că cei mai mulți ostași sunt secui, pe care azi-mâine e sigur să-i întoarcă în partea sa. Blestematul! M-a înșelat și m-a expus la o moarte mai de tot sigură. O vrăjmășie veche e pricina ce l-a făcut a se purta astfel cu mine. Sinan a fost vrăjmaș de moarte tatălui meu, care s-a arătat cu slujbe mari împărăției; dar fiindcă tatăl meu n-avea nici o temere de dânsul și el nu-i putea face nimic, trădătoriul s-a folosit de această ocazie ca să verse asupra nenorocitului fiu ura ce purta tatălui.“[380]

Nu se știe dacă Ali era sincer sau vorbea astfel numai ca să-și tragă compătimirea lui Bathori.[381] Era însă de necrezut ca Sinan să aibă cu dânsul numai atâtea oștiri câte arăta el, de vreme ce, când a plecat de la Târgoviște, armia lui întrecea mult în număr pe a creștinilor, după cum mărturisesc toți analiștii contemporani. Văzând Ali-Pașa puținul efect ce fac plângerile sale, propuse să se răscumpere cu o sută mii talere de aur;[382] dar Piccolomini se împotrivi de a i se da libertatea. El avea interes a ține prins un om așa de însemnat, ca, întâmplându-i-se nenorocirea să cază în mâinile turcilor, să-l poată schimba cu dânsul. Și fiindcă acest șiret italian se făcuse stăpân pe duhul lui Bathori, îl hotărî lesne a nu primi propunerea turcului. [383] Prințul, după ce răspunse cu puține vorbe lui Ali-Pașa, îl trimise supt

pază până la garda sa[384] și după aceea, împreună cu alți ofițeri turci, îl porni pe la Brașov la Cluj, în Ardeal.[385]

În urma acestora, capii armiei ascultară și raportul iscoadelor ce trimiseseră ca să ia limbă despre turci și, văzând oarecare potrivire cu arătarea celor prinși, hotărâră a porni îndată după armata turcească.[386] Din nenorocire trebuiră a mai ședea pe loc încă o zi, parte spre a împuternici oastea muncită de drum și de bătaie, parte spre a aștepta munițiile și bucatele ce se aducea din Ardeal în tabără.[387]

Acesle întârzieri fatale mântuiră pe Sinan-Pașa, cu toate greșalele lui. În ziua aceea (9/l9 octomvrie) către seară, vro patru mii turci, care, după încredințarea dată de Sinan că va zăbovi lângă Târgoviște încă două săptămâni, lăsaseră de vro câteva zile tabăra și se duseseră departe de acolo după hrană, furaj și pradă, se întoarseră aducând cu dânșii 60 mii boi, ce răpiseră din munții și mănoasele câmpii ale Țării Românești. Intra turcii în tabără, mânând înaintea lor convoiul de vite, fără a bănui de fuga rușinoasă a lui Sinan; și nu fură dezamăgiți decât când din acele corturi ce ei credeau pline de ieniceri, văzură azvârlindu-se românii și secuii, care năvăliră asupră-le și îi tăiară rău și fără milă. Această întâmplare neprevăzută răspândi îmbelșugarea în tabăra creștină, încât un bou ajunse a se vinde pentru un preț de nimic.[388]

XXXI

Retragerea lui Sinan dela Târgoviște până la București și la Giurgiu.

Sinan-Pașa, după cum știm, își părăsise tabăra de lângă Târgoviște în dimineața de 6/16 octomvrie și luase cu grabă calea Bucureștilor. Hassan-Pașa, care rămăsese în urmă cu patru mii călăreți drept ariergardă, îndată ce văzu din înălțimea munților pogorându-se steagurile creștine spre Târgoviște, grăbi cât putu la drum spre a ajunge tabăra.[389] După o cale de o zi, vizirul tăbărâse, când începu a se auzi urletele tunurilor creștinești dinaintea Târgoviștei. „Tunul lui Mikaliogli!“[390] striga turcii prin tabără, înghețați de spaimă.[391] Sosiră atunci niște trimiși din partea garnizoanei Târgoviștei, chemând pe vizirul într-ajutorul cetății; dar acesta, cătând la spăimântarea oștilor, sta la îndoială.[392] Într-aceea, o ceată de vreo 300 creștini ce se arătară la intrarea unei păduri vecine de tabăra lui îl sili a lua o hotărâre. Oștile Rumeliei, din porunca lui, merseră asupră-le; dar creștinii le

bătură, le răriră rândurile foarte și le puseră în goană: din cei ce se întoarseră, nu era unul care să nu fie rănit.[393] Un delir de spaimă cuprinse atunci toată tabăra.[394] Mulți din soldați începură a dezerta și a se răspândi cete-cete; capii umbla învălmășiți fără să știe ce să facă; unii sfătuia a se întoarce la Târgoviște, lucru ce era cu neputință din pricina demoralizării armiei.[395] Sinan scrise îndată lui Ali-Pașa la Târgoviște să apere cât va putea cetatea; iar văzându-să în cea mai de apoi primejdie, să se tragă cu oastea sa spre podul de la Dunăre. Aceste scrisori n-ajunseră până la Ali, fiind prinse de către ai noștri.[396] Vizirul apoi își urmă retragerea spre București, unde ajunse în două zile.[397] În acea demoralizare a armiei sale, Sinan, în loc să se grăbească a o trece cât mai curând peste Dunăre, spre a o mântui, nădăjduind o apărare mai îndelungată din partea Târgoviștei, se încumetă a se mai zăbovi la București. El obști că va ședea armia acolo 15 zile și porunci că nici o oștire, nici un negustor n-are să treacă podul Giurgiului până la acel soroc; și pentru aceasta orândui o gardie la pod cu porunca strașnică să nu lase pe nimeni a trece. Pe lângă acestea, se silea în tot chipul spre a liniști duhurile și a le da curaj.[398] În vremea aceasta, cei trei călăreți scăpați cu mare greu de la luarea Târgoviștei sosiră în București, vineri dimineață în 10/20 octomvrie, aducând vestea căderii cetății în mâinile creștinilor.[399] Mări această știre peste măsură spaima și amețeala *(confusion)* în tabără.[400] Sinan atunci, văzând că descurajarea oștilor crește mereu în loc d-a scădea, cum află și de luarea Târgoviștei, se sperie și el atât de mult, încât, cu toate că întărise orașul București și mănăstirea lui Alexandru-Vodă mai bine decât Târgoviștea, nu se mai încrezu în acea apărare și nu mai îndrăzni a aștepta acolo pe biruitorul dușman.[401] El porunci să puie în pivnițile acelei mănăstiri o mare mulțime de praf de pușcă pe care-l acoperi cu paie, așăzând un fitil lung care să arză cu încetul, lăsând și oameni spre a-i da foc, ca astfel, când vor intra creștinii în acel loc, mănăstirea de odată să fie zvârlită în aer cu o mare putere și dânșii să piară ca vai de ei supt acele ruine.[402] În toată ziua aceea (20 octomvrie), cu grabă mare Sinan strânse tunurile și munițiile de război și le încărcă în care;[403] apoi dete foc fortificațiilor și orașului Bucureștilor; și la miezul nopții (20 spre 21),[404] luminat de flăcările acestui pârjol ce prefăcu în cenușă tot orașul cu 22 biserici ce avea atunci,[405] împins de desperare, ca cum ar fi avut pe dușman în spatele său, se puse rușinos pe fugă și cât

mai iute a putut a întins-o spre Giurgiu.[406] Astfel, mai mult fugând decât făcând o retragere,[407] merse Sinan 14 ceasuri mereu și nu tăbărî decât după ce trecu strâmtoarea Călugărenilor; dar tunurile și munițiile de război nu putură ajunge în acel loc decât în 24 ceasuri.[408] Când sosiră toate și se strânse armia întreagă, plecară cu toții cu aceeași grabă spre Giurgiu,[409] unde, cu toată silința ce pusese la drum, din pricina neorânduielii în care se afla oștile, nu putură sosi decât tocmai luni în 13/23 oct. făcând astfel trei tabere de la București până la Giurgiu.[410] În acea fugă prăpăstioasă turcii semănară drumul cu armele lor și cu un număr însemnat de tunuri, cămile și bagajuri, deosebit de ce năpustiseră în București. Spaima lor era așa de mare, încât, prin strâmtori și pe poduri, ajunseră a se omorî unii pe alții ca să treacă care de care mai nainte.[411] În această stare de spaimă și groază se aflară ei mai cu seamă când trecură strâmtoarea de la Călugăreni. În orice copaciu li se părea a vedea un dușman, în orice minut se aștepta să vază strălucind înaintea ochilor lor sabia fulgerătoare a lui Mihai.

Este de luat în seamă că în toată această campanie, a cărei glorie analiștii creștini în mare parte o dau lui Bathori, ca unuia ce comanda toată armia creștină, analiștii turci nici că pomenesc de dânsul. Spaima turcilor, acela ce îi îngrozea, îi gonea și le amenința mereu cu moartea era „afurisitul *(le damné)* Mikali-ogli“. Aducerea-aminte a groazei ce Mihai insufla atunci turcilor până azi încă se păstrează în poporul român și musulman, printr-o mulțime de legende, tradiții și cântece populare. Unul din cei mai buni poeți ai noștri încadră una din aceste tradiții în acestă frumoasă strofă:

Spun că în urma luptei, în Asia bogată,
Dacă mahometanii vedeau câte o dată,
Un armăsar ce în preajmă-i căta el sforăind
Cuprinși d-adâncă spaimă, ziceau cu-nfiorare
Că el a văzut umbra acea îngrozitoare
A lui Mihai Viteazul asupră-le viind.[412]

XXXII

Oștirea creștină pleacă dela Târgoviște după Sinan. Mihai-Vodă cu avangarda sosește mai întâi la Giurgiu.

Bathori, după ce puse de drese cetatea Târgoviștei și o înzestră cu o garnizoană tare,[413] în 11/12 octomvrie des-de-dimineață, se îndreptă cu toată armia în urma lui Sinan, spre București.[414] În cale creștinii întâlniră mai multe cete de câte 3, 4 și 5 sute turci, care se răzlețiseră de tabăra lui Sinan sau rămăseseră în urmă, și toți fură uciși, astfel încât câmpiile și livezile din drum era semănate cu trupuri moarte de turci.[415] După ce luară o bucată bună de drum, ei întâlniră trei fugari unguri, care le spuseră că Sinan, temându-se de sosirea lor, fugise în grabă, lăsând în București multe bagaje, bucate, muniții, robi, cămile și câteva tunuri pe care nu le putu lua, fiind osiile și roatele sfărâmate; că în cale el mai lăsase multe alte bagaje; că groaza armiei întregi era atât de mare încât fără îndoială, când va sosi în locuri grele, în strâmtorile înguste și băltoase de la Călugăreni, se vor răni între sine ca să poată trece unul altuia înainte. Bathori, neîncrezându-se pe arătarea acestor fugari, trimise pe căpitanii Nicolae Sennyei și George Farcaș cu o sută de călăreți ca să facă o recunoaștere spre București și să ia limbă.

Aceștia, întorcându-se spre seară, întăriră raportul fugarilor.[416] Aceasta hotărî pe generalii creștini a merge d-aci înainte în marș *forcé*,[417] ca să mărească temerea și groaza dușmanului în fuga sa.[418] Ei aflară atunci că Sinan, în calea sa de la București la Giurgiu, tăia toate podurile de pe râuri, punea piedice la treceri, strâmtori și vaduri, ardea și pustia toate satele, ca astfel lipsa bucatelor și piedicele drumului să întârzieze goana ce-i da armia creștină.[419] Generalii se sfătuiră atunci și hotărâră a schimba drumul și a lua altul mult mai spre dreapta de București.[420] Acest drum, pe lângă aceea că avea folosul d-a nu fi călcat și smintit de dușman, scăpă încă pe creștini de cursa ce le întinsese Sinan în mănăstirea lui Alexandru-Vodă din București, care săltă atunci și se spulberă în aer fără a vătăma pe nimeni;[421] dar el făcea un încunjur cu deosebire lung și era plin de mocirlă și jumătate de crâng și așa de greu de umblat, încât se întârzie foarte mult mersul armiei, iar mai cu seamă al artileriei, care mai toată rămase înapoi.[422] În cale, armia mai întâmpină niște oști turcești rămase în urmă, pe care foarte le snopi și le zdrobi, încât multe mii de trupuri de om, de cai și de cămile zăceau în lungul drumului, și aerul se împuți de o mare putoare.[423] Dar turcii, în amețeala fugei lor, uitaseră câteva poduri netăiate; astfel creștinii avură noroc a găsi nesfărâmat podul de la Argeș, pe care trecuse turcii, și putură și ei înainta fără zăbavă.[424]

Când ajunseră la o depărtare de două mile de Giurgiu, primiră veste că Sinan, aflând prin oameni de loc de sosirea lor, trecuse cu o zi înainte Dunărea cu cea mai mare parte din oștile sale, că rămăsese încă dincoaci de râu o mulțime de care, bagaje, o pradă însemnată de tot felul, cu un mare număr de robi, spre paza cărora lăsase opt mii turci, care nu trecuseră încă, căci nu îndrăzneau a încerca podul, ce era foarte slab, cu o greutate așa de mare ca a carelor și a tunurilor, până-a nu trece mai întâi pedestrimea și călărimea.[425]

Bathori atunci, sfătuindu-se cu toți generalii, își întocmește armata de bătaie. Mihai, ce se aflase mereu la avangardă, porni iute înainte cu românii săi ca să dea harță vrăjmașului și să-l împiedice a trece podul până să sosească Bathori cu toată armia. Înaintând românii către Giurgiu, întâmpină în cale o seamă de turci furajori ce ducea niște turme de dobitoace, îi împrăștie îndată, ucid pe cei mai mulți, pe ceilalți prind și îi trimit îndărăt lui Bathori, caruia deteră aceleași știri despre Sinan. Acum Bathori grăbi și mai mult la drum, părându-i tare rău că o împreunare de împrejurări fatale l-au făcut să piarză mult timp și prileji scăparea lui Sinan. Într-această vreme Mihai-Vodă sosise la Giurgiu și ajunsese pe turci (15/25 octomvrie).[426]

XXXIII

Castelul Sân-Giorgiu.

Orașul Giurgiului, afară de un zid slab ce îl încunjura, era ocrotit de castelul Sân-Giorgiu. Acest castel avea o poziție foarte tare. Arta și natura contribuiseră a-l întări. El era așezat pe un ostrovel foarte frumos, numit Slobozia, format de un mic braț al Dunării, care se desparte puțin mai deasupra și, încunjurând un spațiu de două jugăre, cade iarăși în matca râului.[427] Astfel castelul, acoperind cu totul mica insulă până în marginele ei, părea a pluti pe deasupra undelor.[428] După temeliile lui, ce astăzi încă se văd, acest castel nu e îndoială că a fost zidit de români. Dărâmat în vremea năvălirilor barbarilor, el fu rezidit pe la anul 1000 după Hristos de genovezi, de la care luă și numele de Sân-Giorgiu, patronul acelei neguțătoare republici.[429] Pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, Negru-Vodă, ducă al Făgărașului, întinzându-si stăpânire peste toată Țara Românească până la Dunăre, mai întări castelul Sân-Giorgiu. La 1418, când Mahomet I năvăli în Țara Românească de pustii o parte dintr-însa, între alte cetăți de pe

Dunăre ce cuprinse fu și acest castel, pe care îl mai întări.[430] Puțin dup-aceea, românii îl luară înapoi supt vestitul domn Dan al III-lea Dracula. La 1431, împăratul Sigismund, regele Ungariei, mai întări acest castel cu fortificații și alte ziduri, când el trimise pe un vestit general, Ioan Marotius, în ajutorul lui Dracula-Vodă împotriva lui Radu, poreclit Prasna-Glava, care intrase în țară cu ajutorul turcilor.[431] Căzând după aceea iarăși în mâinile turcilor, castelul Sân-Giorgiu le fu răpit împreună cu celelalte cetăți de către Vlad-Vodă Țepeș.[432] Dar după moartea acestui domn de crudă și vitează aducere-aminte, turcii îl luară înapoi la 1479, fiindu-le dăruit de Vlad VII, pe care ei numiseră domn fără alegerea țării;[433] dar îl pierdură curând dup-aceea și românii îl stăpâniră până la anul 1544, când turcii îl luară iarăși, împreună cu Brăila și Turnul. De atunci el fusese mereu în stăpânirea turcilor până în acest an 1595; și apoi, după moartea lui Mihai-Vodă, pică iar în mâinile lor și fu în stăpânirea lor până la tratatul de la Adrianopol (1830), în urma căruia se dărâmă cu totul și orașul intră în stăpânirea noastră.

Pe vremea de care povestim, era acest castel foarte tare prin poziția sa, prin întăririle sale și prin ocrotirea ce primea de la cetatea Rusciucului, încât dobândise reputație de a nu putea fi luat.[434] El era atunci fabricat după obiceiul vechi, de ziduri tari, dar fără flancuri de pământ și fără flancuri la ziduri, având numai turnurile împrejur, și înlăuntru cu turn mare *(donjon)*.[435] Mergea atunci podul făcut de Sinan de la capul cel de lângă orașul Giurgiului, loc unde se varsă două râuri în Dunăre,[436] până la poalele castelului, unde, trecând o întindere de pământ de zece pasuri, se unea cu celălalt braț al podului, cel mai lung, care ducea la insula cea mare și d-acolo în malul Rusciucului.[437]

XXXIV

Zăbovirea lui Sinan la Giurgiu. El trece Dunărea cu o parte din armată. Bătălia dela Dunăre. Vitejia românilor. Pieirea turcilor.

Sinan-Pașa, ajungând la Giurgiu (23 octom.) cu armata în cea mai mare neorânduială, obști că va ședea acolo trei zile și astfel mai adăogă o greșală la câte făcu pân-atunci în această retragere.[438] Pricina acestei nouă zăbăvi ce puse la trecerea armatei sale peste Dunăre fu o măsură financiară a administrației turcești. Fiindcă turcii pustiiseră și prădase în toată țara până

în hotarăle Ardealului, luând mai multe mii de robi, o cătățime nenumărată de vite, ce se vânduseră la mezat în tabără, și atâta pradă încât încărcaseră cu dânsa ca la 10 mii care,[439] vizirul puse la intrarea podului un inspector și un scriitor, însărcinându-i a cere de la neguțători, care ducea dobitoacele și celelalte mărfuri și lucruri cumpărate, legiuitul drept de 1 la 5 *(pentzik)* pe seama sultanului.[440] În vreme ce se urma această nenorocită lucrare, iată ajunge vestea (24 octomvrie) că Mihai se apropie în capul armiei sale și că acum nu e departe.[441] Măsura fiscală fu îndată părăsită;[442] și mai întâi Sinan-Pașa trecu singur în noaptea aceea (24 spre 25 octomvrie) podul.[443] După dânsul, toată noaptea până la crăpatul zilei, trecură mereu pe pod la Rusciuc pavilionul vizirului cu corturile și ienicerimea și cu o parte din tunuri și muniții de război;[444] dar coloanele cele mai mari rămăseseră încă pe malul românesc;[445] asemenea rămăsese năpustite multe tunuri și bagajele cele grele, căci în acel grozav amestec și spaimă ce stăpânea pe toți, nimeni nu vroia să ajute pe soțul său.[446] De dedese voie atunci soldaților și neguțătorilor a trece care cum va putea ca să scape;[447] și soldații stricându-și rândurile, neguțătorii părăsindu-și avuțiile încărcate în care, se repeziră toți cu totul și în amestec spre pod.[448] O mulțime fără seamă de oameni și de vite se înghesuiseră pe pod în cea mai mare neorânduială. O spaimă panică stăpânise toate duhurile și pretutindeni era cea mai mare dezorganizare,[449] când, fără veste, pe la patru ceasuri dupa-amiază (25 octomvrie), oastea lui Mihai se arătă și intră în șesul dinaintea Giurgiului (*l'esplanade*), unde tăbărî.[450] Dar fără a pierde vreme, românii, împingând înaintea lor și deschizându-și drum printre mulțimea turmelor de vite mari și mici și printre un mare număr de robi,[451] cad peste tabăra și bagajele turcilor,[452] îi izbesc în spate cu atâta iuțeală, încât pe toți îi rășchiră; pe unii fără milă, pe alții prind, pe alții pun în goană spre pod și mântuie vreo 5 mii români, afară de femei și copii, ce fuseseră robiți în Țara Românească și Moldova.[453] Acești români, scăpând astfel din robie, se armară cum putură și deteră mână de ajutor fraților lor împotriva dușmanilor.[454]

O despărțire din oastea lui Mihai înaintă până la malul Dunării și alte patru escadroane cu pedestrime armată cu puști începură a slobozi asupra podului;[455] apoi Mihai își așeză tunurile pe un delușor vecin și astfel, de o parte cu tunurile, de alta cu muschetăria, făcu să plouă un pârâu de foc

asupra turcilor.[456] În toată lungimea podului se vedea atunci o gloată adâncă, îndesită, amestecată, de ostași, negoțători, femei, copii, cai, cămile și alte dobitoace, tunuri și care, împingându-se, îmboldindu-se, strivindu-se unii într-alții, fiecare om îngrijitor de mântuirea sa căutând a lua pas înaintea vecinului său, unii călcați în picioarele cailor, alții rănindu-se în armele celorlați, apoi primejdia și temerea crescând din ce în ce, începând a se bate și a se ucide între sine. Din această grozavă îmbulzeală de oameni și de vite, se auzea uneori o murmurare ce zbârnâia înecat, alteori o larmă mare amestecată de gemete și groaznice blesteme. Aceeași îmbulzeală și aceleași nevoi se petrecea la capul podului între cei ce, simțind în spate paloșul românesc, se munceau să apuce a intra pe pod. Sinan, din malul Rusciucului, privea această chinuire a armatei sale fără a-i da nici un ajutor.[457] Garnizoana castelului numai, prin tunuri și puști, începu a vărsa o ploaie de gloanțe și ghiulele asupra românilor.[458] Dar aceștia, fără a se spăimânta de această furtună, iuțiră și mai mult focurile lor, încât neorânduiala și spaima turcilor ajunseră în culme și o groaznică desperare îi cuprinse.[459] Cei după pod, neputând răzbi înainte și nemaivăzând alt mijloc de scăpare, se puseră să arunce artileria și carele în Dunăre, ca să-și facă loc și ca să nu cază și ele în mâinile creștinilor;[460] apoi mulți din ei se azvârliră în apă, chemând în ajutor numele lui *Alah* și cercând a scăpa înot.[461] Dar unii din neștiința de a înota, alții din vârtejurile râului ce aveau a trece în toată lărgimea lui, pieriră, înghițiți de unde;[462] ceilalți fură uciși, căci îngrozitorul Mihai îmbărbăta pe ai săi și îi îndemna la bătaie cu graiul, cu mâna și cu pilda.[463] Prin artileria sa, el izbuti în sfârșit a rupe podul prin mijloc în două.[464] Un geamăt de groază umplu atunci aerul și prăpăstiosul adânc al râului, cu gura căscată, sorbi și înghiți într-o dată gloate de vrăjmași.[465]

XXXV

Bathori sosește la Giurgiu. Desfacerea și prăpădirea desăvârșită a turcilor, care n'apucase a trece Dunărea.

În vreme ce o parte din armata musulmană se zbuciuma și se lupta astfel împotriva valurilor râului și pierea sau de unde, sau de gloanțele ce le trimitea creștinii, fără a căpăta de nicăiri ajutor, sosi pe loc și Bathori cu

oștile sale.[466] Turcilor care rămăseseră pe malul românesc, închiși între jumătatea podului sfărâmat și ai noștri, li se tăiase tot mijlocul de scăpare și nu mai aveau alt ce face decât a se lupta, a se îneca sau a se preda.[467] Ei încercară un minut a se apăra supt ocrotirea unei baricade de care legate în mare număr, strâns unul lângă altul, pe care o făcuse Sinan la capul podului spre a stăvili năvălirea călărimei creștine.[468] Dar Bathori, îndată ce sosi, orândui o ceată de pedestrime aleasă de sfărmă această baricadă.[469] Apoi trimise pe cei mai buni din pușcașii săi, carii căzură cu furie asupra dușmanilor osteniți de luptă, răniți și slăbiți, măcelarindu-i groaznic.[470] Acei ce putură scăpa cu fuga dinaintea crudului și neîmblânzitului paloș creștinesc, în desperarea lor, se aruncară în râu, încercându-se în zadar a-l trece înot: astfel mai mulți își aflară moartea în valurile Dunării.[471] Atunci se prăpădi cu totul acolo vestita ceată a echingiilor, care două veacuri stătuse groaza Ungariei și a Germaniei; ei se aflaseră puși de pază la capul podului pe malul românesc și nici unul dintr-înșii nu putu scăpa;[472] asemenea nici un om nu mai rămăsese pe lângă Hasan-Pașa, la ariergardă.[473]

În izbânda aceasta se deosebi mai cu seamă pedestrimea aleasă a secuilor ce purta numirea de pixidari, sulițași, vestită de vitează.[474] Dunărea se umpluse de trupuri moarte de turci și undele ei se roșiseră de sângele vărsat.[475] Afară de leșurile turcești, ce stau așternute și grămădite ca niște movili pe uscat, o mulțime de alte leșuri de oameni, de cai și de cămile se afla în brațul Dunării ce desparte insula Sân-Giorgiu de malul românesc, grămădite și încleștate astfel unele de altele, încât în acel loc Dunărea abia putea a-și urma cursul său; și când, după bătălie, vroiră creștinii să adape dobitoacele, nu puteau scoate apă de acolo fără a scoate deodată vrun trup de om sau de cal. Mult mai mulți turci încă se vedea plutind pe unde, în cursul apei, plini de răni, jumătate morți, gemând și văietându-se cu jale.[476] Urâcioasă și îngrozitoare priveliște de omor![477] Turcii care trecuseră în insula cea mare căutară să ajute pe ticăiții lor frați.[478] Satârgi-Mehemet-Pașa puse d-acolo de îndreptă tunurile spre tabăra creștinească, dar loviturile n-ajungeau[479] sau din neștiința tunarilor, sau din reaua poziție, și nu putură vătăma pe ai noștri; în vreme ce aceștia, având buni tunari și favorizați și de poziție, nu slobozea nici o umplutură în

sec. Printr-acest mijloc ei putură cuprinde două din cinci corăbii ce aveau turcii atunci acolo pe Dunăre, celelalte trei scăpând cu fuga.[480]

Martori ce au văzut cu ochii spun că pieri într-această bătaie de la trecerea Dunării ca la 18 mii turci,[481] deosebit de robii ce mântuiră, creștinii dobândiră o mare parte din artileria vrăjmașilor, steagurile lor, bagajurile, o mulțime de dobitoace și șase mii care încărcate cu pradă.[482] Analistul turc contemporan Seadedin încheie descrierea ce face de această bătălie, așa de nenorocită pentru ai săi, prin aceste cuvinte: „Covârșirea amestecului și a spaimei fu așa de mare, încât putem zice că niciodată nu se văzu o asemenea desăvârșită înfrângere *(une pareille déroute)*“.

XXXVI

Fapta vitează a unor ostași moldoveni. Ziua întâi a bătăii castelului San-Giorgio.

După ce creștinii împedecară pe barbari în trecerea lor, sfărâmând podul ce ducea la insula Sân-Giorgiu și făcând atâta pieire într-înșii, vrură unii dintr-înșii să cuprinză îndată și al doilea pod, care ducea de la poalele castelului la insula cea mare,[483] și să stăpânească această insulă, ucigând și aruncând în râu pe turcii ce se afla acolo. Două steaguri din pedestrimea domnului Moldaviei, cu o înfocată îndrăzneală se repeziră pe acest pod. Turcii din insula cea mare, văzând aceasta, foarte se îngroziră și temându-se că toată armata să n-aibă același gând, începură a tăia cu securi capul podului din partea lor. Dar ceilalți ostași creștini nu îndrăzniră a însoți pe inimoșii moldoveni, ca să nu se expuie între armata lui Sinan d-o parte și focul castelului de alta.[484] Ei nu știa că acest castel nu-i putea supăra, lipsindu-i praful de pușcă. Sinan încărcase patru care cu lăzi cu praf ce poruncise a se duce în castel, dar, din învălmășeala în care picară turcii la sosirea creștinilor, aceste care nu apucaseră să treacă podul în castel. Ele luară apoi, către seară, din întâmplare, foc, prin creștinii ce rătăceau printre rândurile carelor spre a jefui, și săltară deodată, cu mare zgomot, în coloane de fum în aer; lucru minunat însă, că nimeni nu fu rănit.[485] Deci acei viteji moldoveni, nevăzându-se ajutați de nimeni, fură nevoiți a lăsa îndrăzneața lor întreprindere, care ar fi tost atât de frumoasă și folositoare armiei și ar fi înlesnit mult cuprinderea castelului.

Acestea petrecându-se astfel până înnoptă, armia creștină, nemaiavând vreme a tăbărî, se hotărî a bivuaca pe loc.[486] Călărimea de sineși arătă vroința de a sta înarmată toată noaptea aceea, temându-se ca nu cumva dușmanii, folosindu-se de întunerecimea nopții, să treacă din insulă cu corăbii, ca să vie să-i izbească. Pilda călărimei fu urmată de toate celelalte oști și astfel armia întreagă veghie înarmată toată noaptea, punând în toate părțile străji spre a priveghea mișcările turcilor.[487] Aceștia atunci se aflau, cea mai mare parte, trecuți pe malul Rusciucului; vro 5 mii dintr-înșii tăbărâseră, din porunca lui Sinan, în insula cea mare;[488] alții, din spaima ce le dedese creștinii, scăpaseră și se trăseseră supt castel, la intrarea podului ce ducea la această insulă, de unde fu trimisă o altă mână de soldați spre paza acelui pod și spre a da putere garnizoanei castelului,[489] care se urcă atunci la numărul de 800 ostași.[490]

A doua zi (26 octomvrie), Bathori, încredințându-se că nu mai are nimic de temut, purcezând din locul unde petrecuse noaptea, ceva mai nainte își așeză tabăra;[491] apoi îndreptară asupra castelului Sân-Giorgiu chiar tunurile luate de la turci la Târgoviște.[492] Loviturile cele dese și ne-ntrerupte ale artileriei, în puține ceasuri, fac o spărtură în ziduri, care socotindu-se îndestul de largă, îndată se alese de tot cortul câte doi soldați și, formându-se astfel o ceată bună, i se porunci a da asalt, trecând brațul Dunării pe vase, căci podul era sfărâmat.[493] Această ceată era alcătuită nu numai de pedestrași, dar și de călăreți, care, lăsându-și caii, cerură a merge la asalt și, cu sabia în mână, se repeziră cu inimă d-asupra zidurilor, prin ruine. Dar nenorocita pedestrime ungurească, atât de vitează în multe rânduri, nerăbdătoare d-a intra în castel, se repezi cu multă nebăgare de seamă și cu curaj înaintă până în vârful spărturei, unde fu izbită c-o neprevăzută furtună de gloanțe, care trânti morți pe acele dărămături ca la două sute; mulți alții fură răniți; ceilalți învinși și împinși înapoi.[494] Garnizoana castelului, într-adevăr, ocrotită de tăria zidurilor, se apără cu o îndărătnică bărbăție, aruncând asupra creștinilor nu numai cu puștile din care trăgea rar, având lipsă de praf, dar din care trăgea de aproape foarte și drept la țintă, ci încă cu săgeți, lănci, sulițe, gereturi, pe care le aruncau cu mâna, și în sfârșit cu mari bolovani de piatră.[495] Ea primi mai apoi praf și alte ajutoare din insula cea mare, prin mijlocul podului ce lega acea insulă cu castelul.[496] În acea insulă știm că era o tabără de cinci mii turci, care începură acum a supăra prin tunurile lor rău pe ai noștri[497] și, atât prin

aceasta, cât și prin ajutorul necurmat ce da castelului, zădărnicea toate silințele ce făcea creștinii d-a-l cuprinde. Afară de aceasta, Sinan, pe lângă mal, luându-se cu corăbiile, veni până în dreptul castelului și d-acolo, cu balimezuri de cele mari, numite *doubles faulconeaux*, *duplices falcones*, trăgea ne-ncetat asupra creștinilor cu mare vătămare a tuturor, mai cu seamă a acelor ce bătea cetatea sau se urca la asalt.[498] Se judecă atunci a fi de mare trebuință a pune o stavilă între castel și insulă de unde îi venea ajutoare. Pentru aceea se hotărî să se taie partea de lângă castel a podului ce duce la insulă.[499] Cu toate că acest lucru era cu primejdie, dar Silvio Piccolomini, care primise comanda a toatei artilerii, se încumetă a-l săvârși cu bine. El se puse însuși în capul unei cete și merse spre pod, dar, fiind nevoit a trece supt castel, a-și expune oastea descoperită la focurile lui și încă a se apuca și la harță cu turcii ce sta de pază în acel loc, el pierdu mulți ostași; și noaptea apucându-l când d-abia puțin din pod se tăiase, fu silit a se trage. Astfel această întreprindere, făcută cu mai multă vitejie decât înțelepciune, nu izbuti.[500] Se chibzuiră atunci a arde podul prin tunuri și prin focuri fabricate[501] și acest mijloc fu norocit cu izbândă.[502] Un bun număr de turci, carii veneau atunci pre acel pod în ajutorul asediaților, se înecară.[503] Dup-aceea, creștinii îndreptară toată artileria asupra zidurilor castelului.[504] Această artilerie era puțin numeroasă, căci, din greutatea drumului, cele mai multe și mai mari tunuri rămăseseră în urmă; și cu toate că se așteptau în tot ceasul, încă nu sosiseră.[505] Cele mai mari tunuri ce aveau ei atunci în tabără d-abia purtau ghiulele de 30 livre.[506] Curând însă înaintarea nopții sili și tunurile să tacă.[507]

XXXVII

Ziua a doua a bătăii castelului. Picolomini și cu italienii. Castelul se cuprinde.

La miezul nopții începură din nou tunurile a bubui[508] și tunară cetatea până puțin după miezul zilei (27 octomvrie), când se făcu o bună spărtură *(brèche)*, ca o crăpătură de patru brațuri de ziduri.[509] Piccolomini judecă că această spărtură e destulă spre a putea intra în castel, cu atât mai mult că descoperea între apărători temerea și confuzia;[510] dar ungurii, speriați de cea dintâi a lor neizbutire, nu vroiră a se urca la asalt supt pricinuire că

spărtura nu e destul de largă,[511] cu toate că italienii trebuia să meargă înaintea lor.[512] Piccolomini atunci se întoarse către ai săi și îi îndemnă: „a-i face cinste și a păstra reputația nației și a lor înșuși, câștigate în multe alte întreprinderi mult mai primejdioase, dar nu într-o cauză nici mai puțin dreaptă, nici despre care mai mult pot nădăjdui ajutorul ceresc, de vreme ce se luptă împotriva vrăjmașilor fățiși ai legei creștine“.[513]

Zicând aceste, împreună cu cavalerii săi îmbărbătați de cuvintele lui, năvălește vitejește cu sabia în mână și se urcă peste micile dărâmături ale acelei spărturi.[514] Ion Veichir, lăsând caii, aleargă și el cu ai săi, inimos, la asalt.[515] Alți ostași se mai luară după dânșii și, năvăliră cu toții cu furie mare, se urcară pe o parte de ziduri și înfig un steag.[516] Dar turcii se apără cu energia desperării,[517] aruncând în creștini grenade și pietre.[518] De o jumătate de ceas ținea acum lupta pe ziduri cu o deopotrivă înverșunare între asediatori și asediați, când Piccolomini, văzând că puținii ostași ce se urcaseră la asalt nu vor putea izbuti de nu vor fi îndată sprijiniți de oștiri proaspete, se întoarse cu iuțeală către unguri[519] și le strigă: „Nu sunt oare acolo italienii puși în primejdie pentru mântuirea patriei voastre și spre a încerca tot o soartă cu voi, spre nimicnicirea dușmanilor universali, iar ai voștri particulari împilători? Puteți oare suferi a-i vedea acum stau trăgându-se înapoi, părăsiți fiind de voi, sau însemnând cu sânge locul și întemeindu-l cu moarte, întru vecinica aducere-aminte viitorimei de nobila lor înfocare și de puțina recunoscătoare a voastră moliciune?“[520] Ungurii făcură atunci de rușine aceea ce temerea îi oprise d-a întreprinde, și cu multă fierozitate alergară a reînnoi asaltul.[521] Comandantul castelului, văzând această nouă năvălire ce-l amenința și spăimântarea oamenilor săi, desperă de a se mai putea apăra și dete tristul semn că voiește a parlamenta și a se preda. Piccolomini porunci îndată oștilor sale a sta în loc și să gătea să asculte propunerile turcului, când deodată ungurii și secuii, nerăbdători acum a răzbuna pierderea soților lor, se reped furioși în castel, făcând multă larmă[522] și împingând înainte pe italieni, carii, aflându-se astfel striviți între soții lor și vrăjmași, suferiră foarte, rănindu-se mulți dintr-înșii.[523] După oarecare împotrivire a vrăjmașilor, creștinii cuprind castelul cătră seară și turcii care scăpară de cea dintâi furie a soldatului biruitor se închiseră în turnul dinlăuntru. Dar nici în acest post nu se putură ei mult apăra și, cuprinzându-l creștinii și pe el cu asalt, mai pe toți turcii câți se afla acolo îi trecură prin ascuțitul săbiei.[524] În acest loc se răniră câțiva din

ai noștri, cei mai mulți de pietre; iar tunurile și puștile din insula cea mare vătămară pe ungurii ce se aflau despre acea parte și le omorâră ca la patruzeci oameni.[525] Secuii trecură tot ce întâmpinară, fără milă, supt sabie, necruțând nici sex, nici vârstă.[526] Acei din turci ce fugiseră afară din castel fură măcelăriți sau se înecară în Dunăre.[527] Vro sută dintr-înșii, pogorându-să după ziduri, vrură să fugă într-o galeră ce era acolo la țărm, dar, urmați fiind de aproape de ai noștri, săriră cu toții împreună pe galeră și, ucigând ai noștri pe turci, rămase acea corabie în stăpânirea noastră.[528] Ea fu cunoscută a fi una din acele ce în anul trecut luaseră turcii cu dânșii când au plecat de la Comorn.[529] Altă galeră ce se afla între insulă și pod și pe care era 2 500 turci și tătari, zdrobită fiind de lovirile artileriei, se afundă mergând în cursul râului; numai vâslașii *(chiourme)* putură scăpa.[530] Din opt sute turci ce alcătuiau garnizoana numai unul se mântui.[531] El se aruncă în Dunăre spre a o trece înot și, cu toate că fu ochit de ai noștri, care azvârliră o mulțime de gloanțe după dânsul, avu minunat noroc de ajunse neatins, tot înot, până în tabăra lui Sinan de la Rusciuc.[532]

Din creștini căzură la această luare a castelului 250 oameni și mulți se răniră.[533] În castel se găsi 39 tunuri,[534] din care două foarte mari, două culevrine de 38 și celelalte mai mărunte.[535] Prada ce pică atunci în mâinile ostașilor fu neprețuită. O mulțime de bani, arme, scule și alte lucruri scumpe, o cătățime nemăsurată de grâu și un mare număr de capete de vite, cămile, catâri, cai frumoși ce Sinan luase din Țara Românească și n-apucase a-i trimite, cum vroise, la Constantinopol, și care era atât de numeroși, încât, după ce luară pre cei mai buni, nefiind destui oameni spre a încăleca pe ceilalți, îi mânau cu cârdul amestecați cu vitele.[536] În toate părțile se vedea fluturând steaguri musulmane, stofe de aur, brățare scumpe, paviloane de mătase care contrastau cu hainele cele proaste ale românilor și ale secuilor.[537] În acea bucurie generală, italienii numai se arătară foarte mâhniți, căci ungurii, năvălind în castel tocmai când turcii erau gata a capitula, le-a răpit gloria acelei cuprinderi; dar prințul Bathori cu nunciul papei și internunciul împărătesc îi mângâie cu cuvinte dulci, cu laude și cu daruri.[538] Trofeele acestei campanii deosebit de mai multe mii de robi mântuiți, fură 27 steaguri,[539] ca la 120 tunuri,[540] din care unele de o mărime nemăsurată, și, de la 18 octomvrie, luarea Târgoviștei, până la 27 ale aceleiași luni, atât la Târgoviște, cât și în goana ce creștinii deteră

turcilor până la Giurgiu, într-această din urmă bătaie și la luarea castelului, turcii pierdură peste tot ca la 26 mii oameni.[541]

Acest sfârșit nenorocit avu acea îngrozitoare expediție a lui Sinan în Țara Românească, care amenințase că va înghiți pentru totdeauna nația română și cu dânsa și creștinătatea, pe care ea mai puternic o ocrotea atunci. Eroilor de la Călugăreni se cuvine mai ales cinstea izbânzii în această glorioasă campanie. Venirea lui Bathori nu făcu alt decât rășchiră și goni un dușman învins și demoralizat, și care și fără aceasta ar fi fost curând nevoit a deșerta țara. Datoria și gloria lui Bathori era a nu lăsa nici un picior de turc a ieși din țară. Și ar fi putut-o, de nu umbla așa moale și cu sfială. Chiar și zdrobirea turcilor la podul de pe Dunăre fură creștinii datori mai mult iuțimei lui Mihai și a românilor săi. Pentru aceea putea acum aceștia cu o dreaptă fală, să strige lui Sinan, împreună cu un poet al lor popular: „Ce te-ai făcut, mare vizir? Unde-ți sunt voinicii, pașo cu trei tuiuri? Vântul împotrivirei sfărâmă zăbalele armăsarilor tăi; năvala trase înapoi spăimântată de piepturile goale ale vitejilor!“

XXXVIII

Sinan fuge spre Constantinopole. Vestea învingerii lui răspândește groaza între musulmani.

Sinan, de pe malul drept al Dunării, privi cu jale trista soartă a armiei sale și cuprinderea castelului Sân-Giorgiu, blestemând în desperarea sa ceriul și pe Mahomet.[542] El, Mariu al osmanlâilor, el, triumfătorul Asiei, Africei și al Europei, el, Sinan cel nebiruit, care în trufia și zădărnicia sa disprețuia pe toată lumea și credea că ea trebuie să robească caprițiilor și ambiției lui,[543] să se vază el acum, la o vârstă trecută de optzeci ani, după o carieră atât de strălucită, răsturnat din culmea gloriei sale, biruit de niște domni tineri și fără barbă, după cum arăta el mai ales pe Bathori![544] Și armia lui, acea frumoasă și numeroasă armie, groaza lumii, atât de puternică, atât de bine îngrijită și înzestrată cu bani, cu arme, tunuri și muniție din destul, să o vază acum fără steaguri, fără tunuri, fără bagajuri, fără corturi, cu totul demoralizată și adusă într-o asemenea stare de niște oști adunate în pripă, slabe și rău armate![545]

„Sinan, zice Sagredo, ostaș deprins în războaie și învechit în arme, nu avu atâta putere de suflet spre a suferi nenorocirea sa, și, obicinuit a birui, el

se plânse amar că norocul la bătrânețe își luă înapoi favoarele sale“.[546]

Nenorocitul vizir fu silit îndată a-și trage tabăra de pe malul Dunării de la Rusciuc, căci creștinii, cum dobândiră castelul, îndreptară gurile tunurilor de pe ziduri spre tabăra turcească și începură a tuna asupră-i.[547] La Rusciuc el făcu căutare armatei sale ca să vază ce i-a mai rămas; alese pe Satârgi-Mehemed-Pașa și pe Segban-bași-Ianin-Aga pentru paza și apărarea Vidinului și îi trimise cu o mie de oameni călărime, supt comanda agăi lor, Guciuk-Osman. Apoi puse garnizoane prin toate cetățile din lungul Dunării[548] și, împărțindu-și oștile în cete puțin numeroase,[549] își rădică tabăra și luă cu grabă calea Rasgradului, cu toți neguțătorii armatei. Acolo lăsă pe Hasan-Pașa, dându-i titlu de serascher, cu vro câțiva sangiaci din oștile Rumeliei, pe Zagargi-bași cu munițiile de război și tunurile, dând poruncă ofițerilor să ierneze la Șumla. Într-acest loc află prin scrisori din Ungaria, de la fiul său, Mehemed-Pașa, izbânzile creștinilor într-acea țară și luarea vestitei cetăți Granul de armata împărătească.[550][551]

Vestea cuprinderii acestei cetăți adăogă foarte mâhnirea lui Sinan.[552] El se grăbi a scrie sultanului, spre a se dezvinovăți și spre a micșora pierderile sale, zicându-i că creștinii n-au stricat decât bagajurile și puținei oameni de cei nedeprinși din ariergardă, dar că nervul oștilor e cu dânsul; că dacă iarna ce se apropie și asprimea timpului nu mai dă cale izbândirei, el și-o păstrează pentru primăvara viitoare, când sau va muri, sau își va îndrepta învingerea ce din întâmplare i-a venit și își va izbândi de la inimă prin prăpădirea lui Bathori și a lui Mihai. În această scrisoare, el își varsă mai cu seamă focul asupra lui Mihai-Vodă. Dar sultanul nu se mulțămi cu aceasta și, chemând pe muftiul, află de la dânsul mărimea pierderii și purtarea cea neînțeleaptă a lui Sinan.[553] Groaza domni în Constantinopol când se auzi de pățirea lui Sinan. Îndată ce el sosi în capitală, sultanul îl scoase din vizirat și îl trimise în locul său obicinuit de exil, la Malgara;[554] asemenea depărtă din slujbă și pe caimacamul Ibrahim-Pașa, învinovățindu-l că n-a trimis la vreme oștiri, bani și bucate, și numi vizir pe Lala-Mohamed-Pașa.[555] Muftiul, spăimântat atunci de nenorocirea musulmanilor, prezentă sultanului o poemă jalnică compusă de Ali-Celebi asupra tristei stări a marginilor împărăției. Sultanul porunci a se face rugăciuni publice în piața cailor *(at-meidan)* și predicatorul Sfintei Sofii, șeicul Mohijedin, căuta a întări curajul poporului și simțimântele lui religioase prin verseturi din Coran și tradițiile profetului.[556]

XXXIX

Bathori se întoarce în Ardeal.

După glorioasa cuprindere a castelului Sân-Giorgiu, se ținu sfat între capii armiei creștine, spre a hotărî de trebuie a trece Dunărea spre a lua în goană în tot locul pe îngrozitul dușman, sau a trece cu armia în Moldova, spre a izgoni pe poloni și pe domnul pus de dânșii acolo și a trage această țară iarăși în alianța creștină.[557] Cea dintâi părere era fără îndoială minunată, căci, cătând la demoralizația turcilor, biruitorii creștini ar fi putut acum înainta, fără a întâmpina grele stavili, până la Constantinopol.[558] Dar i se aduse împotrivă: lipsa mijloacelor de a trece Dunărea, căci podul nu putea sluji îndată, fiind parte stricat de ai noștri, parte de turci, și alte vase pentru trecere n-aveau decât două galere din cele luate de la turci; apoi apropierea iernii și lipsa de bani spre a plăti mai multă vreme ostașii, care sileau a pune capăt acelei expediții; iar mai ales se temeau ca nu cumva polonii din Moldova, ce erau în înțelegere cu turcii și cu tătarii, să supere Ardealul și Țara Românească pe când armia ar înainta în Turcia.[559] Aceste temeiuri înrâuriră mult asupra duhului lui Bathori și îl hotărî a se întoarce în Ardeal, de unde să treacă în Moldova, spre a goni pe poloni și a restatornici pe Răzvan-Vodă în scaunul său.[560] Mult mai bine ar fi făcut el de alegea din oastea sa cei mai buni ostași, făcând-o astfel să câștige în calitate aceea ce pierdea în număr, și, încredințând-o lui Mihai-Vodă, l-ar fi trecut în Bulgaria, aceea ce nu era cu neputință. Mihai, care cunoștea bine această țară și era iubit de locuitori, ar fi putut în acea iarnă a curăți Bulgaria de tot de turci, trecându-i Balcanii, lăsând pe de primăvară spre a porni către Constantinopol. Ce ieșituri minunate n-ar fi putut atunci avea această expediție, pe care nepriceperea lui Bathori o stârpi cu totul! Unii din capetele armatei, între care Piccolomini, povățuiră atunci a drege castelul Sân-Giorgiu și a pune garnizoană într-însul, spre a închide în viitor turcilor trecerea Dunării printr-acest loc. Dar Bathori, pricinuind că castelul e prea departe de Ardeal și că dregerea și ținerea lui va costa prea mult, porunci să-l dărâme și să dea foc caselor, și în cea din urmă zi a acelei luni[561] puse de arse și partea podului ce mai rămăsese, împreună cu luntrele pe care era făcut.[562] Apoi, lăsându-și armia supt comanda lui Ștefan Bocskai, locotenentul său general,[563] însoțit de o ceată de călărime, având cu sine și pe Piccolomini cu cavalerii săi, luă calea Brașovului.[564] Cu dânsul plecă și

nunciul papei și internunciul împărătesc, generalul Carol cel Mare, istoriograful împăratului, care descrise toată această campanie, și o trimise stăpânului său la Praga, după care descriere spune analistul Guerrin că a copiat pe a sa.[565]

Miercuri, la zi întâi de noiemvrie, Bathori și cu soții săi se duseră la București, pe care îl aflară deșert de locuitori. Aci găsiră două tunuri mari părăsite de dușman în fuga lui cea grabnică. După ce își întremară puterile în vreme de trei zile,[566] își urmară calea înainte până la orașul Gherghița, care și el se afla deșert de locuitori.[567] Mihai însoțise pe Bathori până într-acest oraș. Înainte de a se despărți aci unul de altul, prințul Ardealului, vrând să-și arate recunoștința sa pentru atâta vitejie și înțelepciune cu care se deosebise Mihai în această campanie, se învoi a preface tratatul de la 20 mai, ce era atât de nesuferit acestuia, și a-i da înapoi toate drepturile stăpânirei de sineși, oprind pe seamă-i titlu onorific de suzeranitate.[568]

Fără îndoială că Bathori n-avea alt încotro face, temându-se că, și de nu va jertfi acel tratat, să nu fie silit l-aceasta de Mihai, ce acum era slobod de grija turcilor. Dup-această învoire prietenească, Bathori luă cu voia lui Mihai 50 tunuri din cele dobândite de la turci și apoi, luându-și ziua bună de la dânsul, porni spre Brașov.[569] Într-acest oraș el așteptă câteva zile până îl ajunse și Ștefan Bocskai și Răzvan-Vodă împreună cu toată armata. Apoi dete lui Răzvan două mii secui ajutor ca să intre în Moldova, să gonească pe Ieremia-Vodă și pe leși.[570] Așa Bathori, în relele sale chibzuiri, nu numai că nu trecu în Bulgaria spre a da goană turcilor, dar încă nici în Moldova nu făcu o expediție serioasă, după cum se făgăduise. Adevăr că el înștiință pe Răzvan a nu întreprinde nimic c-o îndrăzneală nesocotită, și, de va vedea că polonii sunt mai mulți la număr și în puteri, să nu dea bătaie, ci să aștepte până să-i trimită un mai mare ajutor.[571] Dar era lesne de înțeles că Răzvan, odată în apropiere de dușman, nu va fi poate stăpân a se feri de bătaie, chiar lăsând doparte natura lui cea prea cutezătoare. Ar fi fost mult mai bine dacă Bathori întreprindea însuși această expediție, sau de da de atunci lui Răzvan un ajutor mai însemnat. Astfel ar fi ferit pe credinciosul său Răzvan și oastea lui de trista soartă ce întâmpinară în Moldova.

În urma acestor orânduieli, Bathori, ridicându-se de la Brașov, merse în scaunul său în Alba-Iulia, vesel de triumfurile sale. El scrise de aci, în 16 noiemvrie, papei, vestindu-i de biruința dobândită asupra lui Sinan și trimițându-i vro câteva steaguri mai însemnate luate de la turci,[572] între

care și steagul cel verde al proorocului dobândit la bătălia de la Călugăreni.[573] Pontiful rămase foarte îndatorat de acest dar, mulțumi lui Bathori, făgăduindu-i ajutoare în bani și de oameni și porunci a se face rugăciuni și *Te-Deum* în toate bisericile Romei pentru aceste izbânzi; iar cu steagurile împodobi templurile sale.[574] El trimise apoi prințului Ardealului, prin comitele Luigi dell'Anguisciola, camerierul său de cinste, o sabie și o pălărie binecuvântate.[575] Bathori pornise și la Praga un curier spre a duce vestea biruinței, care sosi în acea capitală în 4 decemvrie. Arhiduca Matei, aflând la Viena această veselitoare știre, puse de cântă un *Te-Deum* în biserica Sfântului Ștefan și în toate celelalte biserici ale acelui oraș.[576] Europa întreagă se înveseli văzându-se mântuită de primejdia ce o amenințase și aflând smerirea lui Sinan, acel dușman cumplit și neîmpăcat ce mult o îngrozise. Numele lui Bathori, care știu a trage asupră-și toată gloria principală a acestei izbânzi, fu trâmbițat în toate părțile de scriitorii și oratorii contemporani și în furia (frenezia) entuziasmului și a lingușirei, el fu asemănat cu Alexandru cel Mare și Iulie Cezar, cei mai vestiți căpitani din vremea veche.[577]

XL

Brăila se deșartă de turci. Udrea biruie pe Afis-Pașa. Mihai-Vodă cuprinde Turnul și Nicopolul. Fărcaș cuprinde Vidinul. Sfârșitul campaniei de vară din anul 1595.

După plecarea prințului Bathori, neobositul Mihai-Vodă, fără pierdere de vreme, hotărî a sfârși campania, cucerind cetățile de pe ambele țărmuri ale Dunării, pe unde se mai afla turci carii ar putea fi vătămători țării. Drept aceea, el porni spre Brăila, care se cuprinsese, cum știm, de turci, în vreme ce, din porunca lui, spătarul Udrea luă calea Nicopolului și aga Farcaș se îndreptă spre Vidin. Turcii din Brăila, cum aflară că Mihai se apropie de dânșii, năpustiră cetatea și fugiră peste Dunăre. În acea fugă grabnică, trei sute din ei se înecară în acest râu.[578] Mihai primi glas atunci de la îndrăznețul Udrea că, după ce a trecut Dunărea, s-a lovit de față cu Afis-Pașa, care îi ieși întru întâmpinare, și foarte i-a tăiat și i-a spart oastea, încât acest pașă d-abia a putut scăpa cu două slugi. Mihai pripi atunci de alergă spre Nicopol[579] și ajungând mai întâi la Tur, îl bătu, luă cetatea și apoi, trecând Dunărea, se împreună cu Udrea, izbește Nicopolul și arde, sfarmă,

robește și pustiește toate serhaturile turcești din Bulgaria până la Vidin.[580] Ajungând aci, el găsi cetatea în puterea îndărătnicului viteaz Farcaș, care își izbândise glorios acum pierderea ce prin înșelăciune încercase într-acest loc câteva luni mai nainte. Acest general, mai mult voinic decât norocos, fusese mai nainte preot în satul Fărcășani în județul Romanați și se numea Popa Stoica. Aflându-se într-acest loc de margine, care adesea bântuit de turci, Popa Stoica luase obicei, după săvârșirea liturghiei, de-și lăsa patrahirul și, armându-se cu securea, pleca în capul sătenilor de vâna la turci. Vestea voiniciei lui ajunse până la Mihai, care puse pe mitropolit de-l despopi și în loc de rasă îl învesti în ceapcăn, și în loc de cruce îl armă cu sabie, crezându-l mai vrednic de a sluji patria cu armele decât cu liturghiile. Farcaș adeveri nădejdile domnului, și vitejia cu care se deosebi în mai multe rânduri îi dobândi de la dânsul slujba de agă sau general de pedestrime. Astfel acum, ca în multe alte rânduri, vom vedea pe acest domn răsplătind deopotrivă meritul și slujbele către patrie, fără a căuta privilegiurile nașterii sau ale stării.[581]

Locuitorii din Bulgaria, aflând de sosirea lui Mihai la Vidin, se adunară toți din toate părțile de i se închinară.[582] Vitejiile acestui domn aprinsese toate duhurile popoarelor chinuite de turci; locuitorii din Serbia, Bulgaria, Bosnia, Macedonia, Albania și mai multe părți ale Greciei alerga din toate părțile supt steagurile lui și toate popoarele acestor provincii își întoarseră privirea spre dânsul ca către un înger de mântuire. De atunci ele începură a-l numi *Steaua lor de la răsărit*.[583]

Aceste din urmă biruințe de la Nicopol și Vidin încununară frumos minunata și nemuritoarea campanie de vară a anului 1595, întru toate vrednică de cea de iarnă. Ridicarea românilor ca un viscol de mânie purtase fierul și pârjolul peste toată întinderea împărăției turcești de la Dunăre până la Constantinopol, zdrobise și doborâse la pământ mai mult de trei sute mii turci și tătari, carii, în câteva rânduri și în deosebite trupuri de armie, în zadar se ispitiseră a-l stăvili. Puterea și energia ce într-acest an desfășurară niște țări mici și de multă vreme slăbite ca Țara Românească, Ardealul și Moldova, numeroasele și minunatele fapte de vitejie ale acestor popoare, văzute astăzi, în starea de apunere în care ele se află, și prin mulțimea grămădită a anilor, ni se par fabuloase și am simți greutate a le da crezământ, dacă istorici vrednici de credință contemporani și martori de față și mai toți protivnicii noștri, nu s-ar învoi, întru arătarea și mărturisirea lor și dacă n-am ști câte minuni este în stare să producă patima unui popor

întreg răsculat împotriva străinului, pentru altarele patriei și ale credinței sale. Dacă vecinii noștri făceau atunci asemenea jertfe ca ale noastre, sau măcar de ne-ar fi sprijinit ceva mai bine, dacă nemții nu se arătau așa de molatici în purtarea războiului și așa de nestatornici în făgăduielile lor, dacă polonii nu ne puneau mereu stăvili, arătându-se cu atâta vrăjmășie către noi, și dacă Bathori n-ar fi fost așa de ușure și nestatornic în faptele lui, de atunci turcii, acei cruzi dușmani ai civilizației a căror barbarie cu veacuri întârzie luminarea și libertatea lumii, ar fi fost azvârliți în pustiile lor asiatice și Europa Orientală ar fi avut o altă soartă!!

CARTEA III: ROBIREA ȚĂRANULUI

(decemvrie 1595 — aprilie 1599)

I

Cercările de a atrage pe Poloni în alianță în contra turcilor nu izbutesc.

Am văzut că la propunerea ce împăratul Germaniei făcuse regelui Poloniei d-a intra în legătura creștină în contra turcilor, acesta îi răspunse într-un chip rece și nehotărât, adăogând că trebuie a consulta dieta și c-atunci îi va da răspuns. În 7 fevruarie 1595 se deschise dieta Republicei Polonia la Cracovia. Papa trimisese acolo legații săi, pe Annibal de Capua, arhiepiscop al Neapolului,[1] care împingea pe rege și poloni a se alia cu împăratul și cu toate popoarele creștine în contra dușmanului comun al creștinătății. Această treabă importantă se dezbătu cu multă înfocare.[2] Regele era aplecat spre această unire și acei ce țineau de Curte sfătuia alianța cu împăratul, în numele religiei ce o poruncea.[3] Ceilalți declară că nu e prudent d-a rupe o pace de 70 ani cu turcii[4] și a pune în primejdie mântuirea patriei lor, spre a face slujbă străinilor; că războiul va naște multe rele, care anevoie se vor putea vindeca;[5] că, în lipsă de arme și bani, trebuie mai întâi a aduce țara într-o stare înfloritoare și puternică.[6] Partizanii războiului propunea a pune un bir de un scudin de tot capul de ovrei, precum se făcuse la 1578, în războiul cu muscalii.[7] Ion Sarius Zamoisky, cancelarul regatului și marele hatman al coroanei,[8] care avea mare înrâurire în dietă și întorcea inima regelui cum voia, ura pe nemți și se lupta în contra lor,[9] sprijinind că ar fi cu primejdie a se amesteca în acel război și adesea repetând vorbele regelui Ștefan Bathori: că republica polonă, câtă vreme va fi aliată cu turcii, va păstra toată mărirea sa.[10] Acestea se petrecură înainte de sosirea lui Stanislas Pavlovici, episcopul Olmützului, și Venceslas Berka, soli din partea împăratului, și Dimitrie Napradi, prepozitul Aradului, Nicolae Socol și Mihai Kelemeși, trimiși din partea dietei Ungariei,[11] pe lângă care se uniră și deputații lui Bathori, prințului Transilvaniei, și ai lui Mihai, domnul Țării Românești,[12] și ai domnului Moldovei. Dieta se prelungise spre a aștepta sosirea acestor soli. Solii din partea electorului Brandeburgului, Ion Costitz și Ion Benkendorf

de Wardin, și din partea electorului Saxoniei, Nicolae Reusner și Christofor Brokendorf, sosiră asemenea în Cracovia pe la sfârșitul lui martie, spre a îndemna pe poloni a-și uni puterile lor cu ale împăratului, spre a apăra o cauză așa de dreaptă.[13] Legatul papei, Malaspina, își îndoise obicinuita sa activitate. Îl vedeau alergând mereu în toate părțile, când la rege în audiență particulară cu solii, când la cei mai de căpetenie nobili și la senatori, ce vizita îndeosebi, împingându-i, îndemnându-i, amenințându-i, silindu-i pe toți a nu sta de lături din această cruciadă în contra păgânilor.[14] Dar toate aceste căzură înaintea urei ce Zamoisky avea pentru nemți și aplecării ce avea pentru pacea cu turcii. Și cu toate că, spre a nu descuraja pe soli și a le lăsa nădejdea putinței unei învoieli, se numise o comisie din senat spre a cerceta condițiile tratatului propus de împărat,[15] dar nu se încheie nimic, trăgând la vreme, până când sosirea unui ceauș turc, cu scrisori din partea sultanului către rege și din partea lui Ferhat-Pașa către senat, cerând de la poloni păstrarea păcii, primind un răspuns favoritor,[16] toate nădejdile solilor se curmară și ei fură siliți a se întoarce la locul lor fără nici o ispravă.

II

Răzvan-Vodă trece cu oastea la Bathori. Cazacii năvălesc în Polonia.

În vreme ce Sinan-Pașa se apropia de Dunăre ca să năvălească peste țările române și se vestise că și tătarii are să năvălească în Moldova în ajutorul turcilor, Răzvan-Vodă, văzându-și țara slăbită de atâtea nevoi ale războaielor, ale domnilor tirani și risipitori de țară, văzând toată țara de jos pustiită, locuitorii descurajați și risipiți fugând înspăimântați de sila ce le făcea, d-a fi războinici și d-a-și apăra vetrele, boierii, în capul cărora se afla unul numit Nedelcu, om cu mare autoritate, desperând de mântuirea țării lor, trăgându-se de dânsul și năzuind în ajutoare străine, fu silit a se adresa la poloni, cerând alianță și ajutor împotriva păgânilor.[17] Răspunsul ce dobândi fu că, de vreme ce nu e în stare a-și apăra țara, să se lepede de alianța cu creștinii și să se supuie mai bine turcilor.[18] Astfel, strâmtorat din toate părțile, Răzvan-Vodă, pe care Sigismund Bathori îl chemă într-ajutor, văzând că singur nu își va putea apăra țara, atunci, la nevoie de a veni tătarii, hotărî a se duce în tabăra lui Bathori, în contra lui Sinan. De aceea, luându-și soția și încărcându-și avuțiile în care, cu oastea ce avea, luă calea Transilvaniei.[19]

Îndată ce se află în Polonia de plecarea lui Răzvan, marele hatman al Poloniei, Zamoisky, care se afla nu departe de graniță,[20] hotarî a se folosi de războiu dintre români și transilveni cu turcii, spre a cuprinde Țara Moldovei, rămasă fără stăpân, a o smulge de supt influența prințului Transilvaniei și a împăratului Germaniei și a așeza în acea țară vechile pretenții de supremație ale Poloniei, aceste pretenții că Moldova ar fi fost vrodată un feud al Poloniei. Pentru aceea luând de pretext că, de vreme ce se aude că tătarii au trecut Boristenul și se apropie de Moldova pe drumul numit Negru, apoi această apropiere a tătarilor putând aduce vătămare provinciilor polone mărginașe, cum Pocuția, Rutenia și Podolia, e nevoie ca el să ia poziție în Moldova, spre asigurarea Poloniei. Având puține oștiri pe lângă dânsul, el se adresă la cazaci, chemându-i în ajutor, dar aceștia, supărați căci Zamoisky le refuzase d-a le plăti leafă și le declarase că, de vor supăra sau jefui vrun oraș turcesc, îi va privi ca dușmani ai Poloniei, în loc d-a-i veni într-ajutor, năvăliră în Polonia și deteră în jaf provinciile Volinia și Podolia. Trimișii lui Zamoisky către rege, cerându-i ce să facă, îi aduseră acest răspuns: „Poartă-te după împrejurări!“[21] Hatmanul, fără a aștepta o hotărâre lămurită din partea regelui, își urmă planul său. Spre a se descărca oarecum de răspunderea ce putea să cază asupră-i, el convocă un sfat ostășesc, în care pofti pe toți senatorii din tabără și din vecinătate și îi făcu să primească hotărârea lui.[22] Spre a nu pica în vrăjmășie cu turcii prin această demonstrație, trimise un sol la Sinan-Pașa cu declarație că Polonia, fiind legată de veacuri d-o prietenie strânsă cu Poarta otomană, dorește a o păstra nesiluită; că această prietenie nu s-a clătit prin năvălirea de curând a tătarilor în Polonia; că intrarea ce fac polonii acum în Moldova țintește numai a pune supt ocrotire hotarele poloneze în contra tătarilor ce se apropie de dânsele; că organizația ce are să ia Moldova nu va fi împotrivitoare drepturilor Porții, ci, din contra, această țară va rămânea ca și mai nainte o mijlocitoare între Turcia și Polonia, punând astfel distanță între hotarele lor, depărtând orice pricină de războiu și chezășuind prieteșugul acestor două nații.[23]

III

Zamoyski intră în Moldova și întronează domn pe Ieremia Movilă.

La 27 august, la facerea zilei, Zamoisky porunci să zică trâmbițele și trecu însuși, cu armia lui, Nistrul, care era foarte scăzut atunci, prin trei locuri și înot.[24]

Armata polonă era veselă și plină de încredere în generalul său. Îndată văzură cu bucurie că sosi și Zolkiewsky cu rămășița regimentelor Liovului.[25] În Hotin, cetate a Moldovei pe marginea Poloniei, era numai o garnizoană de două sute unguri.[26] Îndată ce locuitorii aflară de plecarea lui Răzvan și intrarea lui Zamoisky, temându-se d-a trage asupră-le răzbunarea polonilor sau a turcilor, prin silă și amenințări izbutiră a scoate din această cetate garnizoana și a-i deschide cale spre a trece în Transilvania. Zamoisky atunci puse în cetate garnizoana polonă și comandant pe comitele Beltzan.[27] O deputație numeroasă de locuitori cerând protecția regelui Poloniei, numai să-i scape să nu cază în mâinile turcilor, boierii ce însoțiseră pe Zamoisky din Polonia îi îndemnă a cere un domn.[28] Între candidații ce se arătă era un grec oarecare ce ținea pe fata unui fost domn, Alexandru Bogdan, și trăise în Polonia; dar acesta fu depărtat, căci moldovenii urau pe greci și pe domnii străini.[29] Ceilalți candidați fură Luca Stroici, logofăt mare, și vornicul Ieremia Movilă, ce se afla în tabăra lui Zamoisky. Ei emigraseră din Moldova cu Petru-Vodă Șchiopul, la 1591, când acesta preferă a se lepăda mai bine de domnie decât a mări haraciul țării, după cum cereau turcii.[30] În vremea petrecerei lor în Polonia, pentru dragostea ce arătară către acea țară și slujbele ce făcuseră, ei dobândiseră titlu de noblețe în Polonia.[31] Ieremia, prin bogățiile și moșiile sale și prin alianțele sale cu cele mai însemnate familii polone, fu mai favorizat și Zamoisky de sineși îl numi domn, cu aceste condiții: ca el să trimiță o deputație la regele Poloniei ca să-l roage ca să primească pe Moldova supt ocrotire și ca un feud al regatului Poloniei; că el se va bucura de Țara Moldovei socotindu-se cu titlu și rangul de palatin al Poloniei; că, întâmplându-se cumva ca creștinii să biruie pe turci, atunci Moldova va rămânea supusă singur numai Poloniei; iar dacă pacea cu Poarta se va păstra, Ieremia va cârmui țara după cum au cârmuit-o și cei mai dinainte domni, păstrând, în orice caz, credință regelui Poloniei. Movilă primi aceste condiții și, întărindu-le prin jurământ, trimise solie regelui.[32]

Familia Movileștilor, care acum pentru pieirea Moldovei se urcase pe scena politică, începu a se face cunoscută din vremea lui Ștefan-Vodă cel Mare. Când acest viteaz domn merse de întâmpină la Schee, pe Siret, pe

Hroiot, ungurul ce năvălise în țară, îi căzu calul ucis în bătaie. Atunci un Purice-aprodul dete calul lui domnului său; iar Ștefan-Vodă nu putea încăleca în grabă, fiind om mic, și îi zise Purice-aprodul: „Doamne, eu mă voi face o moviliță și vino de te suie pe mine și încalecă“. Și suindu-să pe dânsul, Ștefan-Vodă a încălecat pre cal, zicându-i: „Sărace Purice, de-oi scăpa eu și tu, atunci ți-i schimba numele din Purice, Movilă!“. Și vrând Dumnezeu și izbutind în bătaie Ștefan-Vodă, și scăpând și el și aprodul, îl făcu boier armaș mare și dintru acest Purice să trase neamul Movileștilor.[33]

În vremea aceea sosi la Hotin Ambrosie Casquida, din partea lui Sigismund, prințul Transilvaniei, cu scrisori către Zamoisky, prin care îl poftea să lase Moldova, că e a lui, și îi anunța că Sinan trecuse Dunărea cu mari oștiri, adăogând ca să se unească împotriva vrăjmașilor comuni și să oprească năvălirea tătarilor. Zamoisky răspunse că moldovenii sunt foarte întărâtați asupra lui Răzvan, pentru care aleseseră ei alt domn; că el nu poate singur a vorbi despre alianță și că trebuie a se înțelege într-aceasta cu regele.[34]

Zamoisky, intrând în grijă de venirea tătarilor, începu a căuta o poziție bună, în care, la nevoie, să se poată apăra cu oastea sa, ce spun că era numai de zece mii,[35] împotriva norilor de tătari, și, pogorându-se la vale, găsi un loc cum dorea și își așeză tabăra între râul Prutului și râul Iasa (Jijia), încunjurând-o, după obiceiul polonez, cu o îngrădire de care. Ambele râuri nu numai că apărau tabăra, dar încă slujeau spre a transporta mai lesne bucatele.[36] După ce sfârși de a-și întocmi tabăra, Zamoisky își lepădă veșmintele sale de hatman, se îmbrăcă ca un simplu soldat și intră pe ascuns în Iași, vrând să vază cu ochii dacă castelul acestui oraș poate a se întări în grabă; dar găsi orașul stricat și ars de curând de cazaci, după cum am văzut, și înfățișând o tristă priveliște de grămezi înnegrite. Castelul numai sta în picioare, zidit fiind de piatră tare, precum și trei biserici grecești, una armenească și alta catolică, toate de piatră, și zidirea băilor d-o arhitectură orientală minunat de frumoasă. Zamoisky se încredință îndată că acest oraș, fiind cu totul sfărâmat, nu se poate întări într-o vreme scurtă și fără mari cheltuieli. Dar fiindcă Iașii erau capitala țării, Zamoisky vru să ducă acolo pe noul domn și să-l puie în scaun cu multă solenitate; el porunci la trei regimente de gardie d-a însoți pe domn la intrarea lui în oraș. Când bieții locuitori văzură pe noul domn în capul unei cavalcade mărețe intrând în oraș, ieșiră din mijlocul ruinelor și din găurile unde stau ascunși până atunci

și îl întâmpinară, ocolindu-l cu strigări de bucurie și, după obiceiul locului, aruncându-i roade îmbelșugate, cum spicuri de grâu și struguri. Când se apropie domnul de biserica cea mare (mitropolia), care era supt palat, îl întâmpină vlădica în capul clirosului său, purtând cruci și icoane, și îl duse în altar, unde, sfârșindu-se ungerea obicinuită, îl urcă pe scaunul domnesc din biserică. După ce se sfârși rugăciunea, ieșind de acolo, merse la palat, unde Zamoisky, luându-l de mână, îl duse la tron, pe care șăzu ca un prinț suveran; iar Zamoisky îi adresă aceste cuvinte: „Prințe! Armele poloneze te-au pus pe acest tron, aceleași arme, pe cât Dumnezeu o va îngădui, te vor ocroti și te vor apăra. Te-ai făcut vasal, nu ca odinioară, a unor tirani barbari, dar a unui rege peste un popor liber și mărinimos. Fii-le dar credincios și recunoscător în toate faptele tale.“[37]

IV

Poziția grea în care se află Zamoyski în fața hanului tătăresc.

Când sosi la Varșovia vestea că Zamoisky, de capul lui, fără împuternicirea regelui, intrase în Moldova, se turbură foarte mult duhurile și se scorni multă larmă din partea celor ce îl urau. Mitropolitul L. Kankowski, vechiul primat, fu cel dintâi a cărui mânie izbucni în contra hatmanului. El adună îndată nobilimea marei Polonii și trimise o scrisoare, în numele acestor dietine adunate, arătând mirarea lor cea mare ca un singur cetățean să îndrăznească a intra în capul unei armii într-o țară străină, și aceasta fără învoirea staturilor generale. Într-aceeași vreme, se afla la curtea Poloniei arhiducesa (Maria?), muma reginei, care, după ce vizitase pe cealaltă fiică, prințesa Transilvaniei, sosise acum la Varșovia. Această arhiducesă, cu totul plecată la interesele împăratului și ale prințului Transilvaniei, se sili, prin fiica sa, ca să facă pe rege ca să cheme înapoi pe Zamoisky. Regele însă, deși turburat despre rezultatul unei așa de îndrăznețe întreprinderi, nu îndrăzni a displăcea lui Zamoisky și partidei lui, cărora era dator tronul, și lăsă această treabă în hotărârea senatului ce era să se adune.[38]

Dar hatmanul însuși, în tabăra sa, era cuprins de temere și se gândea cum va ieși cu cinste din acest pas greu ce făcuse și unde puse în primejdie armia și răspunderea sa. El scrisese lui Sinan, precum și sangiacului de la Tighina, că Polonia nu voiește a rupe prietenia cu Poarta și că ea dorește

numai să adăpostească de tătari hotarele sale din partea Moldovei.[39] El rugă încă pe Sinan d-a nu se împotrivi la înălțarea lui Movilă, făcută în folosul comun al turcilor și polonilor, ci să-l sprijinească cu creditul său lângă sultanul, după făgăduielile noului voievod d-a plăti un tribut îndoit (50 mii lire, în loc de 25).[40] Dar trufașul Sinan, ce se afla atunci în Valahia, plin încă de nădejde că va birui pe creștini, răspunse că cugetul stăpânului său nu se învoiește cu intrarea polonilor în Moldova, fiind destul de puternic spre a apăra ale sale;[41] că sultanul dispusese de Moldova și că n-are trebuință de armia polonă ca să pună în stăpânirea acestei țări pe cela căruia a dat-o.[42] Un răspuns așa de mândru băgă în multe griji pe Zamoisky. El se temu încă de ocazia ce da acum vrăjmășiei dușmanilor săi din Polonia spre a-i face rău. În acest pas greu în care nesocotința sa îl aruncase, neavând cu sine decât 10 mii oameni,[43] el căută a scăpa prin virtutea sa și hotarî a se împotrivi bărbătește la armia nenumărată a tătarilor ce s-apropia.[44]

Într-adevăr, Gherei, hanul Crâmului, avu același gând ca Zamoisky. El nu se prea grăbise a veni în ajutorul lui Sinan, după cum fusese poftit, dar socoti a se folosi de acele turburări spre a cuprinde Moldova și a o împopula cu tătari. Pentru aceea se sculă împreună cu fratele său, Fede-Gherei, și cu nepotul său și totdeodată cumnatu-său, sangiacul Tighinei, și plecase spre Moldova[45] cu 70 mii tătari cu copiii și nevestele lor, și 2 mii ieniceri.[46] El pretindea că, după făgăduiala și învoirea Porții, el trebuie să stăpânească toată Moldova, afară de partea despre hotarul Poloniei, care se va stăpâni de nepotul său de soră, Adil-Gherei,[47] sangiacul Tighinei și a Chiliei,[48] supt titlu de pașă.[49] Aceasta însă nu era adevărat că i s-ar fi îngăduit de Poartă, căci solii ce trimise el pentru aceasta la Poartă, după intrarea în Moldova, sosind după desăvârșita învingere a lui Sinan, se întoarseră fără nici un răspuns din partea sultanului.[50]

V

Luptele între poloni și tătari la Țuțora.

În 9/19 octomvrie,[51] Zamoisky, așteptând venirea tătarilor, și-a mutat tabăra din acel loc și, trecând cu armia Prutul, din partea de unde se așteptau tătarii,[52] se așeză la Țuțora,[53] în niște câmpii întinse udate de

două părți de cotitura apei,[54] și își întări tabăra cu valuri și șanțuri adânci din parțile cele două deschise, făcând tăbii de pământ ca niște turnuri și alte întăriri, departe de tabără de o lovitură de tun, unde puse balimezurile, lăsând taberei patru porți înzestrate cu tunuri.[55] În 10/20 octomvrie, avanposturile polone întâmpinară pe avangarda tătărească și, încăierându-se puțin la luptă, luară câțiva prinși, pe care îi aduseră lui Zamoisky. Chiar în ziua aceea, hanul înștiință pe hatmanul că va sosi a doua zi cu oastea lui. Zamoisky chemă îndată pe polcovnicii cei mai deprinși la război în cortul lui și le spuse că în ziua dintâi voiește a se feri d-a izbi pe dușman, țiindu-se în defensivă și hărțuind numai pe dușman adesea cu cete mici, până să apuce oștile a se obicinui cu acei nori de tătari și a se îmbărbăta, după obicei. A doua zi, în 11/21, hanul, după făgăduială, se apropie de tabăra poloneză și Vlanicki, în capul brigadei sale, zbură întru întâmpinarea lui. În această luptă, carabinierii poloni trântiră de pe cal vro câțiva tătari, iar Turecki, un ofițer polon, fu prins de dușman. Coloanele tătărești începură atunci a urma una după alta și, după obiceiul acelui neam, călăreții răspândiți în câmpie căuta a se bate îndeosebi. Sangiacul începu a pușcări cu vro 500 ieniceri, cu carabinele lor cele lungi ce duc gloanțele atât de departe, încât uciseră și calul pe care se afla călare Zamoisky, la poarta taberei. Hanul, văzând că polonii se țin bine și că răniră mulți din ai săi, poruncește fratelui său, Fede-Gherei, să treacă Prutul pe de la vale cu două corpuri de armie din cele mai viteze. Într-aceeași vreme, din partea polonilor porniră câteva regimente întru întâmpinarea sa. Hanul, văzând aceasta, mai pornește coloane nouă, care să atace pe poloni în flanc și să-i arunce în Prut. Zamoisky, văzând aceste manevre, își gătește armata, poruncește de deschide porțile taberei și, scoțând înainte din toate părțile pe carabinieri,[56] atât poloni cât și unguri,[57] salută pe barbari cu atâtea gloanțe, încât doboară o mare parte la pământ și silește pe ceilalți a se retrage.[58] Fede-Gherei se și trase în grabă, pierzând mulți din ai săi. Atunci sangiacul trimise o trompetă și ceru a parlamenta; se numiră spre acest sfârșit parlamentari din ambele părți războitoare, dar noaptea opri orice înțelegere și lucrare. A doua zi, hanul și sangiacul, sau spre a speria pe poloni arătând îndrăzneala lor, sau că vrură să-și schimbe poziția din lipsa pășunei, puseră de defilă în coaste toate trupele lor înaintea taberei polone. Norii nenumărați a acestor oarde ascunsese plăcuta vedere a frumoaselor livezi, verdeața nu se mai vedea, ci în toate părțile numai o gloată îndesită de oameni și de cai; cei mai vechi dintre războinicii leși nu-și aduceau

aminte să fi văzut vreodată o armie așa numeroasă.[59] Zamoisky se temu ca tătarii să nu vroiască a trece Prutul și a merge spre Iași; de aceea, poruncind a pușcări cu tunurile defilarea dușmanului, totdeodată pornește o seamă de oști cu artilerie ca, în întâmplare când tătarii vor apuca spre Iași, să arză podul de pe Prut cu ghiulele aprinse.[60] Dar hanul nu vroia a merge spre Ieși, ci numai se silea a scoate pe leși din tabără în câmpie, unde credea că lesne îi va birui;[61] căci tătarii, obicinuiți a se bate în câmpie și călare, nu vroiră a se lupta pe jos și a ataca fortificațiile.[62] Astfel și unii și alții, neputând a se vătăma, veniră la nevoia a căuta a se înțelege. Sangiacul ceru din nou a parlamenta. Tunurile tăcură și se deschise conferințele între capii poloni și capii tătarilor.[63]

VI

Se face pace între dânșii. Zamoyski și tătarii ies din Moldova.

Poziția lui Zamoisky într-adevăr ajunsese foarte primejdioasă; departe de țara sa, fără nădejde de ajutor, fără bucate, împresurat de o parte de o gloată de tătari, de dincolo din partea Țării Românești, având temere ca să nu fie izbit de turcii de la Brăila, el se temea încă ca nu cumva tătarii, lăsându-l în tabără, să ia calea Poloniei, spre a o pustii în lipsa lui și pe când ei nu i-ar putea goni în urmă în acele locuri deschise, cu artileria și călărimea grea, niște cete așa de ușoare și sprintene ca ale tătarilor.[64]

Ieremia Movilă, văzând primejdia în care se afla polonii, nu dormise în vremea acestor zile de bătaie, ci veghie spre a-i mântui pe ei și pe sine.[65] sate ce până astăzi se numesc Hănești și legându-se a-i da tot anul miere supt numirea de *baltzî pașaliki* și altele, și astfel se apropiară tătarii de învoire cu polonii, cum am văzut, și dându-și zăloage din ambe părți, începură a trata.[66] Condițiile păcii, după cronicarii poloni, fură aceste: 1. Ca sangiacul să depună dignitatea sa de pașă a Moldovei; 2. Ieremia Movilă, pe care îl vor locuitorii, să fie păstrat de domn; 3. Armiile tătărească și turcească să se întoarcă tot pe unde au venit și în trei zile să iasă din Moldova, fără a face nici o nedreptate; 4. Prinșii de război să se întoarcă de la unii la alții, fără nici o răscumpărare; 5. Hatmanul să tragă grația regelui, hanului și sangiacului pentru cele făcute de dânșii; 6. Aceștia făgăduiesc și se îndatorează că sultanul va trimite steagul și tuiurile de domn cu hatișerif lui Ieremia; 7. Hanul să trimită o ambasadă regelui

Poloniei.[67] Acest tratat pe care cronicarii poloni l-au numit glorios *(chwalebne przymierze)*, observează tare bine un învățat polon, dl Senkowski, nu arată în ce stă această pretinsă glorie. Mai întâi că condiția dintâi, prin care sangiacul depune demnitatea ce își arogase de pașă al Moldovei, este o absurditate și un joc al tătarilor cu Zamoisky, de vreme ce el cu aceasta nu pierdea nimic, n-avea nici un drept asupra Moldovei, căci divanul nu vroise a primi cererea lui și lăsă pe trimișii hanului a pleca fără nici un rezultat.

„Primirea unei asemenea condiții din partea lui Zamoisky, zice dl Senkowski, dovedește numai că în tabăra polonă nu se știa nimic lămurit și că toate se făceau pipăind prin întuneric."[68] Afară de acestea, cronicarii poloni, pentru gloria lui Zamoisky, notau aceste condiții: 1. Că Ieremia nu numai că se recunoaște tributar al turcilor, mărind tributul, dar încă se recunoaște tributar către hanul și împarte pământul Moldovei, dându-i satele de care s-a vorbit; 2. Că oștirile polone să iasă și să nu mai intre în Moldova; și al 3-lea, că regele Poloniei să trimită un sol la împărăție spre întărirea prieteșugului între ambele puteri;[69] 4. Că polonezii să-și unească puterile cu tătarii împotriva cazacilor de la Nistru, ce făceau război turcilor și tătarilor și nu mai trimiteau acestora darurile obicinuite.[70] Afară d-aceasta, cronicarii poloni mai uită, zice dl Senkowski, „că Zamoisky dedese asigurare deosebită tătarilor că donația ce li se făcuse supt regele Ștefan I (1578), ce stă în zece mii galbeni și un număr oarecare de blăni de jder și samur, să li se plătească d-aci înainte pe tot anul. Istoricul Naima-Efendi, vol. I. p. 338, pomenește lămurit despre aceasta și această singură împrejurare e de ajuns spre a tălmăci grabnica bunăvoință cu care tătarii încheiară acest tratat. L-această nație a tătarilor, pricina sultanului era cu totul deosebită d-a lor. În toate războaiele hanii n-au vânat decât folosul lor și d-acilea vine că ei erau gata a încheia un tratat de pace, îndată ce dușmanul lor le da un câștig mare" etc. „Celelalte condiții ale acestui pretins tratat sunt obicinuite și asemenea tuturor celor ce s-au făcut în toate tratatele glorioase sau nenorocite cu turcii și cu oardele Crimeii. Astfel, reducând acest tratat la dreapta lui valoare, vedem că strălucirea lui și calificația ce îi dau cronicarii de tratat *glorios* piere în fața nepărtinirei și a criticei sanătoase."

După iscălirea condițiilor tratatului, Zamoisky dărui sangiacului o haină de mătase cusută cu aur și lui Ahmet-Aga o cupă de aur. Hanul dărui

asemenea pe zăloagele poloni ce erau la dânsul cu haine de mătase aurită și a doua zi se trase cu oștirea[71] sa, îndreptându-se către câmpiile Crâmului.

Zamoisky plecă asemenea spre a se întoarce în Polonia, lăsând în leafă lui Ieremia, după cererea lui, trei mii ostași poloni,[72] supt comanda lui Ioan Potocki, starostele Cameniții, și lui Stanislas Chanski.[73] Ieremia însuși se duse de se așeză în scaun în Suceava.[74] Hanul, pân-a nu se depărta, scrisese regelui Poloniei trimițându-i o ambasadă, prin care îi cerea să întărească pacea încheiată cu hatmanul Zamoisky, adăogând că, de nu vor pedepsi polonii pe cazaci, apoi va rupe negociațiile și va reîncepe războiu.[75] Trimisul tătarului dărui regelui un cal și o săgeată din partea hanului. Regele scrise hanului și, dăruind solului o frumoasă blană de cacom, îl porni înapoi.[76] „Toate acestea, spune un analist contemporan, nu fu decât o umbră de pace într-un soare ce roșea de războaie.[77]

VII

Sigismund Bathori, Împăratul și Papa fac imputări regelui Poloniei și hatmanului Zamoyski. Răzvan-Vodă intră în Moldova cu oastea sa împotriva lui Ieremia.

Sigismund Bathori umpluse Europa de plângerile sale în contra polonilor, pentru faptele lor în Moldova. El îi acuza cu cuvânt că au intrat într-această țară fără nici un drept, fără a fi provocați, ca s-o smulgă de supt ascultarea sa și s-o readucă iar supt jugul turcilor, de care se mântuise cu atâtea jertfe. Împăratul și papa, la care se plânsese scriindu-le îndeosebi, trimiseră îndată soli și scriseră în pricina aceasta regelui Poloniei.

Împăratul scrise în 30 octomvrie și rugă pe rege ca să strice tratatul făcut cu păgânii în contra prințului Transilvaniei și să lase Moldova în stăpânirea lui Răzvan.[78] Papa scrise, în 8 noiemvrie 1595, la regele Poloniei, într-un chip foarte aspru, o scrisoare pe care acesta o primi în decemvrie. „Cu condei de durere, începe el, vă scriu că cele făcute în Moldova crud m-au întristat.“ Îi împută apoi că în loc d-a asculta rugăciunile ce mereu i-a făcut de a se uni cu creștinii în contra turcilor; că nădăjduia că, cel puțin, dacă considerații particulare îl oprea d-a se declara pe față împotriva turcilor și a le face război, încai nu va aduce stavili și opoziție scopurilor prinților federați și nu va turbura cursul fericit a armelor lor, după cum lămurit o făgăduise atât către dânsul, cât și către împărat și Sigismund; că cu fapta lui

a întărit pe turci în puterile și nădejdile lor și a slăbit pe creștini. „Toți te învinovățesc, zice papa, că te-ai confederat cu turcul și tătarul împotriva prinților federați și mai cu seamă împotriva preaiubitului nostru fiu Sigismund, prințul Transilvaniei, căci, spre a-l vătăma, ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu ajutorul turcilor și tătarilor.“ Această faptă papa o califica de nevrednică și încheie propunând arbitrajul său pentru diferentul dintre regele Poloniei și cumnatul său, prințul Transilvaniei, „ca să stârpească dintre dânșii toate rădăcinile amare de prigonire și vrăjbi, să le smulgă și să le arunce în foc“.[79]

Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa adresă, tot în acea zi, către Zamoisky: „Fapta ta din Moldova va trage defăimarea și hula tuturor oamenilor cinstiți care trăiesc astăzi și care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat de dragostea lui Dumnezeu nu va tângui că chiar în acel moment când se făcea turcilor, acești dușmani vecinici și neîmblânziți a creștinilor, un război sfânt și trebuincios pentru mântuirea și libertatea poporului creștin și apărarea credinței, atunci când, ocrotiți într-un chip minunat de mâna lui Dumnezeu, dobândiră izbânzi astfel încât nici n-am văzut, nici n-am auzit altele asemenea, nici în anii aceștia, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tângui că chiar în acel minut când să nădăjduia atâta izbândă, se făcu în Moldova tot ce putu ușura și întări pe dușmanii crucei și a lui Christos și dimpotrivă se opri și se slăbi în cursul biruințelor lor apărătorii credinței, se turbură rezultatul războiului și se puse tot în primejdie etc.“[80] Îl amenință apoi pentru relele poveți ce da regelui și pentru această „crimă și scandal împotriva creștinătății.“[81] Papa scrise asemenea cardinalului Bathori, mustrându-l părintește pentru că ațâță pe poloni în contra vărului său, prințul Transilvaniei, și poruncindu-i să vie la Roma.[82] Mihai-Vv. trimise și el atunci o ambasadă la regele Poloniei, care sosi la Cracovia și în 14 noiemvrie 1595 fură primiți în audiență de rege.[83] Istoricii tac despre misia acestei deputații, dar se dau cu socoteală că ea privea tot în pricina Moldovei.

VIII

Bătălia dela Schee.

Viteazul Răzvan nu așteptă să vază isprava acestor tratații, de la care puțin se nădăjduia, și hotărî cu armele în mână a-și redobândi tronul ce i se

răpise. Cu puținul ajutor ce luase de la Sigismund Bathori, el purcese spre Moldova, la 27 noiemvrie,[84] trecu munții Oituzului ce despart Țara Secuiască de Moldova, în 29 noiemvrie 1595, și, aflând vești despre starea dușmanului, văzându-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Bathori cerând un adaos de oaste și mai cu seamă un mai mare număr de călăreți; dar pân-a nu sosi aceștia la hotarele Moldaviei, Ieremia-Vodă cu polonii se grăbesc a izbi pe Răzvan.[85] Oștirea polonă se afla răspândită în deosebite stații în țară, când deodată Chanski, care se afla pus de Potocki cu despărțirea lui în garnizoană la Suceava, înștiință pe Potocki că Răzvan se apropie în grabă și drept spre Suceava în capul unei numeroase oști.[86] Ieremia îndată adună oștire de țară cât putu[87] și porunci lui Potocki de adună în grabă regimentele sale, și grăbi de se uni cu ceata lui Chanski, d-abia cu două ceasuri înaintea bătăii.[88] Era într-o duminică, 5 decemvrie, când Răzvan sosi aproape de Suceava.[89] Oastea lui se alcătuia de patru mii pedestrași, cea mai mare parte vechii săi ostași, cu puțini ce înrolase de curând și apoi secuii ce îl însoțiseră din porunca prințului Bathori, și o mie călăreți armați cu lance, tot d-ai prințului Transilvaniei.[90] Armia lui RăzvanVodă înainta pe dealuri prin niște locuri mai nalte decât acela unde se afla oastea împrotivnică, astfel încât ea se vedea mai lesne de către aceasta. El își întocmi rânduiala bătăliei astfel: la stânga sa, care era apărată prin care și tot aparatul de război, erau cinci sute călăreți; la dreapta, care era apărată de un zid, ce începea de la șanțurile taberei și se întindea mult departe până la tabăra polonă, erau asemenea călărime; în centru, două batalioane pedestrime, după care urma alte zece pe urmă, rămășița de călărime și pedestrime, ca o rezervă. În toate părțile se vedeau steaguri fluturând; steagul călărimei era cel mai împodobit; el purta o frumoasă inscripție care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania.[91]

Ieremia-Vodă ieșise înainte la satul Areni, unde își așezase oștile sale, iar pe oștirea polonă o rândui la Schei, despre câmpie, și sta ea la pază de supt un mal care e d-alături și aproape de drumul Băii.[92] Rânduiala ei era în coloane treptate astfel: înainte sta ca avangardă, în lipsă de călărime ușoară, 100 moldoveni; după dânșii venea două batalioane a lui Stanislas Minski și Nicolae Zobrzydowski; erau așezate puțin mai la dreapta, din pricină că poziția era mai bună și spre a fi ferite de vânt, astfel că batalioanele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stânga, era puțin mai nainte decât dânsele, dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zavrowski, ce nu se vedea

de celelalte, fiind ascuns de fortificații; la centru era Porycki, cu regimentul său, având de reazăm trupele lui Potocki, comandantul Cameniței, a fratelui său Ștefan, și la stânga pe al treilea frate, Iacob; după dânșii, tot la mijloc, venea apoi o trupă de pușcași a lui Ioan Tomas Drohojewski, și lângă dânsa pedestrimea, supt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Klopocki. La stânga, împrejurul zidului de care am pomenit mai sus, se așezase niște tunuri mari și altele de câmpie, care amenințau dreapta lui Răzvan și ocroteau pedestrimea moldovenească și pe cazaci.[93]

Pân-a nu se apropia oștile de bătaia puștilor, polonii descărcară de două ori tunurile în oștirea lui Răzvan; una dintr-însele răsturnă pe Valentin Gheghe, unul din capii pedestrimei lui Răzvan.[94]

IX

Răzvan este biruit după o luptă eroică.

Ieremia era la biserică, ascultând liturghia, când avangarda lui Răzvan se apropie de oștile țării; și când ieși Ieremia de la biserică, îndată se încăierară moldovenii lui Răzvan cu ai lui Ieremia. Lupta între ambele aceste oști nu ținu mult, căci urând, se vede, a-și vărsa sângele frate cu frate, și unele și altele se traseră din luptă.[95]

Polonii atunci, din dealul de unde era despre Schei, se repeziră asupra secuilor.[96] Zobrzydowski cu trupa sa și a lui Chanski, căci acesta se afla atunci lângă Potocki, și Christofor Broniewski se azvârlă peste dreapta lui Răzvan; însă Zobrzydowsky, cu toată bărbăția ce arătă, rănindu-se la obraz și la braț, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan și ar fi pierit cu oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-ajutor. Într-aceeași vreme, Porycki, cu infanteria și cu pușcașii lui Viersbowski, izbește centrul lui Răzvan, în vreme ce batalioanele lui Tworzanski și Milewski se azvârlă asupra dreptei, în ajutor lui Zobrzydowski. Toate izbirile împreunate ale acestor cete sfarmă rândurile secuilor, care se trag înapoi puțin și astfel polonii pătrund în tabără.[97] Răzvan-Vodă, care cu toate că se văzuse mai slab mult cu numărul și cu valoarea oștilor de dușman, nu numai că nu se ferise de bătaie, dar o căutase cu bărbăție,[98] se afla atunci lângă infanteria sa; el se credea apărat de cavalerie, când aceasta, deodată, părăsind tunurile, o ia la fugă. În zadar Răzvan omorî cu mâna lui mai mulți, ca să-i întoarcă înapoi; silințele lui fură zadarnice. Polonii cuprinseră tunurile.[99] Secuii, văzând

fuga călărimei, întoarseră și ei spatele.[100] Răzvan, părăsit de oștire, rămânând numai cu puțini din ai săi, se luptă multă vreme încă cu cel mai mare curaj ce putu;[101] doi cai fură uciși supt dânsul,[102] el sări pe un al treilea cu multă sprintenie și izbea de moarte pe toți câți întâmpina paloșul său. „Ce mai viteaz!“ striga, minunându-se de atâta curaj, atât ai lui, cât și dușmanii ce-l vedeau. Dar, în sfârșit, părăsit de ai săi și de noroc,[103] văzându-și toată tabăra cuprinsă, oștirea rezlețită fugind în toate părțile, cu inima sfâșiată de durere, el se lăsă a se trage de puținii credincioși rămași pe lângă el, care vrea a-i mântui; ei o luară cam spre stânga și se înfundară[104] în păduri.[105] Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără și toate celelalte se luară a goni pe ostașii lui Răzvan. Aceștia fugind răspândiți și rătăcind în voia întâmplării prin munți și prin păduri, cei mai mulți căzură în mâinile dușmanilor.[106] Foarte puțini fură aceia ce putură ajunge a trece munții în Transilvania.[107] Ei cuprinseră o mare pradă, câteva tunuri de câmpie, toate stindardele și toată averea ce Răzvan dobândise de la Aron-Vodă, și prada dobândită de la turci la Târgoviște și Giurgiu.[108]

X

Ieremia îl osândește la moarte cu caznă.

Sărmanul Răzvan, după ce rătăci multă vreme cu soții săi, ajunse spre seară într-un sătuleț, unde se adăposti puțin, schimbându-și și hainele, și se depărtă supt ocrotirea nopții. Îndată sosi în sat niște poloni, trimiși d-ai lui Ieremia, ce alerga după Răzvan; gazdele acestuia, speriați de vecini, care îi mustra că au primit un dușman în casă, fură siliți a mărturisi calea încotro a apucat fugarii. Astfel acești nenorociți fură îndată agiunși în cale și prinși, nu fără o luptă bărbătească, în care Răzvan fu rănit și ungurul Matei Sekiel, ce comanda peste 400 călăreți, și Elie Kakoci, vechiul soț a lui Răzvan în oastea lui Aron-Vodă, căzură morți împreună cu alții. Între prinși se afla fratele lui Răzvan, un boier mare anume Calotă, vistierul și logofătul domnului, împreună cu alți boieri și capete din unguri. Aduși înaintea lui Ieremia, Răzvan și cu soții lui se purtară, în cumplită nenorocire, cu toată vrednicia și bărbăția cuvenită. La toate întrebările ce li se făcu, ei toți păstrară o tăcere mândră și disprețuitoare.[109]

Câteva zile dup-aceea, pe la jumătatea lui decemvrie,[110] crudul Ieremia, nesocotind și legile războiului, care sfințește persoana unui prins,

și legile omenirei, osândi pe toți prinșii la moarte. Printr-o cruzime înspăimântătoare, el porunci a pune pe Răzvan la caznă, apoi îi tăie nasul și buzele,[111] și dup-aceea puse de-l trase în țeapă,[112] expunându-l astfel — priveliște de jale! — la armie și la locuitorii țării.[113] În minutul în care mult nenorocitul Răzvan-Vodă gemea de dureri pe țeapă, cu o crudă barbarie aduseră pe fratete său înaintea lui de-i tăiară capul. L-această vedere, durerea morții fratelui său adăogându-se la a sa, Răzvan deodată se ridică, țâșni pe țeapă, întinse brațele către dragul său frate și într-această mișcare își dete sufletul.[114] Să întoarcem mai bine ochii de la această crudă priveliște care răscoală inima, crimă urâcioasă ce va rămâne o pată vecinică de necinste asupra numelui lui Ieremia Movilă, ce o porunci, și asupra polonilor, ce o suferiră fără împotrivire, cu atât mai mult că Răzvan era prinsul lor.

În drumul ce merge de la Suceava la Baia și până astăzi se arată și se pomenește movila lui Răzvan-Vodă,[115] loc unde zac, neuitate de popor, oasele viteazului domn.

Astfel de cumplită moarte avu acest bărbat, pe care meritul său și norocirea îl înălțase din pulbere pe tronul patriei sale. Născut țigan, dintr-un neam osândit de veacuri la robie, el fu încă o dovadă puternică că în ochii providenței nu sunt popoare alese și popoare osândite, că ea răspândește deopotrivă îndurările sale peste toți oamenii, fără osebire de nație și clasă, punând pe fruntea fiecărui pecetea dumnezeirei și declarându-l cu drepturi deopotrivă ca toată omenirea, la libertate, la egalitate, la virtute și la adevăr.

XI

Bathori nu izbutește să răzbune moartea lui Răzvan în contra Polonilor.

Cumplita moarte a lui Răzvan întristă foarte nu numai pe prințul Transilvaniei, dar și pe împăratul și pe papa Clement.[116] Bathori hotărî să-și ia satisfacție cu armele în contra polonilor, și împăratul, părtaș al mâniei sale, hotărî a-l ajuta și a lua parte la răzbunarea acestei insulte a polonilor, ce le era comună la amândoi.[117] Pontiful însă, temându-se cu tot dreptul că acest război între creștini va fi vătămător războiului cel cu noroc început în contra turcilor și va putea încă arunca creștinătatea în vreo primejdie mare fără nici un leac de mântuire, se puse între părțile prigonitoare, propunând mijlocirea sa părintească, ca prin creditul său să împace aceste certe și să

aducă unirea și o norocită împăcare.[118] El trimise spre acest sfârșit în Polonia pe episcopul de Caserta, Alfons Visconti, milanez, la regele Poloniei și la prințul Transilvaniei.[119] Sigismund III, regele Poloniei, mișcat de aceste mustrări, trimise la Roma pe Florian Gembicki, secretarul coroanei, ca să arate pontifului că armele polone în Moldova făcuse mare slujbă creștinătății, scăpând această țară de tătari și totdeodată oprind pe aceștia d-a năvăli asupra Ungariei și a staturilor împărătești.[120] Zamoisky scrise și el papei, în 10 ianuarie 1596, arătându-i aceleași și îndreptându-și cu multe sofisme și neadevăruri faptele sale.[121] Spre a îmblânzi mai lesne pe papa; ce era foarte întărâtat în contră-le, și a-l trage în partea lor și a-i dezarma mânia, regele Poloniei și Zamoisky îi trimise, din partea sinodului de legea grecească, doi episcopi ruteni, ca să i se închine și să recunoască supremația papei. Într-adevăr, această faptă, ce nu izbuti până în urmă, făcu mare plăcere papei,[122] încât se amână cu totul satisfacția ce aștepta Bathori de la poloni și mâhni pe acesta într-atât încât căzu în greșeli mari, foarte vătămătoare creștinătății.[123] Zamoisky fu atacat cu multă înverșunare în dieta de la Cracovia de dușmanii lui, care îl acuza cu mult drept că a implorat și a cumpărat pacea de la tătari. El se scuză dând faptelor culoarea ce vru și foarte neadevărată.[124] Senatorii regatului scriseră atunci, în 24 martie 1596, împăratului Rudolf, arătându-i că ei simt că datoria comună este ca să se împiedece pe turci a readuce în pașalâc principatele Moldova și Valahia; că neputând prințul Transilvaniei a le apăra, e nevoie ca polonii să le ia supt protecția lor; că pentru această slujbă creștinească ce ei vor să facă cer ca împăratul să le dea o sută mii florinți și să depărteze pe Mihai din Țara Românească, căci nu-l pot apăra fără a rupe de față pacea cu turcii.[125] Această scrisoare sucită și plină de viclenii, vrând să zică ceva și într-adevăr nezicând nimic, nu dovedea altceva, zice un contemporan, decât dorința polonilor d-a pune ei în Țara Românească alt domn în locul lui Mihai.[126] Asta fu cel dintâi semn de ura ucigătoare ce polonii purtară eroului nostru.

XII

Mihai se ocupă cu îndreptarea relelor pricinuite în țară de războaie. Intrigile turcilor în contra lui nu izbutesc.

Mihai-vodă, după luarea Vidinului, unde îl lăsarăm, se întoarse la Târgoviște.[127] Întoarcerea sa în țară este un marș triumfal; toți ostașii sunt

încărcați de prăzi; poporul îl primește cu cântece de veselie și vrăjmașii tremură de numele lui.[128] El începu îndată a se ocupa să vindece rănile și ticăloșia ce pustiirile războiului aduseseră asupra țării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populația se micșorase foarte mult prin moarte, prin pribegirea locuitorilor în țări străine și robirile turcilor; numai în această din urmă campanie Sinan robise douăzeci mii locuitori și apucase a-i trece Dunărea.[129] Orașele și satele erau ruinate și prefăcute în cenușă; câmpurile erau părăsite, viile smulse, grânele, călcate de oștirile ce șerpuiseră prin toată țara, nu putuseră da rod,[130] dobitoacele moarte sau răpite de vrăjmași, care apucaseră a trece peste Dunăre mai mult de 60 mii vite.[131] Românii jertfiseră pentru dezrobirea independenței și a libertății lor, dar aceasta e un bine atât de mare, încât cu nici o jertfă, fie cât de grea, nu e scump cumpărată.

Mihai-Vodă trimise în Transilvania, cu multă cheltuială — fiind și acolo mare lipsă, căci negoțul încetase cu totul din pricina războiului — de cumpără grâne, făină, vin, sămânță și toate cele trebuincioase, de împărți între popor, care, la glasul domnului său, părăsi pădurile și vizuniile munților unde se trăsese și începu a rezidi orașele și satele pe ruinele celor vechi și a se apuca de lucrul pământului; și putu îndată să prețuiască foloasele independenței ce dobândise cu atâtea jertfe.[132] Iar ca ostașii fără de exerciții să nu se înmoaie și corupă în lene și nelucrare, domnul dete voie la vreo câteva mii să treacă Dunărea și să necăjească pe vrăjmaș. Aceștia năpădesc peste Pelinul, oraș întins, și, după ce au ucis mai mulți locuitori, îl prefăcură în cenușă și, robind o femeie cu o fată și un băiat a unui din cei mai bogați și însemnați locuitori, anume Michal-oglu, îi aduse în dar domnului, care, tratându-i cu multă omenie, întoarse pe femeie cu copii înapoi la soțul ei pentru o răscumpărare de 50 mii galbeni (aur).

Nenorocirea expediției lui Sinan desperă pe sultanul d-a putea învinge fățiș pe Mihai-Vodă. El se încredință că spre a-l vătăma trebuie a alerga la intrigi, a lucra mai întâi spre a-l desface de aliații săi, împăratul Germaniei și prințul Transilvaniei, și a ațâța în țară partide în contra lui. Spre acest sfârșit, prin begler-beiul de la Pesta, făcu propuneri foarte bune împăratului, numai ca acesta să se tragă de Mihai și să-l considereze ca un rebel către Poartă; dar împăratul depărtă cu mânie aceste necinstite condiții ce i se propunea.[133] Sultanul atunci întrebuință alte mijloace spre a ajunge la scopul său. Trimite mai întâi un agă în Țara Românească, ca să ațâțe pe

boierii nemulțumiți și a-i scula în contra lui Mihai și în favorul Porții, și deodată dă poruncă pașilor de pe margine și hanului tătarilor să stea gata a intra în țară spre a ajuta partida ce era a se revolta în favorul turcilor. Tot într-o vreme, sultanul trimise la Sigismund Bathori un ceauș cu făgăduială că-i va lăsa Transilvania fără nici un tribut decât vasele de argint ce era obicei de se da când se plătea tributul, îndatorându-se încă a-i da și Țara Românească, dacă el va primi a goni pe Mihai și a se trage din confederația cu împăratul Rudolf.[134] Bathori, după ce ținu câtva pe ceauș la sine, îl trimise înapoi, zicându-i să spuie stăpânului său că el, prinț al Transilvaniei, niciodată nu va lăsa partea creștinilor, spre a se uni cu dușmanul lor;[135] și, prin povața nunciului papei și a lui A. Carilio,[136] plecă la 4 fevruarie cu 11 trăsuri și 20 cai de călătorie la Praga, spre a se întâlni cu împăratul și a dobândi ajutoare de război.[137]

XIII

Complot urzit de boieri în contra lui Mihai în înțelegere cu turcii. Mihai pedepsește pe conspiratori, respinge pe turci. Viclenia hanului tătăresc.

Sultanul, ce nu putu izbuti lângă împărat și Bathori spre a vătăma pe Mihai, fu mai norocit pe lângă români, de la care dobândi ceea ce nu putuse avea de la străini. Aga trimis în țară găsi între boieri aceea ce totdeauna a fost lesne a găsi: oameni corupți, carii pentru o mârșavă ambiție și lăcomie de bani sta gata a vinde domnul și țara lor. O conspirație întinsă și groaznică se formă, în capul căreia sta din boierii cei mai de frunte unul anume Dumitru, cel mai bătrân din sfetnicii domnului, și logofătul Chiesar cu un fiu al său. Șase mii tătari din Dobrogea, cu care se unise și trei mii turci, trebuia a năvăli fără veste în țară, spre a ajuta pe conspiratori, ce se uniseră cu turcii pentru ca să mântuie țara, cum zicea ei, a pierde pe Mihai, dându-l în mâinile dușmanului. Dar acesta află printr-un chip minunat din vreme planurile, nemature încă, ce urzeau nelegiuiții boieri în contra lui și a țării. El puse străji lângă Dunăre, ca să primească pe dușman, ce era gata a năvăli, și puse de tăie pe trădătorii Dumitru, Chiesar și cu fiul său, ca niște vicleni de domnie și stricători de țară. Patru zile după pedeapsa conjuraților, cei 9 mii turci și tătari trec Dunărea; domnul mai trimite un ajutor de trei mii pedestrași și 300 călăreți oștirei trimisă de mai nainte la graniță, care, izbind pe dușman într-o luptă norocită, îl biruie, cuprinde tunurile și

bagajurile lor și pe cei mai mulți îi omoară sau îi prind robi.[138] Tot în acele zile, cu patru mile mai jos de la locul acestei bătălii, alte trei mii turci tot în înțelegere cu conspiratorii din țară, trec Dunărea, dar fură îndată întâmpinați de către locuitorii țărani adunați și de către păzitorii mărginilor și fură învinși, deși nu fără puțină pagubă a românilor.[139]

În vremea aceasta (fevruarie 1596), hanul Gherei intrase în Moldova cu 30 mii tătari[140] și patru mii turci[141] cu tunuri împărătești. El avea poruncă a sultanului a intra în Valahia, dar, neîndrăznind, vru a încerca să înșele pe Mihai-Vodă. El se adresă lui Ieremia-Vodă al Moldovei, care îl primise cu drag ca pe un prietin și aliat, și îi făgădui două mii galbeni de va voi a favoriza planul său de a înșela pe Mihai, făcându-l să primească a se supune Porții. Domnul Moldaviei făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că hanul are deplină putere de la sultanul d-a încheia pace între români și turci, punând condiție ca Mihai să gonească trupele străine luate în leafă de dânsul, care, zicea hanul, nu numai că pustiesc țara turcească, dar încă sunt o sarcină pentru țară. Hanul trimise totdeodată lui Mihai-Vodă, spre mai mare încredere, doi din cei mai însemnați tătari, ca zăloage, cerând numai, pentru slujba sa, câteva mii galbeni. Mihai-Vodă avea trebuință de câtăva vreme de pace după atâtea zdruncinări și suferințe de războaiele trecute, cu atât mai mult că Bathori pornise la Praga și nu putea aștepta ajutor de la dânsul, ba încă vestea se raspândise că acesta vroia a abdica cârmuirea staturilor sale și drepturile dobândite asupra Țării Românești împăratului Rudolf. Aceste priviri înduplecă pe Mihai a primi mijlocul ce i se înfățișa a intra în împăciuire măcar vremelnică cu turcii. El trimise hanului solii săi cu un dar către dânsul, ca să trateze despre condițiile propusei păci; totdeodată dete drumul trupelor transilvane. Cum află hanul că Mihai căzuse în cursa ce i-o întinsese, își luă masca de pe obraz și năvăli deodată cu toată armata sa în șesul dintre Buzău, Brăila și București, unde tăbărî, trimițând cete în toate părțile, care mai mult de opt zile călcară țara, arzând orașele, hrăpind bucatele, robind pe locuitori, pustiind tot și căutând în tot chipul a pune mâna pe Mihai. Prăpădiră mai multe orașe și sate, tratând pe locuitori într-un chip grozav și fără omenire.[142] Două sute de cazaci, care era de pază la graniță, supt comanda lui Koseza, Kirecki, Siemanowski și Bilecki, cum văzură apropierea tătarilor, trecură în partea lor în Moldova, după ce jefuiră pe țăranii și satele ce erau însărcinați a apăra; numai 40 dintr-înșii își păstrară datoria și jurământul și, văzând că nu e chip de împotrivire la o așa mulțime de tătari, grăbiră de alergară a vesti domnului această năvălire

neașteptată. Poziția acestuia era foarte grea. Fără bani, fără oștire, căci oștirea țării ce rămase era răspândită în țară și în cvartirurile de iarnă, încunjurat de nevoi, nesigur dacă dușmanii boieri nu-l vor trăda în mâinile dușmanilor, umbla rătăcit căutând mijloace de a mântui pe el și țara de această mare primejdie. „În acele nevoi mari, zice Walther, eroicul său suflet scoate cea mai de apoi virtute a lui.“ Într-un scurt timp el adună 6 mii oameni și, sprijinindu-se în ajutorul lui Dumnezeu și în mângâierea că se luptă pentru buna cauză, pornește întru întâmpinarea înfioroasei mulțimi a tătarilor, izbește, taie și pune în goană niște cete mari de tătari ce se răzlețiseră după pradă și, gonindu-i, merse la orașul Gherghița, unde găsi greul ordiei tătărești. Hanul rămase încremenit la o îndrăzneală așa de mare din partea lui Mihai și, cu toate că oștirea sa era mai mult de 6 ori mai mare, nu îndrăzni a primi bătaia și se trase rușinos spre țara sa.[143] Spun că atât în luptele parțiale, unde îi bătu Mihai, cum și în goana ce dete hanului, îi omorî ca la opt mii tătari.[144] Mihai cuprinse apoi orașul Brăila, pe care o cuprinsese tătarii, făcând multe grozăvii. Mihai omorî pe toți tătarii și turcii ce găsi vii, afară de cai; pre mulți turci spânzură afară din oraș. Unii care vruseră să treacă Dunărea, goniți fiind cu multă iuțeală, se înecară; puțini numai putură scăpa.[145]

XIV

Cete de haiduci români cuprind Nicopole, Plevna și Bela. Călătoria lui Sigismund Bathori la Praga și la Viena; făgăduințele ce i se fac. Răscoala săcuilor potolită de Stefan Bocskai.

Vicleana cursă ce i-o întinsese tătarul făcu pe Mihai foarte neîncrezător către turci și a nu mai vroi a trata cu dânșii.[146] De aceea, când în aprilie sultanul îi trimise doi ceauși, vorbindu-i de pace și rugându-l a-l lăsa a trece cu oștirile în Ungaria, el nici nu vroi a-i primi,[147] ba încă, spre a-și răzbuna despre ocara făcută de tătarii ce îi călcase țara, dete drumul la vro câțiva ostași ai săi să treacă Dunărea ca să prade pe turci.[148]

1200 haiduci loviră orașul Nicopol și prinseră pe Buraș, beiul —cu femeia și copiii săi și cu multă avuție a lui— care de curând sosise de la Adrianopol, numit fiind de împăratul în acest post. Ei pustiiră tot locul numit Plenia și omorâră tot ce se împotrivea trecerii lor; rămășița fu dată flăcărilor. Întorcându-se din această expediție, ienicerii din Nicopol, în

număr de 1 800, îi izbiră și, după o luptă tare, haiducii biruiră. Numărul turcilor uciși în aceste deosebite locuri se urcă la 3 000. Haiducii se întoarseră cu multă pradă *(Türkische und Siebenbürgische Victorien).*

Dup-aceea, Mihai-Vodă trimise la mai 6 pe Velicico cu 1300 haiduci la Baba, în Bulgaria, oraș neînchis, bogat și mare ca de 20 mii case, cele mai multe de meșteri, o bătură și o cuprinseră și încărcară 150 care de avuție dobândită, luând prinși și pre mulți turci însemnați, cu muierile și copiii. Ei șezură acolo trei zile, apoi, dând foc orașului și sfărâmându-l, luară calea înapoi spre Dunăre cu toată dobânda; iar turcii se strânseră din toate părțile în număr de 12 mii supt un pașă și ajunseră pe Velicico cu oastea lui la un loc ce se cheamă *Comisul*. Haiducii, văzând aceasta, începură a se hărțui zi și noapte cu dușmanul, până când, văzând că le va fi cu anevoie a scăpa, tăiară pe toți prinșii, prefăcură în cenușă tot calabalâcul lor și prada făcută și, recomandându-se la Dumnezeu, se aruncară cu furie asupra dușmanului și mai toți căzură morți; dar supt dânșii, în loc, zăcea patru mii turci.[149]

Mihai-Vodă foarte se întristă[150] și înștiință pe prințul Transilvaniei 14 zile dup-aceea.[151] Acesta atunci se întorsese de la Praga. El sosise în acest oraș în 4 fevruarie și fu foarte bine primit de toți domnii curții. Îndată dup-aceea căzu bolnav greu de lingoare, fiindu-i viața în primejdie. Când începu a se însănătoși, îl duseră la catedrală ca să asculte liturghia. Aci se făcu un cuvânt plin de laude pentru dânsul. Bathori răspunse foarte frumos în limba latinească, asigurând că el va stărui cu statornicie în partida ce luase și că niciodată nu se va dezlipi de casa Austriei și de împărăție, dar că nădăjduia că și împăratul și împărăția nu-l vor părăsi; că e încredințat că, de i se vor da ajutoarele făgăduite, va dobândi cu sprijinul lui Dumnezeu mai mari biruințe asupra dușmanului numelui creștinesc decât cele dobândite pân-acum. Împăralul, dându-i apoi o audiență particulară, îi dete slobozenie a se întoarce, după ce il încărcară de daruri și făgăduieli. I se făgădui trei mii pedestrași și două mii călăreți, pe care împăratul să-i ție trei luni cu câte 24 mii scuzi pe lună, de care să dispozeze după plac. Papa îi făgădui 40 mii galbeni pe lună și însărcină pe Francisco Murio del Monte să strângă pentru dânsul ostași în Italia.

După ce își luă ziua bună de la împăratul, Sigismund se duse la Viena. În toate părțile fu primit cu aceeași fală și, spre a-l îndatori și mai mult la urmarea războiului, iezuiții colegiului Vienei îi făcură un cuvânt în public și vorbiră de dânsul ca de un al doilea Iosua. Cugeta Bathori să treacă de acolo la Gratz, spre a vizita pe soacră-sa, arhiducesa Maria de Bavaria, când află

că în Transilvania secuii, supărați căci în dieta din urmă li se luase drepturile ce li se dedese când se porniră împotriva lui Sinan și întărâtați de cardinalul Andrei și Ștefan Bathorești ce se aflau proscriși și fugari în Polonia, se revoltaseră. Această împrejurare îl făcu a-și schimba hotărârea și a porni spre Transilvania. Pân-a nu ajunge el în această țară,[152] unchiul său, Ștefan Bocskai, potolise răscoala, înecând-o în sânge și pedepsind pe șefi cu mare cruzime, căznind pe unii, la alții tăind capul, pe alții spânzurând și la alții tăindu-le nasul și urechile.[153]

Cum sosi în Transilvania, Sigismund își adună oastea și plecă să bată Timișoara (9 iunie); după ce luă două mici cetăți, Fillack și Czenad, cu o mare pierdere de turci, la 10 ale lunei iunie izbi Timeșvarul prin trei părți.[154] Înaintea acestui oraș sosi și Mihai-Vodă, chemat de Bathori, cu 4 mii luptători și o mulțime de boieri.[155] Dup-o asediere de zece zile, la sfârșitul lunii, fu izbit de turci și de tătari, în număr de vro 40 mii, care veniseră prin Bulgaria în Banat. După o luptă sângeroasă de amândouă părțile, Sigismund fu silit a ridica asedierea, căci nu numai ajutoarele făgăduite de împărat nu soseau,[156] ba încă însuși trebuia a merge cu douăzeci mii ostași spre a se uni cu arhiduca Maximilian, ca să întâmpine puternica oștire turcească ce însuși sultanul povățuia în Ungaria,[157] iar Mihai se întoarse spre a-și apăra țara.

XV

Sinan, vizir pentru a cincea oară, moare în primăvara 1596. Hotărârea sultanului de a purta însuș războiul în Ungaria.

Lala-Mahomet, ce se numise vizir, surghiunindu-se Sinan, murise trei zile dup-aceea și această întâmplare păru turcilor un semn ceresc ce poruncea d-a numi din nou pe Sinan în locul său.

Astfel acest neîmpăcat dușman al creștinilor fu scos din exil și din nou, pentru a cincea oară, fu investit cu slujba vizirească. Toată grija lui atunci fu să-și răzbune rușinea ce îi făcu creștinii. El avu curajul și energia să insufle sultanului hotărârea d-a merge însuși la război, urmând pilda lui Suleiman cel Mare. Armia, poporul, șeicii în predicații și provinciile de margine în jalbele lor cerea încă aceasta ca singurul mijloc d-a mântui împărăția. Hotărârea sultanului d-a merge la oaste în primăvară se obștise și pregătirile de război se făcură cu grabă mare în toată iarna. Sinan întâmpină însă acum

un rival în ambiția lui, pe vechiul său prieten, cumnatul sultanului, Ibrahim, fostul caimacam, care, dorind viziratul, spunea de față că bătrânețele fac pe Sinan nevrednic. L-aceste vorbe, furiosul Sinan strigă față cu sultanul însuși: „Spune că sunt bătrân și slăbit; dacă zice așa Ibrahim, iasă cu mine în curte, să ne luptam în suliți și în sabie împreună!“ și zicând acestea, apucă pe Ibrahim de brâu de-l târa afară din sală.[158]

La începutul primăverii, în minutul când se măgulea cu nădejdea de a-și răzbuna asupra creștinilor și d-a se încorona cu lauri noi, crudul arnăut muri într-o mercuri (3 aprilie 1596), zi rea în ochii moslimilor. Acest ministru, de un caracter aspru și lacom, lăsă avuții foarte mari, adunate în campaniile sale în Ungaria, Valahia, Georgia și Iemenul.[159]

Ibrahim se numi atunci vizir și serascher al armiei Ungariei. Trei zile după numirea lui sosiră la Constantinopol cărțile și solii trimiși de Mihai și boierii Țării Românești, cerând a face împăciuire. Aceasta era învoirea ce făcuse cu hanul, pe care o trimisese spre întărire la Constantinopol, pân-a nu-și da tătarul pe față viclenia sa. Hogea Seadedin, istoricul ce ne-a fost atât de folos în această scriere, citi aceste corespondențe în divan în locul lui Reis-Effendi, și o dispută înfocată se aprinse între muftiul și hogea. Acesta era de părere ca să primească pacea, dacă Mihai va da pe fiul său drept zălog *(otage)*, și muftiul Bostansade era împotrivitor, zicând că nu se poate a trata cu Mihai. Fiindcă muftiul se sculă îndată și ieși afară, Seadedin se supără, dar își luă seama și, folosindu-se de lipsa protivnicului lui, înduplecă pe Reis-Effendi să facă un răspuns lui Mihai și boierilor țării într-un înțeles favoritor, după cum vrea.[160]

Dar aceasta nu sluji de nimic, căci Mihai, cum știm, neîncrezător acum, după înșelăciunea hanului, refuză d-a mai trata cu turcii. Aceștia însă nu îndrăzniră a-l mai izbi atunci, speriați de atâtea învingeri, și hotărâră a purta războiul în Ungaria, unde însuși sultanul să meargă. Depărtarea sultanului la oaste era foarte neplăcută mumei lui, venețianca Baffa, care era sufletul cârmuirei și făcea pe fiul său să facă toate după placul ei. Hotărând să facă orice numai ca să oprească această depărtare, care putea să slăbească influența ei, ea rupse toate legăturile cu credința părinților ei și propuse o măcelărire generală a tuturor creștinilor. Aceste comploturi din norocire nu izbutiră. Sultanul se mulțumi a goni din Constantinopol cu ferman pe toți grecii ne-nsurați, punându-le un soroc de trei zile.[161] Sultana mumă *(valideaua)*, văzând că a pierdut stăpânirea pe inima fiului său, căută a se folosi de farmecul celei mai frumoase roabe din serai, spre a-l redobândi.

Mahomet se părea la început că căzuse în cursă; el răspunse la dezmierdările roabei cu amorul cel mai înfocat; dar când ea deschise gura ca să-l roage să rămâie în Constantinopol, Mahomet, chiar în pat, centru al plăcerilor sale, puse mâna pe cuțit și ucise fără milă acea jertfă nevinovată a ambiției mumă-sii,[162] faptă ce dovedește mai mult o inima fieroasă, decât curajoasă. El puse apoi de mai înecă câteva femei, supt pretext că n-au ținut postul;[163] apoi, în 21 iunie (1596), se puse în cale spre Ungaria, însoțit de un alai măreț și cu toată oastea, ducând cu dânsul derviși, femei, icioglani, eunuci, câini de vânătoare și șoimi.[164] Ambasadorii Francii și Engliterii primiră poruncă a însoți pe sultan în această expediție în contra creștinilor.[165]

XVI

Revolta în Austria. Noi încercări fără izbândă de a atrage pe Poloni în alianța în contra turcilor.

Îndată după luarea Graanului, în anul trecut, feldmarșalul împărătesc din Ungaria, Mansfeld, muri (14 august 1595), și cu dânsul și disciplina din armia nemțească. Țăranii din Austria, împovărați de despuierile și jafurile nobililor de o parte și a trupelor de alta, se adunară între Claus și râul Ens și se revoltară. Această revoltă crescu și se mări foarte și fu cumplită nu numai nobililor, dar și împărăției. Oștirile ce se trimise în contra lor, nemulțumite căci nu li se plătise simbria, se revoltară și ele și începură a prăda orașele și satele ce scăpaseră neprădate de țărani. Aceste întâmplări opriră cursul fericit al izbânzilor în contra turcilor și câtăva vreme puse Austria într-o anarhie grozavă, de care d-abia scăpă, ajutată de neunirile și lipsa de disciplină a revoltanților.[166]

Îndată ce împăratul înțelese de pregătirile ce turcii fac împotriva Ungariei, trimise solii săi la papa și la prinții Europei, rugând să caute a-l ajuta în această primejdie comună a creștinătății.[167] Papa se sili din nou a reînsufleți zelul pentru război, cu totul slăbit, al prinților italieni, căută în zadar a face pe spanioli și francezi a înceta războiul între dânșii și a întoarce armele către turci, și, cunoscând ca toată lumea de ce mare folos ar fi Polonia când ar primi a intra în legătura creștină, hotărî a mai face o încercare și trimise pe cardinalul Henric Caetan în calitate de legat în Polonia, ca să silească, când se va aduna dieta, ca să îndatoreze pe rege și

pe cei mari ai crăiei a-și uni puterile cu ale împărăției.[168] Papa scrise îndeosebi și crăiesii Poloniei și puse și pe arhiducesa Maria di Grazzo, muma ei, și pe soră-sa, prințesa Transilvaniei, să-i scrie ca să îndemne pe regele într-această faptă, spre slujba lui Dumnezeu și în obștescul interes al creștinătății.[169] Legatul papei ajunse în Varșovia cu episcopul de Breslaw, ambasador al împăratului, și, dobândind audiență de la dietă, îi expuse într-un frumos cuvânt, ce s-a tipărit atunci, misia lui, arătând jertfele ce papa a făcut pentru creștinătate și datoria polonilor d-a ajuta pe creștini, căci fără dânșii puterile împărăției Germaniei întregi nu sunt în stare a sta împotriva puterei celei peste măsură mare a păgânilor.[170] Episcopul ce prezida dieta răspunse că această propunere cere o mare și coaptă dezbatere. „Polonezii, zice un analist contemporan, vroiau pace cu dușmanul păcii și nici o price cu pricinuitorul gâlcevelor."[171] Ura veche și naturală a polonilor și mai cu seamă a lui Zamoisky către casa Austriei izbuti și legatul papei plecă fără a dobândi nimic.[172]

Intrigile Engliterii nu puțin slujiră spre a împiedeca această unire a polonilor cu împăratul în contra turcilor. Ambasadorul englez, ce sosise în iarna aceea în Constantinopol, răspândise vestea că misia lui este d-a uni pe turci și poloni în contra voievozilor Țării Românești și Transilvaniei.[173] Simpatii însă și ajutoare dintr-altă parte veni a încuraja pe creștini în războiul greu ce purta. Țarul muscalilor, Fedor I, și șahul perșilor trimiseră ambasadori la Praga de încheiară alianță cu împăratul în contra turcilor, și vro câteva cete de ecosezi vin pe la Dantzig în Transilvania, spre a lua parte la război;[174] și deputați din partea popoarelor din Herțegovina și alte locuri supuse turcilor reclamă în zadar ajutoare de la împăratul spre a se revolta.[175]

XVII

Sultanul ajunge la Buda și cuprinde cetatea Erlau. Lupte ale lui Mihai la Dunăre. Bătălia dela Heresztes, câștigată și apoi groaznic pierdută de creștini.

În vremea aceasta, sultanul, cu două sute mii oameni și 300 tunuri mari și mici, sosise la Belgrad și d-acolo merse la Buda, unde ajunse în 2 sept.[176] Înapoia lui, Mihai izbea ariergarda și răpea proviziile oștirei. El cuprinsese (august) pe Dunăre 6 corăbii mari încărcate de muniții, ce se

duceau la Belgrad, omorâse 1200 turci ce le însoțea, luase tot ce era în corăbii și pe dânsele le dete afund.[177] Cu puține zile mai înainte, la 16/26 iulie, trimisese Mihai-Vodă o seamă de oști alese ca să ia Vidinul, punându-le cap pre aga Farcașiu. Românii trecură Dunărea pre la Sdegla. Turcii însă le prinse de veste și, adunându-se în mare număr, nu ieșiră să se lovească de față, ci se ascunseră de făcură meșteșug. Așa, mergând oștile lui Mihai-Vodă fără teamă, turcii le lovi de față și fără veste și, după un război tare ce ținu multă vreme, biruiră turcii pe ai noștri și câți fură călări printr-înșii scăpară câte ceva, însă puținei, iar pedestrașii pieriră cu totul.[178] Această pierdere scârbi tare pe Mihai-Vodă și, văzându-se în lipsă de soldați, țara fiind foarte despopulată, trimise prin țări străine să strângă în leafă voinici viteji și aduse o seamă de leși și cazaci și altfel de oameni care îi era de folos.[179]

Iar sultanul, de la Buda, merse de tăbărî inaintea cetății Erlau, la 21 sept., a cărei izbire se hotărâse într-un sfat de război. După ce sultanul, potrivit unei porunci *(précepte)* a Coranului, somă garnizoana d-a îmbrățișa islamismul și d-a preda cetatea, începu asedia și, după șapte zile, capitulă; cetățuia nu întârzie a urma această pildă.

Puțină vreme după această importantă cuprindere, Geafer-Pașa întâlni în câmpia Keresztes armia creștină, comandată de arhiduca Maximilian și prințul Sigismund al Transilvaniei; sosiți prea târziu spre a scăpa Erlaul, ei vrură încai să-și răzbune printr-o biruință de pierderea acestui oraș. Trei lupte aproape una de alta se făcură și, în cea din urmă, otomanii, cu toată îndărătnica lor împotrivire, fură respinși și pierdură vro mie oameni și 40 tunuri. Această neizbândă mai crescu dorința ce de mai multă vreme arăta sultanul Mahomed d-a se întoarce la Constantinopol. În sfatul ce se ținu pentru aceasta, se hotărî, după părerea lui Hogea Seadedin, că ființa de față a padișahului era trebuincioasă spre a îmbărbăta pe ostași. În 26 oct., nemții și ungurii izbesc trupul de armată unde se afla sultanul, care se trase supt cortul lui Ionis-Bei, capul mutefericalilor, așezat în dosul bagajelor. Bătălia era acum pierdută pentru otomani, artileria lor era în puterea dușmanului, corturile sultanului erau în jaf și oamenii casei sale nu stăvileau lăcomia biruitorilor, fără numai cu o nefolositoare împotrivire, când o izbire făcută la timp de vizirul Djigala, care era pus la pândă, puse neorânduială *(embuscade*) între creștini și le smulse biruința: cincizeci mii oameni supt paloșul musulmanilor sau în mocirlă. Djigala, căruia sultanul îi era dator izbânda, fu numit mare vizir în locul lui Ibrahim-Pașa.[180][181]

Spun că mai mult de 50 mii creștini pieriră în baltă sau de sabia tătarilor, iar turci numai 20 mii. Zece mii galbeni în aur și 97 tunuri fură prada biruitorilor în această bătălie, ce analiștii lor aseamănă cu cea de la Mohaci și de la Cialdiran. „Astfel fu, zice Sacy, această bătălie de la Keresztes, pe care creștinii o câștigară prin curajul lor și o pierdură prin lăcomia lor; pildă îngrozitoare, care arată generalilor că vitejia poate izbândi a dobândi foloase, dar că numai disciplina le poate păstra.“[182]

Dup-această învingere strălucită, sultanul se întoarse la Constantinopol.[183]

XVIII

Izbânzi ale lui Mihai la Nicopole și în țară.

Când turcii de pe margine văzură trecerea sultanului cu atâta oștire asupra Ungariei, începură a se semeți și a ieși în Țara Românească pe marginea Dunării, și prinseră a prăda și robi.[184] Mihai-Vodă își strânse atunci oștile și, după sărbătoarea Sf. Mihail, purcese cu 2 mii oameni asupra turcilor.[185] Mergând prin țară, domnul întâlni o seamă de turci pre apa Teleormanului, robind și stricând țara; el îi izbi și îi prinse pre toți vii, apoi merse de ocoli cetatea Turnul, o bătu și o arse.[186] Dup-aceea trecu Dunărea și izbi cetatea Nicopolul, în 12 noiemvrie, ucise pe toți turcii ce îi stătură împotrivă, cuprinse un bulevard, cel mai însemnat, pe care îl asemănă cu pământul, și pe însăși cetățuie era să cuprinză, când află vestea nenorocitei bătălii de la Keresztes,[187] care îl întristă foarte. Sangiacul Nicopolului, ce era închis în cetate, trimise atunci domnului stofe țesute cu aur și argint, samururi frumoase, zece cai cu harșale de argint, rugându-l să lase de a mai bate cetatea și a nu mai întărâta mânia sultanului, care, acum biruitor, se întoarce din Ungaria și se așteaptă la Sofia. Pașa încă se făgăduia că va mijloci ca Mihai să-și aibă pacea de la turci și ca sultanul să-l recunoască pe el și fiul său de domn moștenitor al Țării Românești. Domnul căta mult mai puțin la aceste făgăduieli frumoase, cât la puterea zidurilor cetății și la vestea întoarcerii sultanului, care putea năvăli asupră-i. Se prefăcu dar că e înduplecat de sfaturile sangiacului, primi cererea sa și, ridicându-se de acolo, unde zăbovise 5 zile, trecu Dunărea.[188] Domnul trecuse râul în țară într-o dimineață, la răsăritul soarelui, și, însoțit numai de 6 inși din căpetenii, apucase fără grijă înainte, urmat într-o lungă depărtare

de 50 călăreți și, în sfârșit, mai departe încă, venea toată oastea după rânduiala ei. Astfel mergând în cale, domnul și cu soții lui întâlniră doi turci pe care îi prinseră și aflară de la dânșii că fac parte dintr-o bandă de 500 turci, care bântuie satele acelui județ arzând și jefuind, și că această ceată nu e departe. Cum află aceasta, viteazul domn se repede iute cu cei 6 soți ai săi către acei cinci sute turci, îi ajunge și îi izbește furios. Spun că omorî paisprezece inși cu mâna lui, până când apucă de îi veni ajutor din oaste, de-i prinse pe toți câți scăpară de moarte. După această faptă de o semeață și de o nesocotită vitejie, eroul se duse la Târgoviște, spre a se odihni și a se bucura în pace de triumfurile sale.[189]

XIX

Turcii îi propun pace. Călătoria lui la Alba-Iulia. Sigismund pleacă din nou la Praga.

Dar intrigile și vicleniile ticăloșilur boieri ai țării nu-l lăsă în repaus multe zile și a îngriji de treburile țării. În cele dintâi zile ale lui decemvrie, potrivit făgăduielilor și învoielei făcute cu sangiacul Nicopolului, sultanul se grăbi a trimite lui Mihai o deputație de 20 inși, cu steag roșu, spre semn de pace.[190] Boierii, dușmani ai domnului, se folosiră îndată d-aceasta, spre a învinovăți pe Mihai-Vodă către prințul Transilvaniei, cum că ar fi hotărât a se trage din legătura cu dânsul și cu creștinii, spre a se lega cu turcii. Bathori, slab de minte și bănuitor, adună îndată sfetnicii săi spre a se chibzui despre ceea ce trebuie a face în aceste împrejurări, cu atât mai grele că el nu era în stare a ataca de față pe Mihai. Acesta află bănuielile ce boierii băgaseră în capul lui Bathori și toată intriga țesută spre pierzarea lui, și îndată înștiință pe acesta că, întărit prin nevinovăția sa, el a hotărât să meargă în capitala lui să-l întâlnească numai cu o mică suită și nădăjduiește că va da de minciună pe cei ce l-au pârât și îi va arăta că e credincios jurămintelor sale. Această hotărâre îndrăzneață a lui Mihai înmărmuri pe dușmanii lui și ridică de pe inima lui Bathori toată bănuiala.[191]

Mihai lăsă supt îngrijire și pază pe deputația sultanului până la întoarcerea sa.[192] Apoi, luând cu dânsul pre Mihalcea banul, Radul Buzescul și puțini alți boieri, porni în Transilvania[193] și ajunse la Belgrad în 30 ale lui decemvrie. Bathori îi trimisese înainte pe secretarul său de stat, Pangratie Senyei, cu 40 trăsuri de paradă și o mulțime de nobili;[194] el

însuși îi ieși înainte cu un sfert de leugă din oraș, lingușindu-l cât putu cu dragostea.[195] Astfel, cu cea mai mare pompă fu primit Mihai-Vodă în capitala prinților Transilvaniei. A doua zi, în cea din urmă zi a lui decemvrie, Bathori trimise o seamă de călăreți lui Mihai-Vodă, ca să-l însoțească la curtea sa. Acolo, de față cu cei mai de căpetenie domni ai țării Ardealului și cu nunciul papei, ambii domni vorbiră ca la două ceasuri; pe urmă Mihai-Vodă fu dus cu multă cinste la casa sa, gătindu-se Bathori a-l ospăta a doua zi cu toată fala cuvenită unui asemenea domn. În ziua cea dintâi a anului nou, Mihai-Vodă se duse cu multă solemnitate la biserică, pe urmă merse la prințul Transilvaniei, care îl ospătă măreț, și la patru ceasuri se întoarse la cvartirul său. În 2 ianuarie, voievodul fu ospătat la casa cancelarului Iojica, unde banchetul ținu până la 7 ceasuri seara.

În 3 ianuarie, ofițerii și pajii prințului Transilvaniei aduseră la Mihai-Vodă, din partea lui Bathori, șase pahare mari de aur smălțuite, un ibric și un lighean de argint. Oamenii domnului fură asemenea tratați după obrazul fiecăruia. Mihai-Vodă trimise și el prințului Bathori daruri frumoase, ce sta în vreo câteva blăni de mult preț și haine bogate, o blană de samur și haine țesute cu aur,[196] ce fură primite cu aceeași bunăvoință cu care fură trimise.

În 5 ianuarie, Mihai-Vodă merse de își luă ziua bună de la Bathori, spre a se întoarce în țară.[197] Atunci Bathori făcu cunoscut lui Mihai-Vodă: că inima lui e foarte amărâtă, căci autoritatea papei și făgăduielile ce a dat împăratului îi leagă mâinile și nu-l lasă a-și lua satisfacția și răzbunarea ce i se cuvine despre poloni; că Polonia nu numai că e hotărâtă a ține supt protecția ei pe Moldova, dar încă voiește a o întinde și asupra Valahiei; că împăratul nu-i dă ajutoarele făgăduite în bani și oameni și astfel ei se află în nevoia sau de a se ruina cu totul, sau de a face pace cu turcii; că într-o asemenea poziție și ostenit de atâtea griji ale puterii, a hotărât a abdica și a-și lăsa țara în stăpânirea Austriei, după tratatul încheiat cu această putere la… ianuarie 1595; că spre acest sfârșit pleacă la Praga spre a negocia.[198] Mihai, care vru să ia parte la acele deliberații și negociații, arată lui Sigismund că dorește și el a trimite un sol la Praga. Spre acest sfârșit, lăsă lângă Bathori pe banul Mihalcea, ca să-l însoțească la Praga.[199] El zise lui Sigismund și însărcină și pe solul său d-a spune împăratului Rudolf II că el va sta mijlocitor, de va voi să facă pace cu Poarta, îl va ajuta, de va voi război. Dar că în acest din urmă caz arată împăratului ca nu cumva să-l mai

înceapă până nu va uni puterile tuturor prinților creștini; că atunci trebuie a izbi deodată și cu toții împreună și că astfel e sigur de biruință.[200]

Dup-aceea Mihai-Vodă se întoarse în țara Românească, și Bathori, însoțit de banul Mihalcea, plecă spre Praga cu 40 trăsuri, unde ajunse în 17 fevruarie (1597), fiind primit și tratat cu mare fală și cinste în toată călătoria sa prin staturile Austriei.

XX

Mihai încheie pace cu turcii, dar se pregătește de război. Mare complot al creștinilor de peste Dunăre.

Îndată ce Mihai-Vodă se întoarse în capitala țării, asemănat cu înțelegerea ce avusese cu Bathori, chemă pe ceaușul turcesc ce îl aștepta, primi de față steagul de pace ce îi adusese din partea sultanului și îi dete un răspuns mulțumitor, așezând astfel pace cu turcii. Această pace fu cu atât mai mult în nevoie a o primi atunci, că aflase că o armie puternică se aduna la Sofia, gata a năvăli în Țara Românească și că acum Transilvania, ca și împărăția, nu se îndemâna a-i sta în ajutor.[201] Această pace nu era alt decât o încetare a vrăjmășii (ostilități) și n-avea nici un caracter definitiv. Astfel, supt umbra acestei păci, Mihai căută a se pregăti pentru război. El se înțelesese cu Bathori ca acesta să dobândească ajutoare de la împărat și cu pregătirile ce va face și el, să năvălească împreună în Turcia, siguri că multe popoare creștine se vor ridica la vederea stindardelor lor. Într-adevăr, Mihai, prin agenții săi, și mai cu seamă prin vestea vitejiei și a triumfurilor sale, pregătise popoarele supuse turcilor spre a scutura greul și rușinatul jug ce le apăsa. Un complot întins în toată Turcia, al cărui cap era episcopul de la Târnova, se formase. Sârbii și bulgarii se făgăduiră lui Mihai că, îndată ce va trece Dunărea, se vor ridica cu toții din toate părțile, vor tăia toate garnizoanele turcești, îi vor da Sofia în mână și îl vor trece Balcanul.[202] Mihai începu cu multă activitate a se găti de oaste; el începu a strânge oameni de țară la oaste și începu a chema în leafă oștiri străine, după obiceiul de atunci.[203] Din nenorocire, Ieremia-Vodă din Moldova, dușman al creștinilor și partizan al turcilor, nu numai că deschise calea tătarilor prin țara sa, dar încă se opuse la trecerea a 6 mii cazaci ce venea în slujba lui Mihai.[204] Dintr-altă parte, Sigismund Bathori câștigă numai făgăduieli mari, dar nici bani, nici oștiri de la împărat.[205] Astfel creștinii nu putură fi

gata la vreme[206] și turcii, care nu se amăgeau asupra gândurilor ostile ale lui Mihai,[207] descoperiră complotul bulgarilor, și episcopul de la Târnova, împreună cu mulți alții, fură prinși, chinuiți groaznic și tăiați în bucăți.[208] Zece mii sârbi atunci, desperați, vor să se scoale; în iunie trimit soli lui Mihai-Vodă, numindu-l cap al lor și făgăduindu-i că vor cuprinde cetatea Vasița și Gladova și că nu vor cruța nici sângele, nici viața lor pentru dânsul și pentru a scutura acel trist jug al barbarilor împilători. Mihai-Vodă le răspunse să mai aștepte câtva, până să vie o ocazie mai priincioasă, care să înlesnească mai mult izbutirea unei așa de primejdioase întreprinderi. Deși acest plan de izbire asupra turcilor se nimicnici deocamdată, Mihai își urmă pregătirile sale. La începutul lui iulie (1597) el făcu căutare armiei sale, care era de 15 mii oameni, și dete de fiecare ostaș câte 5 talere. El mai aștepta încă 6 mii ostași silezieni, trimiși în ajutor de împărat. Tot în acea lună, Henric Lesota, un ofițer al împăratului, sosi în Târgoviște ca să plătească, în numele stăpânului său, leafa pe toată luna la patru mii aleși călăreți d-ai lui Mihai-Vodă.[209]

XXI

Ideia unității naționale la români.

Văzând greutățile ce întâmpina din partea aliaților săi ca să facă o expediție puternică și serioasă în contra turcilor, Mihai-Vodă se încredință că nu va izbuti nimic în contra turcilor câtă vreme nu va fi destul de tare spre a se lupta singur cu dânșii, fără a mai năzui la ajutor străin, care când nu vine, când trebuie a-l cumpăra cu jertfe scumpe, după cum i se întâmplase cu Bathori. El se încredință că o nație, spre a câștiga și a-și păstra independența, trebuie s-o puie supt ocrotirea puterii sale, iar nu a străinului, oricât de blând și dulce s-ar arăta. El căută dar care sunt elementele de putere ale patriei lui și nu-i fu cu anevoie a le găsi.

Potopul de nații barbare și furtunele veacurilor ce trecuseră peste pământul vechei Dacii, de la descălecarea lui de romani, nu-l putură deșărta de acești locuitori, care prinsese rădăcină puternică și adânc înfiptă aci. Românii se păstrară dar în toată întinderea Daciei, cu limba, cu obiceiurile străbune, cu caracterul lor național, fără a se împestrița cu alte neamuri străine; în Valahia și Moldova se păstrară locuitorii în cea mai mare omogenitate; în Transilvania însă, pe alocurea, se așezară, în puțin număr,

secui, sași și unguri, precum și sârbi în Banat, dar în toate locurile majoritatea erau români. Timpul viforos al veacului de mijloc împărțise pământul românesc în trei țări: Transilvania cu Banatul, Moldova și Țara Românească; dar în inimile tuturor românilor rămase neștearsă tradiția unui trai comun și dorința de a-l înființa din nou. În acele timpuri grele a năvălirei barbarilor, în două rânduri Moldova și Țara Românească se pustiiră, locuitorii trăgându-se la munte și în Ardeal, de unde, când barbarii deșertară locurile, ei se reîntoarseră supt domnii lor la vechile lor vetre. Dar multă vreme încă, până la 1467, domnii Țării Românești păstrară stăpânire peste ducaturile Omlașului, Făgărașului și Rodna în Transilvania, precum și domnul Moldovei stăpâni mai multă vreme ducatul Maramureșului. Întâmplările păstraseră aceste țări, Transilvania, Țara Românească și Moldova, singure, izolate, slobode, între Împărăția Turcească, Ungaria și Polonia, care toate amenințau cotropirea lor. Era dar firesc lucru ca orice voievod din aceste trei țări ce se simțea în putere să caute a le uni într-un stat și astfel a reîntemeia vechiul regat al Daciei. Dacă vedem această idee intrând adesea în capul domnilor ungurești din Ardeal, cu atât mai mult ea trebui să intre în capul acelor mari voievozi români care se inspirară de simțimântul național și personificară individualitatea națională a românilor. Naționalitatea, deși nu avea atunci acel caracter mintos și ideal ce a dobândit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă și mai puternică ca simțimânt. Toți istoricii Veacului de mijloc se miră de puterea cu care românii își păstrează obiceiele romane și simțimântele lor naționale, trăind în mijlocul barbarilor, fără a se amesteca cu dânșii. „Țin ei, zice Tomasi, autor contemporan al lui Mihai-Vodă, de ocară numirea de valah, nevrând a fi chemați altfel decât români, glorificându-se (laudându-se) că se trag din romani.“[210]

Mircea cel Bâtrân fu cel dintâi domn român care se luptă pentru unitatea națională. Vru să cuprinză Transilvania și ațâță un război cu Sigismund, regele Ungariei, ce dete pas turcilor a intra în mijloc și sili pe Mircea, la 1393, de a se declara vasal al lui Baiazid. Apoi Mircea își întoarse armele asupra acestuia și, după ce cuprinde Moldova și o răpește de la Iuga-Vodă, reclamă moștenirea împărăției româno-bulgare de la turci și își întinde stăpânirea până în Balcani.[211] Dar isprava acestor silințe ale marelui Mircea fu până la urmă întemeierea suzeranității turcești asupra țării.

Ștefan cel Mare al Moldovii calcă pe pasurile lui, cuprinde Țara Românească, pe care n-o poate ținea, și trage prin aceasta asupra-i furia

turcilor. Apoi dobândește de la învinsul său de la Baia, vestitul rege român al Ungariei, Matei Corvin, în proprietate Cetatea de Baltă și Ciceiul din Transilvania. Acest dar mai târziu silește pe un urmaș din osul lui, pe Petru Rareș, a se amesteca în treburile Transilvaniei și a vroi a cuprinde această țară, și cade și el jertfă acestei ambiții naționale. Dar cu cât această idee dobândea martiri mai mari, cu cât costisea mai mult pe români, cu atâta, după caracterul lor stăruitor, ținea ei la dânsa. În zilele lui Despot-Vodă (1572) în Moldova, acest zvânturatic de geniu, trei îngeri, se zicea în popor, s-a arătat domnului în vis în dimineața Crăciunului, cu coroane de aur, proorocind că el va stăpâni curând peste Moldova, Țara Românească și Transilvania.[212] Marea idee a unității naționale era dar pe acele vremi un simțimânt popular. În ochii poporului, ea era aceea ce e astăzi un drept și o datorie, singurul mijloc d-a se mântui de supt stăpânirea străinilor, d-a intra în întregimea drepturilor sale naționale și d-a le păstra nevătămate de bântuirea dușmanilor. Spre a o realiza, ce trebuia oare? O sabie românească puternică. Românii acum găsise aceasta. În capul Țării Românești sta un domn român tânăr, îndrăzneț, ambițios, cu minte înaltă, cu inima aprinsă spre fapte vitejești, vestit și meșter în razboaie. El se inspiră de simțimântul nației, se aprinse de această idee a regenerației naționale și, cu puternica lui voință, hotărî a nu pregeta până la moarte, întru îndeplinirea ei. Împrejurările politice îi fură favoritoare și deschidea un câmp întins la îndrăznețele sale proiecte.[213]

XXII

Sigismund Bathori încheie la Praga tractat prin care dă Austriei domnia Ardealului și se întoarce la Alba-Iulia.

Machinațiile și intrigile de atâta vreme pregătite de curtea Austriei aduseră isprava lor. Sigismund Bathori, povățuit de duhovnicul său, iezuitul Carilio, și de Silvio Piccolomini, amândoi vânduți Curții Austriei, fu târât spre Praga, cum știm, unde ajunse în 17 fevruarie.[214] Acolo, după o primire strălucită, care era pregătită, împăratul, în numele craiului Spaniei, îi dete ordinul Mielul de aur, ce atâta îl dorise; zădărnicia acestui prinț ușure la minte fu foarte măgulită și fu plecat a asculta aceea ce îi insufla partizanii Austriei. În conferințele ce se deschise, Bathori propuse că, de vreme ce neputința lui fizică nu-l iartă a avea moștenitori, voiește a se lepăda de

acum de stăpânirea Transilvaniei și a o da Austriei. Împăratul, învățat de ai săi a fi viclean, se prefăcu mai întâi a se mira de această propunere și a n-o primi; dar se îmblânzi îndată și se încheie cu Bathori aceste condiții: ca împăratul să-i dea, pe viață, în schimb pentru Transilvania, ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia; ca să-i dea încă pe tot anul o pensie de 50 mii scuzi de aur, plătiți la Veneția, la Roma sau la Genua; că, fiindcă are de gând a se călugări, să urmeze despărțire între el și soția lui, care va păstra titlu de princesă a Transilvaniei; că de va intra în ordinile bisericești, să i se dea un venit în vro mănăstire și să mijlocească la papa spre a-l face cardinal; că, în orice vreme și caz, împăratul să-i dea titlu de *prea-strălucit*.[215] Depărtându-se de Praga, Bathori hotărî cu împăratul ziua în care acesta să trimiță ambasadori la dietă, ca să primească stăpânirea Transilvaniei, după care faptă apoi, arhiduca Maximilian, fratele împăratului, să fie trimis spre a cârmui țara.[216] După încheierea acestor capete care se hotărâse a fi ținute secrete,[217] Sigismund Bathori se întoarse în Transilvania și îndată convocă staturile la Alba-Iulia pentru 17 aprilie, unde ceru cheltuieli pentru război, care i se și decretă. Dar vorba se răspândise de oarecare învoieli făcute între Sigismund și împăratul; și, deși staturile nu știau desigur felul acelor învoieli, dar le bănuiau și începură a se plânge cu oțerime că de două ori Sigismund, fără învoirea țării, se dusese la împăratul. Toți se adunau și își împărtășeau în taină temerile lor, căci nu îndrăzneau a se aduna și a vorbi de față, spăimântați fiind de pățirea nobililor din anul 1594. Își aduceau aminte suferirile ce țara pățise de la nemți în zilele lui Ferdinand și nu se îndoiau că, de vor cădea iar supt jugul lor, vor păți acum și mai rău. Sigismund însă, nesocotind și dieta și drepturile țării, se purta în toate după placul lui,[218] sau mai bine după cum îi șopteau iezuiții vânduți Austriei, ce îl încunjură. După sfatul lui Carilio[219] și a partizanilor Austriei, trimise în 27 sept. pe Ștefan Iojica să asedieze Timișoara, dar, din pricina ploilor, fu silit a lăsa cetatea, în 17 noiemvrie, și a se întoarce în Ardeal.[220]

XXIII

Nehotărârea lui Sigismund. El seamănă discordia în Transilvania. Înalta poziție a lui Ștefan Iojica. Comisarii împărătești vin în Ardeal.

Cătând însă la caracterul ușure și nestatornic a lui Sigismund, nimeni nu era sigur despre ceea ce va face până la urmă. Aci se arăta că să căiește de

cele încheiate cu împăratul și declara că, de nu se vor împlini făgăduielile de ajutor ce i se făcuse, va strica toate îndatoririle sale[221] și va face pace cu turcii, aceea ce sperie atât pe curtea Austriei, încât îi trimise o solie nouă, pe episcopul de Agriea, baronul Adangelo Popel-Brun, împreună cu contele Sigismund della Torre, spre a-l liniști și a-l păstra în aplecarea către Austria.[222] Aci se lasă cu totul de urma după sfaturile vătămătoare ale iezuiților. Apoi, temându-se că unirea celor mai însemnați ai țării să nu fie o stavilă neînvinsă planului lui d-a închina țara Austriei, căută în mintea lui, în veci tulburată, mijloacele d-a împiedeca acea unire. Spre acest sfârșit scrise într-o zi lui Gaspar Corniș: „Iată voința mea: când voi ieși din Transilvania, tu să nu lași domnia la nimeni altul, ci s-o iei pe seama ta; pentru aceea te-am făcut cap peste armiile țării“. Într-altă zi luă deoparte pe unchiu-său Ștefan Bocksai și îi zise: „Te sfătuiesc, de îți trebuie domnia Ardealului, să nu lași să ți-o ia oarecare român“ (dând a înțelege pe Iojica). Apoi propune domnia lui Iojica chiar.

Ștefan Iojica, cancelarul Transilvaniei, era român. Meritul său singur îl ridicase din pulbere în cea mai însemnată slujbă a țării. D-abia intrat în vârsta bărbătească, Iojica avea minte sănătoasă, împodobită cu multă învățătură înaltă, iscusită, vioaie, ambițioasă de mărime (putere) și de fapte mari și lăudate. El dobândise atâta influență asupra tânărului și fără de experiență prinț, încât se putea zice într-adevăr că el era adevăratul stăpân al țării. Învățătura și limbuția lui îl făcea de unea favorul și dragostea tuturor. El ajunse într-o poziție înaltă, încât cei mai mari domni ai Transilvaniei priveau ca o mare fericire d-a merita, cu multă închinăciune și jertfire, favorul și creditul său.[223] Astfel Sigismund puse în rivalitate pe câtetrei acești bărbați puternici și aruncă între dânșii semințele dihoniei și a vrăjmășiei. Obicinuit de demult a semăna vrajbă între curtezanii săi, în acest minut, încă mai mult, el nu se credea în siguranță decât văzând pe toți ceilalți a nu se încrede unii într-alții. Dar Iojica priveghea cu luare-aminte la toate gândurile prințului. Îl încuraja în hotărârea d-a părăsi tronul, dar îi zicea a nu-l lăsa pe mâna nemților, dar a i-l da lui. El îndrăzni în public a se arăta ca candidat la tron și a căuta a dobândi voturile poporului. El zicea sau punea pe prietenii săi să zică că curajul și cinstea lui îl făcuse a merita acest post înalt la întâmplarea abdicației lui Sigismund. Îndrăzneala și influența ce avea în țară nimicnicise nădejdile tuturor compețitorilor săi. Bathori, într-un moment de căință, încheie cu dânsul o învoială asemenea celeia ce încheiase, la 1594, cu Baltazar Bathori.

El pornește la Poartă un trimis secret ca să ceară să se trimiță, după obicei, lui Iojica, întăriea domniei Transilvaniei prin steag și buzdugan. Dup-aceea, ca lucru mai sigur să izbândească, Iojica, prin înțelegere cu Sigismund, scrise la vice-craiul de la Casovia, ca nici el, nici cezarul să nu se grăbească d-a intra sau d-a trimite comisari în Transilvania, căci nu s-a hotărât pân-acum nimic despre ieșirea prințului Sigismund din Transilvania și staturile țării nu vor ca Transilvania să cază în mâini străine. Aceste scrisori, trimise de Iojica, vicecraiul le expediază îndată la împăratul, care se hotărî atunci a trimite fără pierdere de vreme în Transilvania pe arhiduca Maximilian; și până a se găti acesta de drum, numi trei comisari ai săi ca să meargă înainte să îndatoreze pe Sigismund a se ține de învoiala făcută și a le preda în mână guvernul țării.[224] Comisarii numiți era Ștefan Zuchaia, episcop de Vacia, Francisc Nadazdi și Bartolomeu Petz, consilier de război; dar fiindcă Nadazdi își ceru iertăciune a nu primi, fiind bolnav, se numi în locu-i Nicolae Istvanfi, vice-palatin al Ungariei,[225] autor mai pe urmă a mult lăudatei istorii a acelor timpuri, care ne fuse mult de folos și lui îi câștigă măgulitoarea numire de Tite-Live al Ungariei.[226]

XXIV

Mihai reînnoiește tractatul cu Poarta.

În vremea aceasta Mihai-Vodă — văzând că Sigismund, de temerea turcilor, umblă să-și dea țara împăratului[227] și că caută a se împăca cu turcii;[228] că împăratul însuși, desperat de o nouă și mai îngrozitoare revoltă a țăranilor, umbla a se împăciui cu turcii, speriați și ei de revolta ienicerilor, și, puțin dup-aceea, deschidea conferințe de pace la Weizen[229] — gândi și el a căuta a încheia o pace hotărâtoare cu turcii, pace ce îl va lăsa slobod a lucra la planul ce își închipuise în mintea lui. El primi bine pe Hali-Massar-Ceauș, ce veni la dânsul în vara acelui an, 1597, din partea sultanului, ce se spăimântase de pregătirile ce auzise că face Mihai-Vodă. Pricinile care sileau pe sultan a face pace erau două: revolta ostașilor, lipsa și foametea.[230] Desele răscoale ale ienicerilor la Constantinopol opri pe turci d-a întreprinde ceva însemnat în acest an (1597).[231] Solul aduse domnului din partea sultanului scrisori și feluri de făgăduieli măgulitoare, unde, cu vorbe dulci, i se arăta că sultanul nu a vrut a-i porunci, ci l-a rugat și îl roagă d-a se face prieten al său, că îi făgăduiește că tătarii nu vor mai

încerca a trece prin Țara Românească, numai Mihai să se unească cu turcii împotriva creștinilor, sigur fiind că, de vor fi comandați de un general viteaz ca dânsul, turcii vor fi nebiruiți. Mihai-Vodă răspunse că primește pace și prieteșug cu turcii, dar că niciodată nu va lupta cu dânșii împotriva creștinilor, că tot ce poate făgădui este d-a sta neutru.[232] Sultanul fu foarte vesel și de această ispravă, la care nu se așteptase, și îndată, după povața lui Ibrahim-Pașa Vizirul,[233] se grăbi a trimite o ambasadă mai strălucită decât toate cele trecute.

Țăranii din Austria — călcați *(foulés)* prin trecerea necurmată a oștilor și aruncați în desperație de garnizoane, care, supt pricinuire că nu li se plătește (li se mănâncă lefele de capi), jefuia în toate părțile — care se ridicaseră în celălalt an, se revoltară cu totul în acest an (1597), punând în capul lor pe unul dintr-înșii numit George Bruner. Ei se plângeau între altele că, fiind împovărați de biruri și reduși în robie de noblețe, nu mai erau în stare a suferi aceste jefuiri și că ei nu puteau nici să muncească, nici să semene pământurile, de vreme ce îi luau mereu de la munca lor; că după ce dau stăpânilor a treia parte din toate productele, apoi erau și expuși la prada soldaților. Ei adăogau că nu stau împotrivă a plăti dăjdiile pentru războiul cu turcii, la care gata sunt să meargă înșuși, însoțind pe stăpânii lor.

Aceste plângeri nefiind ascultate, revolta se destinse cu furia răzbunării multă vreme înăbușită. Oștirea împăratului fu silită a lăsa pe turci doparte, spre a îneca cu greu și c-o luptă lungă dreapta sculare a bieților țărani.[234]

În 13 avgust (1597),[235] sosiră în București doi ceauși, solii sultanului, aducând pentru Mihai-Vodă și fiul său Pătrașcu, atunci în vârstă de 13 ani, un firman de domnie pe viață — necerând decât jumătate tributul ce plăteau domnii mai nainte — o lance și un buzdugan, semnele puterei,[236] și alte multe daruri de mare preț, scoase din hasnaua împărătească: douăzeci caftane țesute cu fir de aur, sabie cu teacă de aur împodobite cu pietre scumpe, un surguci lucrat cu mare măiestrie, împodobit cu briliante, rubine și mărgăritare, o coroană de diamante, cai împărătești cu harșale și frâne aurite și altele.

Mihai primi pe soli cu mare cinste, ieșind întru întâmpinarea lor cu multă fală și pompă domnească, căci „mult îl prindea domnia“, zice un contemporan. Solii i se închinară și îl salutară cu vorbe dulci și cu hainele de aur împărătești l-au înveșmântat, cu sabia strălucită l-au încins și coroană încă i-au dat să poarte. Domnul făcu asemenea mare cinste solilor, îi puse a

ședea lângă dânsul, porunci d-aduse caftane de-i înveșmântă, precum și alte daruri multe le făcu; apoi, ospătându-i frumos și dăruindu-i, îi trimise înapoi.[237]

Cu încheierea acestei păci cu turcul, încheie și Walther interesanta biografie ce ne-a lăsat despre Mihai-Vodă și pleacă la Constantinopol. El petrecuse câtăva vreme în Țara Românească, chemat fiind a îngriji de învățătura lui Pătrașcu, feciorul cel mare al lui Mihai. În ziua de Sf. Petre anul 1597, acest învățat bărbat dete școlerului său un compliment în versuri cu această cuprindere:

ELEGIA IN GENEROSAE INDOLIS DN. DN. PETRI PALATINIDIS MOLDAWIAE TRANSALPINAE NATALEM IPSO DIVORUM PETRI AC PAULI FESTO TARGOWISTAE ANNO MDXCVII SCRIPTA ET EXHIBITA

Annuus asvetum quando Natalis honorem
Posceret, et promptas ad pia festa manus:
Flore caput viridi veteres ornare solebant,
Et dare thuricremis annua liba focis.
Suavisonis tenues mulcebant cantibus auras,
Fundebantque suas ore favente preces:
Coepta juvarentur felicibus omnia fatis:
Et superum firma protegerentur ope.
Vana celebrabant devotae Numina gentes,
Dum fuit a vero mens aliena Deo.
Quo magis, ut solitum renoves gaudebis, honorem
Annua festa, dies dum genialis agit.
Qua prodire tibi sub coeli contigit auram,
Inque salutiferis sumere nomen aquis.
Qua sacer expansis famulus te fovit in ulnis,
Fatidico miscens vola precesque sono.
Salve parve puer, felicibus edite stellis:
Egregia pollens indole cresce puer.
Nomine Petrus eris, constanti pectore Petrus:
Robore petra animi, robore petra manus.
At velut ad petram valido fundamine nixam
Saeva procellosi volvitur unda maris:
Sic animum, quamquam divino Numine fultum
Fata fatigabunt inferiora, scias.

Ferrea, dante Deo, rumpuntur vincula Petro:
Asperu tu vinces fala, juvante Deo.
Ergo dies dum grata redit, quam laeta Diones
Stellula purpureis reddidit orta comis:
Non bove mactato Christum, non thure merove.
Sed pietate colas, sed sine labe fide.
Bos mortale notat corpus: thus ardua cordis
Vota: sed in ipsa, gaudia, mente merum.
Ara tibi tenero sub pectore sacra paretur:
Qua tua solemnis munera flamma cremet.
Ac ubi tbura feres pingues facientia flammas:
Inque pio fusum fulserit igne merum:
Poplite perge Deum curvalo, animoque fideli
Ad pia sublata dona rogare manu.
Tutelaeque tuae vitae sortisque parentum
Larga recordatus munera, gratus ades.
Ac inopes releva potuque ciboque: Redemtor
Facta SIBI, viva, talia voce refert.
Faustior utque dies Natalis saepe recurrat:
Funde verecundo pectore et ore preces.
Ut patria augescas felix virtute, gerendis
Rebus, ut et haeres Martia signa regas.
Hoc generose tibi Waltheri Musa precatur
Petre, det omnipotens, qui regit astra Deus.[238]

În prefața scrierii sale, ce o tipări la Gorlitz în anul 1599, încă trăind Mihai-Vodă, Walther spune că ea fu tradusă de dânsul în latinește după un original românesc, scris de un logofăt al domnului, în luna lui iulie 1597 și aprobat de dânsul chiar. Acest original românesc încă nu s-a putut găsi.

XXV

Mihai se gătește a cuprinde domnia Moldovei.

Sigur acum că nu va fi supărat de turci, Mihai se dete cu totul întru înființarea planului său. În vreme ce în Transilvania, prin înțelegerea cu Iojica, lucra spre a opri pe nemți a apuca acea țară și a o lua el în stăpânire sau prietenul său Iojica, agenții săi în Moldova pregăteau duhurile în favorul lui. El vru încă atunci, mai nainte de toate, a cuprinde Moldova și a-

și răzbuna asupra lui Ieremia Movilă și asupra polonilor. Într-adevăr, polonii de mai de mult nu mai ascundeau vrăjmășia lor către Mihai-Vodă; ei mereu lucrau a-l strica când cu împăratul, când cu sultanul. Ei propuseseră în mai multe rânduri papei și împăratului că să vor învoi a da ajutor împotriva turcilor, de-i vor lăsa a goni pe Mihai și a lua stăpânirea acestor două țări române; și, văzând că propunerile lor nu sunt primite, ei se adresară cu asemenea propuneri la Poartă (sept. 1597), făgăduind că vor da tributul obicinuit al acestor țări și ajutor în contra creștinilor.[239] Ieremia-Vodă, creatură a polonilor, își dezvălise vrăjmășia către Mihai, cum am văzut, în mai multe rânduri și domnia lui era o primejdie mare pentru Țara Românească. Moldovenii, care învățaseră a cunoaște pe Movilă și urau domnia lui asupritoare și jugul totdeauna greu pentru Moldova al influenței polonilor, se înveseliră cu inima când le veni vești și făgăduieli de mântuire de la Mihai-Vodă, pe care îl slăveau ca pe un viteaz și îl cinsteau ca pe un erou român și de la care așteptau mântuirea nației întegi și supt steagurile căruia mulți dintr-înșii alerga spre a se lupta. Ei primiră bucuros a-și uni țara cu Țara Românească, supt cârmuirea unui așa mare domn, care le aducea aminte pe Sf. Ștefan-Vodă, a cărui pomenire neștearsă era din inima lor. Mihai-Vodă, asigurându-se de aceste bune aplecări ale moldovenilor, începu a se pregăti în acea iarnă pentru a intra în Moldova în primăvară (1598) și înștiință pe prințul Transilvaniei că moldovenii îl doresc de stăpânitor și ca să-i stea și el într-ajutor, spre a goni pe Ieremia Movilă și a-și izbândi asupra polonilor.[240]

XXVI

Complotul comisarilor împărătești în contra dietei transilvane.

Dar Sigismund Bathori acum căzuse iarăși supt influența nemțească și, uitând făgăduielile și legăturile de curând făcute cu Iojica, se hotărî a se ține mai bine de cele încheiate cu împăratul; și aflând de sosirea comisarilor împăratului, convocă, la începutul lui aprilie, dieta la Alba-Iulia; și, ascunzându-i cu mare îngrijire planurile lui, se prefăcu a-i cere bani pentru urmarea războiului cu turcii.

Era atunci în Transilvania, lângă prințul Bathori, un nunciu al papei, episcop de Cervice. Acesta prinsese cu cancelarul Iojica un mare prieteșug și astfel aflase toate planurile sale. Dar, ambițios și prieten mincinos, călugărul, care nu-și îndrepta căile decât spre mijloacele cele mai sigure d-a

dobândi favorul papei, socoti că pentru aceasta va ajunge mai lesne scopului său prin împărat, decât prin Iojica. Se hotărî dar a trăda prieteșugul și încrederea lui Iojica și, ieșind la Turda înaintea comisarilor împărătești, le spuse că Iojica umblă prin toate mijloacele a dobândi tronul și a nu lăsa pe nemți a stăpâni țara; că el, prin influență și făgăduieli, a tras în parte mulți din deputații dietei și că prin îndemnurile lui, dieta nu voiește a recunoaște de bune învoielile făcute între Sigismund și cezarul, fără știrea ei. Deputații, auzind acestea, își urmară drumul către Alba-Iulia, unde Sigismund îi primi cu cinste și le dete bună făgăduială că își va ține cuvântul către împărat. În conferința ce avu Sigismund cu deputații, față fiind și Bocskai, se chibzuiră despre mijloacele d-a sili pe deputații îndărătnici a primi învoirea făcută; hotărâră a dobândi de la dânșii prin spaimă aceea ce nu credeau că pot dobândi cu voie. Se învoiră dar a izbi o lovitură puternică, jertfind vreunul din cei mai puternici magnați, spre a îngrozi pe ceilalți. Jertfa aleasă chiar de Sigismund fu Sărmanul Iojica. Inima dușmană de ungur se dete pe față prin această alegere. Sigismund luă cuvântul și arătă că Iojica merită pedeapsa etc. (după Istvanfi).

Inima lui Iojica se umplu de grijă când văzu sosirea neașteptată a comisarilor împăratului, de la care nici un bine nu putea aștepta. A doua zi des-de-dimineață, plin de acel neastâmpăr, presimțire a unei nenorociri ce ne amenință, Iojica, sau spre a se liniști și a se gândi de scăparea sa, sau spre a se chibzui despre trebile ce erau să se trateze în dietă, încălecă pe un cal ce îi dăruise de curând Sigismund și vru să iasă din oraș, însoțit numai de vro câteva din slugile sale. Pe când trecea pe poarta Sf. George, calul său, împiedecându-se de pod, ce era stricat, căzu astfel încât p-aci era să farme capul lui Iojica. Dar acesta, nespăimântându-se, se urcă îndată pe cal și înaintă câtva în câmpie; apoi același neastâmpăr îl întoarse în oraș.

Dar pân-a nu sosi el, Sigismund, în vreme ce staturile, după obicei, merse în biserica cea mare spre a ține seanța lor, le trimise poruncă d-a se aduna la palat. Deputații ascultară de porunca prințului și, fără a bănui nimic, intră în palat. În vremea aceasta Iojica sosind, intră și el cu dânșii. Dar îndată văzură că ieșirea li se închide de pretorieni. Îndată intră în sală comisarii împăratului, care, arătând adunării părțile de împuternicire ce avea de la împărat, expuseră prin grai misia lor, zicând că au venit ca să pună în lucrare tratatul încheiat între Sigismund cu împăratul și că acum rămâne ca staturile să întărească prin jurământ această învoire. Sigismund intră și el atunci în sala adunării și mărturisi că a făcut cu împăratul

schimbul Transilvaniei pentru ducaturile Ratibor și Oppeln. Pentru aceea poruncește staturilor ca să asculte, căci de nu, are la poartă lictori ca să pedepsească neascultarea lor.

XXVII

Purtarea mârșavă a lui Sigismund. Arestarea lui Iojica produce spaimă la toți.

Îndată ce prințul sfârși cuvântul său, comisarii împărătești scoaseră scrisorile trimise de Iojica la vice-craiul de la Casovia, de care am pomenit înapoi, și le arătă adunării, zicând că e de tânguit că între magnații Transilvaniei se află unul care să îndrăznească, prin mahinațiile sale turburătoare, a ruina alianța și învoielile încheiate de atâta vreme între cezarul și Sigismund și a băga vrăjmășia între dânșii.

Auzind acestea, Bathori vru să depărteze deasupra-i bănuiala de nestatornicia sa și, cu o mârșavă viclenie, descărcă toată vina pe Iojica, zicând că aceste scrisori nu sunt prin știrea lui, că Iojica este autor acestor mahinații și acestei conspirații ascunse, dușman al cezarului și al republicei, că are comunicații secrete cu Mihai-Vodă și că el nu poate suferi ca o asemenea crimă să rămâie nepedepsită.[241] Apoi porunci lui Ștefan Bocskai de arestui chiar în adunare pe bietul Iojica, ce rămăsese înmărmurit văzând și auzind o asemenea nerușinoasă trădare. El fu dat în pază lui Ștefan Lazăr, cel întâi căpitan al pedestrașilor palatului, care îl puse în fiare[242] și îl duse în temniță.[243] Căderea unui așa însemnat om, favoritul pân-atunci al prințului, și fără martori și judecată, produse efectul care se aștepta de uneltitori. Spaima intră în inimile tuturor, încât priviră înmărmuriți și în tăcere această priveliște.[244] Spre a insufla și mai mare groază în inimile deputaților, Sigismund puse de arestui pe un ostaș ce se deosebise foarte mult atât în război cât și în pace, anume Toma, supt pricinuire că i s-a spus de niște pârâtori cum că el ar fi vorbit oarece despre împilarea libertății; apoi, spre noapte, fără judecată, puse de-l spânzură în vileag.[245]

„Toate aceste fărădelegi, zice un istoric ungur, insuflă tuturor o mare durere și se văitau încet, zicând că niște oameni liberi, care, după vechiul decret al strămoșilor lor și după legile patriei, nu se putea nimeni atinge de persoana lor, nu se cădea a fi pedepsiți astfel după caprițul unui om, cu spânzurătoare și cu tăiere de cap, fără pricină și fără să li se lase un minut ca

să cunoască învinovățirea ce li se aducea; că, dacă e un lucru groaznic și criminal d-a omorî pentru orice pricină un om care n-a fost cercetat, nici învinovățit, nici osândit, era tot asemenea nedrept a-l arunca în temniță. Dar aceste plângeri zadarnice erau; nimeni nu îndrăznea a vorbi în public pentru legile patriei, știind foarte bine că, îndată ce o vorbă liberă va ieși din gura lui, vor trimite lațuri, securi, lictori și călăi, ca să-l omoare.“[246]

XXVIII

Trădarea Ardealului de Sigismund.

Sigismund publică atunci un decret prin care îndatora pe tot proprietarul de un domen dăruit de stăpânire sau cumpărat, cum și pe tot proprietarul de un oficiu municipal, a jura credință lui Rudolf, împăratul, craiul Ungariei, adăogând că cel ce nu va primi aceasta se va privi ca unul ce a băgat sabie și foc în țara sa și va fi pedepsit cu moarte și confiscație.[247] Acest amenințător decret fu primit de toți într-o adâncă și tristă tăcere; nimeni nu murmură, nimeni nu arătă că se învoiește.

În sfârșit, deputații îndrăzniră a face o încercare fricoasă. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke, unui din cei mai însemnați nobili, spre a-l ruga în numele tuturor d-a nu părăsi țara într-un asemenea minut, d-a cumpăni cu minte coaptă hotărârea ce va lua, d-a nu se lăsa în asemenea însemnate lucruri a fi povățuit de capriciu, dar de judecată; că, dacă în orice lucru semeția și graba sunt rele, ele sunt mai primejdioase decât oricât când se amestecă cu primejdia patriei; că, de i s-a urât atâta cu nația și poporul, încât voiește, fără ca nimeni să i-o ceară, să-și lase dregătoria sa, cel puțin să lăse nevătămată și curată libertatea de care totdeauna țara s-a bucurat, d-a-și alege prinți, și să păstreze neclintit drepturile țării de la Sf. Andrei, regele Ungariei, pe care a jurat el cu toți ceilalți prinți și nobili a le păzi. Bathori răspunde necăjit la această solie: „că el nu vrea a umbla după placul altora, ci după al său“. Ducând Francisc Theke acest răspuns la deputați, aceștia, desperați și îngroziți de ceea ce pățise Iojica, nu mai îndrăzniră a sta împotrivă și, plecându-se împrejurărilor, se hotărâră a asculta nedreapta poruncă a prințului și a consuma astfel, prin învoirea lor, mișeleasca trădare de țară a lui Bathori. Senatorii mai întâi, apoi cei mari și ceilalți deputați ai staturilor făcură jurământ lui Rudolf, mai mult din gură decât din inimă.

Dup-aceea comisarii împăratului, în numele lui, jurară paza drepturilor Transilvaniei. Exemplare ale jurămintelor deputaților și copia învoirei între

Sigismund și cezarul s-au pus în păstrare la Sibiu și un exemplar de jurământul transilvănenilor se trimise împăratului.[248] Într-acest chip Transilvania fu trădată Austriei.

XXIX

Iojica e dat în mâna comisarilor împărătești.

Magnații și nobilii căută atunci să capete o răsplată a lașității lor. Ei trimiseră la Sigismund pe Francisc Theke și pe Albert Lüveg, jude din Sibiu, ca să-l roage să scoață din temniță pe Iojica, un om așa de însemnat și care se rudea cu cele mai dintâi familii, chiar și cu a prințului; că de a făcut vro crimă, să fie judecat în calea legii, și că Sigismund nu se cade să risipească așa, de pe față, libertatea nobililor, și adăogând că ei stau gata a chezășui pentru Iojica. La aceste Sigismund răspunse că Iojica acum e în puterea comisarilor împărătești, cărora el a dat țara și puterea d-a face dreptate.[249]

Chiar în noaptea aceea, târziu, Cristofor Kereszturi porunci să scoată pe Iojica din casa unde era arestuit. Acesta, urcându-se în trăsură, față cu Eustatie Guylasi, zise: *„Iată prețul prieteniei crailor!“* Atunci Kereszturi îl dete în mâna lui Bartholomeu Petz, care se întorcea la împăratul. Acesta îl duse în închisoare la Szathmar. Toată averea lui Iojica fu confiscată. Se găsi la dânsul niște cupe de argint, pe care Iojica pusese de săpase aceste cuvinte, presimțire a soartei ce îl aștepta: „Tu nu m-ai înălțat atâta, Dumnezeul meu, decât ca să mă faci să cad de mai sus“.

XXX

Cardinalul Andrei Bathori se cearcă a ațâța pe Poloni în contra Austriei.

Predarea Ardealului de Sigismund în mâna Austriei fu peste voia nu numai a locuitorilor din țară, ci încă și a acelor ce se afla expatriați. Știm că între aceștia era și cardinalul Andrei Bathori, care petrecea în Polonia. El se credea firește chemat a moșteni tronul după Sigismund și află cu părere de rău că acesta, după ce l-a prigonit, l-a izgonit din țară și i-a răpit averea, acum îi răpește și nădejdea ce avea d-a se urca într-o zi pe tronul Ardealului. El scrise o scrisoare lui Sigismund care, firește, avu puțin efect; apoi îndrăzni să intre să facă vreo mișcare, dar, găsind pe nemți întemeiați,

se văzu silit a ieși îndată;[250] alergă în grabă lângă regele Poloniei și, știind că împăratul nemțesc era să dea Ardealul în stăpânirea arhiducii Maximilian, ce păstra încă titlu de rege al Poloniei, se sili cu aceasta cât putu spre a întărâta pe craiul Poloniei asupra împăratului și a frățâne-său. „Nu e destul, îi zise el, pentru casa Austriei, care crede că tot îi este iertat, d-a călca toate tratatele și d-a vrea să uzurpeze toate coroanele; ea întrebuințează astăzi nu puterea, ci șiretenia și înșelătoria cea mai meșteșugită, spre a despuia pe niște prinți vecini, aliații Poloniei. Ambiția ei e pricina că astăzi toată Ungaria geme supt jugul păgânilor; astfel va ajunge și Transilvania, de nu se vor grăbi a lua armele spre a înfrâna dorințele ambițioase ale unei familii a cărei lăcomie n-are mărgini.“

Nunciul papei, ce se afla atunci la curtea Vienei, aflând de proiectele cardinalului, povățui pe curtea Austriei ca arhiduca Maximilian să lepede titlu ce încă purta de crai al Poloniei, ca prin această satisfacție dată polonilor să-i îndatoreze a nu lăsa pe cardinalul Bathori a face turburări în Ungaria.[251] Dar craiul Poloniei nu sta atunci a sprijini pretențiile cardinalului Andrei. El se gătea pentru nesocotita și nenorocita expediție ce făcu în anul acela în Sveția. E știut că, moștenind după moartea tatălui său crăiea Sveția, el nemulțumise poporul acestei țări, vrând, după sfaturile cele rele ale iezuiților, să silească pe acest popor protestant a primi legea catolică. Țara atunci se răsculă, punând în capul guvernului pe Carol, duca de Sudermania, unchiul craiului Sigismund.

XXXI

Sigismund Bathori trimite pe Sarmasagi la Mihai-Vodă. Temerile ce inspiră în Europa ambițiile Casei Austriace.

Pân-a nu se depărta din Transilvania, Sigismund Bathori trimise c-o ambasadă solemnă pe Sarmasagi la Mihai-Vodă în Țara Românească, despre care aflase că s-a turburat foarte primind vestea abdicării sale în favorul împăratului. El îi trimise scrisori în care îi scria că ar fi vrut a-i trimite pe Bocskai, dar, fiindcă comisarii cezarului sunt acolea, el are trebuință de dânsul și pentru aceea îi trimise în loc pe Sarmasagi, ca pe cel mai credincios al casei sale pe care ar fi putut trimite, și că dorește ca Mihai să aibă toată încrederea într-însul. Afară din aceste scrisori, prin zisul deputat făcu cunoscut lui Mihai-Vodă că el nu voiește a lăsa Transilvania fără nădejde de a se mai întoarce, dar că crede că prezența sa poate ațâța pe

prinții creștini a lua armele în contra turcilor toți împreună și deodată; că crede că, fiind de față, mult mai bine va putea înlesni toate pregătirile de bani și armii și câte trebuie la război, decât lucrând prin deputați; iar dacă nu va izbuti a ațâța (a împinge), a arma pe creștini asupra turcilor, cum dorește, va lucra atunci a așeza o pace generală între toți creștinii și barbarii, pace care, după asigurarea lui, va cuprinde și pe Țara Românească. Tot atunci răspunse la cererea ce Mihai-Vodă îi făcuse mai nainte d-a-l ajuta spre a cuprinde Moldova, că îl povățuieste să stea liniștit, căci atât papa, cât și împăratul sunt hotărâți a opri orice război între munteni, moldoveni și poloni, intrând în mijloc spre a-i împăciui la nevoie.

Iluziile de care se hrănea sau le arăta numai Bathori era cu totul copilărești. Depărtat de tron, putea el oare avea mai multă influență în Europa decât când era pe tron, strălucind de slava biruințelor sale? Stavila care oprea legătura creștină d-a izbuti era temerea tuturor stăpânirilor Europei despre ambiția și mărimea casei Austriei. Popoarele Europei nu voia a-și vărsa sângele, banii și sudoarea lor pentru un război al cărui câștig era să fie pentru Austria. De atunci existința Turciei se privea ca necesară echilibrului european, ca o stavilă naturală ambiției Austriei, precum aceasta era o stavilă ambiției Turciei. Iată pricina pentru care Polonia, Franța și Englitera nu numai că nu voiră a intra în legătură în contra turcilor, ba încă ajutară pe aceștia, cautând a le dobândi pacea când îi văzu căzuți în grea nevoie. Chipul cu care Austria luă în mână Transilvania și abdicarea prin înșelare a lui Bathori mai mări în Europa dreptele temeri despre nesățioasa ambiție a curții Austriei.

XXXII

Sigismund pleacă în Austria, unde e primit cu mari onoruri.

Într-aceea, Sigismund se găti a pleca spre Silezia. El nu luă pe soția lui cu dânsul, de care hotărâse a se despărți, ci o lăsă ca să cârmuiască tronul împreună cu comisarii împăratului. În 17 mai, el ajunse la Zaurin, care, din neîngrijirea turcilor, de curând căzuse prin apucare fără de veste în mâna oastei împăratului. Arhiduca Matei veni acolo a doua zi să-l întâlnească pe Bathori cu un cortegiu pompos. După o ședere de trei zile, în care nemții se siliră cât putură să facă pe Bathori a-și petrece prin turnire *(tournois)* și alte petreceri, se duseră ambii la Viena și apoi la Breslau, și în toate locurile fură primiți cu cea mai mare cinste, după poruncile într-adins ale împăratului.

[252] Pe la sfârșitul lui iunie, Sigismund se duse la Oppeln și Ratibor, unde ambasadorii împăratului îl instalară în noul său statuleț.[253] Petrecerea lui Bathori în Austria produse un entuziasm pregătit și ațâțat de curte, care țintea a-și acoperi mașinațiile cu care îl despuiase de tron. Austriecii urcară până în slava cerului această lepădare mărinimoasă a lui Sigismund de un tron întărit prin atâtea izbânzi slăvite. Triumful lui Bathori asupra lui însuși, zicea ei, este mai presus de biruințele ce pân-atunci strălucise viața sa. Toate artele se întrecură spre a consfinți memoria acestui eveniment. Vestitul Sadeler, zugrav împărătesc, din porunca lui Rudolf, făcu portretul prințului și îl împodobi cu figuri alegorice privitoare la abdicarea lui. Se vedea o ancoră de care se ținea trei coroane cu această deviză:

Scio cui credidi[254]

Aceste coroane arăta Transilvania, Moldova și Valahia, pe care Bathori le dase împăratului, p-aceste două numai cu numele; dedesuptul portretului se săpă aceste versuri:

Magnus es, ingenti cum Marte tot agmina fundis
Barbara, et aequata est, tunc, tua fama Coelo:
At maior dum te superas, tuaque omnia tecum,
Sacrati subdis Caesaris Imperio;
Maximus, et vere surges virtutibus clim,
Et tua perpetuus facta loquetur Honor.[255]

În țările străine mai întâi nimeni nu vroi a crede lepădarea lui Sigismund de tron. Oamenii ambițioși se mira cum să-și lepede el astfel țara și tronul. Toți oamenii cu minte nu se puteau dumiri cum el, domn stăpânitor, să râvnească după o pălărie de cardinal. Abdicarea lui li se parea un amestec de mărime și slăbiciune, mai mult un caprițiu decât o faptă cumpănită și serioasă.[256] Din aceasta se putea lesne bănui că, mâine poate, acest om ușure, ascultător la alt caprițiu sau la alte inspirații contrarii, se va căi și va lucra cu totul în contra faptei de acum.

XXXIII

Mihai îngrijat se apleacă către Austria. El cere cu stăruință ajutoare din Transilvania.

Vestea prefacerilor din Transilvania și ambasada lui Sarmasagi turbură foarte pe Mihai-Vodă. Singur, izolat, țintă a vrăjmășiei turcilor, polonilor,

care tocmai atunci înnoiră pacea cu turcii, a tătarilor și a lui Ieremia Movilă, lipsit de bani și mijloace d-a ține o oștire mare în picioare spre a se apăra în contra atâtor dușmani puternici, pân-aci el își răzimase spatele și armele de Transilvania. Prin aceea numai că această țară pică supt stăpânirea Austriei, Mihai-Vodă cu țara trebui totdeodată să cază supt influența acestei împărăției; chiar și dacă Sigismund nu ar fi tratat pentru Valahia, lăsând drepturile protectuitoare dobândite de dânsul Austriei, Mihai putea tare lesne a nesocoti această dare, ce n-avea nimic serios, de vreme ce vitejiile lui Mihai rupsese tratatul de la mai 1595. Dar putea el oare, aflându-se încunjurat de atâți dușmani, sigur că turcii caută prilej a reîncepe războiul, a se strica acum cu Austria? El văzu că proiectul său asupra Transilvaniei se nimicnici, că nădejdea sa cea iubită de a cuprinde Moldova trebuie amânată deocamdată. Începu să creadă că, alăturându-se pe lângă împărăția Austriei, va putea izbuti a face pe aceasta a înțelege importanța d-a organiza și d-a întemeia un stat român mare și puternic supt protectoratul ei și care să fie sabia și bulevardul ei și a creștinătății în contra Orientului. Credea însă mai mult într-însul. El nu părăsi proiectele lui, ci amână numai îndeplinirea lor.

Spre a arăta bunăvoința sa către împărat, se grăbi a trimite către comisarii împărătești în Ardeal doi soli, pe Elie Cacucin, secui, și pe Petre Oermeny, ca să le zică că, după plecarea lui Sigismund, el nu știe ce să facă și în cine să se razeme, neavând bani deajuns spre a plăti oștirea trebuincioasă spre război; că neștiind ce au de gând cezarul și comisarii, trimise să-i întrebe de-i pot trimite bani acum, sau de se îndatorează a plăti mai pe urmă banii ce el va lua împrumut, zălogind averea lui; că, spre a se înțelege de toate aceste, s-ar fi dus însuși la dânșii, dar că n-a putut, fiindcă își scrântise un umăr la vânătoare, căzând după cal.

Comisarii gândiră că cu orice preț trebuie a ține în partea Austriei pe acest îndrăzneț și întreprinzător războinic și a nu-l supăra și a-l sili să treacă la dușman, și îi răspunse să aibă puțină răbdare și să fie sigur că toate se vor încheia după dorințele sale; că despre toate aceste ei se vor înțelege prin oameni aleși sau înșiși vor veni la dânsul; că îndată ce prințul Maximilian, ce se așteaptă, va să vie, nu va uita nimic din cele de trebuință spre a-l apăra și întări în puteri, ci încă îi va trimite cinstiri (demnități) mari, care vor crește și înălța slava lui. Mihai-Vodă așteptă câtăva vreme, dar văzând că arhiduca Maximilian nu mai sosește, trimise o nouă solie, pe spătarul Radu și logofătul Miriște, ca să arate comisarilor că el nu mai poate aștepta și cere un răspuns hotărât. Ambii comisari împărătești, episcopul de Veitzen și

Istvanfi, ținând sfat cu unii din cei mai însemnați ai Transilvaniei și lăsând oameni aleși spre a purta trebile Transilvaniei în lipsa lor, plecară înșiși spre a veni la Mihai-Vodă în Țara Românească, luând cu sine pe Gaspar Cornis și Pangratie Sennyei, cunoscuți bine ai lui Mihai din deosebite ambasade ce avură la dânsul. Luând pe la Sibiu și Brașov, ei trecură munții pe la Rucăr și ajunseră la Târgoviște peste șase zile după plecarea lor din Alba-Iulia. Mihai-Vodă, aflându-se tot bolnav, trimise înaintea lor pe fiul său Pătrașcu cu mai mult de trei mii soldați și îi aduse cu mare cinste în Târgoviște. După ce conferințele se prelungiră trei zile, se încheie un tratat cu cuprinderea următoare:[257]

XXXIV

Tractatul său cu împăratul Austriei.

„Mihai, voievodul Țării Românești și sfetnicul maiestății sale împărătești și crăiești etc., dinpreună cu Eftimie, mitropolitul Târgoviștei, vornicul Dumitru, banul Mihalcea, clucerul Radu, logofătul Teodor, vistierul Andronachi, spătarul Negru, logofătul Miriște, banul Calotă, sfetnicii lui și reprezentanți ai țării Românești, sunt hotărâți să-și unească țara lor cu coroana Ungariei. Spre acest sfârșit, înțelegându-se cu vrednicul de cinste Ștefan Szuhay, episcop de Veitzen, prefect al camerei ungurești de la Presburg, și cu preastrălucitul Nicolae Istvanfi de Kisasaszonfalva, propalatinul regatului Ungariei și căpitan al cetății Oedenburgul, legați plenipotențieri și comisari împărătești în Transilvania și Țara Românească, au încheiat cele următoare:

1. Împăratul se îndatorează a da leafă la 5 mii soldați d-ai lui Mihai; cât pentru alți 5 mii oameni, călărime și pedestrime, ce cere Mihai, comisarii să se silească a face ca împăratul sau a-i trimite oaste, sau a le da leafă pentru ținerea și armarea lor, însă vara leafa întreagă, iar iarna pe jumătate. Afară d-aceasta, având Mihai nevoie absolută de un mai mare ajutor, împăratul, sau în numele lui, arhiduca Maximilian, se îndatorează a-i veni în ajutor cu oștile Ardealului și din alte părți. Asemenea și Mihai se îndatorează d-a se sili d-a împinge mereu pe turci din partea locului și a merge în ajutorul Transilvaniei și a părților vecine ale Ungariei, când nevoia o va porunci.

2. Mihai și fiul său Pătrașcu și toți următorii lor în linie bărbătească să stăpânească Țara Românească cu toate veniturile, drepturile și hotarele ei,

ca vasali ai împăratului, fără a plăti vreun alt tribut decât să dea în tot anul la împărăție un dar de cinste, după voia și alegerea sa.

Moșiile cumpărate de Mihai și fiul său cu banii lor să fie ale lor și să aibă voie d-a face cu dânsele ce le va plăcea.

3. Întâmplându-se că Mihai și Pătrașcu să moară fără moștenitori, măria sa împăratul să aibă a întări pe domnul ce se va alege prin învoirea obștească a boierilor, staturilor și rândurilor țării.

Măria sa va da domnului, oricare va fi, în Ungaria sau în Transilvania, o cetate cu venituri îndestule spre ținerea lui.

4. Făcătorii de rele și dezertorii ce din Țara Românească trec în Transilvania și Ungaria să se poată prinde și aduce înapoi.

5. Neguțătorii din Țara Românească vor avea slobod comerciu cu Transilvania, fără însă a vătăma privilegiurile cetăților slobode din această țară. În Țara Românească negoțul va fi slobod; plătind taxa hotărâtă.

6. Religia și biserica română să fie slobode, ocrotite și neatinse de nimeni.

7. Nuncii și ambasadorii ce domnul țării va trimite la împăratul sau la arhiduca Maximilian să aibă îndată audiență și să fie tratați după cum cere cuviința.

Acest tratat se încheie în 9 iunie 1598, în biserica Sf. Nicolae din Târgoviște.“[258]

XXXV

Mihai face jurământ împăratului. Condițiile tractatului. Ereditatea la tronul Țării Românești.

În aceeași zi (9 iunie), înainte de încheierea tratatului, Mihai-Vodă, în aceeași biserică a Sfântului Nicolae, depuse jurământul de credință lui Rudolf al II-lea și urmașilor lui și după dânsul jura mitropolitul Eftimie și toți boierii.

Pân-a nu pleca din Țara Românească, comisarii deteră domnului prețul de 17500 florinți de Ungaria pentru pregătirile de război; zece mii florinți îi plătiră în monedă, și pentru ceilalți șapte mii Mihai Vodă primi un inel cu un mare diamant și alte treizeci și șase diamante mai mici.[259]

Acest tratat a fost mult lăudat de unii din istorici. Țara Românească singura, zis-au ei, nu putea a-și păstra neatârnarea ei; cum putea dar face mai bine decât a se închina Austriei, cu asemenea favoritoare condiții?

Alăturându-se de Austria, românii din Țara Românească se alătura deodată și de atâția români, frați ai lor din Transilvania, Banat și părțile orientale ale Ungariei. Moldovenii încă n-ar fi întârziat a se lipi de Austria cu aceleași condiții ca muntenii. Prin lipirea cu Austria, românii înceta d-a face parte din Orientul barbar și se unea cu Apusul luminat și astfel sporea iute și ei în calea civilizației. Încet cu încet, împrejurările ajutând, românii, supt ocrotirea Austriei, se întărea și, dobândind unitatea națională, dobândea putința d-a câștiga cu vremea neatârnarea lor și intra în toate drepturile naturale ale națiilor.

Toate aceste considerații sunt frumoase și ar fi fost adevărate, dacă din norocire sinceritatea s-ar putea afla vrodată în învoirile făcute între o parte slabă și alta mai puternică, totdeauna plecată a abuza de puterea și protecția ei; dacă firea împărățiilor, care sunt niște adunături de staturi și nații fără nici o asemănare și legătură între ele, strânse și ținute laolaltă într-un stat numai prin silă, s-ar putea învoi cu ideea naționalității și a independenței națiilor. Austria dar ar fi abuzat de protecția ei, aceea ce ar fi silit pe români a se arunca din nou în brațele turcilor spre a scăpa de nemți, după cum făcuseră în vremea lui Mircea, spre a scăpa de unguri. Apoi, chinuiți și de turci, ar fi ajuns firește acolo unde au ajuns, a se arunca în brațele muscalilor, spre a scăpa de turci, pentru ca un veac după aceea să se arunce în brațele turcilor spre a scăpa de protectoratul împilător al muscalilor. Oscilații nenorocite, dar neapărate când un mic stat se află între altele mai mari și smâțit de dânsele. Asta este soarta nenorocită a națiilor care se bizuiesc în străini, iar nu în ele înseși; astfel a fost și va fi soarta țărilor române, câtă vreme nu se vor împuternici prin unitatea națională. (Că străinul e totdeauna vătămător unei nații și că facerile lui de bine chiar sunt rele mari.)

În acest tratat vedem că Mihai-Vodă ținti încă a face tronul ereditar și a întemeia o dinastie. Mulți din voievozii noștri cei mari, înainte și în urma lui Mihai-Vodă, visară ereditate și, printr-o fatalitate minunată, acest vis făcu să se stingă cu sunet moștenirea lor. Mircea cel Bătrân visa ereditate și, pân-a nu muri, avu durere să vază pe numeroșii săi fii legiuiți și bastarzi a sfâșia țara prin pretențiile lor la tronul de la care tatăl lor îi gonea. Neagoe Basarab visa ereditate și pretenția fiului său d-a domni răsculă țara și o aruncă în niște războaie civile și o anarhie grozavă, care dete prilej turcilor a face țara pașalâc; și ar fi pierit, dacă din norocire țara nu își alegea domn pe Radul de la Afumați, care o mântui, iar fiul lui Neagoe-Vodă muri

pribeag și în ticăloșie la Constantinopol. Mihai-Vodă visa ereditate și fiul său muri pribeag în pământ străin, fără a-și mai vedea țara după moartea tătâne-său. Șerban Cantacuzino visa ereditate și bău otrava vărsată de chiar rudele sale de aproape, iar fiul său rătăci izgonit în țară străină. Brâncoveanu-Vodă visa ereditate și, pân-a nu muri, văzu capetele a câtepatru fii ai săi rostogolindu-se la picioarele sale, tăiate de sabie turcească. Pretenţie nebună, într-adevăr, d-a întemeia stabilitatea unei dinastii într-un pământ ce se miscă și se cufundă în mijlocul furtunilor dese ce de dinafară îl cutreieră, în mijlocul unor oameni ce lesne se prefac și se schimbă. Moldovenii începură statul lor prin ereditatea domniei, dar îndată caracterul nestatornic al poporului îi aduse a face domnia alegătoare. La un popor de un caracter schimbător și nestatornic trebuie instituții în analogie cu caracterul său, care să reguleze această nestatornicie, fără a pretinde a o înăbuși. Un asemenea popor are trebuință de instituții libere, alegătoare, republicane.

XXXVI

Sigismund Bathori se căiește de abdicare și scrie lui Bocskai. Complot în Transilvania.

Cuprinderea Transilvaniei de austrieci și tratatul lui Mihai cu dânșii supără foarte pe turci și îi hotărî a nu suferi aceasta și a se oști din nou asupra Transilvaniei și a Țării Românești, până se afla încă în amețeala acelor prefaceri de stăpânire. Satârgi-Mehemet-Pașa, al doilea vizir, ce se afla în Ungaria, primi poruncă a intra în Transilvania, și pașii după marginea Dunării trebuiră a-și împreuna puterile spre a năvăli în Țara Românească. Mihai, împuternicit prin ajutorul ce luase de la comisarii împăratului, se pregătea acum a face o nouă campanie cu turcii, când o întâmplare neprevăzută de nimeni curmă proiectele sale, aruncă Ungaria, Transilvania și Valahia în valuri noi și în sfârșit deschise calea dorinței inimei sale.

În palatul din Ratibor, în Silezia, Bathori, în loc de acea liniște filosofică de care își făcuse o icoană așa de încântătoare, găsi neplăcuta uniformitate a unei vieți fără lucru și urâtul stăpâni inima sa.

Ca toți domnitorii care de bunăvoie se pogorâse de pe tron, el se hotărâse a o face stăpânit fiind de ambiția de a minuna lumea prin disprețul măririlor omenești și printr-o faptă neobicinuită. Dar, deodată ce acest

minut trecu, începu a dori după tronul pierdut. În mijlocul plăcerilor din Ratibor, trăind o viață molatică, fără trebi dinlăuntru, fără griji din afară, i se făcu dor de larma taberilor și de acel cort deschis în care aerul bătea în toate părțile. Fiindcă din puterea și gloria militară nu prețuise decât vanitatea lor, trufia lui suferea, căci n-are cui da destule porunci și inima lui ofta după războaie, care hrăneau dragostea d-a auzi pe toți slăvind numele lui.[260] El începu a bleslema, acum în zadar și târziu, pe acei ce îl sfătuiră l-această lepădare după tron, rușinoasă și pricinuitoare de atâtea nenorociri. Și, cu aceeași ușurință cu care veni în Ratibor, gândi să se întoarcă în Ardeal.[261] Însă mai întâi ispiti dacă duhurile în Transilvania îi sunt spre favor și adresă o scrisoare unchiului său, Ștefan Bocskai, printr-un trimis într-adins, expunându-i ca un copil urâtul ce îl cuprinsese și rugându-l, prin jurăminte, ca să lucreze pentru dânsul, să poată scăpa din acel grozav exil.[262] În Transilvania, cârmuirea comisarilor împăratului și oarecare prefaceri ce ei încercară a face nemulțumise pe acei aspri magnați unguri, care de atâta vreme învățaseră a urî pe nemți. Ei erau atunci foarte îngrijați de amenințările turcilor din Banat de a năvăli fără veste asupră-le, fără a fi gata de împotrivire. De vreme ce Maximilian arhiduca era hotărât a lua stăpânirea Transilvaniei, magnații trimiseră la dânsul să-l roage a veni cât mai în grabă cu oaste, ca să ia guvernul țării și s-o apere de dușman. Dar Maximilian, încurcat în războiul cu Ungaria, da zi de zi și nici el nu venea, nici oaste nu trimitea. Locuitorii transilvăneni, îngrijați, începuseră a cârti asupra împăratului, zicând că nu-și împlinește făgăduielile făcute când i s-a închinat Transilvania. Bocskai cârtea mai mult decât toți, părându-i rău că, prin abdicarea nepotului său, Bathori, pierduse toată importanța și puterea ce avea în țară.[263] Când primi scrisoarea lui Sigismund, el o comunică lui Demetrie Naprasdi, episcop de Transilvania, opozant al guvernului împărătesc și care avea de prieteni pe Gaspar Corniș și Lupu Gorniș, unii din cei mai însemnați secui, și, în înțelegere cu dânsul, răspunse lui Sigismund ca să fie plin de nădejde, că lucrează pentru dânsul și să se grăbească a veni în Transilvania.[264]

XXXVII

Bathori pleacă și ajunge pe ascuns la Cluj. Bocskai îi câștigă pe săcui și armata.

Cum primi Bathori această scrisoare, fără a mai întârzia, începu a se pregăti de plecare. Temându-se că duhovnicul său, părintele Carilio, al cărui zel pentru Austria îi era acum cunoscut — aducându-și aminte cu câtă înfocare îl povățuise a se lepăda de tron — să nu-i aducă vro împiedicare, se gândi a-l trimite la împărat, ca să-i arate că sorocul când trebuia a i se plăti pensia hotărâtă a trecut și încă n-a primit nimic, și să-l roage ca să i se adaoge în stăpânire Lactemișiu, moșie a doamnei Maria Marica, fosta soție a lui Vratislau Prenestein, vicar de Boemia, care avea un frumos și mare palat, ce se zice că semăna cu vestitul palatul Pitti din Florența, sau alt loc frumos de locuit, plângându-se că în statul lui nu are casa care să-i placă de locuit. Părintele Carilio plecă și în puține zile se întoarse, dobândind ambele cereri de la împărat. Dar Sigismund nu așteptase întoarcerea lui și, puține zile după plecarea-i,[265] însoțit numai de doi inși și îmbrăcat, după cum zic unii, călugărește, plecă pe ascuns din Ratibor și, lăsând drumul mare, spre a nu cădea în cursele lui Maximilian, se îndreptă pe altă cale mai lungă, pe lângă hotarul Poloniei și, în timp de noapte, ajunse fără veste la Cluj, în Transilvania,[266] în 20 ale lunei lui august.[267] Îndată ce sosi se îndreptă către Mihai Katonai, ce era prefect al orașului, care îi spuse că și soția lui se află sosită cu o zi înainte în oraș, spre a aștepta venirea arhiducei, care acum era în Casovia, și trimisese o mie de călăreți spre a o însoți în Germania.[268] El îi porunci să meargă la dânsa să-i spună că a sosit și s-o saluteze în numele lui. Prințesa se afla la biserică, facându-și rugăciunea, când i se aduse această veste neașteptată ce o miră și o turbură foarte. Ea răspunse că îndată ce se va săvârși slujba bisericei, și că nu leapădă o convorbire față cu martori. Sigismund, îndată ce se întâlni cu soția lui, simțind cât îi va fi de trebuință în acele împrejurări, trase spre sineși cu mângâieri prefăcute și făgăduieli pe această sărmană femeie, lipsită de sfat și ajutor, pe care atât o nesocotise și o urgisise mai nainte. Dup-aceea, fără întârziere, porni pe Benedict Macedius și pe Ștefan Lazarius, cap al soldaților palatului, care avea cheile cetății, la Alba-Iulia, unde intrară fără a afla comisarii împăratului și duseră lui Bocskai scrisoarea lui Bathori. Acesta, chiar în noaptea aceea, luând cu sine o trupă de soldați, se duse la cortul lui Gaspar Corniș, ce se afla tăbărât lângă Sebeș, cu oastea țării adunată pentru apărarea despre turci, și îi vestește sosirea lui Sigismund la Cluj, cu soția lui, și îi îndeamnă cu cuvinte scurte și aspre a-l recunoaște de prinț. Corniș, după oarecare îndoire și amenințări ale lui Bocskai, se învoi. Moise Secuiu trase îndată pe secui, ce alcătuia cea mai mare parte din oștire, în

conspirație, făgăduindu-le libertatea. Pilda secuilor trase și pe celelalte oști, care recunoscură de cap pe Bocskai. Comisarii împărătești, părăsiți de oști și de Corniș, trimiseră cărți cetăților săsești și la clujeni spre a le aduce aminte jurământul făcut împăratului. Ei trimiseră și lui Maximilian trei plicuri de scrisori tot într-un fel, ca să-i zică să grăbească a veni până n-a apuca dușmanul a se întări. Dar aceste scrisori n-avură noroc a merge la adresa lor. Un plic ce se dedese lui Gheorghe Palatici fu dat de acesta lui Bocskai, ca să-i tragă favorul. Altul se luă de la Nicolae Honol pe când acest curier își schimba calul la Turda, cu mare primejdie a vieții sale, iar al treilea, Ioan Marcul, raguzanul ce-l ducea, trădat de soții săi italieni, fu silit a-l înghiți când, în vremea nopții, aprozii, bănuind ce avea, încunjurară casa sa și umbla a sparge ușile spre a intra.

A doua zi des-de-dimineață, Bocskai ieși din tabără cu Corniș și se duse la deputații împăratului, de le arătă scrisorile lui Sigismund, ce îi cheamă la dânsul. Aceștia răspunseră că vremea îi va sfătui. Bocskai atunci puse pază la palatul unde se afla comisarii și, întorcându-se în tabără, chemă o adunare, unde se plânse de nemți că sunt grei și scumpi, că nu primiseseră pân-atunci nici oștiri, nici bani, nici ajutoare; că Maximilian nu îndrăznește a veni în provincie; că până în acea zi ei fusese purtați de deputați cu nădejdi zădarnice; că nu trebuie a mai aștepta nimic de la dânșii; că dușmanii sunt în arme, primejdia de față, nevoia e neapărată d-a-și întoarce dorințele asupra acelui prinț ce mila dumnezeiască aduse înapoi și că trebuie a-i da înapoi sceptrul. Toți aclamară aceste cuvinte și urară ani mulți și fericiți prințului și trimiseră deputați la Cluj, spre a-l felicita. Deputații cezarului fură aspru păziți.[269]

XXXVIII

Ardealul proclamă din nou prinț al său pe Sigismund. Neînțelegeri cu Austria.

Sigismund, după ce primi jurământul locuitorilor Clujului, trimise în toate părțile în Transilvania, spre a înștiința pe popor de sosirea lui. Toți se supuseră. Saxonii numai stătură în cumpănă câtva. Ei zicea că nu pot a-i face jurământ, din pricina că tot el le poruncise d-a jura împăratului și că înainte trebuie a-i dezlega de acest jurământ.[270] Cetatea Oradea Mare, ce

era comandată de Georgie Kiraly, singură rămase de nu vroi a se supune lui Sigismund și a călca jurământul făcut împăratului.[271]

În 22 august, Sigismund scrise arhiducelui Maximilian, ce era în cale ca să vie în Transilvania, că, văzând însuși cu ochii că principatele Oppeln și Ratibor, ce i se dedese spre compensație pentru Transilvania și Valahia, era de o valoare mult mai neînsemnată decât ceea ce i se arătase, găsise de cuviință, pentru aceste drepte și puternice cuvinte, a se întoarce în țara sa; că acum e stăpân pe Cluj, capitala Transilvaniei, că e hotărât a se sili cât va putea ca să păstreze ce e al lui, împotriva oricărui ce ar năvăli asupră-i. De aceea roagă pe Maximilian d-a nu-și mai urma înainte călătoria, ca să nu-l pună în reaua nevoie d-a se apăra și d-a supăra pe cei ce caută a îndatora; că, în orice chip, el e hotărât a cruța totdeauna și caută, după cum se cade, cinstea și protecția împăratului și a casei Austriei, d-a respecta sf. împărăție, după cum totdeauna a făcut, și d-a sprijini interesele lor pe cât îi va sta în putință.[272] Dup-aceea Sigismund se duse la Turda cu soția lui, unde convocă dieta și trimise cărți poruncitoare, iscălite de dânsul și de soția lui, la comisarii cezarului, amenințându-i că-i va aduce cu sila de nu vor voi a veni de voie. Pentru aceea comisarii, însoțiți de o trupă de călăreți, fură aduși la Turda, și, după cinci zile de la sosirea lor, Sigismund îi aduse înainte-i și, depărtând orice martor afară de soția lui, le zise cu vorbe prefăcute că este tare mâhnit că a supărat pe cezarul prin întoarcerea sa din Silezia, dar că a fost silit fără voie a o face, căci locul acolo nu era plăcut de locuit; că păstrează încă cezarului vechea sa credință, numai aceasta să nu-i facă război și Maximilian să nu caute a-l goni din țară; că crede că n-are a se teme de una ca aceasta de la niște prinți așa de buni și înțelepți. Dar că, dacă din întâmplare va vedea că pregătesc împotrivă-i vro vrăjmășie, va aduna puterile și ale altor prinți și se va pregăti de apărare. Apoi făgădui comisarilor că îi va slobozi îndată ce supușii săi i-o vor ierta.[273]

Într-aceea Maximilian, ce sosise la Casovia, prinse câteva care ale prințului Transilvaniei, ce venea din Silezia încărcate cu mult aur în bani și bucăți și alte lucruri prețioase și pe care era mulți oameni din suita prințului. Maximilian duse aceste care în orașul cel mai apropiat. Cum află aceasta, Sigismund declară că nu va da drumul comisarilor până nu i se vor întoarce carele. Din aceasta începură vorbe mai aspre între dânsul și curtea Austriei. El strigă tare împotrivă-i, acuzând-o că a întrebuințat rău credința sa cea lesne și încrederea lui. L-aceste cuvinte, casa Austriei răspunse tare că Sigismund adaogă obrăznicia la viclenia sa.[274]

XXXIX

Uciderea cumplită a lui Iojica.

Reurcarea pe tron a lui Bathori, ca și abdicația lui, trebui să fie fatală unui om ce îl slujise cu atâta credință și fu jertfit de dânsul cu o cruzime atât de vicleană. Iojica, cum știm, zăcea în închisoare la Szathmar, când împăratul turbat de mânie că Sigismund îi răpi Transilvania, vru să-și răzbune asupra cuiva și să înfricoșeze cu aceasta pe împrotivnicii transilvăneni. El trimise îndată la Szathmar pe Ioan Marin, dalmat de la Raguza, ca să omoare pe Ștefan Iojica. Acesta, ce fusese rudit cu Iojica, temându-se a nu fi acuzat că s-a purtat nelegiuit cu un așa mare om, chemă vro câțiva inși spre a-l judeca, pârându-l că a pretins la domnia Transilvaniei și că e vinovat de lezmajestate, căci a ațâțat pe cei mari și poporul și a vrut a dobândi o țară ce împăratul o hotărâse pentru Maximilian. Iojica suferi cu multă mărime nedreptatea soartei. Sigur despre soarta lui, el dispreţui orice apărare, nu primi nici avocat și nici nu vroi a răsturna multe cuvinle mincinoase și nedrepte ale pârei; și nu vroi a cere nici de la judecători, nici de la împărat revizia procesului. El fu osândit la moarte.[275] Singură femeia lui numai, ce era și ea romancă, fostă doamnă în Țara Românească, făcu oarecare rugăciuni și ispitiri zadarnice a mântui pe soțul său.[276] Osânditul fu mai întâi pus la caznă, apoi îl duseră la poarta cetății, unde, după ce rosti câteva cuvinte spre apărarea sa și ceru după obicei iertăciune la mulțimea de oameni adunată, fu izbit cu securea de un turc robit și capu-i se rostogoli la pământ. S-a băgat de seamă că Iojica fu omorât în aceeași lună și zi când, patru ani înainte, prin inspirația lui, a lui Gesti și Bocskai, se sugrumară Baltazar Bathori și Wolfgang Kovatzius. El fu înmormântat fără nici o cinste într-o biserică din cetățuie și d-abia acoperit de pământ, aceea ce văzând-o un prieten a lui Iojica, ceru voie căpitanului din Szathmar ca să-l îngroape mai bine. Voia i se dete și el puse de-l înmormântă după cuviință.[277] Astfel fu sfârșitul acestui bărbat, unul din cei mai mari ai românilor din Ardeal. Dacă norocirea ar fi ajutat meritul și ambiția lui, el ar fi ajuns să domnească în patria lui și soarta fraților săi români ar fi fost cu totul alta. Vina lui fu că dori independență patriei sale. El pieri nevinovat și ucis fără de lege de Austria, căci ea n-avea drept asupră-i, nefiind supusul ei, vina ce i se imputa fiind savârșită înainte de a ocupa Austria Ardealul. Averea sa fu confiscată de împărăție. Lăsară numai

soției sale și junelui său fiu câmpul Gerend, spre a putea suferi amărăciunea stării de față și a îndulci dorul stării trecute. Vremea însă întoarse o parte mare din moșiile lui Iojica la fiul său.[278] Urmașii drepți ai lui Iojica și până azi se țin în bunăstare și treaptă; dar, cu totul deosebiți de străbunul lor, ei trădară naționalitatea română pentru a îmbrățișa pe cea maghiară, și trădară și pe aceasta, dându-se cu totul în partida casei Austriei, dușmana Ungariei și ucigașa străbunului lor.

XL

Turcii înaintează în Transilvania și refuză alianța lui Sigismund. El se împacă cu Austria și tractează din nou cu Mihai.

Se auzi atunci că al doilea vizir Mehemet-Satârgi-Pașa se apropie de hotarele Transilvaniei, că împresurase Cenadul și îl luase, după ce bătuse pe comandantul cetății, Francisc Lugaci, și oștile sale; că într-o alergătură cuprinsese Aradul și Naglaciul, care fusese părăsite de oștile împărătești, și că acum se îndrepta spre Oradea. Sigismund trimise la Satârgi pe Matei Borbeli, cerând să-i trimiță patru deputați la Lipova, ca să trateze de o alianță. El făgădui încă că, de vor voi turcii, le va da în mână pe deputații împăratului, numai să facă pace. Dar Satârgi îi răspunse d-a se adresa la Constantinopol de voiește a contracta alianță. Acest răspuns spăimântă pe Sigismund și, văzând că alt chip decât a căuta a se împăca cu împăratul nu este, începu a trata mai cu omenire pe deputați și porni la Casovia, la Maximilian, pe Gavril Helleriu și Luca Trausneriu, cetățeni din Cluj, spre a pipăi gândurile arhiducei. Deputații îi aduseră cuvinte blânde de la Maximilian și făgăduiala d-a-i întoarce carele și oamenii prinși, de va da drumul deputaților până la 9 zile. Sigismund, vesel de acest răspuns neașteptat, se grăbi de trimise pe deputați la Casovia, lângă Maximilian, pe care îl găsiră greu bolnav.[279]

Era învederat că Austria, în acel minut când turcii c-o nouă furie se pornise spre război, nu îndrăznea a deschide război cu transilvănenii și va prefera mijloace pacinice de învoire. Această încredințare încurajă pe Sigismund de porni la Praga pe episcopul Albei, Naprasdi, și pe Ștefan Bocskai, împreună și cu contele Sigismund della Tore, care fu însărcinat de la Praga d-a trece la papa Clement la Roma. Deputații erau însărcinați a cere reînnoirea alianței de la 1594.[280]

Sigismund trimise într-aceeași vreme pe Ștefan Bodoni la Mihai-Vodă, de care simțea cât are trebuință Transilvania, ca să-l roage a încheia un tratat de alianță și totdeodată să-i ceară și un ajutor de oaste împotriva gloatei turcești ce se înainta spre a pustii Transilvania. Mihai-Vodă se temu că, neprimind alianța lui Sigismund și de nu i-ar sta în ajutor, l-ar putea sili pe acesta a se arunca în brațele turcilor, aceea ce ar fi o mare primejdie pentru Țara Românească, căci turcii o ar putea izbi și din partea Dunării și din partea munților. Pentru Țara Românească, lupta cu o armie ce vine despre Dunăre e peste putință de nu va putea a se rezema în siguranță pe munți. Alianța Transilvaniei, în acest caz, îi este dar neapărată. Mihai știa încă că împăratul caută împăciuire cu Sigismund; de aceea nu se îndoi a primi alianță, punând condiție cu giurământ că, câtă vreme Sigismund va sta pe tron, nu va lăsa pe turci a intra în acea țară. Această condiție primindu-se, Mihai-Vodă spuse lui Sigismund că nu va putea a primi rugăciunea ce îi face ca să vie însuși într-ajutor, din pricină că însuși e amenințat de turci din partea Dunării, dar la trebuință îi va trimite oricât ajutor va putea.[281] Fără multă întârziere, Mihai-Vodă trimise lui Sigismund trei mii voinici archebuzieri pedeștri, învestiți ungurește, toți într-o formă, și cinci sute călăreți cazaci cu paloș, arc și archebuză,[282] punându-le cap pe aga Leca.[283] Ei sosiră în Cluj, unde era adunată armata lui Sigismund, ce priveghea mișcările turcilor ce bătea Oradea.[284]

XLI

Mihai trece Dunărea și bate pe Hafiz-Pașa la Nicopole, apoi se întoarce în țară cu pradă.

Hafiz-Ahmet-Pașa, fostul begler-bei în Bosnia, ce se afla de curând numit pașă la Vidin cu însărcinare d-a apăra și a străjui țărmurile Dunării, primise poruncă să se unească cu Mehemet-Pașa de la Silistra, ca să năvălească în Țara Românească. Mihai-Vodă, aflând aceste gătiri ale turcilor, își strânse oștile și le porni spre Nicopol, unde se puseră a pândi pe Hafiz-Pașa, care împreună cu Ramazan-Zadeh, bei de Adana, și cu alți bei ce i se dedese în ajutor, ieși din Vidin și luă calea Rusciucului și Silistrei, spre a se uni cu Mehmet-Pașa. Când ajunse Hafiz-Pașa în câmpia Senaudin, lângă Nicopol, la satul Chiselești,[285] vornicul Dimu sau Dumitru, capul oștirei române, se prefăcu că e însărcinat de Mihai spre a trata de pace și,

supt pretext că aduce carele cu tributul, el apropie de tabăra turcească tunurile sale acoperite cu postav roșu; douăzeci mii români deteră deodată și fără veste năvală asupra turcilor, ce erau d-abia trei mii, care foarte puțin stând împotrivă, deteră dosul și scăpară în Târnovița.[286] Vornicul Dimu se întoarse la Mihai, în Caracal, cu două tuiuri ce luase din acea izbândă.

Mihai trecu atunci cu toată oastea sa Dunărea, mai presus de Nicopol, și întâmpină pe Hafiz-Pașa, care, cu oști ce căpătase din Dobrogea și Zagre, [287] în număr de 13 mii, venea să-și răzbune învingerea. Mihai-Vodă izbește de față pe turci, îi biruie, pe mulți ucide, pe alții îi împrăștie, le cuprinde tunurile și toată tabăra.[288] Spun că în această învingere Hafiz-Ahmet-Pașa pierdu tot, încă și hainele sale și turbanul, și că Mihai, vrând să-și râdă de dânsul, îmbrăcă o babă bătrână cu hainele și turbanul pașii și o arătă armiei sale, zicând: „Iată serdarul; l-am prins. Cel puțin nu e deosebire de la unul până la altul“; și râdea zicând acestea.[289]

Mihai-Vodă se apucă apoi a bate cu tunurile cetatea Nicopolei și sâmbătă, în 10 septemvrie, dete un asalt mare, dar nu putu intra în cetate, căci turcii zidea noaptea aceea ce spărgea românii ziua. După ce mai șezu Mihai-Vodă acolo trei zile, arseră orașul și plenui țara împrejur, apoi purcese cu toată oastea în sus, spre Vidin. Sangiacul ce rămăsese acolo trimise degrabă de strânse toți turcii din ținutul Vidinului, trimise și la beiul de la Baia de veni cu oști într-ajutor și ieși întru întâmpinarea lui Mihai-Vodă în șesul Vidinului. Războiul ținu tare și multă vreme; în cea de apoi, fură biruiți turcii, cu multă pieire a lor; puțini scăpară în cetate, ceilalți fură tăiați, goniți, risipiți.

În goana ce dete turcilor, Mihai, ce după obicei se afla în fruntea oștilor cautând a se bate singur ca un soldat, precum făcea eroii vechimei, învăpăiat de bărbăția sa, fără să simtă, se văzu singur, răzlețit de oamenii săi. 0 ceată de turci, văzându-l, se întoarseră cu mare furie asupra-i; Mihai se apără vitejește, ucide vro câțiva din dușmani, când un turc cu sulița o împonțișă asupra lui Mihai și i-o înfipse puțin în pântece. Dar domnul, văzând primejdia, se grăbi a apuca sulița cu amândouă mâinile de fer și căută în toate părțile ca să-i vie cineva din boieri în ajutor, să-l izbăvească de pieire. Alți boieri mai aproape nu se aflară, fără numai Preda Buzescul și frate-său, Stroe stolnicul, care grăbiră de tăiară capul turcului și pre celelalte soții ale lui și izbăviră pre domnul lor, care le fu totdeauna recunoscător pentru bărbăția ce arătară atunci.[290]

După această bătălie, şezu Mihai-Vodă supt cetate 10 zile deplin, arzând împrejur toată marginea ţării turceşti, apoi, cu toate oştile şi cu toată dobânda, plecă spre a trece Dunărea, pe la Ruşava, în ţară. Însă când fu oştile jumătate trecute, să lăsă un vânt cu vifor pe Dunăre, încât fu silită ceilaltă jumătate din armie a aştepta zece zile până se potoli vântul, în care vreme oştirea a tot plenuit şi a ars ţara turcească împrejur. Dup-aceea trecu şi ea şi se adunară în 5 noiemvrie, iar domnul, cu toţi boierii, se întoarse în scaun în Târgovişte.[291] El aduse în ţară 16 mii creştini de ambele sexe din Bulgaria, cu averea lor, pe care îi asăză în ţară, dându-le pâmânturi, spre a umplea locurile pustiite de turci.[292] Apoi, cum ajunse în capitală, trimise în dar lui Bathori, din dobânda lui, pe fratele paşii de Anatolia, ce prinsese în bătaie, un steag mare aurit cu o coroană de argint poleit şi un hanger turcesc într-o teacă de aur.[293]

XLII

Noi nehotărâri şi căinţe ale lui Sigismund Bathori. Partida oposantă a Austriei îl îndeamnă a chema pe cardinalul Andrei Bathori.

Aceste strălucite izbânzi ale lui Mihai-Vodă spăimântă pe turcii ce se lupta în Ungaria şi încurajă pe creştini. Satârgi-Mehemet-Paşa - care, după cum ştim, bătea Oradea Mare de şapte săptămâni prin mine şi dese asalturi, ce era vitejeşte apărată de locuitori — cum află vestea că trei casteluri mici în Ungaria picară în mâna nemţilor, că Buda e asediată şi în sfârşit că Mihai-Vodă a bătut pe Hafiz-Paşa, se ridică cu oştirea şi se trase spre Solnoc.[294] Sigismund Bathori se întoarse la Cluj, unde licenţie oştirea şi plecă cu principesa în preumblare prin ţară.[295] Răsuflând atunci de temerea ce avusese de turci, începu a-i fi frică ca nu cumva împăratul, folosindu-se de învingerea turcilor, mai sigur şi slobod în mişcările sale, să nu voiască a-i impune aspre condiţii. Începu a se căi din nou că s-a urcat pe tron şi scrise deputaţilor săi la Praga ca să caute cel puţin a dobândi ca să i se adaoge, pe lângă principatele Oppeln şi Ratibor, ţinutul Kremmer în Moravia, cu o pensie de 50 mii scuzi de aur şi amnistia despre revoluţia aceasta a Transilvaniei.[296] În vreme ce ambasadorii săi lucra cu inimă la Praga şi izbutiră până în sfârşit a dobândi condiţii foarte favorabile de la împărat şi astfel cum nu se aştepta a dobândi, partida contrarie Austriei, care acum era foarte mare în Transilvania, lucră mai cu grabă. Folosindu-se

de orice zgomot, ea făcea pe Sigismund a-și schimba părerea, arătându-i neîncetat că tratatul lui cu împăratul este o mare ocară pentru dânsul și va fi o pată vecinică pentru familia lui; că din prinț suveran a ajuns rob al Austriei; că de va pune în îndeplinire un asemenea tratat nedrept, trebuie să se teamă de viața lui și că, în sfârșit, Transilvania are să fie în primejdie d-a fi năpădită de turci, care nu vor suferi niciodată ca Casa Austriei să stăpânească această țară.[297] Ei zicea că țara e ostenită de război și că singura mântuire pentru dânsa e alianța cu turcii. Dar, fiindcă Sigismund are legături prin jurământ cu Mihai-Vodă d-a nu se dezlipi de împărat și d-a nu încheia alianță cu turcul, e bine ca Sigismund să abdice în favorul vărului său, cardinalul Bathori, pe care să-l cheme din exil.[298] Și încheia făcându-i un tablou îngrozitor de primejdia la care se expune însuși; de nenorocirile care vor împovăra patria sa, jurându-i să primească mai bine dragostea rudelor sale decât jugul nesuferit al Casei Austriei.

Aceste poveți auzea adesea Sigismund de la cei ce-l încungiura,[299] acestea i le scria și hatmanul Zamoisky, cumnatul său din Polonia.[300] Un iezuit, anume Kaboși, izbuti în sfârșit a îndupleca pe Sigismund ca să cheme din Polonia pe vărul său, cardinalul Andrei Bathori.[301] Acesta, cum i se vesti că poate a se întoarce în Transilvania, unde il așteaptă un tron, merse la Cracovia de luă sfatul regelui Poloniei și al lui Zamoisky și apoi, supt hainele de negustor, ajunse în Transilvania în luna lui fevruarie 1599[302] și merse la Sibiu, unde se afla sosit Sigismund cu soția din preumblarea prin țară și unde, fiind la hotarul Țării Românești, Mihai-Vodă trimisese boieri de-l complimentă.[303]

XLIII

Cardinalul se întoarce din Polonia. Sigismund îl primește cu prietenie și-l proclamă în dietă prinț al Transilvaniei în locul său. Primejdia în care se afla atunci Mihai-Vodă.

Sigismund primi foarte bine pe cardinalul și îi arătă multă dragoste. El vărsă multe lacrimi îmbrățișându-l, crezând cu aceasta să șteargă aducerea-aminte a trecutului. Se umili fără demnitate înaintea dușmanului său, îl rugă să-i ierte nebunia ce făcuse, împins de sfaturi rele și oarbă patimă ce îl pornise a face atâta rău familiei sale, îl jură în numele lui Dumnezeu să primească, ca o ștergere a acelei ocări, această deschisă destăinuire ce face

și d-a nu păstra despre aceea nici o mânie.[304] Cardinalul, stăpânit de dorința de a se urca pe tron, închise în inima lui pentru un minut toată dușmănia sa împotriva fățarnicului său văr și răspunse la fățarnicia lui cu o asemenea fățărnicie și semne de dragoste.[305] Ei plecară împreună la Alba-Iulia, unde Sigismund, spre a trage mai mult prieteșugul și încrederea vărului său, îl opri să șadă în casă-i. Se minuna toți oamenii văzându-i în toate zilele primblându-se împreună într-aceeași trăsură și arătându-și atâta dragoste, cum acești dușmani de atâția ani începură îndată a se iubi atât de mult.[306]

Sigismund se învoi cu cardinalul ca să-i plătească în tot anul 24 mii scuzi de aur, să-i dea în stăpânire cetatea Bistrița, cu pământul său și a zecea parte din venit, și alte cetăți mai mici și venituri.[307] Apoi ambii plecară la adunarea dietei, ce se convocase la Medias în luna lui martie. Acilea mai întâi se revocă osânda împotriva izgoniților din țară. Cardinalul și cu partizanii săi căpătară cu cinste iarăși rangul și avuția lor, făcându-se întru aceasta un edict, prin care se poruncea ca toți care au vrun exemplar din actul de osândă făcut înainte exilaților să-l aducă guvernului spre a fi arse, cu pedeapsă de o gloabă de două sute scuzi de aur pentru acel ce va călca această poruncă.[308] Se propuse apoi la dietă să se aleagă cardinalul de prinț al Transilvaniei, și toată nobilimea ungurească grăbea cât putea această alegere. Sigismund ținu, în treaba aceasta, un lung cuvânt în limba ungurească. El vorbi mult despre slujbele ce cardinalul a facut creștinătății și faptele cele mari ce tatăl său (?) Ștefan făcuse în vreme de pace și de război. Vorbi încă și mai mult de tot ce el însuși făcuse pentru binele statului și, după ce a arătat primejdiile în care era Transilvania, zise că, vrând a o feri de toate acele calamități, nu vede alt mijloc mai bun și mai lesne decât să puie pe cardinal în locul lui, dându-i sarcina cârmuirei, ce el nu se mai simte în stare d-a purta.

„Cunoașteți, adăogă el, și primejdiile în care m-am aflat m-au învățat, că noi avem deopotrivă a ne teme de puterea ambilor împărați, vecinii noștri, în contra cărora am avut a ține atâtea războaie. Este peste putință să ne bucurăm de pace de nu vom găsi mijloacele d-a cruța (economisi) într-aceeași vreme p-amândoi acești stăpânitori. Unchiul meu, politic iscusit ca și căpitan viteaz, de multe ori mi-a zis-o, când eram copil; dar dacă n-am urmat acele sfaturi înțelepte, voi încai a drege toate relele ce nesocotința mea a făcut și a lăsa locu-mi vărului meu, care, singur numai, poate

priveghea la păstrarea acestei provincii și să-i aducă pacea. El are curaj și statornicie și se bucură de o sănătate desăvârșită. Slujbele cele mari ce a făcut la ambele împărății îl fac a fi cinstit de dânsele și el are încă de prieten de aproape pe craiul Poloniei, acest puternic vecin, încât oricum s-or întoarce trebile, domnia acestui prinț va fi fericită. Transilvania, sleită și ostenită de atâtea pierderi, are trebuință de pace și numai cardinalul o poate economisi cu ambele puteri vecine. Polonia și Moldova, care au mare credit la Poartă, fiind în interesele noastre, va fi lesne d-a ține pacea cu turcul. Și nici despre partea împăratului nu e mai greu; acest prinț n-are nimic a se plânge de cardinalul, care apoi are protecția papei, și când curtea Romei va primi alegerea sa, împăratul nu va mai îndrăzni nici a mișca.

Cât pentru mine, adăogă el, sunt bolnăvicios. Părul meu cel alb, cu toate că sunt într-o vârstă puțin înaintată, și boalele ce simt în trupul meu mă silesc a lăsa cârmuirea statului. Însuflețit d-un adevărat zel pentru patria mea, dau de bunăvoie sceptrul la un om care are puterile trebuincioase ale duhului și ale trupului spre a purta această sarcină. Abdicarea mea nu e nepilduită. Carol al V-lea și vro câțiva alți regi, a căror aducere-aminte totdeauna va fi vrednică de cinste, după ce multă vreme și după legi au cârmuit pe popoarele lor, au preferat mântuirea patriei lor la interesele lor particulare și o depărtare de bunăvoie de grijile cârmuirei.“

După aceea, el acordă o amnistie generală despre trecut și puse pe toți deputații, oameni obicinuiți din cele trecute a primi toate poruncile cu supunere și răbdare, de jurară credință cardinalului. Acesta, după ce făcu și el jurământ deputaților,[309] mulțumind lui Bathori și la toți deputații țării, trimise îndată unul din ofițerii săi la Poartă, ca să capete o trecere slobodă la ambasadorii săi care să trateze cu sultanul.

Acest trimis căpătă de la turci o vestă de mătase țesută cu aur, după cum se obicinuiește, și fu însărcinat a spune stăpânului său că poate, până în cele patru următoare luni, să trimiță pe miniștrii și darurile lui.[310]

Această revoluție din Transilvania fu privită de români ca un complot pentru pieirea lor și a domnului lor.[311] Cronicele românești acuză cu acrime viclenia făcută de Sigismund, abdicând în favorul cardinalului, numai ca să poată face pace cu turcii, de la care el era oprit de jurământul făcut lui Mihai, și prin aceasta să-l înșele. Cea dintâi abdicare a lui Sigismund silise pe Mihai-Vodă a se închina nemților și întărâtă pe turci asupră-i, și când, primejduindu-se a supăra pe nemți, Mihai-Vodă primește alianța cu Sigismund, acesta, prin a doua abdicație, dă cârma țării în mâna

prietenului turcilor, polonilor și lui Ieremia-Vodă, coaliție dușmană de moarte a lui Mihai-Vodă, care punea în primejdie mare țara și tronul său.

Drept aceea, cum află Mihai-Vodă de noua revoluție a Transilvaniei, puse mâna pe sabie.

CARTEA IV: UNITATEA NAȚIONALĂ

(aprilie 1599 — iulie 1600)

I

Descrierea fizică a Ardealului. Rămășițele dacilor și romanilor.

Pe culmea cea mai naltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între toate țările semănate de Domnul pre pământ. Ea seamănă a fi un măreț și întins palat, capodoperă de arhitectură, unde sunt adunate și așezate cu măiestrie toate frumusețile naturale ce împodobesc celelalte ținuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brâu de munți ocolesc, precum zidul o cetate, toată această țară, și dintr-însul, ici-colea, se desfac, întinzându-se până în centrul ei, ca niște valuri proptitoare, mai multe ziduri de dealuri nalte și frumoase, mărețe pedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi și peste lunci. Mai presus de acel brâu muntos, se înalță două piramide mari de munți, cu creștetele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriași, stau la ambele capete ale țării, cătând unul în fața altuia. Păduri stufoase, în care ursul se plimbă în voie, ca un domn stăpânitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, care îți aduc aminte natura țărilor de miazănoapte, dai, ca la porțile Romei, peste câmpii arse și văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte și miazăzi trăiesc într-acest ținut alături una de alta și armonizând împreună. Aci stejarii, brazii și fagii trufași înalță capul lor spre cer; alături te afunzi într-o mare de grâu și porumb, din care nu se mai vede calul și călărețul. Ori încotro te-i uita, vezi colori felurite ca un întins curcubeu, și tabloul cel mai încântător farmecă vederea. Stânci prăpăstioase, munți uriași, a căror vârfuri mângâie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gârle a căror limpede apă lin curge printre câmpiile înflorite, pâraie repezi, care mugind groaznic se prăvălesc în cataracte printre acele amenințătoare stânci de piatră, care plac vederii și o spăimântează totdeodată. Apoi, în tot locul, dai de râuri mari, cu nume armonioase, a căror unde port aurul. În pântecele acestor munți zac comorile minerale cele mai bogate și mai felurite din Europa: sarea, fierul, argintul, arama, plumbul, mercurul, zincul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuteaua, teluriul și, în sfârșit, metalul cel mai

îmbelșugat decât toate, aurul, pe care îl vezi strălucind până și prin noroiul drumurilor.[1]

Astfel este țara Ardealului.

Dar nu numai artistul și naturalistul, ci încă strategicul, politicul și arheologul au de multe a se minuna într-acest împodobit ținut. Cel dintâi va privi și va cerceta cu mirare această puternică și întinsă cetate naturală, scăparea neamurilor în epocile grele ale istoriei lumii. De oriunde vei veni, ai să urci mult spre a ajunge la dânsa și nu poți intra fără numai prin șapte porți întărite de natură, lesne de apărat, foarte anevoie de cuprins. Politicul va admira feliurimea națiilor și a religiilor adunate din toate colțurile lumii pe acest pământ, unde Dumnezeu însuși pare a le fi chemat, întinzând înaintea lor o masă așa de îmbelșugată, cum și minunatele instituții democratice ce au ocrotit acești munți, pe când despotismul le mătura din toată Europa. În sfârșit, istoricul-arheolog va cerceta cu interes suvenirile și rămășițele dacilor, a acestui viteaz și nenorocit popor, cea din urmă odraslă din acel neam minunat al Pelasgilor, care se arătă la leagănul civilizației tuturor popoarelor și formă vârsta eroică a omenirei. El va întâlni încă la tot pasul urmele de uriaș ale poporului crai aici, romanii, domnii lumii, căci Ardealul e cea mai frumoasă parte a Daciei ferice *(felix Dacia)*, draga țară a cezarilor.

Aci era Apulum, Salinae, Napoca, Patavium, Pretoria, Augusta, Aquae, Auraria, frumoase și însemnate colonii romane, din care patru cu drept italic, și cea mai vestită decât toate, Sarmisegetusa Regia, capitala lui Decebal, numită apoi Ulpia Traiana, de a cărei ruine plină e și astăzi valea Hațegului.[2] Rămășițele templurilor, bazilicelor, apeductelor, băilor dau și astăzi puternică dovadă de cultura cea mare în care ajunsese Dacia supt romani.

II

Invaziunile barbarilor. Luptele românilor din Ardeal cu ungurii în veacul de mijloc.

Dar nu ținu nici două veacuri înflorirea Daciei, și împăratul Aurelian, la 274, își retrage legiunile dintr-însa și o lasă în mâinile goților. D-aci înainte cumplite nevoi, în vreme de mai multe veacuri, copleșiră Dacia. Aflându-se în calea barbarilor, peste dânsa se vărsă mai întâi acel îngrozitor potop de neamuri care înecă toată Europa. După goți, hunii cei groaznici, gepizii,

avarii, bulgarii, pacinații, comanii etc. trecură asupră-i, până către sfârșitul veacului al IX-lea, dar fără a o putea însă îneca, fără a putea sili pe locuitori a-și părăsi patria. În acele vremi grele, Ardealul mai cu seamă fu scutitorul nației române. În munții lui scăpă locuitorii Țării Românești, ai Moldovei când se văzură năpădiți de barbari. De unde, când se mai limpezea locul de dușmani, ei se scoborau la șesuri, către căminele lor. Era atunci, în veacul IX de la căderea avarilor, Dacia liberă, și în vreme ce în Dacia Inferioară se întemeia Banatul Craiovei, în Dacia Superioară se întemeiau mai multe staturi române libere.

Pe la începutul veacului al X-lea domniau peste Ardeal, Banat și Bihor ducii români Gelu, Menomorut și Glad, când un nou neam barbar din Asia, ungurii, năvăliră asupră-le. Românii stătură puternic împotriva acestui nou potop. După două lungi războaie, ducele ungurilor, Arpad, încă nu putu cuprinde Bihorul, țara lui Menomorut, și tocmai după moartea acestuia intră în stăpânirea ei cu drept de moștenire, fiindcă fiul său, Zolta, luase în căsătorie pe fiica ducelui Menomorut. Gelu, domnul românilor din Ardeal, încă se împotrivi eroicește ungurului Tuhutum și muri în bătaie de o moarte glorioasă pentru patria sa (904). „Atunci românii, văzând moartea domnului lor, deteră mâna cu ungurii de bunăvoia lor și își aleseră domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca.“

Așa românii, nu învinși și cuprinși fiind, dar printr-o unire politică, primiră pe unguri în țara lor. Într-acest chip, după un război sângeros, intrară ungurii și în Banat, unde domnea Glad.

La începutul domnirii ungurilor, soarta românilor fu mai blândă. Ei își păstraseră constituțiile lor provinciale cu ducii lor proprii. Românii erau atunci soți ai ungurilor, iar nu supușii lor. Tot Ardealul nu încăpuse încă în stăpânirea ungurilor și pe lângă hotarele de miazăzi se aflau ducaturi cu totul libere, precum erau cele ale Făgărașului, Omlașului și Maramureșului. În celelalte părți ale Ardealului, supuse ungurilor, aceștia erau foarte puțini; mai mult o armată decât o populație. Afară de dânșii, se mai aflau atunci în Ardeal niște oarde din același neam, ce locuiau munții de către răsărit. Aceștia erau secuii, ce se cred a fi rămășițe din oștile lui Atila. Ei erau împărțiți în scaune și aveau o organizație cu totul democratică.

Mai târziu, pe la anul 1143, o colonie germană veni în Ardeal, chemată fiind de craiul Gheiza al II-lea și așezată de dânsul pe pământul numit crăiesc. Cu toți ungurii, secuii și sașii, românii, cu toate că mulți din ei trecuseră în vecinele principate, rămaseră însă tot în mai mare număr în

Ardeal și își păstraseră, până în al XIII-lea veac, împreună cu simțimântul dreptului lor de moșteni ai țării, încă multe drepturi și pământurile lor.[3] Dar gelozia națiilor ce vecuiau cu dânșii într-aceeași țară, iar mai cu seamă de când ducii ungurilor se urcară la vrednicia de crai și introduseră iobăgia, începură a trata pe români ca o nație cuprinsă și, după dreptul cuprinderilor de atunci, a-i despuia de pământurile lor, spre a și le împărți între sine și a reduce pe moștenii țării în starea de iobagi.

Românii nu suferiră în tăcere tirania și reducerea lor din stare de nație liberă la starea iobăgiei, dar norocul nu-i ajută și fiecare răscoală nefericită îngreuia mai mult jugul lor. Astfel, încă din vremea lui Ștefan, craiul Ungariei, în Banat, Optum, nepotul ducelui Glad, văzând tendințele tiranice ale ungurilor, chemă poporul la arme și, după un înfricoșat război, numai prin trădarea ginerelui său, Cinad, fu învins. Apoi, mai târziu, când jugul ajunsese și mai greu, românii, reduși acum toți în stare țărănească, se sculară în mai multe rânduri în veacul al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea. Istoria Ardealului și a Ungariei după acele timpuri e plină de așa-numitele *răscoale țărănești (tumultus rusticorum)*. Aceste răscoale nu erau numai ridicarea iobagului către stăpânul său, dar mai mult răscoala simțimântului național al unui popor chinuit de alt popor. De atunci ura neamurilor luă proporții mari și, în vreme ce această deosebire a sângelui slujea împilătorilor de pretext la tirania lor, în inima împilaților ea hrănea vecinica dorință a neatârnării.

III

Epoca Corvinilor. Românii iobagi. Pretențiile domnilor români asupra Ardealului.

Jugul românilor din Ardeal se îngreuia mal mult pre an ce trecea nu numai din partea nobililor unguri, ci încă și din partea popilor catolici. Era o întreită tiranie: religioasă, polilică și socială. La 1366, Ludovic I-iu, regele Ungariei, dedese voie nobililor să stârpească de tot nația română.[4] Această cruntă prigonire ajunse atât de nesuferită, încât, la 1437, românii apucară cu toții armele împotriva tiranilor. Ei își aleseră povățuitor pe Antonie Magnu. Ungurii chemară într-ajutor pe secui și pe sași, se conjurară împreună și făcură legătură spre apărarea comună și stârpirea românilor, întărind cu jurământ a lor legătură în 17 sept. 1437. Această legătură o mai întăriră încă în 2 fevruarie 1438 și fu temelia constituției ce a domnit în Ardeal până în

anul 1848. Dar țăranii români, ajutați și de puținii nobili din neamul lor ce se mai păstrase, ținură războiul mai bine de doi ani și tocmai la 1439, căzând asupră-le toată puterea Ungariei, ei se liniștiră, după ce însă craiul Albert le dete libertatea de a se strămuta în verice loc și vericând le va plăcea. Înălțarea românului Ioan Huniade la guvernul Ungariei și aceea a lui fiul său Matei la demnitatea de crai opri furia ungurilor d-asupra românilor. Matei pedepsi încă cu crâncenie pe cerbicoșii nobili unguri din Ardeal, rebelați în contră-i, supt pricinuire că nu vor a se supune la un crai român. Vrând să dea satisfacție cererilor poporului român de la 1437, el îl scăpă de dijmele ce plătiau la popii catolici și îl apără de asupririle nobililor. Craiul Matei, ca și tatăl său, Ioan Huniad, spre a ridica nația lor apăsată, nu știu face altceva decât a înmulți numărul nobililor români. Această măsură fu slabă în adevăr, căci aceşti nobili sau erau săraci și neputincioși a ține frunte numeroșilor nobili, sau, de erau bogați, dobândeau interese protivnice mulțimei și se înecau în aristocrația maghiară, pierzându-și naționalitatea. Adevăr e că Corvinii, înălțați în mărimea lor prin unguri, care îi privegheau de aproape, știindu-i de sânge român, nu puteau face mai mult. Ei nu puteau și de ar fi avut acele idei și ar fi vrut să desființeze regimul feudal sau să gonească pe unguri din pământul românilor și să despartă acestora, din crăie, țară deosebită. Cu totul împotrivă, țintirile lor erau să îngloteze pe toți românii în acelaşi stat cu ungurii; pentru aceea ispitirile lor nenorocite de a cuprinde Țara Românească și Moldova.

Dar cu craiul Matei muri și dreptatea, după spusa și de astăzi a poporului în Ungaria și Ardeal, și asuprirea țăranilor români crescu din zi în zi. La anul 1514 izbucni acea revoluție a țăranilor din Ungaria supt Doja, îngrozitoare prin crâncenia faptelor ei și a pedepselor ce trase asupră-i. Românii din Banat, precum și chiar nobilii români din Maramureș, luară parte l-această revoluție. Țăranii români din Ardeal, ce nu se mișcaseră, împărtășiră pedeapsa celorlalți și pierdură dreptul a se muta de pe o moșie pe alta. Apoi se introduse și cartea de legi a lui Verböczy, care legiuia: că țăranul n-are nimic afară de simbria pentru munca sa *(rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet).*

Pedeapsa dumnezeiască nu întârzie a izbi pe aristocrații unguri. Când puternicul sultan Soliman năvăli asupra Ungariei, țăranii nu vroiră a se scula spre a apăra o patrie unde nu li s-a lăsat nici un drept; și Ungaria căzu pentru totdeauna, împreună cu craiul său, în bătălia memorabilă de la Mohaci (29 august 1526). Banatul de atunci căzu cu totul în stăpânirea

turcilor și Ardealul rămase supt prinți unguri, aleși și vasali ai Porții. Această nouă epocă în care intră Ardealul fu și mai fatală românilor. Atunci se iviră acele legi batjocoritoare pentru români prin care veneticii unguri și soții lor ocărăsc numele și neamul lor, și religia lor numai o suferă vremelnicește, și pe dânșii îi declară de hoți, tâlhari și vagabonzi în țara lor, moștenită de la părinți; legi care cu totul îi depărtează de slujbe civile; nu le iartă a umbla cu sabie, paloș și altă armă, pedepsind cu tăiere de mâna dreaptă pe acela la care se va găsi o pușcă; legi prin care nu le este iertat a purta haine de postav, nici pantaloni, nici cizme, nici pălărie de un fiorin, nici camășă subțire; apoi alte nenumărate legi despre iobăgie vecinică etc.

Ura națională a românilor în contra tiranilor unguri se întrupă atunci în oarecare individualități puternice, care, fără a simți poate, se făcură organul ei. Astfel Ștefan Mailat, român din ținutul Făgărașului (1537-1541), și mai apoi Gaspar Bekeș de la Caransebeș (1573-1575) și Pavel Macikași (1586) clătiră torța discordiei peste capetele ungurilor și îi vătămă greu prin răscoalele și războaiele ce ațâțară. Astfel viteazul domn al Moldovei Petru Rareș de zece ori năvăli în Ardeal (1528-1544), pustiind când pe sași, când pe secui, când pe unguri, și reclamând moșie părintească în acea țară. Îndată după-aceea, Alexandru-Vodă al Moldovei și Petru-Vodă al Țării Românești intrară de mai multe ori (1550, 1552, 1553, 1556 și 1557), mijlocind între deosibitele partide și totdeauna pedepsind când pre unii, când pre alții din asupritorii românilor. Aceste întâmplări făcură ca, în acest veac, românii dintr-o parte și dintr-alta a Carpaților se frecară unii cu alții, își vărsară durerile și își aduseră aminte tradițiile unui trai comun și doriră înființarea lui. De atunci, de câte ori un steag românesc se ivește fâlfâind în vârful Carpaților, Ardealul întreg se înfioară: românii de nădejde, tiranii lor de spaimă.

IV

Cardinalul Andrei Bathori cearcă în zadar să câștige bună voința împăratului Rudolf.

Am văzut în cartea din urmă cum, schimbându-se lucrurile și vremile, ajunse Ardealul în stăpânirea cardinalului Andrei Bathori, prietenul polonilor, al turcilor și al lui Ieremia-Vodă Movilă din Moldova, toți dușmani înverșunați ai lui Mihai-Vodă. Cea dintâi grijă a noului stăpânitor fu d-a trimite un sol la Poartă, spre a încheia pacea, și Poarta, după ce

întoarse pe sol cu răspuns favoritor, nu întârzie a trimite în Ardeal un ceauș spre a trata de pace. Cardinalul se arătă dintru-ntâi că voiește a sta neutru și a fi totdeodată prieten și cu turcii și cu nemții,[5] cumpănindu-se astfel între ambele aceste părți războitoare până să vază care îi va da mai mari foloase. Pentru aceasta hotărî a trimite o solie la împăratul. Acesta primise bine pe solii trimiși de Sigismund și îi pornise înapoi cu condiții moderate.[6] Abia ieșiseră ei din Praga, când împăratul află de revoluția din Transilvania. Mâniat foarte, văzându-se înșelat astfel de ușurința sau viclenia ungurilor, el porni îndată pe doctorul Petzen cu poruncă să arestuiască pe soli, oriunde îi va găsi.[7] Aceștia ajungând la Thorn, aflară că Sigismund, cu „obicinuita sa ușurință de minte“,[8] lăsase Ardealul cardinalului, și hotărâră să nu meargă mai departe, până să afle voința cezarului.[9] Acolo îi ajunse Bartolomeu Petz și îi puse să facă jurământ de credință împăratului, și ei nu se întoarseră în Ardeal decât mai târziu, după moartea cardinalului.[10] Dar în Ardeal, acesta revocase pe soli din însărcinarea lor și trimise în locul lor la împăratul pe Kamuthie, care fu arestat de Petzen la Viena, iar cărțile lui i se luară și se trimiseră împăratului.[11]

Petz, sosind în Ardeal, găsi interesele stăpânului mult mai rău decât bănuia. Nobilii și popoarele era foarte întărâtate împotriva Austriei și erau cu toții încredințați că era mult mai bine pentru dânșii d-a se bucura de dulcețile păcii supt un prinț pământean, care avea învoirea și ocrotirea turcului, decât a avea de stăpân un străin, care să-i arunce fără îndoire într-un război sângeros.[12] Cu toate aceste, cardinalul, cautând a câștiga vreme, scrise lui George Basta, generalul împărătesc, ce se afla cu oastea sa la Casovia, și îl rugă d-a nu-l supăra și lovi nici într-un chip, căci el voiește a întări toate cele încheiate cu solii lui Sigismund de împăratul; că el n-avea alte țintiri decât păstrarea păcii și a bunei rânduieli în Ardeal; că astfel umbletele lui nu vor fi neplăcute și nu va fi nevoie a întrebuința sila către un prinț aliat al împărăției.[13] Basta ascultă bucuros această rugăciune și dete poruncă la ai săi d-a nu supăra nimeni hotarele Ardealului.[14] Petzen se întoarse la Praga pe la sfârșitul lui aprilie. Cardinalul îi dedese o scrisoare către împăratul, prin care ruga pe m. s. a crede că el e gata la orice slujbă, mai cu seamă în ce privește interesul comun al creștinătății; că spre a sfârși în pace pricea ce s-a ivit, el va trimite îndată soli cu deplină împuternicire.[15]

El propunea încă ca, spre a strânge și mai mult legătura sa cu împăratul, să i se dea în căsătorie prințesa Maria-Cristina, care acum se învoise a se despărți de Sigismund Bathori.[16] Această jună și frumoasă princesă, jertfită prin o politică perfidă ca să fie soția lui Bathori, după patru ani de suferințe, acum, prin învoire cu soțul său, iscălise acturile prin care cerea papei a strica unirea lor. Pricinuirea fu neîmplinirea căsătoriei. Aceste acturi se atestară de cardinalul Andrei și de alți trei martori din partea prințului și patru din a princesei, între care era duhovnicul amânduror și două dame din casa sa, de cele mai aproape de persoana sa.[17] Atunci se ivise în public multe fabule spre a tălmăci neputința fizică a lui Bathori. Unii ziceau ca el fusese legat prin farmecele unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacock.[18] Alții prepuseră că muma lui Ștefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie pe o fiică a ei și neizbutind, căci vanitatea lui îl făcu a prefera pe nemțoaică, prin farmece îl legă.[19] Cardinalul porni atunci la Roma pe secretarul său Tomasi, mai pre urmă autorul a două scrieri despre acele timpuri, ca să vestească papei înălțarea sa pe tronul Ardealului, și să-l roage a-i da iertare spre a se putea cununa cu Maria-Cristina. Papa, primind actele de despărțenie, strică căsătoria în 14 iulie (1599), într-un consistoriu;[20] dar Maria-Cristina era dezgustată de lume și sătulă de suferințe și, neprimind propunerile cardinalului, lăsă Ardealul și se întoarse la Gratz, lângă părinții săi. De acolo se trase fără întârziere în mănăstirea Santa Maria d'Halla la Insbruck, unde se călugări. Ea avea d-abia 25 ani. Era o femeie frumoasă, cuminte, împodobită cu învățături, iubeață, dar avu nenorocirea a fi născută arhiducesă și osândită din naștere a sluji de instrument orb politicei familiei sale. Ea fusese mai întâi hotărâtă a se căsători cu posomorâtul bătrân, tiranul Filip II, craiul Spaniei; apoi i se schimbă nenorocirea, dând-o în căsătorie după Bathori. Astfel, în acea mănăstire, pieriră îngropate supt văl atâtea daruri strălucite ce împodobi acea nenorocită femeie, lăudată și căită de toți câți au cunoscut-o.[21]

V

El se silește a îmbuna pe generalul Basta, dar totdeodată tratează cu Polonia.

Împăratul nu răspunse la scrisoarea ce îi trimisese cardinalul Bathori prin Petzen și porunci generalului Basta să se grijească de oaste, spre a intra

în Ardeal.[22] Asemenea, primind scrisori de la Mihai-Vodă, cum că el se teme de o trădare din partea lui Andrei și că ar dori să se oștească în contra lui, îi trimise printr-un raguzean o bună sumă de bani.[23] Cardinalul, văzându-se amenințat din toate părțile cu mai multă grabă decât prevăzuse el și îngrijat de primejdia în care se afla, ceru un bilet de liberă trecere *(sauf-conduit)* și trimise pe Gaspar Corniș la Basta, spre a câștiga vreme. Acest trimis arătă că: dacă împăratul nu primește o învoire pe care stăpânul său totdeauna a dorit, acest prinț va fi nevoit, pentru apărarea sa, a-și căuta un puternic protector; că el roagă pe m. s. împăratul să declareze curat de voiește a trata pe cardinal ca un aliat sau ca un dușman; că un ceauș al Porții, ce era lângă dânsul, îi făgăduia ajutorul și prietenia sultanului, fără a cere mai mult de 10 mii galbeni tribut anual, în loc de 15 mii ce era mai nainte, și că, neputând sta fără protecție, se va declara pentru Poartă; dar că cardinalul, gândind mai mult la ceea ce cereau de la dânsul rangul și calitatea sa, dorea mai bine să se unească cu împăratul împotriva dușmanului comun a numelui de creștin, decât a se arăta că jertfește intereselor sale particulare cauza religiei și mântuirea și libertatea patriei sale; că multe erau mijloacele de împăciuire și că trebuia a mai strânge nodurile printr-o nouă căsătorie cu casa Bathorilor, asupra căreia casa Austriei a vărsat atâtea faceri de bine; că cardinalul, văr primar cu Sigismund, se va sili d-a merita această alianță prin jertfirea și credința sa; și că el dorea ca împăratul să binevoiască a-i da în căsătorie pe prințesa Maria-Cristina; că atunci acest prinț, rezemându-se pe această augustă căsătorie, va privi de aci înainte ca dușman nu numai pe turc, acest crud bici al creștinilor, dar încă pe toți câți vor izbi casa Austriei.

Basta fu puțin atins la inimă de aceste cuvinte și, încredințat fiind că cardinalul nu lucra cu bună-credință, răspunse trimisului cu aceeași prefacere: că stăpânul său trebuie a nădăjdui mult de la buna voință a împăratului; că el va face îndată cunoscut m. s. aplecările în care se afla cardinalul, și că crede că va asculta bucuros propunerile acestui prinț; că, afară de aceasta, el le va rezema cu tot creditului său.[24]

Cardinalul, într-adevăr, nu era de bună-credință. Prieten al Poloniei, căreia era mult îndatorat, el nu putea să voiască serios alianța cu împăratul. El știa acum că căsătoria ce cerea era peste putință. El credea mai mult în turci, care îi mulțumiau dorințele și îi făgăduiau și Țara Românească.[25] Lui îi trebuia însă oarecâtăva vreme spre a se înțelege bine cu turcii, polonii și Movilă și a se întemeia în țară, a se îngriji de oaste și a dobândi ajutoare

de la aliați. El trimise spre acest sfârșit în Polonia pe Gavriil Banfi, unul din senatori, și pe Ștefan Cacasi de la Cluj, și în Moldova pe Ioan, cu numele Nagy (Mare) din orașul Köröbanya. Acesta era însărcinat d-a negocia o căsătorie între unica fată a lui Ieremia-Vodă cu Ioan Iffiu, fratele său din mumă.[26]

VI

Mihai-Vodă bănuiește reaua credință a cardinalului și se asigură despre dânsa.

Acum cardinalul, crezând că a înșelat și a adormit pe împăratul, vru să adoarmă și să înșele și pe Mihai-Vodă, de care simțise că nu e iubit, precum nici el nu-l iubea. Mihai-Vodă, într-adevăr, înțelese bine cât de primejdioasă e pentru dânsul urcarea cardinalului la domnia Ardealului. El desperase cu totul de a se mai putea acum împăciui cu turcul,[27] și a se bate cu dânsul, având Ardealul dușman, îi era foarte cu greu. El începu a priveghea cu luare-aminte toate mișcările cardinalului și află acurat: că acesta făcuse alianță cu polonii, turcii și Ieremia, și că, înainte de toate, aliații asupra Țării Românești și asupra capului lui vor năpădi, că turcii se învoiseră a lăsa lui Andrei Transilvania și Țara Românească, scăzând și tributul cu 5 mii galbeni, și că, după povața și sfaturile cardinalului, Poarta urzea acum curse private spre a-l pierde. Mihai înștiință de toate aceste pe împăratul, făgăduind că va goni pe cardinalul din Ardeal.[28] Afară de primejdia cu care îl amenința cardinalul, lui Mihai îi era ciudă mare, cum un popă (cum îi zicea el) să domnească peste o țară așa de frumoasă, de care el se credea mult mai vrednic și pe care o iubea foarte.[29]

Cardinalul trimise la Mihai-Vodă pe Gaspar Corniș, pe care îl numise general mai mare peste toată oastea sa. Acesta fusese unul din sfetnicii lui Sigismund la anul 1594, când se ucise nobilii. El ura pe cardinalul Bathori și partida turcească și se temea de răzbunarea lui. Cu puține zile înainte, el primise o înfruntare grea de la junele Iffiu, fratele vitreg al cardinalului și al cărui tată pierise în acea ucidere de la 1594. Corniș avea drept a se teme că amnistia și uitarea făgăduită de cardinalul nu va fi ținută în seamă. Astfel inspirat, Corniș, spun că întâlnindu-se cu Mihai-Vodă, îl mai întărâtă încă asupra cardinalului, încredințându-l de gândurile vrăjmășești ale acestuia, și îl întemeie mai mult în proiectul său d-a intra în Ardeal. Întorcându-se lângă

cardinalul, Corniș îl asigură că Mihai-Vodă nu hrănește nici un cuget de dușmănie asupră-i și nu bănuiește nimic.[30] Nu mult după aceea, cardinalul trimise la Mihai-Vodă alți doi soli, pe bătrânul George Ravazdi, unul din senatori, și pe Nicolae Viteaz, bărbat însemnat și care cunoștea limba românească, „spre a-i făgădui prietenie și raport de bună vecinătate, cerând și de la dânsul asemenea.“[31] Mihai, necunoscând încă deplin cugetele împăratului și crezând în sinceritatea cardinalului, se înduplecă a încheia cu acesta un tratat, punând în condiție: ca cardinalul să nu se dezbine de împăratul, nici să se alieze cu turcii, ci, unindu-și armele împreună, să poarte război împotriva lor. Acest tratat încheiat la 14 aprilie 1599 se iscăli de Mihai și de zece boieri ai săi și prin jurământ pe *Evanghelie* se întări. Apoi solii ardeleni, după o zăbovire de două luni în Țara Românească, se întoarseră acasă.[32]

Dar nu trecu vreme multă și Mihai-Vodă se încredință de viclenia cardinalului către dânsul. El prinse un trimis al cardinalului ce mergea la turci și, din cărțile ce se găsi la dânsul, se dovedi cum că cardinalul încheiase pace și alianță cu turcii și cu Irimia-Vodă și voia să-l răstoarne din tron, să-l prinză, pentru care sfârșit chibzuiau fiecare a-și aduna oștile în tabără.[33] Mihai, văzând că este astfel înșelat, se hotărî d-a le apuca înaintea vrăjmașilor lui, a izbi până a nu fi ei în stare să-l izbească. Deci începu a aduna și a scrie soldați numeroși, parte mare din poloni, cazaci, sârbi.[34] El scrise împăratului toate faptele cardinalului, arătând că va să-l răzbune despre dânsul și să cuprinză Ardealul, cerând pentru aceasta de la maiestatea sa să contribuiască cu 30 mii talere pentru plata oștilor și 10 mii puști. În vremea aceasta, spre a nu insufla bănuieli cardinalului, răspândi vorba că aceste gătiri de oaste le face împotriva turcilor.[35]

VII

Mihai se pregătește pe ascuns în contra cardinalului și amăgește pe solii lui. Cardinalul tractează cu turcii, adună tabăra la Sas-Sebeș și apoi o licențiează.

Cu toate aceste, faima, adesea prevestitoare adevărată a nenorocirilor ce amenință, începu a se lăți, ațâțând toate vorbirile, spăimântând toate fețele, vestind că acele pregătiri de război ale lui Mihai-Vodă nu se fac împotriva turcilor, ci împotriva Ardealului.[36] Atunci prințul Andrei porni un sol la

Casovia, spre a întreba pe generalul Basta dacă e adevăr că Mihai-Vodă pregătește o revoluție și fierbe în duhul său proiectul d-a-l goni și d-a stăpâni Ardealul. Basta, ascultând vorbele acestui trimis, răspunse foarte simplu că gândurile lui Mihai îi sunt necunoscute și că cardinalul îl poate întreba pe el însuși de ceea ce pregătește.[37] Cardinalul se hotărî atunci a trimite la Mihai-Vodă pe senatorul Pancratie Sennyei, spre a iscodi gândurile lui. Mihai primi pe sol cu multă bunăvoință și cinstiri, în palatul său de la Târgoviște, încunjurat fiind de soldații săi. Sennyei ceru de la dânsul: d-a nu lăsa pe prințul Andrei în cumpănă între temere și nădejde; d-a împrăștia printr-o declarație cu inimă curată zgomotul rău ce alerga nu numai în Ardeal, dar încă în toate părțile din afară. Mihai, văzând proiectele sale descoperite, se simți în nevoie d-a înșela pe dușmanul său, spre a nu fi însuși înșelat și pierdut de dânsul. El protestă cu multă înfocare, înaintea lui Sennyei, împotriva nedreptelor bănuieli ce cardinalul are asupră-i; el aduse aminte de jurământul ce a făcut că va păzi pace și prieteșug cu Ardealul și că aceasta i-o povățuiește și interesul său; el adăogă protestații și jurăminte că astfel va urma și în viitor, declarând în sfârșit că el stă gata a trimite în Ardeal pe soția și pe fiul său, Pătrașcu, ca zăloage ale credinței sale, numai cardinalul să trimiță pe frate-său, Ștefan Bathori, la Turnu Roșu, lângă hotarul Țării Românești, spre a-i primi, și să se îndatoreze că va pune pe fiul său să învețe limba latinească și că va purta grijă pentru siguranța și buna petrecere a familiei sale, după cum o cere datoria și prieteșugul.[38] Istoricul Bethlen, în cuvântul ce pune în gura lui Mihai în această împrejurare, pretinde că el ar fi zis că, de va intra în Ardeal, să-l ducă Dumnezeu a mânca trupul femeii sale și a bea sângele fiului său. Nouă ne vine cu greu a crede la acest jurământ, când știm cât de mare era credința sa și cât de puternic inima sa, ca toate inimile de leu, își iubea familia. Credem mai mult sau că aceste cuvinte sunt niște exagerații ale analiștilor unguri contemporani, sau că Sennyei chiar, care și el era tainic dușman al cardinalului, a adaos de la sine aceste cuvinte, spre a insufla călugărului o încredere oarbă în Mihai-Vodă. Gaspar Corniș încă declară că el își pune capul că Mihai-Vodă n-are nici un gând de vrăjmășie. Astfel crezuții prințului Andrei slujiră mai mult a-l înșela decât chiar dușmanul său Mihai-Vodă.[39]

Într-acest chip Andrei Bathori se înșelă; și, încredințat acum că Mihai-Vodă nu cugetă rău asupră-i, îi dete voia cerută de acesta d-a cumpăra în orașele săsești arme, praf, trâmbițe, steaguri și tot ce trebuia pentru război și

de a le trece în Țara Românească.[40] Asemenea el îngădui la vro câțiva unguri, precum George Mako și frate-său Grigore, Francisc Lugaciu, războinici viteji și cercați, și la mulți alții, a intra în slujba lui Mihai-Vodă, dorind ei a se bate supt dânsul.[41] Dar această încredere ce avea în Mihai nu opri pe cardinalul d-a lucra cu și mai multă înfocare cu aliații săi întru înființarea planurilor comune. El se învoi pentru încheierea păcii și alianței cu turcii prin Mustafa, solul turcesc, și ceaușul Ușaim, care de câtăva vreme se afla în bună cinste petrecând la curtea lui; dintr-altă parte se înțelese cu Ieremia-Vodă și cu polonii ca fiecare, strângându-și oștile în tabere, să stea gata a-i veni într-ajutor.[42] El însuși își adună oștile, punând tabără la Sas-Sebeș, și așteptă numai sosirea aliaților săi, spre a se porni împotriva lui Mihai.

În vreme ce cardinalul, fără grijă, până să-i vie aliații, își petrecea timpul plimbându-se prin munți, vânând la păstrăvi și desfătându-se prin mâncări și băuturi, armia lui, ce sta în nelucrare la Sas-Sebeș, începu a cârti și a se plânge, mai cu seamă nobilimea. Fiecare după caracterul său striga și zicea că-și pierdeau vremea într-o nelucrare nefolositoare și rușinoasă; că se ruinau acolo nefăcând nimic; caii slăbeau și ei nu puteau merge să îngrijească de trebile casnice ale lor; că e necuviincios lucru, în vreme ce erau în siguranță, fără dușman de nicăiri, de a-și petrece vara închiși în tabără, topindu-se în moliciune. Cei mai limbuți nu respectau nici pe prințul, nici pe sfetnicii săi; ei strigau că cardinalul era fricos, nesocotit, nehotărât și leneș, și că, obișnuit fiind la trândăvie călugărească și la o viață delicată și singuratică, el nu știa ce trebuie unei armii și ceea ce cerea interesul statului; că el a luat domnia fără să știe ce ar putea mântui republica și cum și cu ce se face războiul. Cardinalul, cum auzi aceste cârtiri ale ostașilor, se îngriji foarte, și îndată, lăsând în tabără numai pe pretorieni și trupele mercenare, dete la toate celelalte oști voie de a se întoarce pe la casele lor.[43] Astfel, nu oarba încredere în Mihai-Vodă, ci temerea sa de cârtirile oștenilor săi făcu pe cardinal a strica lagărul și a se dezarma deocamdată.

VIII

Malaspina, nunciul papei, sosește în Ardeal. Politica vicleană din acele vremuri.

În vremea aceea, sosi în Ardeal la Alba-Iulia (20 aug. 1599) germanu Malaspina, episcopul de Caserta, ca nunțiu apostolic pe lângă cardinalul.[44] Acesta fusese, cum știm, în aceeași calitate în Polonia, unde, din reaua-credință a lui cu care se purta, își trase hula tuturor, și polonezii făcură un joc pe numele lui, ce însemna spin rău, zicând: „Niciodată nu poate fi spin bun, măcar deși ar fi trimis de la Roma.“[45] El era într-adevăr un ambițios și intrigant mare, cautând prin toate chipurile a dobândi pălăria de cardinal, ce foarte mult o dorea. După o ședere de câțiva ani în Polonia, desperând de a-și vedea dorința împlinită, trecu în Ardeal, pe care teatru atunci se petrecea multe intrigi. El dorea în tot chipu să câștige favoru împăratului, ca printr-însul să dobândească cardinalatu.[46] El se sili a face pe Andrei Bathori să înțeleagă cât este de urât și ocărâtor pentru dânsul, fiind creștin și cardinal încă, să se alieze cu turcii împotriva creștinilor și a papei; că el trebuie a se teme de mânia papei și a sfântului colegiu și de răzbunarea împăratului și a tuturor creștinilor. El îi făgăduia încă că va mijloci la papa ca să-i dea voie a se căsători, ca să nu se stingă astfel familia Bathoreștilor.

Un analist ungur de pe atunci, anume Szamosközy, pretinde că prințul Andrei se lăsă a se convinge de aceste cuvinte ale lui Malaspina și se făgădui că va strica alianța cu turcul, cu atât mai mult că aceștia pretindeau ca să le dea înapoi cetățile de margine Lipova, Ieneu și alte treceri vecine. Ziceau numai că, temându-se de împotrivirea locuitorilor, voiau ca să fie aceasta secret până la epoca adunării dietei;[47] iar pentru încheierea acestei alianțe, porni îndată pe Ștefan Cacasiu la împăratu;[48] și că apoi, chemând la sine pe solii turci, le declară că voiește război cu Poarta. Istoricul Bethlen face bine de a se îndoi, observând că ceilalți analiști tac despre aceasta și că solii săi lângă sultanul, Nicolae Gavay și Francisc Budai, nu se întoarseră de la Poartă decât după intrarea lui Mihai-Vodă în Ardeal.

Urma însă ne va arăta că Andrei Bathori nu era deloc sincer în făgăduielile sale. O dovadă despre aceasta încă este că, în vreme ce el protesta de hotărârea lui d-a se alia cu împăratul, el scria lui Ioan Zamoisky, cerând poveți și protestând de voința lui de a ține cu Polonia. Zamoisky îi răspunse, în 23 septemvrie (1599), ca să grăbească a trimite o ambasadă la staturile Poloniei, cerând protecția lor pentru dânsul și pentru provincia sa.[49] Este adevăr că toți actorii acestei scene umblau căutând a se înșela între sine unii pe alții: Andrei Bathori înșela pe împăratul, pe Mihai, pe Basta și pe Malaspina; împăratul înșela pe cardinalul, pe al căruia trimis,

Cacasiu, îl primi foarte bine la Pilsna, unde se dusese, și-i dete nădejdi că va încheia în curând tratatul cerut, și într-aceeași vreme trimitea instrucții tainice la Mihai-Vodă și la generalul Basta, ca să se înțeleagă împreună spre a intra cât mai în grabă în Ardeal și a goni d-acolo pe cardinal. El încă înșela și pe Mihai-Vodă, lăsându-l a nădăjdui mult, dar bine hotărât a se sluji de dânsu ca de un instrument și a nu-l lăsa a se întemeia în stăpânirea Ardealului. Mihai-Vodă căuta a înșela pe cardinalul și într-aceeași vreme voia a înșela pe Basta, intrând în Ardeal înaintea lui, cum și pe împăratu, fiind hotărât a păstra această țară supt cârmuirea lui. Basta asemenea voia să silească în toale chipurile spre a dobândi el, iar nu Mihai, cârmuirea Ardealului; în sfârșit, Malaspina umbla să înșele pe toată lumea, vânând în toate părțile mult dorita pălărie de cardinal. Acest chip viclean de a lucra — deși în ziua de astăzi, când ideile morale sunt mult mai dezvoltate, este oarecum iertat, decorându-se cu numirea de diplomație și înșelăciune de război — datoria istoriei, această conștiință a neamului omenesc, este de a-l osândi. Mihai-Vodă, din toți, este mai lesne de iertat, el era amenințat cu viclenie în cârmuirea și patria sa și era nevoit a se apăra cu aceleași arme cu care era izbit; ambiția lui încă avea un scop mult mai nobil și mai înalt decât a celorlalți: el țintea a regenera nația sa.

IX

Mihai trimite pe G. Raț la Andrei Bathori și se gătește de oaste, pe ascuns de cardinalul. Acesta adună dieta la Alba-Iulia.

Mihai-Vodă, aflând de tabăra cardinalului de la Sas-Sebeș, trimise în Ardeal pe banu Mihalcea, sfetnicul său de-aproape, și pe George Raț, sârb cu neamul și cu numele, spre a cerceta puterile și gândurile lui Andrei. Sosind lângă acest prinț, ei îi declară că Mihai-Vodă voiește să năvălească în Bulgaria în vreme ce Ibrahim-Pașa războia în Ungaria, după cum făcuse cu izbândă în anul trecut, și că ar dori pentru aceasta să nu i se întâmple în lipsă vro primejdie din partea Ardealului. Cardinalul încredință pe trimiși că Mihai-Vodă poate fi sigur că nu i se va aduce nici o stânjenire la întreprinderile sale; pe lângă acest răspuns, trimișii raportuiră lui Mihai că în tabăra de lângă orașul Sas-Sebeș Andrei avea numai niște pretorieni și oarecare oști mercenare, iar oastea țării se licențiase din pricina sărbătorilor și fiind fără grijă de vrăjmași.

În acele zile, Mihai-Vodă trimisese lângă Rudolf cezarul unul din boierii săi, anume Stoica, boier ales, înțelept și de cinste al țării, ca să dea poruncă lui George Basta cu oștile sale ca să se unească la Casovia cu garnizoanele germane și, cu Ștefan Bocskai, împreună cu oștile Varadinului, să cază cu toții asupra Ardealului, în care el, Mihai, va năvali într-aceeași vreme, și astfel Andrei, silit fiind a-și împărți oștile, să nu poată respinge și pe unul și pe celălalt dușman. Cezarul, trimițând pe Stoica la Szathmar, îi răspunse că va afla voința sa de la vice-craiul de la Casovia. Cu toate aceste, trimise cărți lui Moise Szekeli, căpitanul Szathmarii, poruncindu-i d-a da la vreme tot ce va fi trebuincios.[50] Generalul său George Raț aduse încă lui Mihai o sumă de bani din partea împăratului și el se puse atunci a-și aduna oastea și a-și pregăti expediția ce avea în gând, răspândind mereu vorba că se gătește împotriva turcilor.[51]

Autorii contemporani vorbesc astfel de armata lui în această epocă: „Slujesc de soldați acestui voievod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracula, mulți unguri, ardeleni, câțiva arnăuți, greci, bulgari și sârbi. Are puțini pușcași, de care se află în lipsă și ardelenii, căci aceste popoare și mai cu seamă ungurii se bat mai voios cu săbiile și călări cu sulițile, și cu mare îndrăzneală arăt fața la vrăjmași.“[52]

Mihai își iubea ostașii și cea dintâi a lui îngrijire era pentru dânșii. Totdeauna în mijlocul lor, făcându-le necurmat căutare, cercetând trebuințele lor, când arătându-le familiaritatea unui camarad, când vorbindu-le cu puterea și mărimea unui domn, când cu dragostea unui părinte, el fermeca și răpea mintea și inimile ostașilor. Vitejii din toate părțile și din toate națiile alergau cu entuziasm supt steagul unui erou care le făgăduia biruințe slăvite, căci ei știa bine că el își ține făgăduiala, și înfocarea lor era așa de mare cât și încrederea lor. Cu un asemenea căpitan ei erau gata a întreprinde tot, siguri că vor izbuti. Ei erau mândri de dânsul și mândri de ei înșiși, gândind că fac parte dintr-o armie nebiruită. Românii, precum și moldovenii, îl urmau îmboldiți mai mult din datorie și dragoste către patrie, pe care el o făcuse atât de glorioasă și făgăduia de a o face pe atât de mare. Sârbii, bulgarii, grecii, arnăuții alergau la dânsul ca către un înger de libertate și de mântuire pentru neamul lor. Cazacii, polonezii, ungurii se întocmeau supt steagul lui, unii povățuiți prin admirarea lor pentru un mare erou, alții împinși prin dragostea războiului și a foloaselor ce aducea ostașilor, alții, ca mai toți vitejii, căci inima lor era aprinsă de

acea nobilă dragoste a gloriei, care împinge pe om la moarte ca să dobândească nemurire.[53]

Într-aceea, în cursu lui septemvrie, Mihai-Vodă trimise alți doi boieri, anume unul vistierul Damian și celălalt Preda, ca să ceară, în numele lui, o trecere sigură prin mijlocul Ardealului în Ungaria, unde îl cheamă împăratul în ajutor împotriva puternicului Ibrahim-Pașa, făgăduind a trece prin Ardeal fără a vătăma pe nimeni. Dar cardinalu răspunse că nu crede că vro primejdie așa mare amenință creștinătatea, încât să aibă trebuință de ajutorul lui Mihai, îndemnându-l în orice caz a trece mai bine cu armia sa Dunărea, în Bulgaria, după cum îi era gândul, și va face prin aceasta o diversie mult mai folositoare creștinilor.[54]

D-abia se întoarseră acești boieri lângă Mihai-Vodă și el trimise din nou cardinalului pe Mihalcea, banul Craiovii, și pe George Raț, căpitanul gardiilor sale, spre a-i vesti că după povața ce i-a dat el, este gata să treacă Dunărea spre a pustii Bulgaria.[55] Dar cu toate acestea, Andrei nu se încrezu și porni la Mihai pe George Palatici, om foarte dibaci, ca să-l încredințeze că pacea încheiată cu turcii și cu tătarii este numai o prefacere, până să-i vie bine a se declara dușmanul lor, aceea ce nădăjduiește a o putea face curând; și că el voiește a cultiva cu dânsul sfintele drepturi a unei bune vecinătăți și a unui prieteșug nesiluit. Mihai, care știa acum ce temei au cuvintele lui Andrei, răspunse că și el voiește să trăiască în bună unire cu prințu Andrei. Mihai lucră cu atâta taină, încât, împărțindu-și armia în deosebite locuri, nu lăsă lui Palatici să vază fără numai trei sute pedestrași din gardiștii săi.[56] Întorcându-se lângă cardinalul, Palatici îi raportă răspunsul lui Mihai, adaogând că n-a văzut la dânsul nici o pregătire de război.[57]

Cardinalul, sigur acum că Mihai va sta în liniște și că a câștigat astfel timpul trebuincios pentru înființarea proiectelor sale, crezu că va putea acum a-și căuta și a se desface de împrotivnicii săi dinlăuntru și a răzbuna uciderea fratelui său Baltazar. Cu toate că la alegerea sa de prinț el jurase, pentru dânsul și pentru fratele său Ștefan, uitare desăvârșită și că nu va căuta nici răzbunare, acum umbla a prigoni supt alte pricini pe acei ce-i credea ca sfătuitori ai acestei ucideri; astfel era Ștefan Bocskai, Gaspar Corniș, George Ravazdi și alții. Punând pricină că Bocskai nu a intrat în Ardeal când a fost chemat, cardinalul ocupase cetățile Deva și Gorghiu, ce era în stăpânirea lui Bocskai. Asemenea Ștefan Bathori trăgea la judecată pe

sus însemnații sfătuitori ai osândei lui Baltazar, cerând ca să-i întoarcă starea acestuia, ce Sigismund Bathori o împărțise între dânșii. Drept aceea cardinalul convocă dieta pentru 18 oct. s.n., ziua Sf. Luca, la Alba-Iulia, spre a hotărî despre aceste pretenții ale lui și ale fratelui său.[58] În vremea aceasta, Sigismund Bathori, după o petrecere d-abia de câteva luni în Polonia, scrise cardinalului că i s-a urât cu traiul în țară străină și dorește a intra în Ardeal, spre a trăi o viață liniștită. Cardinalul, temându-se cu tot dreptul de un om atât de neastâmpărat, îi răspunse printr-un catren (în patru versuri), povățuindu-l a sta liniștit, și îi refuză cererea.[59]

X

Ioan Maro trădează pe Mihai. Partea ce iau ungurii la chemarea lui Mihai în Ardeal.

Într-aceea Ieremia-Vodă din Moldova făcu știre cardinalului că Mihai-Vodă voiește a intra în Ardeal cu oști grele, și tot într-o vreme, Ioan Maro, sârb de neam, dar născut și crescut în Ardeal, care, cunoscând bine limba românească și latinească, se afla în slujba lui Mihai-Vodă ca secretar și cunoștea proiectele lui, scrise cardinalului că să nu crează încredințările lui Mihai, căci el are de gând a năvăli în Ardeal și a cuprinde această țară, pentru care sfârșit își adună toate oștile.[60] Andrei Bathori porni îndată la Mihai-Vodă în solie pe Tomas Csomortany, om ager la minte, ca să caute prin toate chipurile a descoperi proiectele lui Mihai.[61] Csomortany sosi la București sâmbătă spre seară, 11 octomvrie, și îndată avu audiență de la Mihai-Vodă, și după câtăva vreme de vorbă, luând cuvântul domnului, se întoarse a doua zi, duminică, către cardinal cu un răspuns pacinic.[62] Despre această solie analiștii contemporani se deosebesc între sine. Cronica română și unii din analiștii unguri pretind că cardinalul însărcină pe Csomortany a spune lui Mihai a-și lăsa țara și scaunul, căci apoi de nu, va fi izgonit de dânsul și de turci și va încăpea în mâna acestora.[63] Se vede că cardinalul își dete astfel pe față gândirea sa, sau pentru că credea că peste puțin va fi în stare a o pune în lucrare, fiindcă îi și sosise acum niște cete de polonezi și moldoveni într-ajutor,[64] sau că a vrut a speria pe Mihai și a mai dobândi un repaos de câtva timp. Aceiași analiști unguri spun că Mihai-Vodă, auzind vorbele lui Csomortany, se înfurie și era cât p-aci a da morții pe aducătorul acestei obraznice solii, dar că, stăpânindu-și mânia, el gândi

că e mai bine a respecta dreptul gintelor și a căuta a răzbuna acest afront asupra lui Andrei, de la care i-a venit, decât asupra solului. Pentru aceea răspunse acestuia cu vorbe dulci și bune, făgădui a fi îngăduitor întru toate și nu-l lăsă a descoperi pe fizionomia lui nici un semn care să-i arate cugetul. Astfel, acest minunat bărbat știa, când vroia, a se stăpâni pe sineși și a-și învăli astfel proiectele, încât nimeni să nu le poată pătrunde.[65]

Dar un alt analist, Ambrosie Simigianus, pretinde: că Andrei propuse lui Mihai a-i da azil în Ardeal dacă turcii vor voi a-l goni din Țara Românească, și până să-și facă pace cu dânșii; că Gaspar Corniș, dușman cardinalului, răstălmăci altfel vorbele acestuia — în înțelegere fiind cu Csomortany, care și el era tainic partizan al lui Mihai, în slujba căruia comandase niște oștiri — puse pe acesta a spune lui Mihai că i se poruncește d-a ieși îndată din Țara Românească, altmintrelea va fi prins de turci, fiind el o stavilă între alianța cardinalului cu turcii.

Simigianus ca și Szamosközy bănuiesc că Gaspar Corniș cu Pancratie Sennyei, unul din senatori, și cu mulți alți din cei mari ai Ardealului, mai cu seamă din cei compromiși cu Sigismund Bathori în uciderea nobililor la 1594, temându-se d-a cădea jertfă lui Andrei și Ștefan Bathorești, chemară pe Mihai-Vodă a intra în Ardeal. Cel din urmă analist pretinde că adesea mulți au auzit pe Gaspar Corniș zicând: „Când tai un cap din Bathorești, îndată se ivește altul în loc, dar voi face astfel de bine că m-oi mântui pentru totdeauna de această pieire.“[66] Aceste învinovățiri, precum și altele ce vom vedea mai la vale, nouă, după cum și altor istorici unguri și străini, nu ni se par destul de temeinice ca să putem încheia și acuza pe Corniș și pe soții lui de trădare către neamul lor. Fără îndoială că aceștia nu iubeau pe cardinalul, de care aveau a se teme, dar mai toți ungurii simțeau ca dânșii; și de la simțimântul de ură până la trădare e încă mult.

XI

Suferințele românilor din Ardeal dela unguri. Sașii, săcuii cer asemeni pe Mihai.

Mihai-Vodă, iarăși, nu avea trebuință de ajutorul unor trădători dintre nobili, când avea în parte-i pe toate popoarele Ardealului. Românii, poporul cel mai numeros dintr-această țară, de mult ațintise ochii spre dânsul cu credința nădejdii și îl aștepta ca pe un mântuitor, spre a-i scăpa de tirania aristocraților unguri. Într-adevăr, printr-o fatalitate a lucrurilor, asuprirea

ungurilor ardeleni asupra iobagilor lor români se adăogă într-o progresie crescătoare de ce se mai apropia ceasul ursit spre pedeapsa ei. Într-o cronică săsească după acele timpuri, citim, la anul 1592, acestea: „Foarte adevărat este ceea ce zice Liviu (în cartea IV, decada 4), îmbuibarea și zgârcenia sunt ciumele care răstoarnă toate împărățiile cele mari. În ambele acestea se deprindeau nobilii foarte tare, mai ales Chendeștii atâția bani storceau de la iobagi, încât nimărui nu îi era iertat a lua bani împrumut sau alte soiuri de hrană decât numai de la el. Apoi vinurile ce le da iobagilor erau foarte acre, fără gust și nici de o treabă; asemenea și grâul era muced și tărâțos, și totuși cu preț mare; carnea de bou, de oaie, sau erau de vită bolnavă, sau de mortăciune, pe care iobagii, măcar că nu le puteau nici gusta, erau siliți a le plăti cu preț destul de mare; nu căuta nime la milă, nu la sărăcia plebei cei mai ticăloase, nu la Dumnezeu, ci făcea fiecine ce voia. Fiecare era crai sau principe.

Chendeștii, spre a-și asigura lucrurile lor, trimiteau scrisori în toate părțile, ca principii, pe aceștia îi urmau alții, astfel încât și cei mai trențuroși nobili deprindeau tiranie și răutate asupra sărmanilor țărani ș. c. l., ș. c. l. Te uiți, Doamne, și rabzi! Faimos a fost și Francisc Alardi, ce locuia la Mureș lângă Sân-Paul, și bătrânul Bogatie, cămătari și sfărnari foarte avuți, carii au întreprins cea mai mare tiranie cu ticăloasa plebe.“[67]

Aceste se urma la 1592, înaintea războiului. De 7 ani de când urma nencetat războiul, chinurile și nevoile românilor crescuseră peste măsură, încât inima lor acum fierbea de dorința d-a-și vărsa focul răzbunării peste capetele tiranilor lor, domnii Ardealului.

Deosebit de români, pe care, în lipsă de alte pricini, legătura sângelui i-ar fi silit a sta mai bine cu frații lor din țară decât cu neam străin, chiar sașii și secuii erau cu totul în favorul lui Mihai-Vodă. Orașele sășesti, ostenite și nemulțumite de domnia ungurească, aplecate din natură către împăratul Germaniei, spăimântate încă de câtăva vreme de ura cea mare ce le hrănea cardinalul și de țintirile lui d-a-i reduce cu sila la legea papistășească — după făgăduiala ce dedese papei, nădăjduind a intra astfel în favorul acestuia — sau a-i stârpi cu totul, se pleca bucuroși către Mihai-Vodă, care zicea că cuprinde țara pentru împăratul. Ei aflaseră că la Alba se și ridicase în piață 7 țepi, în care Andrei vroi să tragă pe cei 7 judecători saxoni înainle de 18 octombrie, ziua hotărâtă pentru deschiderea dietei, la care aceștia trebuiau să se afle. Albert Hull, comitele sașilor și unul din cei mai mari din bărbații lor, descoperind acest groaznic proiect, hotărî a-și mântui

compatrioții de tirania unui popă crud și fanatic. El se grăbi a scri lui Mihai, rugându-l a grăbi a veni în ajutor, făgăduind a răscula toată nația în favoru-i.[68]

Mihai, spre a le da dovadă de încrederea sa într-înșii, alesese pe Christofor Herzely, cetățean de la Brașov, frate cu judele acelui oraș, pe care îl trimisese la Praga la împăratul cu cărți în care se trata gonirea cardinalului din Ardeal. Se zice că Herzely făcu această călălorie supt pretext de comerciu și că Mihai dete lui Herzely pentru drum 100 galbeni de aur, și împăratul, după ce l-a răsplătit cumsecade, îl trimise înapoi la Mihai.[69] Secuii asemenea, după cum știm, aveau o ură fieroasă împotriva nobililor și mai ales asupra familiei Bathoreștilor. Purtarea cea înșelătoare a acestora, dându-le libertatea când avea nevoie de dânșii și răpindu-le-o îndată ce trecea primejdia, chipul cumplit prin care cea din urma răscoală a lor (1596) fusese pedepsită îi făcuse nerăbdători de a scutura jugul, stând a da mână de ajutor oricărui dușman al casei Bathoreștilor.

Așa, toate popoarele Ardealului urau pe cardinal, așteptau cu nerăbdare și stau gata a ajuta pe Mihai spre a răpi din mână-i țara Ardealului. Mihai, dar, în Ardeal, era nădejdea și sprijinul intereselor popoarelor împotriva aristocrației și a domnirei unguregști. Vai! pentru ce necunoscu el această frumoasă misie și trase asupră-i pedeapsa meritată acelor ce calcă menirea cu care providența i-a însărcinat!

Dar afară de popoare, știm că o mare parte din cei mai mari nobili ai Ardealului, nemulțumiți de Bathorești, chema în dorința inimei lor pe Mihai; deși, în lipsă de dovezi temeinice, nu credem că această dorință a mers până la trădare și că ei ar fi înlesnit cu ceva la triumful lui Mihai. Astfel, cursoarea ce târa pe Mihai și îl împingea în Ardeal era puternică, nebiruită, providențială.

XII

Mihai adună ostașii săi la Ploiești și le cere jurământ. Cuvintele lui spre a cuprinde Ardealul.

A doua zi după pornirea lui Csomortany spre Ardeal, luni în 13 octomvrie 1599, Mihai-Vodă adună la Ploiești o parte mare din oștile sale. Toată gloata ostașilor români și sârbi era așezată în piață și pe ulițí, iar călăreții gardiei sale, numiți *curteni*, și o ceată de cazaci și de polonezi îi răspândi împrejurul orașului. Generalului Baba-Novac, care avea supt

comanda lui 5 000 oameni pedestrime precum și pe haiducii din Ungaria, îi dete poruncă de a-și întocmi ostașii săi armați în cinci rânduri, din piață până la curtea palatului domnesc. Astfel fiind posturile așezate, aduseră înaintea lui Mihai mai întâi pe viteazul Giorge Mako cu ceilalți căpitani de oaste, Ștefan Tascuni, Ion Tamasfalvi, Grigore Kiş și pe toți ofițerii unguri ce slujeau în armata sa. Domnul le luă mâinile lor în ale sale și-i puse să jure că-l vor urma oriunde îi va povățui, mai ales în expediția ce el pregătea, că vor asculta și vor îndeplini toate poruncile sale și că nu vor trăda steagul său nici de față, nici într-ascuns. După ce dete astfel drumul lui Mako și oștilor sale, aduse asemenea de la satul Florești 500 călăreți unguri comandați de Dimitrie, ce-i zicea cel Mare, și de locotenenții săi Georgie Horvath, Ioan Kiş, Petru Kidel, Ioan Sindi și câțiva alții. El aduse încă și pe beșlii, de care avea două sute în oastea lui. Această ceată de călăreți, supt această numire turcească, era întocmită de Mihai-Vodă. Ei aveau o plată deosebită și ajunseră fruntașii vitejilor. Capul lor era Ștefan Petnahazi. Mihai-Vodă îi aduse pe unul după altul spre a face jurământul. Fură unii care se îndoiră puțin a face un jurământ orb și cam nehotărât. Către care întorcându-se Mihai, le zise cu oarecare asprime: „Faceți, căci datoria soldaților este a urma pe general, iar nu a generalului a urma pe soldați; mie se cade a porunci, vouă a asculta!“

Mihai, căutând mereu a ține cât mai ascuns proiectul său, răspândise vorbe, ca mai nainte, că această gătire de război se face asupra turcilor. Dar o seamă de boieri pătrunseseră proiectele sale. Erau mulți din boierii săi cei mai iubiți, cărora nu prea plăceau țintirile *ambilor Mihai,* cum se zicea atunci, adică ale domnului și ale banului Mihalcea, care mereu ațâțau ambiția și pofta de domniri și de cuprinderi a domnului. Acești boieri iubeau țara și pe domn, dar voiau să vază pacea și se împotriveau expediției în Ardeal, ca una care poate avea până în urmă sfârșit rău, ațâțând mulți dușmani asupra țării și zădărnicind nădejdea de a o vedea împăciuită și culegând rodul de atâta sânge vărsat. Între acești boieri era și Theodosie Logofătul, boier bătrân, ales, de cinste și priceput la sfat. Folosindu-se de lipsa banului Mihalcea, ce se afla încă în Ardeal, lângă cardinalul, acest boier vru să facă o silință spre a întoarce pe Mihai-Vodă din hotărârea sa d-a intra în Ardeal. El trase în gândul său pe soția lui Mihai, doamna Stanca. Era o femeie aleasă această doamnă, ale cărei calități chiar dușmanii soțului ei nu se putură opri a le încununa cu laude entuziaste. Bună, blândă, supusă, înger de mumă și de soție, ea adesea domolea iuțimea și asprimea

caracterului soțului său, și într-aceeași vreme, inimă eroică, ea împărtășea de multe ori primejdiile bărbatului său, însoțindu-l în războaie și până pe câmpul bătăliilor stând în coasta lui. Ca logofătul Tudosie, ea nu iubea pe banul Mihalcea, pe care îl învinovățea că sfătuiește rău pe domn. Fie un presentiment de nenorocirile ce cuprinderea Ardealului va trage asupra familiei sale, fie numai niște scrupuluri nobile și poruncite oricărui e în poziție d-a asculta numai glasul inimei sale, fără a avea alte datorinți mai înalte a împlini, ei i să părea ca e nedrept lucru a purta războiul în Ardeal. Cu inima stăpânită de aceste simțiri, ea se duse lângă soțul său, silind prin rugăciuni și lacrimi a-l întoarce din hotărârea sa. Ea îi aduse aminte azilul ce le dedese Ardealul atunci când erau amândoi pribegi, prigoniți de tiranul Alexandru, ajutorul ce îi dedese prințul Sigismund spre a se face domn și mai pre urmă spre a mântui țara de năvălirea lui Sinan-Pașa; și îl jura pe Dumnezeu, pe sf. Mihai și pe sf. Nicolae, patronii casei lor, d-a nu purta războiul într-o țară de la care primise numai bine, spre a nu trage asupră-i osânda nemulțămitorilor.[70] Înfocatele și elocventele cuvinte, precum și lacrimile ei fură zadarnice; ele nu putură clăti hotărârea soțului său. Și oare s-ar fi căzut ca el să lase tocmai acum, în minutul d-a o îndeplini, o idee care de multă vreme frământa în inima sa? În ce oare se arăta el nemulțumitor? Dacă Sigismund Bathori l-a ajutat oarece prin creditul său spre a căpăta domnia, el nu i-a răsplătit însutit această mică facere de bine prin câte foloase biruințele sale a adus Ardealului și care sporiră gloria lui Sigismund? Trebuie oare a uita la câte umilințe supuse Sigismund pe Mihai și patria lui? Trebuie a uita că pata rușinosului tratat de la 1595 nu era încă ștearsă? Dacă Sigismund a venit a-l ajuta împotriva lui Sinan, nu era oare spre a se ajuta pe sineși și Ardealul, ce era deopotrivă amenințate? Atâta numai că, în loc să aștepte pe turci în Ardeal, veni să-i întâmpine în Țara Românească și feri prin aceasta Ardealul de pustiirile războiului. Apoi, chiar de ar fi avut Mihai și românii datorie de a fi recunoscători lui Sigismund, acesta mai cârmuia acum Ardealul? Nu-l lăsase, pentru pieirea lui Mihai, în mâinile cardinalului? Acesta apoi nu era vădit de dușman al nostru? Trebuia oare a-i lăsa timp a ne izbi și a ne pune în stare d-a nu-i putea sta împotrivă? Și chiar de ar fi fost altfel purtarea cardinalului, chiar de ar fi avut Mihai datoria a se arăta recunoscător către dânsul, recunoștința personală a unui domn poate oare stinge dreptul și datoria unei nații? Putea el dezerta cauza națională pe care se făgăduise a ajuta? Ardealul, a cărei gloată a populației sunt români, nu este el o țară românească? Trebuia oare

a mai lăsa în stăpânirea ungurilor toată această țară, care, după dreptul naturei și dreptul oamenilor, este a românilor? Mai ales când chiar și populațiile de alt sânge îl chema?

Ce, fiindcă ne tragem din acel glorios popor, stăpân al lumii, care întemeie cea mai minunată și mai colosală unitate cunoscută în cartea istoriei omenirei, fi-vom noi osândiți a trăi alături frate cu frate în veci străin unul de altul? Suntem noi osândiți a ispăși mărimea strămoșilor noștri și jugul supt care ei osândiră lumea, trăind vecinic izolați unul de altul, supt un deosebit jug barbar? Dumnezeu nu ne-a dat și nouă oare un același drept ca celorlalte nații și o aceeași datorie, o misie a împlini în omenire? Dar întreprinderea de a crea unitatea națională e grea; ea va ațâța mulți dușmani asupră-ne și curând sau mai târziu ne va fi fatală, precum fu lui Mircea, Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Ce, pentru că o datorie, o datorie națională, o datorie de viață și de moarte e anevoie, suntem oare în drept a ne apăra de dânsa? Se poate oare naște ceva în lume fără jertfe și dureri? Eroul va cădea într-adevăr supt această grea sarcină. El va adăoga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale; dar silințile lui, sângele său vărsat, până și greșalele lui vor lumina calea generațiilor viitoare, și o zi va veni, cât de târziu, când ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor împlini.

XIII

Mihai își asigură țara și familia despre turci.

Pân-a nu intra în Ardeal, Mihai se chibzui a feri, în lipsă-i, Țara Românească de năvălirile turcilor. Spre acest sfârșit, după spusa lui Bethlen, le trimise soli vestindu-le că povățuiește o armie împotriva cardinalului, care a încheiat pace cu împăratul, și că se va sili în tot chipul a-l aduce la ascultare și a-l face credincios sultanului. Spre a da mai mult credit acestei fabule în ochii turcilor, el lăsă în Târgoviște un ceauș însărcinat a primi în lipsa lui un tribut pentru sultanul.[71] Adesea turcul ca și Mihai au căutat a se înșela unul pe altul prin asemenea fabule groase, la care nimeni nu putea crede. Și fără îndoială că și acum, dacă turcii nu năvăliră în țară, era mai mult din neputință decât de încrederea în vorbele lui Mihai. Slujindu-se cu asemenea vorbe, acesta nu vătăma decât caracternl său și își trăgea asupră-și, din partea dușmanilor săi, cu oarecare temei, învinovățirea de a fi om viclean *(rusé)*, prefăcut și fără credință.

Înainte de a ieși din țară, Mihai așeză pe bătrâna sa mumă, Teodora, pentru care era plin de dragoste și de îngrijire, ca într-un loc de siguranță, la mănăstirea Cozia, clădită în poalele Carpaților, ca să șază câtă vreme va ține războiul. Această bătrână doamnă, care văzu și presimți cu inima nestatornica norocire a fiului său, fericirea și restriștea lui, până și tristul său sfârșit, muri în aceeași mănăstire, cinci ani după această expediție (1603).

Doamnă Stanca, neizbutind a întoarce pe soțul său de a întreprinde expediția hotărâtă, vru a-l însoți în Ardeal, și împreună cu fiul său, Petrașcu, ce avea atunci 15 ani, a împărtăși primejdiile soțului ei.[72]

XIV

Mihai trece Carpații pe la pasul Buzăului cu mare iuțeală și fără împotrivire.

Mihai-Vodă nu se mulțumi, ca un general harnic, a învălui expediția sa de cel mai mare secret, dar încă adoptă un plan de operații a cărui idei strategice cu drept poate minuna. În înțelegere fiind cu sașii, sigur d-a trage pe secui în parte-i, el hotărî a intra cu oastea principală pe la Văleni și pasul Buzău în Ardeal, a se așeza între sași și secui, a ține pe aceia în supunere, a trage pe aceștia în partea lui și a închide calea prin care ajutoarele de poloni și de moldoveni puteau sosi cardinalului.[73] Tot într-o vreme el trimise peste Olt, la Radu Buzescul și la banul Udrea, ca să saie și ei cu toate oștile Craiovei, ale Jiului și cu ale Mehedinților, să-i iasă înainte către luncile Sibiului și, ocupând acest oraș aliat, să ție calea deschisă către Alba-Iulia, capitala Ardealului și punctul obiectiv al operațiilor războiului.[74]

Astfel toate întocmind și prevăzând, trei zile după depunerea jurământului oștilor, la 16 oct. Mihai-Vodă porunci ungurilor săi să meargă a tăbărî la poalele Carpaților ce despart Țara Românească de Ardeal. Acolo chemă în grabă toată mulțimea ostașilor, ce erau împrăștiați primpregiur în batalioane, puse prin glasul erolzilor de proclamă: ca toate trăsurile să ramâie în urmă; fiecare să-și poarte bagajul; lucrurile cele mai grele să se încarce pe cai de cărăuși, puține trăsuri rămase pentru femeile și avuturile boierilor; ca să încarce lucrurile taberei pe cai ușori de munte, lăsând tot ce e greu de purtat; că prințul Andrei a făcut pace și alianță cu turcul; că oastea va trece prin Ardeal, căci cezarul i-a dat loc de întâlnire în Ungaria; că el voiește ca în această cale căpetenii și soldați să fie unul lângă altul, soți de

drum. Astfel poruncind, el se pune cu toată oastea a trece munții, îndreptându-se către pasul Buzău. Înainte trimise o ceată aleasă spre a ocupa trecătorile și a stăpâni strâmtorile, ca să nu lase pe dușman să răstoarne pe drum copaci, lucru ce lesne se face într-acele locuri, și astfel să-i taie drumul sau să-i întinză curse în strâmtorile de dincoace; și că de se va găsi, să le strice, ca să înlesnească trecerea armiei. El se luă pe urma acestei cete cu atâta iuțeală, încât într-o zi și o noapte trecuse Alpii[75] mai cu toate oștile sale, pân-a nu merge încă vestea în Ardeal că el a pornit din Țara Românească.[76] Această extraordinară iuțeală dovedește lămurit că acest mare războinic fu poate cel dintâi în Europa care simți zisa, comună acum, „că secretul tacticei stă în picioare.“

Timpul uscat și arzător al verii trecute și acela al toamnei din acest an favoriza întreprinderea lui Mihai, căci nici cerul nu fu ploios, după cum adesea se întâmplă în această lună, de face pământul noroios, nici zăpada, nici frigul și nici o altă turburare a aerului nu întârzie această expediție.[77] „Un geniu favoritor lui Mihai, împotrivitor ungurilor, zice Bethlen, îi făcuse tot lesne de îndeplinit. Drumurile nu erau închise prin copaci răsturnați, nici apărate prin oștire; el nu întâlni nici o oaste care să-l oprească în cale și trecu Alpii cu mai mare iuțeală decât odinioară Anibal.“[78]

XV

Mihai atrage la sine pe săcui, dându-le iertare de iobăgie și apoi merge la Preșmăr.

După ce a trecut munții, găsind un loc priincios pentru hrana și odihna oștilor la trecerea din Țara Românească în Ardeal, numită Buzău, Mihai-Vodă tăbărî acolo în acea zi, care era o sâmbătă[79] (18 octomvrie).[80] Îndată porni pe George Mako, Ioan Tamasfalvi, Ștefan Haraly și un alt Ștefan Domos, toți secui de neam, ca să îndemne pe secui la revoltă. Ajungând lângă concetățenii lor, aceștia se siliră cât putură ca să-i aducă cu gloata în tabăra lui Mihai. Ei le făgăduiră mari răsplătiri și mai ales o libertate temeinică, pentru care d-atâtea ori ei se sculaseră și trăseseră asupră-le cumplite pedepse de la prinții Bathorieni și cei mai dinaintea lor; ei îi povățuiră d-a scutura acum acest jug nu numai rușinos, dar și nesuferit; să nu gândească că vor fi la siguranță de nu vor îmbrățișa nici o parte, nici pe alta; să se socotească că lângă Mihai vor fi îndată răsplătiți prin

redobândirea libertății și că n-au nimic a nădăjdui de la prințul Andrei, un Bathori și un popă; că mai bine este a scutura o dată o nevrednică robire, decât a se lăsa a trăi vecinic supt împilare, ei și neamul lor. Auzind aceste vorbe și altele, secuii care locuia Csikul și Gherghiul răspunseră că ei nu vor lua armele și nu se vor duce la Mihai până când cetățuia Varhegy, zidită d-asupra capetelor lor de Ioan Sigismund, ce fusese ales crai al Ungariei, nu va fi dărâmată; că dacă Mihai, ieșind biruitor, voiește a primi această condiție și să le dea libertatea, făgăduiesc d-a alerga îndată lângă dânsul și d-a urma steagul său. Înștiințându-se Mihai d-aceasta, primi cererile lor, și secuii, cum aflară răspunsul domnului, se adunară în mare număr lângă cetățuia Varhegy și o deteră pradă flăcărilor; apoi vro mie dintr-înșii alergară la arme.

În vreme ce aceștia se gătesc a se duce lângă Mihai-Vodă, sfărâmând și arzând palaturile nobililor, ceilalți secui, în pilda lor, năvăliră cu atâta furie asupra palaturilor celor mari, încât mai nici unul nu scăpă de omor.[81] Între aceste palate fură arse și palatul și posesiile lui Ion Boldi din secuime, pe care cu greșală spun unii că se arseră de Mihai-Vodă.[82]

Într-aceea, ridicându-și tabăra de la Buzău, Mihai o așeză duminică (19 octomvrie) lângă Preșmer, oraș din Țara Bârsei sau ținutul Brașovului.[83] Mihai-Vodă, nevrând a lăsa în urmă-i un oraș așa de important ca Brașovul, care ar fi putut a-l izbi în spate, a ridica oștiri sau a-i tăia linia de comunicație și proviziile,[84] chemă îndată în cortul său pre cei mai de căpetenie ai orașului, între care judele Valentin Kersely, om ales prin calitățile și prin avuțiile sale, și le zise ca să-i dea orașul și să-i jure credință, fiind mai bine pentru dânșii a-l sprijini decât a-l mânia.[85] Judele se consultă cu magistratul orașului și, nu atât pentru orășeni, cât pentru Țara Bârsei, ce le era supusă, hotărâră și se învoiră cu toții ca să facă pe voia lui Mihai, supt condiție dacă va cuprinde țara. Așadar, în 20 octomvrie, ieșiră deputați din partea orașului Chirilă Greissing, senator și bătrân respectat prin părul său cel alb și prin înțelepciunea sa,[86] împreună cu Luca Hirscher, oratorul comunității, și cu alți doi cetățeni jurați, însoțiți și de câțiva soldați. Apropiindu-se ei de tabără, le ieșiră întru întâmpinare câțiva cazaci carii îi duseră la cortul domnului.[87] Ei îi prezentară un car cu cojoace, trebuincioase soldaților spre a se feri de frig, și bucate multe, și îl rugară să trateze orașul Brașovului cu milostivire, căci populația, fiind puțin războinică și cu totul dedată la industrie, nu-l poate întru nimic vătăma.[88]

Mihai le răspunse că el, prin înscris întărit cu pecetea cetății, să se îndatoreze cu credință împăratului nemțesc, căci de nu, el va da în pradă cetatea cu tot ținutul ei. L-aceste cuvinte, deputații, văzând primejdia, își cerură trei zile spre a se chibzui.[89]

XVI

Trece la Codlea, câștigă pe brașoveni în parte-i și merge la Șercaia.

În noaptea acelei zile, luni spre marți (20 spre 21 oct.), după miezul nopții, pe o ploaie și o grindină grozavă, Mihai dete semnalul d-a ridica tabăra de la Preșmer[90] și merse de tăbărî la Codlea (Zsunyogszeg).[91]

În ziua următoare (21 oct.), sosiră în tabără solii brașovenilor, anume Pavel Kertz, doctorul cetății, Mathei Fronius și Ion Hirscher, jurați, cu câțiva din sutași, spuind că comunitatea n-a mai vrut a aștepta până în sorocul de trei zile ca să aducă răspuns și că i-a însărcinat ca să roage pe Mihai-Vodă a se mulțumi cu făgăduiala că-i vor fi credincioși, de-l va ajuta Dumnezeu a izbuti asupra lui Andrei; că de vreme ce le voiește binele, după cum zice, să se îndure asupră-le și să nu-i puie în primejdie de a pieri prin răzbunarea lui Andrei;[92] cu toate acestea, ei făgăduia de acum a nu unelti nimic împotrivă-i, nici de față, nici pe ascuns, și a sta în liniște desăvârșită, numai și domnul să fie binevoitor locuitorilor târgului și locului din împrejur.[93] Mihai îi ascultă cu luare-aminte și le răspunse astfel: „Văd că voi vă temeți și de mine și de principele vostru, și nu fără cuvânt. Deci eu sunt mulțumit cu făgăduințele voastre, numai să rămâneți statornici.“[94]

În 22 oct, Mihai trece cu toată oastea sa peste măgura Codlei, și încă în aceeași zi ajunse la Șercaia, o moșie de ale Brașovului.[95] Trecând armia prin pădurea numită Dracon, care se întinde la 16 mii de pasuri, niște veliți poloni din avangardă, întâlnind niște negustori ce veneau cu marfă, îi prădară și îi uciseră.[96] Alți soldați, în cale aprinseră câteva sate, între care Feldioara și Măghiurușul,[97] prădară câțiva preoți și ridicară mai ales toți caii și bucatele ce găsiră prin sate. Asemenea rele, care făcură pe analiștii și istoricii unguri a urla și a se văita de fărădelegile oștirei lui Mihai, chiar și astăzi, când armiile sunt bine disciplinate și administrația proviziilor organizată, sunt foarte comune la o oștire care năvălește în pământ străin și este nevoită a se hrăni cum și unde va putea. Apoi îndărătnicia locuitorilor de a-și ascunde bucatele mânia pe ostași. Mihai se silea cât putea a ține în

frâul disciplinei pe ostași, dar strășnicia lui nu putea vedea și pedepsi tot. Așa când plecă oastea din Preșmer, niște ostași puseră foc târgului. Mihai, cum află, sări și puse oamenii săi să stingă focul, „jurându-se, spune o cronică vrăjmașă lui, cum că cu voia lui nu se fac acestea, însă el nu e în stare a ține în frâu o astfel de mulțime de ostași furioși.“[98] El află mai apoi că niște ostași izbiseră castelul de la Heltii și era p-aci să-l cuprinză și îndată trimise poruncă strașnică de-i opri de la această întreprindere.[99] Aceste sunt destule spre a nimicnici nerușinatele hule ale istoricilor unguri, care învinovățesc pe Mihai nu numai că n-a făcut nimic spre a înfrâna ostășimea, ci încă a îndemnat-o „la hoție, tâlhărie, pustiire, aprinderi și omor.“[100] Era cu greu, într-adevăr, a nu se întâmpla oarecare excesuri și a păstra o strașnică disciplina într-o armie numeroasă, compusă în mare parte de ostași mercenari de felurite nații. Spre a-și închipui cineva ce fel era armiile atunci, trebuie să-și aducă aminte cum era ele câțiva ani mai în urmă, în războiul de 30 ani. Armia lui Mihai trebuia să semene cu aceea împărătească a vestitului Wallenstein.

În 23 oct., Mihai scoase afară o proclamație, vestind că el a venit ca să ție pe locuitorii Ardealului în credința și supunerea ce ei juraseră mai nainte împăratului și a scoate din scaun pe Andrei Bathori, care, lăsând partida creștinească, va să predea Ardealul turcilor. Dup-aceea el porni de la Șercaia spre Făgăraș, „nevătămând pre nime, zice aceeași cronică citată mai sus, nici prădând satele, pentru că de bunăvoie îi dete cele trebuincioase spre hrană“, și chiar într-aceeași zi ajunse la Cărțișoara.[101] În cale, în toate părțile Mihai revoluționa popoarele și îi silea, mai ales pe sași (pe care nu voia a-i lăsa în urma sa în stare de a se arma), a se uni cu armia sa.[102]

Mihai făcea toate cu o grabă mare, încredințat fiind că Andrei se află cu totul fără putere, încât el credea că, silind la drum, îl va putea ajunge pân-a nu apuca el a-și strânge armia și că lesne îl va putea nimicnici.[103]

XVII

În Alba-Iulia sosește vestea despre înaintarea românilor în Ardeal. Mirarea cardinalului.

La Alba-Iulia, dieta se adunase chiar în aceeași zi în care Mihai-Vodă tăbărâse în strâmtorile Alpilor. Ea se apucase îndată, după cererea prințului, de a face proces lui Bocskai, care nu vroise a se înfățișa în persoană înainte-

i, după cum fusese citat. După două zile, iată sosește un curier trimis de Valentin Herschely de la Brașov cu cărți către cardinalul, pe care deschizându-le, sfetnicul său Gaspar Corniș văzu că se vestește că deocamdată tot e liniștit și sigur, afară numai că s-au văzut rătăcind într-o trecere în vecinătatea Bozii niște companii de veliți polonezi, dar că ei nu făcuseră nici un rău nici oamenilor, nici vitelor, și că de se va întâmpla ceva mai însemnat o vor face îndată cunoscută. Dar curierul care adusese scrisorile, când ieșise din Brașov, văzuse avangarda lui Mihai întinsă de bătaie în preajma orașului. Ajungând la Alba-Iulia încă galben de frică și socotind că în cărțile sale se pomenește de năvălirea lui Mihai, nu spuse nimic lui Gaspar Gorniș, dar răspândi această veste printre orășeni, încât tot orașul se umplu și fierbea pe uliți vorbind de aceasta, când cei mari nu știau încă nimic. Un căpitan de călăreți pretoriani, anume Gaspar Libek, ducându-se la Corniș, îi făcu cunoscut zgomotul răspândit în oraș de curier. „Ajută-ne, Doamne!“ strigă Corniș tremurând l-această groaznică știre, și îndată, aducând înainte-i pe curier, se asigură de adevăr și, după ce îl mustră rău, alergă la prințul Andrei spre a-i spune primejdia ce îl amenință. Cine ar fi văzut turburarea și spaima lui Corniș atunci s-ar fi încredințat că acest om nu putea fi trădător, după cum l-au bănuit unii din analiști.[104]

Spun că Andrei Bathori dintru-ntâi nu vru să crează, tratând această veste de fabulă și glumă, mai ales că solii lui Mihai, banul Mihalcea și George Raț, se aflau la Alba, lângă dânsul, și îl încredințau a nu se îngriji, căci toate or ieși cu bine.[105] Cu toate acestea, ținând după obicei îndată sfat cu cei mai mari, porunci să trimiță fără întârziere în toate părțile, spre a chema pe locuitori la arme. Într-aceea, nobilimea secuilor, mai aproape fiind de rău și credincioasă prințului Andrei, trimitea curier peste curier, spre a-i vesti că Mihai-Vodă a trecut Alpii și a sosit cu o armie însemnată la Preșmer; că a aprins nu numai castelul lui Ion Beldi, ce se afla atunci la dietă, dar încă a purtat flacăra și sabia prin toate satele și orașele ce a întâmpinat până la Föltvar. Spune Ambrosius Simigianus că mulți din nobilii voitori de rău ai prințului Andrei prindea scrisorile ce-i era adresate și oprea pe curieri d-a se înfățisa înaintea lui; pe lângă aceasta, vorbele despre sosirea dușmanului se împotrivea una alteia și el se silea prin multe cuvântări a-l încredința că n-are a se teme de nimic. Cu toate acestea, zice Bethlen, precum valul gonește valul, d-asemenea o vorbă despre sosirea lui Mihai mărea și întemeia pe ceilaltă vorbă și umplea urechile tuturor. A doua noapte după sosirea curierului de la Brașov, se duce Ștefan Bathori, Gaspar

Corniș, Pancratie Sennyei și Ștefan Bodoni lângă prințul Andrei, pe care îl găsiră meditând și cântând dintr-un instrument de muzică, pe când țara era în foc. Ei îl deșteptară din meditația sa, descoperindu-i adevărata stare a lucrurilor. Andrei, fără a se prea grăbi și fără a-și pierde cumpătul,[106] dă drumul dietei și, numind pe Gaspar Corniș locotenent al său peste toată armia,[107] trimise îndată porunci strașnice în toate părțile crăiei,[108] spre a se purta, pre obicei, în tot locul o sabie cruntată în sânge[109] și a vesti că, fără zăbavă și cu cea mai mare iuțeală, toată nobilimea, toată breasla ostășească să se adune în grabă înarmată la Sas-Sebeș, căci o primejdie obștească amenință și nu sufere nici o întârziere; că toți aceia ce nu se vor grăbi a veni vor fi priviți ca niște trădători și dezertori și se vor pedepsi cu moartea cea mai cruntă.[110] El scrise asemenea și la secui, care era scutiți de slujbă ostășească de când fuseseră despuiați de libertatea lor, ca, într-o primejdie atât de grea, să-și unească și ei puterile spre a goni din patrie pe dușmanul comun, făgăduind a da libertate la toți aceia ce-i vor sta într-ajutor; că era mult mai bine și mai sigur pentru secui d-a-și dobândi libertatea de la un prinț ales de dânșii, care are aceeași nație, limbă și obiceiuri ca și ei, decât a lua armele în favorul unui străin, împotriva aceluia ce este os din osul lor și sânge din sângele lor. Și pentru ca să-i facă să se lupte cu dânsul și fără voia lor, Andrei luă măsuri aspre în țara secuilor dintre râurile Mureș și Crișul (odinioara Râul Aurit). Una din aceste măsuri era punerea în lucrare a unui obicei vechi, întrebuințat de schiți și apoi și în Ungaria pe la începutul acestei crăii. Acest obicei era că, la o primejdie mare cu care amenința vrun dușman străin țara, acel locuitor ce nu se scula îndată după poruncă, spre a lua armele împotriva dușmanului, era legat cu funii prin mijlocul trupului și cu multă rușine pedepsit.[111] Dar ura secuilor asupra lui Andrei era atât de mare, încât nici amenințările, nici făgăduielile lui nu-i putură îndupleca a lua armele în favorul lui.[112]

În urma acestora, cardinalul merse de întâlni pe Malaspina, ce se afla bolnav, îi expuse primejdia în care se afla și dobândi de la acesta făgăduiala că va sta mijlocitor spre a-l împăciui cu Mihai-Vodă. Ei se chibzuiră de a trimite mai nainte pe un nobil, Isac Csejtie, la Mihai, spre a afla cererile lui și a căuta a-l aduce la simțimânte pacinice. Dar Mihai, fără a da nici un răspuns, opri la sine pe Isac Csejtie până după bătaie. Fără a mai pierde vreme, cardinalul, urcându-se într-o trăsură, ieși din capitala sa, ce nu mai era s-o vază, ursit a fi o priveliște ticăloasă a lunecoaselor lucruri omenești.

El lăsă în locul său în Alba-Iulia pe fratele său, Ștefan Bathori, și pe Ladislas Gyulasi, și se duse la Sas-Sebeș, unde se făcea adunarea oștilor.[113] Aci aflând Andrei că Mihai înaintează repede spre Alba, fără a aștepta toate oștile, ce soseau încet, își ridică tabăra de acolo. El porunci ca cei ce vor sosi să-l urmeze, și, lăsând doparte Făgărașul, unde avea garnizoană, se îndreptă cu mare grabă spre Sibiu,[114] unde ajunse a treia zi,[115] în 24 oct.[116] Locuitorii Sibiului, care, împreună cu căpetenia lor, Albert Süveg, era aliați cu Mihai, îl primiră reci, fără a-i da datoriile de credință cuvenite.[117]

XVIII

Mihai se apropie de Sibiu. Cardinalul vine cu oaste spre dânsul.

Într-aceea, Mihai înaintă cu grabă spre Sibiu, socotind să ajungă acolo înaintea lui Andrei. În 25 octomvrie el ajunse lângă târgul Tălmaciului cu oastea, soția și familia sa. Ținta lui era a înlesni unirea cu armia sa a șase mii ostași olteni, ce-i aducea pe la Turnul Roșu Radul Buzescu și Banul Udrea, pe care îi aștepta în tot minutu și care sosiră tocma a doua zi, în 26. Armia lui Mihai se mai adăogase în cale cu o seamă de secui, sași și alți partizani ai săi din Ardeal, mai ales români ce-i venise într-ajutor.[118] Astfel împreunându-și oastea, Mihai-Vodă, mai naintând spre Sibiu, își așază tabăra la sat la Vestem,[119] țiindu-și astfel armia între cotiturile munților, până va socoti c-a venit vremea ca s-o scoață la câmpie.[120]

Între strâmtorile munților era un spațiu șes îndestul de mare, unde Mihai putea tăbărî și a-și întocmi oștile. Acolo el ascunse ceata femeilor, tot ce după vârstă și după sex nu era în stare d-a se lupta, împreună cu bagajele și o mare mulțime de care.[121] Miercuri în 17/ 27 oct., străjile ambelor armate protivnice se arătară și se văzură unele cu altele. Dar, atât pentru că tunurile noastre rămăseseră în urmă cale d-o zi, cât și pentru că în acea zi era sărbătoarea evanghelistului Luca, pe care românii îl cinstea foarte mult, Mihai hotărî a-și ține oștile în strâmtorile munților și d-a nu da bătaie în acea zi.[122]

Cardinalul, văzând apropierea armiei lui Mihai, intră în grijă mare, căci, nesosindu-i încă ajutoarele de la Lipova, Ieneu, Caransebeș și ale secuilor din scaunele Arianos și Mureș, el se socotea mai slab în puteri nu numai cu numărul, dar și cu calitatea oștilor. „Într-adevăr, zice Bethlen, românii, care de mai mulți ani se afla în război necontenit cu turcii, obicinuiți cu munca și

cu primejdiile, era priviți de toți ca mult mai buni ostași decât ungurii.“[123] Între aceste oști românești, mai deprinse la izbândă și mai vestite, era cetele ce se chema *Buzeștii* și *Rățeștii*, pre numele căpitanilor săi, frații Buzești și George Raț.[124]

Cu toate că, în adevăr, oștile lui Mihai erau mai bune decât ale lui Andrei, în care se aflau mulți țărani rău armați și nedeprinși cu războiul,[125] dar cu numărul nu se deosebea mult între dânșile.[126] Fiecare armie număra ca la 25 mii luptători;[127] artileria lui Andrei era mai bună și mai numeroasă decât a lui Mihai; el număra mai mult de 40 tunuri, în vreme ce Mihai avea numai 18 bucăți, mari și mici.[128] Cardinalul, în tabăra sa, adună pe lângă sine senatul și alți oameni încercați, spre a se sfătui cum să poarte mai bine războiul. Părerile fură împotrivite; unii sfătuia d-a prelungi războiul și a nu lăsa să hotărască soarta și norocu unei singure bătălii. Ei zicea că această prelungire va dezorganiza armata lui Mihai prin foamete, ostenelele războiului, lipsa banilor și nedisciplina ostașilor; că, cu cât vor intârzia mai mult, cu atâta armia lor va crește în număr, în vreme ce a lui Mihai va slăbi. Alții zicea că trebuie a rezema toată tabăra de zidurile Sibiului și s-o întărească prin metereze făcute cu care legate împreună; că astfel, unind tabăra cu orașul, or putea avea îndestulare despre hrană și respinge pe dușman prin lovituri de tun, de s-ar ispiti el să-i lovească; că trebuie a potoli focul dușmanilor, prelungind războiul prin amânări, făgăduieli, înșelăciuni și solii; că astfel puterile dușmanului se vor moleși și se vor slăbi prin așteptare și prin izbiri parțiale, mai ales cu un om ca Mihai, iute, îndrăzneț și nerăbdător; astfel, încheia ei, Fabius birui pe Anibal și craiul Matei triumfă lângă Vratislav de silințele a doi puternici crai, al Poloniei și al Boemiei. Emeric Sziczsai, unu din credincioșii prințului Andrei, îl rugă îndeosebi d-a-și căuta un azil înaintea luptei, spre a se feri de primejdiile războiului, aducându-i aminte nenorocirile de la Varna și Mohaci. La acestea Andrei răspunse: „D-aș fi în locul tău, și eu aș face-o; dar știindu-mă cap al acestei armii, nu voi să fiu fugar și să dezertez p-ai mei.“

Dar alții, pe care bănuitorii cronicari îi numără între dușmanii lui Andrei, povățuiau a nu se trage înapoi și a nu lăsa a trece ocazia d-a stăvili năvălirea dușmanului ș-a opri răul d-a se întinde mai mult; că cu cât mai mult vor întârzia, armia lui Mihai va crește prin unirea secuilor ce îi mai așteaptă să vie ș-a altor partizani ai săi; că dușmanu va fi mult mai de îngrozit atunci când își va uni toate puterile. Pentru aceea nu este vreme de pierdut; trebuie

a lua armele pentru patrie și pentru libertatea copiilor săi și a cerca norocu războiului.[129] Acest sfat era și cel mai bun, căci orice prelungire a războiului ar fi fost în paguba lui Andrei și în folosul lui Mihai, de vreme ce popoarele Ardealului ținea cu acest din urmă. La acest sfat se uni și Andrei și hotărî a-și cerca norocul.[130] Mai nainte însă el vru să sleiască toate mijloacele de împăciuire. „O! nepricepută minte omenească! zice unul din cronicarii noștri; câtă vreme fu de a tocmi țara și a face pace, și nu vru; ci vru să tocmească când nu fu de nici un folos.“[131]

XIX

Cercări zadarnice din ambele părți spre a înlătură războiul.

Mihai-Vodă, precum am văzut în urmă, și din pricinile arătate, nevrând a da bătaie în acea zi de miercuri 17/27 oct., spre a îndatora pe dușman a nu-l izbi, se socoti a-l ocupa în acea zi cu negociații. Trimise dar soli la Andrei, cerându-i ca să-i deschiză cale pentru el și armia sa, spre a merge să se unească cu nemții împotriva turcilor, căci de nu, apoi ș-o va deschide el cu sabia; că el n-a intrat cu gânduri vrăjmașești în Ardeal; că de s-a făcut vro pustiire prin sate și orașe, a fost fără porunca lui. Andrei, doritor de pace, ascultând solii, îi trimise înapoi la Mihai, împreună cu doi ai săi, cu acest răspuns: că Mihai-Vodă trebuie să se tragă în Țara Românească tot pe drumul pe unde a venit și să despăgubească toate relele ce au făcut ostașii săi și apoi să facă o nouă legătură de pace și alianță temeinică împreună.

Mihai, ascultând propunerile deputaților, se arătă a le primi în de bine și, spre a insufla mai multă nădejde de pace lui Andrei, el încheie cu aceiași deputați o încetare de arme pentru acea zi, și pentru care ceru zăloage, făgăduind de a trimite și din parte-i. Andrei se grăbi a trimite pe Moise Secuiul și pe Melhior Bogati,[132] cel dintâi căpitan vestit, cu cinste, cunoscut de Mihai pentru campaniile sale în Ardeal, celălalt june, ales prin nașterea și calitățile sale. Mihai îi trimise doi boieri străluciți, postelnicii Preda și George, cu care Andrei vorbi și se plânse cu viiciune de purtarea lui Mihai către dânsul.[133]

Într-această vreme sosi, în tabăra lui Andrei, Malaspina, legatul papii, pe care îndată prințul îl porni lângă Mihai-Vodă, ca să să silească în tot chipu spre a-l aduce a face pace.[134] Nunciul, înfățișându-se înaintea lui Mihai, nu se temu d-a necinsti caracterul său de episcop și de sol, pogorându-se

până a minți într-un chip nerușinat. Prefăcându-să că vine de la curtea împăratului și slujindu-se cu numele m. s. i., de la care spunea că are carte la mână, el porunci lui Mihai să iasă îndată din Ardeal, fără a face nici o vrăjmășie. Cerând Mihai să i se arate porunca împăratului, nunțiul răspunse că ea se află în mâinile prințului Andrei, căruia a lăsat-o, dar că peste puțin poate să i-o aducă. Malaspina fu nenorocit în înșelăciunea sa, căci Mihai îl dete de minciună, scoțând o carte a împăratului cu totu dimpotrivă, prin care i se poruncea să izbească pe cardinal fără întârziere, declarând că la această poruncă voia să asculte. Nunciul îl conjură atunci în numele lui Dumnezeu că să nu facă nici o mișcare în ziua aceea, până ce va vorbi cardinalului ca să-l aducă la alte sentimente. Mihai nu mai răspunse nimic nunciului[135] și acesta se întoarse chiar în acea zi la Andrei.[136] Din partea lor, Moise Secuiu și Melhior Bogati se siliră prin multe cuvinte a aduce pe Mihai la sentimente pacinice și binevoitoare către Andrei, zicându-i cu înșelăciune că un tratat de pace s-a și încheiat între acesta și împăratul și rugându-l ca, privind nestatornicia lucrurilor omenești, să se mulțumească pe poziția sa de acum și să n-o jertfească la ambiția sa și la un viitor nesigur.[137]

La acestea iată care fu răspunsul lui Mihai: „Am jurat lui Hristos pe turci să nu slujesc, și voi pe ei iubiți; cum oare să mă încred vouă? De aceea hotărât-am a vă cuprinde țara, a muri ca un creștin sau peste voi a domni.“[138] El adăogă că alianța ce spun ei c-au încheiat cu împăratul este o pricinuire deșartă, spre a ocoli greutățile de față și mai mult spre a rupe pacea decât a o face; că e mai bine a hotărî prin arme decât a mai face tratat de pace. „Încât pentru nestatornicia norocului, știu, zise el, că sunt om, dar știu încă că Dumnezeu ajută războaiele drepte, c-am luat armele pentru lege; că el va întări pe cei ce se luptă pentru dânsul, va prigoni pe cei ce-l vând.“[139]

Joi în 18/29 oct., zi consființită după carindarul nou la apostolii Simon și Iuda,[140] des-de-dimineață, Mihai-Vodă trimise înapoi lui Andrei pe Moise Secuiu și pe Melhior Bogati, cu următorul ultimatum: „Andrei Bathori, ca un partizan al turcilor și vânzător al pricinei creștinătății, să se lepede de stăpânirea Transilvaniei, să îmbrace haină popească, să se ducă în Polonia și sa lăse prințipatul pe seama lui Sigismund Bathori, sau să hotărască puterea armelor;[141] că atunci el, domn al Țării Românești, să leagă că îl va face a dobândi milostivirea împăratului.“ Cardinalul înțelese atunci că trebuie a se

găti de război și trimise înapoi zăloagele lui Mihai. El se gândi însă să mai trimită o dată pe Malaspina lângă Mihai, spre a mai face o cercare de pace. Urcându-se într-o trăsură și însoțit de o mică escortă, Malaspina intră în tabăra lui Mihai, dar acesta nu vru să-l primească, și, fiindcă Malaspina se apucă în tabără a vorbi ofițerilor și ostașilor, îndemnându-i să lase armele ca să nu verse sânge creștin, Mihai, văzându-l călcând astfel de a doua oară datoriile sale de sol și încă că nu-i adusese porunca împăratului făgăduită, îl chemă înainte-i, îl mustră puțin pentru înșelăciunea lui și, fără a vătăma întru nimic respectul cuvenit obrazului său, îl trimise, până la a doua poruncă, la arest în coada taberei, punându-l supt paza fiului său Pătrașcu, ca să nu i se întâmple nici un rău.[142]

Fără cuvânt au bănuit unii unguri că și Malaspina vrând să câștige favoru împăratului și a dobândi prin mijlocirea lui dignitatea de cardinal, lucra în secret în favorul lui Mihai și că de bunăvoie el rămăsese în tabăra lui.[143] Polonezii mai ales, urând pe Malaspina, umplură Europa de învinovățirile lor, zicând că el a fost un spion al împăratului și a înșelat și pierdut pe cardinal.[144] Această bănuială a venit căci, în urma bătăliei, Malaspina se arătă plin de zel pentru Mihai și împăratul. Dar este de crezut că el se arătă astfel căci se comprometase foarte mult în ochii lor prin focul cu care apărase pe Andrei înaintea bătăliei. Aceea ce silise pe Malaspina a sta în favorul cardinalului era căci acesta, câtva înainte, făgăduise în secret papei a-i închina Ardealul, nădăjduind astfel a-l avea, la nevoie, sprijin împotriva împăratului și a putea păstra această țară ca un feud atârnător de sf. scaun.[145]

În vreme ce Andrei și ungurii sta în cumpănă între temere și nădejde și aștepta întoarcerea lui Malaspina, ca să vază de le aduce pace sau război, Mihai își ia toate măsurile pentru bataie. El își întocmește armia, își așază tunurile, pune tot lucru la locul său[146] și, înaintând spre Sibiu, trimite un erold cardinalului ca să-i spuie că el voiește să cruțe sângele creștinilor, că el nu vine ca să-l verse, dar ca, în numele împăratului, să-i asigureze învoirile ce i se dedese și i se jurase de Sigismund, cum și să-l facă a intra în stăpânirea acestei țări; că cardinalul ținea un prințipat ce nu era al lui; îi declară în sfârșit că, de nu va lăsa mai curând armele spre a se supune la m. s., el îl va goni după urmă cu foc și cu sânge până îl va scoate afară din țară.[147]

XX

Întocmirea oastei lui A. Bathori în bătaie și cuvântarea lui.

La această vestire trufașă, prințul Andrei, pierzând nădejdea de împăciuire cu care în zadar se măgulise, mâniat peste măsură, trimise înapoi pe erold,[148] încălecă calul și porunci lui Gaspar Corniș, general-en-șef, d-a forma rândurile și d-a întocmi armia de bataie. Locul unde armia fu întocmită era o câmpie nu prea bună, așezată între orașul Sibiu și târgul Șelimberg; această câmpie este din natură așa de nepotrivită, încât pământu se pleacă din partea Șelimbergului și dimpotrivă se ridică din partea orașului Sibiului; întinderea ei este d-aproape 4000 pași. Mihai era spre răsărit, urmând râul Cibin; Andrei era de ceilaltă parte a râului, spre apus. Armia lui Andrei fu întocmită astfel că ea ocupa partea cea mai de jos a câmpiei, închisă de ambele părți între oraș și râul Cibin. Mihai, din contra, răspândise ostașii parte în șes, cea mai mare parte pe înălțimile care, din sus de Sibiu și de Șelimberg, se țin de munți. Astfel încât, după împrejurări, voievodul putea alege, sau după natură, sau după voință, un loc mai priincios, în vreme ce prințul Andrei n-ar fi putut lua decât unul mai rău.

Întocmirea armiei lui Andrei era astfel: la centru o mie călăreți, al cărora cap era viteazul Moise Secuiul, având de locotenenți pe Francisc Sevri și cei doi Toma, numit unul Csomortany, celălalt Becz, ambii secui și vestiți în război; pe lângă dânșii erau trei sute polonezi armați cu arcuri, puști și săbii, comandați de un nobil și voinic polon. La dreapta era așezați pedestrașii luați din garnizoane și o mie sași; această aripă o comanda Ștefan Lazăr, războinic harnic, care se slăvise în războaiele cu muscalii din vremile lui Ștefan, craiul Poloniei; acestuia se dete George Aradi, ungur, căpitan al pedestrașilor Brașovului, ce se afla pe lângă Andrei dinaintea năvălirei lui Mihai. La stânga venea întâi 600 pedestrași pretorieni, ziși *albaștri*, după uniforma lor; capul acestei cete alese era Matei Pereseth, voinic îndărătnic, având de locotenent pe Francisc Turi. După dânșii venea o armie ajutătoare, povățuită de Petru Huszar și Ștefan Tahi, ambii unguri din Ungaria, care fuseseră pentru vestea vitejiei lor chemați de prințul Sigismund în Ardeal. Huszar primise de la Andrei comanda întregei aripe stânge. Alături cu oastea lui Huszar, tot la stânga, venea cei mai de căpetenie magnați și nobili, Melhior Bogati, Nicolae Zalasdi și mai mulți alții, iar la stânga lor era Andrei Barcskai, banul Lugoșului, cu o călărime voinică, Gaspar Sibrik, căpitan al călărimei pretoriene, și junii nobili ce slujeau la palat, al căror regiment se urca la 400 oameni, adăogat încă cu mai atâți pedestrași aleși,

veniți, cum se zicea, de la porțile comitaturilor. În a doua linie, venea falanga sau corpul armiei de rezervă, formată de oamenii comitaturilor și nobilime. Capii era: Ion Iffiu, numit Junele, după vârstă-i, ce era frate vitreg prințului Andrei, Ștefan Toldi, George Ravazdi, Ștefan Bodoni, dintre senatori, Baltazar Corniș, asemenea senator și fiu al lui Gaspar Corniș, și mulți alții. Capul tuturor era Gaspar Corniș, dar fiindcă, ca general-en-chef, el comanda toată armia, Pancratie Sennyei comanda în locu-i această trupă. La spatele ei venea ca la 600 călăreți, a căror capi era Benedict Menzenti, Mihai Szemere, Wolfgang Petki și Ștefan Besenie. Astfel întocmindu-se armia, Andrei se apropie de capi și le ținu un cuvânt lung, plin de patimă, fără demnitate și cuviință, în care se vădește semeția și obrăznicia ce mai totdeauna a întrebuințat ungurul către român. El nu se mulțumește numai a imputa lui Mihai mustrările obicinuite atunci de unguri, adică că s-a arătat ingrat către unguri, care l-a ajutat a se face domn și l-a mântuit de Sinan, dar încă aruncă înjurături groase și nevrednice asupra lui și a nației române. „Mihai, zicea Andrei, e un șarpe pe care l-a hrănit în sânul său și al cărui venin umblă să-l otrăvească. Frații lui pasc și astăzi porcii și caprele în pădurile Țării Românești. El seamănă mai mult unui dobitoc fioros, decât unui om. El s-a unit cu tâlharii și cu țăranii, semenii lui din toate țările, spre pieirea noastră.“ „Nu vă temeți, adaogă el, de această nație proastă și defăimată, de veacuri dajnică Ungariei, nație de robi, pe care se cuvine a-i bate mai bine cu nuiele și bețe decât cu fierul.“[149] Apoi, spre a aprinde și mai mult mânia ostașilor săi către Mihai și să le dovedească reaua lui credință, el puse de ceti tratatul de alianță ce acesta încheiase cu Ravazdi și Viteazul și îl întărise prin jurământul lui și al boierilor. Andrei uită numai a spune că el a fost cel dintâi care călcă și rupse acest tratat, prin comploturile sale împotriva lui Mihai și prin pacea ce încheiase cu turcii. Dup-aceea cardinalul se așeză la dreapta falangei sale, pe un loc ridicat, spre a priveghea la toate întâmplările războiului, și, pentru ca locul său să poată fi văzut de către ai săi, el puse înainte-i un steag mic pe care era țesut cu aur litera A. El purta platoșă ostășească și încăleca un cal negru și generos, ce îl avea în dar de la Sigismund Bathori; lângă dânsul sta Ștefan Csaki, din magnați, George Palatici și vro câțiva alți nobili dintre secui.[150]

XXI

Întocmirea de bătaie și cuvântarea lui Mihai.

Mihai cătă la întocmirea oastei lui Andrei și după dânsa își întocmi pe a sa. El văzu că Andrei întărise mai bine cu oști aripa stângă, apoi centru, iar aripa dreaptă era cea mai slabă; deci el hotărî a-și concentra silințele și izbirea asupra acestei din urmă aripe a dușmanului, și a centrului, refuzând a înhăța bătaie între dreapta lui și stânga dușmanului. Pentru aceea el întări bine stânga sa, față cu dreapta lui Andrei, punând acolo pe Baba-Novac, vestit general pre acele vremi,[151] cu catanele sale și haiducii;[152] la dreapta era călărimea sârbească,[153] o ceată de cazaci și alta de moldoveni.[154] La centru era ungurii, având cap mai mare pe George Mako; iar capii cohortelor era Francisc Lugași, Dimitrie, numit cel Mare, George Horvath, Mihai Gyulai, Lupul Noak și alții, care comanda batalioane sau companii. În dosul lor era polonezii și o seamă de cazaci și numeroasă călărime românească. În sfârșit, venea Mihai cu falanga sa, o trupă de o mie secui împreună cu boierii și milițiile lor.[155] Trei cruci mari întregi de aur era înaintea lui Mihai, și îndată după cruci venea eroica lui soție, doamna Stanca.[156]

Pân-a nu se înhăța oștile la luptă, Mihai protestă, prin un erold ce trimise în tabăra lui Andrei, pentru sângele ce are să se verse; că împotriva voinței sale cardinalul îl silește a se bate. Apoi declară că el dă iertare tuturor celor ce vor voi a recunoaște pe împăratul de stăpân.[157] El propuse încă de a se cruța viața celor ce vor voi a fugi dintr-o tabără într-alta, sau căci nădăjduia că un mare număr din soldații lui Andrei vor trece la dânsul, precum se și întâmplă, sau că voia a da ardelenilor un semn de bunăvoința lui către dânșii.[158]

Mihai, trecând în fruntea oștilor, le vorbi puțin, cu cuvinte scurte și energice, astfel cum trebuia unor ostași doritori de a se bate.[159] Purtând în dreapta și în stânga trupul, ochii și brațele sale, domnul, mai mult prin gesturi expresive decât prin cuvinte, îndemnă pe ai săi, zicându-le: „Aicea (și arăta tabăra sa), aicea este dreptatea, aicea pricina cea bună, tocmelile, legăturile și jurămintele de pace, împăratul și Dumnezeu. Grăbiți dar, căci cu biruința vă așteaptă o slavă mare și bogată pradă. Iar dușmanul (întorcându-și mâna către dânsul), ce are oare pe seamă-i, fără numai credință călcată în picioare și jurământul batjocorit, lipsa de orice bărbăție, vicleniile, cursele, sfaturile oțărâtoare cu turcii și nelegiuirea unor legături vinovate? Supt un cap chemat la cele sfinte, soldatul e pângărit; supt o purpură sfântă e un piept nevrednic și răzvrătit către cer. De la unii ca

aceștia ce mai e de așteptat? fără numai aceea ce ei ne arată: inimi îndoite, tremurul trupului lor, blesteme femeiești și prin urmare fuga mai nainte de a se bate.“[160]

Astfel scurt cuvântă Mihai, și grăind, chipu-i fulgerează, ochii-i scânteiază și focul inimei sale aprinde în inimile ostașilor săi un eroic entuziasm. Ei sunt siguri acum că vor birui.[161] Domnul porunci îndată a se invoca în toată tabăra de trei ori sfântul nume al lui Iisus.[162] O strigare mare se înălță deodată la ceriuri; semnul de bătaie se dete și trâmbițile începură a suna din ambele taberi.[163]

XXII

Întâia parte a bătăliei. Românii sunt învingători.

Era zece ceasuri de dimineață (18/28 octomvrie) când începu bătălia prin o furioasă tunărire din ambele părți.[164] Sunetele trâmbițelor, urletele tunurilor, înfiorătoarea șuierare a ghiulelelor ce se încrucișa în aer, clincăitul paloșelor, strigările luptătorilor, fumul prafului înzgomota aerul, întuneca ceriul, răspândea în toate părțile spaima morții și curma vieți fără număr.[165] Tunurile lui Mihai-Vodă era așezate pe un loc mai bun decât al ungurilor și ar fi făcut mult rău acestora de ar fi avut tunari mai meșteri, căci ghiulelele, aruncate prea sus, trecea peste capetile ungurilor, lovea numai vârful lancelor și făcea mai multă spaimă decât vătămare.[166]

D-abia să începuse bătaia, când un nobil român din oastea lui Andrei, anume Daniil Zalasdi, își lăsă postul ce i se încredințase și, dând pinteni calului, trecu în tabăra noastră. Talentele sale și favoarea prinților Bathoreștilor ridicase pe Zalasdi dintr-o treaptă de jos la aceea de nobil. El făcuse Bathoreștilor multe slujbe, care strălucise numele lui. Cinstea și slujbele făcute și primite l-ar fi îndatorat a rămânea credincios lui Andrei, dar glasul sângelui îl împinse, cu marea mirare și întristare a ungurilor, în tabăra lui Mihai. Spun că el făcu cunoscut lui Mihai poziția armiei vrăjmașe. Un an dup-aceea, vom vedea cum ungurii răsplătiră cu moarte cumplită lui Zalasdi pentru această faptă.[167]

Cea dintâi izbire o făcu Baba-Novac cu recea-i vitejie, în capul călăreților săi, asupra lui Ștefan Lazăr, pe care îl avea în față; dar cu toate silințele ce puse, el fu respins înapoi de voinicii pedestrași ai acestuia. Îndată Mihai îi trimise în ajutor o trupă voinică de călăreți armați cu lance;

era călăreții unguri și secui, comandați de George Mako. Aceștia, ajungând în mijlocul ostașilor lui Baba, uimiți de neizbânda lor, îl îmbărbătează din nou și împreună, împingând înainte caii lor, cad peste oștile lui Lazăr și ale lui Andrei; apoi, despărțindu-se în două trupuri, unul se lasă asupra pedestrașilor care siliseră pe Baba a da înapoi, îi măcelărește groaznic, călcând pe unii în picioarele cailor lor, lovind pe alții cu lăncile. Acolo pieri Ștefan Lazăr, ce comanda această aripă. El se jertfi din bunăvoie morții, azvârlindu-se în mijlocul măcelului soldaților săi și strigând: „Voi să mor, ca să nu mai slujesc un popă nemulțămitor; care mi-a răpit cinstea și vredniciile mele."

Celălalt trup căzu peste oastea lui Moisi, ce era în față. Aci se făcu o mare ucidere, căci fiind punctul principal al bătăii, și o parte și alta se purta cu bărbăție și se vătămară greu. „Ungurul, zice Bethlen, era în luptă cu ungurul; unul se bătea spre a apăra patria, celălalt spre a o robi." În sfârșit, după ce se luptară câtva cu puteri dopotrivă, trimițând Mihai încă un ajutor la ai săi, Moise Secuiu fu împins înapoi de Mako și pierdu multă lume în retragerea sa. Un steag învestit cu semnele Bathoreștilor fu răpit de la oastea sa; stegarii Toma, numit Grecul, Ștefan Szeplaki și Tudor Colbaz fură omorâți.

Petre Huszar, din aripa stângă, văzând oastea lui Moise c-a dat înapoi și că bătălia este mai pierdută, grăbi a alerga într-ajutorul lui Moise cu voinica trupă de lăncieri ce comanda și, dând asupra sârbilor și ungurilor lui Mihai, osteniți de o lungă luptă, îi respinse înapoi. Văzând aceasta, Mihai, cu rămășița călărimii sale ungurească și românească, și cea mai mare parte din rezerva sa, aleargă însuși asupra lui Petre Huszar, dă ajutor ungurilor și sârbilor săi și, după o multă vărsare de sânge, respinge înapoi toate trupele lui Huszar, încremenite de atâta voinicie.[168] Mihai însuși alerga ca un leu prin mijlocul vrăjmașilor, ținând în mână sabia sa mare, groaznică și amenințătoare, cu care dobora în dreapta și în stânga pe câți întâmpina.[169] El nu se mulțumi însă a inima pe ai săi prin pilda ce le da, ci încă prin cuvinte îi îndemna, îi împingea, îi îmbărbăta spre a se folosi d-acest minut priincios, ca să spargă de tot armia dușmană.[170]

XXIII

Ungurii se întorc la luptă și răzbesc oastea lui Mihai.

Ungurii acum pierduseră bătaia; armia lor în risipă fugea în toate părțile; rezerva numai singură mai ținea. Această trupă numeroasă și curajoasă, care încă nu dedese în bătaie, stătu în ajutor la celelalte oști, le opri din fuga lor și le sili a se întoarce spre armia împrotivnică. Andrei Barcsai, Moise Secuiu, Ștefan Tahi, Petre Huszar și ceilalți capi, temându-se că izbânda lui Mihai să nu se prelungească și spre a pune stavilă furioaselor sale izbiri, se îndeamnă și se îmbărbătează unii pe alții, își pun în orânduială batalioanele a căror orânduială era stricată și, cu energia desperării, cu o numeroasă călărime de lăncieri și cu toată pedestrimea gardiei, furios se aruncă asupra lui Mihai, mândru și sigur acum de izbânda sa. Lupta reîncepe atunci cu mare înverșunare din amândouă părțile și ajunge îngrozitoare, desperată. Românii și ungurii se sfâșie unii pe alții ca niște tigri flămânzi, știind bine că prețul biruinței e frumoasa și mănoasa țară a Ardealului. Unii se luptă ca s-o ție, ceilalți ca să ia înapoi moștenirea părintească. Biruința multă vreme stătu nehotărâtă, pină când silințele desperate ale ungurilor și împrospătarea oștilor lor sparseră oastea ostenită a lui Mihai și o siliră a da dosul. Cea mai spăimântătoare nerânduială intră atunci în rândurile acelor ostași care câtva timp înainte era biruitori. Fuga lor fu atât de repede, încât cu mare greu Mihai izbuti a-i opri în loc. Călare pe un cal spumegător, plin de foc, acoperit de sudoare și de praf, el alerga într-o parte și într-alta, întrebuințând când îndemnările, când amenințările, când loviturile, spre a întoarce pe ostași la bătaie. El izbuti mai întâi, prin autoritatea persoanei sale, a opri steagurile; apoi, pe lângă dânsele, se nevoi a opri pe fugari, strigându-le: „Ce va să zică această mișelie? Ce va să zică această spaimântare neobicinuită care vă face să lăsați să vă scape din mâini o biruință câstigată? Voi vă trageți dintr-o luptă cu noroc începută; voi dați pas unui dușman îngrozit și pus în risipă a-și aduna puterile. Unde sunteți voi, vitejii mei soldați, care odinioară ați pustiit Bulgaria, care ați zdrobit armiile lui Caraiman și ale lui Ahmet, care ați îmbogățit Țara Românească de jafurile barbarilor? Pentru ce puterile voastre sunt acum topite, mâinile voastre slăbite și inimile voastre fără bărbăție? Și — aceea ce este rușinos de spus, nevrednic de făcut
— pentru ce mâinile voastre armate cheamă în ajutoru lor picioarele voastre nearmate? Astfel oare o să biruiți și să luați voi Ardealul? Astfel o să umpleți casele voastre de dobândă? Pentru ce dar nu vă opriți? Nu vreți oare mai bine a dobândi astăzi slava decât o vecinică necinste?“ Prin asemenea cuvinte îi apostrofă Mihai. Dar spaima era mai puternică decât rușinea. Ea

biruia nu numai cuvintele, ci încă rănile și loviturile. În dosul taberei românilor era un deal nălțișor, încunjurat cu șanțuri, lângă satul Heltau.[171] D-abia în acel loc, numit tufișul Cisnădiei,[172] Mihai izbuti a opri fuga ostașilor, a-i întocmi în orânduială și a-i întoarce cu fața către dușman.[173]

XXIV

Mihai readuce pe ai săi la luptă și învinge cu totul pe unguri.

Ungurii făcuseră un pas mare spre biruință și ar fi putut izbuti a sparge cu totul și a răzleți oastea noastră spăimântată și pusă în goană și a împiedeca pe Mihai-Vodă a o întocmi din nou, dacă acei ce comanda rezerva ar fi dus-o în ajutorul lui Barcsai și Moise, care izbutiseră a înfrânge armia română; dar Corniș și Pancratie Sennyei ținură în nemișcare rezerva ce era supt comanda lor. În vremea aceea, Mihai își clăti oștile din nou asupra vrăjmașului. El porni înainte două cete de polonezi ce nu dedeseră încă luptă în acea zi, care năvăliră cu furie asupra oștilor lui Barcsai și Moise, ucigând și răsturnând tot înaintea lor. Moise și Barcsai sprijiniră câtva această furtunoasă izbire; dar văzând că nimeni nu le vine într-ajutor, că flancul lor descoperit e amenințat de Mihai, se trag cu grabă spre rezervă. Atunci o ceată de poloni, ce slujeau în armia lui Andrei, văzând fuga ungurilor și crezând că bătaia e pierdută de dânșii, trec lângă compatrioții lor, în armia noastră.[174] În vreme ce se petreceau aceste, Gaspar Corniș, general-en-chef al dușmanului, vrând să facă o recunoaștere spre dreapta, ca să vază ce e de făcut în starea de atunci a luptei, fu fără veste ocolit de escadroanele moldovene ce slujeau în armia noastră, prins și adus înaintea lui Mihai, care, cunoscându-l de mult din soliile lui și respectând virtutea și vrednicia ce împodobea pe acest lăudat războinic, îl tratā bine și îl puse în loc sigur, ca să nu i se întâmple nimic.[175] „Au fost unii, zice Bethlen, vrăjmași ai cinstei și ai reputației lui, care au zis că Corniș de bună voie și într-adins s-a lăsat a fi prins și dus la Mihai, fiind de partida împăratului.“[176] Analiștii străini stau însă în îndoială despre acesta.[177] Prinsoarea fără veste a generalului-en-chef, dezertarea polonilor, spargerea oștilor lui Moise și a lui Barcsai încremeniră de spaimă pe Andrei și pe ostașii săi, încât ei nu mai îndrăzniră a ține lupta cu Mihai,[178] în vreme ce acesta, reîmbărbătând pe ai săi, se aruncă puternic înainte, taie, turbură și pune în nerânduială cetele unguresți.[179]

Era acum trei ceasuri după-amiază. Andrei, care de la 7 ceasuri dimineața stătuse în acel loc, văzând acum, după o bătaie de 5 ceasuri, armia sa în risipă, fără nădejde a mai îndrepta bătaia, gândi la sine spre a se mântui prin fugă, după povața unora; și, înainte de scăpătatul soarelui, el își părăsi postul[180] și armata, luând fuga, însoțit fiind de o sută de călăreți,[181] între care era frate-său Ioan Iffiu, Ion Gerendi, George Palatici, Ioan Beldi cu fiii săi Pavel și Clement, Toma Csomortany, Nicolae Mico și mulți alții.[182] Oastea lui Andrei, părăsită astfel de prințul său și lipsită de generalul său robit, căută a mai ține până la sosirea nopții, ce nu era departe, ca să se poată trage în siguranță. Obosirea armiei noastre o ajută întru aceasta.

Noaptea acum sosise și bătaia tot mai ținea. Pancratie Sennyei, Moise Secuiu, Ștefan Toldi, Petre Huszar mai spirjină încă mai multe izbiri ale lui Grigorie Mako, când, pe la 8 ceasuri, Mihai, înțelegând de fuga lui Andrei și văzând că bătălia nu mai e nehotărâtă și că rămâne numai a o sfârși, împinge înainte câteva cete din oastea sa, zicându-le: „Feții mei, mai opintiți încă o dată; biruința e a noastră; vitejia voastră mi-o chezășuiește.“ Năvala acestor cete sparge cu totul rămășița ostașilor lui Andrei și le pune pe fugă. „Ei se trag în tăcere, zice Bethlen, cu pași grabnici și fără rânduială, părăsind românilor tabăra, biruința și patria.“[183] Ai noștri se aruncară îndată în tabăra ungurească, unde găsiră și prădară mult aur, argint, haine, cai, corturi, multe steaguri și 45 tunuri.[184] Ostașii noștri petrecură noaptea aceea prădând tabăra ungurească și sărbătorind biruința lor prin mese, cântece și chiote de veselie.[185]

Armia lui Andrei lăsase pe câmpul bătăliei 2 027 morți și aproape la 1 000 răniți și prinși.[186] Între acești din urmă, afară de generalul Corniș, căzuse și George Ravazdi, pe care secuii, urându-l de moarte pentru tirania cu care pedepsise revolta lor, îl omorâră a doua zi de bătălie. Asemenea păți de către români și socinianul Wolfgang Corniș. Toți ceilalți prinși cu mărinimie de Mihai fură liberați. Pierderea noastră a trebuit încă să fie însemnată, deși mai mică decât a ungurilor.[187]

Dintre ai noștri încă rămaseră morți mai mult ostași de rând, în vreme ce din unguri pică mulți nobili, între care, afară de cei mai sus însemnați, fură Francisc Tholdalasi, Ioan Lascovius, Mihai Culpenius, ce purta steagul gardiei, Ioan Berendei, Daniil Bako și alți.[188]

„Multe muieri unguroaice, zice Stavrinos, rămaseră văduve în ziua aceea; turburatu-s-a soarele și ziua s-a întunecat; praful în aer se înălța și pământul tot s-a roșit de sângele vărsat… Să fi văzut acolo trupuri moarte și tineri viteji cum zăceau în țărână, goi, fără suflare.“ Leșurile ce stau mormane în câmpie fură adunate de locuitorii Sibiului și îngropate toate laolaltă. Astfel acei ce cu puțin înainte erau dușmani înverșunați, mijlocind natura, se lăsară fără împotrivire a fi împreunați într-același mormânt. Fiindcă groapa făcută nu putea cuprinde ațâția morți, grămădiră trupurile unul peste altul, punând între fiecare din ele o mână de iarbă, astfel încât se făcu o movilă mare, ce se întindea la un mil de oraș, și „care va fi, zice dureros Bethlen, pentru veacurile viitoare, un monument vecinic de pieirea Ardealului.“[189]

Astfel fu bătălia de la Sibiu, una dintre cele mai vestite în analele gloriei române. Ea fu mult mai mare prin rezultatele ei, căci ne făcu îndată stăpâni ai Ardealului.

XXV

A doua zi Mihai trimite să prindă pe cardinalul fugit. Albenii se închină lui.

A doua zi, vineri 29 oct., la răsăritul soarelui, Mihai porni în deosebite direcții numeroase cete, spre a lua în goană pe dușman. El le porunci ca să fie cu mare îngrijire, ca nu cumva dușmanul să umble a se aduna undeva și a întinde vro cursă. Spre a studia bine starea lucrurilor, el trimise spioni în toate părțile, mai ales spre Alba-Iulia, poruncindu-le d-a-i raportui îndată.[190] Într-adevăr, ieșise vorbă că spre Alba și Cluj prințul Andrei făcea pregătiri de război și că și rădicase un mare număr de soldați. Mihai însă află îndată că nicăieri nu se află oști care să îndrăznească a sta sau de față, sau pe ascuns împotriva lui, biruitor, și hotărî a-și duce armia drept spre Alba-Iulia, spre a stăpâni această capitală a Ardealului și, împreună cu dânsa, și toată țara.[191]

Într-aceeași vreme, făcu deobște cunoscut prin proclamații și prin erolzi: că în orice parte se va arăta Andrei Bathori, să-l prinză și să i-l aducă la Alba, viu sau mort, făgăduind o bună răsplătire pentru o asemenea slujbă și declarând că va pedepsi strașnic pe aceia ce îi vor da lăcaș sau îl vor scăpa.[192] El porunci încă a se închide toate trecerile și porni 1200 oameni din oaste de împănară toate drumurile, căutând pe Andrei.[193]

La Alba-Iulia, Ștefan Bathori și Ladislau Gyulasi, pe care Andrei îi însărcinase cu administrația țării, cum aflară de bătălia nefericită pentru dânșii de la Sibiu, luară ce avea mai scump și, cu o mică suită, fugiră, Gyulasi la Cseh,[194] Ștefan Bathori mai întâi la Cluj, apoi la cetatea Hosta, pe hotarul Poloniei. Acolo așteptă câtva, dar pierzând nădejdea d-a căpăta ajutoare de la poloni, el se duse la Somlyo [Șimlău], loc de unde se trage casa Bathoreștilor.[195]

Cum se văzură slobozi prin fuga lui Ștefan Bathori, albanii se grăbiră a porni înaintea lui Mihai trei deputați, oameni înțelepți și elocvenți, anume Martin Turi, Ștefan, ce-i zicea Sartorius, și George Nagilabu. Aceștia găsiră pe Mihai tăbărât nu departe de Sibiu și infățișându-i niște cupe de aur și alte daruri scumpe, îl rugară „ca să fie mai mult cu îndurare decât cu asprime, d-a nu pustii un oraș biruit, care se predă fără împotrivire, și d-a nu da în jaf o capitală unde el are să locuiască; că ei stau gata, pentru protecția ce le va da, a se jertfi, ei și tot ce au, pentru dânsul.“ L-aceasta răspunse Mihai „că el n-a întreprins acest război spre a strica acea țară și că iubește mult mai bine a o vedea semănată și plină de avuturi și bucate decât de a o pustii și ruina cu cruzime; că el a vrut numai să aducă pe locuitori la credința către împăratul, ce ei îi jurase și apoi și-au călcat jurământul nesocotind legile dumnezeiești și omenești; că gândul lui, cuprinzând țara, n-a fost altul fără numai d-a înfrânge pe rebeli, a da pacea și liniștea popoarelor; pentru aceea, el nu va face nici o sminteală nici locuitorilor Albei, nici la toți cei ce vor recunoaște autoritatea sa, ba încă el îi va însoți cu toată bunătatea sa câtă vreme îi vor fi credincioși.“[196]

Intrarea lui Mihai-Vodă în Alba-Iulia.
(1 Noemvrie 1599).

XXVI

Intrarea triumfală a lui Mihai în Alba-Iulia ca domn al Ardealului.

Într-aceea, Mihai-Vodă, ridicându-și tabăra de la Sibiu, înaintă cu încetul spre Alba-Iulia.[197] Prin toate orașele pe unde trecu în cale, locuitorii alerga înainte-i cu daruri, slobozind puști în semn de veselie și primindu-l cu mare dragoste și entuziasm.[198] Apropiindu-se de Alba, locuitorii orașului și ai județului îl întâmpinară cale de o leugă înainte cu multă cinste și daruri.[199] În capul lor era episcopul catolic Dimitrie Naprasdi, încunjurat de tot clerul său. El felicită în numele poporului pe domn de sosirea sa, urându-i tot felul de fericiri, o domnie vecinică asupra țării Ardealului, ce el dobândise cu sabia, o viață îndelungată și izbânzi multe, care să se adaoge unile peste altele.

În aceeași zi, luni 1 noiemvrie s.n., Mihai-Vodă intră cu mare pompă în capitala Ardealului. Dorința ce adesea avea d-a face întipărire popoarelor printr-o strălucită priveliște, adăogându-se la vesela îmbătare a unei izbânzi de atâta vreme dorită, făcu pe Mihai de puse în această intrare triumfală o podoabă neauzită în părțile noastre. Întrarea s-a făcut prin poarta Sf. George. De la această poartă până la palatul domnesc, sta înșirați ostașii de ambe părțile uliței în mai multe rânduri, în dosul cărora se grămădise mii de mii de popor. Înainte venea episcopul și clerul său, isnafurile (corporațiile) orașului, apoi o bandă de muzică ce se compunea de opt trâmbițe, care cu multă armonie modula sonurile lor, de atâtea tobe de oțel pre obiceiul turcesc, de un bun număr de flaute și flașnete. În urma acestei orchestre, venea Mihai, călare pe un măreț cal alb. Opt paji învestiți cu mare eleganță încunjura calul domnului. Înaintea lui opt seizi duceau de frâu opt cai acoperiți cu șele prețioase, lucrate cu aur și argint, și împodobiți cu pene mari.

Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă neagră de pene de erodiu legate cu o copcă de aur; o manta lungă albă de mătase țesută cu fir, având pe de lături țesuți vulturi de fir; tunică albă de aceeași materie, lungi ciorapi de mătase albi, garnisiți cu pietre scumpe și botine de saftian galben; de brâu atârna o pală de Taban împodobită cu aur și rubine.

O ceată de zece lăutari țigani urma îndată după domn, cântând imnuri naționale. Apoi venea o mulțime de boieri și ofițeri străluciți, toți călări, și o

numeroasă trupă de soldați. Lângă domn se ducea steagurile lui Andrei Bathori luate în bătălie. Ele era desfăcute și plecate spre pământ, spre semn că Ardealul e supus.

Astfel, în mijlocul concertului trâmbițelor, tobelor și altor instrumente, la sunetul clopotelor și vuietul tunurilor, la care se unea strigările de bucurie ale poporului, intră Mihai în capitala Ardealului și trase la palatul domnesc. În cale, pân-a nu ajunge l-acest palat, Mihai spun că se îndreptă către un nobil ungur, Ștefan Bodoni, ce căzuse prins în bătaia de la Sibiu, și îl întrebă unde-ar fi mai bine să tragă. „Fără îndoială, zise Bodoni, în palatul prințului Andrei.“ La care vorbe Mihai răspunse: „Ce, nu sunt încă biruitor?“[200] Toată ostășimea se împărți în liniște și cu orânduială prin birturi și case publice, fără a face nici o pagubă sau vătămare locuitorilor. Nimeni n-ar fi îndrăznit a face vrun rau, știind pe strașnicul domn acolea. [201]

Pilda albanilor fu urmată de locuitorii tuturor orașelor țării, care se grăbiră a trimite deputați la Mihai, spre a-i aduce supunerea și credința lor și a cere mila și ocrotirea lui.[202] Cetatea Clujului, la cea dintâi somație ce i se făcu, se închină în 4 noiembrie și primi în garnizoană 1 000 soldați supt comanda banului Mihalcea. Mihai porni 3 000 soldați spre a aduce la supunere toată țara de jos[203] și într-aceeași vreme scoase un decret deosebit, prin care făgăduia mila și iertarea sa la toți deopotrivă, de orice treaptă ar fi, carii vor depune armele și vor asculta de dânsul și de slujbașii săi. El obști acest decret în toate părțile prin obicinuiții curieri.[204] Astfel, toată țara Ardealului, până la Solnocul din acest ținut, era acum supusă lui Mihai, deosebit numai de cetățile Husta și Uioara.[205] Mihai începu a purta titlul următor: „Mihai, voievodul Țării Românești, al sfințitei maiestăți cezaro-crăiești consilier și locoțiitor asupra Ardealului, și a oastei maiestăței dincoace de Ardeal și de părțile lui supuse căpitan etc.“[206][207]

XXVII

Fuga lui Andrei Bathori spre Polonia.

Oare ce s-o fi făcut nenorocitul Andrei Bathori? Din ziua în care, cu desperarea în inimă, el fugi din câmpul bătăii de la Sibiu, i s-a pierdut urma. Nimeni nu putea spune unde se află. Rămas-a încă în țară, oprit de vreo nădejde, sau că, pierzând tronul, își părăsi și patria, silind nu mai a-și

mântui viața? Izbutit-a încă într-aceasta? Început-a oare în țară străină tristul și descoloratul trai al pribegiei, acea suferință crudă care usucă pe om fără a-l omorî? Astfel se întreba toți în Ardeal, biruitori și biruiți. Vai! În vreme ce trufașul său biruitor intra cu o pompă măreață în capitala sa, sărmanul Andrei, în colțul împotrivitor al țării, răsplătea printr-o moarte cruntă nenorocirea de a domni.

El se trăsese, cum am văzut, din câmpul bătăii, însoțit d-o sută inși călări, trecu pe lângă Sibiu și luă direcția Sighișoarei (Seghesvar), vrând să se îndrepteze prin Moldova în Polonia, unde să aștepte vro ocazie priincioasă spre a-și dobândi tronul pierdut. El ajunse într-o fugă la Alțâna. Acolo calul său căzu în noroi și el trebui să-l lase, împreună cu multă avuție ce era pe dânsul, ca să scape cât mai iute în cetatea Odorhei,[208] în secuime, unde soții săi îl povățuiră a merge; aci el cercetă pe unde e mai bine a trece în Moldova.[209] El dete aci porunci spre a ține în datoria supunerii pe secui, de nu s-a revoltat încă, făgăduindu-le uitarea revoltei lor și că le va da vechea libertate. Dar toate erau zadarnice. Poporul secui îl ura de moarte;[210] nobilii secui, numai, care fusese la bătaie și aceia ce îi găsi pe la casele lor primiră bucuros a-l însoți și a ocroti fuga sa. El se temea a rămânea în țară de Mihai, iar mai cu seamă de ura înverșunată ce avea asupră-le compatrioții lor; ruinați prin libertatea ce Mihai-Vodă dedese țăranilor secui, ei dorea încai să-și poată scăpa viața fugind în țară străină.

Pregătirile ce nobilimea trebui să facă pentru fuga sa sili pe prințul Andrei a aștepta pe loc trei zile, și această zăbavă fu pieirea capului său. Văzând el această întârziere și gândind că mulțimea soților săi să nu vădească mai mult dușmanului fuga sa, el hotărî a se despărți de dânșii. El lăsă în cetățuia Odorhei pe George Palatici, apoi, alegând un număr oarecare din nobili spre a-l însoți, dete drumul celorlalți, mulțumindu-le de credința ce i-a arătat și povățuindu-i să meargă a se închina biruitorului Mihai, de la care crede că vor primi iertare, și ales acea parte în care preoții și sacrul cor cântau: *Lăudați și preamăriți pre toți ostașii în genere, iară mai presus de toți pre Mihai, ducele oastei învingătoare, care sfărâmă Bosforul prin puterea și virtuțile sale*“ să aștepte în liniște vremea care Dumnezeu, ce ține în mâna sa ursitele împărățiilor, va însemna pentru mântuirea Ardealului din puterea acestor biruitori străini.[211] De acolo Andrei, lăsându-și bogatele sale vestminte de purpură spre a pune haine țărănești,[212] se îndreptă spre Moldova, depărtându-se mult de drumul cel

mare, luând potecile și făcând ocoluri, spre a-și ascunde și mai bine fuga. După câtăva cale, ajunse într-o vale unde găsi un izvor cu apa dulce și îmbelșugată; vederea locului plăcându-i cu deosebire, el se opri acolo, apoi, deschizând sacul unuia din soldații săi, luă puțin vin și pâine, spre a potoli oarecum foamea și setea sa și a stâmpăra amarul inimei sale. Făcând acest mic ospăţ, el se adresă către acei ce-l încunjura și le zise: „Precum mântuitorul Hristos, înainte d-a se da jertfă morții, făcu cina cea din urmă cu ucenicii săi și fu vândut de Iuda, unul dintr-înșii, care îi întinsese cursa, asemenea și eu, căzut în nenorocire prin trădători, poate fac astăzi cea din urmă cină cu voi, pe care o consfințesc morții mele.“ Această presimțire a morții ce îl aștepta și pe care o întâmpină în ziua următoare mișcă foarte inima sa ca și a tuturor celor ce îl ascultă. Plecând din acest loc, ei ajunseră a doua zi în vederea munților celor mari ce țin până la hotarele Moldovei, în capătul ținutului orașului secuiesc numit Csik, și sosesc la un loc pe care locuiturii îl numesc Sf. Tomas, după o biserică ce îi e consfințită. Acolo, în a șasea zi după nenorocita bătălie, se opri Andrei, gândind că în aceste locuri va fi mai în siguranță împotriva curselor secuilor. Aceste locuri, ca toate cele ce încunjur Ardealul, sunt aspre, muntoase, păduroase.[213]

XXVIII

Țăranii săcui se scoală spre a-l prinde și dau bătaie suitei sale la San-Thoma.

Era între secui un nobil din neamu lor, anume Blasie Ördög, care, prin facerile de bine ale cardinalului, ajunsese din stare săracă la o avuție însemnată. El nu vrusese să meargă la bătaie, luând de pricinuire starea cea rea a sănătății sale; dar îndată ce auzi despre învingerea și fuga lui Andrei, el puse să tragă clopotele, spre a aduna, după cum este obiceiu la țară, rudele sale, clăcașii și compatrioții săi și începu a-i ațâța spre a lua vrăjmășește în goană pe Andrei. El zicea cu o mare furie, la o nație acum destul de înfuriată, „ca ei trebuie să arestuiască pe Andrei, uneltitorul atâtor rele, ca să merite binevoința lui Mihai; că numele Bathori vecinic a hrănit nenorocirile publice și private și că este bine a-l stârpi din țară; că trebuie a ucide p-acest popă nevrednic în pace și în război, ca să nu mai rămâie nimeni din această afurisită familie, spre a chinui țara prin tirania sa.“ Nici că făcea trebuință de multe îndemnări, secuii fiind insuflați de o ură omorâtoare asupra numelui Bathoreștilor, căci mai întâi Ștefan Bathori și

Sigismund Bathori în anii trecuți le răpise nu numai orice libertate, ci însă îi pedepsise foarte aspru pentru revolta lor și apoi îi supusese nobilimii ca niște robi vânduți. Ei căuta toate mijloacele spre a scăpa de această robire; pentru aceea ei mutase asupra lui Andrei toată ura ce hrănise către cei mai dinainte Bathorești și își făgăduia prin moartea sa d-a-și redobândi libertatea și a se mântui de o robire ocărâtoare. Pentru aceea ei vroiră mai bine să piarză pe prințul Andrei și nobilimea secuie, decât să piară ei înșiși și să fie vecinic robi. Ei alergară toți din toate părțile, bătrâni și juni, care cu arme, care fără arme, unii împinși de furie și de îndrăzneală, alții de nădejdea jafului, închipuindu-și că Andrei cu nobilii ce-l însoțeau trebuie să aibă multe avuții cu dânșii. Întru aceasta nădejdea lor nu era cu totul înșelată. Prințul Andrei și suita sa aflaseră că sunt goniți de o ceată de secui, dar nu o credea îndestul de mare spre a-i putea vătăma. Cu toate acestea, Andrei, nevrând a fi întârziată suita sa de bagajele cele multe, vrea să le părăsească, dintr-altă parte, strâmtorile mocirloase nu-i lăsa a se prea grăbi.

Numeroasa ceată a secuilor izbi pe fugari în poalele muntelui Sf. Tomas. Când se apropie prințul Andrei cu soții săi d-acest loc, pe aproape de scăpătatu soarelui, dete peste niște strâmtori, șanțuri, găsiră drumul acoperit de copaci și vro sută de secui stând în loc și așteptându-i. Ei întărise așa de bine acea strâmtoare, încât era siguri că nimeni nu va putea răzbi printr-însa. La stânga acelui loc era un munte foarte înalt, ale cărui povârnișuri era pline de păduri și de mărăcini. Când suita lui Andrei apucă de intră în acele strâmtori, cătând mai mult la fugă decât la bătaie, secuii o izbiră cu strigări mari deodată în față și în dos. Fugarii se opresc atunci bărbătește și se întocmesc spre bătaie. Secuii, văzând micul număr al protivnicilor lor, năvălesc cu mai mare foc asupră-le, descarcă în ei puștile ce aveau, apoi încep a zvârli într-înșii cu săgeți, suliți, durde și lănci; alții, ca dușmanul să nu-i poată lovi, fiind el călare și ei pe jos, răstoarnă caii, târând plopi pe pământ, dezrădăcinând alți copaci și silindu-se în tot chipul spre a face lupta deopotrivă. Nu cu mai puțină înfocare nobilimea își apără viața și pe prințul său și respinge cât poate izbirile țăranilor; mulți căzură din ambele părți, dar mult mai mulți din partea lui Andrei. Într-adevăr, căzând fără veste în cursă, încurcați de bagajele lor, ei nu putea a se sluji cu folos de caii lor și nu le venea lesne a-și întrebuința armele împotriva dușmanului. Deosebit de aceasta, ei erau foarte puțini și secuii mai mult de opt sute. Pentru aceea, Andrei și nobilii, răzbiți de mulțime, încep a se trage înapoi răzlețiți; unii, pierzându-și caii, se aruncă pe jos, printre stejari și crânguri și fug încotro

pot. Țăranii secui, mai ageri la picior și cunoscând locurile, se urcă mai cu înlesnire prin strâmtorile și asprimile munților, caută, găsesc și ucid pe nobilii ce nu cunoșteau căile și sângerează până în departe toate acele locuri de uciderile lor.[214]

XXIX

Săcuii prind și ucid pe cardinalul.

Prințul Andrei, rugat fiind de ai săi ca să fugă, să scape până când ei mai ținea frunte dușmanului, se și trăsese cu un mic număr, lăsând drumul mare și luând-o prin cotiturile muntelui. După ce a făcut ca vro două mii de pași, el fu silit, din pricina prăpăstiilor ș-a greutăților drumului, a-și lăsa călăria, cu atât mai mult că ea nu mai putea umbla, fiind cu totul obosită. Deci el începu pe jos a se urca pe munte, ajunge cum poate în locuri anevoie de apropiat și își îndreptează fuga spre părți nelocuite. Lepadând tot ce ar fi putut întârzia fuga sa, cu patru soți ce din întâmplare găsise, el pătrunse până în adâncul munților. Prin acești munți, Ștefan, numit Negrul, era foarte trebuincios prințului, cunoscând bine căile, dar fiindcă sângele ce curgea din rana ce primise îi luă puterea și simțirile, Andrei și soții săi, temându-se că dușmanii ce îi gonea să nu-l găsească și să-i răpească puțina viață ce-i rămăsese, îl culcară mai mort într-un loc umbrit și-l acoperiră cu frunze uscate. Vindecându-se dup-aceea și prin multe primejdii întorcându-se la casa sa, el povesti această barbară măcelărie.

După acest fel de îngropare a lui Negru, Andrei mai înaintă câtva, doborât de sete, de căldură și de drum; în sfârșit, făcându-se din ce în ce mai mult noapte, el și singuru soț ce-i mai rămăsese, un nobil credincios, anume Nicolae Mico, zăriră lucind în depărtare un foc. Ei se îndreptară spre acest loc numit Nascalat, care se străluci de atunci prin crunta dramă al căruia fu teatru. Sosind lângă acest foc care ardea în coliba unui păstor, Andrei, obosit de osteneala drumului, nu mai putea face un pas și, murind de sete, ceru de la țăranul ce găsi într-acel bordei să-i dea de baut. Țăranul, neavând altceva, îi dete puțin zer. Prințul Andrei luă cupa și mai întâi o întinse lui Nicolae Micu ca să guste, zicându-i: „Să bem aceste amărâciuni cu care viclenii și trădătorii ne-au adăpat îndestul“.[215] El înghiți puțin, apoi trimise îndată pe țăran să-i caute puțină apă, dându-i un galben de aur unguresc, numai să vie mai curând.[216] Ieșind atunci din colibă, Andrei se

duse de se întinse pe iarbă supt un copaci vecin, își rezemă capul de un trunchi pe jumătate putred și însărcină pe Micul să stea de pază, în vreme ce el se va odihni puțin, ca să poată apoi a-și urma drumul, făgăduind că va sta și el la rândul său de strajă până când Micul va odihni.[217] Zăcând astfel pe pământul gol, Andrei luă breviarul în mână, se puse a ceti la lumina lunii ceasurile canonice și îndată, osteneala biruindu-l, somnul pe nesimțite îl cuprinse.[218]

În vremea aceasta, trupa secuilor, urmând deosebitele cotituri și locuri grele pe unde Micul și Andrei fugiseră, sosesc cu o iuțime minunată și cad asupra țăranului, strigând: „Ce procleți de nobili ai primit în gazdă? De nu ni-i vei da îndată, te vom ucide, după ce te vom face mai întâi a suferi mii de chinuri, călăule.“ Spăimântat foarte și neștiind ce vrea ei să facă, țăranul le spuse: „ca doi inși intrase la dânsul, șezuse puțin ș-apoi ieșise; că el nu știe deloc cine era ei și că gândește că sunt ascunși p-acolo aproape.“ Micu, auzind zgomotul acelor ce sosea și întrebările ce făcea țăranului, se duse spăimântat de sculă pe prințul Andrei și îi vesti că dușmanii i-au călcat, rugându-l să caute a scăpa cum va putea. Dar luna, ca cum s-ar fi temut a lumina fărădelegea, se ascunsese supt negrii nori, și în acel întunerec, Andrei, care nu cunoștea locurile, n-avea chip de scăpare.[219] El trimise pe Micu înaintea vrăjmașilor, spre a căuta a-i îmblânzi prin vorbe și făgăduieli.[220] Dar gloata secuilor, furioasă, în loc d-a asculta rugăciunile lui Micu, întorc către dânsul armele lor; după ce se ocroti un minut cu sabia sa, Micu, plin de răni, fu prins viu. Se povestește că, doritor d-a scăpa mai curând de viață și simțind pe gâtu-i tăișul ruginit al paloșului unui țăran, el îi întinse sabia sa, care era mai ascuțită, zicându-i: „Slujește-te cu aceasta, prietene, și nu mă mai sfâșia rănindu-mă cu arma ta fără tăiș.“ Și zicând aceste, el îi întinse gâtleju, ca să nu se zică că un viteaz a avut, ca un om fără inimă, capul tăiat pe dinapoi.

În vreme ce Micu era astfel prins și ucis, Blasie Ördög, de care am pomenit mai sus, împreună cu alți trei soți, izbește pe Andrei. Împins mai mult de nevoie decât de vitejie, Andrei trage sabia cea lată ce purta la coastă și începu a se apăra cu o mână slabă,[221] silind să nu moară fără răzbunare.[222] El izbutise a răni pe unii din vrăjmași, când Blasie, mai îndemânatic în luptă, îi dete o lovitură de secure în frunte, făcându-i o rană mare d-asupra ochiului stâng,[223] de unde începu sângele pârâu a curge de-i acoperi vederea.[224] În această stare, nenorocitul Andrei încercă să fugă, dar, urmat

de aproape de ucigași, el primi cu o asemenea armă o altă rană în partea din dos a capului, d-asupra grumazului,[225] și, pierzând simțirile, căzu la pământ, bătându-se în sângele său.[226] N-apucase încă să-și dea sufletu, când ucigașii, urându-li-se de vremea ce pierdeau ca să-i smulgă un inel frumos de diamant, ce purta în degetul cel mic, îi tăiară degetul ca să poată lua inelul;[227] apoi, apropiindu-se de dânsul, Blasie Ördög îi tăie capul,[228] pe care, punându-l într-o suliță,[229] îl luă cu dânsul, iar trupul îl lăsară în acel loc, despuiat de orice veșmânt și în prada fiarelor sălbatice.[230] Această tragedie se petrecu lângă satul Szent Domokos (Sf. Dominic). Astăzi încă, într-acel loc, țăranii îți arăt locul unde fu omorât sărmanul Andrei și credinciosul său Mico.[231]

XXX

Prevestiri ce avusese Andrei Bathori despre sfârșitul său.

Astfel fu sfârșitui lui Andrei Bathori, prinț, cardinal și episcop de Varmia în Prusia. El era de vârsta de 28 de ani[232] numai; nalt la stat, barba și părul capului galben, pe care, după ritul religiei, el avea obicei a le purta rase. Era d-un caracter dulce și blând și mai bun pentru biserică decât pentru război. Din copilăria lui avusese plecare către călugărie. Din nenorocire, calitățile lui private chiar făcu dintr-însul un rău stăpânitor; ambiția de a domni îl pierdu; el cumpără printr-o crudă moarte o domnire de opt luni asupra Ardealului și fu numai o jalnică pildă a ticăloșiei ursitelor omenești.[233]

După arătarea unor analiști, nenorocirea în care pică Andrei și ungurii din Ardeal fură prevestite prin niște semne cerești. În luna lui iunie se ridică deodată despre apus o furtună grozavă, care îngrozi pe toți și pricinui multă stricăciune într-o parte mare a Ardealului. De dimineață norii se rostogolea unii asupra altora. Cerul întreg se întunecase; tunetul urla neîncetat; trăsnetul ce cădea, fulgerile ce strălucea prin întuneric, o ploaie deasă și repede și mai ales o vijelie grozavă spăimântase pe toți. Parte din acoperișurile caselor din Alba-Iulia fură ardicate, înâlțimele zidurilor doborâte, precum și grajdurile din curtea prințului, care era foarte puternic zidite; păstorii pe drumuri fură răsturnați sau târâți cu iuțeală încotro nu vroia; mulți cai ce păștea pe la câmp fură azvârliți în Mureș, unde se înecară; o mulțime de stejari mari și pomi roditori fură smulși din rădăcină. Această furtună ținu ceva mai puțin d-un ceas și fu privită de toți ca

prevestirea nenorocirilor ce sosiră cu câteva luni în urmă. Într-aceeași vreme globuri de foc se arătară în deosibite locuri, raspândind groază. O mulțime de lupi se pogorâră cete-cete din munții numiți Meszes și se răspândiră în șesurile Ardealului și prin sate, asemenea și multe alte fiare sălbatice. Cinci zile inaintea bătăliei de la Sibu, toată noaptea se văzu flăcări pe cer, astfel încât armata lui Andrei merse la drum luminată d-această minunată flacără. Când Andrei tăbărî la orașul Szeredahely din pământ sășesc, el văzu trecând pe dinainte-i un arap negru, purtând în mână o coasă grozavă. El întrebă cine are o slugă cu un chip așa de neplăcut și toți magnații, după ce cercetară și căutară, îi răspunseră că un asemenea om nu se află în armie. Cu puține zile până a nu se întâlni Andrei cu Mihai-Vodă, el visă că picase în niște turme de țapi furioși și că d-abia scăpă, când niște porci îi sfâșiară mantela și coiful. Încredințat că acest vis este un semn rău, el îl povesti îndată la Alba-Iulia lui Ștefan Bathori și la alți. În vreme ce Andrei se scobora pe scara palatului său din Alba-Iulia, ca să meargă la tabăra de la Sas-Sebeș, unul din pintenii săi de aur se sfărâmă, și când ieșea pe poartă își sfărâmă asemenea și încheitoarea mantelii sale. În sfârșit, duhul de superstiție și de misticism al ungurilor merse până a crede că și schimbarea portului ce el făcuse de vro câțiva ani fuse un semn rău, care arăta că el trebuie să sufere într-o zi jugul unei nații străine.[234]

XXXI

Săcuii aduc capul cardinalului la Mihai. Înmormântarea cu pompă ce Mihai face cardinalului în Alba-Iulia.

După uciderea lui Andrei, secuii se apucară a căuta prin păduri și prin strâmtori pe nobilii care umbla rătăcind prin întuneric. După ce îi ucise mai pe toți, se întoarse în locul luptei spre a culege jaful. Dar cu cât pusese mai multă grabă spre a câștiga această pradă, cu atâta pierdură din vreme spre a o împărți, certându-se, înjurându-se între dânșii, încât p-aci era să se înhațe la bătaie cu armele. Fură omorâți atunci, parte cu Andrei, parte în fuga lor, Ioan Beldi cu junele său fiu Pavel, Nicolae Mico, frații Tomas și Emeric Besz, Francisc Romany, comis a lui Andrei, căruia scăpă viața în luptă omorând un secui ce-l amenința cu moartea, Emeric Lazăr, Francisc, numit cel Mare, Mihai Caraczoni, meșter căpitan d-artilerie, și mulți alți, vestiți prin meritul și avuțiile lor. Secuii îi ucidea fără milă, încredințați că nimic nu putea fi mai folositor republicii secuiești decât moartea a tuturor acestor

oameni care îi ținuse într-o robie aspră, ca pe niște robi cumpărați cu bani. Ei credea că numai acest mijloc au spre a-și redobândi starea lor cea dintâi și a-și asigura libertatea pe care o dorea cu înfocare.“[235] Numai un singur nobil, Csomortany, bărbat vestit în războaie, scăpă în Moldova. Acesta este același care, după cum s-a văzut înapoi, fusese trimis sol de Andrei la Mihai-Vodă și care, cu toate că credința lui era bănuită lui Andrei, îl însoți în fuga sa. Dovadă puternică câtă ușurință pun oamenii în bănuielile lor! [236]

Fu atunci o dispută între secui, din care unii voia să păstreze în viață vro câțiva din nobilii prinși, iar alții cerea ca să se omoare îndată „acești oameni nesuferiți și vrednici de ură“; se învioră apoi a amâna pentru câtăva vreme moartea unora dintr-înșii. Aceștia era Ioan Iffiu, fratele lui Andrei, Ștefan Kabosi, Gaspar Palosi, Nicolae Bartacuti, Francisc Gereb și Wolfgang Lazar. Secuii le leagă mâinile la spate și tot înjurându-i mereu îi pornesc ca să-i ducă spre Alba-Iulia, la Mihai-Vodă.[237] Înaintea lor, Blasie Ördög ducea, înfipt într-o suliță, sângeratul cap al lui Andrei Bathori[238] învălit într-o pânză.[239] Până a nu ajunge însă la Alba-Iulia, secuii în cale uciseră pe prinșii lor; trupurile lor le aruncară într-un șanț lângă Alba, iar capetele lor sângerate și vinete le azvârliră neîngropate în oraș. Blasie Ördög păstră numai pe Ioan Iffiu, pe un fiu al lui Nicolae Micu, anume Mihai, în vârstă numai de 12 ani, și capul lui Andrei, pe care îl înfățișă lui Mihai-Vodă în 11 ale lui noiemv.[240]

Puseseră capul pe o masă și Mihai cătă puțin la dânsul în tăcere, până când, văzând pe doamna Stanca ce era lângă dânsul, înecându-se în lacrimi, o întrebă pentru ce plânge? — „*Pentru că*, răspunse această miloasă și simțitoare femeie, *aceea, ce i s-a întâmplat lui se poate întâmpla și ție sau acestuia*“, arătând pe fiu-său Pătrașcu. Această vorbă pătrunse inima oțelită a asprului domn și-i aduse aminte nestatornicia lucrurilor omenești. Cuprins de milă, el plecă capul cu întristare, lacrimile deodată îmbrobodiră fulgerarea ochilor lui și din inimă strigă: „*O, săracul popă! săracul popă!*“ Astfel plânse marele Cesar când văzu înainte-i capul dușmanului său Pompei.[241]

Aducerea capului lui Andrei Báthory.
(«O, săracul popă, săracul popă!»).

După aceasta, Mihai trimise acest cap, pus supt un disc, lui Malaspina. Acesta puse un zugrav de scoase un portret după dânsul, pe care îl trimise împăratului.[242] Mihai trimise pe Ioan Iffiu în închisoare, la cetatea Deva și, după povața ce îi dete logofătul Teodosie, porni oameni să caute trupul lui Andrei, pe care îl găsiră gol, dar nevătămat de păsări și dobitoace, nelipsind de la dânsul decât degetul cel mic, care fusese tăiat de ucigători, după cum am spus. Trupul mortului fu pus într-un car și, ca să nu fie într-o asemenea stare expus privirilor, când băgară carul în oraș îl acoperiră cu foi de copaci verzi. Astfel îl adusera în Alba-Iulia, nouă zile după moartea sa. Îndată, cu mare îngrijire, din porunca lui Mihai, trupul fu învestit cu haine mărețe, întins pe o piatră de marmură și acoperit cu o manta de purpură. Apoi îl dusera în templu cel mic, ca să stea până la ziua înmormântării. Câteva zile după aceea, după ce se adună acolo și deputații țării, convocați pentru deschiderea dietei, Mihai trimise de aduse și trupui lui Balthazar Bathori, pe care prințul Sigismund pusese de-l îngropase fără nici o cinste în cetățuia de la Szamos Ujvar, și apoi se făcu înmormântarea lui Andrei cu o pompă de tot crăiască.[243] Cosciugul era purtat de doi juni nobili[244] și încunjurat de toți boierii români. Armăsarul lui, frumos împodobit cu toate armele sale, urma după coșciug.[245] Apoi venea Mihai însuși cu fața întristată, cu o mulțime de nobili, ofițeri și popor.[246] Înainte și înapoi pășeau cu toată cuviința oștile înarmate și în bună rânduială. Apoi preoții, cântareții și faclele nu mai avea număr.[247] Astfel duseră trupul lui Andrei în biserica cea mare și îl puseră în acel monument ce el, în viață fiind, zidise pentru frate-său Balthazar. Acolo trupul ambilor frați fură împreunate.[248] În același templu zăcea de mai multă vreme îngropați doi alți călugări, bărbați mari și puternici, care pieriră cu aceeași moarte ca Andrei: cardinalul George Martinuție, ucis din porunca împăratului Ferdinand, moșul lui Rudolf II, și episcopul Oradiei, ucis de Griti.[249] Blasie Ördög, ucigașul lui Andrei, în loc de răsplata ce aștepta de la Mihai, fu osândit a i se tăia capul pentru fărădelegea ce făcuse.[250] Toată prada ce secuii luaseră de la Andrei și soții lui, în aur și argint, din porunca lui Mihai fu vărsată în vistieria țării.[251]

XXXII

Răscoala săcuilor și românilor din Ardeal în contra nobililor unguri.

Mila, îndurarea și generozitatea ce arătă Mihai-Vodă către cainicul său dușman mări favorul popoarelor pentru dânsul, trase inimile nobilimei Ardealului și lauda tuturor națiilor străine. Nobilii Ardealului simțiră mai ales atunci că, urâți fiind de moarte de popoare, singura lor scăpare e Mihai acum. Ei gândiră că, de au pierdut cârmuirea țării și au căzut supt un stăpânitor de alt sânge, încai să caute a-și păstra starea și viața. Aceste într-adevăr era atunci foarte amenințate. Am văzut înapoi ce fel ura și trata secuii pe nobili. Ostașii mercenari, unguri, poloni, sârbi, cazaci și alții, răspândindu-se prin țară, nefiind supt ochiul strașnic al domnului, necăjea încă pe locuitori, iar mai ales pe nobili, făcându-i să simță toate relele războiului. Apoi chinuita nație a românilor din Ardeal, cum află de învingerea de la Sibiu, se ridică în picioare groaznică, înverșunată, amenințătoare.[252] Cu cât fuseseră ei mai cumplit împilați de nobilii unguri, cu cât mai mult înecaseră în inima lor suferințele lor și urau ce avea către dânșii, cu atât izbucnirea acestei uri fu puternică și pustietoare. Românii ardeleni cuvânta astfel și într-un chip simplu către unguri: „Sunteți niște venetici care ați venit prin silă de ne-ați călcat țara, ne-ați răpit pământurile, drepturile, viața, ne-ați chinuit și ne-ați aruncat în cea mai cumplită robire. Între noi și între voi n-a domnit dreptatea sau simțimântul omenirei, ci numai sila; acum, că ne-am deșteptat, că ne simțim puternici, vrem să intrăm în drepturile și pământurile noastre, ce ne-ați răpit odinioară; vom lua, dar, pe seamă-ne moșiile și casele voastre, iar pe voi vă vom ucide sau vă vom goni, ca să curățăm țara de voi.“ Aceste idei și sentimente povățuiră toate revoluțiile făcute sau încercate de români de la năvălirea ungurilor până astăzi. Astfel revoluțiile veacului de mijloc, acea de la 1437, răscoala de la 1599 până la insurectia lui Horia de la 1784 și revoluția de la 1848 fură mai mult inspirate de setea răzbunării decât de dragostea libertății, și pentru aceea românii nu-și putură asigura libertatea; căci libertatea triumfează fără a-și răzbuna; altmintrelea ea nu mai e libertate, ci numai răzbunare. Niciodată și nici într-un loc libertatea nu s-a putut întemeia prin călcarea dreptății și prin cârmuirea groazei. Libertatea nu se ține și nu se întemeiază prin tiranie, ci numai prin libertate.

Românii, crezând a-și asigura libertatea și a stinge aristocrația, se punea de ucidea la aristocrați și pustia acareturile lor; și fiindcă mai adesea nobilii apucau de fugea, ei își vărsa furia mai mult asupra bieților burghezi unguri de prin orașe; și cum trecea furtuna, aristocrația era iarăși în păr și românul iar cădea în gheara ei. De asemenea mai mulți domni români din principate,

dusmani ai aristocrației, printr-un guvern de teroare, credea că fac ceva ucigând la boieri, în loc de a ucide boieria; toată schimbarea era de persoane, dar duhul de castă și instituția se păstră, ba încă se mai întărea prin interesul ce insufla oamenilor cei prigoniți și împilați.

Revoluția de la 1848 din Țara Românească singură pricepu că, spre a asigura libertatea, trebuie a lăsa pe boieri a putrezi în pace și a ucide boieria prin proclamarea dreptului comun.

Românii ardeleni n-au priceput aceasta nici la 1848, cu atât mai mult ei n-o pricepură la 1599. Ei nu gândeau că nu e nici drept, nici folositor, nici cu putință de a curăți țara Ardealului de toate populațiile străine, care fac mai de a treia parte din totalul populației; ei uitară că o posesie îndelungată aduce drepturi pozitive și netăgăduite, că o naționalitate, oricât de mica va fi, trebuie respectată, căci sfânt e dreptul ce are ea de a trăi în pământul ce ocupă; că acest drept natural e pe d-asupra oricărui drept istoric, de vreme ce pământul este al oamenilor, iar nu oamenii ai pământului. Problemul de dezlegat în Ardeal era și este nu cum vor face românii, ungurii, sașii și secuii ca să rămâie numai ei singuri într-acea țară și să gonească pe celelalte popoare, ci, proclamând dreptul comun sau egalitatea pentru individe și naționalități, să caute mijlocul de a armoniza împreună, alcătuind un stat federativ. Fără îndoială că numărul românilor în Ardeal le asigura în orice caz o preponderență naturală și dreaptă în trebile țării și prefăcea oarecum Ardealul într-o țară românească.

Astfel românii și ungurii la 1848, luptându-se unii împotriva celorlalți, plecau de la aceleași principii greșite și căzură supt același jug.

XXXIII

Greșelile politice ale lui Mihai în Ardeal: el nu face nimic pentru români și dă protecția sa nobililor.

Așa și la 1599, românii ardeleni, ridicându-se, nu se purtară ca un popor matur, insuflat de dragostea libertății, prin care purtare ei ar fi impus și lui Mihai și asupritorilor lor și ar fi silit și pe unul și pe ceilalți a-i întregi în drepturile lor naturale și soțiale, ci, setoși de răzbunare, se apucară să plimbe torța și paloșul prin palaturile nobililor. Mulți nobili pieriră atunci. Cei mai mulți scăpară, unii afară din țară, alții supt protecția lui Mihai. Acesta nu putea să sufere asemenea neorânduieli, care se descărca asupră-i. Bănuit încă până nu a intra în Ardeal, de unguri, că lucrează prin preoții

români a scula pe țărani împotriva nobilimii ungurești, el dorea să dovedească neadevărul acelor bănuieli, cu toate că, după intrarea sa în Ardeal, el fu îndemnat spre uciderea nobilimii unguești nu numai de către românii ardeleni și o seamă de boieri, dar încă și de un număr însemnat din cei mari ai Ardealului, în capul cărora era episcopul catolic Dimitrie Naprazdi. O politică fără inimă ar fi îndemnat poate pe Mihai a-și asigura stăpânirea Ardealului prin nimicnicirea acestei aristocrații puternice, care totdeauna era să-i stea împrotivă; dar inima sa, dorința d-a-și da un nume mare și bun în Europa, care își ațintise ochii acum asupră-i, îl depărtă de la o asemenea faptă, preferând a încerca cu binele a-și trage inimile nobililor unguri. Din nenorocire, el nu se mulțumi numai a-i tolera și protecta, ci se încunjură de dânșii, le încredință posturile cele mai însemnate în armie și administrație și împărți iarăși între dânșii averea confiscată de la cei uciși în bătaie sau care pribegiseră.[253] Umilința ce arăta către dânsul acești aspri și trufași nobili și setea cu care vâna favoarea lui înșelă pe Mihai. El crezu că ei nu vor mai ridica niciodată capul lor, după ce l-au plecat atât de jos. El socoti că va găsi un reazem și o putere într-înșii și că prin ei va trage inima întregei nații unguești și va deschide un câmp mare la întinsele și ambițioasele sale proiecte. Aceasta îl orbi și îl făcu de împinse până la nesocotință generozitatea sa către dânșii; și cu cât ei stăruia în învinovățirile și bănuielile lor, cu cât ei complotă și umblă mai rău să-l surpe, cu atâta el se arăta mai îndurător către dânșii, încât generozitatea lui ajunse o slăbiciune care îl pierdu.

Aceasta îl făcu că el, după ce domoli setea de răzbunare a țăranilor români, nu le dete libertatea, spre a nu vătăma interesurile nobililor. Adevăr că el nu putea lucra în Ardeal împotriva de ce făcuse în Țara Românească. Nenorocitul *așezământ de românie* ca un butuc îl ținea în lanț și-l târa spre pierzare. El dedese libertatea secuilor nevoit fiind și fiindcă aceștia numai de puțină vreme o pierduseră și o dorea cu înfocare. Dar românii de mai multe veacuri își pierduse libertatea și fiind și mai numeroși, paguba ce ar fi simțit nobilii unguri ar fi fost mult mai simțitoare. Apoi secuii erau o populație foarte războinică, în vreme ce românii, supt împilare, uitaseră până și întrebuințarea armelor ce stăpânii lor nu le lăsa să aibă. Apoi Mihai, ca toți războinicii, credea mai mult în soldat decât în popor; duhul lui era mai mult de concherant decât de naționalist. Nobilii, în ochii lui, era reprezentanții poporului, nația armată, și pe arme voia a se întemeia.

Mihai socoti să urmeze în Ardeal, în privința românilor, politica Corvinilor, adică a ușura oarece sarcinile țăranilor, a-i ocroti în contra abuzurilor nobililor și a înălța mai mulți dintr-înșii în treapta de nobili, ca astfel nația să fie reprezentată în dietele țării. Dar am văzut mai înapoi că această sistemă nu adusese mari foloase românilor, căci nobilii lor, dobândind interese împotrivitoare gloatei poporului, se alia cu ceilalți nobili unguri și se lepădau și de naționalitatea lor. Datoria lui Mihai ar fi fost de a da românilor libertatea din iobăgie și proprietate de pământ spre chezășuirea acelei libertăți și a da nației o reprezentare deosebită în dieta celor trei nații. Astfel el ar fi dat stăpânirii sale în Ardeal o temelie neclintită. Niciodată ocazie mai bună pentru aceasta nu se înfățișa ca acum, îndată după bătălia de la Sibiu, când ungurii, îngroziți, amorțiți cu totul, se mulțumea de li s-ar fi lăsat măcar viața. Mai târziu Mihai în zadar vru; anevoințele crescuseră prea mult: ocazia trecuse. Și nu trebuie a crede că noi aci judecăm pe Mihai după ideile de democrație ale veacului nostru, iar nu dup-acele ale veacului său; căci urma ne va dovedi că aceste idei era bine simțite atunci și chiar de Mihai.

De asemenea idei inspirat, Mihai-Vodă deschise la 20 noiemv., în Alba-Iulia, adunarea generală, în care el făgădui că va păstra constituția țării și toate privilegiile, libertățile și daniile nobililor, afară de cele făcute de Sigismund. Reprezentanții depuseră jurământu de credință și, spre răspuns la cererile domnului d-a i se da provizii și bani pentru ținerea oștilor, s-a orânduit că de fiecare casă sau poartă (cum se zice în Ardeal) să se dea câte opt măsuri de făină și opt măsuri de ovăz sau orz și de la 10 case câte o vită de tăiat, și, fiind omul sărac, în lipsă de vită, să dea trei oi. Asemenea se hotărî că, de vreme ce s-a dat libertatea secuilor, aceștia să aibă a da, după vechiul lor obicei, când se schimbă domnul sau când se însoară, din șase boi unul pe seama domnului. Această dare se numea de secui *friptură de bou*. Încât pentru bani spre purtarea războiului, se hotărî ca să se dea de fiecare casă, fără a fi nimeni scutit, nici domnu, nici boierii, câte șase florini; trei florini să se dea pină în 25 zile, socotindu-se din ziua publicării decretului, iar ceilalți trei, cu 25 de zile mai târziu. Toate celelalte articole ce se încheiară atunci și fură cuprinse în actul general al dietei, ce se întări de Mihai-Vodă și se publică,[254] privesc numai interesurile nobililor: dă voie unora dintr-înșii a se întoarce în țară, asigură libertatea secuilor, iar pe români, fără nici o ușurare, îi lăsă în starea de iobagi ai nobililor. Astfel Mihai trădă misia sa în Ardeal și merită d-a cădea.

XXXIV

Totuși nobilii încă se plâng. Pedeapsa trădării lui Maro.

În vremea aceasta se răspândi faima în Ardeal cum că o oștire turcească ar fi intrat în Țara Românească pe la începutul lui decemvrie, și mulți se îngrijiră; dar aceasta pieri îndată, lămurindu-se cum că turcii, ce într-adevăr intraseră în țară, cu toate că bine armați, după obiceiu lor, erau însă puțini și veniseră numai ca să cumpere miere și unt, aceea ce făcând, ieșiră din țară fără a vătăma pe nimeni. Cu toate acestea, Mihai, îngrijindu-se, porni o mie de călăreți în Țara Românească, care să împiedice astfel de veniri ale turcilor și să apere țara.[255] Scurt după aceea, Mihai porni și pe fiu-său Pătrașcu în Țara Românească cu o seamă de oaste, spre a cârmui țara în locul lui, și-i dete de curator pe Pancratie Sennyei, pe care, însă, după o lună îl rechemă înapoi, nu se știe din ce pricină.[256] Mihai poruncise la o seamă de nobili din Ardeal ca să însoțească pe Pătrașcu în Țara Românească. Dar ei începură a tremura toți, gândind că merg la pieirea lor de se vor duce în Țara Românească și rugară pe Mihai d-a amâna deocamdată pornirea lor, la care el se învoi.[257]

La sfârșitu dietei, Mihai puse de aduse la Alba-Iulia vistieria prințului Sigismund, ce el pusese în cetățuia Vecs, supt paza lui Ștefan Bodoni. Era un număr însemnat de vase de argint: cupe, talere, discuri, vasuri și, între altele, niște cupe de argint așa de mari, încât doi oameni abia putea duce una goală pe lângă aceste mai era podoabe de cai, platoșe, șeli garnisite cu pietre scumpe și diamanturi, săbii, pumnaluri, paloșe, hangeruri, securi și alte lucruri asemenea; apoi mai multe vesminte scumpe, prețuite 32 mii florinți, din care unul împodobit cu diamanturi era prețuit 15 mii florinți, pe urmă un mare număr de monede de aur numite de Portugalia, din care una făcea 10 galbeni de aur. Când intră Mihai ca să vază această avuție în casa unde era așezată, răpit de mirare strigă: „Ce de bani am să fac d-aci ca să-mi plătesc ostașii și oamenii mei.“ Prețul se ridică într-adevăr la mai multe sute mii de florinți.[258]

Mihai își așeză apoi oștirea în deosebite comitaturi pentru iernat, împărțind-o mai ales prin cetăți; dar oarecare excesuri ce făcură ostașii, iar mai ales ungurii, sârbii și cazacii, ridicară plângeri din partea locuitorilor, iar mai cu seamă din partea nobililor, care alerga la Mihai văitându-se. La aceste plângeri, Mihai, răspundea adesea cu bunătate, zicând că aceste se

fac fără știrea lui, făgăduind că va pedepsi strașnic pe cei vinovați; că de vreme ce, din mila lui Dumnezeu, Ardealul este acum al lui, el se va sili spre a face să domnească într-însul pacea și liniștea și că nimeni să nu încerce vreo pagubă.[259]

În vremea aceasta, cuprins de mânie asupra lui Ioan Maro, puse să-l caute și să-l gonească prin toată țara până îl vor prinde. Este știut că acest secretar al lui Mihai dezvălise mai întâi prințului Andrei proiectul stăpânului său d-a năvăli în Ardeal. Mihai îi iertă cu generozitate această vină; dar, în ajunul bătăliei de la Sibiu, nemulțumitorul Maro trecuse din tabăra lui Mihai în acea a lui Andrei, nădăjduind că acesta va izbândi. Mihai, care iertase întâi pe Maro, intră într-o mânie furioasă la această nouă a lui trădare. Maro, care aflase mânia domnului asupră-i, rătăcea pe ascuns într-o parte și într-alta, în sate și orașe, pe la deosebiții nobili, căutând vro ocazie spre a fugi în Ungaria. Astfel umblând, el se duse din întâmplare sau într-adins la Ștefan Tholdi, nobil ungur, rugându-l a-i da un azil ca să scape de goana ce-i da Mihai. Tholdi îl primi și îi făgădui că va fi în siguranță în casa lui; dar temându-se de Mihai și dorind a dobândi favorul său, îi descoperi îndată că Maro este ascuns la dânsul. Târât la Alba-Iulia, Maro fu dus înaintea lui Mihai, care, după ce îl mustră pentru fărădelegea lui, îl dete pe mâna călăilor, harnici a chinui pe vinovați. Aceștia îl legară strâns de picioare și de mâini la un stâlp, care se afla într-una din mahalalele Albei; apoi îi ciontiră mai întâi picioarele, pe urmă genunchii unul după altul și în sfârșit brațele până la coate. Trupul lui, sfâșiat și despuiat de toate vesmintele, rămase două zile în privirea tuturor, acoperit de noroi și de sânge.

Dar să întoarcem mai bine ochii de la această urâcioasă priveliște, tânguind barbaria acelor timpuri.[260]

XXXV

Mihai trimite împăratului știri despre învingerea cardinalului. Dezbateri în Roma asupra morții acestuia.

Mihai-Vodă trimisese o deputație de două persoane, între care și Petru Ormeni,[261] ca să meargă la Praga să vestească împăratului norocita biruință asupra lui Andrei și cuprinderea Ardealului. Ajungând deputația la Viena și dând lui arhiduca Matei această înveselitoare știre, el puse îndată a

se cânta în toate bisericile *Te Deum laudamus* și, poruncind să ducă toate tunurile pe bulevarduri, slobozîră mai multe salve de artilerie spre semn de bucurie. Arhiduca Matei dărui căpeteniilor deputației un lanț de aur și la soții săi câte un pahar de argint suflat cu aur; apoi deputația porni și se duse la Pilsen, unde găsi pe împăratul.[262] Ea raportui împăratului de izbânda dobândită. Această ambasadă fu vesel primită de mărirea sa și, fiind bine dăruită, primi poruncă a se întoarce înapoi.

Împăratul scrise îndată papii, vestindu-i norocita cuprindere a Ardealului și (necunoscând încă moartea cardinalului) plângându-se foarte de purtarea cardinalului, învinovățindu-l că este în înțelegere cu turcu, și rugând pe sfinția sa d-a-l afurisi și a-i lua înapoi pălăria de cardinal. Într-aceeași vreme, sosi la Roma și scrisorile episcopului Malaspina, care vestea moartea cardinalului. Tot atunci solul craiului Poloniei făcu cunoscut că învingerea și moartea cardinalului adusese mari neplăceri la toată curtea craiului Poloniei și că toți strigă împotriva Malaspinii. Cu ocazia acestor deosebite scrisori, papa convocă la 12 ianuarie 1600 o congregație de 19 cardinali, ca să chibzuiască de trebuie a cere vro satisfacție și a huli omorârea cardinalului. Papa mai întâi și apoi cei mai mulți din cardinali fură de părere „că nu trebuie deocamdată a proceda nici cu cenzură, nici a cere vro satisfacție despre moartea cardinalului, cu atât mai mult că el fusese ucis în război, purtând arme și într-o haină și meserie deosebită de acea de cardinal; că nu se știe cine l-a ucis și dacă aceia știa sau nu că ucid un cardinal, nici dacă sunt ei catolici sau schismatici și afară de juridicția sfântului scaun; că, înainte d-a proceda la afurisanie, trebuie a face vro formă de judecată pe care, în acea nehotărâre, nu știe de unde s-o înceapă; c-apoi cu aceasta papa ar supăra pe împăratul și pe prințul Țării Românești pentru pizma acestora asupra cardinalului, a cărui memorie ei se vor sili a o înnegri cât vor putea; că în acel caz ei ar putea privi ca făcute indirect împotriva lor acele proceduri și cenzuri și vor face a se compune cărți împotriva cardinalului, în care nici colegiul cardinalilor, nici sfântul scaun nu vor fi cruțați; că mai bine este să aștepte sosirea nunciului Malaspina, care acum lăsase Ardealul și se afla în cale spre a se întoarce la Roma, și de la care vor afla mai multe și mai deslușit și vor ști ce este de făcut.[263]

Se vede că mai târziu papa se hotărî a pedepsi uciderea cardinalului, osândind, după cum spune analistu Timon pe toată nația secuie la un post strașnic de o sută de ani.[264] Malaspina întorcându-se la Roma, papa îl făcu

să simță că aflase purtarea lui, căci îi porunci să se tragă în episcopatul său, unde muri de mâhnire, ducând dorul pălăriei de cardinal.[265]

XXXVI

Împăratul trimite pe Basta în Ardeal. Caracterul acestuia.

Ci dar în mijlocul acestor vremi, la 2 noiemv., generalul Basta, pe care arhiduca Maximilian, depărtându-se la Viena, îl lăsase locotenent în locu-i la Casovia și în Ungaria de Sus, însoțit de Mihai Sekeli, Pavel Nias și David Ungnad, se duse cu oștile lor la Oradea Mare, purtând cu dânșii și o mare sumă de bani ce împăratul trimisese la Casovia pentru plata armiei. Ei vroiau să vie în Ardeal spre a da ajutor lui Mihai întru cuprinderea acestei țări, când aflară că Mihai a și izbutit a cuprinde această țară fără a mai aștepta ajutorul lor.[266] Cu toate acestea, Basta hotărî a intra cu armia sa în Ardeal, cu pretenție d-a cârmui țara în numele împăratului. David Ungnad, sfetnic însemnat al împăratului, strălucit prin multe solii la Constantinopol și într-alte părți, apucă înaintea lui Basta și, însoțit de Petre Lasli, sosise în 12 noiemv. la Alba-Iulia spre a curteni pe Mihai-Vodă despre norocita sa biruință. Acesta le dete audiență a doua zi, în 13, la 8 ceasuri de dimineață, primindu-i foarte bine. După aceea le trimise acasă capul lui Andrei Bathori, pe care îl bălsămase. Ungnad puse îndată de scoase un portret după cap, foarte asemănat. În 17 noiemvrie, când Ungnad voi să plece, Mihai, care primise în dar de la dânsul un ban de aur mare, pe care era 10 portrete ale împăratului, îi trimise și el, printr-unul din cei mai mari ai săi ofițeri, o harșa frumoasă, rugându-l s-o primească cu bunăvoință. Ungnad primi acest dar arătând o mare mulțumire și apoi porni din Ardeal.[267]

Mihai-Vodă, aflând de venirea lui Basta, trimise îndată vro mie de oameni către cetatea Husta de pe Mureș, care e cheia drumului ce din Polonia, Ungaria și Moldova duce în Ardeal. În această cetate era o garnizoană de 19 companii de trabanți, cărora se poruncise d-a se ține bine acolo până la cel din urmă om; dar ei, văzând cetatea ocolită și izbită, pierdură curajul și se închinară, cu condiție că li se va cruța viața. Intrând valonii lui Mihai în cetate, puseră mâna pe avuții neprețuite, căci acolo Bathori și mulți nobili își lăsase averile lor. Spun că aceste avuții se urca la 10 milioane.[268] Tot atunci Mihai cuprinse și Lipova și alte orașe din Banat.[269]

Basta, intrând în Ardeal, prinse la Somlyo [Șimlău] pe Ștefan Bathori, care fugise acolo de la cetatea Husta. El îi făgădui că îi va dobândi iertare de la împăratul dacă va mijloci predarea cetății Uioara, cea mai puternică a Ardealului, și unde era atunci în garnizoană 2 000 de trabanți cu multe arme. Ștefan Bathori primi a-și cumpăra libertatea prin predarea Uioarei. Mihai se grăbi a trimite o garnizoană în acea cetate. Astfel acum, prin predarea acestei din urmă cetăți, Ardealul întreg căzu supt stăpânirea lui Mihai.[270]

Atunci pentru întâiași dată se întâlni în față Mihai cu Basta, a cărui nume era menit a fi înscris cu sângele său în istoria vieții sale. Ei nu se plăcură; după ce își arătară antipatia lor în public prin vorbe amare și împungătoare ce unul zicea asupra altuia și mușcându-se prin satire, împrejurările îi aduse îndată a și-o arăta prin fapte.[271]

Să ne oprim puțin asupra acestui geniu fatal al eroului român. George Basta era de neamul lui arnăut, dar născut într-un sat numit La Rocca, lângă Tarent, la anul 1547. Tatăl său, Dimitrie, nobil din Albania, își părăsise țara împreună cu alte familii, spre a scăpa de tirania otomană, și trecuse în Puglia, supt umbrirea craiului Spaniei, care îi făcuse o pensie anuală și îi dedese comanda unei companii de lăncieri arnăuți, cu care îl trimise la Milan. El luă de soție o damă din Alexandria și avu doi feciori, din care cel mai mare, Nicolae, ajunse locotenent-general de cavalerie în armia craiului Spaniei. Cel de-al doilea, George Basta, intră la 14 ani ca soldat în compania tatălui său, apoi, după moartea lui, trecu ca stegar în compania fratelui său. El ajunse curând locotenent în acea companie, pe urmă căpitan de archibuzieri călări, căpitan de lăncieri, sfetnic de război. El comanda un regiment de călărime de arnăuți, când duca de Parma fu numit cârmuitor în Țările de Jos, la 1579, și el se perfecționă în meseria armelor supt acest mare căpitan, care, recunoscând meritul lui Basta, îl făcu comisar general de călărime la anu 1580. El se deosebi în asedierile cetăților Anvers (1584) și Buona (1588), însoți în Franța pe duca de Parma în ajutorul Ligei, în anii 1590 și 1592; asemenea făcu parte din expediția comăiîtelui Carol de Mansfeld în Franța, în 1593. După aceea merse de făcu câteva campanii în Ungaria, se întoarse iarăși în Țările de Jos la 1597, fu cerut de împăratul la Filip II, craiul Spaniei, ca să-l lase să intre în slujba sa și, dobândindu-l, îl numi general de artilerie și gubernator al cetății Vienei și apoi general în oastea arhiducei Maximilian, fratele împăratului. El era mare și plin la trup, gras la față, ochii mari și privirea aspră, gura potrivită dar buza de sus cam

ridicată, fața măslinie; caracterul fizionomiei lui arăta viclenie; iar caracterul lui moral vom lăsa ca faptele lui să ni-l vădească.[272]

XXXVII

Neînțelegerile lui Mihai cu Basta, împăcate de comisarul împărătesc Petz. Mihai trimite soli la împăratul.

Mihai-Vodă se supără de venirea lui Basta, nu voi în nici un chip a-l cunoaște ca general-căpitan al țării, zicând că el este numit căpitan-general și prinț vasal și tributar al împăratului. El făcu cunoscut lui Basta că, de vreme ce a biruit pe cardinalul fără ajutorul nimului, va putea păstra prea bine țara în supunere, și el ar face bine a se trage în Ungaria de Sus, căci n-are trebuință nici de dânsul, nici de oștile sale.[273] Dar Basta, care era sigur a dobândi el de la împăratul cârmuirea Ardealului, nu numai că nu voi a asculta cererea lui Mihai, dar încă pretinse să puie garnizoane nemțești prin cetățile Ardealului, silind pe Mihai, în numele împăratului, a primi aceasta măcar pe o vreme, până când Ardealul va fi cu totul liniștit și nu va mai avea a se teme de năvălirea străinilor.[274] Mihai-Vodă, care primise în numele împăratului, și numai ca locotenent al lui, jurământul de credință al Țării Ardealului, jurase asemenea că va păstra toate privilegiurile și drepturile acestei țări. El era hotărât a-și ține jurământul chiar împotriva împăratului, al cărui scop înțelese că era a reduce țara într-o provincie a împărăției, iar nu a o ține ca o țară deosebită, liberă și numai dajnică coroanei sale, după cum se făgăduise întâi. Afară de aceasta, Mihai nu voia a lăsa din mână-i guvernul Ardealului, pe care îl câștigase cu sabia, și a-l vedea mai ales trecând în mâinile lui Basta, pe care de acum nu-l putea suferi.

Peste puțin, ura acestor doi oameni se vădi publicului într-o ciocnire care fu p-aci a aprinde flăcările războiului între dânșii. Basta, spre a începe îndeplinirea voinței sale d-a pune garnizoane din oștirea sa prin cetăți, trimise o ceată de germani ca să intre în cetatea Husta de pe Tisa. Dar comandantul român ce Mihai pusese în acea cetate nu voi să primească înăuntru oamenii lui Basta și, închizându-le porțile cetății, îi respinse înapoi cu vorbe răstite. Oastea împărătească fu nevoită a petrece noaptea acea în câmp pe o brumă și un frig mare și pe urmă a se întoarce îndărăt. Basta, aflând aceasta, se înfurie foarte și îndată începu a se găti de război,

trimițând să-i vie călărimea din Silezia și pedestrimea după marginile vecine ale Ungariei și întocmindu-și astfel o numeroasă oaste supt arme. Mihai nu se lăsă mai în urmă și își strânse și el pe lângă sine toate puterile. Amândouă taberele era acum gata a începe război între dânsele și a se dumica una pe alta. Dar jurisconsultul Petz, om îndemânatec, ce se afla atunci în Ardeal, alergând când la Mihai, când la Basta și arătându-le primejdia în care se expune creștinătatea deschizându-se între ei un război civil, pre când Ibrahim-Pașa, în Ungaria, începu a amenința prin mișcări războinice, izbuti, prin autoritatea cuvintelor lui, a-i împăca. Și deși ei urmară a se urî în inimă, dar în vederea oamenilor trăia în pace.[275]

Mai apoi însă, rugat de Petz, Mihai primi în 24 decemvrie, în cetatea Husta, pe lângă garnizoana românească, și 200 de soldați ai împăratului. În orașele Tatta și Somlyo [Șimlău] încă erau niște cete de nemți.[276] Iar în celelalte cetăți, Mihai nu lăsă să intre garnizoane împărătești, zicând că aceasta este împotriva privilegiurilor și libertăților țării[277] și că acum războiul încetând într-această țară, el n-are trebuință d-alte puteri, decât d-ale lui.[278]

Aflând el prin comisarul împărătesc Petz că împăratul voiește a da cârmuirea Ardealului lui Basta, se mânie foarte de înșelăciunea, nemulțumirea și perfidia împărătească și strigă tare că în această revoluție Ardealul a dobândit mai mult un stăpân puternic, al cărui jug nesuferit o va împovăra, decât un apărător împotriva puterii turcești.[279] Mihai impută încă prin vorbe amare cruzimea, scumpetea și obrăznicia cu care puțin mai nainte oamenii împărătești trataseră Ardealul.[280]

În urma acestora, domnul făcu sfat cu toți boierii români și nobilii Ardealului, arătându-le lupta ce are cu oamenii împărătești pentru drepturile țării. La acest sfat, toți fură de părere și îndemnară pe Mihai ca să ție domnia acestei țări, fiind numai tributar către împăratul. Spre a face cunoscut împăratului această hotărâre a țării, Mihai îi trimise îndată doi soli, pe banul Mihalcea și pe logofătul Stoica, cei mai străluciți din sfetnicii lui.[281] Aceștia, sosind în 13 ianuarie (1600) la Pilsen, înfățișară mai întâi împăratului, din partea lui Mihai-Vodă, sabia, buzduganul și steagul lui Andrei Bathori, precum și calul ce el încălicase în bătălie.[282] Apoi ei îi făcură cunoscut că Mihai-Vodă nu se privește în Ardeal decât ca un guvernor spre a administra țara și a o păzi de năvălirile dușmanilor și că supt acest titlu el voiește ca împăratul să i-o încredințeze; al doilea, cerea ca

să se hotărască ce să facă cu orașul Clujului, care de mai multe ori necunoscuse și trădase autoritatea împărătească și merită o pedeapsă pilduitoare; și, în sfârșit, cum să se poarte cu acei nobili din Ardeal care fugiseră și acum cereau iertare, vrând a se întoarce înapoi. Solii, după ce fură ascultați cu multă bunăvoință de împăratul și după ce m. s. ținu sfat, fură bine dăruiți și trimiși înapoi cu mare cinste, cu acest răspuns: „Că împăratul va trimite comisarii săi în Ardeal și că printr-înșii va face cunoscut lui Mihai voința sa“.[283]

În vremea aceasta, sosise la curtea împărătească scrisori secrete ale lui Basta împotriva lui Mihai-Vodă, prin care el făcea cunoscut sfatului împărătesc că acest prinț voia să uzurpeze suveranitatea țării; că omenirea ce acest om barbar afectează și dragostea ce el arată că are pentru popoarele învinse măresc bănuielile și e de temut ca rugăciunile cele vii ce el face împăratului pentru păstrarea privilegiurilor țării și spre a-l îndemna a nu trimite într-însa oștiri străine, să nu ascunză gândiri ambițioase.[284] Aceste scrisori aruncă în deosebite păreri sfatul împărătesc, sau mai bine acea camarilă de femei și de iezuiți ce cârmuia împărăția în locul slabului și leneșului Rudolf al II-lea. Unii, câștigați cu totul în favorul lui Mihai, strigau că Basta scrie ca un rival și ca un pizmaș al gloriei sale; că Mihai este mult credincios împăratului și un căpitan cu merit și cu vitejie sublimă. Dar alții, și a căror părere birui, ziseră că trebuie a da mai mult crezământ lui Basta, căpitan credincios și cu sfat înțelept, decât lui Mihai, a cărui nesățioasă ambiție de a domni este deobște cunoscută.[285]

XXXVIII

Nemulțumirea lui Mihai despre nobilii unguri. El primește soli dela împăratul nemțesc și dela cel turcesc.

Mihai, sigur acum că, după ce l-a ajutat norocul ca să cuprinză Ardealul, îl va ajuta ca să-l și stăpânească, aștepta cu o veselă nerăbdare sosirea comisarilor împăratului și urmă a administra Ardealul ca pe o țară a sa. La 9 fevruarie el convocă dieta țării,[286] unde, după zisa unui cronicar sas, nu făcură alta decât „mâncară, băură și numărară bani lui Vodă“.[287] Iar după mărturia istoricului Bethlen, această sesie se vede a fi fost mai serioasă; căci Mihai, începând a se deziluziona de nobilii unguri și vrând a face oarecare ușurări poporului, aceștia începură a-l ruga d-a nu se atinge de privilegiurile

lor. Ei îndrăzneau a vorbi de privilegiurile lor, atunci când, cu orice jertfă, trebuia a uni pe toți locuitorii țării spre a apăra privilegiurile țării ce erau amenințate de nemți. Domnul, furios de aceasta, răspunse lovind cu mâna mânerul săbiei sale și strgând: „Iată privelegiul vostru!“ Din nenorocire el amenință numai, dar nu lucră. Într-adevăr, acum era mai greu d-a o face decât îndată după bătălia de la Sibiu. El apucase, din nenorocire, a jura paza constituției țării și, credincios jurământului, ca un domn constituțional, el nu putea preface nimic în țară fără învoirea dietei. El nu vroia încă să facă ca Sigismund, să silească dieta prin împilare a-i împlini voința. Astfel acum, ca și mai pe urmă, ne vom încredința că buna-credință îl pierdu pe el, și tocmai această virtute îi tăgăduiră dușmanii săi. Ungurii îl învinovățiră atunci că el ar fi vrut să stingă nobilimea și că ar fi și făcut-o, dacă Dimitrie, arhiepiscopul bulgarilor, nu s-ar fi dus cu *Biblia* la dânsul, ca să-l întoarcă din acea hotărâre. Vom mai vedea în urmă această învinovățire repetându-se de mai multe ori, la care singurul răspuns ce istoria poate da spre a o nimicnici este că Mihai a avut multe ocazii de a o face, ba încă și împrejurările l-au îndatorat spre aceasta, și tot n-a făcut-o. Asemenea suntem la îndoială de arătarea ce singur numai Bethlen face, cum că Mihai ar fi poruncit în acea vreme lui George Ratz, comandantul cetății Deva, a arunca în Mureșul înghețat pe junele Ioan Iffiu, ce se afla acolo la închisoare.[288] Mihai era un om iute la mânie, dar nu era crud. Viața lui ne dovedește. Cu ce generozitate nu l-am văzut purtându-se într-atâtea rânduri către boierii din Țara Românească ce complotase pieirea lui! Apoi am văzut dorința lui d-a trage prin bunătate inima ungurilor și îl vom vedea în privința lor generos până la nesocotință.

Într-aceea, Mihai, spre a păstra memoria biruinței sale în Ardeal, puse de tăie o medalie, care se află în cabinetul împărătesc de la Viena, bătută în aur și trăgând 10 galbeni. Pe fața principală se vede portretul lui Mihai. Atât împrejurul portretului, cât și pe cealaltă parte, se cuprinde titlul lui în latinește astfel:

„*Michael Valachiae Transalpinae Woivoda, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Consiliarius per Transylvaniam Locumtenens, cis transylvaniam partium eius super exercitu Generalis Capitaneus.*“ Și în mijloc: „*a Deo vigilantia, virtute el armis victoriam nactus (1600).*“[289]

„Și într-adevăr, zice Ioachim, veghere lui era neobosită. Ea nu-l părăsea niciodată și el a arătat în toate împrejurările că știa să se păzească de cele mai mici lucruri ce l-ar fi putut vătăma; vitejia lui era în tot chipul încercată

și într-aceasta dușmanii săi cei mai înverșunați îi da dreptate. În sfârșit, născut, ca să zicem așa, în tabără, crescut supt corturi, mânuind armele mai bine decât orișicine din ai săi, el nu dete de minciună deviza sa“.[290] În sfârșit, împreuna într-însul virtuțile ce un poet cânta despre un alt erou:

„Labor impiger, aspera virtus,
Vis animi excellens, ardor, vigilantia, cura
Et durum tractandis robur in armis.“[291]

Mihai-Vodă, care mai demult făgăduise că se va duce la Brașov și fusese împiedicat prin venirea solilor și prin alte trebi, se duse, în sfârșit, în acest oraș la 1 martie, unde intră cu mai mult de 6 000 călăreți și pedeștri și cu o pompă necrezută. La 9 martie ajunse la Brașov un sol de la împăratul turcesc, Pașa de la Timișoara,[292] bătrân venerabil, numit Huraia-Aga. Mihai îi ieși înainte cale de o jumătate de mil[293] de oraș, la Ghimbav,[294] cu o cavalcadă măreață. Când se întâlniră, și unul și altul se deteră jos de pe cal și, după ce se îmbrățișară, aga luă de la Mihai o pală persienească ce acest domn purta la coasta sa și îi dărui alta turcească, împodobită cu aur și pietre scumpe. Pe lângă aceasta, îi mai dete[295] un steag verde, spre semn de protecția otomană,[296] mai multe pene de erodiu din cele mai frumoase, spre a face egrete, șapte cai de preț și un foarte bun șoim. Aceste daruri fură purtate înaintea lui Mihai și astfel ei intrară amândoi în Brașov, în zgomotul artileriei întregi.[297]

Trimisul turc se sili în tot chipul spre a îndupleca pe Mihai d-a se dezlipi de împăratul Germaniei, spre a se alia cu sultanul. Mihai îi răspunse cu bunăvoință, dar îi declară curat că el niciodată nu va recunoaște altă autoritate decât p-a împăratului creștinesc.[298]

Tot atunci sosi și trimișii împăratului către Mihai-Vodă, neamțul David Ungnad și ungurul Mihai Sekeli, căpitanu Sathmarii.[299] Ei fură martori la această primire făcută solului turcesc. Lui Mihai îi păru bine d-aceasta; el nu se îndoi că o priveliște așa de nouă nu-i va pune în grijă și că bănuielile ce-i va cuprinde îi va face a fi mai înduplecători. Cu toate acestea, el le dete să înțeleagă că ei nu trebuie a se scandaliza de ce văzuseră; că el nu putea a nu primi cu cuviință un ambasador și de a-i face cinstea ce i se cădea, fără a fi privit de toți ca cel mai puțin politicos din toți prinții.[300]

Mihai porni înapoi pe solul turcesc, făcându-i multe daruri și cinste mare, trimițând sultanului vorbe pacinice și în secret făgăduind munți de aur, cum se zice.[301] Agenții împărătești, înfățișându-se înaintea domnului,

îi ziseră: „că cezarul, pentru atâta credință și slujbele memorabile ale lui, îi făgăduiește toată clemența și toată bunătatea sa împărătească. Dar fiindcă împrejurările și starea Ardealului o cer, el îi poruncește d-a se întoarce îndată în Țara Românească și d-a păzi hotarele împotriva turcilor.“ Spre dovadă de favorul cezarului, ei îi înfățișară o carte împărătească cu această cuprindere.[302]

XXXIX

Actul trimis lui Mihai-Vodă de Rudolf II, de care domnul este nemulțumit și-și arată cererile sale dela împărat.

„Rudolf II, din mila lui Dumnezeu împărat al romanilor, pururea august.

Noi recunoaștem și facem a se cunoaște prin cuprinderea acestora tuturor:

După ce din mila atotputernicului Dumnezeu (pentru gloria căruia ne luptăm împotriva națiilor păgâne și barbare) Ardealul a fost supus puterii noastre și strălucitul Mihai-Vodă din Țara Românească, înflăcărat de un mare zel pentru creștinătate, a supus pe sine și țara sa maiestății noastre și ne-a dovedit credința sa către noi prin fericitele și curajoasele sale întreprinderi împotriva turcului și în Ardeal, unde a tras această țară de supt domnirea nedreaptă a cardinalului Bathori și a dobândit o mare biruință. Atât pentru îngrijirea cu care priveghem la păstrarea posesiilor noastre, cât pentru bunătatea și dărnicia noastră obicinuită către supușii și vasalii noștri, am vrut să mărturisim că statornica credință a strălucitului voievod Mihai către noi și slujbele sale ne-au fost plăcute, încredințați nu numai că strălucitul voievod va urma a fi credincios, precum a fost, dar încă că urmașii vor imita această lăudată pildă de credință și de curaj.

Pentru aceea, din chiar voința noastră, după ce am chibzuit îndestul, primim în credința și clientela noastră și aceea a următorilor noștri crai ai Ungariei pe numitul Mihai-Voievod și copiii săi și ținutul său Țara Românească, precum o mărturisim prin aceste cărți. Astfel, de câte ori va fi trebuință, precât vom putea, noi îi vom da ajutor, pentru ca domnia acestei Țării Românești să treacă regulat de la persoana strălucitului Mihai la legiuiții săi copii de sexul bărbătesc, de la cel dintâi născut la cel dintâi născut, cu această condiție însă că, de câte ori se va înfățișa un nou caz de moștenire, acel ce va moșteni va face nouă și următorilor noștri jurământul de credință ce Mihai ne-a făcut. Spre dovadă acestor cărți scrise cu mâna

noastră și la care s-a pus pecetea noastră. Datu-s-a în orașul nostru Pilsen, în 11 fevruarie, anul domnului 1600, al 24-lea al stăpânirei noastre ca crai al romanilor, al 28-lea ca crai al Ungariei și al 24-lea a stăpânirei noastre ca crai al Boemiei.

R o d o l f

Prin porunca sfințitei maiestății sale împărătești

Ion Barvitius“[303]

Mihai-Vodă, auzind aceea ce îi spuneau agenții cezarului în numele său, nu-și putu ține mânia și le răspunse îndată de față: „că el nu va lăsa Ardealul spre a se întoarce în Țara Românească și nu va face pe voia împăratului; că, deși cezarul i-a plătit în toți anii o subvenție, dar că prin toate ostenelile și primejdiile ce a suferit de la dușmanii cezarului, luptându-se pentru dânsul, el meritase guvernul Ardealului, care după dreptate și legiuit i se cuvine“,[304] dând a înțelege că numai puterea armelor, cu care câștigase această țară, îi va putea îndatora a o întoarce înapoi.[305]

Apoi Mihai de a doua oară adună la sfat boierii, carii toți fură de părere, „că îi este prin înțelepciune poruncit a păstra pe seamă-i Ardealul; că el suindu-se pe scaunul Țării Românești, țara era ocolită de vrăjmași, și că Dumnezeu îi puse în mână Ardealul ca, cu puterile unite ale ambelor țări, el să se poată apăra“.[306] Mihai, văzând că simțimântele boierilor și nobililor Ardealului conglăsuiesc cu ale sale, se întemeie și mai mult în hotărârea sa d-a ține Ardealul. În 15 martie el deschise dieta, pe care o chemase la Brașov. Cu două zile înainte, el vrusese s-o amâne și să-i schimbe locul la Sibiu, dar fiindcă deputații veniseră din toate părțile, îl rugară a o continua. Toată sfătuirea dietei ținu numai un ceas, aruncând o contribuție de 4 florini de cap. Toți se aștepta la o contribuție mult mai aspră; apoi, auzind aceasta, o priviră ca o binefacere deosebită și se învoiră cu toții.[307]

În 16 martie, la 7 ceasuri, porni din Brașov la Sibiu și d-acolo la Alba,[308] ducând și pe agenții împărătești cu sine. Aci, după ce îi ținu câteva săptămâni și îi mai zăbovi și la Cluj, îi trimise înapoi la împăratul Rudolf cu acest răspuns: „că de nu îi va trimite subvenția anuală, și aceasta în grabă, el va duce asupra împăratului nu numai oameni, dar încă mii de mii de demoni; că el n-are trebuință de ajutorul străinilor; că are destui soldați, numai bani îi lipsesc spre a-i putea ținea“[309]. El rugă încă pe agenți d-a se sili ca împăratul să numească altă persoană în locul lui Basta, care îi era bănuitor din deosebite cuvinte și pentru ca sfezile lor particulare să nu

turbure liniștea țării întregi.[310] El învinovățea mai ales pe Basta, că în locul să grăbească a-i aduce ajutorul ce era dator împotriva cardinalului, își petrecuse vremea în zadar în [cuvânt indescifrabil] de nimic, încă se prefăcuse că e bolnav, pentru că primise o sumă mare de bani de la cardinal, prin mijlocul lui Corniș, ca să nu-l vateme și pentru aceea el se mișcase prea cu încetul cu oastea sa spre Ardeal, lăsând să scape ocazia d-a intra împreună cu dânsul în acea țară.[311] Deosebit de acestea, Mihai făcu a se propune pe de lături agenților împăratului: că de vreme ce Ardealul i se face din ce în ce mai iubit, el dorește ca să-l stăpânească și după dânsul să treacă la fiul său, prin drept de moștenire; că pe lângă Ardeal să i se adaoge încă Oradea Măre, Husta, Nagybania (Baia Mare) și părțile din afară ale hotarului Ungariei, care mai nainte ținuse de Ardeal; și că tot ce va mai câștiga cu vreme, țări și oameni, să rămâie pe seama lui și a fiului său; ca să i se dea bani pentru a ridica oști și aceleași pensii și aceeași cinste de care se bucurase Sigismund Bathori,[312] între care a fi facut princip al sfintei împărății și a i se da ordinul Mielul de aur;[313] că împăratul și ceilalți principi creștini care țin de împărăție să se îndatoreze d-a-l răscumpăra cu bani de la turci, întâmplându-se să cază prins în mâinile lor; că întâmplându-se a fi gonit de dușmani din Transilvania sau Țara Românească, împăratul să aibă a-i plăti o sută mii talere pentru traiul său în Ungaria de Sus. El adăoga, spre a pipăi mai bine plecările deputaților împăratului, că nădăjduiește că nu i se vor cere înapoi cetățile Ardealului pe care le și luase în stăpânire. Apoi, din parte-i, se îndatora către împăratul a-l privi ca un puternic prinț; că niciodată nu va umbla a-i smulge țările ce el îi încredințase, ci, dimpotrivă, a i le păstra prin slujbe credincioase; precum asemenea și celelalte părți ale Ardealului, ce sunt ale mărirei sale, cu partea de țară până în Tisa, el le va cuprinde și le va supune împăratului. Dacă toate aceste dăruiri le va dobândi el de la bunătatea și dărnicia împăratului, făgăduiește d-a face pentru mântuirea creștinătății mai multe izbânzi și cuprinderi asupra dușmanului comun decât se făcu vrodată de cineva; și că, de i se va da numai atâția bani cât se cheltuia pe fiecare an în Ungaria pentru armie, se leagă că va supune împăratului toată țara de la Marea Neagră până la Ofen, Stuhlweissenburg și Solnoc.[314]

Deși aceste cereri ale lui Mihai era mult mai prejos de condițiile ce împăratul dedese lui Sigismund Bathori prin tratatul de la 24 ian. 1595, ele se părură peste măsură de mari agenților împăratului și, aprinși încă de

Basta împotriva lui Mihai, se întoarseră foarte întărâtați și cu inimă bănuitoare lângă împăratul, căruia insuflară aceleași bănuieli.[315]

Mihai nu-și mai făcea iluzii acum asupra nemților; el înțelesese că de bunăvoie ei nu-i vor da nimic, ci numai siliți de dânsul și de împrejurări. El se gândi a se împăciui cu dușmanii săi, ca sa înceté odata acest îndelungat război și spre a putea fi slobod, la întâmplare, în fața nemților. Pentru aceea trimise o solie la craiul Poloniei, pentru a încheia pace și alianță.[316] Vorba ieși atunci că Mihai propuse și lui Irimia, domnul Moldovei, ca să-și dea pe fie-sa după Pătrașcu, fiul lui Mihai, că așa Ardealul, Polonia, Moldova și Țara Românească, fiind una, să n-aibă temere nici de tătari, nici de turci, cu mult mai puțin de nemți.[317] Dar o nouă dorință de domnire ce cuprinse pe nestatornicul Sigismund Bathori împiedică orice tratație și aprinse din nou flăcările războiului.[318]

XL

Sigismund Bathori lucrează din nou în Polonia ca să capete domnia Ardealului. Mihai se gătește a-l izbi în Moldova.

Când Sigismund Bathori află tragica moarte a vărului său Andrei, alergă îndată către cumnatu-său, Ioan Zamoisky, marele cancelar al crăiei Poloniei, ca să-l roage să-i vie într-ajutor, spre a redobândi Ardealul și a goni dintr-însul e pe Mihai-Vodă. Din nenorocire pentru dânsul, în acest drum i se aprinse două trăsuri, care arseră împreună cu mai mulți cai și cu tot ce avea mai scump.[319] Zamoisky nu-i tăgădui ajutorul său. Astfel Sigismund, pe care niște emigrați din Ardeal, anume Francisc Jerrei, Gabriel Bethlen și alții îl ațâțau mereu spre a răzbuna moartea cardinalului,[320] făcu confederație cu Ieremia-Vodă din Moldova și cu Zamoisky. Se zicea că el se învoise cu acesta pe următoarele baze: ca Zamoisky să-l ajute pe Sigismund din toate puterile cu bani și oameni, spre a-l restatornici pe tron; Sigismund să ia în căsătorie o fată a lui Zamoisky, sau pe oricine alt, numai să nu fie nemțoaică. De va muri fără feciori, atunci domnia Ardealului să cază în moștenire la fiul lui Zamoisky, născut din Griselda, sora lui Sigismund. În tot cazul, Sigismund și Ardealul să fie cu totul desfăcuți de nemți.[321]

Sigismund și Ieremia-Vodă se adresară la sultanul, cerând bani și oaste într-ajutor. Sultanul nu îndrăzni a se declara de față împotriva lui Mihai, refuză a le da bani, dar în taină era cu dânșii; el mijloci mult prin scrisori ca

polonii să le stea puternic în ajutor și le trimise o seamă de oaste în ajutor, care de față se privea ca volontiri.[322] Zamoisky asemenea își puse toate silințele spre a hotărî pe crai la acest război și prin aceasta dete o bună ocazie sveților de a se scăpa de acest crai al lor, pe care nu-l mai voia.

Astfel craiul Sigismund își pierde drepturile sale din Sveția, spre a călca pe ale vecinilor săi.[323] Aliații puse astfel în picioare o armie de mai mult de 40 000 ostași,[324] compusă de moldoveni, unguri, poloni, tătari și turci.[325] Ei se apropiară de hotarul Ardealului și sta acum gata a năvăli asupra lui Mihai-Vodă.

Mihai află furtuna ce îl amenința și începu a se pregăti în grabă a o stăvili cu toată puterea ambilor țări ce stăpânea. El în inima sa se bucură de noua ocazie ce dușmanii săi îi da, sau mai bine de silința ce ei îi fac d-a-și îndeplini proiectul său cel vechi d-a cuprinde Moldova, precum cuprinsese Ardealul. El era sigur de ostașii săi și popoarele sale și avea toată credința într-înșii. Secuii îi era cu totul jertfiți pentru drepturile ce căpătase de la dânsul; cazacii, sârbii și bulgarii sta gata a muri pentru dânsu, căci el îi îmbrăcase, îi înarmase, îi căuta adesea și le plătea simbrii bune. Trupurile lor cele mari, barbele cele lungi, strălucirea veșmintelor și a armelor lor insufla groază. Dar Mihai punea temei mai mult pe iubirea oștilor românești, viteze și cercate în atâte războaie; și apoi se întemeia el pe dragostea poporului român din ambele țări, care în răpirea entuziasmului ce avea pentru eroul său nu-l numea altfel decât *„Macedon al nostru“*.[326] Moldovenii înșiși iubeau mai de mult pe Mihai și cu atât mai mult pre cât urau acum de moarte pre Ierimia, pentru asprimea cârmuirei sale și pentru dăjdiile nesuferite ce el scosese. Într-adevăr, el pusese o dajdie de un soldiu de aur pe lună și toți banii ce-i strângea îi trecea în Polonia, spre a avea cu ce trăi acolo la nevoie; căci el nu se întemeia în puterile sale și încă mai puțin pe dragostea supușilor săi.[327]

Mihai își avea armia astfel împărțită în deosebitele părți ale Ardealului: secuii rămăseseră în ținutul lor; ungurii mercenari, în număr de 1 500, era așezați lângă orașul Brașov, pe malurile râului Bârsa, prin satele și castelurile nobililor, ca într-un loc mai lesne de hrană; iar pe cazaci îi așeză în tabără într-un târg numit Arany, pe țărmul Mureșului, lângă cetatea Deva.[328]

Mihai, sau din dorința de a se feri de război și de a înființa planul alianței între Ardeal, Moldova, Țara Românească și Polonia, ce își

închipuise, sau că, desperând de a putea împiedica războiul, vroia numai să câștige vreme ca să se poată găti și izbi pe dușman fără veste, deschise tractație, după cum avea obicei de a vorbi tot de pace pe când se pregătea cu dinadinsul la război. El trimise un sol la Sigismund, propuindu-i că îi va întoarce Ardealul, dacă el va lua în căsătorie pe fiica sa, Florica, făgăduind că nu va păstra pentru sine decât orașul Brașovului și cetatea Făgărașului. Sigismund era gata a primi această propunere, dar Balthazar Szilvasi și Hertelius, carii erau pe lângă dânsu, îl făcu a schimba părerea,[329] cu atât mai mult că de această propunere a lui Mihai se ținea și alta ce acesta, tot cu aceeași ocazie, făcuse lui Ierimia. Mihai îi cerea să dea pe fie-sa după fiul său Pătrașcul și apoi de bunăvoie să se tragă în Polonia, lepădându-se de domnia Moldovei, care să rămână pe seama lui Mihai, ca de acolo să aibă ocazie a goni pe tătari de la Dunăre până la Cetatea-Albă și Nistru, și astfel să-și mărească statul.[330]

XLI

Planurile lui Mihai spre a cuprinde și împărți Polonia.

Negociațiile cu Sigismund și cu Ierimia nu izbuti. Mihai, văzând că nu va putea încunjura războiul, vru încai a se sili să slăbească cât va putea mai mult dușmanul. Spre acest stârșit, trimise la sultanul un sol, anume Mihai Török, spre a-i vorbi de dorința lui de a ține pace cu turcii și a-i cere semnele întăririi domniei sale asupra Ardealului.[331] Asemenea trimise o solie și la craiul Poloniei, poftindu-l ca să nu sprijinească pe dușmanul său, Ierimia Movilă, nici să dea ocrotire emigraților din Ardeal, între care era și Tomas Csomortany. Această solie nu numai că nu fu ascultată[332], dar încă craiul Sigismund înștiință pe Ieremia de hotărârea lui Mihai d-a-l izbi, ca să ia măsurile cuviincioase, să gătească provizii pentru armia polonă și să întărească cetățile Suceava și Hotinul.[333]

Mihai se tulbură foarte văzând pe poloni declarați cu totul și de față vrăjmași ai săi. El își închipui atunci un plan de uriaș: el vru a năvăli în Polonia, a se folosi de simpatiile ce avea în poporul acelei țări, spre a face o revoluție, a răsturna craiul, a pune pe altul sau a opri acea crăie pe seamă-i. Într-adevăr, o parte mare din locuitorii Poloniei și popoarele Rusiei, speriați de unirea religioasă la care craiul Sigismund, împreună cu iezuiții ce-l cârmuia, îi sileau a face cu religia catolică, chemau pe Mihai din toată inima

lor. „Nu era acum de temut, zic cronicarii poloni, de pierderea unei singure provincii, dar de schimbarea guvernului pentru toată crăiea“.[334] Mărturisesc încă unii din analiștii poloni că el merse și mai departe, că vrusese a dezmădula crăiea Poloniei, fărădelege împotriva sfântului drept al națiilor, care din norocire nu întină atunci sabia română, rămâind ca să fie, în zilele noastre, povara rușinoasă a crailor Europei.

Spre îndeplinirea planului său asupra Poloniei, Mihai se puse în corespondență cu patriarhul de la Constantinopol, mitropolitul de la Kiev, marele duca al muscalilor și Carol, duca de Suderman, care cârmuia crăiea Sveției. El făgădui la acei doi arhiepiscopi că, de-l vor ajuta cu mijloacele ce le sunt prin putință, el va cuprinde Polonia, va întemeia acolo religia Răsăritului și o va întinde mai departe în Europa.[335] Stăpânitorilor propunea o alianță pentru împărțirea Poloniei pe aceste baze: casei Austriei să se dea Polonia cea mare; muscalului, Lituania; Sveției, Livonia, iar celelalte provincii le oprea pe seama sa.[336]

Mai înainte însă de a-i sosi răspunsurile de prin toate locurile de unde trimisese soli, Mihai își puse oștile în mișcare asupra Moldovei. Această grabă a lui îi fu folositoare într-aceea că îi înlesni repedea cuprindere a Moldovei; dar îl vătămă mult apoi, căci, nefiind sigur de aliații săi, el nu îndrăzni a trage foloasele izbânzilor sale, năvălind în Polonia, ca să schimbe soarta aceștei țări sau s-o silească a încheia pace. Era într-adevăr o mare greșala din partea lui Mihai, pe care o plăti scump, de a întărâta pe toate puterile vecine împotrivă-i, lăsându-se pe sine fără nici un aliat. De ar fi apucat încai a se învoi cu împăratul pentru Ardeal, ca să fie sigur că nu va fi izbit în lipsă-i, sau de ar fi dat în Ardeal de temelii stăpânirei sale întreaga mulțămire a poporului român; dar el jertfise pe acesta nobililor, a căror dragoste tot nu-și putu trage și care acum și ei complota pieirea lui.

Mihai, într-adevăr, prevăzuse multe din aceste, el căutase să amâne și acest război, la care ca de o fatalitate era târât. Hotărându-se a-l face, el nădăjduia că, pe lângă aceea că-și împlinea o veche dorință a inimei sale, cuprinzând Moldova, această nouă izbândă va putea încă sluji a învinge îndărătnicia Austriei și a o sili, fără voie chiar, a-i acorda toate cererile sale în privirea Ardealului; și într-aceasta nu se înșelă. El nu știa însă că această împărăție nu uită niciodată aceea ce i s-a smuls prin silă, nu iartă pre cei ce au făcut-o și că perfida ei politică, cumplită în setea-i de răzbunare, nu alege mijloacele. Mihai înștiință însă pe împăratul că el voiește a face o expediție împotriva Moldovii spre a goni de acolo pe emigranții din Ardeal, partizani

ai lui Andrei Bathori și ai familiei lui, dându-i mult a nădăjdui. Spre a se asigura că nobilii unguri din Ardeal nu vor face nici o mișcare, porni la fiul său Pătrașcu, în Țara Românească, treizeci din cei mai de căpitenie nobili, ca să fie ca niște zăloage.[337] El nu voi să ia în ajutor nici pe Basta, nici vreo ceată din oastea împărătească, sau din într-adins, sau din graba cu care era silit a năvăli asupra dușmanului.[338] (A intercala aci un capitol deosebit de descriere a Moldovei.)

XLII

Mihai intră repede în Moldova și gonește pe Ieremia și pe Sigismund până la Hotin.

Adunându-și în grabă oștile sale străine din cvartirurile lor, Mihai le împreună cu armia sa și cu a Ardealului. Iese din Alba-Iulia[339] și, la 1 mai, își asază tabăra lângă orășelul Preșmăr.[340] Acolo porunci la toți secuii să se scoale în arme și să-l urmeze.[341] El făcu cunoscut atunci armiei că are să intre în Moldova spre a răzbuna moartea lui Ștefan-Vodă Răzvan, aliatul său, pe care Ierimia-Vodă îl omorâse cinci ani mai nainte, într-un chip crud, rușinos și împotrivitor obiceiurilor creștinești.[342] Armia lui Mihai spun că trecea peste 50 000 ostași, din care 38 000 pușcași, 3 000 cazaci, 4 000 călăreți sârbi, 4 000 secui și 4 000 volontiri supt comanda lui Baba-Novac.[343] Cea mai mare parte din această armie trebuia a se pogorî din Ardeal în Moldova pe la Trotuș; cealaltă să treacă din Țara Românească pe la Focșani.[344]

În 6 mai 1600, Mihai, lăsându-și soția în Ardeal, porni spre Moldova;[345] și vrând a sosi chiar și înaintea vestii sosirei sale, cu o grabă de care toți s-au minunat, fără a da răsuflare oștilor sale, trecu munții nu prin drumul obișnuit, pe unde știa că-l așteaptă dușmanul, ci urcându-se prin munții cei mai grei, pintre stânci și pintre strâmtori aspre. Pe acolo armia avu a suferi mult, mai cu seama din lipsa proviziilor ce nu găsiră nici pe acolo, nici în părțile Moldovii, pe care dușmanul le pustiise mai înainte. Caii nu avură pășune, și ostașii fură siliți a se hrăni cu foi de copaci. Oștile însă nu murmurară deloc împotriva acestei răpegiuni. Într-adevăr, Mihai le dedese încredințare că vor birui și le făcuse a nădăjdui mult în îmbelșugarea și gloria ce vor dobândi prin biruința câștigată fără nici un aliat.[346] Oștile vrăjmașe orânduite spre paza acelor munți, văzând cu mirare și spaimă că

dușmanul, trecând prin prăpăstii, i-au ocolit, se traseră spre șesul Moldovei, către tabăra lor cea mare.[347]

Sigismund Bathori și Ieremia-Vodă, care se aflau atunci la o nuntă în orașul Trotuș, luând veste că Mihai a trecut munții cei mari și că acum, rânduit de bătălie, se apropie de dânșii, rămaseră încremeniți.[348] În groaza ce îi cuprinse, ei gândiră că aceea ce e mai sigur pentru dânșii este d-a se trage înlăuntru țării; și fără zăbavă sculându-se cu toată armia, se îndreptară spre Suceava.[349] Mihai-Vodă, neîntâmpinând în față-i pe dușmani, după cum se aștepta, se luă după dânșii cu aceeași iuțală cu care trecuse munții. Armia lui avu și aici a suferi mult de sărăcia locului, mai ales că dușmanul pustia tot în cale, spre a întârzia goana ce-i da ai noștri.[350] Dar oștile lui Mihai, biruind aceste suferințe, se îmbărbătară și mai mult, siliră la drum și în sfârșit ajunseră pe oștile vrăjmașe la un loc anume *Iașcea* și le nevoiră a sta de război.[351] Avangarda dușmanului, alcătuită de câteva regimente poloneze bine armate, izbiră avangarda noastră, alcătuită de câțiva români și sârbi, și o sparseră. Mihai trimise îndată de chemă o seamă de unguri din Ardeal, carii se afla mai în urmă, și îi zvârli asupra polonilor din avangarda dușmanilor, care, după o puțină apărare, se întoarseră în risipă, lăsând în loc ca la 200 morți dintr-înșii.[352] Între aceștia era și un viteaz polon, anume Dydynski.[353]

Îndată după această luptă de avangardă, ambele trupuri de armii protivnice se arătă unul în fața altuia. Ele cătară câtva una către alta, ca cum ar fi așteptat ceva. Ce va face armia moldavă? Lupta-se-va ea alăturea cu polonii pentru un domn pus de dânșii și nesuferit țării, împotriva fraților lor de sânge și a unui erou, fala tuturor românilor? Moldovenii nu stătură mult în cumpănă. Într-o clipă, 15 000 dintr-înșii, puindu-și cușmele în vârful lăncilor, cu mari strigări de bucurie trecură în tabăra lui Mihai.[354] Ierimia nu mai avu atunce alt ce face decât a fugi cât mai în grabă, împreună cu oastea ce-i rămase, spre Hotin.[355] Ajungând la Suceava, el nu îndrăzni sa intre în cetate, neîncrezându-se în locuitori.[356] „Era așa de groaznic Mihai-Vodă și vestit de războaie în toate aceste părți, zice Miron Costin, cât îndată ce au sosit la Suceava i s-au închinat cetatea Sucevii și a Neamțului și pusă în cetăți o seamă de ai lui pedestrași.“[357] Cronicarul polon Heidenstein bănuiește că comandantul Sucevii, un polon anume Trzaska, ar fi trădat cetatea, câștigat fiind printr-o mică răsplătire.[358] Mihai-Vodă apoi pripi așa de aproape pe Ierimia, încât avangarda sa ajunse niște haiduci pedeștri cu

câteva care din ariergarda lui Ierimia. Haiducii stătură cu inimă la război, apărându-se câteva ceasuri, dar, înglotindu-se oastea lui Mihai, ei fură sparși și deteră dosul. Această luptă stătu lângă râul Jijia, la un sat anume *Verbia*, unde stă o movilă mare peste trupuri, făcută după aceea de Ierimia.[359]

În sfârșit, dușmanul, ajungând la Nistru, la cetatea de margine a Moldovii numită *Hotinul*, pe care Ierimia o grijise foarte bine cu slujitori de ai săi nemți[360], hotărî de a se opri acolo spre a da bătaie,[361] nădăjduind că va putea izbuti a birui oștile lui Mihai, obosite de atâta cale.[362] Numărul ostașilor ce-i aveau aliații cu dânșii se urca până la 30 000.[363] În 18 mai sosi și Mihai pe loc și îndată se înhăță bătălia la *Otani*, lângă *Hotin*.[364] Bătălia ținu de la 10 ceasuri dimineața până în seară și, cu toate că dușmanul se purta mai vitejește în această bătălie, dar nu fu mai norocit decât altă dată. Mihai, cu o furie mare, cade asupra armiei dușmane, care, după o lungă împotrivire, pierde câmpul de bătaie, pe care îl roșește și îl udă cu valuri de sânge; 8 000 din vrăjmași zăceau în câmpul bătăliei, iar din oastea noastră numai 2 000; mulți dușmani încă pieriră ca vai de ei, înecați în râul Nistrului. Românii câștigară o pradă bogată;[365] iar dușmanii ce scăpară se închiseră cu toții în cetatea Hotinului.[366]

XLIII

Cuprinde toată Moldova și așează într'însa toată stăpânirea sa. Baba-Novac calcă Pocuția.

Mihai începu a bate cetatea. Ghiulelele lui, spune Miron, se cunoștea în zidurile cetății până la surparea ei.[367] Și după o asedie de trei zile, vâzând că nu o va putea sparge,[368] căci îi lipsea tunuri mari,[369] puse un trup de pază împrejurul cetății[370] și, lăsând în capul oștilor pe Udrea, împreună cu Deli Marcu și Baba-Novac, el se întoarse la Suceava[371] și de acolo la Iași, unde intră cu triumf, se sui în tronul domnilor Moldovei, primind într-o ceremonie solemnă jurământul de credință al boierilor acestei țări.[372] De atunci el începu a se întitula și a se scrie: „Domn al Țării Românești, al Moldovei și al Ardealului.“[373]

Ierimia-Vodă, văzând că îl vor scoate din cetate, fugi într-o noapte, pe furiș, cu toți boierii lui în Polonia.[374] Mihai, deși cunoștea bine cât de

mulți partizani are în Polonia întreagă, iar mai cu seamă că vecina țară a Podoliei, care era de lege orientală, îl chemă și îl așteptă cu mare bucurie spre a i ce închina lui,[375] tot nu îndrăzni a trece peste hotar în Polonia, spre a sfârși războiul, încheind pace sau îndeplinindu-și planurile sale în acea țară, din pricină că el încă nu era înțeles bine cu aliații săi, că nu putuse cuprinde cetatea *Hotinul* și că trebi grabnice îl chema în Ardeal. Aceasta fu o mare greșală a lui Mihai, căci vecinatele provincii erau fără oști și, cu simpatia popoarelor, și fără aliații săi el ar fi putut impune voința sa în Polonia.[376]

El scrise craiului Poloniei că a luat armele și a intrat în Moldova spre a opri izbucnirea unui complot rău ce Ieremia urzise împotrivă-i.[377] Era atunci polonii strânși la dietă la Varșovia, sfătuind oaste împotriva Sveției, silind mult craiul ca să i se dea mijloace a-și redobândi crăiea de moștenire.[378] Ieșise vorbă cum că Mihai dobândise de la Poartă întărirea nu numai de domn al Moldovei, ci încă i se dedese o diplomă scrisă cu litere de aur, prin care i se întărea stăpânirea peste toate provinciile polone ce va putea cuprinde. Toate aceste ațâțară mari dispute în dietă. Slăvitorii și partizanii lui Mihai, carii erau mulți, tăgăduia adevărul acestei din urmă vorbe, și, lăudând faptele eroice ale lui Mihai împotriva turcilor, încredința că el va fi un om foarte folositor republicei și că pregătirile războinice ce vor să facă împotrivă-i sunt de prisos. „Siguranța crăiei Poloniei, zicea ei, nu se reazămă pe Moldova. Ce ne pasă nouă și ce pierde sau câștigă republica, dacă va domni în acea țara Ieremia sau Mihai? De trebuie a apăra pe Ieremia, apere-l aceia care au câștig dintr-aceasta și cărora le place orice pricinuire, numai să poată face război.“ Această din urmă observație bătea în Zamoisky și în ambii frați Potocki.[379] Cel dintâi era patronul lui Ieremia, pe care îl pusese pe tronul Moldovei și făgăduise a-l apăra; ceilalți era rudiți cu Ieremia prin căsătorie. Partida lui Zamoisky striga împotriva partidei lui Mihai, învinovățind-o de a fi duh austrian și prietenă a religiei Răsăritului.

O greșeală se făcu atunci din partea noastră. Baba-Novac intră în Pocuția, provincie a Poloniei, cu gând ca să tragă pe cazaci în partea lui Mihai. El pustii acolo moșiile lui Ștefan Potocki.[380] Fără îndoială că aveam drept a intra în Polonia, care ne făcuse război pân-atunci; aveam drept a intra în Pocuția, care este o veche provincie a Moldovei, fiind cumpărată la 1431 de Alexandru-Vodă cel Bun și Bătrân de la craiul

Poloniei, Vladislau, într-o mie de ruble de argint[381] și apoi multă vreme ea stătu o pricină de războaie necurmate între poloni și moldoveni. Mihai cunoștea aceasta și reclama acum drepturile Moldovei asupra Pocuției. Dar nefiind hotărât Mihai a purta îndată războiul în Polonia, intrarea în Pocuția era o greșeală, căci întărâtă mai mult pe dușmanii săi din Polonia și le dete cuvânt împotriva partizanilor noștri. Partida lui Zamoisky începu într-adevăr a striga tare că Baba-Novac a pustiit Pocuția prin foc și sabie, ducând în robie o mulțime de oameni, femei și copii, prin mijlocul orașelor și satelor aprinse. Cu toate aceste, dieta nu voi a slobozi bani pentru pregătirile de război. Zamoisky nu se descurajă de acestea, nici se lăsă din hotărârea sa. El câștigă pe craiul, asupra căruia știm că avea mare influență, zicându-i mereu prin scrisori și prin grai că unchiul și vrăjmașul său, duca de Suderman din Sveția, se va bucura mult și se va întări în puterea sa văzând că străinii calcă țara Poloniei nepedepsiți. În înțelegere dar cu craiul, Zamoisky dete poruncă hatmanului Zolkiewsky de a se duce în grabă, cu câte oști va putea a aduna mai curând, ca să se așeze pe Nistru, spre a apăra hotarul și a observa mișcările lui Mihai.[382]

Acesta, văzând atunci că polonii nu sunt încă în stare a-i face vreun rău, că ei se mulțumesc a sta în poziție de apărare, socoti până unaalta să se întoarcă în Ardeal, spre a pune capăt la pricea ce era între dânsul și împăratul pentru stăpânirea Ardealului. El trimisese curieri la cetățile acestei țări, spre a vesti triumfurile sale în Moldova, și tot Ardealul își arătă veselia prin descărcături de tunuri și alte ceremonii.[383] Asemenea, Mihai porni și curieri la împăratul, ca să-i facă cunoscut cuprinderea Moldovei și a i-o închina din partea sa și a fiului său, Pătrașcu, păstrând însă pe seamă-i stăpânirea ei.[384]

Pecetea lui Mihai-Vodă Viteazul ca Domn al celor trei țări române: Ardealul, Moldova și Țara-Românească.

18 Maiu 1600—18 Septemvrie 1600

(După Analele Academiei Române, seria II, tom. XXVII, partea adm., p. 170).

XLIV

Nobilii unguri încep chiar în Moldova a tracta cu Sigismund și cu polonii.

Apoi, spre a-și trage dragostea poporului Moldovei, îi iertă birul și îl aduse a făgădui că, câtă vreme se va păstra această iertare, cu mijloacele lor vor apăra țara de tot felul de dușmani.[385] El oprise asemenea prin strașnică poruncă jaful în orașe și sate, hotărând a fi osândiți la bătaie toți ostașii români care o vor călca; iar pe ostașii unguri, fiind mai deprinși la pradă, îi osândea la moarte. Din nenorocire, nobilii unguri, care strigaseră atât de mult asupra relelor ce făcea ostașii lui Mihai în Ardeal, găsea că este pre natural ca ostașii lor să prade în Moldova nepedepsiți. Într-o zi șapte unguri din oamenii lui Pancratie Sennyei și Giorgi Sibrik, nobili însemnați din Ardeal, fură prinși jefuind și aduși înaintea lui Mihai. O mulțime de nobili alergară atunci și se rugară de domn, în numele întregii armii ungurești, de a da drumul vinovaților. Mihai le dete drumul cu vorbe nehotărâte, și cum plecară nobilii, îndată trimise poruncă să omoare pe acei șapte prinși. Începură atunci ungurii a murmura, zicând că fără dreptate au fost aceștia uciși. Niște intriganți ambițioși, precum Moisi Secuiul și Stefan Czaki, se folosiră de ocazie spre a întărâta pe nobili împotriva cârmuirii lui Mihai și a-i aduce a trimite pe ascuns deputați către Sigismund Bathori, care se auzise că se afla la marginile Podoliei, în tabără cu Ioan Zamoisky, cancelarul crăiei Poloniei, spre a se sfătui cu dânsul și cu Zamoisky despre chipul cu care ar putea să intre mai lesne în Ardeal spre a goni pe Mihai, făgăduind ca ei îi vor sta întru ajutor și că poporul îl va primi cu mare bucurie. Sigismund le răspunse că: „Dumnezeu e bun și că, de va voi să-l cheme iarăși la cârmuirea Ardealului, el nu va lăsa să-i scape din mână ocazia, de temere ca să nu stea împotriva voinței lui Dumnezeu. Dar că acum trebui a suferi cu răbdare toate relele la care ca oameni suntem supuși, și a aștepta vremea hotărâtă la Dumnezeu pentru sfârșitul tiraniei lui Mihai.“ Zamoisky încă făgădui că, la vreme, va da ajutor aliatului său Sigismund.[386]

Boierii Moldaviei se rugară de Mihai ca să le dea domn, spre a-i cârmui în locu-i, pe fiul său Nicolai. Mihai le făgădui întâi a le face pre voie și porni numaidecât pe Radul Buzescu și pe postelnicul Stoica, cu o suită de 300 inși, ca să meargă sa aducă din Țara Românească pe fiul său Nicolai. Dar pe urmă se socoti cum că fiul său este prea tânăr și nu va putea cârmui

o țară de margine, mai ales că avea încă a se teme de Ierimia și de poloni, și își schimbă hotărârea, orânduind o comisie vremelnică de cârmuire pentru Moldova, alcătuită de patru generali ai săi, anume hatmanul Udrea, vistierul Androni, armașul Sava și spătarul Negrea.[387]

Apoi, în 27 iunie, părăsind Moldova,[388] trecu pe la Oituz, în Ardeal[389] și veni la Brașov, însoțit numai de 400 călăreți cazaci, serbi și valoni.[390] El poruncise ca armia să-l urmeze, rămânând în Moldova numai 6 000 pedestrași și călăreți, supt comanda unui boier strălucit în războaie, anume Mârza, și a lui Moise Secuiul, pe care îl numise în această expediție căpitan-general al ungurilor.[391] La Brașov, Mihai petrecu cinci zile. Aice, năcăjindu-se pe brașoveni pentru niște vorbe deșarte ce auzise de la dânșii, îi amenință că le va prăda cetatea, dar rugat de unii din oamenii săi și mai ales de Moise Secuiul, care îl însoțise din Moldova, se îmblânzi și îi iertă, căci el ades avea asemene mânii prefăcute.[392] El își împărți apoi armia în Ardeal astfel: pe unguri supt poruncile lui George Mako și Ștefan Tarkany, în țara Bârsei; pe sârbi, în scaunile sașilor de la Cohalom și Șinca, pe poloni și pe cazaci asemenea în scaunele săsești de la Sighișoara și Medias, și cu toată cealaltă oaste intră în triumf în Alba-Iulia, în cele dintâi zile ale lui iulie, și hotărî ziua de 20 a aceleiași luni pentru a se aduna acolo dieta țării.[393]

XLV

Mihai a realizat unirea celor trei principate române: Țara Românească, Moldova și Ardealul.

Când se vesti coprinderea Moldovei, toată lumea rămase uimită de mirare. Acel căpitan care umblă și izbește cu iuțeala trăsnetului, acei minunați ostași care suferă în tăcere marșurile cele mai repezi, osteneala și foamea cumplită, trăind numai de entuziasm și de glorie, bătându-și joc de puterile naturei, ca și de ale oamenilor, buna rânduială, disciplina și jertfirea ce ei păstrară în această campanie, strălucitele triumfuri care încununară strădaniile lor fură slăvite și trâmbițate în toate părțile. Acel veac nu arătase încă în Europa o asemenea armie și un asemenea general. În toate părțile se zicea că Mihai a cuprins Ardealul în 11 zile și Moldova numai în 8.[394] Toți dușmanii săi se îngroziră. Ei se încredințară că singuri nu pot face nimic împotrivă-i, ci numai coalizându-se toți împreună.

Mihai ajunsese acuma în culmea slavei și a mărimei ce el visase. Cinci ani abia trecuse de când el trăsese sabia spre a apăra țara sa de tirania turcească și, după o mulțime de eroice triumfuri, respinse potopul turcesc departe de dânsul și de Europa creștină. Nu numai atât. El voi a-și crea o patrie mare pe cât ține pământul românesc; și norocul ajutându-l, în câteva luni Ardealul, Moldova și o parte din Banat sunt unite cu Țara Românească. Rămăsese numai Timișoara cu ținutul ei, ce se afla supt turci, și Oradea Mare, cu părțile orientale ale Ungariei, pe care el le cerea de la împăratul cu dreptul că ele fac parte din Ardeal, precum ținuse și supt Sigismund Bathori. Aceste mici ținuturi dobândite, unitatea națională era completă. Independența absolută ar fi urmat fără îndoială. Mihai realizase acum visarea iubită a voievozilor cei mari a românilor. Acum românul s-a înfrățit cu românul și toți au una și aceeași patrie, una și aceeași cârmuire națională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei. Statul acesta nou are hotare naturale de minune, el e destul de puternic, pământul său destul de binecuvântat de cer, locuitorii săi numeroși și în mare parte omogeni; ei poate trăi, a sta de sineși și a se apăra împotriva năvălirilor străinilor. Mihai avea destulă înțelegere spre a constitua acest stat, a cărui hotare le trăsese cu sabia sa. Dar spre a așeza bine temeliile și a usca tencuiala acestei zidiri prea grabnic făcută, îi trebuia vreme; și vremea îi fu de lipsă. El n-apucase încă a încununa zidirea sa d-abia ridicată, și iată glasul cobitor al clopotului restriștei sună cu tărie, și din toate părțile, înverșunați, aleargă dușmanii săi mii de mii și toți întruna spre a-l dărâma. Vai, căci nu ne-am putut opri aci, în culmea triumfului nației române, oprind împreună cu noi și timpul și istoria!

Pentru ce, după draga povestire a atâtor norocite și mari izbânzi, să fim osândiți a descrie și cruntele noastre nenorociri?

CARTEA V: MIRISLĂU

(iulie 1600 — ianuarie 1601)

I

Mihai tratează cu Rudolf II, care vrea să-l depărteze din Ardeal. El deschide dieta în Alba-Iulia.

Îndată după întoarcerea lui Mihai în Alba-Iulia, sosiră acolo olaci de la împăratul, aducându-i urări pentru norocita izbândă din Moldova și înștiințându-l ca să se mulțumească cu Țara Românească și cu Moldova și să lase Ardealu pe seama împăratului. Mihai nu se putea învoi cu aceste propuneri, neîndurându-se a lăsa Ardealu; el porni îndată la curtea împărătească doi soli, pe Tudosie Logofătul și pe Gaspar Corniș, spre a ruga pe Rudolf II ca să-i lăse Ardealu, căci l-a dobândit cu sabia și cu atâta sudoare, osteneli și sânge, și să-l sloboadă asupra turcilor să meargă a lua mai întâi de la dânșii Timișoara, pe care s-o închine împăratului.[1] După aceea, Mihai schimbă cârmuirea vremelnică din Moldova și orândui acolo în locul său pe Marcu, fiul lui Petru-Vodă Cercel, trimițând împreună cu dânsul și pe Preda Buzescu.[2]

Întru acea, Mihai, la 20 iulie 1600, deschisă dieta în Alba-Iulia, spre a o consulta despre deosebite trebuințe ale țării. El o puse din nou de-i jură credință. Încă nu se spărsese dieta, și Mihai, aflând că doctorul Bartholomeu Petz, trimis de împăratul către dânsul, sosise la Sathmar în Ardeal, trimise doi ardeleni, pe Francisc Alard și Andrei Barcsai la Cluj, ca să se împreune cu banul Mihalcea, ce era acolo, ca să meargă tustrei la Sathmar, lângă acest ambasador, spre a-l invita să vie la Alba, unde îl așteaptă dieta cu nerăbdare, a aduce banii ceruți într-atâte rânduri împăratului de Mihai și, în sfârșit, spre a trata despre trebile Ardealului și ale cârmuirii sale. El le zise că la întâmplare când solul, bănuitor cum se aude, s-ar teme să vie, ei să rămâie la Sathmar zăloage până la întoarcerea sa.

Ajungând aceștia la Sathmar, înduplecară pe Petz a merge la Alba și ei rămaseră în acel oraș.[3] Petz fu adus în câmpia Albii în mijlocul mulțimii de popor și încunjurat de un strălucit cortegiu de pedestrași și de călăreți; pe urmă, după un măreț cuvânt de urare ce îi ținu Pancratie Sennyei, fu dus la

palat, unde Mihai îi ieși întru întâmpinare până în mijlocul rândurilor. Bartholomeu Petz, fiind astfel primit, aduse domnului, în numele împăratului, daruri scumpe, titlul de locțiitor al său în Ardeal, acela de sfetnic împărătesc și o sumă însemnată de bani pentru plata ostașilor,[4] pe care însă o lăsase la Sathmar, sau din pricina nesiguranței drumurilor, cum da el a înțelege, sau pentru că nu vroia a da acești bani în mâna lui Mihai până a nu se asigura mai înainte bine de simțimântele sale.[5]

Mihai, după ce primi bine pe solul împărătesc, îi trimise răspuns prin Gaspar Corniș și Pancratie Sennyei: „ca să binevoiască a se întoarce îndată lângă cezar, spre a-i cere, pentru dânsul și în numele său, ca să-i dea Ardealul supt niște nouă condiții și să-l roage d-a trimite răspuns craiului Poloniei ca să nu-l izbească cu puterea în Moldova, pentru că el, cu oștile ardelene, moldovene și muntenești și acele ce avea în leafă de la împăratul, să poată cu mai multă grabă și siguranță merge împotriva turcilor, a trece Dunărea și a amenința Constantinopolul“. Auzind aceste, Bartholomeu Petz le răspunse în taină: „că el știe că, după pornirea sa, Mihai nu va împlini nici una din făgăduielile sale, că înșelătoria lui este acum deplin cunoscută; dar zise el, treaba voastră este de a priveghea toate faptele lui și, de-l veți vedea că proiectează ceva împotriva împăratului, dați îndată de știre maiestății sale“.[6] Aceste cuvinte ale lui Petz ne dezvălește caracterul adevărat al misiei sale; cu toate aceste el făgădui d-a sprijini înaintea împăratului cererile lui Mihai. Astfel se întoarse Petz, după ce în câteva zile fu tratat cu mare cinste de către Mihai și umplut de daruri. În această vreme Mihai începu a-și lua următorul titlu: *Mihai Voivodul Țării-Românești, al Moldovei, sfetnic al sfințitei majestăți împărătești și crăiești și locotenentul său în Ardeal*.[7] Într-aceea, dieta hotărî o contribuție de șase florini de fiecare poartă pentru ținerea oștilor domnului, poruncind la toți a fi gata spre a pleca la război la porunca domnească.[8]În vremea aceasta, nobilii din Ardeal ce fuseseră trimiși în Țara Românească, la Pătrașcu, se întoarseră înapoi.[9]

II

Mihai primește un sol dela sultanul și trimite la Constantinopole pe vornicul Dimu, care e ucis acolo. Basta e însărcinat să observe pe Mihai. Moise Săcuiul trece cu trădare la poloni.

Încheindu-se dieta, vestiră lui Mihai că un sol de la marele vizir Ibrahim se apropie de Brașov cu darurile ce-i trimite împăratul turcesc. De îndată el porni într-acolo cu o escortă numeroasă. Aflând sosirea solului, el ieși din orașul Brașov în câmpie, spre a-l întâmpina împreună cu toți gardiștii săi și alte oști, ducând înainte, prin seizi, câțiva frumoși cai. El se pogorî de pe cal, primi steagul sultanului, plecându-se și îmbrățișându-l, pe urmă, salutând cu mult respect pe sol, primi de la dânsul sabia și cuca, pe care o puse pe cap. Pe urmă încălecând, puse pe sol la stânga sa (aceea ce pentru turci este un loc mai de cinste decât dreapta), pe urmă îl duse în oraș, în mijlocul descărcăturilor a tuturor tunurilor și bombardelor ce se afla în Brașov, și îl primi, în această lungă procesie, cu toate semnele putincioase de bucurie și cu toate grațiile unei gazde recunoscătoare. După ce l-a tratat măreț, l-a împovărat cu daruri și l-a ținut câtăva vreme la sine, Mihai îi dete drumul și se întoarse la Alba-Iulia.[10]

Împreună cu solul turc, Mihai trimise în solie la marele vizir Ibrahim, care bătea atunci cetatea Kanischa, pe vornicu Dima sau Dumitru, spre a trata despre trebile Ungariei. După luarea Kanischei pe la începutul lui septemvrie (1600), vizirul Ibrahim trimise la Constantinopol pe ambasadorul român cu Iazidschade, reis-efendi al taberei, spre a se înțelege acolo cu divanul și sultanul. Hafiz-Pașa eunucul, văzând pe Dima, care îl înșelase și îl biruise la Nicopol în anul 1598, cum am văzut înapoi, vru să-și răzbune. El dobândi de la muftiul Sanollah o fetvă care declara că solul unui domn viclean ca Mihai este afară de dreptul neamurilor. Pe această fetvă rezămându-se, eunucul puse mâna pe Dima și îl bătu la falangă până ce își dete sufletul în groaznice dureri. Această urâcioasă călcare a dreptului solilor trase asupra lui Hafiz-Pașa mânia tuturor, chiar și a turcilor. Ibrahim-Pașa mai ales se supără foarte și scrise într-aceasta la sultana Valide. Hafiz-Pașa fu îndată depărtat din slujba de caimacam.[11] Această întâmplare însă mânie foarte pe Mihai și din nou îl întărâtă împotriva turcilor.

Într-aceea Mihai, aflând că polonii adună oaste pe hotarul Moldovei și că ș-au așezat tabără lângă Nistru, în dreptul Hotinului,[12] scrise îndată generalului împărătesc din Ungaria de Sus ca să-și ție armia gata, ca la trebuință s-o poată avea supt mână.[13] Era Basta care comanda această armie. Din porunca împărătească el se trăsese din Ardeal la Casovia, capitala guvernului său, cu durerea în inimă că lasă Ardealu în mâna lui

Mihai. El avea însă poruncă de a sta gata de a ajuta pe Mihai la orice cerere. [14]

Dar aceste favoruri ce împăratul făcu lui Mihai ascundea o *vicleană trădare*. Am auzit vorbele lui Petz către Corniș și Sennyei și am observat că ele vădesc adevărata misie a lui. Într-adevăr, el fusese însărcinat ca, pe de o parte să aducă lui Mihai împlinirea cererilor lui, iar pe de alta a pregăti elementele prin care să poată trage răzbunare asupra lui Mihai pentru siluirea ce stăruința sa făcuse împăratului. În lipsă de oaste spre a putea scoate prin silă pe Mihai din Ardeal, cezarul, care se temea de ambiția lui ca el să se alieze cu turcii și să se proclame neatârnat de împărăție, hotărî a-l adormi, dându-i cererile sale, și, într-aceeași vreme, cunoscând ura nobililor unguri cătră Mihai, prin tainice instrucții ce dete lui Petz și lui Basta îi însărcină a se folosi de această ură, a o ațâța și a o lăți și mai mult și, când va izbucni răscoala, a o ajuta cu putere împotriva lui Mihai.

Petz și Basta nu pregetară într-aceasta; elemente găsiră cu prisos. Cunoaștem viclenile uneltirii ale lui Moise Secuiul și Ștefan Csaki în Moldova. Cu tot favorul la care îi avea Mihai pe amândoi, cinstea și darurile ce le-a făcut, ei își urmară în taină comploturile lor. Moise Secuiul lăsase pe Mârza în Moldova și însoțise, cum am văzut, pe Mihai în Ardeal. La întoarcerea sa, el se opri câtăva vreme în ținutul Bârsii, în orașele Földvar și Botfalva; el se înțelese acolo cu George Mako și cu ceilalți căpitani ce comanda pe ostașii unguri despre întoarcerea lui Sigismund și de revolta împrotiva lui Mihai, ațâțându-i a sta și ei una spre a mântui nația lor de supt domnirea unui așa de rău stăpân.[15] După aceea el trecu la Sighișoara (Sasburg) supt cuvânt ca să-și vază femeia și pe ginerele său, Wolfgang Corniș, și, șezând puțin acolo, fugi în Polonia la Zamoisky, ca să-i ceară ajutor de oaste împotriva lui Mihai. Îndată ce acesta auzi de dezertarea lui Moise și înțelese uneltirile lui, porni la Sasburg pe George Ratz ca să prindă pe Wolfgang Corniș și sa-l aducă în fiare la Alba-Iulia. Pe când se săvârșea aceasta, secuii din scaunul Odorheiului, aflând vicleniile nobililor, pe care atât îi ura, puseră mâna pe doi nobili, anume Francisc Farcaș și Mihai Szemere, și îi uciseră acolo, în Sighișoara. Unul din complotiști, anume Ioan Petki, ce se afla acolo, luă fuga; dar domnul, spre pedeapsă, îi confiscă avuturile, iar pe Wolfgang Corniș, după ce fu adus la Alba-Iulia, îl puse la închisoare.

Uciderea acelor doi nobili și arestuirea acestui din urmă dete pricină intriganților a ațâța și a spăimânta lumea și a pregăti și întinde complotul

lor. Ei strigau mai ales mai tare — și la aceasta se părea că au oarecare cuvânt — asupra relelor ce făcea ostașii în țară și zicea că aceștia ar fi omorât un preot sas din târgul numit *Insula Creștină* și că ar fi jefuit pe alții. Dar aceea ce pricinui mai multă turburare fu fapta ce se întâmplă în orașul Banfi-Hunyad. Mihai trimisese în acest oraș o sută de pedestrași români spre a fi hrăniți acolo. Lăcuitorii nu prea era mulțumiți de purtarea lor; când, într-o zi de duminică, dimineața, pe când ei mergea în mare număr la biserică, iată că văd în piață mai mulți ostași români beți, făcând feluri de rele și necăjind oamenii, luându-le marfa. Larma și strigările neguțitorilor și a soldaților auzindu-se în biserică, locuitorii ce se aflau înlăuntru, neștiind ce se petrece afară, ieșiră înspăimântați din biserică și se siliră a împăca cearta; dar întărtându-se și mai mult și unii și alții, românii cheamă pe soții lor într-ajutor și urmează a prăda și a face multe rele; locuitorii, din partea lor, se adună mulțime multă, iau armele și năvălesc asupra românilor și îi ucid pe toți, afară de un mic număr ce putu scăpa. Aflând aceasta, Mihai se turbură foarte și, în aprinderea mâniei sale împotriva locuitorilor Hunyadului, vrând a face o strașnică pildă, porunci lui Ștefan Csaki, căpitan-general peste toată armia țării, să ia câtă oaste îi va trebui, ca să meargă să spargă orașul, să ucidă pe locuitori sau să-i aducă prinși. Csaki, neîndrăznind a sta împotriva poruncii domnești, plecă spre a o îndeplini; dar apucă înainte de trimise pe ascuns un om care spuse locuitorilor primejdia ce-i amenința. Locuitorii se grăbiră atunci a fugi cu familiile lor și cu tot ce avea mai scump la munți; un mic număr numai de nenorociți, crezând că nu li se va întâmpla nimic, rămasără pe loc și orașul fu ars împreună cu dânșii. [16]

III

Mihai cată să liniștească prin Nicolae Viteazul pe nobilii unguri din Ardeal.

Vestindu-se toate acestea în țară, se spăimântară peste măsură nobilii, încât mulți (ca la o sută dintr-înșii), încărcând în care familiile și cu tot ce avea mai scump, se siliau a se mântui prin fugă.[17] Aflând Mihai aceste mișcari ale nobilimei și dezertarea lui Moise Secuiul, spre a opri ca din această fierbere să nu se aprinză un foc mai mare, plecat mai mult a întrebuința mijloace blânde decât aspre către nobili, trimise oficial în palaturile și locuințele lor pe Nicolai Viteazul, un român din Ardeal, vestit orator pre acele timpuri. Viteazul, supus și jertfit cu totul domnului, primi

cu bucurie însărcinarea ce-i dete, închinându-i-se plecat, și se duse la fiecare nobil îndeosebi. Întrebuințând deosebite argumente după duhul celor la care se adresa, el se silea a-i încredința de strălucitele proiecte ce are domnul pentru creștinătate. Adesea sfârșea cuvântul său zicând că „Mihai iubește mai presus de orice mântuirea și păstrarea creștinilor; că zi și noapte el se gândește numai cum ar putea sluji mai cu credință pe împăratul, a întinde hotarele creștinești, a doborî puterile turcilor, în sfârșit a păstra ardelenilor, a căror vitejie o prețuise în cea de curând biruință asupra lui Ieremia, vechile lor legi și privilegiuri. Că el n-are nimic mai scump ca sângele nobililor, nimic care să iubească mai mult ca nația ungurească și că nu va întreprinde nimic împotriva legilor obștești a acestei patrii, precum de curând o încredințase lui Bartholomeu Petz, solul împăratului. Că nime nu trebuie să se turbure de fuga lui Moise Secuiul, care în cea din urmă expediție din Moldova făcuse parte dintr-o conjurație al cărei scop era de a omorî pe domn, spre a da prințipatul lui Sigismund, și că el, prin fuga sa în Polonia, scăpase de dreapta pedeapsă a vicleniei sale. Că deși doi oameni însemnați (Francisc Farcaș și Mihai Szemere) fusesără uciși la Sighișoara, prin furia secuilor, aceasta foarte a fost neplăcută domnului și el asigurează că uneltitorii morții lor se vor pedepsi îndată cu moarte, iar pentru vătămarea ce soldații domnului au făcut, fără știrea lui, locuitorilor, după o cercetare și o prețuire făcută, se va plăti până la o para“. Prin asemenea cuvinte și jurăminte personale, Nicolai Viteazul, părându-se a fi domolit înfierbântarea nobililor, se întoarse triumfător lângă Mihai.[18]

Nobilii unguri erau însă împărțiți în deosebite păreri și partide. Acei veniți din Ungaria, care numai de câtăva vreme se statorniciseră în Ardeal și care nu împărtășeau ura națională a nobililor ardeleni către români, se lipiseră din inimă de Mihai. Ei vedea de atâția ani, de la nenorocita înfrângere de la Mohaci, draga lor patrie, Ungaria, robită și sfâșiată de către turci și nemți. Ei vedea acum că n-au altă nădejde d-a mântui patria lor și a o reîntregi în libertatea și unitatea sa decât în Mihai. Într-însul ei își pironise toate nădejdile lor; ei îl încunjura, îl ațâța, îl îndemna, îl lingușea, dându-i titlu de crai, titlu cu care îl salutase și viziru Ibrahim,[19] și rugându-l de a scăpa crăiea Ungariei din mâinile turcilor și a nemților și a o opri pe seamă-i, aducându-și bine aminte că cele mai strălucite timpuri ale acelei crăii au fost când ea era cârmuită de familia română a Corvinilor.

Aceste nădejdi nu erau deșarte; ele cuprindea o mare idee, care fusese visarea bărbaților celor mari, unguri și români, în trecut și care a rămas de

atunci până astăzi și va fi încă în viitor idealul oamenilor de stat a acestor două nații, deopotrivă viteze și generoase. Într-adevăr, locuind în parte pe același pământ, singure numai deosibindu-se cu sângele de celelalte neamuri dimprejur, deopotrivă amenințate și bântuite de puternicile împărății ce le ocolesc, aceste nații dintru început semăna menite a-și uni viața printr-o legătură frățească, spre mântuirea și dezvoltarea comună și spre a forma un stat mare și puternic între Adriatica și Marea Neagră. Mai mulți crai ai Ungariei, precum Ștefan cel Mare, Carol Robert, Sigismund I și Ludovic I, precum și Corvinii doriră și se ispitiră a înființa această idee; dar, înfățisători a ideilor veacului lor și a geniului sumeț și iubitor de domnire a ungurilor, în loc d-a vorbi românilor de frăție și egalitate, cereau ca să li se supuie și să recunoască supremația lor. Aceste smintite și nenorocite pretenții ațâță în inima românilor, înfocată atunci pentru libertate, o ură mare împotriva ungurilor; și încercările crailor Ungariei, și năvălirile lor în Țara Românească și în Moldova fură greu pedepsite. Ambiția lui Mihai zâmbea la proiectele nobililor din Ungaria; el întrevedea poate în viitor o zi în care se va ispiti întru îndeplinirea lor; dar deocamdată se vede că, deși amenința prin vorbe Austria, ca s-o aducă a-i împlini cererile, dar în adevăr nu avea de gând a ridica război asupră-i spre a-i smulge drepturile ei asupra crăiei Ungariei, după cum îl învinovățesc unii din istorici.[20] Nevoia și înțelepciunea sa îl silea spre aceasta. Încunjurat de atâția dușmani, el nu putea ridica sabia și asupra Austriei, când toată nădejdea lui de sprijinire o avea numai într-însa.

IV

Aceștia însă complotează cu vrăjmașii lui Mihai spre a-l depărta din Ardeal.

Cu totul altele erau sentimentele nobililor unguri din Ardeal către Mihai. Un mic număr numai dintr-înșii, recunoscători pentru purtarea cea blândă a lui Mihai către nobili, se lipise de dânsul și îl slujea în dreptate; ei vedeau bine că, de vor scăpa de stăpânirea lui Mihai, vor cădea supt nemți, turci sau supt Sigismund Bathory și vor fi mult mai rău. Cei mai mulți însă ura în Mihai un domn român. Învățați a urî și a disprețui nația română în iobagii lor țărani, lor le venea cu ciudă a-și pleca trufașul și sumețul cap supt un stăpân român. Ei se temea încă, cu mare cuvânt, de relele urmări ce poate avea pentru dânșii întemeierea unei stăpâniri românești în Ardeal. Ei se

temea de o schimbare de politică a lui Mihai, de o zi când el va înceta d-a fi generos, ocrotind pe ei și privilegiile lor cu paguba românilor. Se temeau încă că chiar cei mai mulți dintr-înșii, câștigați de domn sau mânați de duhul slugăriei și al ambiției, să nu se lepede cu încetul de naționalitatea lor și a se români.

Aceea ce se petrecea în Ardeal de câtva timp de temei mare temerilor lor. Mihai începuse a favora cu deosibire pe români și a căta cu ochi bănuitor către nobilii unguri, pe care îi învinovățea de a fi nemulțumitori către dânsul, iar mai ales către nobilii secui, pe care îi știa dușmanii lui, pentru libertatea ce dedese poporului.[21] El înălță din românii ardeleni la treapta de nobili, silise pe unguri a face oarecare ușurare țăranilor și ocrotea pe aceștia împotriva abuzurilor.[22] deosebit de acestea, începuse a umplea Ardealul, deșert în mare parte de locuitori, cu colonii de români din Țara Românească și de bulgari, și nu se încredea decât în acei nobili unguri care adoptaseră cu totul obiceiurile și învestmântarea românească.[23] Deosebit de acestea, Mihai, spre a plăcea românilor, le zidise mitropolie în Alba-Iulia și o înzestrase cu multe averi.[24] Un baston de argint, dăruit de dânsul mitropolitului Ion la anul 1599, se păstrează până astăzi la Blaj.[25]

Toate acestea dovedeau în Mihai planul d-a români cu încetul Ardealul. Toate acestea îngrija tare pe nobilii unguri; ei vedeau că se stinge cu totul supremația lor în Ardeal, care se va preface într-o țară ales românească. Aceste temeri le ațâța și le mărea încă micul număr de complotiști pe care i-am văzut în lucrare încă din expediția în Moldova. După fuga lui Moise Secuiul, soțul său Ștefan Csaki rămăsese capul complotului. Csaki se trăgea dintr-una din cele mai strălucite familii ungurești din Ardeal. Era el om ager la minte, harnic, cu falnică înfățișare, dulce la limbă, dar viclean la inimă și ambițios peste măsură; el își închipuise d-a aduce răsturnări în Ardeal, ca da de va putea dobândi pe seamă-i tronul acestei țări. El începuse prin a se face cu totul curtizan al lui Mihai, imitând în toate gesturile și obiceiele lui, apărând cu înfocare faptele și proiectele lui, înălțându-l până la ceriu și comparându-l cu cei mai mari eroi ai lumii, a căror mari fapte slăvește istoria. Prin aceste chipuri, iar mai ales prin vitejia ce arăta în expediția Moldovei, Mihai îl luase foarte la inimă, îi arăta mare încredere, îl numise căpitan-general al toatei armiei sale și îi dăruise mai multe moșii însemnate în Ardeal.[26] Csaki trădă cu nevrednicie încrederea domnului și bunătățile lui către dânsul și profită de favorul ce avea ca să comploteze fără temere și

să surpe pe făcătorul său de bine. Pe lângă aceea că povățuia propaganda rebeliei în Ardeal, el era în corespondență necurmată cu generalul Basta, către care se arăta cu totul jertfit Austriei și că lucrează numai pentru dânsa, și într-aceeași vreme, prin Moise Secuiul, sta în relații cu polonezii, cu Sigismund Bathori și cu Ieremia Movilă. Acesta se puse atunci în raport cu tătarii și cu turcii, cerând ajutor împotriva lui Mihai, și unii și alții fuseră voioși a intra în coaliție. Turcii trimiseră îndată, cu taină, 40 000 galbeni de aur, sumă însemnată pe acele timpuri, la Ieremia Movilă, ca să facă oști asupra lui Mihai, și hatiserif de domnie neschimbată în Moldova, lui și seminției lui.[27] Într-aceeași vreme, adună oști în Bulgaria, gata a năvăli la vreme în Țara Românească.

Astfel o coaliție puternică și îngrozitoare se pregătea asupra capului lui Mihai. Austriacii, ungurii, polonii, Ieremia cu partida sa în Moldova, turcii și tătarii, toate aceste popoare, care fuseseră umilite prin triumfurile noastre, călcate prin oștile noastre, acum, înțelegându-se din mână în mână împreună, se înfiorau de mânie și de nădejde și se gătea a năvăli într-una mii de mii, ca o vijelie furioasă, spre a doborî la pământ un singur om; dar acest om era Mihai Viteazul, domn al vitejilor români.

V

Mihai trimite soli în Polonia.

Mihai nu bănuia nimic de furtuna ce îl amenința. El se încredea încă în steaua sa și în fatalitate, această superstiție a oamenilor cărora mult le-a slujit norocul. El vedea bine că polonii sau turcii nu-l vor lăsa mult în odihnă, dar socotea că, cu sprijinul Austriei, de care nu se îndoia, va putea lesne a pedepsi îndrăzneala dușmanului. Se vede că Mihai se ținea de hotărârea sa d-a porni împotriva turcilor ca să le ia Banatul, după cum se făgăduise Austriei. El nădăjduia că pe lângă folosul d-a uni Banatul cu celelalte țări române, printr-acest război va câștiga încă cu totul încrederea Austriei, temătoare ca el să nu se alieze cu turcii. Spre acest sfârșit, Mihai avea nevoie d-a fi sigur că nu va fi izbit de poloni. Pentru aceea trimise la craiu Poloniei doi soli, pe George Ratz și Stroe Buzescu, boier însemnat, spre a-i arăta pricinile care l-au silit a cuprinde Moldova, asigurându-l că „nu are de gând a face nimic împotriva Republicei Poloniei și a craiului ei, că încă el se pune la voia craiului, îmbiindu-l cu prietenie și bună vecinătate, numai să voiască a se uni cu creștinii și a se lepăda de alianța

turcească“. Pretinde Bethlen că această solie era o prefacere din partea lui Mihai, ca să înșele pe craiul Poloniei, după cum înșelase pe Andrei Bathori și pe Ieremia Movilă, și a-l izbi fără veste și fără a fi gata de apărare; iar că scopul lui Mihai era de a subjuga Polonia; că solii săi, sosind la Sathmar, spuseră în numele lui Mihai, la ofițerii împăratului ce găsiră acolo, că Mihai are mare prietenie către arhiduca Maximilian și are de gând să-l facă crai al Poloniei; că întru aceasta are corespondență tainică cu duca țării muscălești, pentru ca muscalii de o parte, Mihai de alta și Maximilian de a treia parte, într-aceeași vreme să izbească Polonia; ca pe urmă, comunicând la acei ofițeri solia lor către craiul Poloniei, ei asigurau că merg la dânsul numai spre a-i da mai multă încredințare de gândurile lui Mihai; dar într-adevăr proiectele acestuia țintea întru a goni, de se va putea, pe craiul Poloniei, pe urmă a da mai lesne deoparte pe Maximilian și a-și asigura pentru sine crăia Poloniei.

Solii, sfârșind treaba lor la Sathmar, plecară spre Muncaci.[28] Este cu greu a crede că Mihai, pe care acești istorici străini îl arătă atât de ascuns și prefăcut în gândurile sale, să și le fi dat pe față cu o asemenea nesocotință. Credem că multe din aceste sunt bănuieli; că Mihai se mulțumea pe câte ținuturi cuprinsese, ca să voiască a mai răpi și altele de la poloni, și că ar fi fost mulțumit dacă polonii l-ar lăsa a stăpâni în pace Moldova, dorința lui fiind acum d-a-și mări țara, cuprinzând locuri, țări și cetăți de la turci, iar mai ales Banatul Timișian și cetățile Ghiula și Solnocul din Ardeal, ce se aflau în mâinile turcilor.[29]

VI

Dezbinarea crește între români și unguri în Ardeal și în toată armia lui Mihai.

Dar cu toate asigurările ce Mihai dedese nobililor unguri prin Nicolae Viteazul, fierberea tot domnea între dânșii. Aceasta începu a neodihni pe domn. O rază de tristă îngrijire — presimțire a viforului ce urla în depărtare, amenințându-l — intră în cutezătoarea și voinica sa inimă. Crezând, ca toți contemporanii săi, în înrâuriri misterioase ale naturei asupra omului, în astrologi și ghicitori, el întrebă pe mumă-sa, ce era meșteră în a ghici viitorul, care îi răspunse că „termenul puterii sale se apropie“. Fără a se îndupleca la această dezvălire a viitorului, Mihai, într-o zi când un mare număr de nobili se afla adunați la Alba-Iulia, puse de alese juni sprinteni

români și unguri, spre a-i pune să se lupte înaintea lui, ca să prevază prin ieșitul bătăii dacă până în sfârșit triumful va ramânea pe lângă nația română sau pe lângă cea ungară. Se alese dar atâția români cât și unguri și îi armară numai cu darde și ciomege. Rânduindu-se în bătaie în fața domnului, lângă râul Ompoly, junii luptători români și unguri se înhățară la luptă cu o potrivită îndrăzneală și se luptară multă vreme, ținând biruința în îndoială, nevrând a se lăsa unii altora. În sfârșit, ungurii, carii erau mereu umiliți prin cuvintele ocărâtoare cu care românii se obicinuiseră a întrebuința când le vorbea, văzând și că unii din pedestrașii români se amestecă pintre luptători, năvăliră cu mânie mare cu dardele lor asupra românilor și izbutiră a-i pune pe goană până la porțile cetății. Domnul, după ce a lăudat pe junii unguri pentru izbândă lor, îi chemă la curtea palatului său și puse de le dete cu îmbelșugare pâine și vin și apoi le dete drumul. Pe când junii unguri ieșea din curte, felicitați de mulți că în această luptă s-au arătat mai voinici ca românii, soldații români ce păzea la poartă, supărându-se de îngâmfarea lor, puseră mâna pe unul dintr-însii și începură a-l bate cu nuiele și ciomege. Soții lor, mai luând îndrăzneală din vinul ce băuseră, alergară în ajutor și încăierară din nou lupta cu ostașii români, pe care îi risipiră.[30]

În aceleași zile, altă întâmplare veni de mai adăogă ura între cetele ostășești. Vro sută de ofițeri cazaci veniseră la Alba-Iulia spre a-și primi leafa. Aci în oraș, unul din cazaci găsi o femeie publică și o luă la sine. Amorezul acestei femei, care era din curtea domnului, aflând aceasta, se duse de-și luă cu sila amoreza înapoi. Cazacul, mâniat asupra românului, cheamă pe soții lui într-ajutor, românul chemă pe pedestrașii români și îndată se încăierară la luptă cu armele. Aflând căpitanii cazaci că soții lor în oraș se află în primejdie, ies cu armele, ucid și răpesc mai mulți din români. Aceștia se adun atunci în mai mare număr și dau năvală cu puștile în cazaci; și îndărătnicindu-se și unii și alții, ținură bătaia ca la trei ceasuri, încât pieri din ambe părți ca la 100 oameni. Auzind aceasta, ceilalți cazaci din tabără se ridic cu toții și sosesc înglotiți lângă Alba, amenințând românilor. Aflând domnul aceasta, se grăbi a trimite oameni de-i împăcară și liniștiră pe unii ca pe alții, prin amenințări și făgăduieli.[31]

Aceste dezbinări arătau slăbiciunea unei armii compusă de oști de felurite nații, neînfrânarea, gelozia, pizmuirea și vrăjmășia unor cete către altele și da curaj la dușmani, în uneltirile lor cele tainice în contra lui Mihai.

VII

Plan de ucidere al nobililor unguri ce pe nedrept se atribuia domnului român.

Într-adevăr, nobilii ce complotau se foloseau de orice spre a ațâța lumea și a o îmbărbăta spre a o aduce la o revoltă de față împotriva lui Mihai. Spre a trage prin spaimă pe toți nobilii în sfaturile lor viclene, ei răspândea mereu vorba că Mihai are de gând să-i puie supt sabie pe toți. Prin asemenea vorbe intrigoase, ei ațâțau patimile, deșteptau pizmele, hrăneau spaima între nobili. Noi am arătat înapoi viclenia acestei mincinoase veste și cuvintele ce depărta pe Mihai de la o asemenea urmare. Analiștii unguri, care pun temei pe aceasta bănuială, nu aduc nimic spre a o întemeia prin dovezi, fără numai aceste două fapte, care încă și ele au trebuință de a fi adeverite. Ei spun că, într-o seară, Mihai, aflându-se în palatul din Alba-Iulia, în camera numită *Veres Bársonyos* (căci supt vechii principi zidurile erau îmbrăcate în purpură), unde pre obiceiul său se odihnea (reposa) pe perne și pernițe puse unele deasupra altora, după moda turcească numită *kerevat*, chemă la sine pe un ofițer ungur, anume Ștefan Hadnagy, din legionul mercenarilor unguri, ce se afla în cvartir în Țara Bârsei. După ce l-a pus de a jurat pe icoana Maicii Domnului, ce era spânzurată pe zid, Mihai spun că-i vorbi astfel: „Îți aduci aminte, Ștefane, tot ce am făcut pentru creștinătate în Țara Românească, ce primejdii am înfruntat spre a supune Ardealul rebel craiului românilor și spre a birui pe cardinalul care dobândise, peste voia împăratului, prin îndemânarea și înșelătoria prințului Sigismund, domnia acestei țări. Cât pentru voi, pe care ceilalți principi nesocotea, nedându-vă nici bani, nici cinstirile cuvenite vitejiei voastre, dărnicia mea v-a încărcat de faceri de bine; ajutând Dumnezeu și norocirea, v-am făcut din săraci bogați, din pedestrași călăreți, din necunoscuți vestiți și faimoși, fiind eu singurul prinț care caută mai puțin la naștere, avere și altele — lucruri ce ceilalți prinți cinstesc mai cu seamă în supușii lor — decât la vitejie și la fapte frumoase… Am câștigat trei frumoase provincii, Țara Românească, Ardealul, Moldova, pe care le-am luat cu mare greu de la prinți puternici. Ce ne mai rămâne oare să dobândim, după părerea chiar a împăratului turcilor, fără numai diadema crăiască? Împăratul creștin ne-o va acorda lesne, mai cu seamă după ce va încerca puterile noastre, de veți voi. După dărnicia mea cea veche către voi, atunci când n-aveam atâtea mijloace, puteți a vă închipui ce cinstiri vă așteaptă pe tine și pe soții tăi. Dar, iubite Ștefane, avem o stavilă, pe nobilii ardeleni, obicinuiți a trăi în

desfătări casnice, țiindu-se de lucrarea pământului, vânătoria, negoțul și alte petreceri. Puțin doritori de slavă, de triumfuri asupra națiilor străine, d-a mări hotarele țării lor, ei se mulțumesc pe starea de acum a lucrurilor. Ei au purtat cu părere de rău armele pân-aci împotriva turcilor a căror alianță le-a slujit d-a petrece câtva timp în desfătări. Dar fiind opriți prin credința ce au făgăduit într-atâtea rânduri împăratului, ei privesc ca o fărădelege d-a întreprinde ceva împotrivă-i sau de față, sau pe taină. Așadar, numai zdrobind și pierzând până la cel mai din urmă pe aceste trândave trunchiuri ale creștinătății, vom putea noi dobândi adevărata glorie a unei mari vitejii și marginile dorite a celor mai bogate țări. Trebuie să-i zdrobim pe toți, al meu Ștefane. Aleargă îndată către ungurii noștri lăsați în ținutul Bârsei și zi-le în numele nostru ceea ce ai auzit. Ei uciși și țara umplându-se de sârbi și români, atunci lesne vom putea pune mâna pe hotarele Ungariei și cu încetul vom putea merge până la Praga. Acum primește 200 colonate, preț al credinței tale, și, de ne va ajuta norocul, vei primi și mai mult“. Aceste zicând, dete drumul lui Hadnagy, primind de la dânsul făgăduiala că îi va fi credincios și va împlini însărcinarea sa.[32]

Ca Mihai să se fi plâns adesea de nemulțumirea către dânsul a nobililor unguri, ca el să-i fi amenințat poate că-i va pedepsi de vor urma comploturile lor este lesne de înțeles. Dar ca el să fi avut hotărâre a-i ucide, aceasta n-avem destul temei a crede. El totdeauna a tăgăduit aceasta. De ar fi avut el o asemenea hotărâre, cum de nu-i ucise într-atâtea rânduri, când îi avea pe toți adunați la un loc, cu ocazia dietelor, sau pentru alte pricini? Spre îndeplinirea acestui scop, el nu avea trebuință d-a câștiga pe Hadnagy sau chiar pe cei 1 500 unguri ce formau legionul ce se afla în ținutul Bârsei, având destui soldați în jertfirea cărora avea deplină încredere. Apoi chiar în lipsă de soldați, spre a se curăța de nobili, n-avea decât să închiză ochii și să lăse pe țăranii români din Ardeal și pe secui a-și împlini înfocata lor răzbunare asupră-le.

A doua faptă adusă de unguri împotriva lui Mihai este o scrisoare ce el, spuneau, a scris lui Tamasfalvi. Acesta era de neam secui și de mai mult slujea în armia lui Mihai, care, pentru vitejia ce arătă la bătălia de la Sibiu, îi mărise leafa și îl făcu prefect mai mare și căpitan peste secuii din scaunul Mureșul. În campania Moldovei, fiindcă jefuise o mănăstire, Mihai poruncise să-i taie capul, dar apoi îl iertă. Tamasfalvi, cum vom vedea, fu nevrednic de încrederea și generozitatea domnului său.

Scrisoarea ce spun că Mihai scrise lui Tamasfalvi suna așa: „Tamasfalvi! În cele mai mari greutăți, în minutele cele mai critice, noi am încercat și niciodată nu ne-am îndoit de jertfirea ta pentru noi, cunoscând vitejia ta, talentele tale și credința ta. Când vei vedea această carte, desfășură-ți steagurile și pune-te în cale cu ostașii tăi; pe unde vei afla că se află *vro tabără de nobili,* du-te acolo în grabă și ucide-i până la cel mai de pe urmă. Tu vei primi peste puține zile o mare și însemnată dovadă de recunoștința mea.“[33] Scrisoarea aceasta, adevărată fiind, nu dovedește ceea ce au cugetat ungurii a o face a dovedi. Ea se vede scrisă după răscoala nobililor, și atunci Mihai era în drept a porunci de a risipi *taberile* nobililor și a-i ucide.

VIII

Uneltiri de trădare ale lui George Mako, căpitan al ungurilor.

Într-aceea, George Mako, capul legionului de unguri ce se afla în Țara Bârsei, după înțelegerea ce am văzut că avusese cu Moise Secuiul, nu numai că lucra mereu a face pe ostașii legionului ce comanda a se revolta împotriva lui Mihai, dar încă îndemna de față și pe alți prieteni ai lui a sta gata a se răscula. Unul din acești prieteni trimise lui Mihai-Vodă o scrisoare ce îi scrisese Mako, în care spunea: „Să ai de sigur că nelegiuitul Mihai-Vodă conspiră moartea tuturor nobililor. De aceea trebuie prin toate chipurile, prin înșelare sau silă, de se poate, a-l prinde mai dinainte… Iată-mă eu, chiar de m-ar chema el lângă dânsul, nu mă voi duce, ci cu soldați aleși, pe care cred a-i aduce lesne ca să apere sângele lor și patria lor, voi apăra nația mea până la cel din urmă suspin împotriva cruzimei acestui tiran. Nu mă îndoiesc că vei face asemenea“. Aflând apoi Mako că această scrisoare a picat în mâna lui Mihai, scrise lui Ștefan Halmagyi, nobil ungur, prieten al său, care se afla în slujba prea de aproape a domnului, d-a-i trimite cum va ști acea carte scrisă în glumă, fiindu-i teamă a lăsa în mâna lui Mihai acea dovadă materială, cu care putea fi tras în judecată. Dar Halmagyi, și el prieten necredincios, spuse tot domnului și se sili prin multe cuvinte a-l face a întoarce acea carte lui Mako; unul din cuvintele sale era că „dând înapoi acele cărți, va ridica orice neîncredere de la Mako și că, liniștindu-l și mântuindu-l de temerea pedepsei ce îl așteaptă, va putea lesne a-l trage la curte“. Dar Mihai-Vodă răspunse: „Nu se poate, fătul meu, nici se cuvine a da o scrisoare atât de obraznică și atât de primejdioasă la cel

care a scris-o. Ea e o dovadă a vicleniei lui împotriva mea și o mărturie temeinică a dreptei pedepse ce am hotărât a-i face“. Cu toate aceste, junele Halmagyi înduplecă pe domn a rupe o parte pe care să o ție ca o dovadă de dreptatea pedepsei ce îi hotărâse și să-i dea pe celelalte, pe care să le trimiță înapoi lui George Mako. Halmagyi duse aceste scrisori lui Mako, asigurându-l că domnul nici le citise, nici le văzuse. Dar Mako, băgând de seamă că lipsește din ele, îi crescu temerea și, cu toate că domnul îl chema prin scrisori a veni cu soldații în tabăra sa, el rămase statornic pe lângă hotărârea sa de mai nainte de a nu merge.

El nu stătu însă în nelucrare și în toată ziua răspândea vorba printre soldații săi că Mihai voiește a ucide pe toți ungurii, vorbă care se mărea trecând din gură în gură, fiecare, după obicei, mai adăogând ceva de la sine; și se silea a aduce pe ostașii, mâniați prin aceste vorbe, a se revolta împotriva domnului lor. Dintr-altă parte, Mihai îl chema mereu prin cărți a veni la Alba cu oștile alese și nobilii ce avea supt porunci, fiind gata a întreprinde o expediție împotriva turcilor. Văzând însă că supt nici un cuvânt nu poate birui îndărătnicia lui George Mako, Mihai, plecat mai mult spre mijloace blânde și împăcătoare, chemă la sine pe Grigore Mako, fratele lui George Mako, ostașei, el făcuse însă o așa mare întipărire asupra duhului oștilor, că supt nici o pricinuire ei nu vor merge la dânsul, de nu le va trimite mai nainte cărți care să declare de mincinos acest zgomot“.

Auzind Mihai acestea de la deputați, rămase încremenit de mirare și de ciudă de aceste nevrednice zgomote răspândite de voitorii de rău. El răspunse, jurându-se pe tot ce avea mai sfânt, pe viața sa, norocirea sa, femeia și copiii săi, că niciodată el n-a meditat un asemenea proiect. „Ar trebui, zicea el, a avea o inimă de fier spre a nu recunoaște meritele și faptele lor cele bune; ar fi cea mai mare nemulțumire de a trata pe niște veterani ce l-a slujit așa de bine, pe el și pe copiii lui, ca niște făcători-de-rău, prin pedepse. Deci să nu se mai teamă nimeni de acest zgomot mincinos, semănat de turburătorii păcii obștești și prin dușmanii norocirei sale. Căci el le va da cărți încredințate, unde le va arăta gândurile lui; asemenea le va plăti și leafa ce aveau a lua.“[34]

Dar aceste asigurări curate și sincere zădarnice erau, căci Mako ca și nobilii care știa bine că acele zgomote era mincinoase erau bine hotărâți a duce complotul până la sfârșit.

IX

Nobilii se adună la Cluj și apoi se risipesc. Mihai scrie lui Basta ca să vină a se uni cu el.

Toate aceste fapte de care atinserăm pân-acum într-această carte se petrecură în cursul lunei lui august (1600). Pe la capătul acestei luni, fiind lucrurile într-această stare între domn și George Mako, Ștefan Csaki cu vro câțiva magnați, conjurații lui, se adunară la Cluj, unde ținea sfaturi tainice cum vor face spre a împărtăși proiectele lor nobilimei și a scula țara; și hotătâră a trimite veste tainică la fiecare d-a se afla într-o zi hotărâtă în câmpiile vecine orașului Turda. Mihai-Vodă, aflând această adunare a nobililor la Cluj și bănuind — din cele ce știa despre complotul unor nobili în Moldova, ca să cheme pe Sigismund și pe Zamoisky, și din scrisorile lui Mako — că este oarecare mișcare în Ardeal, trimise răspuns acestor nobili adunați în Cluj să vie îndată la curtea lui. Dar aceștia, știindu-se vinovați, se temură, se scuzară cu deosebite pricinuiri și îndată se răspândiră.

În vreme ce aceste se petreceau în Ardeal, Mihai primi veste sigură din Polonia că Zamoisky, Ieremia Movilă și Sigismund Bathori, cu o puternică oaste stau gata a intra în Ardeal.[35] Îndată el porni olăcari spre Casovia, către George Basta, ca, după cum îi era poruncit prin cărți de arhiduca Matei, să-l invite, cu cea mai mare grabă a veni împreună cu oastea sa spre a se împreuna cu dânsul la Alba-Iulia, rugându-l foarte că, de va vedea că nu poate ajunge la vreme cu pedestrimea, să-i trimită înainte cât mai curând două mii călăreți.[36]

Trimișii lui Mihai întâmpinară pe Basta, două marșuri de Casovia, în cale spre Ardeal.[37] Printr-o coincidență lesne de înțeles din cele ce am văzut înapoi, pe când nobilii se aduna la Cluj și hotăra ziua izbucnirei revoltei, Basta se mișcase și el din Casovia,[38] în 2 sept. 1600[39] și luase calea spre hotarele Ardealului. El avea cu dânsul pe colonelui Rotowitz, cu o mie călăreți reiteri, un regiment de o mie pedestrași toți din Silezia, regimentul lui Pezzen de trei mii nemți, apoi o seamă de oști din partea locului, cu patru companii numai de nemți de călărime de rând și compania gardiei sale de călărime valonă, cu vro câțiva husari și haiduci. Peste tot oastea sa se urca la 7 mii oameni pedestrime și călărime și 9 tunuri, din care trei de baterie și șase de campanie, cu toate cele trebuincioase.[40]

Basta, înaintea trimișilor lui Mihai, se prefăcu că are mare prietenie către domnul lor și se arătă foarte voios a-i veni într-ajutor.[41] El le zise că nu poate, fără a face o mare nesocotință și a se pune în primejdie, a trimite

înainte călărimea, cum cerea Mihai, de care are nevoie spre a sprijini pedestrimea prin câmpiile pe unde are a trece și unde poate fi izbit de turci, poloni sau tătari; dar făgăduia că, cu cea mai mare grabă putincioasă, va alerga cu toată oastea spre a da ascultare poruncilor cezarului și a sluji pe Mihai într-o așa frumoasă ocazie.[42] Trimișii se întoarseră spre a aduce acest răspuns lui Mihai, și Basta, trecând râul Tisa și câmpia Kalo cu o iuțime neauzită, își aduse oastea pe la Sathmar la hotarăle Ardealului, la satul Maitin, unde se opri spre a priveghea cele ce se petreceau în Ardeal.[43]

X

Mihai își adună oastea la Sas-Sebeș și chiamă la sine pe nobilii unguri adunați la Turda. Aceștia refuză de a veni.

Mihai-Vodă, nădăjduind că Basta va veni în ajutorul său, poruncise la toți ai țării d-a veni armați în tabăra de lângă orașul săsesc numit Sas-Sebeș. Aci se adunară îndată toți ostașii: românii, polonezii, cazacii și secuii toți, deosebit de călăreții din scaunele Mureșul și Aranyos. Dar nobilii unguri, după cum li se dedese cuvântul de magnații conjurați, se adunară cu toții lângă orașul Turda, în câmpia numită *Keresztes*, lângă râul Aranyos, și tăbărâră acolo. Văzând Mihai că nobilii nu înaintează mai încolo de Turda, începu a le da zor și le porunci ca în trei zile să pornească spre Alba-Iulia. Dar nobilii, dând de azi până mâine, îi trimiseră pe Gabriil Banfi ca să arate domnului cuvintele ce îi oprea d-a veni la Sas-Sebeș, din care cea mai de căpetenie era: că în ținutul Albei și al Sebeșului, fiind pustiiți prin atâta soldățime și prin oamenii curții ce alerga mereu într-o parte și într-alta, nu pot găsi nutreț de cai, în vreme ce la Turda era livezi și izlazuri de vite și de cai îndestule și că viața oamenilor e mai lesne; că toți comiții ce se afla duși ca să strângă contribuțiile hotărâte de dietă încă n-au sosit; dar că ei stau gata la cel dintâi semn al domnului să meargă unde le va porunci.

„Astfel, zise Bethlen, nobilii, ca niște păsări care au să fie prinse în cursă, vâltora împrejurul lațurilor ce pe ascuns ei întinseseră lui Mihai“. Acesta păru a se domoli prin cuvintele lui Banfi și făcu cunoscut magnaților și nobililor ca să vie la Alba-Iulia fiecare cu câte o slugă, lăsând celelalte oști ale lor în tabără, fiindcă împrejurările cereau ca să le comunice lucruri de interes public. Pretinde Bethlen că această chemare era cu gând ca să-i omoare; că banul Mihalcea dedese acest sfat, pe care îl aprobase cea mai

mare parte din boieri, care ziceau că va pieri domnul de nu va face să piară nobilimea. Dar Radu Buzescu, care era aplecat către unguri, căci slujise odinioară ca stolnic pe Ștefan Bathori, când era el prinț în Ardeal, fu de părere d-a întrebuința mijloace blânde către nobili, fiind mai lesne a le câștiga dragostea decât a le insufla temerea.[44]

Era anevoie de înțeles cum Mihai să poată crede că nobilii, care nu voiau a veni la dânsul cu oștile lor, să vie fără oști. Fără îndoială că acum nu mai era de întârziat. Trebuie a merge asupra acelor nobili care îndrăznea a nu da ascultare poruncilor domnului lor, a le împrăștia oștile încă nehotărâte și neadunate toate și a pedepsi pe capii conjurați. Iar de apuca ei a se întemeia în puteri, a face un apel poporului, români și secui, și, la insurecția nobililor, a răspunde printr-o insurecție populară. Cu această pârghie puternică în mână și sprijinind cu oastea sa regulată, ce avea în leafă, armia națională, Mihai ar fi fost sigur d-a nimicnici orice putere dușmană în Ardeal.

Adevăr că furia poporului ar fi cucerit toată nobilimea. Fie! piară! căci și-au meritat pieirea. Din nenorocire, Mihai nu pricepu niciodată că în popor și numai în popor e adevărata lui putere, adevăratul său sprijin. El îl căutase când în nobili, când în armie și în oștile mercenare, când în Austria. Deși încă apăsând poporul său nefăcând nimic pentru dânsul, el îi depărtase inima de la dânsul, dar poporul, în care simțimântul național vecinic și curat trăiește, era încă gata a se scula la chemarea lui. Când însă Mihai se hotărî a o face, era prea târziu.

O fatalitate orbește pe Mihai, sau mai bine el este târât și pedepsit prin urmările neapărate ale greșelelor sale. El, care a minunat pe toată lumea prin îndrăzneala sa, prin iuțimea prin care apuca de izbea pe dușman pân-a nu prinde acesta de veste, el care a zdrobit atâți puternici dușmani, acum stă amețit înaintea răscoalei a unor nobili. În loc d-a porni asupră-i, el stă în nelucrare, măgulindu-se cu nădejdea că cu vorba îi va aduce la cunostință. Asigurarea că Basta îi va veni în ajutor și că astfel nobilii, aflându-se prinși între două armii, nu vor îndrăzni a face nimic, singură numai poate tălmăci purtarea lui. Astfel, ca cum și-ar fi pus în gând, cu paguba sa, a arăta neadevărul calomniilor analiștilor unguri asupră-i, în loc d-a porni asupra nobililor, trimise în tabăra lor doi unguri, pe Ioan Kemeny, un senator, și Ștefan Petki, războinic ales (acesta, căzând în vină mare, fusese osândit a i se tăia capul, dar Mihai, după rugăciunea senatorilor și mai ales a episcopului Ardealului, Naprazdi, luând în privire că el se purtase vitejește

la Lipova și într-alte părți, îl iertă), spre a afla ce vor ei și a căuta a-i împăca prin făgăduieli.[45]

XI

Csaki se află în capul nobililor revoltați. Ei trimet să ceară ajutorul lui Basta, care le făgăduiește.

Acești doi trimiși unguri trădară încrederea ce Mihai puse într-înșii. Sosind în tabăra nobililor, ei auziră plângeri, tânguieli ascunse, văzură pe unii vărsând lacrimi. Cu toate că toți nobilii adunați în tabără erau împotrivitori domnului, nu era nici o unire între dânșii, nici unul nu îndrăznea a se încrede în altul. Numele numai al lui Mihai îi amețea pe toți și, deși știau că sufer tot d-o durere, nimeni nu îndrăznea a descoperi rana comună. „Corturile răsuna de suspinuri și vaiete; ar fi zis cineva că sunt niște oameni izbiți fără veste de focul trăsnetului, spăimântați de zgomotul tunetului, care arată însă printr-o cătare neghioabă că o otravă de o duhoare puturoasă i-a pătruns“.[46] Puțini erau care îndrăzneau a-și vărsa mânia ce fierbea în inima lor, și aceia, vorbind încet și numai către prieteni, ziceau: „că voievodul este un înșelător, un adevărat turc, că trebuie a se mântui de această pieire prin orice mijloc“. Cu toate că puseseră în capul oștilor lor pe Ștefan Csaki, dar știindu-l favorit și entuziast de Mihai, nimeni nu avea încredere într-însul și nimeni, chiar din prietenii săi, nu îndrăznea înaintea lui a spune ceva împotriva domnului, chiar în glumă.

În această stare de spaimă și neîncredere reciprocă în care se afla nobilii, ar fi fost foarte lesne a-i risipi, dacă Mihai, pe lângă solie și vorbe blânde, ar fi înaintat îndată spre dânșii cu armia sa. Ar fi fost asemenea cu putință, atunci la început, a-i împăca și prin vorbe și prin făgaduieli, dacă trimișii lui Mihai, în loc d-a căuta a face pace, nu ațâța încă mai mult pe nobili și nu îi apropia unul de altul. Csaki, înțelegând inima lui Ioan Kemeny și Petki, trimișii lui Mihai, și văzându-se obiectul neîncrederii tuturor, se adresă către dânșii, zicându-le: „Îndrăzni-voi a vorbi cu siguranță înaintea voastra“. „Și noi înainte-ți?“ răspunseră ei. Csaki le-o asigură, dându-și cuvântul și mâna dreaptă. Atunci aceștia îl îndemnară a nu pierde vreme. Conjurații toți, care erau înțeleși unii cu alții, se adunară.[47] Ei convocară o adunare generală a nobililor, în care Csaki luă cuvântul și îi îndemnă cu multă elocvență „a scutura jugul unui domn străin, barbar și tiran, care a jurat pieirea lor, și

pentru aceasta a se folosi de ocazia de față, când se află toți adunați la un loc și armați și când oastea cezarului nu e departe". Și sfârșește propunând: „ca să trimită adunarea soli la Basta, generalul Ungariei de Sus, care acum se află la hotar, spre a-i chema într-ajutor, arătându-i că a venit vremea ca să dobândească Ardealul pe seama împăratului și a-și izbândi despre Mihai și totdeodată pe dânșii să-i mântuiască de tirania lui".[48]

Avu mare putere cuvântarea lui Csaki asupra nobililor adunați, nu spre a crește ura lor către Mihai, dar spre a-i hotărî spre răzbunare.[49] Îndată ei aleseră din sânul lor pe Francisc Alard și pe Gabriil Haller ca să meargă lângă Basta, însărcinându-i „ca să-l roage de a le da ajutor spre a-i mântui de jugul și cârmuirea cruntă a lui Mihai; să-i spuie că voievodul este aliatul tainic al turcilor; că d-abia dedese drumul trimisului împăratului Rudolf, când primi cu mare pompă pe trimisul turc, care îi dedese, spre întărirea domniei, semnele de la împăratul turcesc; că ei făgăduiesc o vecinică credință împăratului Rudolf, către care sunt și de mai nainte legați; că primejdia grăbește, paloșul domnului amenință acum capetele ungurilor; că după nimicnicirea lor, acest trufaș barbar va merge cu sabia și focul în mână să-și cerce norocul spre Casovia, după cum o făgăduise la marele vizir Ibrahim-Pașa;[50] că dacă Basta nu le va da ajutorul nădăjduit, ei, care sunt hotărâți a nu mai suferi pe Mihai, se vor vedea nevoiți sau a chema pe Sigismund, ce era la hotar cu oaste puternică, sau a cere ajutorul sultanului turcesc".[51]

Nimic nu era mai neadevărat decât aceste învinovățiri ce aduceau ungurii lui Mihai. În loc de-a se arăta tiran către nobili, el le mântuise viața de furia secuilor și românilor; în loc d-a-i ucide, după cum făcuse Sigismund, pe care ei dorea a-l avea domn în locul lui Mihai, acesta nu pedepsise pe nimeni fără vină și judecată, ba încă pe mulți din cei osândiți iertă. El păstrase starea și privilegiurile lor cu paguba românilor și scăderea sa; păstrase cu scumpătate constituția țării, nu făcu nici o schimbare în legi, nu scoase nici o dajde fără învoirea dietei și nu silui hotărârile dietei, după cum într-atâtea rânduri o făcu Sigismund. Pe lângă aceasta, e învederat că nu el era tainic aliat al turcilor, ci tocmai nobilii, care în față se arăta jertfici împăratului, iar pe ascuns își da mâna cu Sigismund, polonii și turcii, ale căror viclene urmări nu întârziară a ieși la iveală. Pe nădejdea lui Sigismund și a polonilor mai mult se sculaseră ei, și dacă acum se adresa lui Basta, era de nevoie, căci Sigismund și polonii erau încă departe și vegeta încă și le era teamă d-a nu fi izbiți de Mihai în grabă; pentru aceea se adresară la

Basta, pe care-l știa aproape și gata a-i ajuta. Gândind nobilii că Basta va voi un act de credință publică, deteră deputaților spre a-i duce cărți iscălite cu mâinile tuturor stărilor și pecetluite cu pecetea lor, în care își da credința lor cezarului Rudolf.[52]

XII

Nobilii se înțeleg cu G. Mako și înșeală pe trimișii lui Mihai.

După ce porniră p-acești deputați la Basta, nobilii trimiseră alții lui George Mako, ca să-l roage, de-i este scumpă mântuirea patriei, să vie îndată la dânșii cu oștile ce el comanda. Aflând aceasta, Mako lăsă ținutul Bârsei și se îndreptă spre orașul Mediaș. Când primiră veste nobilii de sosirea lui la Mediaș, îi trimiseră pe Nicolae Bogathi, ca să-i făgăduiască, între alte lucruri, că ei nu-și vor mai aduce aminte de relele ce el le-a făcut de curând, că nu-i vor lua niciodată fără despăgubire și fără o judecată mai dinainte moșiile ce voievodul îi încredințase și încă că îi vor dărui leafa pe două luni. Și spre a da mai mult temei acestor făgăduieli, îi trimiseră în același oraș, unde încă se afla, pe Ioan Kemeny și Ștefan Petki, care veniseră la dânșii de la Mihai, și îl rog d-a-și aduce aminte de nația ungară din care și el se trage, de a urma ceea ce a început, d-a veni în tabăra de la Turda, a-și uni puterile sale cu ale lor, spre a depărta din țară un tiran crud, d-a nu se teme de un popor căruia norocul a slujit mai mult decât curajul.

În vremea aceasta, curierii vestiră lui Mihai că Mako, stăruind în îndărătnicia sa, în loc d-a merge cu oastea sa la Alba-Iulia, după cum îi poruncise, s-a dus la Mediaș. Ținându-se de hotărârea sa d-a umbla cu binele și a-i liniști și domoli mai mult cu mijloace împăciuitoare, Mihai găti două solii, una către soldații lui Mako, punând în capu-i pe Ioan Nemeș, cu însărcinarea de a astâmpăra duhul oștilor și a le ridica orice bănuială, plângându-se de răscoala lor, chemându-i la datorie, pentru ca în acest minut greu pentru creștinătate să nu-i puie în nevoie a-i pedepsi el, care totdeauna a fost binevoitor către dânșii, și pentru ca ei să nu fie o stavilă la bunele și cuvioasele sale strădanii. Ceailaltă, compusă din Pancratie Sennyei și vistierul Stoica — român, ispravnic al palatului, care de curând se întorsese de la Pilsna, unde fusese trimis ambasador către împăratul Rudolf — la tabăra nobililor la Turda. Ei erau însărcinați să dea de minciună zgomotul răspândit între nobili că el voiește pieirea lor. Cu aceștia dete împreună și pe trimisul către Mako, spre a-i prezenta nobilimei.

Ajungând cu toții la Turda, acești deputați, înaintea tuturor nobililor adunați, față fiind și doi deputați trimiși de George Mako, își împlinesc misia ce li se încredințase. Făcându-se tăcere, vistierul Stoica, cu gravitatea sa obicinuită, astfel cuvântă: „Cu mare părere de rău a aflat domnul răzvrătirea lui George Mako și răscoala legionarului său, răscoală ce el n-a întărâtat prin nici o nedreptate, fiind mulțumit de bunele slujbe ale ei până acum; că el nu cunoștea pricina unei așa de fără veste dezbinări; că bănuia că poate ea ar fi ieșitul unei mișcări pricinuită printr-un zgomot mincinos mai mult decât printr-o veste sigură. Dacă ei au fost îndemnați l-această îndârjire nesocotită căci le-a rămas simbrie neplătită, iată că le-a trimis prin Ioan Nemeș simbria pe patru luni întregi; de au altă temere, s-o părăsească, căci domnul le-a trimis cărți de încredințare, la care tot creștinul trebuie să crează. Dacă sunt în ceva vinovați în legătura făcută cu Sigismumd, domnul îi îmbiază cu o uitare și o iertare deplină. Cu mai mare părere de rău a aflat domnul că nobilimea s-a turburat de oarecare larmă răzvrătitoare, care dă domnului gânduri mincinoase și nelegiuite; că el ia de martor pe Dumnezeu și pe sfinți ca n-are nimic mai scump ca sângele nobililor, că nimic nu are mai la inimă fără numai de a păstra legile lor cele vechi și ale patriei, și că el stă gata a răsplăti fiecăruia după meritele sale“.

Abia sfârși Stoica cuvântul și cei doi trimiși ai lui George Mako strigară: „că soții lor de arme nu vor să meargă a se împreuna cu domnul, că ei nu mai vor să slujească supt steagurile lui; că ei vor mai bine să treacă îndată în Ungaria, unde vor găsi vechea libertate a patriei, administrația dreptății, siguranță pentru viața lor și milostivirea împăratului; că în zadar Stoica ostenește urechile lor printr-atâtea vorbe, căci Mako a și hotărât a trece în Ungaria“.

Deputații români, văzând îndărătnicia lor, nebănuind nimic nici de înțelegerea lor cu nobilii, nici de hotărârea acestora d-a ridica cap și sabie împotriva domnului, crezând vorbele trimișilor lui Mako și gândind că acesta se va îndrepta spre Cluj, ca să treacă în Ungaria, se duseră acolo spre a-l întâmpina. Ei avea de gând să laude lui Mako și oștilor sale milostivirea domnului, d-a se sili a domoli mânia lor și a-i aduce în tabăra domnului, sau, de nu izbutea cu vorbe, d-a scula în numele domnului pe țărani și d-a ucide pe soldați până la unul. Aceasta fusese și dorința lui Mihai. O asemenea hotărâre ar fi trebuit a o lua la vreme și a o întinde pe toată țara. Din nenorocire, nu se făcu nici în acest caz în parte. Deputații, mergând la Cluj, așteptară acolo în zadar, mai multe zile, sosirea oștilor lui Mako și,

văzând că nu mai vin, se întoarseră la Alba-Iulia, lângă domn, fără să fi făcut nimic. Asemenea și Ioan Nemeș, ducându-să la George Mako, îi spuse tot ce-i zise voievodul, dar văzând că cântă înaintea unui surd, pierzând toată nădejdea, se întoarse și el lângă Mihai.[53]

XIII

Basta face svat spre a trimite oști în ajutorul nobililor.

Într-aceea, deputații nobililor trimiși și la generalul Basta ajunseră la Maitin, unde se afla acesta, și, spunându-și însărcinarea lor, fură cu multă bunăvoință și dragoste primiți.[54] Basta se arătă mult vesel și prea gata a-i sluji, și le făgădui ajutorul și sosirea sa.[55] Sunt însă unii analiști care, nebănuind că Basta avea instrucții tainice de la împăratul, instrucții provocate fără îndoială de ura lui, spre a lucra întru surparea lui Mihai, pretind că Basta stătu puțin în cumpănă când primi solia nobililor.[56] Dar și de e această îndoire a lui Basta adevărată, e învederat că ea era o prefacere. Mai mulți analiști și istorici mai noi nu se îndoiesc că Basta ar fi putut îndrăzni a nu asculta porunca împărătească de nu ar fi avut tainice instrucții d-a lucra în contra poruncii de față. Dar chiar dacă curtea Austriei e nevinovată, dacă Basta, mânat numai de ura sa către Mihai, a lucrat în contra poruncei împăratului său, acesta, nepedepsind neascultarea lui, n-a luat oare asupră-i toată răspunderea și nu dă drept temei la orice bănuială?

Basta, spre a acoperi răspunderea sa personală și aceea a curței împărătești, ale cărei tainice instrucții nu putea arătă armiei sale și căreia spusese că o duce în ajutorul lui Mihai, spun că convocă un sfat de război, propunându-i de a-și da părerea de trebuie a ajuta pe Mihai ori pe nobilii revoltați. Trei fură părerile în care se împărțiră mădularii acelui sfat. Unii erau de părere d-a nu ajuta nici pe o parte, nici pe alta și să aștepte să vază ieșitul și a dobândi nouă porunci de la împăratul. Alții că, potrivit poruncilor cezarului, trebuie a da ajutor lui Mihai și să nu dea ascultare la acei oameni răzvrătiți la Turda, râvnitori mereu de lucruri nouă și pe atât străini de împărăția cezarului, pre cât sunt îndărătnici și dușmani lui Mihai-Vodă; că ei nu cer ajutorul lui Basta pentru că iubesc mai bine pe împăratul decât pe Mihai, ci numai siliți fiind de greșeala răscoalei lor a chema ajutorul cel mai vecin. Ei adăoga: că bine este ca voievodul a înfrâna trufia revoltanților, fiind niște oameni îndrăzneți cu duhul și pururea gata la

lucruri nouă. Astfel apoi, când se va lepăda Mihai de Ardeal, această țară va fi mai lesne și mai în pace cârmuită de miniștrii cezarului. Urma va dovedi că această părere era cea mai înțeleaptă. A treia părere, pe care Basta o inspiră la un june cu totul jertfit lui, comitele Tomaso Cauriolo, strejar-maior general, și care o sprijini, era: că trebuie a se uni cu revoltanții și a se folosi de această ocazie spre a răpi Ardealul din mâinile uzurpatoare și tirane ale lui Mihai; că deși poruncă au de a ajuta pe acesta, dar împăratul nu știa, cum le-a aflat ei, înșelăciunea cu care Mihai voiește a prăpădi oastea lor și a se rebela împotriva cezarului; că prin ajutorul ce vor da nobililor și mântuindu-i de Mihai, vor îndatora și mai mult pe aceștia la credință către împăratul; că cu oastea lor și cu cei 12 mii și mai bine de luptători ce spun că au nobilii, și prin aceea că Mihai nu cunoștea scopurile ce au și îi așteaptă a-i veni întru ajutor, vor putea lesne a-l izbi pe neașteptate și a-l birui.[57]

Sfatul, care era întocmit de Basta, mai mult de oameni siguri ai lui, aprobă această părere a comitelui Tomaso Cauriolo. Și Basta, care „era de mai nainte hotărât la aceasta“,[58] îndată ce primi din nou de la solii nobililor jurământul că vor fi pururea credincioși cezarului Rudolf,[59] chemă la sine pe Rothalt, capul celor patru companii de rând nemțești din călărimea Ungariei de Sus, și îi porunci în secret d-a se pune îndată în cale cu călărimea sa spre Turda și, de va găsi acolo lucrurile sigure, astfel după cum făgăduiseră solii, să se unească cu nobilii, asigurându-l că ceialaltă oaste, în vro cinci zile, se va împreuna cu dânsul. El îi porunci să caute a bate locurile și a lua limbă unde e Mihai și cu ce puteri se află; că dacă din întâmplare el, apucând înaintea gândurilor altora, se va fi unit și împăcat cu nobilii, să-și schimbe hotărârea și să meargă la dânsul să-i spuie că, potrivit poruncilor cezarului, armia vine în ajutoru-i.[60]

Astfel Basta, după împrejurări, sta gata a trăda sau pe Mihai, sau pe nobilii ardeleni. El cheamă apoi pe deputații nobililor și stărui mult ca nobilii să nu dea bătaie voievodului până nu va apuca să sosească și dânsul; că dacă, după natura locurilor, fără voia lor vor fi siliți a veni în luptă, să se tragă mai bine spre Cluj. Într-aceeași vreme, să facă știre tuturor nobililor Ardealului, la toate breslele de ostași, d-a-și aduce aminte de credința ce au jurat împăratului Rudolf, d-a părăsi pe voievod și d-a veni în tabăra lor.[61]

XIV

Nobilii nu izbutesc a câștiga în partea lor pe cazaci, dar sunt mai norocoși cu alți ostași ai lui Mihai.

Întorcându-se deputații în tabăra nobililor, le spuse câte le zisese Basta. Deci ei îndată, ascultând sfatul acestuia, trimit deputați la secuii ce țineau cu Mihai, ca să-i îndemne a se uni cu dânșii. Dar secuii, recunoscători către Mihai pentru libertatea ce le dedese și temându-se că, de vor veni ungurii iar la putere, nu numai că o vor pierde cu vreme, dar încă că vor căuta a-și răzbuna asupră-le pentru mulți nobili ce omorâseră, răspunseră: „că ei sunt mulțumiți de un domn așa mare ca Mihai“. Tot într-o vreme trimiseră nobilii la cazacii lui Mihai pe Balthazar Vereș și pe Ioan Zoltai jurisconsult, ca să-i învite a se uni cu dânșii cu bune și sigure condiții. Cazacii însă erau cu totul jertfiți lui Mihai. Slujind în dobândă și iubitori de bogăție, ei dobândiseră mult de la Mihai și nădăjduia încă a dobândi.

Mihai, cum am arătat, avea multă îngrijire pentru ostașii săi. Adesea, la mese, el dăruia cazacilor, ca și celorlalte oști, bani, cai, haine cusute cu fir, ce luau vederile prin felurimea culorilor și a florilor. Astfel toată armia sa era frumos împodobită și mândră de strălucitoarele ei costumuri, cât și de vitejia ei. Adesea Mihai, când le da daruri sau leafa, îi îndemna să stea credincioși pe lângă prietenia și norocirea lui și le zicea: „Mai adăstați puțin, ostași, și vă voi duce într-o țară unde se găsește cu îmbelșugare mătase, aur, diamante și tot felul de avuții“. Aceste făgăduieli și bunăvoința ce Mihai arăta oștilor lipiseră cu totul inimile cazacilor de dânsul și, când deputații nobililor se duseră să-i îndemne ca să se tragă din pǎrtea lui Mihai, înfuriați, ei uciseră îndată pe Balthazar Vereș și duseră domnului toate cărțile ce le trimisese nobilii. Soțul lui Balthazar Vereș, jurisconsultul Ioan Zoltai, d-abia scăpă; pe când el se silea a dovedi cazacilor că, potrivit legilor lui Justinian, ei au drepte cuvinte de a părăsi pe Mihai, aceștia năvăliră asupră-i suduindu-l, bătându-l și rupându-i hainele, încât cu greu apucă de scăpă în strâmtorile munților.

Fură mai norocoși nobilii cu alte oști. Ei rugaseră încă să vie la dânșii pe pedestrașii pretoriani ai voievodului, carii erau în număr de 700, și pe călăreții beșlii, ambele cete compuse de unguri; dar pedestrașii avură anevoință a fugi, căci domnul, simțind gândul, îi sili a sta în frâul disciplinei, ucigând câțiva centurioni ai lor, și îi închise pe toți într-o grădină îngrădită cu ziduri, ce se afla lângă camerele sale. Această grădină, în care Mihai zidise o baie frumoasă, fu mai târziu făcută cetățuie de prințul

Ardealului Gabriil Bethlen. Câțiva din acești pedestrași, care putură scăpa, fură uciși în cale prin paznicii orânduiți de strajă de Mihai, și foarte puțini, făcând un mare ocol, ajunseră târziu, și tocmai după bătaie, în tabăra nobililor. Călăreții beșlii izbutiră mai bine. Într-un semn hotărât, ei se sculară cu toții și se duseră la Turda a se uni cu nobilii. Pe lângă dânșii se luă și Ioan Iacobini, un tânăr cu duh, ce era secretar al canceleriei domnului. [62] El fusese mai nainte, în aceeași calitate, pe lângă Sigismund Bathori și, însoțind pe acest prinț în expediția sa în Țara Românească împotriva lui Sinan vizirul, la 1595, descrise această campanie.

XV

Sașii se dezbină și ei de Mihai, iar clujenii îi stau credincioși.

Nobilii trimiseseră asemenea, încă din 2 septemvrie, scrisori la sașii din Brașov și Sibiu, spre a-i trage în partea lor, părăsind pe Mihai. Sașii însă, necunoscând mărimea mișcării împotriva lui Mihai și temându-se de puterea acestuia, spre a se arăta cu slujbă și credință către dânsul, îi trimiseră acele cărți. Încă nu sosiseră acestea în mâna domnului, și brașovenii precum și sibienii primesc și alte cărți de la nobili, în care se cuprindea pre larg tot planul dezbinării ungurilor. Brașovenii îndată porniră aceste cărți cu un om într-adins la domnul, iar sibienii, spre a se arăta și mai cu bunăvoință, plecară mai mulți în persoană spre a duce cărțile, luând cu dânșii și pe omul trimis de brașoveni. Erau ei mai să intre în curtea domnului, când aflară de la unii oameni ai curții că celelalte cetăți săsești s-au lepădat de credința lor către Mihai, precum și că toți ungurii ce se aflau în tabăra acestuia au fugit și s-au împreunat cu nobilii, câștigându-și mai întâi amnistie deplină pentru câte făcuseră când se aflau supt poruncile lui Mihai, lucru ce nobilii bucuroși le acordară, mai ales nădăjduind că cu modul acesta vor putea trage în partea lor și pe secui. Acestea înțelegând, sibienii se întorc din drum la ai săi și trimit la brașoveni nouă scrisori ale nobililor, cu altele ce primiseră de la germani și unguri și de la oamenii și generalii împăratului, îndemnătoare de revoltă, vestindu-le că și ei, în 10 sept., s-au răsculat, și rugându-i d-a sta impreună cu dânșii. Sașii n-avea nici un temei a se revolta. Ei, împreună cu secuii, chemaseră pe Mihai în Ardeal. Acesta nu numai că îi mântui de tirania lui Andrei Bathori, dar încă îi favorase cu deosebire în toată vremea; dar sașii, nemulțumitori și mișei, cât bănuiră slăbiciunea făcătorului lor de bine și văzură că și împăratul e

împotrivă-i, nu pregetară a-l părăsi și a răsplăti printr-o trădare mârșavă binele ce le făcuse românii.

Brașovenii, cum primiră acele scrisori de la sibieni, încă atunci seara, duminică 11 sept., toți cu mare aplaus se învoiesc a se dezbate de supt Mihai și îndată, în acea noapte, prind și pun la închisoare pe toți românii pe câți putu pune mâna, între carii erau vistierul Vistelie și George, fratele banului Mihalcea; pe alții iarăși îi omorâră, „căutându-se românii în toate unghiurile și văile și dându-se morții fără nici o cruțare“.[63] Dup-aceea, în zadar se ispitiră ei în câteva locuri a pătrunde până la tabăra nobililor, căci oștile lui Mihai îi stăviliră.[64] Ei fură siliți a-și mărgini revolta în ținutul lor și a urma a ucide mișelește pe români, după cum începuseră. Sașii de la Bistrița numai putură trimite câteva sute de pedestrași în tabăra nobililor. Aceștia se adresară cu rugăciune și la clujeni, zicându-le: „că voievodul a hotărât d-a nimicnici de tot nația lor; că trebuie a ajuta patria amenințată de o asemenea soartă; că clujenii, fiind singurii care au arătat virtute în împrejurări grele, generozitate la trebuințele patriei, pentru aceea cer de la dânșii de a le da o mie de pușcași și 700 talere împrumut“. Clujenii, după ce răspunseră numai prin câteva cuvinte de neprimire la deputații nobililor, porniră îndată lângă domn, printr-un lung încunjur, pe concetățenii lor Ioan Hosszu și Toma Litteratu, spre a-i spune cererile nobililor și a se lega către dânsul printr-o nouă legătură de credință; și spre răsplătirea credinței lor, ei cerea să li se dea numai un singur târg. După ce i-a lăudat foarte, domnul le făgădui a le îndeplini cu prisos cererea, de îi vor rămânea credincioși. El dete știre deputaților d-a face un mare încunjur și d-a se întoarce în grabă către concetățenii lor, căci pe drumul cel mare ei vor putea să cază în mâinile ungurilor. Dar nobilii tăiară toate drumurile, ca domnul să nu știe nimic de starea lor, și deputații, cu toate că urmaseră sfatul lui Mihai, luând un drum cotit, tot fură prinși de nobili și aduși goi în tabără, de unde însă li se dete apoi drumul ca să se întoarcă la concetățenii săi. Clujenii rămaseră pe lângă Mihai. Unul dintr-înșii numai, anume Ioan Darabos, ridică câțiva călăreți și îi duse în tabăra nobililor, zicându-le: „Aideți să ne luptăm cu inimă supt steagul împăratului, căruia am jurat credință!“ și protestând împotriva lui Ștefan Sereș, magistratul Clujului, care oprea orice răscoală.[65]

Astfel, mai mult în numele împăratului se făcea răscoala. Prin viclenia ungurilor, care se arăta în față supuși împăratului, luă insurecția întindere și putere mare și încinse pe Mihai de toate părțile, în vreme ce, de ar fi sculat

poporul cum trebuia, el ar fi putut încinge astfel pe dușman și nu i-ar fi dat vreme a se întări în putere și a-i dezorganiza armata sa cu încetul.

În piept inima ni se frânge de ce înaintăm cu povestirea către acea catastrofă grozavă, la care ne târî aceste greșeli; căci de aci izvorâră nu numai nenorocirile acestui bărbat mare, unul dintre cei mai minunați ai istoriei omenirei, dar încă și nenorocirile nației române, care, dintr-atâta marire și glorie, căzu, împreună cu eroul său, într-o prăpastie spăimântătoare, de unde două veacuri și jumătate de suferințe nu o au putut încă mântui.

XVI

Legiunea lui G. Mako, după câteva îndoieli, se unește cu nobilii.

În vremea aceasta, George Mako, încheind cu deputații nobililor condițiile de alianță, plecase de la Mediaș și sosise cale de cinci mile de tabăra rebelilor, într-un loc numit Bogatz, îmbelșugat de vin, unde dete soldaților săi voie să bea. Cu toate vorbele mincinoase asupra lui Mihai ce răspândise între ostași de atâta vreme, el nu era încă sigur că va putea a-i face a se revolta, uitându-și credința jurată domnului și bunătățile lui pentru dânșii. Drept aceea își opri ostașii într-acest loc, crezând prin amețeala beției a-i târî în tabăra nobililor. El trimise credincioși de ai săi, din ofițeri și soldați, prin toate cârciumele unde se afla ostașii deșertând pahare, care începură a cârti cu dispreț și a amenința împotriva lui Mihai. „Trebuie, zicea ei, să gonim pe această fiară până la hotarele Țării Românești; trebuie să murim pentru patrie și să alegem între unguri domn de sângele nostru. Decât să ținem cu Mihai pentru o păcătoasă leafă ce ne dă mai mult de trebuință decât de dragoste, mai bine să ne unim cu George Basta, din armia căruia se zice că au și sosit câteva mii de ostași fruntași!“ Și fiindcă nimeni nu vorbea împotriva acestora, sângele ostașilor se aprindea din ce în ce, bând. George Mako, temându-se că a doua zi, potolindu-se focul vinului, să nu se schimbe părerile, fără a aștepta a se ivi de ziuă, dete armiei sale semnul de plecare, trece Mureșul, pe urmă, oprește un minut în loc pe ostași și le grăiește astfel: „Soților, nemuritorul Dumnezeu ne-a dat ieri la toți o aceeași gândire și toți fără osebire vă uniți împotriva acelei pieire a nației noastre, acel stricător a legilor noastre care medita cu cruzime moartea noastră a tuturor, împotriva lui Mihai-Voievod! Voi ați luat armele pentru apărarea acestei provincii, ce prin vitejia noastră Mihai a supus-o tiraniei

lui; voi v-ați pus să apărați atâtea fecioare curate și nevinovate împotriva dobitocirei și cruzimei barbarilor. Siguri că astăzi vom putea a răzbuna relele ce domnul prin voi a făcut ungurilor, întăriți prin alianța dumnezeiască, aideți în tabăra lor și să unim soarta noastră cu a lor“.

Soldații răspunseră acestui cuvânt a lui Mako printr-o murmurare mânioasă. Uitând vorbele de ieri, cei mai mulți viindu-și în fire din amețeala vinului, își aduseră aminte datorința lor și începură a lăuda facerile de bine ale voievodului, osândind o așa de rușinoasă nemulțumire din partele. Ei aducea aminte că au fost goi și că Mihai îi îmbrăcase, că erau pe jos și că el le dedese cai și îi înălțase din starea de călăreți de rând la ranguri mai înalte; că era o necinste nepieritoare, o faptă vinovată înaintea lui Dumnezeu d-a trage sabia asupra unui așa de mare făcător-de-bine, care, afară de leafa ce le-a plătit, le-a făcut atâtea bunătăți. Vro câțiva comandanți încă își despărțiră oștile de cealaltă armie protestând în gura mare asupra trădătorului George Mako. Acesta era pierdut acum, dacă din norocire-i nu-i sosea în acel minut în ajutor Wolfgang Kamutki, trimis de nobili spre a birui îndoirea ostașilor. Acest deputat, june cu curaj și cu mare elocvență, ținu un cuvânt ostașilor, în care reînnoi și întări în numele nobilimei toate cele făgăduite de Nicolae Bogathi și adăogă: „că George Basta este să vie cu o puternică armie în ajutorul ungurilor, ca el e la hotar, că o mare temere a cuprins pe voievod, că Ștefan Csaki vine asemenea întru întâmpinarea lor cu magnații țării spre a-i felicita, că era mult mai cu cinste, de va voi așa norocul, a cădea apărând viața sa și mântuirea patriei, decât a mai sluji, puțin timp încă și într-o spaimă necurmată, un tiran“.

Prin aceste și alte vorbe, el câștigă până la urmă duhurile turburate ale soldaților. George Mako, văzând ostașii aprinși, dete semnul și, după ce mustră pe acei ce nu-l vor urma, puse armia în mișcare, și chiar aceia care până atunci îi era împotrivitori fură siliți a-l urma. Îndată Ștefan Csaki, în capul unei părți din oștile nobililor și a celor mai însemnați capi, într-un strălucit costum, călare pe un cal măreț înșăuat, ieși întru întâmpinarea legioanei lui Mako, sunând trâmbițele, tobele și dând toate semnele de veselie. Ambele oști oprindu-se în loc, Csaki le făcu un cuvânt pompos și apoi din ambele părți își dau mâna, se îmbrățișează. Toți ungurii laudă pe soldații lui Mako că au prețuit mai mult pe Dumnezeu, patria, legea, decât prietenia românilor. Dup-aceea îi duc în tabără, unde nobilii le dau la toți mese, le dăruiesc o câtime îndestulătoare de grâu, nutreț pentru cai și leafa pe două luni.[66]

Astfel se împlini trădarea lui Mako și a legioanei sale.

XVII

Noi cercări ale lui Mihai spre a îmbuna pe nobili. Basta se împreună cu dânșii și primește comanda armiei lor.

Mihai-Vodă, cu toate că nu aflase încă nimic despre trădarea lui Basta, dar cunoscând acum puterile nobililor, începu cu tot dinadinsul a se găti de oaste. El chemă pe lângă dânsul toate oștile, chiar și p-acele din orașele de margine, precum Ienö, Lipova, Lugoș și Caransebeș, supt povața lui Andrei Barcsai. Scrise încă și lui Pătrașcu a-i aduce o oaste însemnată din Țara Românească. Afară de aceasta, strângea arme, muniții și tot ce era de trebuință pentru un lung război.[67] Deși el se gătea de bătaie, dar dorința lui era statornică d-a o încunjura. Pentru aceea, el chemă la sine doi preoți, părintele George Vasarhelly din societatea lui Iisus, om bun și predicator de minune, și pe Ioan Ungvari, alt predicator elocvent al reformaților din Alba, care știa adânc din cărți, și îi trimise p-amândoi la Turda, fiind ei de religii deosebite, să poată sta fiecare pe lângă cei de credința lor, însărcinându-i a propune pace și iertare nobililor și a-i îndemna a-și uni mai bine puterile împreună spre a se lupta împotriva turcului; că dacă el sau soldații lui au făcut vro greșeală, s-o spuie de față și slobod: în sfârșit, să-i încredințeze că, prin căința lor și milostivirea sa, această răscoală se va putea ispăși printr-o vecinică uitare. Dar când acești deputați sosiră în tabăra nobililor, nu fură nici ascultați, nici primiți.[68]

Într-aceea, Rothalt, urmând poruncilor generalului său, Basta, se apropie de Turda și, aflând starea nobililor acolo, porni înainte cu călărimea sa în tabăra lor, unde fu primit cu mari demonstrații de bucurie.[69]

El asigură nobililor, că generalul său, doritor d-a-i ajuta și a-i mântui de tirania lui Mihai, în cinci zile va veni a se împreuna cu dânșii și pentru aceea l-a trimis pe dânsul înainte cu călărimea sa, spre a le fi spre slujbă până atunci. El trimise apoi răspuns înapoi la Basta ca să-i dea de știre de ceea ce a făcut și porni vro zece sau doisprezece călăreți ușori ca să bată drumul nu numai spre Alba-Iulia, dar în toate părțile, ca să descopere unde se afla atunci Mihai. Doi din acești călăreți fură prinși de paznicii acestuia și de la dânșii el află că chiar în acea zi Basta trebuie să-și împreune armia cu a nobililor.[70] Basta, în adevăr, pornind de la Maitin, veni la Tușnad,

îndreptându-se către Ardeal pe drumul numit Mesesia, din pricina vărului de care se afla acolo mulțime, sau a nisipului alb;[71] se opri apoi puțin la orașul Zilah din poalele muntelui Meszes, la hotarul Ardealului, de unde, în două marșuri, sosi la Cluj cu armia sa și bagajele sale,[72] la 13 septemvrie.[73] Aici fu primit cu pompă de locuitori, care îi ieșiră întru întâmpinare.

Tabăra de la Turda se mărea pe tot ceasul. Trădătorul Tamasfalvi, de care am pomenit înapoi, sosi și el cu 400 călăreți secui din scaunul Mureșului, lăudându-se că a venit nechemat ca să dea mână de ajutor împotriva tiranului și arătând nobililor scrisoarea ce îi trimisese Mihai și a cărei cuprindere am văzut mai sus. Mai veniră încă o seamă de secui din scaunul Aranyos. Acești secui din scaunele Aranyos și Mureșul totdeauna și-au deosebit simțimântele și cauza de frații lor din celelalte scaune. Mai iubitori de liniște, ei s-au ținut în veci departe de revoluții, țiind mai adesea cu puterea ce li se părea mai legiuită; așa ei au fost cu Andrei împotriva lui Mihai; pe urmă stătură cu nobilii, căci aceștia se arăta că sunt supuși împăratului. În zilele noastre încă, ei au ținut pre partea împăratului împotriva tot neamului lor, rebelat asupră-i. Clujenii, și ei, văzându-se în mâinile armiei lui Basta, trebuiră să se supună și ei a trimite nobililor oștile și banii ce le ceruseră. Într-aceea, în tabăra de la Turda zbura în toate corturile vestea sosirei lui Basta și, toți veselindu-se, câștigară inimă și se arătară mai aprinși împotriva domnului, începând a striga de față: la arme! și înștiințând, la scăpătatul soarelui, pe împrotivnicii lor, prin descărcări de arme, semn obicinuit atunci la soldați în tabără, înfocarea lor și dorința d-a veni la luptă.

După ce dete la Cluj o zi de odihnă ostașilor săi, Basta sosi într-o singură zi la tabăra nobililor, departe de două mile. El fu primit cu semne mari de bucurie și salutat cu mare respect de toate stările, ce îi ieșise întru întâmpinare. El tăbărî dincolo de podul după râul Aranyos, în locul unui sat de curând ars de cazaci, numit Keresztes. Îndată Ștefan Csaki și ceilalți magnați îi dau comanda tuturor oștilor Ardealului, ce erau în număr de 12 mii ostași călări și pedeștri și 4 tunuri, se supun ei și toți ai lor la poruncile lui îl îndestulează cu grâu și bucatele trebuincioase.[74]

XVIII

Mihai trimite din nou soli la Basta, la nobili și la ostași. Vis prevestitor al lui Mihai.

Aflând Mihai-Vodă sosirea lui Basta în tabăra nobililor, trimise în această tabără unul din cei mai dintâi boieri, și anume Andrei Postelnicul, și pe Luca Trausner, dându-le trei solii:

Cea dintâi pentru George Basta, căruia îi însărcină să-i zică: „că de vreme ce n-are nici o poruncă de la împăratul să năvălească în ținutul său, să plece, dându-i pace. Să-și aducă aminte de trudele și cheltuielile sale împotriva turcilor în interesul creștinătății și cu ce greutate a supus Ardealul împăratului, răsturnând pe cardinalul Andrei, ce avea sprijin și putere în Polonia, Moldova și Ardeal; aceea ce cu greu ar fi putut face împăratul, de nu era el; apoi ar fi nedrept a răspunde la atâtea slujbe printr-o purtare dușmană".

A două însărcinare era pentru nobili, la carii el vrea să li se zică: „ca să-și aducă aminte că ei au fost toți în puterea lui atunci când a supus Ardealul, că el ar fi putut a-i ucide pe toți, dar că el fusese atât de milostiv, de nu le făcu nici un rău la sfârșitul războiului, dar încă îi păstră în legile și privilegiile lor, când, după dreptul războiului, ar fi putut a desființa și nimicnici toate acele legi și privilegii; că el e gata a le da tot ce e drept și a păstra în armie o aspră disciplină; și că se miră de ce ei vor să se revolteze împotrivă-i, căci trebuie să gândească că Dumnezeu obicinuiește a sprijini pricinile drepte".

A treia însărcinare era pentru ostașii ce îl părăsise, cărora puse să le zică: „că ei trebuie să-și aducă aminte că el îi ridicase din starea proastă la trepte mai înalte; că el, și nu altul, în Țara Românească și Ardeal, le dedese cai, haine, arme și alte podoabe ce ei aveau; că în toate ocaziile el le-a arătat binevoința sa; că supt poruncile sale, în Țara Românească, ei au înfrânt pe turci și au câștigat reputație, bogății și că, atunci când ei se umplea de dobândă de la dușman, el nu oprea nimic pe seamă-i, lăsând tot la dânșii și tratându-i totdeauna nu ca niște slujbași, dar ca niște copii ai săi; să se socotească împotriva cui au să rădice arma, și de rușinea cu care va fi pătați pe toată viața ce le rămâne; că pentru dânsul, el jură pe tot ce are mai scump că să va purta cu dânșii cu bine și cu dragoste ca și mai nainte, de se vor întoarce la datoria lor".

Dar când deputații sosiră în tabără, nu li se dete voie d-a arăta în public aceste propuneri.

Dar Mihai nu-și mai făcea acum iluzii asupra dușmanilor, și, în vreme ce aștepta întoarcerea acestor deputați, de sârg el se gătește ca să pornească împotriva nobililor și a lui Basta. În noaptea înaintea zilei în care era să iasă

din Alba-Iulia, el văzu în vis o mare și groaznică furtună, care se rădică despre Turda, se opri și se sparse tunând groaznic d-asupra Albei; pe urmă trăsnetul îl izbi pe el însuși. Minunat de acest vis și deșteptându-se fără veste, Mihai sări din pat, aprinde o lumânare și poruncește să vie îndată la dânsul Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și vro câțiva din cei mai de căpetenie boieri. Aceștia, alergând iute, găsiră pe domn turburat foarte de visul ce avusese, pe care îl destăinui și lor, spuindu-le că acesta îi prevestește nenorociri.

Cu greu boierii izbutiră a-l liniști.[75] Urma ne va arăta că acest vis fu, vai! cu prisos profetic.

XIX

Mihai înaintează spre Mirislău și se așează într'o poziție minunat de întărită. Basta pornește împotrivă-i și se încinge o luptă de avangardie.

A doua zi, Mihai, ridicând tabăra de la Alba-Iulia, dete poruncă armiei să se așeze de la vale de orașul Aiud (Enyed), în câmpia numită Tinod.[76] Într-aceeași vreme, Basta, după ce dete o zi de repaos oștilor sale obosite de iuțimea cu care veniseră la Turda, în 16 septemvrie[77], împreună cu oastea nobililor, ridică tabăra de la Keresztes și merseră de o așezară într-o câmpie udată de râul Mureș din ținutul de Maros-Ujvar,[78] pe care Mihai o dedese banului Mihalcea.[79] De aci, în dimineața viitoare, 17 septemvrie,[80] rânduindu-și armia de bătaie, porni împreună cu toate bagajurile sale spre Aiud, cu gând d-a tăbărî în mai sus-numita câmpie Tinod; dar, aflând că Mihai l-a întrecut în ocuparea acestui loc, el se opri lângă satul Mirislău. El întâmpină aci pe Mihai cu tabăra așezată într-o câmpie alăturată, numită *Holtmaros*.[81]

Mirislău e un sat două leghe dincolo de Alba-Iulia.[82] El e așezat în capătul de dincoace a unei câmpii lungi de șase mile aproape, dar de o lărgime nepotrivită, fiind țarmurită de o parte de munți, iar de cealaltă de Mureș, râu plutitor în mare parte, care din țara secuilor trece prin mijlocul Ardealului, sosește la Lipova, în Banat, și se varsă în Tisa. Astfel încât în unele locuri lărgimea câmpiei e de un mil, în vreme ce de ce vine încoa spre sat se strâmtează de ajunge de o jumătate mil, încă și mai puțin. Satul era așezat astfel între dealuri și râul Mureșul, încălecând drumul cel mare care, pe la poalele dealurilor, duce de la Alba-Iulia la Cluj. Dincoace de sat se

întindea o câmpie cultivată de marimea unui mil, care e sfârșită de un pârâu adânc mult, ce din dealuri se varsă în Mureș. Pe acest pârâu era un pod, pe unde drumul cel mare și alte două mai mici, unul din sat și altul de la Mureș, trec spre Alba-Iulia.[83]

Dincoace de acest pod și pârâu era tăbărât Mihai. El lăsase de la corturi la pârâuri numai atâta loc cât îi era de trebuință pentru piazza de arme, spre a-și mânui armia.[84] Era poziția taberei noastre atât de temeinică și în loc așa de bun, încât nu putea avea a se teme de nimic și nici un chip nu era ca vrăjmașul să ne poată izbi sau sili la bătaie fără voia noastră;[85] căci aripa dreaptă, care era despre râul Mureș, era ocrotită de o mare pădure, care și dânsa se ocrotea de zăgazuri și țărmurile râului; la aripa stângă se înălța necurmat dealuri și munți, care încingeau până și spatele taberei noastre. Spre a trece printr-acești munți, nu se putea decât printr-un urcuș, care era o potecă strâmtă, și aceea foarte bine păzită și cu tunuri întărită; în frunte era pârâul adânc de care am pomenit, pe al carui strâmt pod, care și el lesne se putea rupe, anevoie și cu mare pierdere ar fi putut trece oștile dușmane. În tot lungul acestui pârâu, Mihai așezase baterii de tunuri.[86] El trimisese încă dincolo de Mureș, pe un deal nalt lângă satul Gombas, 300 călăreți spre a observa rânduiala oștilor dușmane și ce făcea ele.[87]

Văzând că dușmanul înaintează spre satul Mirislău, el scoase din tabără o trupă de două mii călăreți poloni[88] și îi trimise dincolo de sat, spre a recunoaște oștirea dușmanului.[89] Îndată această trupă înhăță o luptă cu avangarda dușmană, compusa de călăreți ardeleni supt comanda lui Ștefan Csaki. Lupta ținu câtva îndoită, căci când unii, când alții dovedea și din nou se întorceau la luptă.[90] Aflând Basta de această luptă ce urma la avangardă, împreună cele două regimente nemțești al lui Pezzen și cel din Silezia, făcând dintr-însele un batalion mare, ca un lung pătrat cu două mâneci, de cinci sute muschetari fiecare, și în mijloc punând pe sulițași, lăsând deșert atâta cât încăpea cele șase tunuri de câmpie, pe care le puse acolo cu muniținuea lor, târându-le pedestrimea cu mâinile. În această rânduială, deschizându-i cealaltă oaste drum, înaintă acest batalion până la cele dintâi oști de la avangardie, unde, luându-și poziție într-un loc înălțat, văzu pe poloni stând, formați în escadroane, în câmpie, puțin departe de sat, nehotărâți ce să facă. Îndată, la un semn dat, se deschise în două aripi fruntea de suliți a batalionului, și tunurile se sloboziră drept în poloni, doborând gloanțele atâți oameni și cai, încât ceilalți, spăimântându-se,

căzură în confuzie și nerânduială. Fără a le lăsa vreme a se dezmetici și a pune în rânduială, Basta înaintă spre dânșii cele două mâneci de muschetari, care începură a slobozi focuri în poloni, încât aceștia fură siliți a se trage înapoi. În retragerea lor, ei puseră foc de patru colțuri în satul Mirislău, pentru ca dușmanul să nu se poată așeza într-însul. Dincoaci de sat, ei deteră peste o ceată de husari unguri, care trecuseră gândind să-i ia pe poloni pe la spate, dar fură ei prinși în mijloc de poloni de o parte, și de alta de o ceată trimisă de Mihai în ajutorul polonilor. Astfel acești husari fură toți snopiți acolo, fără ca Basta, care privea această măcelărire, să voiască a le da ajutor, pricinuind că fără poruncă ei se duseseră acolo.[91]

XX

Basta, deși învingător, amână bătaia pe a doua zi și-și așează strejile de noapte.

Ungurii, văzând această izbândă alor săi, voia ca Basta să unească îndată puterile lor spre a izbi tabăra lui Mihai. Ștefan Csaki cu Ioan Mikloș și vro câțiva magnați se duseră la Basta ca să-i spuie această dorință a nobililor și a soldaților lor. Basta le răspunse: „Caut la așezarea locului și văd că voievodul și-a pus tabăra într-un loc prea tare, încât nu-l vom putea trage spre bătaie fără a pierde mulți d-ai noștri; pe lângă aceasta se apropie seara și vremea d-a ne bate a trecut astăzi. Voievodul întrebuințează meșterșug, deci trebuie a lucra împotrivă-i cu multă minte. Cu toate acestea, de socotiți că trebuie să începem astăzi bătaia, nu stau împotrivă; căci chiar când această parte a armiei împărătești, o pieri, cezarul, preamilostivul meu stăpân, mai are și alți ostași nemți; dar dacă — ferească Dumnezeu! — vom fi biruiți, cea mai mare primejdie vă amenință vouă și acestei țări ce va cădea în pieire. Socot dar că e bine să petrecem liniștit noaptea viitoare și nădăjduiesc că voievodul se va trage în această noapte, sau, de va avea gând a se bate, el va veni spre noi. Pentru aceea, gândesc să așteptăm ziua de mâine, care nădăjduiesc că ne va fi fericită“. Acest sfat a lui Basta fu primit de toți.[92] Cereau unii de la Basta ca să intre în sat să caute a stinge focul și a-și așeza acolo tabăra; dar din mai multe pricini, mai ales din iuțimea focului ce era anevoie de stins, Basta nu primi. El își așeză oștirea dincolo de Mirislău, la apus, aproape de sat, într-un loc care parte se întindea în câmpie, parte se urca frumos pe deal. El despărți din oaste trei trupuri mari de gardie, așezându-le la cele trei intrări ale satului, de către tabăra noastră:

unul de unguri, în vârful unui deal, unde era o biserică ce domina satul, altul de ardeleni, dincoace de sat; lângă drumul cel mare, și al treilea, alcătuit de toată pedestrimea nemțească și de toată artileria, supt comanda strejarului general-maior contele Tomasi Cauriolo, brescian, pe malul Mureșului, de mâna stângă, care era vecină de tabăra noastră d-o bătaie de tun. Acolo ridicară nemții o tabie între râu și sat și deodată ambele părți începură a tuna una asupra celeilalte.[93]

Pe la cea dintâi mutare a sentinelelor de noapte, prinseră nemții patru din șase români, care cu nesocotită îndrăzneală, vrând să calce vro sentinelă, căzură într-o cursă pusă de comitele Cauriolo la povârnișul râului. Ei fură îndată duși la cortul lui Basta și amenințați de dânsul cu ștreang de nu vor mărturisi adevărul; spuseră că dincolo de pârâu a tăbărât Mihai cu mai mult de treizeci mii luptători și 40 tunuri mari și de câmpie și că din ceas în ceas aștepta pe fiul său Pătrașcu cu deosibit ajutor.[94] Deși acești prinși, sau din neștiință, sau din nevoință, nu spuseră adevărul despre numărul oștilor lui Mihai, dar era adevăr numai că Mihai aștepta pe fiul său. Această pricină făcea pe Mihai a nu se prea grăbi la bătaie. Văzând că dușmanii stau liniștiți, își închise și el oștile în tabără, așteptând ziua de a două zi, să vadă ce va face dușmanul.

XXI

Îndoieli fatale din partea lui Mihai.

Pe la miezul nopții aceleiași zi (17 sept.) însă el, chemă pe unul din cei mai viteji căpitani ai săi, Petre Armeanul,[95] și îl trimise în tabăra dușmană cu cărți către Basta și unguri, în care el lua de martori pe Cel înalt și toți sfinții: „că el nu e pricina acestei nenorociri pentru creștini; că acest foc nu s-a aprins din greșeala lui, ci din neastâmpărul și răutatea a doi-trei nobili numai; că el nici a gândit vrodată să ajungă treaba la o bătălie între creștini, l-acea cruzime d-a-și vărsa sângele între dânșii; că de vreme ce el e credincios împăratului, ce cată Basta și oștile împărătești în tabăra rebelilor? Întoarcă-se dar toți mai către dânsul și meargă cu toții să bată Timișoara sau să se lupte cu turcii, oriunde îi vor găsi; ar fi aceasta creștinesc lucru d-a nu trage sabie între sine; ar fi aceasta slăvit pentru maiestatea sa împărătească“.

Basta și ardelenii răspunseră îndată lui Mihai: „că mai întâi el nu-l cunoscuseră; că și lor li se părea crud lucru d-a vărsa atâta sânge creștin,

orișicare parte ar triumfa; dar că e prea târziu spre a da un răspuns hotărât într-o pricină așa de însemnată, pentru care trebuia sfatul și chibzuirea a tuturor stărilor; că vor face aceasta noaptea și că a două zi des-de-dimineață îi vor da răspuns“.[96] Acest răspuns era înșelător, căci nici o hotărâre nu luară ungurii, nici răspuns nu deteră lui Mihai a două zi dimineață. Ei îl făcură numai spre a hrăni în Mihai acea fatală nădejde ce mereu avu că va putea a veni la pace și a se feri de bătaie. Mihai într-adevăr o voia aceasta din toată inima. Fie oarba-i încredere în Austria și dorința nenorocită ce pururea a avut d-a se arăta credincios către dânsa, fie acea letargie morală care stăpânește mintea unui om mare și îi întoarce toate pasurile în greșeli, când providența a hotărât surparea lui, Mihai era îndoitor, nehotărât, fără voință statornică. „El se lupta cu inima jumătate, zice biograful său, căci nu voia a se bate cu nemții, ca să nu se arate trădător“.[97] Apoi nici un minut nu fu mai critic, mai însemnat în viața lui ca acesta. Niciodată ca acum el n-avusese nevoie de a desfășura cele mai din urmă puteri ale sufletului său ; niciodată nu fu el mai mult îndatorat a birui. Biruit, era pentru dânsul o ruină completă, după cum și fuse. Biruitor, el scăpa deodată și de legăturile sale cu Austria și de acelea cu ungurii. Aristocrația ungurească pierea pentru totdeauna în Ardeal și această țară, cu pieirea ungurilor și a sașilor, rămânea o țară ales românească. Austria, amenințată de turci, neavând altă armie spre a-i opune s-ar fi văzut silită a lăsa orice pretenții asupra Ardealului și a părților ce se țin de dânsa și a recunoaște independența noului stat românesc. Polonia n-ar fi mai îndrăznit atunci a ne supăra, sau, deși o făcea, Mihai ar fi căzut asupra-i cu toate puterile sale, cu farmecul numelui său de nebiruit, cu simpatiile ce avea în populațiile ei, și amar de dânsa! De atunci, nația română, încunjurând toate nenorocirile ce o bântuiră în urmă, s-ar fi constituat în întregimea drepturilor sale, în unitatea și libertatea sa și s-ar fi apucat a îndeplini cu putere mare misia de liberare și civilizare ce providența i-a menit în orientul Europei. Câtă mărire, câtă glorie și fericire o ar fi întâmpinat în această cale! O biruință, și toată această visare, tot acest frumos ideal național de atunci se înființa!

XXII

A doua zi Basta, încredințându-se de tăria poziției noastre, propune ca stratagemă de a se retrage, ceeace și făcu după un svat de război.

A doua zi dimineață, 8/18 septemvrie, Mihai nu se mișcă din tabăra sa, hotărât fiind a aștepta în acel loc puternic întărit de natură, sigur fiind că va zdrobi pe dușman de n-ar ispiti a trece pârâul spre a-l izbi.[98] Generalul Basta, în aceeași dimineață, își destinse armia în rânduială de bătălie lunară, dincoace de satul Mirislău, în câmpia cea cultivată, cu hotărâre statornică a înhăța lupta cu Mihai.[99] Neîncrezându-se însă numai pe arătarea ungurilor, care pretindeau că e foarte lesne a trece pârâul, vru să meargă a vede lucru cu chiar ochii săi. El se asigură atunci de primejdia învederată la care s-ar expune de ar izbi pe Mihai în acel post bine ocrotit, atât de pârâul anevoie de trecut, ce apăra fruntea și o parte de flanc, cât și de o înalțime din mâna stângă, de unde artileria mătura tot locul cuprins între tabăra lui Mihai și sat.[100]

Spun că privind aceasta, Basta încreți sprânceana și zise: „Prietenii mă făceau să fiu acum șac-mat, din dorința ce au de a-și răzbuna, de nu cătam lucru aci cu ochii mei“, dând a înțelege pe unguri, care îi zisese că e lesne și comodă trecerea pârâului.[101] Deci, armat și călare cum se afla, el chemă sfatul de război și cu bune cuvinte dovedi primejdia la care s-ar expune armia lor, de s-ar ispiti a trece pârâul spre a izbi pe ai noștri, încheind că era de trebuință a face altceva. Părerea lui era ca să se tragă înapoi puțin, ca Mihai, înșelându-se de prefăcătoria acestei fugi părute, se va lua în urmă-le și va pierde folosul ce îi da acea cetate a locului. Ungurii răspunseră l-această părere cu inima răsculată; că e lucru foarte necinstitor și vătămâtor de a face o retragere în fața unui dușman numeros și îndrăzneț, căci a se retrage, spre a se feri de bătaie, după părerea locului, nu e alt decât a fugi și a-și rupe însăși oastea, tăind inima la ai săi și mărind-o la dușman; că părerea lor era ca, nesocotind acea mică greutate, cu vitejie să treacă râul, izbind pe dușman, sau să se închiză în acel post unde se afla, așteptând o ocazie priincioasă de a se lupta.[102]

Basta se sili să le dovedească că aceea ce propune el nu e retragere; nici mai puțin vrun fel de fugă, ci o stratagemă militară, spre a scoate pe dușman din acel loc ca o cetate, asigurându-le că el cu nemții săi se va pune la ariergardă, spre a nu se pierde nici un om.[103]

Se făcea acest sfat de război, cum s-a zis, în câmpie și călare, făcând toți capii un cerc împrejurul lui Basta, cătând a-l păzi de lovirile tunurilor românești, grindinând din toate părțile, îndreptate fiind într-acea parte de capul tunarilor lui Mihai, un italian de la Mantua, anume Vincenzo. Într-

aceea, un soldat ungur, doritor d-a afla și el ce era hotărât în sfatul de război, apropiindu-se de cerc, țiindu-și coiful în mână, iacă că o lovitură de tun, îndreptată la semn spre a lovi în acea adunare de ofițeri călări, zboară acelui soldat coiful din mână, fără a-l răni nici pe dânsul, nici pe cal, care îndată se puse pe fugă, trecând ghiuleaua alături cu contele Tomaso Cauriolo, care într-acea parte închidea ocolul sfatului, cu primejdie de moarte pentru el.

Această împrejurare făcu că sfatul se sparse deodată, târându-se și ungurii în grabă către părerea lui Basta.[104]

Îndată, ridicând străjile, trăgând tunurile după fortificații, scoțând pedestrimea din preajma satului și puind foc la sat,[105] îndreptară avangarda către un pod peste Mureș; după aceea venea tot bagajul cu alte care, apoi toată pedestrimea și călărimea din Ardeal, deosebind dintr-însa numai două mii călăreți spre întărirea ariergardei, la care rămăsese tunurile și toată pedestrimea și călărimea germară, împreună și Basta cu cele două cete de muschetari, patru companii de călărime de rând din Ungaria de Sus și compania de valori, gardia sa, având încă cu sine mai mulți nobili cavaleri nemți, unguri, francezi și italieni.[106] În această rânduială, toată armia se îndreptă către satul Decs, de unde veniseră în trecuta zi.[107]

XXIII

Mihai se ia în goana lui Basta, dar acesta, ajungând la un loc priincios, se oprește gata de bătaie.

Des-de-dimineață, Mihai, ieșind din tabără, își întocmise armia și aștepta să vază ce face dușmanul, când străjile și spionii îi raportară lui ca tabăra dușmanului s-a rădicat și că merge acum înapoi spre partea de unde a venit. Întru-ntâi lui îi veni cu greu a crede aceasta, dar văzând că așa era, își închipui — fatală orbire! — că într-adevăr Basta fuge,[108] și, zâmbind, zise: „Unde fuge câinele de italian? Nu știe el că în tot locul îl voi ajunge?“[109] Deci, îndată părăsind postul său atât de sigur, se puse în goană după dușman cu mare furie și nu cu mai puțină neorânduială.[110] Îndoindu-se însă că nu va putea ajunge pe dușman la vreme cu toată oastea, el porni înainte o mare parte din călărimea sa, cu câteva trupe de cazaci, ca să recunoască pe dușman și să-l supere și întârzieze în retragerea sa. Dar cele două cete de muschetari, care se opriră în loc, schimbându-să când una,

când alta în luptă, ajutate de artilerie și de călărimea ușoară, ținu în depărtare pe călărimea noastră.

Dușmanul însă, din pricina acestor izbiri, să trăgea încet, și aceasta plăcea lui Mihai, doritor să sosească însuși cu toată oastea, spre a se destinde de bătaie dincolo de Mirislău, în acea spațioasă câmpie, crezând mereu că dușmanii fug de o întâlnire. Basta însâ începu a se mișca și mai încet, ca să înșale pe Mihai, dându-i nădejde că îl va putea ajunge, și departându-l de sat cât putea mai mult. Inima lui sălta de bucurie când văzu că, după călărime, iese din sat și căruțele de artilerie română, semn că Mihai, părăsind de tot postul său, înainta cu toate puterile sale. El își însemnase dinainte un loc bun și destul de mare, care, în parte, puțin câte puțin, frumos se ridica, rămânând încă pentru călărime destulă câmpie. De acest loc apropiindu-se Basta, întorcându-se, privea mișcările lui Mihai.[111]

Acesta, crezând mereu că dușmanul fuge și dorind foarte d-a-l ajunge la timp, silea pedestrimea la drum și tot într-o vreme porunci să-i aducă înainte un cavaler ungur, ce fusese prins, numit Baltazar Bornemissa, căruia făcu multe întrebări despre persoana lui Basta, de dânsul bine cunoscută, zicându-i, cam în glumă, de crede el că Basta îl va aștepta sau că fuge întins în Casovia. Bornemissa răspunse lăudând talentele ostășești ale lui Basta și adăogând că crede că el va primi bătaia și că această retragere nu e fără vreun mister. Mihai fu foarte vesel l-aceste cuvinte, arătându-se cu mare dorință de a se bate,[112] și ajungând în câmpie, ca la cinci sute pași dincolo de Mirislău, porunci armiei a se opri în loc și a se întocmi în rânduială de bătaie.[113]

Basta, văzând aceasta, se opri și el 500 de pași departe de Mihai,[114] lângă satul Decs și își întoarse toată armia spre dânsul.[115] Băgând de seamă Mihai că dușmanul se oprise în loc și pentru întâiași dată bănuind că fuga lui fusese poate o stratagemă, se urcă pe un deal vecin ca să vază mișcările și zise către Andrei Barcsai, generalul său: „Ce gândești că vor dușmanii?“ „Vor să dea bătălie“, răspunse acesta. Atunci Mihai, din nou stăpânit de îndoirile și nehotărârile duhului său, îi zise: „Să facem pace cu dânșii, domnule Barcsai“. — „E cam târziu acum, strălucite doamne, răspunse acesta, pune-ți platoșa, rânduiește soldații de bătălie și să ne pregătim de luptă“.[116]

XXIV

Întocmirea oastei lui Mihai.

Îndată Mihai se puse a-și întocmi oștile de bătălie.[117] El făcu din toată armata o singură frunte deopotrivă, destul de îndesită pentru îngustimea câmpiei, întinzându-se de la dealuri până în râpa râului Mureș.[118] În aripa dreaptă, începând de la Mureș, venea mai întâi toți cazacii, care era arcași și archebuzieri călări, împărțiți în patru escadroane, lângă care venea două escadroane de lăncieri români.[119] Numărul acestei cete de călăreți români și cazaci se urca la 4 500 și era comandați de Ștefan Tahi, care arsese Aiudul, și Francisc Lugasi.[120] Alături cu călărimea venea un batalion mare de pedestrime de secui, sârbi și români, având în frunte patru tunuri mici, ocrotit din partea stângă de un alt escadron de lăncieri poloni și moldoveni. Peste toată această aripă dreaptă era mai mare Baba-Novac, cel mai întâi general al călărimei, „om, zice Spontoni, deși bătrân, dar cu mare foc și curaj și cu o deosebită experiență“.[121] La aripa stângă, care era țărmurită de munte, venea rămășița călărimei, împărțită în cinci escadroane,[122] în număr de 4 000 români, sârbi și secui, a căror capi era George Budai și Petre Odobașa,[123] împărțită la laturile a două alte batalioane de pedestrime secuie, română, sârbă și moldavă, care era întărită cu câteva tunuri de câmpie; astfel că această aripă se sfârșea întinzându-se încovoiată pe drumul cel mare ce ducea la Alba-Iulia.[124] Toată cealaltă artilerie o așeză dintr-această parte, pe drumul cel mare, înaintea liniei de bătălie.[125] În centru venea câteva mii de pedestrași secui, comandați de Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și Andrei Barcsai.[126] Aci era și Mihai cu o trupă strălucită alcătuită de boierii săi și de toată acea nobilime ce îi rămăsese credincioasă în Ardeal și care îl însoțea din Moldova și Polonia;[127] dar, pre obiceiul său, el nu sta la un loc, ci mereu alerga pintre deosebitele rânduri.[128] În dosul acestei linii, ca rezervă, venea, supt George Farcaș, căruia de puțin timp domnul îi luase comanda cetății Lipova, trei mii călăreți secui și un număr însemnat de țărani pe jos, români și secui, pe care Mihai armase cu puștile ce îi trimise împăratul Rudolf, cum și o seamă de sârbi, care cu puțin mai nainte părăsiseră țara turcească și venise în mare număr a se așeza în Ardeal. Scopul lui Mihai era, după cum spun ungurii, ca nimicnicind pe ungurii ardeleni, să-i puie în loc, trimițând o parte în Țara Românească în locurile pustii. În urma acestora venea opt sute gardiști pe jos, supt comanda ungurului Mathei Gyarmathy.[129] Numărul oștirei lui Mihai, după

mărturia chiar a istoricilor unguri, se urca aproape la 22 mii oameni[130] și 27 tunuri, mari cu mici, după Tarducci, iar după Bethlen de 32 tunuri. Era acești ostași ai lui Mihai din cei mai de rând ce avusese, căci oștile cele mai bune se aflau în Moldova și în Țara Românească. Natura acestor soldați era astfel că ei nu-și ținea bine șireagul și se da într-o parte și într-alta, după cum le venea, fără nici o rânduială. Aci într-o săritura se azvârlea prea departe și apoi se trăgea înapoi.[131]

Întocmindu-și astfel oștile, Mihai le ținu un cuvânt, le lăudă mult,[132] porunci la două mii pedestrași archebuzieri secui aleși să se urce pe cel mai vecin deal ce se ridica lângă drumul cel mare[133] și dete semnul de bătaie. Soldații răspunseră cu mari strigări,[134] și tunurile de la cele trei batalioane și după drum începură deodată a tuna și a grindina asupra oștirei dușmane.[135]

XXV

Întocmirea armatei lui Basta.

Basta, cătând întocmirea armiei lui Mihai, își întocmi și el pe a sa într-o singură frunte, paralelă a lui.[136] El așeză în capătul aripei drepte, asupra drumului cel mare, un escadron de pedestrime din Ardeal și Ungaria.[137] Alături venea o ceată de 2 000 călăreți lăncieri, supt comanda lui Ștefan Csaki, Ladislau Petke și George Mako.[138] După dânșii venea pedestrașii secui din scaunul Mureșului, pedestrașii clujeni și bistrițeni, având de cap pe Francisc Turi.[139] Apoi venea o ceată de 1 500 călăreți raiteri din Silezia, supt povățuirea lui Melhior Rottowitz și Ioan Sepratwitz. Peste toată această aripă era cap mai mare Ștefan Csaki.[140] La aripa stângă, pe râpa Mureșului, sta două cete de lăncieri ardeleni, lângă care era într-o ceată călărimea lui Propostvari și în coasta ei un escadron de pedestrime din Ungaria și Ardeal, comandată de Sigridie Prunitz, moravul, flăncuită de călărimea ungurească din Ungaria de Sus, comandată de Ragozzi, lângă care venea un alt escadron de raiteri supt povățuirea lui Balthazar Rottowitz, văr al lui Melhior.[141] În centru venea batalionul de două regimente de pedestrime nemțească, comandate de colonelul Ioan-Henric Baptist Petz,[142] având la dreapta câțiva călăreți armați ușor supt poruncile lui Ștefan Petki.[143] Între centru și aripa stângă sta Basta cu cei o sută

valoni aleși și cu cavalerii străini.[144] El ținea de rezervă cele patru companii de rând de călărime nemțească din Ungaria de Sus, comandate de Rothalt, punând în acest escadron și stindardul împărătesc, ținut de un june cavaler ungur.[145] Tot înapoi venea încă două sute călăreți supt poruncile lui Ioan, numit Cel din urmă.[146] Ioan Tamasfalvi, cu 400 călăreți secui din scaunul Mureșului, și Mathei Pereset, cu câteva mii de țărani, încunjură, învăluind toată armia.[147] În sfârșit, artileria fu așezată înaintea centrului, pe părțile cele mai ridicate ale câmpiei.[148] Pe un car se vedea stând George Borbely, strălucit prin biruințele câștigate la 1595 asupra turcilor la Lipova, Csannad și Ienö. Neputându-se sluji cu mâinile și picioarele sale din pricina reumatismelor articulare de care suferea, el fusese poftit a sta privitor al luptei, sfaturile lui fiind prețioase.[149]

Oștirea toată a lui Basta cu a ungurilor se urca, după istoricii unguri, peste numărul de 18 mii,[150] iar după Spontoni, panegirist al lui Basta, era de 20 mii, din care 12 mii pedestrime de deosebite nații, dar toți de o vitejie încercată, opt mii călărime și trei tunuri de baterie și 12 de câmpie.

Astfel întocmind armia, Basta dete semnul de bătaie, în numele lui Iesus-Maria![151]

XXVI

Bătălia se începe. Isprăvile artileriei românești, care cade însă în mânile dușmanului.

Era după-amiază când începu bătălia[152] printr-o furioasă pușcărire din ambe părți. Artileria dușmanului ne supăra puțin, precum și puștile noastre pe dânsul; dar artileria noastră după drum îl vătăma greu.[153] El se clătise din loc și se apropie cu pas încet spre linia noastră, care sta frumos neclintită, așteptându-l.[154] Artileria noastră urmă furtunând de peste toată linia cu mare pagubă a dușmanului; și i-ar fi pricinuit stingere multă, dacă nepotrivirea locului nu-i slujea pe alocurea de zid de apărare împotriva ghiulelelor, care se îngropa în pământ. Atunci, dintre vrăjmași, pieri, izbit de o ghiulea de culevrină, Ștefan Borseny, unul din cei mai însemnați nobili unguri.[155]

Pe la două ceasuri după-amiazi,[156] desperarea dușmanilor de pustiirile ce le făcea artileria română așezată pe drum inspiră străjeruluimaior general

Cauriolo o idee fericită, care hotărî soarta bătăliei. El se înfățișa înaintea lui Basta și îi zise că el se leagă că, cu o bună mână de muschetari aleși, va putea pune mâna pe artileria dușmană, așezată pe drum, care atât de vătămătoare este armiei lor. Plăcu lui Basta această propunere și îndată scoase din rânduri trei sute din cei mai buni muschetari și îi dete lui Cauriolo. Acesta apucă cu vro cincizeci pași mai nainte de aripa dreaptă și, luându-se pe lângă dealuri, ascuns și apărat de cotiturile lor, înaintează repede asupra gardiei de secui și sârbi ce era lăsată spre apărarea artileriei noastre.[157]

Mihai, văzând acea ceată de mușchetari înaintând cu hotărâre, se îndoi de vro stratagemă și porunci la cel mai vecin escadron de lăncieri, în număr de trei mii călăreți, ca să împresure pe dușman, izbind în coastă pe muschetarii povățuiți de Cauriolo. Basta însă văzu acea divizie de lăncieri stând gata a se pune în mișcare și, bănuind menirea lor, porunci lui Melchior Rottowitz ca, cu toți raiterii săi, să grăbească a întâmpina pe lăncierii noștri și a-i izbi când se vor mișca, până a nu apuca ei a izbi pe muschetari.

Într-aceea, artileria românească își urmă pustiirile sale în rândurile dușmanului. Încă cei două mii archebuzieri secui, ce se afla așezați pe înălțime, văzând că dușmanii înaintează spre dânșii slobozиră asupră-le toți într-un foc de rând; dar puțin îi vătămă, căci nu măsurase bine distanța și era la vreo două sute de pași departe de dânșii. În același timp se mișcă înainte și acel divizion de lăncieri, mai sus pomenit, în care Mihai pusese nădejdea și de care Basta foarte era în grijă; dar pân-a nu ajunge a izbi pe muschetari, pe care i-ar fi zdrobit cu totul, Melchior Rottovitz se grăbi a sprijini furia lor, împresurându-i cu raiterii săi și, după ce se tăiară unii cu alții câtva, fură lăncierii noștri respinși înapoi.

Într-acest chip scăpând muschetarii de izbirea lăncierilor români, năvăliră spre paznicii artileriei noastre. Aceștia, din pricina norilor de fum și de pulbere ce întuneca până în depărtare aerul, nu vedeau apropierea dușmanului, când acesta, ajungând la bătaie, începu a trage într-înșii, luându-i pe la spate. Astfel izbiți fără veste și fiind în mai puțin număr paznicii artileriei, tot ce făcu spre apărarea lor fu zădarnic și mai toți căzură morți peste carele artileriei, care pică astfel în mâinile dușmanului. Îndată Cauriolo porunci de întoarse gurele tunurilor, astfel cuprinse, către linia noastră.[158]

XXVII

Românii pierd bătălia după o luptă crâncenă. Durerea lui Mihai, care părăsește câmpul de bătaie mântuind steagul țării.

Îndată ce Basta văzu izbutirea lui Cauriolo, porunci ca pedestrimea și călărimea ardeleană, ajutate de divizionul de pedestrime nemțească, să năvălească asupra aripei stânge a noastre. Dar furia dușmanului îmtâmpină un curaj deopotrivă de mare în pedestrimea noastră, care sta țeapăn, fără a-și strica linia. Nimic n-ar fi putut isprăvi aci dușmanul și ar fi fost respins cu rușine și pierdere înapoi, dacă artileria noastră, cuprinsă de dânsul, slobozind în ai noștri, nu ar fi făcut în rândurile lor adânci și îngrozitoare pustiiri.[159] Acestea îi aduse în nerânduială și până în urmă îi sili a-și strica rândurile și a se rășchira.[160] Mihai și căpitanii săi, între care generalii Radu și Aga Leca, chior d-un ochi, dar viteaz mare, alergară înaintea ostașilor ce se răzlețea, silind a-i opri în loc și îndemnându-i cu vorba, cu gestul a se întoarce la bătaie; dar văzând că silințele sale sunt zadarnice,[161] se duse la centru, clătit și el prin pierdere a artileriei și risipirea aripei stângi, spre a sprijini pe Basta, ce înainta către acea parte. Mihai sta căutând a inima pe ai săi și tot nădăjduia că va putea îndrepta bătălia, când văzu că și aripa dreaptă dă cu încetul înapoi. Ea fu izbită deodată de călărimea lui Ragozzi, de pedestrimea ungurească a lui Prunitz și de rămășița călărimei ardelene și din Silezia; și cu toată puternica împotrivire și minunata purtare de vitejie a lui Baba-Novac, fu silită a se pleca acestor izbiri împreunate.[162] Cazacii, mai întâi de toți din această aripă, se azvârliră în râul Mureș, unde mulți dintr-înșii se înecară.[163]

Văzând ostașii din centru că și aripa stângă s-a spart, încep și ei a-și părăsi rândurile, prăvălindu-se în nerânduială, în voia întâmplării.[164]

Mihai și generalii săi se silesc din toate puterile a opri pe fugari, împingându-i spre bătaie, pe unii prin cuvinte, pe alții cu mâna, pe alții cu pavăza sa. Zadarnică trudă![165] Nici o putere omenească nu mai putea acum opri din fugă pe rășchirații și spăimântații soldați. Părăsit astfel de soldații săi și de dușmanul noroc, Mihai rămăsese singur cu câțiva ofițeri și călăreți pe acest nenorocit câmp de bătaie.[166] El strânsese pe lângă sine steagurile, nădăjduind că armia se va aduna pe lângă aceste semne glorioase. Dușmanii se apropia să-l împresure, și Mihai, cu inima despicată de durere, nu se putea smulge din acel loc. Toți respecta acea tăcută *(sombre*

et sinistre) durere; cu toate acestea, dușmanul se apropiase. Trebuie a fugi! aceasta strigă cu rugare către Mihai soții săi. El, Mihai… el să fugă? Oh ! nu… Generalii săi, prietenii săi iubiți îl încunjură, îl roagă, il îndeamnă, îl târăsc. El se hotarî în sfârșit. Mai întâi însă porunci să-i aducă steagul cel mare, steagul țării. Acest steag foarte vechi și privit de români ca sfânt era de damasc alb, având zugrăvit un corb pe un câmp verde, purtând în cioc o cruce îndoită roșie. Mihai puse de-l scoase de pe lancia pe care era atârnat și îl vârî în sânul său, dând astfel pildă la ofițerii săi de făcură asemenea, spre a scăpa cât mal multe steaguri se putea.[167] Dup-aceea, dând pinteni calului, lâsându-i slobod frâul, luă fuga, însoțit de ofițerii săi, câțiva poloni și alți călăreți ce putură scăpa, căci dușmanii împresurase pe Mihai și trupa sa și era p-aci să-i închiză din toate părțile în mijloc și pe toți să-i prinză, de mai întârzia puțin. Mihai fu gonit de aproape în fuga sa de călărimea valonă și de alți călăreți și cavaleri din dușmani, având toți mare dorință să aibă cinstea a-l duce prins lui Basta.

XXVIII

Mihai scapă trecând Mureșul călare și merge prin Alba-Iulia la Făgăraș.

Într-acest chip, necurmat și de aproape gonit de dușmani, Mihai ajunse la malul Mureșului, în vecinătatea arsului sat Mirislău; râul era lat, adânc și plin de trupurile ostașilor care cu încumetare se ispitiseră a-l trece; cu toate acestea nu era alt de făcut, căci dușmanul era în spate. Mihai nu stătu deloc în cumpănă; el se azvârli în apă, încrezându-se în puterea iutelui său armăsar. Credința lui nu fu înșelată; generosul armăsar, deși obosit de truda acelei zile, se lupta împotriva talazurilor întărâtate ale râului, înotând cu putere și, ferind pe călărețul său de orice primejdie, îl depuse pe celălalt mal al râului. Dar acolo el se opri sleit de puteri și Mihai, văzând neputința călăriei sale, descălecă și, recunoscător pentru slujba ce-i făcuse, cu acea dragoste ce are călărețul pentru armăsar, soțul său iubit, îl mângâie, îl trase de moț, îl sărută și apoi îi dete drumul slobod pe câmpie.[168] Acest cal, frumos cu deosebire, roib înfocat, de viță turcă bastardă,[169] fusese trimis în dar lui Sigismund Bathori, când era prinț în Ardeal, de Vicenzo, duca de Mantua. De la Sigismund el încăpuse în stăpânirea lui Mihai și, părăsit fiind astfel de dânsul, pică în mâiniie ostașilor lui Basta, carii mult se minunară de frumusețea lui.[170]

Încălecând Mihai pe alt cal, se întoarse și aruncă o ochire asupra câmpiei de bătaie, unde se vedea ruinele armiei sale, toată rășchirată, gonită și tăiată de dușmani.[171] Oh! cine ar putea spune câtă durere sorbi inima lui în acea ochire! Apoi se îndreptă spre Alba-Iulia. În cale, el ajunse pe ostașii săi ce fugiseră, îi puse în rânduială pe cât putu și împreună cu dânșii intră în Alba. Aci, pân-a nu sosi el, se aflase prin fugari de învingerea românilor. Soldații ce erau puși de pază la cetățuia principală ieșiseră de acolo; Wolfgang Corniș, care se afla acolo în închisoare, aflând aceasta, se pogorî în curtea cetățuiei; vro cinci-șase paznici ce rămăseseră acolo, văzându-l plimbându-se singur (căci slugile ce avea pe lângă sine alerga prin palatele boierilor, spre a jefui), puseră mâna pe dânsul și, trăgându-l printr-o mică poartă a cetății despre grădină, îi aruncară mai întâi o secure pe frunte, pe urmă îi făcura trei alte răni cu securea și în sfârșit îl omorâră.[172]

Mihai nu se zăbovi la Alba-Iulia decât până își schimbă calul și își luă ce avea mai scump, apoi își urmă drumul spre cetățuia Făgăraș.[173]

Astfel fu bătălia de la Mirislău, această întâi nenorocire, începătura și pricina tuturor celorlalte. Astfel nestatornicul noroc în câteva ceasuri ne răpi aceea ce ne dedese într-atâți ani și după atâtea mari strădanii. Vai! câte nădejdi frumoase înșelă el, câte proiecte mari nimicnici!

Mirislău! Mirislău! blestem asupra ta, loc de pieire, loc afurisit! Ce de sânge eroic sorbiși tu în această zi pustie! Amar nouă! Acest sânge îl vom izbândi curând. Biruințele strălucite de la Goroslău (3 august 1601), de la Brașov (17 iul. 1603), de la Petersdorf (12 iulie 1611) ne vor răzbuna cu prisos asupra viclenilor unguri; ele însă nu ne vor putea întoarce mărimea pierdută în această zi; și nenorocitele noastre sfâșieri cu ungurii, de atunci pân-acum, nu vor folosi decât despoticelor împărății, dușmanele noastre comune. Ni se cade a vărsa lacrimi amare asupra acestei mari nenorociri de la Mirislău; dar să nu învinovățim deloc providența. Noi, care robiserăm pe frații noștri țărani din Țara Românească și păstrarăm în robia ungurilor pe cei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericirea?

XXIX

Răzbunările nobililor unguri asupra românilor și săcuilor. Bucuria curții austriace de biruința lui Basta.

Armia noastră se răşchirase în toate părţile. Spun că de la Mirislău spre Alba, ca la două mile de loc, era câmpiile şi drumurile semănate cu trupuri de morţi sau murinzi.[174] După mărturisirea cea mai dreaptă şi a mai multor, în această nenorocită bătălie noi pierdurăm 4000 oameni, 12 tunuri, şi toate bagajele.[175]

Basta, folosindu-se de biruinţa sa, pornise îndată călărimea sa uşoară, însoţită de o mie din călărimea lui Csaki, spre Alba-Iulia, în urma ostaşilor lui Mihai, din carii pe mulţi întâmpinând, îi uciseră sau îi prinseră.[176] Ajungând aceştia în Alba-Iulia, cu toate că toţi ai noştri se depărtaseră, ei însă, luând de pretext că încă a mai rămas lucruri d-ale românilor, deteră în pradă oraşul şi uciseră mai mulţi nevinovaţi locuitori. Ei puseră acolo mâna pe armele trimise de împărat lui Mihai.[177] Basta poruncise la toţi gonacii săi ca să păstreze viaţa la toţi acei secui ce de bunăvoie vor depune armele, gândind să-i câştige în partea sa.[178] Această bunăvoinţă a lui Basta către secui fu pricina că, chiar în noaptea bătăliei, neunirea intră între dânsul şi unguri, care, în loc d-a se lăsa mânaţi de dânsul, îi arătară că el le-a slujit de instrument numai.

Ştim că Mihai aşezase pe un deal ce domina locul bătăliei două mii archebuzieri secui, oameni aleşi, socotind că prin înălţimea poziţiei vor putea face multă vătămare duşmanilor cu necurmata grindină a archebuzelor lor. Aceştia, fiindu-le poruncit d-a nu se mişca din loc fără numai fiind chemaţi, văzură priveliştea lăcrămoasă şi fură privitori a nenorocitei bătălii, nemişcându-se din locul lor. După ce văzură măcelarirea soţilor lor, temându-se şi ei de viaţa lor, făcură de mai multe ori semne cu bandierele că vor să se predea. Basta înţelese semnele lor şi îi primi în milă şi cu omenire le dărui viaţă şi libertate. Dar, în acea noapte chiar, care din întâmplare era foarte întunecoasă, Csaki,[179] care începuse a se îngâmfa, zicând că el şi cu ungurii săi au câştigat bătălia, iar nu Basta,[180] chemă la sine pe nobilii şi credincioşii săi dintre ungurii din Ardeal şi începu a se plânge de Basta, căci „a primit în milă pe acei secui, carii erau tocmai din acei ce se răsculase cu plebea împotriva nobilimei, ispitindu-se a o stinge cu totul; într-acest chip, ei, carii, cu obicinuita lor vitejie, dobândiseră o aşa de strălucită biruinţă, să nu-şi poată lua, drept răsplata ostenelilor lor, satisfacţia, deşi mică, despre nişte duşmani aşa de neîmpăcaţi. Deci ei erau de părere că nu se cade a lăsa nepedepsiţi pe acei şeleraţi (procleţi); dar că, în acea noapte chiar, să pună sfârşit duşmăniei şi vieţii acelor oameni, de o

partidă ce le e cu atâta supărare împotrivitoare și dușmană. Cât pentru general, lesne se pot îndrepta înainte-i, cu cuvântul că ei n-au făgăduit nimic secuilor și prin urmare n-au greșit nimic scoțând din lumina zilei pe acești turburători ai odihnei comune“.[181]

Plăcură foarte cuvintele lui Csaki la acele inimi întărâtate de necazurile pățite, din natură nemilostive și peste măsură nesățioase de răzbunare.[182] Deci toți deobște hotărâră ca pe la miezul nopții să ucidă pe acei nenorociți, carii, pe parola dată lor de Basta, neputând bănui o asemenea barbară întreprindere asupră-le, fără grijă sau dormeau, sau nearmați vegheau. În puterea nopții, în tăcerea cea mai mare, nobilimea ridică din cvartirele lor câteva mii de pedestrime, sași și unguri, povățuiți de căpitani dintre nobili, dușmani de moarte a secuilor, și încunjurară locul despărțit unde acești nenorociți avuseseră poruncă a tăbărî. La un semn dat între nobili, din deosebite părți ei năvăliră cu ostașii lor în mijlocul secuilor și, cu vicleană și aspră cruzime, cu iuțeală și fără preget îi înjunghia și îi ucidea unde și precum îi afla. Prin această groaznică jertfă se stâmpără sufletele nesățioase ale nobililor cu moartea a două mii nenorociți secui, toți oameni aleși și floarea nației lor. „Faptă cu atât mai crudă și barbară, zice Spontoni, că se săvârșea de oameni de aceeași nație, legi și obiceiuri“.[183] Astfel de cinste (*loyauté*) și inimă curată aveau aristocrații unguri, dușmanii noștri.

Desplăcu foarte cruda răzbunare la toată armia împărătească și mulți începură a povățui și a striga lui Basta d-a pedepsi pe acei ce au necinstit toată armia și pe generalul ei; dar Basta, deși amărât de aceasta, nu îndrăzni a face, nici a zice nimic. Aceasta dete și mai multă îndrăzneală lui Csaki și, punând mâna pe câteva tunuri și pe o parte de muniții din dobânda bătăliei, fără voia lui Basta le trimise la căstelul său de la Almaș.

A doua zi după bătălie, Basta porni pe comitele Tomaso Cauriolo la curtea împărătească, ca să ducă bandierile și steagurile câștigate în bătaie. În zece zile ajunse acesta la curte și fu îndată primit de împăratul, care se înveseli mult de izbândă, dărui bine pe trimis și lăudă mult fapta lui Basta.[184] Astfel se dovedi complicitatea curții în purtarea generalului ei în Ardeal.

Într-aceea, Basta și ungurii, fără a mai întârzia, aleargă la Alba-Iulia, unde găsiră orașul prădat de oamenii lor și trupul lui Wolfgang Corniș ucis. Ei poruncesc să-i puie trupul într-un cosciug, spre a-l înmormânta mai

târziu și, nefăcând nici o răscumpărare bieților locuitori despre paguba făcută de soldații lor, fără a mai pierde vreme, se luară după Mihai.[185]

XXX

Baba Novac întâmpină pe Mihai la Făgăraș și amândoi se duc la Codlea, unde sosesc și oștile aduse de Pătrașcu din Țara Românească.

Mihai, obosit și plin de grijă și întristare, cu puținii oameni ce îl însoțeau,[186] lăsând de lături Sibiul,[187] merse la Făgăraș,[188] unde avea în cetate femeia și multe lucruri prețioase.[189] Aci se apucă a-și aduna rămășițele spăimântate ale oștirei, care alergau cătând scăpare în acest loc sigur. Între acești ostași se arătă și Baba-Novac, rănit, cu barba și părul capului arse, cu fața înnegrită de pulberea sângeroasă a bătăliei, căci el își făcuse cumsecade datoria lui în ziua luptei și împlinise totdeodată și slujba unui căpitan prevăzător și a unui voinic soldat.[190] Înfățișându-se el înaintea domnului său, îi zise suspinând și întristat: „Suntem biruiți și abătuți, doamne, mai mult de împotrivnicul nostru noroc decât de armele dușmanului; și pentru ca el să nu rămâie cu totul mângâiat prin moartea ta, încalecă-ți calul și mântuiește-te, trecând în Țara Românească. Acest loc nu e atât de sigur cât să nu poată fi luat de biruitorul Basta, care mereu gonește răspânditele rămășițe ale ticăitei noastre armii. Și într-adevăr, să mă crezi că aș fi vrut mai bine să rămâi mort între atâți viteji soldați, uciși în bătălie, decât, fugind, să mai trăiesc după o pierdere atât de nenorocită și vrednică de lacrimi, de n-aș fi dorit a îngriji încă de siguranța ta și a te sluji până la cel din urmă suspin. Fugi dar cu lucrurile ce ai mai scumpe, căci dușmanii peste puțin vor sosi aci, vor asedia această cetățuie și atunci va fi peste putință a pleca. Eu însă voi rămânea aci spre a aduna pe nenorociții răspândiți și a sta până la moarte împotriva dușmanilor“.[191]

Mihai iubea și stima foarte pe bătrânul său general Baba-Novac și hotărî a urma povața lui. Și, deși Baba-Novac stăruia ca să ramâie cu câțiva soldați spre apărarea acelei cetățui și a ține în loc pe dușmani până să apuce Mihai să scape, vrând astfel a-și jertfi viața pentru mântuirea stăpânului său, dar Mihai în nici într-un chip nu vroi să plece fără dânsul.[192] Deci împreună intrară în Țara Bârsei, în 23 sept., și tăbărâră la Codlea.[193] Aci Mihai întâmpină trupele ce, după porunca lui, îi aducea fiul său Pătrașcu din Țara Românească și cele ce-i venise în ajutor din Moldova.[194]

XXXI

Întâmplările de mai nainte ale oastei lui Pătrașcu, cu împotrivirile brașovenilor și pustiirile lor în țara Bârsei.

Țara Bârsei fusese teatru de scene sângeroase. Brașovenii, în 12 sept., a doua zi după răscoala lor, ridicară furci în mijlocul pieții, unde acăța pe orice român putea pune mâna. În aceeași zi aflară că o trupă de români sunt aproape de hotarul Bârsei, la Rucăr, vrând a intra în Ardeal. Această știre o întări câțiva bărbați fruntași din oastea română, carii venea înainte și mergea fără bănuială, neștiind nimic de trădarea brașovenilor. Rosnovenii însă fără veste cad asupră-le și, prinzându-i, îi duc în cetatea Brașovului, unde, după puțină cercetare, fură îndată omorâți, păstrând numai pe un agă cu viață. În aceeași seară, pe la 4 ceasuri, ieșiră brașovenii ca să întâmpine pe românii ce veneau. Dar aceștia, văzându-se mai slabi cu numărul, se traseră. Puțini picară în mâinile dușmanilor și fură uciși fără milă.

În 13 sept., pe la amiază, brașovenii merg de pun tabără la Preșmăr, ca în ziua următoare să năvălească asupra acelor români ce se așteptau să vină din Moldova, pe la Oituz. Pe lângă dânșii se uniră a două zi 150 pedestrași unguri cu puști. În acea zi, 14 septembrie, ei năvălesc asupra românilor care începeau a se arăta. Dar ai noștri îi respinseră cu o astfel de tărie, încât pe mulți omorâră, pe alții răniră și capul tunarilor lor primi printr-o bombă o astfel de lovitură, încât n-a rămas pele pe trupul lui care să nu fie arsă. Către seară, umblară brașovenii mai bine, căci luară de la români un tun; dar a doua zi, aflând că vine din Moldova armașul Sava cu o trupă de moldoveni, năpustiră tot și fugiră de se închiseră în Brașov.

În aceeași zi secuii de pe lângă Olt se ridic asupra sașilor și aprind Crisbavul și Bodila. A doua zi, în 16, se adună românii cu moldovenii, între carii erau și armașul Sava, și cu secuii, la Preșmăr, de unde, mai nainte de a începe ceva, trimit o deputație la senatul din Brașov, ca să ceară următoarele: „1. Întreabă pentru ce nu i-au lăsat să treacă în pace, ci le-au făcut feluri de stricăciuni, omorând mulți dintr-înșii și luându-le și mașinile de război; 2. Cer ca să li se dea lor toți nobilii câți s-ar afla la ei și mai ales cei ce s-au împreunat în ziua trecută cu ei în contra românilor, asemenea și tunul luat de dânșii“. Acestea le cer printr-un brașovean pe care l-a fost prins în ziua trecută. Secuii amenință brașovenilor cu foc, de nu le vor da pe nobili și tunul. Brașovenii răspunseră că de vor da foc, ei vor omorî femeile și copiii românilor și a secuilor, carii se afla spre siguritate în Brașov.

În urmarea acestora, în 17 sept., trecură ai noștri în pace prin țara Bârsei, nefăcând altă stricăciune decât că aprinseră un sat românesc ce se ținea parte de Brașov, parte era moșia unui nobil. Spun că numărul celor carii trecură se urca peste cinci mii. Într-acest timp, brașovenii primesc scrisoare de la ungurii de la Turda, ca să închiză toate drumurile și să taie toate podurile de către Moldova și România, ca să nu poată veni oaste ajutătoare lui Mihai. Dar brașovenii n-avură timp a face nimic, căci în dimineața de 18 sept. aflară printr-un român, anume Rascie, ce venea din Țara Românească și care picase în mâinile lor, cum că Pătrașcul, fiul lui Mihai, e aproape cu o armie de 29 000 și că românii sunt hotărâți a deprăda toată țara Bârsei și a o nimici prin foc și prin sabie. Lucru de care se și încredințară brașovenii, căci pe la amiază o seamă de români, aflând că femeile lor lăsate în Brașov s-ar fi omorât de brașoveni, deteră deodată foc la satele următoare: Preșmărul, Hermanul, Bodul, Sânt-Petru, Heltiul, Noul, Feldioara, Rotbavul și Măgherușul. Brașovenii nu omorâseră însă pe femeile românilor, ci numai le adunaseră de prin oraș, unde ședea împrăștiate, și le închiseră în casa sfatului, ca să le opună acelor ce vor năvăli asupra cetății.

În 19 sept., românii se apropie de cetate și aprind într-o suburbie trei case, dar, fiind foarte puțini, se traseră înaintea năvălirei orășenilor. În 20 sept., Pătrașcu care sosise cu armia sa, trimite prin amenințări și făgăduieli scrisoare orășenilor, îndemnându-i a să supune lui Mihai. Tot în acea zi, nouă cete ieșite din secuime în țara Bârsei prefac toate în pulbere și cenușă, aprind satele de-a rândul, încât seara ardea și Codlea. Brașovenii, spăimântați de aceste pustiiri, s-ar fi supus îndată; dar a doua zi (21 sept.) prinseră veste cum că Mihai a fost bătut la Mirislău. Știrea aceasta îi îndârji spre apărare.[195]

Acestea fură pustiirile ce cășunară pe țara Bârsei până în 23 sept., când sosi Mihai la Codlea, pustiiri care nu fură întrecute decât de înfricoșatul război civil de la 1848 și 1849.

XXXII

Mihai se vede din nou în capul unei oștiri puternice, gata a-și răzbuna asupra ungurilor și lui Basta, dar el află că Sigismund Bathori a intrat cu oaste polonă în Moldova.

Mihai, intrând în țara Bârsei, aprins de mânie asupra sașilor pentru trădarea lor, porunci de dete flăcărilor toate târgurile pe unde trecea.[196]

Soldații săi de la Mirislău adunându-se pe lângă dânsul și împreunându-se cu oștile venite din Țara Românească și Moldova, el se văzu iarăși în capul unei armii puternice, pe care autorii poloni o urcă la 50 mii.[197] De ar fi adevărată spusa cronicarului sas Fuchsie că Pătrașcu venise cu 29 mii și că armașul Sava adunase 5 mii supt comanda lui, adăogându-se acesteia ca vreo 15 mii scăpați de la Mirislău, arătarea polonilor n-ar fi o exagerație. Oricum, Mihai avea acum destule ca să poată crede că va putea a-și izbândi despre Basta și unguri și a-și redobândi puterea asupra Ardealului.

El își așezase oștile la Bod și Preșmăr și aștepta sosirea nemților și a ungurilor, care acum erau pe la Șercaia, ca să le dea bătaie, când, în 3 oct., îi sosi știrea că hatmanul Zamoisky cu Sigismund Bathori și Ieremia Movilă au intrat în Moldova cu o foarte numeroasă armie compusă de poloni, turci și tătari și că se apropie ca să năvălească în Ardeal.[198] Polonii trecuseră Nistru în Moldova în 30 sept. Știm că cu câteva luni înainte, încă aflându-se Mihai în Moldova, din porunca lui Zamoisky, Zolkiewicz cu armia sa își așezase tabăra înaintea Nistrului, în dreptul Hotinului, unde tăbărau românii.[199] Întâlniri particulare începură de atunci între ostașii ambelor tabere. Polonii, încurajați de niște mici lupte în care fuseseră norocoși, cerea capului lor să-i lase să treacă râul. Zolkiewicz scrise lui Zamoisky, întrebându-l de-i dă voie a trece Nistru înainte de sosirea lui. Zamoisky îi răspunse că se lasă pe înțelepciunea sa, recomandându-i d-a nu expune cu ușurință acele oști ce are și care, pierzându-se, nu vor mai putea fi puse la loc, din ura ce are țara pentru dăjdii.

Zolkiewicz, încurajat prin acest răspuns al lui Zamoisky, se urcă pe o înâlțime, de unde putea vedea tot ce se petrecea în tabăra noastră.

Într-o zi, văzând el că la noi nu e așa de mare privighere, după cum era totdeauna, trecu râul fără veste și făcu o izbire puternică cu tunuri mari asupra fortificațiilor taberei noastre, care, vătămându-se greu, ai noștri fură siliți a se așeza în altă tabără, un mil mai departe în dosu celei dintâi. Polonezii fură siliți îndată a trece râul înapoi. Tot ce câștigară prin această izbire fu că comunicația pentru transportul bucatelor se făcu mai lesne. Într-aceea, polonii mai luară inimă și nădejde de izbândă, văzând că sosi în tabără și Ieremia-Vodă. El își lăsase femeia și copiii la Camieneț și venise de se uni cu Zolkiewicz, ducând cu sine o mie călăreți și cinci sute pedestrași.[200]

Generalii noștri din Moldova scriseră lui Zolkiewicz, întrebându-l pentru ce a trecut Nistru și de aduce război sau pace? Polonul răspunse că această

întrebare din partea celor ce a vărsat sânge polon e o nouă ocară; că războiul și pacea atârna de la crai; că el propune o armistiție de treizeci zile, ca să meargă un trimis din partea noastră a se înțelege despre aceasta cu craiul.

Această armistiție, pe care ai noștri făcură greșală a o primi, o încheie Zolkiewicz, în înțelegere fiind l-aceasta cu Zamoisky, numai cu acel scop ca să dea acestuia timp să sosească cu armia sa.[201]

XXXIII

*Aci și astfel se întrerupe manuscriptul lui Nicolae Bălcescu, fără de nici o urmă de redacțiune pentru ultimele capitole din **Cartea a V-a** precum nici pentru **Cartea a VI-a** care avea să fie cea din urmă (Nota ed. a lui A. Odobescu).*

INTRODUCERE — Note

1. ↑ Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire,* vol. I, chap. XI.
2. ↑ Sfârșitul frazei tăiat în original: „oamenii din stările de jos nu fură primiți în mare număr“ (n. ed.).
3. ↑ În ms. puncte de suspensiune. E învederat că de aici înainte textul autorului se compune numai din note fără de redacție definitivă. (Nota lui Odobescu.)
4. ↑ Ceea ce urmează de aici până la sfârșitul introducerii nu este o redactare definitivă a lui Bălcescu, pe alocuri avem de-a face numai cu enunțarea ideilor ce trebuiau dezvoltate. Asemenea situații mai întâlnim și pe parcursul lucrării (n. ed.).
5. ↑ Ca în art. din *Magazinul istoric,* II, 229 squ.
6. ↑ Hrisovul lui Ștefan Racoviță, în *Magazinul istoric,* II 177.
7. ↑ Kogălniceanu, *Letopisețele*

CARTEA I — Note

1. ↑ După o veche lege a Împărăției la care însă până atunci nu fuseseră supuse Țara Românească și Moldova (Cantemir, t. 1, p. 119); Hammer, p. 265; Ureche; Cronicele române.
2. ↑ Ureche.
3. ↑ Walther; De Thou, p. 507.
4. ↑ Palla, p. 98.
5. ↑ Walther.
6. ↑ Walther.
7. ↑ Această biserică o zidi la 1598 *(Istoria tis Vlahias…*, p. 264).
8. ↑ Bethlen, t. IV, p. 274-277.
9. ↑ Mignot, t. II, p. 260 și 261.
10. ↑ Walther și alții. „Împodobit cu manta de aur și în cele mai bogate vesminte de paradă domnești, fu spânzurat“ (Sagredo, p. 754).
11. ↑ Walther; „Se găteau a face meceturi“ (*Ist. Vlah.*, p. 264). „Mihai-Vodă, după atâtea jelbi ce a dat la Poartă, ca să dea nizam, neizbutind nimic, se sfătui cu boierii și cerând ajutor de oaste la Transilvania și la Moldova etc.“*(Ibid.).*
12. ↑ Seadedin.
13. ↑ Walther.
14. ↑ Cronica lui Costantin Căpitanul.
15. ↑ Seadedin; Stavrinos Vistierul; Naima.
16. ↑ Hammer, t. II, p. 202; Sagredo, p. 705, face acest portret de MahmetIII: „Fu înfrânat în tinerețe, desfrânat și cărnos (dat plăcerilor trupești) în vârsta bărbătească. Se destrămă pe dânsul spre a face alții. Născu 50 feciori și fete. Una din favoritele lui, mângâindu-l, îi zise că în zadar se ostenește, căci nu naște oameni spre a locui lumea, dar spre a împopula mormintele. Trăi ani 56, în domnie 20. Muri de apoplexie; și tremuratul lui împiedecă ca să nu mai facă pe alții mai mult a tremura. Fu supărător… [mss. rupt] Vătămător ungurilor… [mss. rupt] Degeneră din vitejie… [mss. rupt] Nestatonic, temător, bănuitor, nehotărât, dar stăruitor în ceea ce întreprindea: astfel păstra legea, încât se opri pentru totdeauna de vin. Fu într-atât de interesat, încât își vindea până și florile din grădină. Nu stima alte litere decât cele ce încunjura moneda. Fu crud și scump, păcate originale a principilor din

această țară. Plăti cu nemulțumire slujbele cele mari, și vițiurile sale fură atât de multe, încât nu lăsară loc virtuților.“

17. ↑ Hammer, t. II, p. 266.
18. ↑ Hammer, t. II, p. 269.
19. ↑ Hammer, *ibid*.
20. ↑ Hammer, t. II, p. 269.
21. ↑ Schiller.
22. ↑ Hammer, t. II, p. 269.
23. ↑ De Thou, p. 196.
24. ↑ Walther.
25. ↑ Istvanfi; De Thou, t. XII, p. 190: 2 iunie 1594.
26. ↑ Tomasi, p. 7 și 8.
27. ↑ De Thou, t. XII, p. 192.
28. ↑ De Thou, t. XII, p. 206.
29. ↑ Bethlen, t. II, p. 256.
30. ↑ Bisselie.
31. ↑ Hammer, p. 267.
32. ↑ Bethlen, t. III, livre VII, p. 35, 44 et 62.
33. ↑ *Ibid.*, p. 140.
34. ↑ Istvanfi, I. XXIX.
35. ↑ Herrera, III partie, p. 471.
36. ↑ Tomasi; Istvanfi.
37. ↑ De Thou, p. 233, XII.
38. ↑ Istvanfi.
39. ↑ De Thou, t. XII, p. 235.
40. ↑ De Thou, p. 234, XII.
41. ↑ Vezi în Spontoni, p. 20, chipul arestărei.
42. ↑ Bethlen, t. III, p. 471.
43. ↑ Istvanfi; Bethlen, livre VIII, t. III, p. 461-479.
44. ↑ Spontoni; Istvanfi.
45. ↑ Bethlen, t. III, p. 486.
46. ↑ Istvanfi.
47. ↑ De Thou, t. XII, p. 237.
48. ↑ Hammer, p. 270; Sacy, *Histoire de Hongrie*, t. II, p. 191.
49. ↑ De Thou, p. 213.
50. ↑ De Thou, p. 214.
51. ↑ De Thou, p. 214.

52. ↑ Hammer, p. 272.
53. ↑ De Thou, t. XII, p. 194.
54. ↑ Constantin Căpitanul, *Mag. ist*., t. I, p. 228.
55. ↑ Seadedin, p. 76.
56. ↑ De Thou, p. 237.
57. ↑ Constantin Căpitanul, *Mag. ist*., t. I, p. 228 și t. IV, p. 277.
58. ↑ Aici cu sensul vechi: oprimare, năpăstuire (n. ed.).
59. ↑ Kogălniceanu.
60. ↑ Walther.
61. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 227.
62. ↑ Istvanfi.
63. ↑ Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 227.
64. ↑ Engel, p. 224; Filstich.
65. ↑ Walther.
66. ↑ Wilkinson, *Voyage dans la Walachie et la Moldavie*, p. 23 (N. B. El înțelege prin acești trei mii ieniceri pe cei ce se afla în țară și care fură uciși la 13 noiemvrie).
67. ↑ Fotino, t. II, p. 116.
68. ↑ Naima.
69. ↑ Seadedin, p. 91-94.
70. ↑ Istvanfi.
71. ↑ Hammer.
72. ↑ Walther; Bethlen, t. IV, p. 277.
73. ↑ Cronicele române.
74. ↑ Seadedin.
75. ↑ *Magazin istoric*, p. 278, t. IV; Walther.
76. ↑ Cantemir. t. I, p. 91.
77. ↑ Walther.
78. ↑ *Magazin istoric*, p. 280.
79. ↑ Istvanfi.
80. ↑ Walther.
81. ↑ Istvanfi; Walther.
82. ↑ Walther.
83. ↑ Istvanfi.
84. ↑ Engel, p. 231.
85. ↑ Istvanfi; Walther.
86. ↑ Walther.

87. ↑ Walther; Istvanfi.
88. ↑ De Thou, t. XII, p. 514; Baltazar Guerrin, p. 134; Montreux, p. 514.
89. ↑ Montreux, p. 514; vezi în Doglioni o anecdotă.
90. ↑ Seadedin; Naima.
91. ↑ Guerrin, p. 171.
92. ↑ Esprinchardt.
93. ↑ Walther.
94. ↑ Esprinchardt, p. 249.
95. ↑ Botero, p. 96.
96. ↑ Botero, p. 96.
97. ↑ Walther.
98. ↑ Esprinchardt, p. 249.
99. ↑ *Ibid.* Despot-Vodă, la 1562, urcase tributul din 30 000 galbeni ce era mai înainte, la 40 000 (Hammer, p. 113). La 1574, Moldova plătea 60 000 galbeni tribut și sultanul ceru a-l îndoi; pentru aceea se revoltă Ion-Vodă (Hammer, p. 193).
100. ↑ Botero, t. III, p. 120, și Hammer.
101. ↑ Campana, t. II, p. 810.
102. ↑ Seadedin; Naima; Walther; Istvanfi.
103. ↑ Ureche; Walther.
104. ↑ Seadedin; Naima.
105. ↑ Seadedin, Naima, Doglioni, Campana, Stavrinos, Cronicele române. Toate aceste bătălii din începutul anului 1595 sunt foarte încurcate de deosebiții cronicari străini. De pildă, pe acest Mustafa-Pașa, Walther îl numește Ahmet-Pașa; Istvanfi: Hafis-Pașa; Guerrin, Dantiscani: Habrin-Hassan-Pașa; Herrera: Assan-Pașa, fiul lui Ibrahim-Pașa. Cronicele turcești, românești și italienești îl numesc Mustafa.
106. ↑ Seadedin; Naima.
107. ↑ *Ibid.*
108. ↑ Istvanfi; Walther.
109. ↑ Walther.
110. ↑ Cronicele române,
111. ↑ Walther.
112. ↑ Cronicele române. Herrera spune (p. 552) că împreunându-se 7 mii munteni și moldoveni și trecând Dunărea, izbiră pe Asan-Pașa de Buda, pe care îl biruiră, omorându-i 4 mii turci, apoi pustiiră tot până unde se varsă Dunărea în Marea Neagră, luând, între alte locuri,

Smilul, Ageman, Chilia, Menestro, Baba, Casachi, Măcin, apoi Silistra și Nicopole; apoi bate pe Ioan, fiul lui Ioan Bogdan, care venea cu Asan-Pașa, fiul lui Ebraim-Pașa, apoi iau Tighina și Alba. (Asemenea spune Campana, *Histoire*, t. II, p. 857).

113. ↑ Cronicele române; Walther.
114. ↑ Cronicele române.
115. ↑ Șerbătești, în județul Vlașca; *Ist. tis. Vlah.*, p. 264.
116. ↑ Walther.
117. ↑ Cronicele române.
118. ↑ *Ibid.*
119. ↑ Walther.
120. ↑ *Ibid.*
121. ↑ Cronicele române; *Ist. tis. Vlah.*, p. 264.
122. ↑ Walther.
123. ↑ Walther; Cronicele române.
124. ↑ Walther.
125. ↑ Cronicele române.
126. ↑ Walther.
127. ↑ Cronicele române.
128. ↑ Walther.
129. ↑ Cronicele române.
130. ↑ *Ibid.*
131. ↑ Walther; Cronilele române.
132. ↑ Cronicele române.
133. ↑ Campana, *Hist.*, t. II, p. 859.
134. ↑ Walther.
135. ↑ Walther.
136. ↑ *Ibid.*
137. ↑ Walther; Doglioni; Istvanfi.
138. ↑ Campana, p. 36; Guerrin, p. 126; Montreux, p. 499; Iacobi Francus, p. 139.
139. ↑ Walther; Seadedin; Naima.
140. ↑ Istvanfi.
141. ↑ Cronicele române; Walther; Fessler, t. VII, p. 337.
142. ↑ Walther.
143. ↑ Doglioni, p. 9.
144. ↑ Stavrinos.

145. ↑ Istvanfi; Walther; Cronicele române.
146. ↑ Istvanfi.
147. ↑ Walther; Istvanfi.
148. ↑ Engel, t. II, p. 272.
149. ↑ *Ibid*.
150. ↑ Seadedin, p. 100-130; Naima.
151. ↑ Campana, *Hist.*, p. 857.
152. ↑ Guerrin, p. 115.
153. ↑ Istvanfi; Walther; Cronicele române.
154. ↑ De Thou, t, XII, p. 507; Guerrin, p, 121; Montreux, p. 500.
155. ↑ Montreux, p. 500.
156. ↑ De Thou, p. 507; Guerrin, p. 121; Montreux. p. 500.
157. ↑ Montreux, p. 500.
158. ↑ De Thou, t. XII, p, 593.
159. ↑ Guerrin, p. 133; Campana, p. 36.
160. ↑ Guerrin, p. 118; Herrera, p. 557.
161. ↑ Guerrin, p. 116; Iacobus, t. V, p. 110.
162. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.
163. ↑ Seadedin; Naima.
164. ↑ Epistola lui Aron-Vodă către principele Transilvaniei, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
165. ↑ Seadedin; Naima.
166. ↑ Seadedin.
167. ↑ Seadedin.
168. ↑ De Thou, t. XII, p. 568; Bethlen, livre VIII, p. 578.
169. ↑ Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
170. ↑ Montreux, p. 500; Guerrin, p. 123; Dantiscani, p. 213; Jacobus Francus, p. 137.
171. ↑ Guerrin, p. 133; De Thou, t. XII, p. 513.
172. ↑ Guerrin, p. 126.
173. ↑ Miron Costin.
174. ↑ Guerrin, p. 126.
175. ↑ Sagredo, p. 699.
176. ↑ De Thou, t. XII, p. 239.
177. ↑ Istvanfi.
178. ↑ Montreux, p. 496.

179. ↑ De Thou, t. XII, p. 501-502; Montreux, p. 490; Sacy, t. II, p. 112; Bethlen, t. III, p. 513-530; Campana,*Hist.*, t. II, p. 858; Du Mont, *Corps dipl.*, t. V, part. I, p. 514.
180. ↑ De Thou, t. XII, p. 503; Tomasi, p. 61; Spontoni, p. 51.
181. ↑ De Thou, t. XII, p. 503.
182. ↑ Spontoni, p. 52.
183. ↑ De Thou, t. XII, p. 503.
184. ↑ Ep. lui Aron, Reusner, *Ep. Turc.*, p. 122.
185. ↑ Doglioni, p. 206.
186. ↑ Ep. lui Aron, Reusner, p. 122. Herrera, p. 557, spune că la Smil omorâră mai mult de 2 000 turci și găsiră 34 tunuri, din care unele de la Huniad, și lăsară garnizoană 2 000 români, fiind cetatea tare. Zice că Smilul se luă de Andrei Borestay. Zice că Albert Kiraly, la 10 sau 6 mai, după ce cu o trupă de români a bătut 3 000 turci ce venea prin Moldova, omorându-le 2 000 de oameni, luă lesne Silistra și apoi veni la Brăila cu multă pradă (Campana, *Hist.*, p. 861).
187. ↑ Beyerlinck, t, II, p. 225.
188. ↑ Bethlen, t. III, p. 534. Aceste tunuri se credea a fi fost luate de Ștefan cel Mare în bătălia vestită ce câștigă asupra lui Matiaș Corvin, regele Ungariei, la Baia (Miron Costin).
189. ↑ Guerrin, p. 124 și 134; Montreux, p. 500 și 514; De Thou, p. 514.
190. ↑ De Thou, t. XII, p. 514.
191. ↑ Walther; Frachetta, p. 3.
192. ↑ Walther.
193. ↑ Seadedin.
194. ↑ Guerrin, p. 134.
195. ↑ Seadedin.
196. ↑ Seadedin.
197. ↑ Montreux, p. 114.
198. ↑ Seadedin; Naima; Hammer.
199. ↑ Walther.
200. ↑ *Ibid.*
201. ↑ Orașul de Floci, Brăila, Giurgiu, Rusciukul, Măcinul, Turnul, Isaccea, Hârșova, Silistra, Ismailul, Chilia, Benderul, Cetatea Albă, Baba, Sistovul, Cernavoda, Oblucița, Rasgradul, Provata, Dobricea, Zagora, Turtucaia, Nicopolea, Vracea, Vidinul.

CARTEA II — Note

1. ↑ Hammer, t. II, p. 272 și 273.
2. ↑ D'Ambry, p. 800.
3. ↑ Naima; Seadedin; Hammer, t. II, p. 274; Jouannin, p. 177.
4. ↑ Hammer, t. II, p. 276.
5. ↑ Hammer, p. 276; De Thou, t. XII, p. 500.
6. ↑ Naima.
7. ↑ De Thou, p. 500.
8. ↑ Hammer, t, II, p. 277.
9. ↑ D'Ambry, p. 813; Jouannin, p. 178.
10. ↑ Montreux, p. 513; D'Ambry, p. 813.
11. ↑ Montreux, p. 513.
12. ↑ Esprinchardt, p. 208; Montreux, p. 596; D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 113.
13. ↑ Cuspinianus, p. 143.
14. ↑ D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 76, 104 și 112.
15. ↑ *Ibid.* Vezi și *Histoire de la vie, miracles et prophéties de Merlin*, Paris, 1498, t. III.
16. ↑ D'Ambry, *Tableaux prophétiques*, p. 112; Montreux, p. 499; Frachetta, p. 6.
17. ↑ Montreux, p. 596.
18. ↑ Hammer, t. II, p. 277.
19. ↑ Esprinchardt, p. 266.
20. ↑ *Ibid.*
21. ↑ Seadedin.
22. ↑ *Ibid.*
23. ↑ Hammer, t. II, p. 277.
24. ↑ Naima.
25. ↑ Seadedin; Hammer, t. II, p. 277.
26. ↑ Naima.
27. ↑ Seadedin; Naima.
28. ↑ Naima; Seadedin.
29. ↑ Seadedin; Naima.
30. ↑ Naima.
31. ↑ Seadedin; Selaniki.

32. ↑ „*L'odeur de cette proie tire ces lions de leurs antres et les pousse à toute extrémité pour la posséder*“ (Montreux, p. 521).
33. ↑ *Ibid.*
34. ↑ De Thou, t. XII, p. 537-538; Bethlen, t. III, p. 582-585; Sieur d'Ambry, p. 814; Campana, p. 876; Frachetta: *Türkische und siebenbürgische Viktorien* etc.
35. ↑ De Thou, t. XII, p. 511-518; Montreux, p. 505.
36. ↑ Montreux, p. 519.
37. ↑ Montreux, p. 503; Guerrin.
38. ↑ De Thou, t. XII, p. 509.
39. ↑ *Ibid.*
40. ↑ Montreux, p. 504.
41. ↑ De Thou, t. XII, p. 510.
42. ↑ Bethlen, t. III, p. 552.
43. ↑ Montreux, p. 526.
44. ↑ Engel, t. II, p. 239.
45. ↑ Cronicele românești, în *Magazin.*
46. ↑ Engel, t. II, p. 239; *Historia von den Empörungen*, p. 71.
47. ↑ Cronicele române, în *Mag. ist.*, t. IV, p. 281; *Historia von den Empörungen*, p. 71.
48. ↑ Cronicele române, în *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.
49. ↑ Heidenstein, p. 315; Walther; Bohomolec; Niemcewitz.
50. ↑ Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
51. ↑ Kovachich, t. I, p. 209.
52. ↑ Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
53. ↑ Heidenstein, p. 315; Bohomolec.
54. ↑ Reusner, *Ep. Turc.*, p. 128.
55. ↑ Montreux, p. 526: Campana, *Histoire*, p. 868; Iacobus Francus, anul 1595, p. 3.
56. ↑ Vezi scrisoarea împăratului, în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 114.
57. ↑ Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 281.
58. ↑ Bethlen, t. III, p. 560.
59. ↑ Montreux, p. 525; Cronica lui Fuchsie.
60. ↑ *Ibid.*
61. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 281.
62. ↑ Vezi tratatul întreg la sfârșitul tomului.

63. ↑ Bethlen, t. III, p. 571; Katona, t. 27, p. 188; Fessler, t. 7, p. 355; Nicolae Costin.
64. ↑ Vezi Bisselie, Frachetta și alții.
65. ↑ După Sigismund Bathori, prinții următori păstrară ideea lui de crai al Daciei. Astfel fu cardinalul Andrei Bathori, Gabriel Bathori și Bethlen Gabor, care la 1628 ceru de la sultanul Murad a-i recunoaște titlu de *crai al Daciei*.
66. ↑ Bethlen, t. III, p. 572; Katona, p. 189.
67. ↑ Scrisoarea lui Albert Kiraly din tabăra de la Colintina (iunie 1595) către Sigismund Bathori, în Reusner, *Epistolae Turcicarum*, p. 132.
68. ↑ *Ibid*., Frachetta, p. 3.
69. ↑ Scrisoarea lui Kiraly; Herrera, Campana și Frachetta spun că era numai 508 luntri.
70. ↑ Frachetta, p. 3.
71. ↑ Frachetta, p. 3; Herrera, p. 559; Campana, *Histoire*, p. 863.
72. ↑ Kiraly, *ibid*.
73. ↑ Montreux, p. 549.
74. ↑ Kiraly; Herrera; Campana; Frachetta.
75. ↑ Kiraly.
76. ↑ Kiraly; Campana, p. 863.
77. ↑ Herrera, p. 559; Campana, p. 863.
78. ↑ Kiraly.
79. ↑ *Ibid*.
80. ↑ Frachetta; Campana, *Histoire*, p. 863; Herrera, p. 559.
81. ↑ Kiraly; Frachetta.
82. ↑ Kiraly.
83. ↑ Sagredo, ed. fr., t. V, p. 20; Montreux, p. 567; Iacobi Francus, anul 1595 p. 16; *Historia von den Empörungen*, p. 71; Ortelius, p. 253.
84. ↑ Seadedin.
85. ↑ Hammer, t. II, p. 278.
86. ↑ Seadedin.
87. ↑ Herrera, p. 559.
88. ↑ Seadedin; Naima.
89. ↑ Seadedin.
90. ↑ Naima.
91. ↑ *Ibid*.
92. ↑ De Thou, t. XII, p. 535.

93. ↑ Seadedin; Naima; Selaniki; Hammer, t. II, p. 279.
94. ↑ *Ibid.*
95. ↑ Seadedin.
96. ↑ Guerrin, p. 158; Baudier, p. 564; Montreux, p. 569; D'Ambry; Iacobi Francus, an. 1595, p. 34; Sacy, t. II, p. 110.
97. ↑ Seadedin; Naima; Gueirin, p. 157; Montreux, p. 569; Esprinchardt, p.265.
98. ↑ Esprinchardt, p. 265.
99. ↑ Seadedin.
100. ↑ Seadedin.
101. ↑ Montreux, p. 569; Guerrin, p. 157.
102. ↑ Senkowski.
103. ↑ Esprinchardt, p. 211.
104. ↑ Walther.
105. ↑ Stavrinos Vistierul.
106. ↑ Hammer t. II, p. 272.
107. ↑ Sagredo, p. 724.
108. ↑ Guerrin, p. 162.
109. ↑ Seadedin.
110. ↑ Istvanfi, p. 411.
111. ↑ Seadedin.
112. ↑ Numărul armiei turcești e cam nehotărât. Analiștii turci, după care se luară și unii analiști italieni, o scad la 70 mii oameni numai; dar Hammer ne spune a nu ne încrede în buletinurile turcilor. Istvan fie spune că armia turcească trecea peste 100 mii, iar Filstich o face de 200 mii oameni. Noi am primit numărul de 180 mii, dat de Walther, care, fiind pe atunci în țară și curând dup-aceea la Constantinopol, ni se pare a fi mai exact. Iacobi Francus pretinde că Ferhat adunase 150 mii oameni în tabăra sa. Apoi Sinan știm că a mai adăogat multe oști pe lângă cele adunate de Ferhat.
113. ↑ Esprinchardt, p. 212.
114. ↑ *Ibid.*, p. 218.
115. ↑ Esprinchardt, p. 212.
116. ↑ Esprinchardt, p. 214, Senkowski.
117. ↑ Sagredo, p. 675.
118. ↑ Hammer, t. II, p. 265; Cronica lui Fuchsie.

119. ↑ De la această solie în Ardeal, documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Radu din Calofirești, pe care îl văzurăm înapoi strălucindu-se în războiul cu tătarii; dar un cântec vechi popular ni-l arată rivalizând necurmat în vitejii „cu Buzeștii amândoi și cu Clăpeștii câtetrei, fruntea boierilor și domnii războiului“, până în zilele lui Radu Vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci, întâmplându-să ca tătarii să vie să robească moșiile, casa și pe mama bătrână a lui Radu din Calofirești, el alergă la domn cerând ajutor pe Buzești și pe Clăpești. Domnul refuzându-i ajutor, atunci el, însoțit de dreapta sa slugă Nedea și cu vro câțiva oameni, se aruncă asupra tătarilor. În bătaie, Nedea striga stăpânului său:
„Taie, că nu e pe boierie,
ci este pe vitejie,
Taie marginile
și-oi tăia mijloacele!“
Tătarii fură învinși și Calofirescul își mântui pe mumă-sa. La întorsul său, întâmpină în cale pe Buzești și pe Clăpești, carii îl omoară și duc trupul lui Radu Mihnea-Vodă, zicându-i că de trăia îl scotea din domnie. Muma lui Calofirescu, aflând de uciderea fiului său, aleargă la domn cu multe zapise, prin care se dovedea că Calofirescu îi era frate. Atunci domnul, făcând divan, judecă pe Buzești și pe Clăpești de li se taie capul. Dintr-acest cântec se vede dar că Calofirescul a fost fecior lui Mihnea-Vodă Turcitul, care însoți pe Sinan în Țara Românească. Poate fiul și tatăl și-au încrucișat unul cu altul paloșele la Călugăreni, fără a se cunoaște; poate glonțul sau paloșul Calofirescului trânti la pământ pe lepădatul Mihnea la luarea Târgoviștei.
120. ↑ *Magazinul istoric,* t. IV, p. 282; Filstich; Cronicele române.
121. ↑ Bethlen, t. III, p. 593.
122. ↑ *Magazinul istoric,*, t. IV, p. 282.
123. ↑ Doglioni, p. 116; Ascanio Centorio *Storia di Transilvania,* p. 100.
124. ↑ Walther.
125. ↑ De Thou, t. XII, p. 538.
126. ↑ Sieur D'Ambry, p. 815.
127. ↑ *Hist. v. den Empörungen*, p. 78.
128. ↑ Walther.
129. ↑ *Ibid.*
130. ↑ Seadedin.

131. ↑ Walther.
132. ↑ *Ibid.*
133. ↑ Seadedin.
134. ↑ Walther; Iacobini; De Thou, t. XII, p. 539; D'Ambry, p. 815.
135. ↑ Cronicele române, în *Magazin,* t. IV, p. 282.
136. ↑ Crucea de piatră ce se află la Călugăreni este făcută de Șerban-Vodă Cantacuzino, spre vecinicirea unui pod ce el făcu pe apa Neajlovului, dar nu privește bătălia.
137. ↑ Acestea s-a petrecut într-un club la Mitropolie, cea dintâi și din urmă oară când am stătut de față la seanțelea celui club. Trebuie a ști că puțini oameni din popor se afla l-această adunare și părerea mea e că poporul cel de jos, mai cu seamă al Bucureștilor, și-a împlinit datoria revoluționară și națională, declarându-și, deși cam târziu, voința de a apăra revoluția cu paloșul; iar clasele de sus, guvern, boieri, negustori, junime, s-au aflat mult mai prejos și nevrednice de misia lor și de poporul ce conduceau.
138. ↑ D'Ambry, p. 815.
139. ↑ *Ibid.*; Iacobini; De Thou, p. 539.
140. ↑ Walther; Iacobini; Filstich; Engel, t, I, p. 236. Alți analiști pretind că oastea lui Mihai se urca la 20 mii, dar ei n-au putut cunoaște mai bine aceasta ca Walther și Iacobini, ce se aflară atunci în fața locului.
141. ↑ Cesar Campana, *Histoire,* t, II, p. 890.
142. ↑ Seadedin.
143. ↑ *Ibid.*; Naima.
144. ↑ Naima.
145. ↑ Seadedin.
146. ↑ Seadedin.
147. ↑ Walther, cu greșală, confundă râul Salcia cu Neajlovul.
148. ↑ Seadedin; Naima.
149. ↑ *Ibid.*
150. ↑ Naima.
151. ↑ „*Sinan admirant la patience, ou plustost la résolution des Christens qui avecques un si petit nombre avaient toutes fois l'assurance de l'attendre depied ferme [au combat], luy qui avait une si puissante armée“* (D'Ambry, p.816); Iacobini.„*Le Bascha jettant sa vue dans le camp du Palatin, considérant le peu de gens qu'il avait en comparaison de son armée, arresta longtemps sa pensée sur*

l'admiration de la hardiesse du Palatin d'oser avec une poignée d'hommes attendre de pied ferme un si grand nombre d'ennemys. Mais celui-là lui fournira tantost un plus grand sujet d'admiration, quand il mettra une partie de ses gensen pièces, le reste en fuite et le réduira luy mesme à un tel point qu'il se verra dans le boue jusqu-aux oreilles“ (Baudier, p. 540).
152. ↑ Seadedin. Naima.
153. ↑ Seadedin; Hammer; De Thou; Iacobini; D'Ambry, p. 816.
154. ↑ Seadedin.
155. ↑ Naima.
156. ↑ Walther.
157. ↑ Seadedin.
158. ↑ Iacobini; Istvanfi; De Thou.
159. ↑ Seadedin. În al XVI veac, românii, în batăliile lor, se slujeau de bivoli, precum cei vechi de elefanți. Vezi *Mag. istoric,* t. II.
160. ↑ Seadedin; Naima.
161. ↑ „*Tout le reste de ce jour se passa aux occupations de se considérer les unsles autres. Les Turcs se mocquaient des Valaques et n'avaient que ce déplaisir de ce que ceux-ci n'étaient en plus grand nombre pour rendre la victoire plus glorieuse. Mais les Valaques, sérieusement attentifs à ce qu'ils devaient faire le lendemain, portaient leurs yeux et leurs coeurs au ciel pour impétrer du secour, sans le quel ils sentaient bien leurs forces trop débiles pour soutenir une si nombreuse multitude d'ennemis. Michel, leur Palatin, les exortait généreusement au combat“* (Baudier, p. 541); Walther; Seadedin; Frachetta; Hammer; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din Sas-Sebeș, 2 august, în Reusner, *Ep. Turc.*, Cron. rom., în *Mag. ist*., t. IV, p. 282.
162. ↑ Seadedin.
163. ↑ Naima.
164. ↑ Sieur D'Ambry, p. 816.
165. ↑ Bethlen, t. III, p. 593.
166. ↑ Sieur D'Ambry, p. 816.
167. ↑ Walther.
168. ↑ Naima.
169. ↑ Seadedin.
170. ↑ De Thou, p. 531.
171. ↑ Walther.

172. ↑ *Ibid.*
173. ↑ Seadedin; Naima; Hammer.
174. ↑ Naima.
175. ↑ Walther; Cronicele române, în *Magazin,* t. IV, p. 282; *Conspectus historiae Valachicae.*
176. ↑ Epistola lui Bathori către împăratul.
177. ↑ Walther; Seadedin; Naima; *Magazin,* t. IV, p. 282.
178. ↑ Engel, t. I, p. 237.
179. ↑ Montreux, p. 569; Larichianus, p. 219.
180. ↑ Seadedin.
181. ↑ Bethlen, t. III, p. 584; D'Ambry, p. 816; Iacobini; Montreux, p. 569.
182. ↑ „*Turci pagnabant adjunti multitudine et numero, Valachi fortitudino et audacia*“ (Iacobini); *Conspectus historiae Valachicae.*
183. ↑ Walther.
184. ↑ Istvanfie; *Conspectus historiae Valachicae.*
185. ↑ Walther; Cronicele române, în *Magazin*, t. IV, p. 282.
186. ↑ Walther; Fessler, t. 7, p. 358; Engel, t. I, p. 2.
187. ↑ Walther; Engel; Fessler, t. 7, p. 358; Fotino, t. II; Kogălniceanu, p. 152.
188. ↑ Sieur D'Ambry, p. 817.
189. ↑ Naima; Seadedin.
190. ↑ Naima.
191. ↑ Walther.
192. ↑ Sagredo, p. 724; Istvanfi, p. 412.
193. ↑ Seadedin; Naima; Hammer, t. II; Iacobini; Istvanfi, p. 412
194. ↑ Naima.
195. ↑ Seadedin; Naima; *Conspectus hist. Valachicae*; Stavrinos; Hammer, t. II; Iacobini; Istvanfi, p. 412; Scrisoarea lui Bathori; Sagredo, ed. fr., t. IV, p. 35; Jouannin, p. 178 etc.
196. ↑ *Ibid.*
197. ↑ Seadedin.
198. ↑ Stavrinos; De Thou, t. XII.
199. ↑ Walther.
200. ↑ φόβος πολὺς τδν ἔπίασε χαὶ, τ ρόμαξ, ή χαρδία τόνπο δὰ δὲν εί - χε νὰ οταδη νὰ πιάοη τ'αρματά τον (Stavrinos Vistierul).
201. ↑ Walther.
202. ↑ Walther; D'Ambry, p. 817.

203. ↑ Sagredo, p. 724; *Conspectus historiae Valachicae*; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 595; Scrisoarea lui Bathori, înReusner.
204. ↑ Walther.
205. ↑ D'Ambry, p. 846, urcă numărul turcilor morți la 10 mii. Alții încă au exagerat și mai mult, urcându-l la 25 mii. Vezi Campana, *Hist.*, p. 890.
206. ↑ Sieur D'Ambry, p. 816; De Thou, t. XII, p. 539; Walther, din contra, pretinde că din ai noștri căzură numai vro câteva sute.
207. ↑ Walther; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 282.
208. ↑ Guerrin.
209. ↑ Naima.
210. ↑ Sieur D'Ambry, p. 816; Iacobini; Campana, *Hist*., t. II, p. 890.
211. ↑ Stavrinos.
212. ↑ Seadedin.
213. ↑ Seadedin; Naima.
214. ↑ Hammer, t. II, p. 279.
215. ↑ Walther.
216. ↑ Stavrinos Vistierul; Cronica lui Costantin Căpitanul, în *Magazin*, t. I, p. 231.
217. ↑ Walther; Campana.
218. ↑ Walther; *Magazin*, t. IV, p. 283; Iacobini; Bethlen, t. II, p. 595.
219. ↑ Sagredo, p. 724; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae.*
220. ↑ Walther.
221. ↑ *Ibid. Historia von den Empörungen*, p. 71.
222. ↑ Walther; Istvanfi, p. 412.
223. ↑ Walther.
224. ↑ Istvanfi, p. 412.
225. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 283; Filstich.
226. ↑ Walther; Istvanfi, p. 412; Seadedin.
227. ↑ Walther; Sagredo, p. 724; Istvanfi, p. 413.
228. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 283; Filstich.
229. ↑ Seadedin.
230. ↑ *Ibid*.; Naima.
231. ↑ D'Ambry, p. 817. Analiștii turci nu pomenesc nimic de aceste oști ce unii din analiștii creștini spun că rămăsese peste Dunăre. Aceea ce ne facea primi aceasta cu îndoială, căci credem că, de ar fi fost cu temei, turcii n-ar fi uitat-o spre a îndrepta pierderea bătăliei.
232. ↑ Engel, t. I, p. 238.

233. ↑ Seadedin.
234. ↑ Seadedin; Naima.
235. ↑ Seadedin.
236. ↑ Seadedin; Naima.
237. ↑ *Ibid.*
238. ↑ Seadedin; Naima; Iacobini.
239. ↑ Cron. rom., *Magazin*, t. IV, p. 310, și pisania mănăstirei Radul-Vodă.
240. ↑ Naima.
241. ↑ Seadedin.
242. ↑ Naima.
243. ↑ Seadedin.
244. ↑ Istvanfi, p. 412.
245. ↑ Seadedin.
246. ↑ *Ibid.*
247. ↑ Hammer, t. II, p. 279.
248. ↑ Seadedin.
249. ↑ Seadedin.
250. ↑ *„Est autem Tergovesta arx Valachiae munitissima et viro principe digna quam Voyvodae olim mansionis suae sedem elegerunt“* (Beyerlinck, t. II, p.226). Vezi și Botero, t. III, p. 94; Montreux; *„Tergovist welches eine schöneund veste Stadt“* (Ortelius, p. 290).
251. ↑ *Odă la ruinele Târgoviștei.*
252. ↑ Marșul *Odă la oștirea română.*
253. ↑ Seadedin; Naima; Sagredo, ed. fr., t. V, p. 34.
254. ↑ Campana, *Historia del mondo…*, t. II, p. 901; Herrera, p. 574; De Thou, t. XII, p. 543; Montreux, p. 569.
255. ↑ *Historica relatio de statu Valachiae, în Magazin istoric*, t. V, p. 60 și 69.
256. ↑ Walther.
257. ↑ Istvanfi, p. 412.
258. ↑ Seadedin.
259. ↑ Istvanfi, p. 412.
260. ↑ Walther.
261. ↑ Istvanfi, p. 412.
262. ↑ Seadedin.
263. ↑ Seadedin.
264. ↑ Istvanfi, p. 412; De Thou, p. 543; Engel, t. I, p. 238.

265. ↑ Fessler, t. 7, p. 360; Engel, p. 238.
266. ↑ „*Mirabatur Sinan Valachos viso suo exercitu non fugae, sed se ense stare“ (Conspectus historiae Valachicae);* Istvanfi, p. 412.
267. ↑ *Conspectus historiae Valachicae, Hron.,* t. II, p. 196.
268. ↑ Walther.
269. ↑ Walther.
270. ↑ Istvanfi, p. 412; Scrisoarea lui Bathori către împăratul din 28 august 1595; *Conspectus hist. Valachicae.*
271. ↑ Bethem, t. IV, p. 597.
272. ↑ Scrisoarea lui Bathori către împăratul, de la Sas-Sebeș din 28 august, în Reusner, Epistolae Turcicarum, p.156.
273. ↑ Bethlem, t. III, p. 589; Istovanfi, p. 412; D'Ambry, p. 817.
274. ↑ Bethlem, t. III, p. 597; *Conspectus hist. Valachicae*; D'Ambry. p. 817; Istvanfi, p. 412.
275. ↑ *Conspectus hist. Valachicae.*
276. ↑ Bethlen, t. III, p. 610; D'Ambry, p. 818; *Conspectus hist. Valachicae.*
277. ↑ D'Ambry, p. 818.
278. ↑ Istvanfi, p. 412; Bethlen, p. 598; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae;* D'Ambry, p. 818.
279. ↑ *Conspectus hist. Valachicae;* Istvanfi, p. 412.
280. ↑ Bethlen, t. III, p. 603.
281. ↑ Bethlen, t. III, p. 602; De Thou, t. XII, p. 542.
282. ↑ Istvanfi, p. 412; *Conspectus hist. Valachicae.*
283. ↑ *Historia von den Empörungen*, p. 77.
284. ↑ Walther.
285. ↑ Istvanfi, p. 413.
286. ↑ Walther.
287. ↑ *Conspectus hist. Valachicae;* Engel, p. 238.
288. ↑ *Conspectus hist. Valachicae;* Istvanfi, p. 413.
289. ↑ Istvanfi, p. 413.
290. ↑ Istvanfi, p. 413; Iacobini; *Conspectus hist. Valachicae.*
291. ↑ Islvanfi, p. 413; Iacobini.
292. ↑ *Conspectus hist. Valachicae;* Istvanfi, p. 413.
293. ↑ *Ibid.*
294. ↑ lacobini; Bethlen; t. III, p. 599.
295. ↑ Istvanfi, p. 413; *Conspectus hist. Valachicae.*
296. ↑ Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 603.

297. ↑ Sieur D'Ambry, p. 818; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 604; De Thou, t. XII, p. 544; Beyerlinck, t. II, p. 226; Dantiscani, p. 129; Sagredo, p. 725; Montreux, p. 566; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik* și toți istoricii contemporani ce au pomenit de aceste întâmplări.
298. ↑ Dantiscani, p. 130.
299. ↑ Iacobini; Bethlen, t. III, p. 604; Istvanfi, p. 413; D'Ambry, p. 819.
300. ↑ Istvanfi, p. 413; *Conspectus hist. Valachicae.*
301. ↑ Bethlen, t. III, p. 605; Campana, *Histoire*, p. 900.
302. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 605; *Conspectus hist. Valachicae;* De Thou, p. 527.
303. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 599.
304. ↑ Sagredo, p. 724.
305. ↑ Walther; Iacobini; Istvanfi, p. 413.
306. ↑ Iacobini; Bethlen, t. III, p. 605.
307. ↑ Sieur D'Ambry, p. 819; Iacobini; Istvanfi, p. 413; Sacy, t. II, p. 127.
308. ↑ Ibid.; Frachetta.
309. ↑ D'Ambry, p. 821; Iacobini; Dantiscani, p. 113; Guerrin, p. 165; Frachetta, p. 23; Bethlen, t. III, p. 603; Iacobi Francus, p. 39; *Historia von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 281 și alții.
310. ↑ Sieur D'Ambry, p. 821; Iacobini; Campana, p. 300.
311. ↑ Guerrin, p. 165.
312. ↑ D'Ambry, p. 821; Iacobini.
313. ↑ D'Ambry, p. 819; Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 609.
314. ↑ D'Ambry, p. 820; Tomasi, p. 22; Istvanfi, p. 413; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 611.
315. ↑ Walther; De Thou, p. 543; D'Ambry, p. 820; Istvanfi, p. 413; Iacobini; Montreux, p. 567; Dantiscani, p. 114;*Historia von den Empörungen*, p. 78; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 149.
316. ↑ D'Ambry, p. 820; Iacobini; Istvanfi, p. 413.
317. ↑ Iacobini; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 613.
318. ↑ Spontoni, p. 39; Guerrin, p. 165; Fessler, t. 7, p. 360; Engel, t. I, p. 238; Ortelius, p. 291.
319. ↑ Guerrin, p. 167; Spontoni, p. 39; Dantiscani, p. 114, Francus, p. 39; Istvanfi, p. 413; Bethlen, t. III, p. 615; Iacobini.
320. ↑ Campana, *Historia*, p. 902; Herrera, p. 574.
321. ↑ D'Ambry, p. 820; Bethlen, t. III, p. 612; Frachetta.

322. ↑ Guerrin, p. 167; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Montreux, p. 578; Dantiscani, p. 115.
323. ↑ Guerrin, p. 167; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 292; Dantiscani, p. 115.
324. ↑ Istvanfi, p. 413.
325. ↑ Guerrin, p. 167; Dantiscani, p. 115; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Ortelius, p. 293.
326. ↑ Sacy, t. II, p. 127.
327. ↑ Campana, *Historia*, p. 901.
328. ↑ Spontoni, p. 14.
329. ↑ Campana, *Historia*, p. 901.
330. ↑ Istvanfi, p. 414.
331. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
332. ↑ Istvanfi, p. 414.
333. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
334. ↑ Guerrin, p. 167; Dantiscani, p. 115; Montreux, p. 578.
335. ↑ Guerrin, p. 168; Dantiscani, p. 116*; Hist. von den Empörungen*, p. 78; Montreux, p. 578.
336. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
337. ↑ Istvanfi, p. 414.
338. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
339. ↑ Nicolae Costin.
340. ↑ Istvanfi, p. 414.
341. ↑ Walther; Iacobini; Istvanfi, p. 414.
342. ↑ Walther; Istvanfi, p. 414.
343. ↑ Walther.
344. ↑ Istvanfi, p. 414.
345. ↑ Walther.
346. ↑ Istvanfi, p. 414; Walther.
347. ↑ Walther.
348. ↑ Guerrin, p. 182.
349. ↑ Istvanfi, p. 414; Sacy, t. II, p. 129.
350. ↑ *Ibid.*
351. ↑ Istvanfi, p. 414: Niecolae Costin; Sacy, t. II, p. 129.
352. ↑ Istvanfi. p. 414.
353. ↑ *Ibid.*
354. ↑ Istvanfi, p. 415.

355. ↑ *Ibid.*
356. ↑ Iacobini.
357. ↑ Istvanfi, p. 414.
358. ↑ Iacobini; D'Ambry, p. 829; Nemcewicz.
359. ↑ Istvanfi, p. 414; Sacy, t. II, p. 129.
360. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
361. ↑ Istvanfi, p. 414
362. ↑ D'Ambry, p. 821.
363. ↑ Iacobini.
364. ↑ Istvanfi, p. 414; Iacobini; D'Ambry, p. 821.
365. ↑ Istvanfi, p. 414; Walther; Iacobini; D'Ambry, p. 821; Bethlen, t. III. p. 617.
366. ↑ Tomasi, p. 22.
367. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
368. ↑ Istvanfi, p. 414; Iacobini; Bethlen, t. III. p. 618; D'Ambry, p. 821.
369. ↑ Campana, *Historia*, p. 902.
370. ↑ Montreux; Guerrin; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.
371. ↑ Walther.
372. ↑ Istvanfi, p. 414; Walther; Iacobini.
373. ↑ Walther; Istvanfi, p. 414.
374. ↑ Walther; *Hist. von den Empörungen;* Dantiscani, p. 116.
375. ↑ Tomasi, p. 22; *Neue ungarishe und siebenbürgische Kronik*, p. 149.
376. ↑ Istvanfi. p. 414.
377. ↑ De Thou, t. XII, p. 543; Guerrin, p. 167; Montreux, p. 578.
378. ↑ Guerrin, p. 169; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.
379. ↑ Aceasta e o fabulă pe care sau că capii creștini o acreditase, căci Mihai-Vodă, la Călugăreni, încă o repetă ostașilor săi, cum am văzut, spre a încuraja oștile, ascunzându-le numărul cel mare al turcilor, sau că e născocită de istoricii turci.
380. ↑ D'Ambry, p. 822; De Thou, t. XII, p. 544: Walther; Iacobini; Guerrin. p.164-171; Dantiscani, p. 117 și 118.
381. ↑ *Ibid.*
382. ↑ *Ibid.;* Ortelius, p. 292.
383. ↑ De Thou, t. XII, p. 545.
384. ↑ D'Ambry, p. 822.
385. ↑ De Thou, p. 545; D'Ambry, p. 822.
386. ↑ *Ibid.*

387. ↑ Campana, *Historia*, p. 903.
388. ↑ Sacy, t. II, p. 128; Dantiscani, p. 119; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin, p. 171.
389. ↑ Tomasi, p. 22.
390. ↑ Mikal-ogli (prinţui Mihai), astfel îl numeau turcii.
391. ↑ Seadedin; Naima.
392. ↑ Naima.
393. ↑ Seadedin ; Naima.
394. ↑ Seadedin; Naima.
395. ↑ Naima.
396. ↑ Montreux, p. 576; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin. p. 166; Dantiscani, p. 115.
397. ↑ Seadedin; Naima.
398. ↑ Seadedin.
399. ↑ Campana, *Historia*, p. 902: Tomasi, p. 27.
400. ↑ Seadedin; Campana, p. 902.
401. ↑ Istvanfi, p. 414.
402. ↑ *Ibid.*
403. ↑ Seadedin; D'Ambry, p. 821; Istvanfi, p. 414.
404. ↑ Seadedin.
405. ↑ Istvanfi, p. 414.
406. ↑ Iacobini; Istvanfi, p. 414; Seadedin; Tomasi, p. 27.
407. ↑ Campana, p. 40.
408. ↑ Seadedin.
409. ↑ Seadedin.
410. ↑ Campana, *Historia*, p. 903.
411. ↑ Walther; Engel, p. 239.
412. ↑ Alexandrescu, *Odă la oştirea română.*
413. ↑ Montreux, p. 579.
414. ↑ Guerrin, p. 171; Iacobi Francus, p. 44; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Dantiscani, p. 120; Ortelius, p. 293.
415. ↑ Guerrin, p. 171.
416. ↑ Istvanfi, p. 414.
417. ↑ Campana, *Historia*, p. 903.
418. ↑ Walther; Istvanfi, p. 414.
419. ↑ Istvanfi, p. 414; Sieur D'Ambry, p. 822; Frachetta, p. 23, Campana. p. 903.

420. ↑ Campana, p. 903; Istvanfi, p. 415; D'Ambry, p. 822; Frachetta, p. 23.
421. ↑ Iacobini.
422. ↑ Campana, *Historia*, p. 903
423. ↑ Guerrin, p. 172.
424. ↑ De Thou, t. XII, p. 545; Campana, *Historia*, p. 903.
425. ↑ Istvanfi, p. 415.
426. ↑ D'Ambry, p. 822.
427. ↑ Istvanfi, p. 415; Iacobini; Bethlen, p. 621; Dantiscani, p. 122.
428. ↑ Iacobini.
429. ↑ *Magazinul istoric*, t. II, p. 67.
430. ↑ Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*, t. I, p. 266.
431. ↑ Istvanfi, p. 415; Hammer; Engel, p. 166.
432. ↑ Cantemir, t. II, p. 216.
433. ↑ Engel, t. I, p. 179
434. ↑ Guerrin, p. 183.
435. ↑ Campana, *Historia*, p. 904.
436. ↑ Guerrin, p. 173 Dantiscani, p. 122; *Hist. von den Empörungen*, p. 78.
437. ↑ Iacobini; Istvanfi, p. 415.
438. ↑ Seadedin.
439. ↑ Seadedin.
440. ↑ Hammer; Seadedin; Naima.
441. ↑ Seadedin; Naima.
442. ↑ Seadedin.
443. ↑ Naima.
444. ↑ Seadedin.
445. ↑ Naima.
446. ↑ Seadedin.
447. ↑ Naima.
448. ↑ *Ibid.*
449. ↑ *Ibid.*
450. ↑ Seadedin; Naima.
451. ↑ Istvanfi, p. 415.
452. ↑ Seadedin; Tomasi, p. 23.
453. ↑ Istvanfi, p. 415; Campana, p. 903; Campana și Tomasi spun că numărul robiților mântuiți se urca, deosibit de femei și copii, la 10 mii; Herrera îl face de 12 mii; iar Istvanfi, Walther și Sagredo îl fac de 4 la 5 mii.

454. ↑ Sagredo.
455. ↑ Seadedin.
456. ↑ Seadedin; Naima.
457. ↑ Hammer, t. II, p. 280; Istvanfi, p. 415; Iacobini.
458. ↑ Campana, *Historia*, p. 904.
459. ↑ Iacobini; Seadedin.
460. ↑ Hammer, t. II, p. 280.
461. ↑ Seadedin; Iacobini.
462. ↑ Istvanfi, p. 415; Walther; D'Ambry, p. 823.
463. ↑ *Michaelis imprimis voce, manu exemploque suos ad pugnam cohortante*, Istvanfi, p. 415.
464. ↑ Naima; Walther; Selaniki; Hammer, p. 282.
465. ↑ Naima.
466. ↑ Istvanfi, p. 415; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 623.
467. ↑ Guerrin, p. 173.
468. ↑ D'Ambry, p. 828; Iacobini; Bethlen, t. III, p. 623.
469. ↑ Istvanfi, p. 415.
470. ↑ Naima; Istvanfi, p. 415; D'Ambry, p. 823.
471. ↑ Naima.
472. ↑ Naima; Seadedin; Hammer, t. II, p. 280.
473. ↑ Seadedin.
474. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 623; D'Ambry, p. 823.
475. ↑ Hammer, p. 280; D'Ambry, p. 823; Iacobini; Bethlen, p. 623.
476. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 624; D'Ambry, p. 823; Istvanfi, p. 415.
477. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 624.
478. ↑ Seadedin; Iacobini; D'Ambry, p. 823; De Thou, t. XII.
479. ↑ Seadedin.
480. ↑ Iacobini; Bethlen, p. 624; D'Ambry, p. 823; De Thou, t. XII.
481. ↑ Numărul turcilor morți l-această bătălie este iarăși nesigur. În vreme ce Istvanfi și Frachetta îl face numai de 6 mii, Montreux îl urcă la 30 mii. Noi am primit de mai dreaptă cifra de 18 mii, dată de Walther, care se apropie de cea de 16 mii, dată de Sieur D'Ambry și alți analișii, și de cea de 17 mii, ce ne dă istoricul Sacy.
482. ↑ Walther; Istvanfi, p. 415; Sagredo, p. 725.
483. ↑ Iacobini.
484. ↑ Iacobini; N. Costin; Bethlen, t. III, p. 625; D'Ambry p. 823.
485. ↑ Iacobini; Walther; Bethlen, p. 626; Istvanfi, p. 415, D'Ambry, p. 823.

486. ↑ Campana, *Historia*, p. 904.
487. ↑ Iacobini; D'Ambry; p. 824; Herrera, p. 575.
488. ↑ Tomasi, p. 23.
489. ↑ Campana, *Historia*, p. 904.
490. ↑ Istvanfi, p. 415; Herrera, p. 575. Alții spun că garnizoana castelului era numai de 700 inși; alții încă o scad la 600 numai.
491. ↑ Iacobini.
492. ↑ Walther; Iacobini; D'Ambry, p. 824.
493. ↑ Guerrin, p. 182; Spontoni, p. 40; Iacobini; Istvanfi, p. 415; Bethlen, p.626.
494. ↑ Istvanfi, p. 415; Spontoni, p. 40; Tomasi, p. 23; Campana; De Thou, p.545; Ortelius, p. 294.
495. ↑ Istvanfi, p. 415.
496. ↑ De Thou, t. XII, p. 545; Herrera, p. 576; Campana, p. 904.
497. ↑ Tomasi, p. 23; Spontoni, p. 40.
498. ↑ Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
499. ↑ Campana, p. 904.
500. ↑ Campana, *Historia*, p. 904; De Thou, t. XII, p. 545.
501. ↑ Herrera, p. 576; Campana, p. 904; De Thou, t. XII, p. 546.
502. ↑ De Thou, p. 546.
503. ↑ Frachetta, p. 23.
504. ↑ Herrera, p. 576; De Thou, p. 546
505. ↑ Guerrin, p. 173.
506. ↑ Campana, p. 904.
507. ↑ Guerrin, p. 173; Dantiscani, p. 122.
508. ↑ Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
509. ↑ Campana, *Historia*, p. 905.
510. ↑ *Ibid.*
511. ↑ De Thou, p. 546; Campana, *Historia*, p. 905.
512. ↑ Campana, p. 905.
513. ↑ *Ibid.* Se deosibise și se vestise atunci în războiul Ungariei generalii și ostașii italieni, mai presus decât toate oștile celorlalte neamuri.
514. ↑ Tomasi, p. 23; Spontoni, p. 40; Campana, p. 905.
515. ↑ Walther.
516. ↑ Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.
517. ↑ De Thou, p. 546.
518. ↑ Guerrin, p. 174; Dantiscani, p. 122.

519. ↑ De Thou, p. 546; Campana, p. 905.
520. ↑ Campana, p. 905.
521. ↑ De Thou, p. 546; Campana, p. 905.
522. ↑ Spontoni, p. 40; Tomasi, p. 23; Campana, p. 905.
523. ↑ Tomasi, p. 23; Campana.
524. ↑ De Thou, p. 546; Guerrin, p. 174; Campana, p. 905.
525. ↑ Campana, p. 905.
526. ↑ Spontoni, p. 40.
527. ↑ Guerrin, p. 174; De Thou, p. 546.
528. ↑ Campana, p. 905; De Thou, p. 546
529. ↑ Cuerrin, p. 175; Campana, p. 905; Dantiscani, p. 124.
530. ↑ De Thou, p. 546; *Hist. von den Empörungen*, p. 78; Guerrin, p. 175; Dantiscani, p. 123; Campana, p. 906.
531. ↑ Walther; Istvanfi, p. 415.
532. ↑ Istvanfi, p. 415.
533. ↑ Guerrin, p. 175; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Dantiscani, p. 124.
534. ↑ D'Ambry, p. 823; Dantiscani, p. 124; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Ortelius, p. 294.
535. ↑ Istvanfi, p. 415.
536. ↑ Guerrin, p. 175; Herrera, p. 576; Dantiscani, p. 126; Ortelius, p. 295; *Hist. von den Empörungen*, p. 79.
537. ↑ Sacy, t. II, p. 131.
538. ↑ Spontoni, p. 41.
539. ↑ Frachetta, p. 23.
540. ↑ Iacobi Francus; Ortelius, p. 295; *Hist. von der Empörungen*, p. 79. Alțiiscad numărul tunurilor la 100 și la 80.
541. ↑ Guerrin, p. 175; D'Ambry, p. 823; Iacobi Francus, p. 44; *Hist. von den Empörungen*, p. 79; Dantiscani, p. 124.
542. ↑ Tomasi, p. 23.
543. ↑ Istvanfi, p. 415, se exprimă în aceste cuvinte asupra lui Sinan: „Astfel Sinan, care înlăuntru și dinafară niciodată nu-și plecase capul, a cărui trufie și zădărnicie disprețuia pe toți ceilalți, care, mândru de puterile sale, nesocotea pe ale celorlalți și gândea că tot trebuie a sluji caprițiilor și ambiției sale, izgonit din Țara Românească peste Dunăre, fu cu dreptate pedepsit de cutezarea și nesocotința sa; și Giurgiu, această cetate atât de tare, care de mai multe veacuri ținea de turci, fu

luat înaintea ochilor săi de un cap nou și de niște oștiri adunate în pripă. Armata lui, zdrobită în cea mai mare parte, lipsită de toate bagajurile sale, se îndreptă spre Constantinopol, printr-o retragere ce semăna mult la fugă, în trupuri deosibite și puțin numeroase.“

544. ↑ Tomasi, p. 23.
545. ↑ Istvanfi, p. 415; Frachetta.
546. ↑ A cita textul original în notă aci.“*Sinano Soldato agguerito e inveccehiato nell'armi non hebe assai di constanza per tollerare il disastro; e assuefatto alle vittorie, pareagli, che la fortuna vallesse, nell'eta sud decrepita abbandonarlo de suoi favori“* — Sagredo, p. 496.
547. ↑ Guerrin, p. 174; Seadedin; Naima; Dantiscani, p. 123; *Hist. von denEmpörungen*, p. 79.
548. ↑ Seadedin.
549. ↑ Istvanfi, p. 415.
550. ↑ Seadedin.
551. ↑ În manuscris urmează aici următorul pasaj șters cu creionul: „În vara aceea, această armată, fiind bine povățuită de vestitul prinț Mansfeld, luase cu izbândă ofensiva și chemase biruința supt steagurile sale. De o lună de zile ea bătea cetatea Granului, când Muhamed-Pașa, feciorul lui Sinan, ieși din Buda și veni de izbi pe asediatori. El fu însă biruit și fugi lăsându-și steagurile, bagajele și artileria sa în puterea învingătorilor. Dar moartea lui Mansteld, ce se întâmplă câteva zile dup-aceea (14 avgust 1595), îmbărbătă iarăși pe turci și Kara-Ali-bei, guvernarul cetății Granului, ceru o întâlnire cu generalii unguri Wadusdy și Palfi, încercând a-i face să ridice asedierea. Spre răspuns l-această propunere, Palfi făcu știre turcului de învingerea ce Sinan pățise la Călugăreni, a cării veste glorioasă ajunsese tocmai atunci, și cum turcul nu vroia a crede, Palfi îi zise: «că numai turcii au obicei să mință». Învingerea lui Sinan de la Călugăreni făcu mare impresie asupra turcilor din Ungaria, descurajă pe apărătorii cetății Granului și înrâuri mult în hotărârea lor d-a capitula. Astfel se țin, strâns legate unile de altele, operațiile războiului și sabia românilor de la Călugăreni răsturnă puternicile ziduri ale cetății Granului din Ungaria de sus!“ (n. ed.).
552. ↑ Seadedin.
553. ↑ Sagredo, p. 726.

554. ↑ Hammer, t. II, p. 281.
555. ↑ Sagredo, p. 726.
556. ↑ Selaniki; Hammer, t. II, p. 281.
557. ↑ Spontoni, p. 44.
558. ↑ *Ibid.*
559. ↑ Tomasi, p. 24; Guerrin, p. 176.
560. ↑ Spontoni, p. 44.
561. ↑ Guerrin, p. 176; Dantiscani, p. 125.
562. ↑ Iacobini; Istvanfi, p. 416; De Thou, p. 546, Walther; Tomasi, p. 24; Guerrin, p. 176.
563. ↑ D'Ambry, p. 824; De Thou, p. 547.
564. ↑ Spontoni, p. 41.
565. ↑ Guerrin, p. 184.
566. ↑ Walther; Montreux, p. 579.
567. ↑ Walther; Istvanfi, p. 416.
568. ↑ Walther; Cronica română, în *Magazin*, t. IV, p. 284.
569. ↑ Walther.
570. ↑ Istvanfi, p. 416.
571. ↑ Istvanfi, p. 416.
572. ↑ Guerrin, p. 183; Montreux, p. 585.
573. ↑ Ortelius, p. 285; Montreux, p. 583.
574. ↑ Montreux, p. 583.
575. ↑ D'Ossat, t. I, p. 226; Spontoni, p. 14.
576. ↑ Guerrin, p. 185; Dantiscani, p. 136.
577. ↑ Vezi Frachetta, Tarducci și ații.
578. ↑ Montreux, p. 587; *Hist. von den Empörungen*, p. 80.
579. ↑ Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 233.
580. ↑ *Ibid.* Ιστορία σής Βλαχίας, p. 266.
581. ↑ Fotino, t. II, p. 128.
582. ↑ Stavrinos: Καὶ στὸ Βιδήνη διαβηχε, μὲ τόσμν παῤῥμία Εχετ τὸν ἐροσχύνησεν, ὅλη ή Βονλγαρία; Cronica română, în *Magazin*, t. I, p. 234.
583. ↑ „*Stella loro orientale*“ (Spontoni, p. 171).

CARTEA III — Note

1. ↑ Heidenstein, p. 312; Niemcewicz.
2. ↑ De Thou, t. XII, p. 510.
3. ↑ Niemcewicz; De Thou, p. 509
4. ↑ Piasecius, la anul 1595.
5. ↑ De Thou, p. 509.
6. ↑ Niemcewicz.
7. ↑ De Thou, p. 510.
8. ↑ *Ibid.*
9. ↑ Istvanfi.
10. ↑ De Thou, p. 510.
11. ↑ De Thou, p. 510; Istvanfi.
12. ↑ Beyerlinck, t. II, p. 228.
13. ↑ De Thou, p. 510; Istvanfi, p. 398.
14. ↑ Niemcewicz.
15. ↑ De Thou, p. 510; Niemcewicz.
16. ↑ Heidenstein, p. 304; Niemcewicz.
17. ↑ Heidenstein, p. 315.
18. ↑ Heidenstein, p. 316.
19. ↑ *Ibid.*
20. ↑ Niemcewicz.
21. ↑ Niemcewicz.
22. ↑ Vezi Montreux, p. 514, cele vorbite în sfat.
23. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 316.
24. ↑ La 1 oct. Zamoisky trecu cu armia lui Nistru și sosi a doua zi la Hotin, care se închină de popor la marele cancelar, și puse acolo comandant pe graful Belt zen cu o garnizoană. Cinci zile dup-aceea, el merse la Iași, rezidența Moldaviei, unde fu primit cu multă cinste. Craiul Poloniei trimise prin contele Lyblin încă 1 500 călăreți și 2 mii pedestrași, oameni cu curaj (*Hist. von den Empörungen*, p. 76).
25. ↑ Heidenstein, p. 317; Niemcewicz.
26. ↑ Heidenstein, p. 315; Niemcewicz.
27. ↑ Guerrin, p. 192.
28. ↑ Heidenstein, p. 317; Niemcewicz.
29. ↑ Heidenstein, p. 317.
30. ↑ Ureche, p. 205; Heidenstein, p. 317; Bohomolec.

31. ↑ Heidenstein, p. 317; Bohomolec; Niemcewicz.
32. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 317.
33. ↑ Letopisețul vornicului Ioan Neculce.
34. ↑ Heidenstein, p. 317.
35. ↑ Miron Costin.
36. ↑ Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
37. ↑ Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
38. ↑ Niemcewicz.
39. ↑ Heidenstein, p. 318; Niemcewicz.
40. ↑ Montreux, p. 584; de Thou, p. 540: Hist. von den Empörungen, p. 76.
41. ↑ Montreux, p. 584; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.
42. ↑ De Thou, p. 540.
43. ↑ Miron Costin; *Hist. von den Empörungen*, p. 76.
44. ↑ De Thou, p. 540.
45. ↑ Niemcewicz.
46. ↑ Miron Costin. Numărul oștirei tătare e încă nehotărât. Cronicarii poloni, ni se pare cu exagerație, îl urcă la 70 mii. Hanul, în scrisoarea sa către Zamoisky, spune că vine cu 20 mii numai. Iar alți autori pun numărul oastei tătărești de 30 mii (Guerrin. p. 192).
47. ↑ Senkowski.
48. ↑ Beyerlinck, p. 229.
49. ↑ Niemcewicz.
50. ↑ Naima; Seadedin; Hammer, p. 280.
51. ↑ Miron Costin.
52. ↑ Niemcewicz.
53. ↑ Miron Costin.
54. ↑ Niemcewicz.
55. ↑ Miron Costin; Niemcewicz.
56. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
57. ↑ Montreux, p. 580.
58. ↑ *Ibid.*
59. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 322; Piasețki, p. 128.
60. ↑ *Ibid.*
61. ↑ Miron Costin.
62. ↑ Niemcewicz.

63. ↑ *Ibid*, „La 13 oct., cancelarul strânse armia ca să-i vestească că tătarii vin cu gloata. Mulți se speriară și cerea să se întoarcă în Polonia; mulți încă preferară a muri cu dânsul, decât a fugi înaintea dușmanului. Îndată cancelarul alese un loc pe țărmul apei și întări tabăra cu o baricadă de care. Într-aceea sosi un cazac din partea șefului tătar, cu un bilet cu această cuprindere: „Tu, câine bătrân, dacă ești viteaz războinic, nu fugi de mine, căci în trei zile voi fi negreșit lângă tine!“ Același cazac aduse o scrisoare de la sangiacul de Tighina, care se zicea că e pașă în Moldova și Valahia, care îi zicea că sultanul dedese țările întregi ale Valahiei și Moldovei la tătari, pentru bunele lor slujbe; că el, Zamoisky, trebuie îndată să încalece, să iasă înaintea hanului, a se umili și pleca și să atingă cu fruntea lui picioarele lui, nefiind alt mijloc de scăpare pentru dânsul. În 18 oct., tătarii sosiră până la tabăra polonilor, dar să traseră îndată. În 20 se întoarseră 10 mii tătari asupra taberei polone, împotriva cărora întoarseră artileria cea mare și pentru a douâ oară fură puși în fugă și risipiți. A doua zi tătarul ceru o armistiție spre a se înțelege de pace, care fu primită. Se făcu o învoire pe șase luni și tătarul se învoi a da steagul său de domnie lui Ieremia, pentru dragostea craiului Poloniei. Din partea tătarilor rămaseră pe loc mai mult de 3 mii, din care mulți însemnați. Numărul tătarilor se urca până la 70 mii, cu femei și copii. Sangiacul de Tighina avea 8 mii cu dânsul. Mulți din tătari se întoarseră la Torna și cancelarul lăsă o mie călăreți în Moldova, și cu ceilalți 18 mii el plecă după cazaci, ca să-i supuie și să prinză pe trădătorul Nalipo-Waica“ (*Hist. von den Empörungen*, p. 77).
64. ↑ Niemcewicz.
65. ↑ Miron Costin.
66. ↑ *Ibid.*
67. ↑ Heidenstein, p. 322; Piasețki, p. 128; Niemcewicz.
68. ↑ Senkowski.
69. ↑ Miron Costin.
70. ↑ Scrisoarea hanului către regele Poloniei, în Reusner; Montreux, p. 594.
71. ↑ Niemcewicz.
72. ↑ Miron Costin; (patru mii după Piasețki).
73. ↑ Miron Costin; Niemcewicz.
74. ↑ Miron Costin.

75. ↑ Scrisoarea hanului către regele Poloniei.
76. ↑ Montreux, p. 594; Campana, *Hist.*, p. 900.
77. ↑ Montreux, p. 594.
78. ↑ De Thou, p. 542; Campana, *Hist.*, t. II, p. 897, dă copie de scrisoareaîmpăratului.
79. ↑ Montreux, p. 590.
80. ↑ Reusner, p. 170.
81. ↑ *Ibid.;* Montreux, p. 590
82. ↑ Montreux, p. 584.
83. ↑ Dantiscani, p. 145; Montreux, p. 584.
84. ↑ Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 284.
85. ↑ Istvanfi, p. 416.
86. ↑ Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.
87. ↑ Miron Costin.
88. ↑ Heidenstein.
89. ↑ Miron Costin.
90. ↑ Heidenstein.
91. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
92. ↑ Miron Costin.
93. ↑ Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.
94. ↑ Heidenstein, p. 323.
95. ↑ Heidenstein, p. 323; Istvanfi, p. 416; Miron Costin.
96. ↑ Miron Costin.
97. ↑ Heidenstein, *ibid.;* Niencewicz.
98. ↑ Istvanfi.
99. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
100. ↑ Istvanfi, *ibidem.*
101. ↑ *Fortiter, quam potuit;* Istvanfi, *ibidem.*
102. ↑ Istvanfi; Montreux, p. 587.
103. ↑ *„Sed tandem a suis et ab infesta fortuna desertus“;* Istvanfi.
104. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
105. ↑ Heidenstein.
106. ↑ Istvanfi, *ibid.;* Heidenstein, *Ibid.*
107. ↑ lstvanfi, *Ibid.*
108. ↑ Heidenstein.
109. ↑ Heidenstein.
110. ↑ Piasețki, p. 152.

111. ↑ Istvanfi, p. 416.
112. ↑ Heidenstein; Niemcewicz; Istvanfi, Miron Costin.
113. ↑ Istvanfi.
114. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
115. ↑ Miron Costin.
116. ↑ Istvanfi, p. 416; Miron Costin.
117. ↑ *Ibid.*
118. ↑ Istvanfi, ibid.
119. ↑ Ossat, t. I, p. 226.
120. ↑ Niemcewicz; *Hist. von den Empörungen*, p. 61.
121. ↑ Vezi scrisoarea în Reusner, *Ep. Turc.*, p. 171-176.
122. ↑ Piasețki, anul 1595; Niemcewicz; Ossat, t. I. p. 197.
123. ↑ Istvanfi.
124. ↑ Reusner, *Ep. Turc.*, p. 176.
125. ↑ Reusner, *Ep. Turc.*, p. 182.
126. ↑ *Ibid.*, p. 184.
127. ↑ Walther; Stavrinos.
128. ↑ Stavrinos.
129. ↑ Walther.
130. ↑ *Ibid.*
131. ↑ Guerrin, p. 171.
132. ↑ Walther.
133. ↑ Reusner, *Ep. Turc.*, p. 101.
134. ↑ Bethlen, t. IV, p. 14; Katona, p. 271; Frachetta, p. 43.
135. ↑ Bethlen, *Ibid.*
136. ↑ De Thou, p. 570.
137. ↑ Montreux, p. 596; Ortelius, p. 301; *Hist. von den Empörungen*, p. 83.
138. ↑ Walther.
139. ↑ *Ibid.*
140. ↑ Walther; Guerrin, p. 215; Ortelius, p. 304.
141. ↑ Guerrin, *Ibid.*
142. ↑ Ortelius, p. 304.
143. ↑ Walther.
144. ↑ Campana, p. 51.
145. ↑ Ortelius, p. 304.
146. ↑ Walther.
147. ↑ Guerrin, p. 228; *Hist. von den Empörungen*, p. 86.

148. ↑ Walther.
149. ↑ Cron. rom., în *Mag. ist.*, t. IV, p. 285; Guerrin, p. 287; De Thou, t. XII,p. 587; Iansonius.
150. ↑ Cron. rom., *Ibid.*
151. ↑ Guerrin, *Ibid.*
152. ↑ De Thou, p. 570.
153. ↑ Montreux, p. 596.
154. ↑ *Die Warhaftige neue Zeitung.*
155. ↑ Tomasi, p. 36.
156. ↑ De Thou, p. 574; *Die Warhaftige neue Zeitung.*
157. ↑ Tomasi, p. 36.
158. ↑ Naima; Hammer, t. II, p. 282.
159. ↑ Jouannin, p. 179.
160. ↑ Naima; Hammer, t. II, p. 283.
161. ↑ Hammer, p. 283.
162. ↑ Sagredo, p. 743; Sacy, t. II, p. 135.
163. ↑ Sagredo, p. 743; Hammer, p. 283.
164. ↑ Sacy, t. II, p. 136; Sagredo, p. 744; De Thou, p. 578 și 579
165. ↑ De Thou, p. 579; Sagredo, p. 744.
166. ↑ De Thou, t. XII, p. 548.
167. ↑ Montreux, p. 615.
168. ↑ De Thou, p. 581.
169. ↑ Tomasi, p. 44.
170. ↑ De Thou, p. 581.
171. ↑ Montreux, p. 625.
172. ↑ De Thou, p. 582; Montreux, p. 625.
173. ↑ Hammer, t. II, p. 283.
174. ↑ Tomasi, p. 48.
175. ↑ Montreux, p. 625.
176. ↑ Montreux, p. 625; De Thou, p. 586.
177. ↑ Guerrin, p. 288; De Thou, p. 586; Montreux, p. 625; Iansonii.
178. ↑ Cron. rom., *Mag. ist.*, t. IV, p. 285.
179. ↑ *Ibid.*, p. 286.
180. ↑ Jouannin, p. 179.
181. ↑ Într-o primă redactare, neînlăturată de autor, pasajul arată astfel: „Maximilian, arhiduca care era numit generalisim al împărăției, și prințul Transilvaniei, ce se unise cu dânsul, sosiră prea târziu în

ajutorul Erlaului. Ambele armate protivnice se întâlniră atunci în preajma acestei cetăți, în câmpia numită Keresztes, unde râul Cincia se varsă în bălți, pân-a nu se uni cu Tisa; după o luptă înverșunată de trei zile (23, 24 și 25 oct. 1596), oastea creștină câștigă bătălia, în ziua de 26 oct.; 109 tunuri căzură în mâinile lor; turcii erau scoși din tabăra lor și puși în fugă. Izbânda era acum a creștinilor, dar, din nenorocire, nu știură a se cumpăta și, călcând porunca lui Maximilian d-a nu jefui, se aruncară pe corturile sultanului în neorânduială, strigând biruință. Atunci pașa Cicală, care era la ariergardă, văzând netocmeala creștinilor, îi izbi cu călărimea sa, în minutul când nemții și ungurii înfigea steagul crucei și dănțuia în triumf împrejurul acelei bogate prade. În mai puțin de o giumătate de ceas el împinse în baltă călărimea creștină, care trecu peste pedestrime și fu și ea nimicnicită. O groază panică cuprinse armata creștină; ea se împrăștie în toate părțile, fiecare ostaș fugind încotro vedea cu ochii, fără sa știe unde. Maximilian fugi spre Casovia, Sigismund Bathori spre hotarul țării sale“ (n. ed.).

182. ↑ Sacy, t. II, p. 141.
183. ↑ Hammer, p. 285; De Thou, p. 582 și 583; Sacy, p. 141; Sagredo, p. 780.
184. ↑ Cr. r., *Mag.*, t. IV, p. 288.
185. ↑ *Ibid.*, Walther.
186. ↑ Cron. rom., *Mag*., t. IV, p. 288.
187. ↑ *Ibid.*
188. ↑ Walther; Cr. r., *M.*, t. IV, p. 288; D'Ambry, p. 846 ; Baudier, p. 580.
189. ↑ Walther; D'Ambry, p. 846; Baudier, p. 580-581.
190. ↑ Guerrin, p. 333; Ortelius, p. 344.
191. ↑ Cr. r., *M.*, t. IV, p. 286; Kogălniceanu, p. 168.
192. ↑ Guerrin, p. 333; Montreux, p. 641; Ortelius, p. 344.
193. ↑ Cr. r., *Ibid.*
194. ↑ *Ibid.*
195. ↑ Guerrin, p. 333.
196. ↑ Ortelius, p. 354.
197. ↑ Guerrin, p. 333 și 334; Ortelius, p. 344. Mihai-Vodă merse în Transilvania să roage pe Sigismund ca să continueze războiul cu turcii, zicând că nici o provincie nu e mai expusă și mai trebuincioasă la război ca Valahia. Prințul îi răspunse că primește cu bucurie voința sa

și că o va împărtăși împăratului. Mihai îi dete un boier al său, ca să meargă la împărăție să facă aceeași rugăciune ce a făcut prințului Sigismund (Herrera, p. 719).
198. ↑ Tomasi, p. 53; Spontoni, p. 48.
199. ↑ Cr. r., *M.*, t. IV, p. 287.
200. ↑ Guerrin, p. 334; De Thou, t. XIII, p. 187.
201. ↑ Engel, p. 243.
202. ↑ Tomasi, p. 57.
203. ↑ Engel, p. 243.
204. ↑ Tomasi, p. 57.
205. ↑ De Thou, p. 187.
206. ↑ Tomasi, p. 37.
207. ↑ Walther.
208. ↑ Tomasi, p. 57.
209. ↑ Walther.
210. ↑ Tomasi, p. 74.
211. ↑ A cita în notă aci titlu lui Mircea după hrisovul adus de Fotino. "Drept-credinciosul întru Hristos Dumnezeu, pietosul și iubitorul de Dumnezeu Mircea cel Mare, domn cu mila lui Dumnezeu și singur stăpânitor a tot pământul Ungro-Vlahiei și de dincolo de Munții Carpați, până la pământul tătărăsc, Herțog (duce) Almașului și Făgărașului, domn al Banatului despre apus, stăpânitor ambelor laturi ale Dunării până la Marea Neagră și domn cetății Drâstorului și al tuturor țărilor și orașelor până la hotarele Adrianopolei."
212. ↑ Hammer, t. II, p. 114.
213. ↑ Într-o primă redactare, la care autorul nu a renunțat: „ambiției lui celii mari" (n. ed.).
214. ↑ De Thou, t. XIII, p. 187 și 293.
215. ↑ Istvanfi, p. 434; Spontoni, p. 56.
216. ↑ Istvanfi, p. 434.
217. ↑ Bethlen, t. IV, p. 35.
218. ↑ Bethlen, t. IV, p. 35.
219. ↑ De Thou, t. XIII, p. 187.
220. ↑ Bethlen, *Ibid.*
221. ↑ De Thou, p. 157.
222. ↑ Montreux, p. 655; Tomasi, p. 53.
223. ↑ Bethlen, t. IV.

224. ↑ Bethlen, t. IV.
225. ↑ Istvanfi, p. 439; Bethlen; Spontoni, p. 55.
226. ↑ Hammer, t. II.
227. ↑ Katona, p. 397.
228. ↑ Tomasi, p. 53; Montreux, p. 647; Frachetta.
229. ↑ Hammer, t. III, p. 288. Vezi Frachetta, p. 115; Tomasi, p. 53, și Ossat,despre tratațiile împăratului și lui Sigismund cu turcii atunci.
230. ↑ Vezi în Montreux, p. 642.
231. ↑ De Thou, t. XII, p. 187.
232. ↑ Walther; Engel, p. 243.
233. ↑ *Mag. ist.*, t. I, p. 234.
234. ↑ De Thou, t. XIII, p. 180-182.
235. ↑ Walther.
236. ↑ *Ibid.*
237. ↑ Stavrinos; *Mag. ist.*, t. I, p. 234.
238. ↑ *Elegia la aniversarea nașterei domnului D. Petru, fiiul voievodului Țării Românești și al Moldovei, scrisă și prezintată chiar în ziua dumnezeieștilor Petru și Paul, în Târgoviște, anul 1597.*
Cei vechi, când celebrau aniversarea nașterei, cu onoarea uzitată și cu festivități religioase, ornau capul cu flori și cu verdeață și ardeau sacrificiile lor în profumul altarelor, făcând să răsune eterul de cântece suave, recitând urări și rugând zeii să le vină într-ajutor și să conducă toate cele începute la bun rezultat. Vane divinități adorau pletoșii gentili, mintea lor necunoscând încă pre adevăratul Dumnezeu. Cu cât mai mult ai a te bucura Tu, reînnoind sărbătoarea zilei în care, născându-te, văzuși lumina Cerului, și afundat în mântuitoarele ape primiși numele de la servitorul lui Dumnezeu, care ținându-le pre brațe, între rugăciuni-ți făcu urările de bine. Te salut, prunc fraged, născut sub o stea favoritoare; crești mare, că ești dotat cu indole rară. Numele-ți e Petru, de la piatră, auguriu de constanță, de inimă tare și de braț robust. Vei ști însă că, precum asupra pietrei se răstoarnă furioasele unde ale mării turburate, așa și inima ta, deși tare prin speranța pusă în Dumnezeu, va fi zguduită de valurile acestei lumi. Dar, precum, voind Domnul, se frânseră fearăle lui Petru, așa vei învinge și tu, cu ajutorul lui, și cele mai mari fatalități. Deci, când luceafărul dimineții, în razele-i purpurie, ți-anunță dorita aniversare, vei adora pe Crist cu pietate și în credință curată, iară nu arzând boi,

profumuri și vin. Boul înseamnă corpul muritor, profumul dorințele inimei asuprite, vinul bucuria. Sub tânăru-ți piept, vei prepara altariul pre care să ardă solemnele tale daruri, și când vei oferi miresme ce îngrașă flacăra și vinul turnat va scăpăra în sacrul foc, atunci cu genunchiul plecat, cu inima devotă și cu mâinile tinse în sus, roagă-te lui Dumnezeu, cerând apărământul său ție și părinților, de la carii ai priimit atâtea binefaceri. Nu uita a adăpa pre cei setoși, a nutri pre cei flămânzi. Crist zice că LUI însuși se fac toate acestea. Roagă-te în toată modestia ca aniversarea nașterei să-ți revină de nenumărate ori tot mai fericită. Odată pre tronul părintesc, să porți cu onoare semnele lui Marte, adăugându-ți patria și făcând-o tare și ferice prin virtuți. Acestea, generoase Petre, urează Musa lui Walther, să-ți dea atotputințele ce dirige toate" (n. ed.).

239. ↑ Hammer, t. II, p. 294. Polonii încheiaseră acum pacea cu turcii. Aceștia trimiseseră un ajutor de oaste lui Ieremia, spre a putea rezista lui Mihai. Prin mijlocirea ambasadorului englez, turcii făcea feluri de făgăduieli mari lui Mihai, numai să se lepede de prieteșugul transilvanului și să asculte de turci (Herrera, p. 735).
240. ↑ Bethlen, t. IV, p. 160.
241. ↑ Bethlen, t. IV, p. 63-64; Istvanfi, p. 437.
242. ↑ Bethlen, t. IV, p. 64.
243. ↑ Istvanfi, p. 439.
244. ↑ Bethlen, t. IV, p. 65; Istvanfi, p. 440.
245. ↑ Bethlen, t. IV, p. 65.
246. ↑ Bethlen, t. IV, p. 65-66.
247. ↑ *Ibid.*, p. 67.
248. ↑ Bethlen, t. IV, p. 67-68.
249. ↑ Bethlen, t. IV, p. 84.
250. ↑ Bethlen, t. IV.
251. ↑ De Thou, t. XIII, p. 294.
252. ↑ De Thou, t. XIII, p. 295.
253. ↑ De Thou, p. 295.
254. ↑ Știu în cine m-am încrezut (n. ed.).
255. ↑ Mare ești când în crâncenă luptă împrăștii atâtea armate
Barbare, și atunci faima ta se ridică până la cer;
Dar și mai mare când te întreci pe tine însuți și împreună cu tine pe toate ale tale

Le supui stăpânirii sfințitului împărat;
Și foarte mare cu-adevărat te vei înălța prin vitejia ta
Și o glorie veșnică va preaslăvi faptele tale (n. ed.).

256. ↑ Sacy, t. II, p. 480 și 143.
257. ↑ Istvanfi, p. 444.
258. ↑ Originalul acestui tratat în latinește se află tipărit în Pray, *Annales veteres Hunnorum* etc., p. 155-158.
259. ↑ Pray, p. 156. Acest autor dă asemenea și jurământul lui Mihai-Vodă în latinește.
260. ↑ Sacy, t. II, p. 147.
261. ↑ De Thou, t. XIII, p. 295.
262. ↑ Bethlen, t. IV, p. 132.
263. ↑ Spontoni, p. 61.
264. ↑ Bethlen, t. IV, p. 132.
265. ↑ Spontoni, p. 60.
266. ↑ De Thou, t. XIII, p. 295; Tomasi, p. 61.
267. ↑ Istvanfi, p. 446; Bethlen, t. IV, p. 159.
268. ↑ Tomasi, p. 61.
269. ↑ Istvanfi, p. 446.
270. ↑ De Thou, p. 295 și 296.
271. ↑ Spontoni, p. 62; Tomasi, p. 61.
272. ↑ De Thou, t. XIII, p. 296.
273. ↑ Istvanfi, p. 447.
274. ↑ De Thou, t. XIII, p. 296.
275. ↑ Bethlen, t. IV, p. 161.
276. ↑ Tomasi, p. 61.
277. ↑ Bethlen, t. IV, p. 162.
278. ↑ Bethlen, t. IV, p. 84.
279. ↑ Istvanfi, p. 447.
280. ↑ Istvanfi, p. 452; Tomasi, p. 65; Spontoni, p. 66, De Thou, p. 297.
281. ↑ Bethlen, t. IV, p. 164 și 171; Engel, p. 246.
282. ↑ Tomasi, p. 65.
283. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.
284. ↑ Tomasi, p. 65.
285. ↑ Engel, p. 246.
286. ↑ Seadedin; Hammer, t. II, p. 290 și 299; *Mag. ist.*, t. IV, p. 289.
287. ↑ Seadedin.

288. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 290; D'Ambry, p. 849.
289. ↑ Seadedin.
290. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 290.
291. ↑ *Mag. istoric*, t. IV, p. 291.
292. ↑ Bethlen, t. IV, p. 173; D'Ambry, p. 849. Vezi în Bisselie mai multe amănunte.
293. ↑ Bethlen, *Ibid.*
294. ↑ Hammer, t. II, p. 290.
295. ↑ Tomasi, p. 61.
296. ↑ De Thou, t. XIII, p. 326.
297. ↑ De Thou, t. XIII, p. 327.
298. ↑ *Mag. ist.*
299. ↑ De Thou, t. XIII, p. 397.
300. ↑ Istvanfi, p. 452.
301. ↑ De Thou, p. 297.
302. ↑ Istvanfi, p. 452.
303. ↑ Tomasi, p. 79.
304. ↑ De Thou, t. XIII, p. 297.
305. ↑ Istvanfi, p. 452.
306. ↑ De Thou, t. XIII, p. 298.
307. ↑ Istvanfi, p. 452.
308. ↑ De Thou, p. 327.
309. ↑ Istvanfi, p. 452.
310. ↑ De Thou, p. 328 și 329.
311. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 291.

CARTEA IV — Note

1. ↑ Gerando, *La Transylvanie*, Paris, 1845, t. I, p. 35.
2. ↑ *Magazinul istoric*, t. I, p. 19; t. III, p. 97.
3. ↑ Vezi diplomele lui Andrei II din anul 1211 și 1222.
4. ↑ Katona, t. X, p. 375.
5. ↑ Tomasi, p. 75.
6. ↑ Istvanfi, p. 452.
7. ↑ De Thou, t. XIII, p. 329; Ortelius, p. 433.
8. ↑ „*Solita mobilitate instabilis animi*“. (Istvanfi, p. 452).
9. ↑ Istvanfi, p. 452; De Thou, p. 329; Bethlen, t. IV, p. 248; Ortelius, p. 433.
10. ↑ Istvanfi, *ibid.*
11. ↑ Bethlen, t. IV, p. 248.
12. ↑ De Thou, t. XII, p. 330.
13. ↑ *Ibid.;* Ortelius, p. 432; Doglioni, *Theatro de'principi,* t. II p. 744.
14. ↑ Spontoni, p. 83.
15. ↑ De Thou, t. XIII, p. 330.
16. ↑ Tomasi, p. 76.
17. ↑ Ossat, t. II, p. 74.
18. ↑ De Thou, t. II, p. 503.
19. ↑ Spontoni, p. 52.
20. ↑ Tomasi, p. 75; Sponloni, p. 86.
21. ↑ Spontoni, p. 86; Bethlen, t. IV, p. 249; Istvanfi; Tomasi p. 76.
22. ↑ De Thou, p. 330.
23. ↑ Tomasi, p. 77.
24. ↑ De Thou, t. XIII, p. 331; Bethlen, t. IV, p. 269: Ortelius, p. 445. *Staat von Siebenbürgen etc.;* Doglioni, t. II, p.744.
25. ↑ Bisselie.
26. ↑ Bethlen, t. IV, p 269-273.
27. ↑ Cronica lui Fuchsie.
28. ↑ Bisselie, t. XI.
29. ↑ Spontoni, p. 88.
30. ↑ Bethlen, t. IV, p. 279; Istvanfi, p. 452.
31. ↑ „*Amicitiam et boni vicini officium sollicitando eademque vicissim ab illo expetendo*“ (Istvanfi, p. 452).
32. ↑ Bethlen, t. IV, p. 283.

33. ↑ Bisselie, t. XI; Guerrin, p. 495.
34. ↑ Cronica lui Fuchsie.
35. ↑ Spontoni, p. 89.
36. ↑ Bethlen, t. IV, p. 289.
37. ↑ Bethlen, t. IV, p. 289; Istvanfi, p. 452.
38. ↑ Bethlen, t. IV, p. 291-296.
39. ↑ *Ibid.*, p. 296.
40. ↑ Bethlen, t. IV, p. 299; Istvanfi, p. 453.
41. ↑ *Ibid.*, p. 209.
42. ↑ Bisselie.
43. ↑ Bethlen, t. IV, p. 303-304.
44. ↑ Istvanfi, p. 452; Bethlen, t. IV, p. 288; Piasecius, p. 205; Engel, t. I, p.249.
45. ↑ „*Nonquam erit bona spina, licet mittatur de Roma*" (Piasecius, p. 200).
46. ↑ *Ibid.*
47. ↑ Bethlen, t. IV, p. 304-310.
48. ↑ *Ibid.*, Istvanfi, p. 452.
49. ↑ Bethlen, t. IV, p. 317.
50. ↑ Bethlen, t. IV, p. 314-317.
51. ↑ Bethlen, t. IV, p. 319.
52. ↑ Lazaro Soranzo, p. 147.
53. ↑ A cita pe Campana, p. 49.
54. ↑ Istvanfi, p. 452; Bethlen, t. IV, p. 320.
55. ↑ Istvanfi, p. 453.
56. ↑ Bethlen, t. IV, p. 322.
57. ↑ Bethlen, t. IV, p. 322.
58. ↑ Bethlen, t. IV, p. 323-326.
59. ↑ *Ibid.*, p. 326.
60. ↑ Bethlen, t. IV.
61. ↑ Bethlen, t. IV.
62. ↑ Bethlen, t. IV. După scrierea lui Ioan Csindi, ungur vestit, ce slujea atunci în oastea lui Mihai-Vodă.
63. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 292; Bethlen, t. IV, p. 329.
64. ↑ Bisselie.
65. ↑ Bethlen, t. IV, p. 330. După analistul Ștefan Szamosközy.
66. ↑ Bethlen, t. IV, p. 330-332.

67. ↑ Cronica lui Fuchsie, p. 100.
68. ↑ Seivert, p. 186 și 187.
69. ↑ Bethlen, t. IV, p. 332.
70. ↑ Bethlen, t. IV, p. 337-339.
71. ↑ Bethlen, t. IV, p. 339; Engel, t. I, p. 251.
72. ↑ Bethlen, t. IV, p. 340.
73. ↑ De Thou, t. XIII, p. 331; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452; *Neue ungarische und siebenbürgische Kronik*, p. 160.
74. ↑ Cr. română, *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.
75. ↑ Aici și în continuare, denumind Munții Carpați (n. ed.).
76. ↑ Bethlen, t. IV, p. 343.
77. ↑ Bethlen, t. IV, p. 343.
78. ↑ Bethlen, t. IV, p. 344.
79. ↑ *Ibid.*
80. ↑ Cronica lui Fuchsie.
81. ↑ Bethlen, t. IV, p. 345, 346-347.
82. ↑ Istvanfi, p. 483.
83. ↑ Bethlen, t. IV, p. 347.
84. ↑ *Ibid.;* Cronica lui Fuchsie.
85. ↑ Bethlen, t. IV, p. 347.
86. ↑ Bethlen, t. IV, p. 355.
87. ↑ Cronica lui Fuchsie.
88. ↑ Bethlen, t. IV, p. 356.
89. ↑ Cronica lui Fuchsie.
90. ↑ Bethlen, t. IV, p. 358.
91. ↑ Cronica lui Fuchsie.
92. ↑ *Ibid.*
93. ↑ Bethlen, t. IV, p. 356.
94. ↑ Cronica lui Fuchsie.
95. ↑ *Ibid.*
96. ↑ Bethlen, t. IV, p. 358.
97. ↑ Cronica lui Fuchsie.
98. ↑ Cronica lui Fuchsie.
99. ↑ *Ibid.*
100. ↑ Bethlen, t. V, p. 357.
101. ↑ Cronica lui Fuchsie.
102. ↑ Bisselie, t. XI; Ortelius, p. 452.

103. ↑ Bethlen, t. IV, p. 359.
104. ↑ Bethlen, t. IV, p. 349.
105. ↑ Cronica lui Fuchsie.
106. ↑ Bethlen, t. IV, p. 352.
107. ↑ Istvanfi, p. 453.
108. ↑ Bethlen, t. IV, p. 352.
109. ↑ Cronica lui Fuchsie.
110. ↑ Bethlen, t. IV, p. 352.
111. ↑ *Ibid.*, p. 354.
112. ↑ Cronica lui Fuchsie.
113. ↑ Bethlen, t. IV, p. 360.
114. ↑ Istvanfi.
115. ↑ Bethlen, t. IV, p. 362.
116. ↑ Cronica lui Fuchsie.
117. ↑ Bethlen, t. IV, p. 363.
118. ↑ Bethlen, t. IV, p. 363. Acest autor greșește punând aci numele lui Baba Novac, în locul lui Radu Buzescu și banul Udrea. Novac cu haiducii săi intrase în Ardeal împreună cu Mihai Vodă.
119. ↑ *Mag. istoric*, t. IV, p. 293.
120. ↑ *Ibid.*
121. ↑ Bethlen, t. IV, p. 366.
122. ↑ Bethlen, t. IV, p. 367; Istvanfi, p. 453.
123. ↑ Bethlen, t. IV, p. 367.
124. ↑ Cronica lui Miron Costin, p. 220.
125. ↑ De Thou, t. XIII, p. 352.
126. ↑ Istvanfi, p. 453.
127. ↑ Un analist ungur, anume Szamosközy, martor de față, citat de Bethlen, vorbește astfel despre numărul oștilor lui Mihai-Vodă: „Este anevoie de-a spune acurat câte oști era, căci căpeteniile însele n-o știa: fiecare după patima sa ridica sau scădea numărul cum vrea. Românii înșiși, care vor să se arate mai curajoși, arăt un număr necrezut de mic. Iar noi, fără patimă, vom arăta aceea ce am văzut, cu ochii noștri. Acei ce vorbesc mai mult urcă la 30 mii pedestrași și călăreți numărul ostașilor lui Mihai. Acei ce spun mai puțin, 20 mii. Românii spun numai 8 mii. Acei ce țin mijlocul spun 25 mii. Atâta sau mai atâta mi se pare a fi mai de crezut. Acei ce pun mai mult sau mai puțin fac abuz de calcul și fără cuvânt se arată darnici în cifre. Nimeni nu poate

tăgădui că aceasta fu un potop mare de oameni, ca cum toată Țara Românească, smulsă de la vetrele sale, căzuse peste noi. O parte mare era volontiri, ce alergaseră la dânsul trași prin nădejdea d-a putea prăda, și nu atât puterea lor reală, cât mulțimea lor insufla groază. Este încă de sigur *(certain)* că Mihai Vodă își adăogă număruI oștilor sale, după ce a intrat în Ardeal, atât pentru că mulți de la sine alerga în tabăra lui, împinși de nădejdea pradei, cât și pentru că Mihai, în toate părțile pe unde trecea, poruncea să proclame, într-o parte și într-alta, că el va privi ca dușman și își va răzbuna ca de un asemenea pe oricine care, fiind în stare a purta armele, nu va urma înarmat oastea sa. El lucra într-acest chip atât ca să sperie duhurile cu mulțimea, cât spre a nu lăsa în spate-i nimic din care să se poată organiza batalioane. Aceea ce, la vedere, mărea oastea voievedului era un număr foarte mare de care, pe care, împotriva unei strașnice porunci a domnului, fiecare târa cu sine, precum făcuse voievodul și toți boierii, purtând nevestele, copiii, toată starea și avuția, ca cum ar fi avut de gând de a schimba pentru totdeauna pământul de locuință; pricina era căci se temeau ca, în lipsa domnului și a armiei din țară, turcii sau tătarii să nu cumva să năvălească spre a o prăda“ (Bethlen). Despre armia lui Andrei, analiștii unguri o scad peste măsură, făcând-o de 9 mii; alții încă numai de 5 mii. Dar mai mulți istorici și analiști străini, precum: De Thou, t. XIII, p. 352, Guerrin, p. 497, Ortelius, p. 453, Bisselie etc. o fac de 25 mii. Istvanfi, asemenea, zice că numărul oștilor era mai deopotrivă de ambe părțile. Din acestea se lămurește că, deși poate a fost oastea românească mai mare decât cea ungurească, deosibirea însă era neînsemnată.
128. ↑ De Thou, p. 352; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452.
129. ↑ Bethlen, t. IV, p. 368-375.
130. ↑ *Ibid.*, t. IV, p. 375.
131. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 293.
132. ↑ Bethlen, t. IV, p. 367-377; De Thou, p. 352; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 452.
133. ↑ Bethlen, t. IV, p. 377.
134. ↑ *Ibid.;* Istvanfi, p. 453.
135. ↑ De Thou, p. 332; Guerrin, p. 495; Ortelius, p. 453; Wicquefort, p. 779.
136. ↑ Bethlen, t. IV, p. 378.

137. ↑ Bethlen, t. IV, p. 379.
138. ↑ Stavrinos; Bethlen, t. IV, p. 381.
139. ↑ Bethlen, t. IV, p. 380-381.
140. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 293; Bethlen, t. IV, p. 381; Istvanfi, Bisselie și alții.
141. ↑ Bethlen, t. IV, p. 382; Engel, t. I, p. 253; *Die neueröffnete ottomanische Pforte*, p. 339.
142. ↑ Wicquefort, p. 799; De Thou, p. 332; Bethlen, t. IV, p. 383; Guerrin,p. 495; Ortelius, p. 497.
143. ↑ Bethlen, t. IV, p. 384; Wicquefort, p. 779.
144. ↑ Piasecius, p. 205.
145. ↑ De Thou, p. 332.
146. ↑ Bethlen, t. IV, p. 384; Wicquefort, p. 779.
147. ↑ De Thou, p. 332; Guerrin, p. 495. Ortelius, p. 452; *Neue ungarische undsiebenbürgische Kronik*, p.161.
148. ↑ De Thou, p. 332.
149. ↑ Bethlen, t. IV, p. 390-394.
150. ↑ Bethlen, t. IV, p. 395.
151. ↑ „*Baba Novac, quoque famosus id temporis dux*“ (Bethlen, t. IV, p. 363).
152. ↑ Bethlen, t. IV, p. 396; Stavrinos.
153. ↑ Bethlen, t. IV, p. 396.
154. ↑ Stavrinos.
155. ↑ Bethlen, t. IV, p. 396.
156. ↑ Stavrinos.
157. ↑ Guerrin, p. 495 și 497; Ortelius, p. 452 și 453.
158. ↑ De Thou, p. 333.
159. ↑ Bisselie.
160. ↑ Bisselie.
161. ↑ Bisselie.
162. ↑ Guerrin, p. 497; Ortelius, p. 453.
163. ↑ Bisselie.
164. ↑ Tomasi, p. 80; Bethlen, t. IV, 397; Bisselie; Spontoni.
165. ↑ Bethlen, t. IV, p. 397; Bisselie.
166. ↑ Bethlen, t. IV, p. 397.
167. ↑ Bethlen, t. IV, p. 397 și 398.
168. ↑ Bethlen, t. IV, p. 399-402.

169. ↑ Stavrinos.
170. ↑ Bethlen, t. IV, p. 401.
171. ↑ Bethlen, t. IV, p. 401-405.
172. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p 218.
173. ↑ Bethlen, t. IV, p. 405.
174. ↑ Bethlen, t. IV, p. 408.
175. ↑ Bethlen, t. IV, p. 406-407; Spontoni, p. 91; Tomasi, p. 80.
176. ↑ Bethlen, t. IV, p. 407.
177. ↑ Tomasi, p. 80; Spontoni, p. 91.
178. ↑ Bethlen, t. IV, p. 409.
179. ↑ Tomasi, p. 80.
180. ↑ Bethlen, t. IV, p. 410; Istvanfi, p. 453.
181. ↑ *Ibid.;* Tomasi, p. 81.
182. ↑ Bethlen, t. IV, p. 410; Istvanfi, p. 453.
183. ↑ Bethlen, t. IV, p. 418.
184. ↑ Guerrin, p. 97; Ortelius, p. 454; Bisselie, t. VII; De Thou, p. 335. După Bethlen, p. 425, însă, numai 32 tunuri găsiră ai noștri în tabără.
185. ↑ Bethlen, t. IV, p. 419.
186. ↑ Guerrin, p. 97; Ortelius, p. 454. După acești autori, morții lui Mihai nu trecea peste 200 oameni, aceea ce e anevoie de crezut, într-o luptă așa de lungă și înverșunată. Bethlen pretinde că din ambe părți împreună pieriră 2 000 ostași, Istvanfi spune că din oastea cardinalului pieriră numai 1 118 ostași. De Thou și Bisselie numără 3000 oameni pierduți de Andrei. Apoi Montreux exagerează acest număr, urcându-l la 12 mii.
187. ↑ Bethlen, t. IV, p. 421.
188. ↑ Bethlen, t. IV, p. 422; Istvanfi, p. 453.
189. ↑ Bethlen, t. IV, p. 422.
190. ↑ *Ibid.*, p. 420.
191. ↑ Bethlen, t. IV, p. 420.
192. ↑ *Ibid.*, t. XIII, p. 421.
193. ↑ De Thou, p. 333; Ortelius, p. 454; Guerrin, p. 498; Bisselie.
194. ↑ Bethlen, t. IV, p. 425.
195. ↑ De Thou, p. 333; Guerrin, p. 459; Ortelius, p. 454; Bisselie.
196. ↑ Bethlen, t. IV, p. 427.
197. ↑ *Ibid.*, p. 431.
198. ↑ Ortelius, p. 454; Guerrin, p. 497.

199. ↑ *Ibid.*
200. ↑ Bethlen, t. IV.
201. ↑ *Ibid.*
202. ↑ *Ibid.*
203. ↑ Guerrin, p. 499; Ortelius, p. 455.
204. ↑ Bethlen, t. IV.
205. ↑ Guerrin, p. 499; Ortelius, p. 455.
206. ↑ Cronica lui Fuchsie; *Mag. ist.*, t. II. Noi nu cunoaștem bine care a fost natura legămintelor dinainte între împărat și Mihai despre Ardeal. Este însă prea de crezut acest titlu Mihai nu și l-a luat de la sine și că Austria i-l făgăduise.
207. ↑ În manuscris: „A urma citind capitolul XVI din Bisselius sau parte din el.“ Acest capitol este reprodus în continuare:
    „După care Mihai, învingând și supuind tot Ardealul, pre când se părea că, afară de *constanță*, nimic altă nu mai lipsea gloriei sale, trimise împăratului și *Cheile Dacielor*, în semn de deplină supunere. Iară împăratul, considerând mulțimea și mărimea evenimentelor petrecute cu succes atât de ferice, într-un răstimp atât de scurt, a tresăltat de bucurie și prin epistole și cărți împărătești a celebrat într-un mod magnific faptele ducelui român către septemvirii și mai-marii imperiului roman. Numele ducelui câștigă prin aceasta o mărime și o celebritate neînchipuită, care-l răspândi preste toată fața pământului, încât toată lumea era plină de acest nume, nemaiîndoindu-se de mărimea lui nici turcii, nici tătarii, carii toți tremurau de puterea armelor lui. Dar, din cauze mai de aproape, Mihai era în mare stimă la popoarele creștine, care cu plăcere și aplauze comentau faptele și virtuțile lui. Ce să mai zicem? După ce stinsese pe rebelii din Dacia și împăcase turburările și neliniștea popoarelor ei, prefăcuse în cenușă coloniile turcilor și devastase satele și orașele lor, după ce, în fine, culcă la pământ și zdrobi atâta mulțime de barbari, *românul*, prin numele său, deșteptă în inimele muritorilor numele și memoria *arhanghelului Mihail*, ducelui oștilor cerești, care trântise și alungase cândva din ceriuri pre *bălaurul*, luceafărul diavolilor, împreună cu toți demonii, soții rebeliunei lui. Pentru aceea, în mintea popoarelor creștine se formă cu încetul părerea că, cu prea puțină schimbare de cuvinte, s-ar putea aplica foarte bine la Mihai-Vodă vechea cântare de biruință a bisericei, și mai ales acea parte în care preoții și sacrul cor

cântau: *Lăudați și preamăriți pre toți ostașii în genere, iară mai presus de toți pre Mihai, ducele oastei învingătoare, care sfărâmă Bosforul prin puterea și virtuțile sale*“ (n. ed.).
208. ↑ Gerando, t. II, p. 22.
209. ↑ Bethlen, t. IV.
210. ↑ Istvanfi, p. 454.
211. ↑ Bethlen, t. IV.
212. ↑ Istvanfi, p. 454.
213. ↑ Bethlen, t. IV, 437-443.
214. ↑ Bethlen, t. IV, 443-449.
215. ↑ Bethlen, t. IV.
216. ↑ Bethlen, t. IV, p. 451; Istvanfi, p. 454.
217. ↑ Bethlen, t. IV, p. 452.
218. ↑ Spontoni, p. 91.
219. ↑ Bethlen, t. IV, p. 453.
220. ↑ *Ibid.;* Istvanfi, p. 454.
221. ↑ Tomasi, p. 81; Spontoni, p. 91.
222. ↑ Bethlen, t. IV, p. 454.
223. ↑ *Ibid.;* Istvanfi, p. 454; Tomasi, p. 81.
224. ↑ Tomasi, p. 81.
225. ↑ Istvanfi, p. 454; Tomasi, p. 81.
226. ↑ Tomasi, p. 81.
227. ↑ Bethlen, t. IV, p. 454.
228. ↑ Tomasi, p. 81.
229. ↑ Ortelius, p. 456.
230. ↑ Bethlen, t. IV, p. 455.
231. ↑ Gerando, t. II, p. 22. Analiștii contemporani se deosebesc asupra zilei în care Andrei fu ucis. Timon și Alexandru Dubokay pomenesc de ziua de 31 oct. Ortelius o pune la 9 noiemvrie, iar Bisselie tocmai la 20 noiemvrie. Noi am urmat pe Bethlen, care o pune șase zile după bătălia de la Sibiu, adică în noaptea de 3 spre 4 noiemvrie socotind această dată, după potrivirea ce am făcut cu altele, ca cea mai adevărată.
232. ↑ După Bethlen, iar după Istvanfi, de 33 ani.
233. ↑ Bethlen, t. IV, p. 456; Istvanfi. 454.
234. ↑ Bethlen, t. IV, p. 477-480.
235. ↑ Bethlen, t. IV, p. 458-459.
236. ↑ *Ibid., p. 459.*

237. ↑ Bethlen, t. IV, p. 460.
238. ↑ Ortelius, p. 456.
239. ↑ Bethlen, t. IV, p. 460.
240. ↑ *Ibid.*, p. 461.
241. ↑ Bethlen, t. IV, p. 461-463.
242. ↑ *Ibid.*, p. 462.
243. ↑ Bethlen, t, IV, p. 468.
244. ↑ Bethlen, t. IV, p. 468.
245. ↑ Stavrinos.
246. ↑ Bethlen, t. IV, p. 468; Ortelius, p. 461.
247. ↑ Stavrinos.
248. ↑ Bethlen, t. IV, p. 468.
249. ↑ Tomasi, p. 81.
250. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 295.
251. ↑ Bethlen, t. IV.
252. ↑ Bethlen, t. IV.
253. ↑ Bethlen, t. IV.
254. ↑ Bethlen, t. IV, p. 469.
255. ↑ Cronica lui Fuchsie; Guerrin, p. 508 și 509.
256. ↑ *Ibid.*
257. ↑ Bethlen, t. IV, p. 470. Vezi acest act în *Mag. ist.*, t. II, p. 358.
258. ↑ Bethlen, t. IV, p. 471.
259. ↑ Bethlen, t. IV, p. 472 și 473.
260. ↑ Bethlen, t. IV, p. 474-477.
261. ↑ Bethlen, t. IV, p. 462; Ortelius, p. 456.
262. ↑ Guerrin, p. 502; Ortelius, p. 456; Bethlen, p. 462.
263. ↑ Ossat, t. II, p. 122.
264. ↑ Katona, t. XXVII, p. 600.
265. ↑ Ossat, t. II, p. 122; Bethlen, t. IV, p. 467 și 468.
266. ↑ Guerrin, p. 500; Ortelius, p. 455.
267. ↑ Guerrin, p. 507; Ortelius, p. 458 și 459.
268. ↑ Guerrin, p. 500; Ortelius, p. 459; Beyerlinck, t. II, p. 262.
269. ↑ Guerrin, p. 502.
270. ↑ Guerrin, p. 501; Ortelius, p. 455; Bisselie; De Thou, p. 334.
271. ↑ Spontoni, p. 95; Bisselie.
272. ↑ Spontoni, p. 58, 59 și 336 și 337; Sirtori; Bayle, t. IV, p. 495. Basta e autorul a două scrieri despre arta militară: 1. *Maestro di Campo*

generale, Veneția, 1606, in-4°; 2. *Governo della Cavalleria leggiera,* Francfort, 1612, infol. Cea dintâi din aceste scrieri se află în Biblioteca de la Sf. Sava în București, împodobită cu un portret a lui Basta; cea de a doua am găsit-o în Biblioteca Națională din Paris.

273. ↑ Ortelius, p. 460.
274. ↑ De Thou, p. 356.
275. ↑ Bisselie.
276. ↑ Guerrin, p. 510; Ortelius, p. 460.
277. ↑ De Thou, p. 335.
278. ↑ Guerrin, p. 510; Ortelius, p. 460.
279. ↑ De Thou, p. 335.
280. ↑ Istvanfi. p. 454.
281. ↑ *Mag. istoric*, t. IV, p. 295.
282. ↑ Orteluis, p. 461.
283. ↑ Ortelius, p. 462; Bethlen, t. IV, p. 483; Guerrin, p. 502.
284. ↑ De Thou, p. 334; Doglioni, t. II, p. 745.
285. ↑ Spontoni, p. 95 și 96.
286. ↑ Bethlen, t. IV, p. 484.
287. ↑ Cronica lui Fuchsie.
288. ↑ Bethlen, t. IV, p. 45.
289. ↑ „Mihail, Voievodu Țării Românești, Consilierul majestății sale imperiale, crăiesc locoțiitor al Ardealului și general căpitan peste armia din părțile cele dincoace de Ardeal, dobândind dela Dumnezeu biruință prin veghere, virtute și arme, 1600.“ Acest titlu dovedește că această medalie nu s-a tăiat după cuprinderea Moldovei, precum au bănuit unii din istorici.
290. ↑ Joachim, *Das neueröffnete MünzKabinet.*
291. ↑ „Muncă neobosită, curaj aprig, putere covârșitoare a minții, înflăcărare, duh neadormit, grijă și tărie neînduplecată în lupte“ (n. ed.).
292. ↑ Cronica lui Fuchsie.
293. ↑ De Thou, p. 508; Doglioni, t. II. p. 745.
294. ↑ Cronica lui Fuchsie.
295. ↑ De Thou, p. 508.
296. ↑ Spontoni, p. 97.
297. ↑ De Thou, p. 508.
298. ↑ Ortelius, p. 463.

299. ↑ Cronica lui Fuchsie; Bethlen, t. IV, p. 486; De Thou, p. 508.
300. ↑ De Thou, p. 509.
301. ↑ Bisselie.
302. ↑ Bethlen, t. IV, p. 487.
303. ↑ Acest act, spune Bethlen, care cel dintâi l-a scos la lumină, era scris pe parșemin și se afla în păstrare în biblioteca lui Gabriel Bethlen, Prințul Ardealului, și la moartea lui trecu la comitele Ștefan Bethlen, fratele său.
304. ↑ Bethlen, t. IV, p. 490.
305. ↑ Spontoni.
306. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 294; Filstich.
307. ↑ Cronica lui Fuchsie.
308. ↑ Cronica lui Fuchsie.
309. ↑ Bethlen, t. IV. p. 491.
310. ↑ De Thou, p. 509.
311. ↑ Spontoni, p. 96.
312. ↑ Ortelius, p. 463; De Thou, p. 509.
313. ↑ Spontoni, p. 96.
314. ↑ 0rtelius, p. 463 și 464; De Thou, p. 509; Doglioni, t. II, p. 745.
315. ↑ De Thou, p. 509; Bethlen, t. IV, p. 491.
316. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 296; Cronica lui Fuchsie.
317. ↑ Cronica lui Fuchsie.
318. ↑ Istvanfi, p. 459.
319. ↑ Ortelius, p. 461; De Thou, p. 334.
320. ↑ Istvanfi, p. 454.
321. ↑ Cronica lui Fuchsie.
322. ↑ Ortelius, p. 468; De Thou, p. 510.
323. ↑ Bisselius, t. XXII.
324. ↑ Spontoni, p. 98.
325. ↑ De Thou, p. 510; Doglioni, t. II, p. 745; Ortelius, p. 468.
326. ↑ Bethlen, t. IV, p. 492; Heidenstein; Engel, t. II, p. 246.
327. ↑ De Thou, p. 510; Ortelius, p. 468; Doglioni, t. II, p. 748.
328. ↑ Bethlen, t. IV, p. 493.
329. ↑ Bethlen, IV, p. 494.
330. ↑ Bethlen, t. IV, p. 495; Cronica lui Fuchsie.
331. ↑ Bethlen, t. IV, p. 491; *Mag. istoric*, t. IV, p. 296.
332. ↑ Engel, t. I, p. 258.

333. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
334. ↑ Piasecius, p. 223; Bethlen, t. IV, p. 495.
335. ↑ Bethlen, t. IV, p. 532.
336. ↑ Heidenstein, p. 355; Niemcewicz.
337. ↑ Bethlen, t. IV, p. 495.
338. ↑ Bisselie, t. XXII.
339. ↑ Bethlen, t. IV, p. 496.
340. ↑ Cronica lui Fuchsie.
341. ↑ Bethlen, t. IV, p. 496.
342. ↑ Bethlen, t. IV, p. 495.
343. ↑ Ortelius, p. 467.
344. ↑ *Magazin istoric*, t. I, p. 237.
345. ↑ *Ibid.*, t. IV, p. 296.
346. ↑ Spontoni, p. 98; Bisselie; Ortelius, p. 467.
347. ↑ Bisselie.
348. ↑ Bethlen, t. IV, p. 496. *„Il Moldavo e Sigismondo rimasero attoniti e stupeffati della spedita celerita con la qualeil Valacco si duro viaggio compito havero“* (Spontoni, p. 98).
349. ↑ Bethlen, t. IV, p. 479.
350. ↑ De Thou, p. 510.
351. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 296.
352. ↑ Bethlen, t. IV, p. 497.
353. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
354. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
355. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 297.
356. ↑ Niemcewicz; Heidenstein, p. 351.
357. ↑ Miron Costin, p. 222.
358. ↑ Heidenstein, p. 351.
359. ↑ Miron Costin, p. 222.
360. ↑ Miron Costin, p. 222.
361. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
362. ↑ De Thou, p. 510.
363. ↑ De Thou, p. 511; Ortelius, p. 461; Bisselie.
364. ↑ Mai toți analiștii pun această bătaie pe Nistru, însă unii la Hotin, alții la un loc, aproape, pe care nu îl scriu tot un fel. Așa, De Thou scrie *Orthein;* Ortelius, Doglioni și alții, *Orthun;* Bisselius, *Orthano.* Acest din urmă se aseamănă cu numeie satului *Otani* de lângă Hotin unde

credem că s-a dat această bătălie, necunoscând vrun loc acolo al cărui nume să se apropie mai mult de acel dat de istorici.

365. ↑ Ortelius, p. 468; De Thou, p. 511; Bisselie; Doglioni, t. II, p. 728.
366. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
367. ↑ Miron Costin, p. 222.
368. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
369. ↑ Bethlen, t. IV, p. 499.
370. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
371. ↑ Heidenstein, p. 351.
372. ↑ Spontoni, p. 98.
373. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
374. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
375. ↑ Miron Costin, p. 223.
376. ↑ Piaseciuis, p. 223.
377. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
378. ↑ *Ibid.;* Miron Costin, p. 222.
379. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
380. ↑ *Ibid.*
381. ↑ Ureche, p. 107.
382. ↑ Heidenstein; Niemcewicz; Ortelius, p. 480.
383. ↑ Cronica lui Fuchsie.
384. ↑ Ortelius, p. 468; De Thou, p. 511.
385. ↑ Cronica lui Fuchsie.
386. ↑ Bethlen, t. IV, p. 500-504.
387. ↑ *Mag. ist.*, t. IV, p. 297.
388. ↑ Cronica lui Fuchsie.
389. ↑ Bethlen, t. IV, p. 504.
390. ↑ Ortelius, p. 471; De Thou, p. 511
391. ↑ Bethlen, t. IV, p. 504.
392. ↑ Cronica lui Fuchsie.
393. ↑ Bethlen, t. IV, p. 505.
394. ↑ Cronica lui Fuchsie.

CARTEA V — Note

1. ↑ *Magazin istoric*, t. IV, p. 297.
2. ↑ *Ibid.*, p. 208; Cronica lui Fuchsie.
3. ↑ Bethlen, t. IV, p. 505; Ortelius, p. 479.
4. ↑ Bethlen, t. IV, p. 506-507.
5. ↑ De Thou, p. 511; Ortelius, p. 479.
6. ↑ Bethlen, t. IV, p. 507-508.
7. ↑ Bethlen, t. IV, p. 508-509.
8. ↑ *Ibid.;* Cronica lui Fuchsie.
9. ↑ Bethlen, t. IV, p. 510.
10. ↑ Bethlen, t. IV, p. 509-510.
11. ↑ Hammer, t. II.
12. ↑ Heidenstein; Niemcewicz; Ortelius, p. 480; De Thou, p. 511.
13. ↑ Ortelius, p. 480; De Thou, p. 511.
14. ↑ Spontoni, p. 96-100.
15. ↑ Bethlen, t. IV, p. 505.
16. ↑ Bethlen, t. IV, p. 511-515.
17. ↑ Bethlen, t. IV, p. 516; Ortelius, p. 481.
18. ↑ Bethlen, t. IV, p. 516-519.
19. ↑ Bethlen, t. IV, p. 523.
20. ↑ Bethlen, t. IV, p. 523.
21. ↑ Bethlen, t. IV.
22. ↑ *Mag. ist.*, t. III, p. 220.
23. ↑ Bethlen, t. IV.
24. ↑ *Magaz. ist.*, t. II, p. 238; Miron Costin, p. 221.
25. ↑ *Ibid.*, t. III, p. 229.
26. ↑ Bethlen, t. IV, p. 547.
27. ↑ Miron Costin, p. 223.
28. ↑ Bethlen, t. IV, p. 531-533.
29. ↑ Bethlen, t. IV, p. 540.
30. ↑ Bethlen, t. IV, p. 519-521.
31. ↑ Bethlen. t. IV, p. 521-523; Ortelius, p. 481.
32. ↑ Bethlen, t. IV, p. 524-529.
33. ↑ Bethlen, t. IV, p. 529 și 530.
34. ↑ Bethlen, t. IV, p. 533-539.
35. ↑ Spontoni, p. 100.

36. ↑ Spontoni, p. 100; Tarducci.
37. ↑ Spontoni, p. 101.
38. ↑ Bethlen, t. IV.
39. ↑ Spontoni, p. 101. După Tarducci, în 4 sept.
40. ↑ Spontoni, p. 101. Tarducci și Istvanfi spun că erau 6 mii ostași și opt tunuri.
41. ↑ „*Simulata amicitia, ac mittendarum copiarum promtitudinae Vayvodaeostensa*“ etc. (Bethlen, t. IV, p. 451).
42. ↑ Spontoni, p. 101.
43. ↑ Bethlen, t. IV, p. 541; Spontoni, p. 109.
44. ↑ Bethlen, t. IV, p. 542-544.
45. ↑ Bethlen, t. IV, p. 545 și 546.
46. ↑ Bethlen, t. IV, p. 546 și 547.
47. ↑ Bethlen, t. lV, p. 547-549.
48. ↑ Spontoni, p. 102 și 103.
49. ↑ *Ibid.*, p. 103.
50. ↑ Bethlen, t. IV, p. 550.
51. ↑ Spontoni, p. 103.
52. ↑ Bethlen, t. IV, p. 550.
53. ↑ Bethlen, t. IV, p. 551-556.
54. ↑ *Ibid.*, p. 556.
55. ↑ *Ibid.*
56. ↑ Tarducci; Spontoni, p. 104.
57. ↑ Spontoni, p. 105-107.
58. ↑ „*Il general Basta che a questa sentenza era gia risoluto*“ (Spontoni, p. 107).
59. ↑ Spontoni, p. 107; Bethlen, t. IV, p. 557.
60. ↑ Spontoni, p. 107.
61. ↑ Bethlen, t. IV, p. 557.
62. ↑ Bethlen, t. IV, p. 557-560.
63. ↑ Cronica lui Fuchsie.
64. ↑ Bethlen, t. IV, p. 560.
65. ↑ Bethlen, t. IV, p. 561 și 562.
66. ↑ Bethlen, t. IV, p. 563-567.
67. ↑ Spontoni, p. 108.
68. ↑ Bethlen, t. IV, p. 567.

69. ↑ Spontoni, p. 107 și 108. După Bethlen, capul acestei călărimi nu era Rothalt, ci Ladisiau Petö.
70. ↑ Spontoni, p. 103.
71. ↑ Istvanfi, p. 463.
72. ↑ Bethlen, t. IV, p. 468.
73. ↑ Ortelius, p. 481.
74. ↑ Bethlen, t. IV, p. 563-570.
75. ↑ Bethlen, t. IV, p. 570-574.
76. ↑ *Ibid.*, p. 575.
77. ↑ Spontoni; p. 108; Tarducci; Ortelius, p. 481.
78. ↑ Bethlen, t. IV, p. 575; Spontoni. p. 109.
79. ↑ Bethlen, t. IV, p. 575.
80. ↑ Spontoni, p. 109.
81. ↑ Bethlen, t. IV, p. 575.
82. ↑ N.B. După Tarducci, iar după Istvanfi, trei mile de Alba. Lucru trebuie verificat, căci după cartă e mai mult.
83. ↑ Spontoni, p. 109; Tarducci.
84. ↑ Spontoni, p. 109.
85. ↑ Spontoni, p. 109; Istvanfi, p. 463; Bethlen, t. IV, p. 576.
86. ↑ Spontoni, p. 109; Tarducci.
87. ↑ Bethlen, t. IV, p. 575.
88. ↑ Spontoni, p. 109. După Bethlen însă era o trupă de cazaci.
89. ↑ Spontoni, p. 109.
90. ↑ Bethlen, t. IV, p. 576.
91. ↑ Spontoni, p. 110.
92. ↑ Bethlen, t. IV, p. 577 și 578.
93. ↑ Spontoni, p. 110; Tarducci.
94. ↑ Spontoni, p. 111.
95. ↑ *Ibid.;* Tarducci.
96. ↑ Bethlen, t. IV, p. 578-580. După Spontoni și Tarducci, Basta dete lui Mihai prin Petre Armeanul un răspuns: zise ca să lase îndată țara Ardealului și să se tragă în Țara Românească, făgăduind a nu-l supăra în retragere; că, dup-aceea, puse pe Petre Armeanul supt pază, până îl scoase din tabără. Mihai, auzind, foarte se mânie și cu vorbe de amenințare și de dispreț porunci, cu toate că era încă noapte, să zică din trâmbițe și tobe, obștind bătălia pe dimineață.
97. ↑ Stavrinos.

98. ↑ Spontoni, p. 112.
99. ↑ *Ibid.*
100. ↑ *Ibid.;* Tarducci.
101. ↑ Spontoni, p. 112.
102. ↑ Spontoni, p. 112 și 113; Tarducci.
103. ↑ Tarducci; Spontoni, p. 113.
104. ↑ Spontoni, p. 114.
105. ↑ Bethlen, t. IV, p. 583.
106. ↑ Spontoni, p. 114; Turducci.
107. ↑ Bethlen, t. IV, p. 583.
108. ↑ Bethlen. t. IV, p. 584; Spontoni, p. 115.
109. ↑ Spontoni, p. 115.
110. ↑ *Ibid.,* Bethlen, t. IV, p. 584.
111. ↑ Spontoni, p. 115; Tarducci.
112. ↑ Spontoni, p. 115.
113. ↑ Tarducci.
114. ↑ *Ibid.*
115. ↑ Bethlen, t. IV, p. 584.
116. ↑ Bethlen, t. IV, p. 584.
117. ↑ *Ibid.*
118. ↑ Tarducci; Spontoni, p. 115.
119. ↑ Spontoni, p. 115; Tarducci.
120. ↑ Bethlen, t. IV, p. 585.
121. ↑ Spontoni, p. 115.
122. ↑ Spontoni, p. 116.
123. ↑ Bethlen, t. IV, p. 585.
124. ↑ Spontoni, p. 116.
125. ↑ Tarducci.
126. ↑ Bethlen, t. IV, p. 585.
127. ↑ Spontoni, p. 116.
128. ↑ Bethlen, t. IV, p. 585.
129. ↑ Bethlen, t. IV, p. 586.
130. ↑ Istvanfi, p. 464. Bethlen însă o face de 25 mii, iar analiștii italieni exagerează și mai mult, urcând armia peste numărul de treizeci mii.
131. ↑ Bethlen, t. IV, p. 586.
132. ↑ *Ibid.*
133. ↑ *Ibid.;* Spontoni, p. 116.

134. ↑ Bethlen, t. IV, p. 587.
135. ↑ Spontoni, p. 116.
136. ↑ Tarducci. Spontoni arată cu greșeală că Basta dete liniei sale de bătălie o forma lunară.
137. ↑ Tarducci; Spontoni, p. 116.
138. ↑ Bethlen, t. IV; Spontoni, p. 116.
139. ↑ Bethlen, t. IV.
140. ↑ Spontoni, p. 116.
141. ↑ Spontoni, p. 116; Tarducci.
142. ↑ Tarducci; Spontoni, p. 116; Bethlen.
143. ↑ Bethlen; *Ibid.*
144. ↑ *Ibid.;* Spontoni, p. 116.
145. ↑ Spontoni, p. 116.
146. ↑ Bethlen, t. IV.
147. ↑ Bethlen, t, IV.
148. ↑ Spontoni, p. 116; Tarducci.
149. ↑ Bethlen, t. IV.
150. ↑ Istvanfi; Tarducci; Spontoni, p. 114. Din istoricii unguri Bethlen numai, cu exagerație, scade armia la 12 mii oameni.
151. ↑ Spontoni, p. 117.
152. ↑ Spontoni, p. 119.
153. ↑ Bethlen, t. IV.
154. ↑ Spontoni, p. 117.
155. ↑ Bethlen, t. IV.
156. ↑ Tarducci.
157. ↑ Spontoni, p. 117.
158. ↑ Spontoni. p. 117 și 118; Tarducci.
159. ↑ Spontoni, p. 118.
160. ↑ Istvanfi, p. 464.
161. ↑ Istvanfi, p. 464.
162. ↑ „*Con tutto che il General della cavaleria Babba-Novacco mirabilmentes'aduperase*“ etc. (Spontoni, p. 118).
163. ↑ Bethlen, t. IV.
164. ↑ *Ibid.;* Istvanfi, p. 464.
165. ↑ Bethlen, t. IV.
166. ↑ Istvanfi, p. 464.
167. ↑ Spontoni, p. 118; Tarducci.

168. ↑ Spontoni, p. 119.
169. ↑ *Ibid.*; Tarducci.
170. ↑ Spontoni, p. 119.
171. ↑ *Ibid.*
172. ↑ Bethlen, t. IV.
173. ↑ *Ibid.;* Istvanfi, p. 464.
174. ↑ Spontoni, p. 119.
175. ↑ Ortelius, p. 481; De Thou, p. 503: Ioachim, t. II, p. 18; *Neueröffnete ottomanische Pforte,* p. 340; Fotino, t.II, p. 142. Bethlen, t. IV, din contra, spune că Basta, însărcinând pe locuitorii Aiudului d-a aduna într-un mormânt toate trupurile acelor căzuți în bătaie, ei însărcinară cu această treabă pe unul din concetățenii lor, care, făcând-o, raportă, după spusa analelor ungurești, că pe cel mai mare deal era 9 mii de trupuri și în cel mai mic două mii, din ambele tabere, dar cei mai mulți erau secui și români. Râul Mureșul strică mai târziu cel mai mare din aceste dealuri. În acest număr nu se socotește cei înecați. De ar fi temei nică această arătare, că noi, pierzând de la 4 la 5 mii oameni, încă două mii secui uciși după bătălie (cum se va vedea), urmează că dușmanul să fi pierdut mai mult de 4 mii oameni. Italienii Tarducci și Spontoni exagerează cu deosibire numărul ucișilor. Cel dintâi zice că noi pierdurăm 10 mii ostași și Basta 40 numai; cel de-al doilea, că pierdurăm 18 mii, afară din cei înecați în Mureș, și 30 tunuri, mari și mici, iar Basta numai 40 inși.
176. ↑ Spontoni, p. 120; Tarducci.
177. ↑ Spontoni, p. 122; Tarducci.
178. ↑ Spontoni, p. 122.
179. ↑ Spontoni, p. 120.
180. ↑ Istvanfi, p. 464.
181. ↑ Spontoni, p. 121.
182. ↑ „*Piacquero a quelgl'animi alterati per le gia ricevute offese e di natura nemici della clemenza, e oltre modo avididi vendetta, le parole del Chiacchi*“(Spontoni, p. 121).
183. ↑ Spontoni, p. 121.
184. ↑ Spontoni, p. 121 și 122.
185. ↑ Bethlen, t. IV.
186. ↑ Spontoni, p. 122.
187. ↑ Istvanfi.

188. ↑ Spontoni, p. 122; Istvanfi, p. 464; Bethlen.
189. ↑ Spontoni, p. 122.
190. ↑ *„Havendo fatto nel di del conflitto il debito suo, con haver essercitato in untempo istesso l'officio di provido Capitano e di valoroso soldato“* (Spontoni, p. 122).
191. ↑ Spontoni, p. 122 și 123.
192. ↑ Spontoni, p. 123.
193. ↑ Cronica lui Fuchsie.
194. ↑ Bethlen, t. IV.
195. ↑ Cronica lui Fuchsie.
196. ↑ Bethlen, t. IV.
197. ↑ Heidenstein, p. 360.
198. ↑ Cronica lui Fuchsie.
199. ↑ Heidenstein; Niemcewicz.
200. ↑ Niemcewicz.
201. ↑ Niemcewicz.